

Atatürk Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ (AUEDFD)

Atatürk University
Journal of Faculty of Letters

(ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİ)

sayı / number: 64

Haziran/ June 2020

ISSN: 2602-2788

e-ISSN: 2717-7289

<http://dergipark.gov.tr/atauniefd>

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
Sayı / Number 64, Haziran / June 2020
Yayımlayan / Published
Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Sahibi / Owner
Yönetim Kurulu Adına
Edebiyat Fakültesi Dekanı
Prof. Dr. Veyis Değirmençay

Yayın Yönetmenleri / Editors
Prof. Dr. Süleyman Efendioğlu
Doç. Dr. Ali Yalçın Tavukçu
Dr. Öğr. Üyesi Nursan İldırı

**Yabancı Dil Editörleri / Editors of Foreign
Language**

Arş. Gör. Esma Seçen
Arş. Gör. Yavuz Pala
Arş. Gör. Mehmet Ünal

Yazı İşleri Müdürü / Editorial Secretary
İsmail Yıldız

Editör Yardımcıları / Assistant Editors
Arş. Gör. Elif Koç
Arş. Gör. Pınar Laloğlu

Halkla İlişkiler/ Public Relations
Arş. Gör. Dr. Esra Yavuz

Kapak Tasarım / Cover Design
Dr. Öğr. Üyesi Sinan Dinç

Teknik Redaksiyon/ Technical Reduction
Arş. Gör. Fatih Ekici

Yayın Kurulu / Editorial Board
Prof. Dr. Sedat Adıgüzel (Başkan) (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet Sarı (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Almaz Ulvi Binnatova (Nizami Edebiyat Enstitüsü)
Prof. Dr. Anke Strüver (Universität Hamburg Bundesstrabe)
Prof. Dr. Aysel Ergül Keskin (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Dilaver Düzgün (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Erol Kürkçüoğlu (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Eric de Bruyn (Freie Üniversitesi)
Prof. Dr. Etienne PIGUET (Université de Neuchatel)
Prof. Dr. Esedullâh Vâhid (Tebriz Üniversitesi)
Prof. Dr. Funda Kara (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Haldun Özkan (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin Baydemir (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Kasımcan Sadıkov (Taşkent Devlet Şarkınaslık
Enstitüsü)
Prof. Dr. Kâzım Köktekin (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Kelvin Knight (London Metropolitan University
and Director of Casep)
Prof. Dr. Lorenzo Pericolo (Amerikan Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Törenek (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Zaman (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Mine Kaya Keha (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Mohammad Jafar Yahaghi (Ferdovski Mashad
Üniversitesi)
Prof. Dr. Nevzat Can (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Nuray Karaca (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Rainer Czichon (Freie Universität)
Prof. Dr. Saliha Koday (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Steve Dery (University of Laval)
Prof. Dr. Ümit Kılıç (Atatürk Üniversitesi)

Yabancı Dil Danışmanları/ Foreign Language Consultants
Prof. Dr. Ahmet Beşe (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Kenan Demirayak (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatma Öztürk Dağabakan (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Asuman Gökhan (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Kâmil Civelek (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Oktay Akarsu (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hadi Bak (Atatürk Üniversitesi)

Dizgi / Typesetting
Dr. Öğr. Üyesi Nursan İldırı

Yazışma Adresi / Correspondence
Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanlığı 25240
ERZURUM
Telephone: 0 442 231 8001
e-posta: edebiyatfakultesidergisi@atauni.edu.tr

Baskı / Press
Edebiyat Fakültesi Baskı Atölyesi / Erzurum
ISSN 2602-2788

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
ULUSLARARASI HAKEMLİ BİR DERGİDİR.

HER YIL HAZİRAN ve ARALIK AYLARINDA YAYIMLANMAKTADIR.
Dergimiz (ULAKBİM)/TR Dizin, WorldCat, Sobiad, Google Scholar, İdealonline gibi
indekslerce tam metin olarak taranmaktadır.

Makalelerin dil, üslup ve içerik sorumluluğu yazarlara aittir.
Yazılarda ifade edilen görüş ve düşünceler, dergimizi ve kurumumuzu bağlamaz.

EDİTÖRDEN

Değerli Bilim İnsanları,

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi olarak 1970 yılından itibaren çeşitli isimlerle çıkardığımız Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi'nin 64. sayısıyla karşınızdayız. Yeni ismiyle (**Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**) beşinci kez okuyucularıyla buluşan dergimizin bu sayısında, alanında uzman hakemler tarafından incelenmiş, sosyal bilimlerin hemen hemen bütün alanlarına katkı sunabilecek 28 makale ve 1 tiyatro oyunu tanıtımı yer almaktadır.

Övünçle belirtmemiz gerekir ki dergimiz yayın kurulunu ve danışma kurulunu yurt içi ve yurt dışı bilim insanlarıyla genişleterek uluslararası hakemli bir dergi niteliğine ulaşmıştır. Ayrıca dergimiz, gerek ulusal gerek uluslararası pek çok indeks tarafından taranan alanında seçkin bir bilimsel dergi niteliği kazanmıştır.

Bu süreçte önemli desteklerini gördüğümüz Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yöneticilerine, Bölüm Başkanlıklarına, editör, yazar ve hakem olarak katkıda bulunan hocalarımıza, dergimizin dizgi ve baskısında gayret gösteren değerli meslektaşlarımıza ve Fakülte çalışanlarımıza teşekkürü bir borç biliriz.

DANIŞMA KURULU

- Prof. Dr. Ahmet BEŞE
(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)
- Prof. Dr. Ahmet Kâzım ÜRÜN
(Selçuk Üniversitesi / Konya)
- Prof. Dr. Alexander MURPHY
(Rippey Chair in Liberal Arts & Sciences,
Department of Geography University of
Oregon Eugene / United States of America)
- Prof. Dr. Almaz Ulvi BİNNATOVA
(Nizami Edebiyat Enstitüsü, Bakü /
Azerbaycan)
- Prof. Dr. Ali UTKU
(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)
- Prof. Dr. Anke STRÜVER
(Universität Hamburg Bundesstrabe /
Hamburg-Germany)
- Prof. Dr. Aysel ERGÜLKESKİN
(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)
- Prof. Dr. Ayten ER
(Gazi Üniversitesi / Ankara)
- Prof. Dr. Bakican TAHLİYEV
(Taşkent Nizami Devlet Pedagoji Üniversitesi
/ Özbekistan)
- Prof. Dr. Berikbay SAĞINDUKULI
(Farabi Üniversitesi / Kazakistan)
- Prof. Dr. Cevat BAŞARAN
(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)
- Prof. Dr. Daniele BENATİ
(Alma Mater Studiorum University / Italy)
- Prof. Dr. Dünder ALİKILIÇ
(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)
- Prof. Dr. Erdoğan ERBAY
(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)
- Prof. Dr. Eric de BRUYN
(Freie University / Germany)
- Prof. Dr. Esedullâh VÂHİD
(Tebriz Üniversitesi / İran)
- Prof. Dr. Etienne PIGUET
(Universite de Neuchatel / Neuchatel
Switzerland)
- Prof. Dr. Fahri IŞIK
(Akdeniz Üniversitesi / Antalya)
- Prof. Dr. Gürsel UYANIK
(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)
- Prof. Dr. Haldun ÖZKAN
(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)
- Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU
(Sakarya Üniversitesi / Sakarya)
- Prof. Dr. Hüseyin BAYDEMİR
(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)
- Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ
(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)
- Prof. Dr. İbrahim YEREBAKAN
(Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi / Rize)
- Prof. Dr. Kasımcan SADIKOV
(Taşkent Devlet Şarkşinaslık Enstitüsü /
Özbekistan)
- Prof. Dr. Kâzım KÖKTEKİN
(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)
- Prof. Dr. Kelvin KNIGHT
(London Metropolitan University and
Director of Casep / London)
- Prof. Dr. Kenan ARINÇ
(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)
- Prof. Dr. Lorenzo PERICOLO
(Amerikan Üniversitesi / ABD)
- Prof. Dr. Mehmet KARAOSMANOĞLU
(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)
- Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK
(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)
- Prof. Dr. Mehmet ZAMAN
(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)
- Prof. Dr. Mevlüt ÖZBEN
(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)
- Prof. Dr. Mine KAYA KEHA (Atatürk
Üniversitesi / Erzurum)
- Prof. Dr. Mohamed Abdellatif HAREDY
(Mısır Ayn Şems Üniversitesi / Mısır)
- Prof. Dr. Mohammad Jafar YAHAGHİ
(Ferdovski Mashad Üniversitesi / İran)

Prof. Dr. Mohamed Younes ABDELAAL

(Mısır Ayn Şems Üniversitesi / Mısır)

Prof. Dr. Mukadder ERKAN

(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)

Prof. Dr. Murat KACIROĞLU

(Erzurum Teknik Üniversitesi/ Erzurum)

Prof. Dr. Mustafa ÇİÇEKLER

(Medeniyet Üniversitesi / İstanbul)

Prof. Dr. Mükremin YAMAN

(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)

Prof. Dr. Nevzat CAN

(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)

Prof. Dr. Nevzat H. YANIK

(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)

Prof. Dr. Nimet YILDIRIM

(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)

Prof. Dr. Nuray KARACA

(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)

Prof. Dr. Rainer CZICHON

(Freie Universität / Germany)

Prof. Dr. Saliha KODAY

(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)

Prof. Dr. Sarah ATIS

*(Wisconsin Madison Üniversitesi /
ABD)*

Prof. Dr. Sedat ADIGÜZEL

(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)

Prof. Dr. Selami BAKIRCI

(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)

Prof. Dr. Selami KILIÇ

(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)

Prof. Dr. Süleyman EFENDİOĞLU

(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)

Prof. Dr. Steve DERY

*(University of Laval, Department of
Geography / Canada)*

Prof. Dr. Veyis DEĞİRMENÇAY

(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)

Prof. Dr. Yavuz ASLAN

(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)

Prof. Dr. Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ

(Erzurum Teknik Üniversitesi/ Erzurum)

Prof. Dr. Orhan Kemal TAVUKÇU

(Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi / Rize)

Prof. Dr. Yıldız AKPOLAT

(Dokuz Eylül Üniversitesi / İzmir)

Doç. Dr. Ali Yalçın TAVUKÇU

(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)

Doç. Dr. Bahar DEMİR

*(Sosyal Bilimler Üniversitesi /
Ankara)*

Doç. Dr. Cumali ŞABANOV

*(Taşkent Devlet Şarkşinaslık
Enstitüsü / Özbekistan)*

Doç. Dr. Günay KAYA

(Atatürk Üniversitesi / Erzurum)

Doç. Dr. Süheyla ÜÇİŞİK ERBİLEN

Doğu Akdeniz Üniversitesi / KKTC

BU SAYININ HAKEMLERİ

- Prof. Dr. Ahmet BEŞE (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali UTKU (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Besim ÖZCAN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Cemile AKYILDIZ ERCAN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Dilaver DÜZGÜN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Hacı Bayram KAÇMAZOĞLU (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin BAYDEMİR (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR (Milli Savunma Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet TAKKAÇ (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Mevlüt ÖZBEN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Mine KAYA KEHA (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Muharrem DAŞDEMİR (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat KACIROĞLU (Erzurum Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Nuray KARACA (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Selami ECE (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Yasemin MUMCU (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi)
Prof. Dr. Yavuz ASLAN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Zeki USLU (Konya Selçuk Üniversitesi)
Doç. Dr. Adem PEKER (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet TOPAL (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Ali Yalçın TAVUKÇU (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Firdes TEMİZGÜNEY (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Mayramgül DIYKANBAY (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Ömer Faruk SÖNMEZ (Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Doç. Dr. Özkan DAŞDEMİR (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)
Doç. Dr. Sefa YILDIRIM (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Doç. Dr. Serkan ÇAKMAK (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Ufuk ERDEM (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Uğur AKBULUT (Erzurum Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Yeliz BİBER VANGÖLÜ (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ (Erzurum Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Zeynep Zeren ATAYURT FENGE (Ankara Üniversitesi)
Dr. Kürşad KARA (Bayburt Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ÇIRÇIR (Erzurum Teknik Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Deniz ARAS (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ertan KÜÇÜKEFE (Kafkas Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Gürkan Fırat SAYLAN (Giresun Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim ÖZBAKIR (Cumhuriyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi İsmail AVCU (Atatürk Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi İsmail AY (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Leman GÜRLEK (İstanbul Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Başak UYSAL (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa TANRIVERDİ (İstanbul Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Nihangül DAŞTAN (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Özkan AYDAR (İğdır Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Rabia AKARSU (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Rabia AKSU (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Sabahattin ERDOĞAN (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Safiye GENÇ (Akdeniz Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Savaş EĞİLMEZ (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Sena COŞKUN KANDAL (Afyon Kocatepe Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Tuğba AYGAN (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Tuncer YILMAZ (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Uğur UZUNKAYA (Erzurum Teknik Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ulvi Ufuk TOSUN (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Zehra KIMIŞOĞLU (Kafkas Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER

Serpil SOYDAN

Lisânü't Tayr'da İdrak Fiilleri

Cognitive Verbs in the Lisânü't Tayr (1-20)

Selen KİPMEN

“Vasalisa” Masalında Arketipler ve Semboller

Archetypes and Symbols in The Folktale “Vasalisa” (21-31)

Veyis DEĞİRMENÇAY

Resmî ve Farsça Şiirleri

Rasmî and His Persian Poems (33-47)

Şevket CANKURTARAN- Mehmet ŞAKİROĞLU

Üniversite Öğrencilerinde Duygusal Zekâ ile İnternet Bağımlılığı İlişkisinde Bilinçli Farkındalığın Aracı Rolü

The Role of Mindfulness in The Relationship Between Emotional Intelligence and Internet Addiction in University Students (49-67)

Özgür AKTAŞ

Ortaöğretim Tarih Öğretim Programlarına İlişkin Öğretmen Görüşleri

Teachers' Opinions about The Secondary Education History Curriculum (69-80)

Yasemin KOÇ

Turgut Uyar'ın Ölü Yıkayıcılar Şiirinde Diyalojizm

Dialogism in The Poem of Turgut Uyar's Dead Washers (81-90)

Arzu ÖZYÖN

A Comparative Analysis Of Feminist Approach to All Female Worlds in Charlotte Perkins Gilman's *Herland* and Joanna Russ's “When It Changed”

A Charlotte Perkins Gilman'ın *Kadınlar Ülkesi* ve Joanna Russ'ın *Değiştiğinde* Adlı Eserlerindeki Yalnızca Kadından Oluşan Dünyalara Karşılaştırmalı Feminist Bir Yaklaşım (91-105)

Derya GÜLLÜK

Efendi-Köle Diyalektiği ile Ben ve Öteki Kavramları Çerçevesinde *Beyaz Kale*

White Castle From The Perspective of The Master-Slave Dialectic and Self and The Other Concept (107-118)

Dilek TURAN

Die Ideologische Motivation Des Übersetzers Eine Untersuchung Zu Den
Übersetzungen Des Anne Frank Tagebuchs

**Çevirmenin İdeolojik Motivasyonu Anne Frank Güncelerinin Çevirileri Üzerine
The Ideological Motivation of The Translator A Research on The Translations of The
Anne Frank Diary (119-139)**

Ayşegül ATAY

Öğrencilerin Japoncadan Türkçeye Yaptıkları Çevirilerde Sorunlu Noktalar ve Öneriler
**Problems in the Students' Translations from Japanese to Turkish and Suggestions
(141-164)**

Filiz BARIN AKMAN

Resistance of A Cultural Heritage: Significance of The Land and History in Native American
Identity in Leslie Marmon Silko's *Almanac of The Dead*

**Bir Kültür Mirasının Direnişi: Leslie Marmon Silko'nun *Almanac Of The Dead*
Romanında Toprak/Yurt ve Tarih/Geçmişin Amerikan Kızılderili Kimliğindeki Önemi
(165-184)**

Nilüfer AKA ERDEM

Kazan Bey'in Oğlu Oruz'un Tutsak Olduğu Hikâyede Mitin İşlevi

The Function of Myth in the Story in Which Kazan Bey's Son Oruz is a Prisoner (185-195)

M. Yasin TAŞKESENLIOĞLU

Osmanlı Ordusunda Merkezî Bir Reform Meclisi Kurma Girişimi: Meclis-i Tanzîmât-ı Askeriye
**Attempt to Establish A Central Reform Council in The Ottoman Army: Meclis-i Tanzîmât-ı
Askeriye (197-206)**

Savaş ALTUN

Yozgat Arkeoloji Müzesi'nden Lahit Parçaları

The Sarcophagus Pieces in The Yozgat Archaeology Museum (207-220)

Umut PARILTI-Çağatay YÜCEL

Chamber Tombs in Anatolia Between The Beginning Of 3000 BC and The Beginning Of 2000 BC
and
Their Implications in Regional Communication

**MÖ III. Binyıl Başından MÖ II. Binyıl Başına Kadarki Süreçte Anadolu'da Uygulanan
Oda Mezarlar ve Bölgesel İletişimdeki Yansıması (221-241)**

Ayşe ÇELİKKOL

Servants in Dickens's *David Copperfield* and Victorian Culture

Dickens'in *David Copperfield* Adlı Eserinde ve Viktoryen Kültüründe Hizmetçiler (243-259)

Erem SARIKOCA

Spor ve Sosyoloji
Bir Yaklaşım Denemesi

**Sports and Sociology
An Approach Study (261-270)**

Elif MAHİR METİNSOY

Türk Kadını Dergisi ve Mütareke Döneminde Kadın Yazarlar

**The Journal of Türk Kadını (Turkish Women) and Women Writers
in Armistice Period (271-292)**

Karam NAYEBPOUR- Naghmeh VARGHAIYAN

The Unresolved Ethnic Conflict in Khaled Hosseini's *The Kite Runner*

Khaled Hossein'in *Uçurtma Avcısı*'ndaki Çözümlememiş Etnik Çatışma (293-309)

Gamze ŐENTÖRK

Çağdaş İngiliz Tiyatrosu'nda Başvurulan Feminist Stratejiler

Feminist Strategies in Contemporary British Theatre (311-325)

Derya COŞKUN

Moğol Yönetimine Karşı Ortaya Çıkan Bir Halk Hareketi "Semerkand Serbedârileri"

A Civil Commotion Against Mongol Rule "The Samarkand Sarbadars" (327-335)

Emre Bekir GÖVEN

Agnes Romanı ve Filminde Medyalararasılık

The Intermediality in the Novel and the Film *Agnes* (337-353)

Zehra KIMIŞOĞLU

Biçim Ve Teknik Özellikleri Bakımından Cumhuriyet Dönemi Perde Gazelleri

Act Odes of The Republic Period in Terms of Their Form and Technical Features (355-368)

Melek ERYENTÖ

Küreselleşmenin Kimliksiz Kimlikleri

Globalization's Identities without Identity (369-398)

İshak KÜÇÜKYILDIZ

Tarihî ve Arkeolojik Veriler Işığında Eski Çağ'da Tortum

Tortum in Prehistoric Period in The Light of Historical and Archeological Data (399-439)

Süleyman EFENDİOĞLU- Albina KIRAN

Çuvaş Türkçesi ile Türkiye Türkçesinde Ortak Kelimeler

Common Words in Chuvash Turkish and Turkey Turkish (441-467)

Ersoy ZENGİN

Tarihsel Süreçte “Dersim Meselesi”

“Dersim Issue” in the Historical Process (469-483)

Mevlüt YÜKSEL

İskân-ı Aşâir ve Muhacirîn Umûm Müdürlüğünden Berlin
Büyükelçiliğine
Mehmet Hamdi (Arpağ) Bey

**From General Directorate of The Settlement of Tribes and
Immigrants to Berlin Ambassador Mehmet Hamdi (Arpag) Bey (485-526)**

TİYATRO TANITIMI

Muhammet Nuri CEYLAN

Bir Nefes Dede Korkut (527-529)

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi Yayın İlkeleri (531-540)

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Atatürk University Journal of Faculty of Letters
Sayı / Number 64, Haziran/ June 2020, 1-20

LİSÂNÜ'T TAYR'DA İDRAK FİİLLERİ

Cognitive Verbs in the Lisânü't Tayr

(Makale Geliş Tarihi: 16.07.2019 / Kabul Tarihi: 18.03.2020)

Serpil SOYDAN*

Öz

Mental fiiller, algılarımızı, duygularımızı, idraklerimizi ifade eden fiillerdir. Zihinle ilgili fiillerdir. Mental fiiller, algılama, idrak ve duygu fiilleri olmak üzere üç türe ayrılır. Bu çalışmada, mental fiillerin bir grubu olan idrak fiilleri (kognitif fiilleri) incelenmiştir. Bir süreç ve sonuç içeren, zihinsel işlem olarak ifade edilen idrak, anlamlama ve anlamlandırma çabasıdır. Düşünmek, karar vermek, anlamak, bilmek, istemek gibi kavramlar idrak sürecinde değerlendirilen kavramlardır. İdrak fiilleri, bilgiye dayalı fiiller olarak da değerlendirilir. Bu çalışmanın amacı, Çağatay Türkçesi dönemi eseri olan Lisânü't-Tayr'daki tespit edilen fiilleri, idrak fiilleri çerçevesinde değerlendirmeye çalışmak ve fiilleri etimolojik açıdan incelemektir.

Çalışmada, Çağatay Türkçesi dönemine ait Lisânü't- Tayr adlı eser taranmıştır. Lisânü't- Tayr'da kırk sekiz (48) idrak fiili tespit edilmiştir. İsim + yardımcı eylemle oluşan 37, kök hâlinde 6, yapım eki almış 1, deyimleşmiş 2, 1 kurallı birleşik fiil tespit edilmiştir.

* Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Associate Professor, Niğde Ömer Halisdemir University Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature, srp_syd78@hotmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7180-8769>.

İdrak fiillerinden en çok sayıda kullanılanlar; Niyet, istek, heves, tasarlama, arzu etme: 12, Bilme ve tanıma: 6, Düşünme: 6, Karar verme, anlaşma: 4.

İdrak fiillerinden en az sayıda kullanılanlar: Açıklama, anlatma; Anlama; Hayal etme: 2'şer, Akıl- akılsızlık; Dikkat-ehemmiyet, Öğrenme, Öğüt verme- öğüt alma: 3'er; Öğretme ve hatırlama: 1'er tane kullanılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Lisânü't-Tayr, İdrak Fiilleri, Birleşik Fiiller, Mental Fiiller.

Abstract

Mental verbs are the verbs that express our perceptions, feelings and cognitives. These verbs are verbs related to the mind. Mental verbs are divided into three types as perception, cognition and emotion verbs. In this study, verbal verbs (cognitive verbs) which are a group of mental verbs are examined. As a mental process which includes a process and a result, cognition is an attempt to signify and to comprehend. Concepts such as thinking, deciding, understanding, knowing, wanting are concepts that are evaluated in the process of cognitive. The verbs of comprehension are also considered as information-based verbs.

The aim of this study is to try to evaluate the verbs identified in the Lisânü't- Tayr which is the work of Chagatai Turkish period, within the framework of cognitive verbs from mental verbs and to examine the verbs from the etymological perspective.

In this study, Lisânü't- Tayr, which belongs to the period of Chagatai Turkish, was scanned. A total of forty-eight (forty eight) cognitive verbs were determined in the Lisânü't- Tayr.

The verb formed by thirty seven noun + auxiliary actions, six verbs in the root state, one the verb with the production suffix, and the two formula meaning gained verbs regular combined verbs. Most of the verbs used in comprehension; Expressions of intent, desire, enthusiasm, design, desire: twelve, Expressing knowledge and understanding: six, Expressing thinking: six, Decision-making, Expression of agreement: four. The least number of used verbs: Explanation, expressing narratives; verbs who express understanding; verbs who express imagination: two, verbs who express reason-wit; verbs expressing attention, learning expresses, verbs expressing give advice - take advice: three; teaching and remembering: one used.

Keywords: Lisânü't-Tayr, Cognitive Verbs, Combined Verbs, Mental Verbs.

Giriş

Dilde, gönderimde bulunulan nesne, olay, kavram ve eylemleri ifade eden sözcükleri algılama, anlama ve anlamlandırma önemlidir. Anlam bilimi içerisinde incelenen mental fiiller, algılarımızı, duygularımızı, idraklerimizi ifade eden zihinle ilgili fiillerdir. Öncelikle ruh bilimcilerin inceleme alanına konu olmuş olan bu fiiller, daha sonra dil bilimcilerin de merakını cezbetmiş ve bu konuda dilbilim alanında yapılan çalışmalar hız kazanmıştır.

“Mental fiiller, anlambilim temelinde incelenmiştir. Anlambilimin seçkin bir tanımı İşaret Bilimi (Semiotics) tarafından yapılmıştır. 1940’larda Danimarkalı dil bilimci Louis Trolle Hjelmslev tarafından kurulan İşaret Biliminin önemli isimlerinden biri olan Amerikalı filozof Charles Peirce (1931), bütün insan bilgisini işaret fikrine indirgemiş ve üç tip işaret teşhis etmiştir: indeks (gönderimde bulunduğu nesne veya kavramlarla nedensel bir ilişki taşıyan bir işaret), ikon (gönderimde bulunduğu nesne veya kavramlarla benzerlik ilişkisi taşıyan bir işaret) ve sembol (gönderimde bulunduğu nesne veya kavramlarla yalnızca geleneksel bir ilişkisi olan bir işaret)” (Yaylagül, 2005: s.18)

“Mental fiiller, dilbilimcilerden çok ruh bilimcilerin inceleme alanı içinde yer almıştır. Bununla birlikte, çocuk dil kazanımı üzerine yapılan çalışmalardan birçoğu çocukların nesne, olay ve eylemleri gösteren kelimeleri ilk ne zaman öğrenmeye ve kullanmaya başladıklarını incelemeye yöneliktir. Kognitif fiiller olarak bilinen fiillerin kazanımı üzerine yapılan çalışmalar daha azdır. Son zamanlarda daha büyük çocuklarla yetişkinlerin bu kelimeleri nasıl anladıkları üzerine yapılmış araştırmalar da görülmektedir.” (Astington ve Olson, 1990; Schwanenflugel, Fabricius ve Alexander, 1994a, akt. Yaylagül, 2005: s.22).

Mental fiiller, “hatırlama, fark etme, algılama, bilme, ümit etme, ummak, istemek, niyet etmek, inanmak, hoşlanmak gibi durumları ifade eden durumlar” olarak ifade edilir. Mental fiiller, alternatif olarak psikolojik fiiller diye de adlandırılabilir.”(William, 2009: s.37)

Şahin (2012: s.45), mental süreçlerin ilk aşamasının dil süreçlerinin işlevi gibi algılama ile başladığını, algılamanın; bilgileri beyindeki dil merkezine ulaştırma görevli olduğunu, algıların anlamlandırılması ve yorumlanması mental sürecin ikinci aşaması olarak değerlendirildiğini; anlamlama sürecinden sonra tepki veya kendini ifade etme sürecinin başladığını ve bu sürecin üçüncü ve son aşama olduğunu belirtir.

Bir mental süreç sonucu ortaya çıkan idrakle, algılamayla, duygularla ilgili fiillere mental fiil “zihin fiili” denir. Zihin fiilleri, idrakle, algıyla, duygularla ilgilidir. Zihin fiilleri, birçok bilişsel süreci içerir. Duygu, algılama, idrak bir mental süreç sonucunda oluşur. Bu sürecin başlaması ve etkileri de kişiden kişiye göre değişir (Şahin, 2012: s.45-46). Mental fiillerin bir grubunu teşkil eden idrak fiilleri, daha çok “cognitive verb” (idrak fiilleri) başlığı altında incelenmiştir. Kognitif fiilleri (idrak fiilleri) çalışmak, kognitif fiillerin kazanımını zihin kuramının gelişmesiyle ilgili olduğu için önemlidir (Şahin, 2012: s.52).

Yaylagül, (2005: s.35-43), idrak fiillerini, “Anı ve Uslamlama Fiilleri” başlığı altında inceler. Anı fiillerinin bellekle ilgili olduğunu, duyma yoluyla elde edilenlerin zihinde yerleşmesi, saklanması ve daha ileri uslamlama için çağrılmasını ifade eden eylemlerin de anı ve uslamlama fiilleri olarak değerlendirileceğini ifade eder. Sakın- (düşünmek), ö- (düşünmek), yanıl- (yanılmak) gibi fiilleri örnek olarak verir.

Kuliev (1998: s.38-41), idrak fiillerini, düşünme sürecini anlatan fiiller (oylan- “düşün-“, hatırına gel-) ve düşünme faaliyetinin sonucunu anlatan fiiller (san-, inan- “inanmak”, anla- “anlamak”, yanlı- “yanılmak”, yadsı- “inkâr etmek”, bil- “bilmek”, tanı- “tanımak”) olarak iki başlıkta değerlendirir.

Çalışmada Çağatay Türkçesi dönemine ait Ali Şir Nevâyî'nin Lisânü't-Tayr adlı eseri taranmıştır.

“Lisânü't- Tayr, büyük İran şairi Şeyh Feridüddin-i Attar'ın Mantıku't-Tayr adlı eserine naziredir. Nevâyî, her ne kadar terceme kelimesini kullanıyorsa da bu eseri olduğu gibi aktarmamış, gereksiz bulunduğu bazı bölümleri bırakmış, yeni öyküler eklemiş, eserin işlenişinde baştan sona kendi kişiliğinin ve çağının damgasını vurmuştur. Nevâyî, ömrünün son yıllarında yazdığı ve Hüseyin Baykara'ya takdim ettiği bu eserinde sanatının doruğuna çıkmıştır. Lisânü't- Tayr'ın yazılış tarihi eserde belirtildiği üzere 1498/99'a tekabül etmektedir. Eserin konusu tasavvuf düşüncesinin temeli olan, Tanrı'nın kişide belirmesidir. Nevâyî bu eseri yazmaktaki amacını, asla, başlangıca dönüş olduğunu, bunun için de yok olmak (tasavvuf anlayışına göre fenâfillâh) gerektiğini, bu yüzden eserinde Fanî mahlasını kullandığını belirtir. İkinci sebep olarak da, Attar'ın yedi vadi ortaya koyuşu, bunlardan sonuncusunun fena vadisi oluşu gösterilmektedir. Lisânü't-Tayr'ın Türkiye kitaplıklarında her ikisi de Külliyyat içerisinde bulunan iki nüsha bilinmektedir. A nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Kitapları No: 4056'da kayıtlıdır. B nüshası Topkapı Revan Kitaplığı No: 808'de kayıtlı külliyyattadır. Yine Leningrad El Yazmaları Kütüphanesinde, Tacikistan SSR Fenler Akademisi Şark El Yazmaları bölümünde Sovyetler Birliğinin çeşitli kütüphanelerinde nüshaları bulunmaktadır. Nevâyî, Attar'ın eserini olduğu gibi çevirmeyerek onda istediği gibi değişiklikler yapmış, birtakım hikâyeleri almamıştır. Attar'ın sözünü ettiği on altı kuştan Gülşehri'nin seçtiği sekiz kuşu alıp bunlara altı kuş daha ekleyerek bu sayıyı on dörde

çıkarmış esere yeni bir plan ve farklı bir yorum katmıştır. Ayrıca bu eser, Nevayî'nin çocukluğundan beri yazmayı tasarladığı, uzun yıllar boyunca kafasında olgunlaştırdığı bir eserdir. Çünkü bu eser, çocukken elinden bırakmadığı, sürekli okuyup ezber ettiği Mantıku't-Tayr' nazire niteliğinde bir eserdir (Canpolat, 1995: s.2-12).

Bu eser üzerinde inceleme yapmamın sebebi; yazarın çocukluğundan beri elinden bırakmadığı, yalnız kaldığında sürekli okuduğu, Türkçeye çevirmek istediği Mantıku't-Tayr'a nazire niteliği taşıması ve uzun yıllar kafasında olgunlaştırıp yazdığı bu eserin sanatının doruğa çıktığı bir çalışma olmasından dolayıdır. Bu yönüyle eser, mental fiiller çerçevesinde anlamaya ve anlamlandırılmaya çalışıldı.

Çalışmanın kaynağını oluşturan Lisânü't Tayr adlı eserde idrak fiilleri, on üç başlık altında incelenmiştir. Bu çalışmada, Savaş Şahin, Kuliev, Yaylagül'ün mental fiiller konusunda yaptığı çalışmalardaki tasnif göz önünde bulundurularak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmanın amacı, Lisânü't- Tayr'da tespit edilen idrak fiillerini yapı açısından değerlendirmek ve etimolojik açıdan incelemektir.

Çalışmada tespit edilen örnekler ve bu örneklere ilişkin tasnifler şöyledir:

1. Açıklama-Anlatma İfade Edenler

1.1. Birleşik Fiiller

1.1.1. İsim + yardımcı eylemle oluşan birleşik fiiller

şerh kıl - : anlatmak, açıklamak. (< şerh “Arapça kökenli bir kelimedir. Açma, ayırma, açıklama.” OTAL 2016: 1157)

Şerh kıldı çün Resullu'llâh bu râz

Şâdlıg eşkin töküp sâhib-niyâz (LT LXXIX- 1474/ 121)

(Yakarış sahibi neşe gözyaşını döküp Resûlullah için bu sırrı açıkladı.)

ta' rif eyle - : anlatmak, etraflı bir şekilde açıklamak. (< ta' rif “Arapça kökenli bir kelimedir. Etrafiyla anlatma, anlatılma; etrafiyla bildirme, bildirilme.” OTAL 2016: 1206)

Çün bu yanlıg anı *tâ' rif eyledi*

İl du'âsın aña teklif eyledi (LT CXXVIII-2222/ 177)

(Onu böyle tarif eylediği için yabancı duasını ona teklif etti.)

2. Akıl- Akılsızlık İfade Edenler

2.1. Birleşik Fiiller

2.1.1. Anlamca kaynaşmış, deyimleşmiş birleşik fiiller

‘**aql it** - : yerinde ve uygun davranmak, herhangi bir önlem veya çareyi zamanında düşünmek. (< aql “akıl, us.” Arapça kökenli bir kelimedir. OTAL 2016: 26)

Çanı ‘*akl itkünçe* iş tedbirini

Çılguçâ vîrân köjül ta‘bîrini (LT LXXIX-1179/ 101)

(Hani iş tedbirini akıl edince viran gönül ifadesini kılınca...)

bî-hûş eyle - : akılsız olmak, akıllı başında olmamak. (< bî- hûş “Farsça kökenli bir kelimedir. Şaşkın, sersem, deli.” OTAL 2016: 115)

Zerğ ile şeyh özni *bî-hûş eyledi*

Nüktedin ağzını hâmûş eyledi (LT LXXIX- 1271/107)

(İkiyüzlülük ile şeyh kendini akılsız hâle getirdi. Şakadan ağzını susturdu.)

hûş it - : akıl etmek, düşünmek. (< hûş “Farsça kökenli bir kelimedir. Akıl; fikir; şuur.” OTAL 2016: 442)

İl ni *hûş itkey* tama‘ dîvânedin

Ya edeb sevdâ bile efsânedin (LT LXXIX- 1300/109)

(Yabancı açgözlü deliliğinden nasıl akıllı olacaksa edeb de sevdâ ile efsânenen akıl edecek.)

3. Anlama İfade Edenler

3.1. Fiiller

3.1.1. Kök Hâlinde Olanlar

bil - : bilmek, anlamak. (< bil - “bir şeyi anlamış ve öğrenmiş bulunmak, tanımak.” TTSKBS 2011: 144, EDPT 1972: 330-331, TETTL 2016: 703)

Barça ‘âlem kuşlarının şüreti

*Bilgi*l anıñ sâye-i pür-hikmeti (LT LXXXV-982/ 87)

(Bütün âlem kuşlarının şekli onun hikmet dolu gölgesini bil.)

Mîn didim hâlimni imdi siz *biliñ*

Öltürün yâ hod ‘ilâcımni kılıñ (LT CLX- 2865/223)

(Ben hâlimi şimdi siz bilin, dedim. Ya öldürün ya da kendi ilacımı verin.)

añla - : anlamak. (< *añ “düşünce, idrak, anlayış” +la- “anlamak, idrak etmek.” TTSKBS 2011: 71, EDPT 1972: 399, TETTL 2016: 399)

Añlaman özni ki ol yan kitke-min

Özge kuşlar dik bu yol kaç' itke-min (LT XXXIII- 584/57)

(Kendini anlamam ki o tarafa gideyim. Başka kuşlar gibi bu yolu bitireceğim.)

Didi miñ menzil mesâfet *añlagıl*

Barçasıda derd ü âfet *añlagıl* (LT CLXV-3062/236)

(Bin menzil mesafeyi anla dedi. Hepsinin de dert ve belasını anla.)

4. Bilme -Tanıma İfade Edenler

4.1. Fiiller

4.1.1. Kök Hâlinde Olanlar

bil - : bilmek. (< bil- “bir şeyi anlamış ve öğrenmiş bulunmak.” TTSKBS 2011: 144, EDPT 1972: 330-331, TETTL 2016: 703)

Anı a' zañızda kan yañlıg *biliñ*

Cism ihyâsıda cân yañlıg *biliñ* (LT XVII- 372/41)

(Onu kolunuzda kan gibi bilin. Vücudun dirilmesinde can gibi bilin.)

Tâ *bilip* özni şatıklıg körmegen

Renc zehridin açığıg körmegen (LT XXXIII-582/57)

(Kendini bilip sert görmeyen, sıkıntı zehrinden acılık görmeyen...)

tanı - : 1. tanımak. (< tanı- “Daha önce görülen, bilinen bir kimse veya şeyle karşılaşıldığında, bunun kim veya ne olduğunu hatırlamak.” TTSKBS 2011: 856 < * ta-n-ı-; tanu-/ tanı- “fikir vermek, öne sürmek, tavsiye etmek, görüşmek.” EDPT 1972: 516)

Tanımay ol hayldın kaytardı yüz

Kıldı yüz ol yan ki ol hayl-i toñuz (LT LXXIX- 1446/119)

(Tanımayarak o sürüden yüz çevirdi. O domuz sürüsünü o tarafa ki dönderdi.)

2. saymak. (LT L- 745/69)

Tanımay ħar-mühreni firûzedin

Fârig itti nefsnî deryûzedin (LT L- 745/69)

(Katrı boncuğunu mavilikten bilmeyerek, nefsinî dilencilikten vazgeçirdi.)

4. 2. Birleşik Fiiller

4.2.1. İsim + yardımcı eylemle oluşanlar

âşinâ bol - : tanımak, tanıdık olmak. (< âşinâ “bildik, tanıdık.” Farsça kökenli bir kelimedir. OTAL 2016: 52)

Tab^ç ol sözlerge bolgaç âşinâ

Kılmadı meyl özge sözlerge yana (LT CLXXXIX- 3483/267)

(Tabiat o sözlere tanıdık olacak. Başka sözlere yine meyletmedi.)

âşinâ kıl - : tanıdık olmak.

Âşinâ sözler bile ol pîş-vâ

Kıldı ol bîgânelerni *âşinâ* (LT LXXVII- 1028/91)

(O başkan tanıdık sözler ile o yabancıları tanıdı.)

Anda yitkür sûz ile derd ü fenâ

İster olsañ özni *kılmak âşinâ* (LT CXLV- 2402/ 190)

(Kendini tanıtmak istersen ateş ile dert ve yokluğu oraya yetiştir.)

ma^çlûm ol - : bilmek. (< ma^çlûm “bilinen, belli.” Arapça kökenli bir kelimedir. OTAL 2016: 667)

Mest-i lâ-ya^ç kıl idi tün ü kün

Kim ni kün malûm olur irdi ni tün (LT LXXIX- 1358/113)

(Gece ve gündüz dalgın sarhoştu ki ne geceyi ne gündüzü bilirdi.)

ma^çlum eyle - : bilmek.

Ol biri kim mess-i hortûm eyledi

Ejdehâ endâmı *malûm eyledi* (LT CLIV-2663/209)

(O biri ki hortum meydana geldi. Ejderha cismi bilinirdi.)

5. Dikkat Etme-Ehemmiyet İfade Edenler

5.1. Birleşik Fiiller

5.1.1. İsim + yardımcı eylemle oluşanlar

dikkat eyle - : dikkat etmek. (< dikkat “dakiklik, incelik, doğruluk, ehemmiyet vermek.” Arapça kökenli bir kelimedir. OTAL 2016: 210)

Kim bu *dikkat eyleben* zâhir maña

Gâyibimni eylediñ hâzır maña (LT CXXXI- 2275/181)

(Görünüşte bana dikkat eyleyerek görünmeyeni bana görünür ettin.)

iẖtimâm kıl - : dikkatle, gayretle çalışmak, özenle iş görmek. (< ihtimâm “dikkatle, gayretle çalışma, özenle iş görme.” Arapça kökenli bir kelimedir. OTAL 2016: 483)

Her kim öz fennide *kılsun ihtimâm*

Hırfesidin eylesün bir iş tamâm (LT CXLVI-2432 /192)

(Her kim kendi ilminde gayretle çalışsın. İşinden bir iş tamamlasın.)

iẖtimâm eyle - : dikkat, gayret, özen göstermek.

Hâsılâ ol şeẖr ilidin hâs u âm

Öz işige her bir *eylep ihtimâm* (LT CXLVI-2449/194)

(Sonuçta o şeẖr elinden çer çöp, kendi işine her biri özen göstererek...)

6. Düşünme İfade Edenler

6.1. Birleşik Fiiller

6.1.1. İsim + yardımcı eylemle oluşanlar

feẖm eyle - : düşünmek. (< feẖm “anlama, anlayış; zeki, akıllı.” Arapça kökenli bir kelimedir. OTAL 2016: 291)

Ol azîmetde tapıp bazı fütür

Fehm eylep ol teveccühde kusûr (LT XXXII- 564/56)

(O gidişte bazı gevşeklikler bulup, o yönelişte eksikliği düşünerek...)

feẖm it - : düşünmek.

Sin çü *feẖm ittiñ* ki kimge sâye-sin

Öz yakîniñde kavî sermâyesin (LT LXXV/987)

(Sen düşündün ki kime gölgesin. Kendi kesinliğinde sağlam sermayesin.)

Barçası feẖm itti ki bu müşkil iş

Ol cemâ' at lâyıkı irmes imiş (LT CLXV-3069/237)

(Hepsi bu zor işi düşündü ki o cemaate layık değilmiş.)

feẖm kıl - : düşünmek.

Bu imiş avval zuhûrınıñ işi

Mundın artuk *fehm kalmaydur* kişi (LT XIX- 421/45)

(Önce görünen iş buymuş. Kişi bundan çok düşünmeyecektir.)

fehm ol - : düşünmek.

Ni hayâ fehm oldı sinde ni edeb

Sin ‘ acab digen sözüñ sindin ‘ acab (LT LXXIX- 1285/108)

(Sende ne utanma ne edep düşündü. Sen acayip, sözün senden acayip diyen...)

fıkr it - : fikir etmek. (< fıkr “fikir, düşünce, idrâk, zihin, maksat.” Arapça kökenli bir kelimedir. OTAL 2016: 305).

Kim nidin hâlî ikin âyâ bu yol

Fıkr itip mundak cevâbın birdi ol (LT LXXXI -1602/130)

(Acaba bu yol neden boş iken o, bunun gibi düşünerek cevabını verdi.)

Niçe fıkr itti hakîm-i bî-nazîr

Körmedi ol iş devâsıdın güzîr (LT CX-1987/159)

(O iş devasından çare görmedi. Eşsiz hâkim nasıl fikretti.)

tasavvur eyle - : zihinde şekillendirme, göz önüne getirme. (< tasavvur “zihinde şekillendirme; göz önüne getirme; istek, arzu.” Arapça kökenli bir kelimedir. OTAL 2016: 1209)

Hîçlik birle tehevür eylegen

Özni mevcûdi *tasavvur eylegen* (LT CLXV-3122/240)

(Yokluk ile öfkelenen, kendi varlığını düşünen...)

7. Hatırlama İfade Edenler

7.1. Birleşik Fiiller

7.1.1. İsim +yardımcı eylemle oluşanlar

yâd kıl - : hatırlamak, anmak. (< yâd “hatırlama, anma; hatır, gönül.” Farsça kökenli bir kelimedir. OTAL 2016: 1345)

Özni anıñ yâdıga mu‘ tâd kıl

Şâdlıg ister sin anı *yâd kıl* (LT CXXXIX- 2355/ 187)

(Kendini onu hatırlamaya alıştı. Neşelenmek istersen, onu hatırla.)

8. Hayal Etme İfade Edenler

8.1. Birleşik Fiiller**8.1.1. İsim + yardımcı eylemle oluşanlar**

hayâl eyle - : hayal eylemek, hayal etmek. (< hayâl “İnsanın kafasında tasarlayıp canlandırdığı şey.” Arapça kökenli bir kelimedir. OTAL 2016: 398)

Geh *hayâl eylep* ki kaplan başını

Yançay atıp mekr ü udvân taşını (LT LVI -811/ 74)

(Bazen kaplan başını hayal eyleyerek hile ve düşmanlık taşını atıp örseleyeyim.)

Könlide mundak *hayâl eylep* haúîm

Kim Sikenderge anı kılğay nedim (LT CX-1972/158)

(Gönlünde bunun gibi bilgini hayal eyleyerek ki İskender' e onu sohbet arkadaşısı edecek.)

hayâl it - : hayal etmek.

İşret esbâbı barı tayyâr aña

Ni hayâl itseñ yüz ol mikdâr aña (LT CXVI- 2075/165)

(İçmenin bütün sebepleri ona uçmak. Ne kadar çok hayal etsen o kadar ona ulaşırısın.)

9. Karar Verme-Anlaşma İfade Edenler**9.1. Birleşik Fiiller****9.1.1. İsim + yardımcı eylemle oluşanlar**

hükm kıl - : karar vermek. (< hüküm “hüküm, emir, hükme ait.” Arapça kökenli bir kelimedir. OTAL 2016: 446)

Her ni kâmuñdur kuluñ-min *hükm kıl*

Kılmasam katlimdin ol dem söz digil (LT LXXIX-1386/115)

(Kulunum, her ne isteğin varsa emret. O an katlimden söz etmezsem, söyle.)

ķarar bir - : karar vermek. (< ķarar “devamlılık, süreklilik, tahmin, tam ölçü.” Arapça kökenli bir kelimedir. OTAL 2016: 563)

Kaysı yirde kim dise *birgil ķarâr*

Def kıl köñlidin anıñ ıztırâr (LT CXIII-2049/ 163)

(Hangi yerde dese ki karar ver. Gönlünden onun çaresizliğini def et.)

karar tut - : karar vermek.

Ol belâlar birle ölmek hâr u zâr

Künc *tutmak* düşmen ilgide *karâr* (LT LXIV- 886/80)

(Düşman memleketinde bir yere (köşeye) karar vermek, o belalar ile hâkir ve inleyici ölmek.)

Tün ü kün âşüfte vü dîvâne-vâr

Tuttlar şeh bâğı devrinde *karâr* (LT CXLVI-2426/192)

(Gece ve gündüz gönlü perişan ve deli. Şah bağı zamanında karar verdiler.)

kabul it - : kabul etmek. (< kabul “alma, içeri alma, râzı olma, alıp kullanma.” Arapça kökenli bir kelimedir. OTAL 2016: 549.)

Terk eylep küfr dîn *itkil kabûl*

Deyrdin kit Kabega kılğıl nüzûl (LT LXXIX- 1379/115)

(Küfrü terk ederek dini kabul et. Dünyadan git, Kâbe’ye in, var.)

10. Niyet, İstek, Heves, Tasarlama, Arzu Etme İfade Edenler

10.1. Fiiller

10.1.1. Kök Hâlinde Olanlar

iste - : istemek. (iste - “aramak, istemek” < *îz +tä- /îz + de- “aramak, araştırmak, izlemek, istemek, arkasına düşmek.” TTSKBS 2011: 440, TETTL 2016: 647-648)

Her gürûh irdi özige çün azîz

İstedi barça şeh-i sahib-temîz (LT XIV- 312/37)

(Her cemaat kendine azizdi. Hepsi temizlik sahibi şâh istedi.)

Bazı allığa kilip-tür müşkilât

Kim siniñ reyinğdin *isterler* necât (LT XXXII-569/56)

(Bazen önüne zorluklar gelmiştir. Ki senin oyundan yardım isterler.)

10.2. Birleşik Fiiller

10.2.1. İsim + yardımcı eylemle oluşanlar

ârzû eyle - : istemek. (< ârzû “istek, heves.” Farsça kökenli bir kelimedir. OTAL 2016: 45)

Her zamân ol tüşni *eylep ârzû*

Közdin iltip irdi lîk uykunı su (LT CLX-2823/220)

(Her zaman o rüyayı arzu eyleyerek lâkin su, gözden uykuyu göndermişti.)

‘**azm eyle** - : istemek. (< ‘azm “kasıt, niyet, karar.” Arapça kökenli bir kelimedir. OTAL 2016: 66)

Biri dip kim yüzlenip sahrâ sarı

Vakttur *azm eyleseñ* Bathâ sarı (LXXIX- 1213/104)

(Biri diyerek sahra tarafına yönelip, Batha tarafını istesen vakittir.)

Mekke seyrin allıda cezm eyledi

Ka‘be-i İslânga ‘*azm eyledi* (LT CXXVIII- 2212/176)

(Mekke yolculuğu önünde karar verdi. İslam’ın Kâbesine niyet etti.)

‘**azm kıl** - : istemek.

İr iseñ Kâf-ı bekâga *azm kıl*

Evcide bir şâh vaslı *istegil* (LT CVI- 1917/154)

(Er isen ebedî Kâf dağımı iste. Yücelikte bir şâh kavuşması iste.)

‘**garaz ol** - : istek, hedef olmak. (< garaz “ hedef, gaye, maksat, meyil, istek.” Arapça kökenli bir kelimedir. OTAL 2016: 319).

Ni inâd olay ni kibr anda garaz

Cuz mahabbet kim aña yoktur ivaz (LT CXXX- 2242/ 178)

(Orada ne inat ne kibir ne amaç var. Bir kısım sevgi ki ona karşılık yoktur.)

‘**murâd bir** - : isteğini vermek. (< murâd “arzu, istek, dilek, maksat.” Arapça kökenli bir kelimedir. OTAL 2016: 797)

Min çü vaslıñ birle tapmış-min güşâd

Bu taleb ehliga hem birgil murâd (LT CXLIII- 2386/ 189)

(Ben kavuşma ile açılmışım. Bu istek ehline hem istek ver.)

‘**nasîb it** - : kısmet etmek, istemek. (< nasîb “pay, hisse, birinin elde edebildiği şey.” Arapça kökenli bir kelimedir. OTAL 2016: 947)

Kimge bu ölmek *nasîb itse* Hudâ

Yüz tümen cân beyle ölmekke fidâ (LT CLII-2622/ 206)

(Allah kime bu ölümü nasip etse, yüz bin can böyle ölmeye feda.)

nasîb kıl - : kısmet etmek, istemek.

Hayretîdür asru bî-pâyân acîb

Kimsege *kılma* munı yâ Rab *nasib*

(Sonsuz acayip şaşkınlıktır. Yâ Râb bunu kimseye nasip etme.)

râgîb dur - : istekli olmak. (< râgîb “istekli, isteyen, râğbet eden.” Arapça kökenli bir kelimedir. OTAL 2016: 1020)

Lîk çün nâdânlığın gâlib durur

Nefs mundak yâvega *râgîb durur* (LT LV- 803/ 74)

(Lakin bilmezliğin üstündür. Nefs bunun gibi saçma sapan söze isteklidir.)

taleb eyle - : istemek. (< talep “isteme, istenme, dileme; istek.” Arapça kökenli bir kelimedir. OTAL 2016: 1200)

Kim ilâhî her ni halk *eyle taleb*

Min tapıp-min çıkmeyin renc ü ta’ab (LT CXLIII- 2383/189)

(Ey Allah’ım, halk her ne ister. Ben bulmuşum, sıkıntı ve eziyet çekmeyin.)

taleb it - : istemek.

‘Âsî ümmet cürmin *itkünçe taleb*

İltimâs itse idi şâh-ı ‘arab (LT CLVIII- 2765/216)

(Âsî ümmet suçunu isteyince, Arap şâhı kayırmacılık yapsaydı.)

10.2.2. Kurallı Birleşik Fiiller

murâd tapa al - : isteği gerçekleşmek.

Bir bu kim köymey aña yitmes güşâd

Bolmagunça kül *tapa almas murâd* (LT CLXIV-3049/235)

(Bir bu ki yanmayarak ona açılma ulaşmaz. Kül olmayınca isteği gerçekleşmez.)

11. Öğrenme İfade Edenler

11.1. Fiiller

11.1.1. Kök Hâlinde Olanlar

bil - : öğrenmek. (< bil- “bir şeyi anlamış ve öğrenmiş bulunmak.” TTSKBS 2011: 144; EDPT 1972: 330-331, TETTL 2016: 703)

Her kişide bolsa âyîn-i hired

Beyle *bildik* ki ezeldin tâ ebed (LT CLXI-2974/ 230)

(Her kişide akıl töreni olsa ta ezelden ebede böyle öğrendik.)

11.1.2. Yapım eki alanlar

örgen- : öğrenmek. (< *ög “akıl, zihin, hatır” -re -n- “alıştırmak, eğitmek, ehlileşmek.” TTSKBS 2011: 653; EDPT 1972: 114)

Kim bu gülşen içre çün kıldı zuhûr

Gûyî andın nutk örgendi tuyûr (LT CLXXIII-3282/252)

(Ki gül bahçesi içinde göründü. Kuşlar ondan söylemeyi, konuşmayı öğrendi.)

11.2. Birleşik Fiiller

11.2.1. İsim + yardımcı eylemle oluşanlar

âgâh bol - : haberli olmak. (< âgâh “haberli, bilgili, uyanık.” Farsça kökenli bir kelimedir. OTAL 2016: 14)

Sordılar ashâb u âgâh boldılar

Barı ol reh-revga hem-râh boldılar (LT LXXIX- 1479/121)

(Ashabı sordular ve haberdar oldular. Bütün o yolcuya yol arkadaşı oldular.)

12. Öğretme İfade Edenler

12.1. Birleşik Fiiller

12.1.1. İsim + yardımcı eylemle oluşanlar

örgetip ir- : öğretmek. (< *ög “akıl, zihin, hatır” -re -t- “alıştırmak, eğitmek, ehlileşmek.” TTSKBS 2011: 653; EDPT 1972: 114)

Kûhiyî tag içre bir ayıg tutup

Örgetip *irdi* anı köp kan yutup (LT LVI-804/ 74)

(Dağlı dağ içinde bir ayı tutup çok kan yutup onu öğretmişti.)

13. Öğüt Verme- Öğüt Alma İfade Edenler

13.1. Birleşik Fiiller

13.1.1. İsim + yardımcı eylemle oluşanlar

‘**akl al** - : danışmak, görüş almak. (< ‘aql “akıl, us.” Arapça kökenli bir kelimedir. OTAL 2016: 26)

Işk kim zâr u zebûn itmiş mini

Akl alıp mahz-ı cünûn itmiş mini (LT LXXIX-1299/109)

(Aşk ki beni inleyici ve aciz etmiş. Benim aklımı alıp saf deli etmiş.)

pend bir - : nasihat vermek. (LT LXXIX -1191/102)(< pend “nasihat, öğüt.” Farsça kökenli bir kelimedir. OTAL 2016: 1004)

Boluban cem ol gürûh-ı müstemend

Şeyhga her bir birip bir nev pend (LXXIX -1191/102)

(O hüzünlü topluluk toplanarak, Şeyh’e her biri bir yeni nasihat vererek...)

Birdi istep köp nasîhât birle pend

Bolmadı pend ol belâga sûd-mend (LT CX-1985/ 159)

(Çok nasihat ile öğüdü isteyerek verdi. O belaya faydalı nasihat olmadı.)

nasîhat kıl - : nasihat etmek. (< nasîhat “öğüt.” Arapça kökenli bir kelimedir. OTAL 2016: 947)

Köp *nasîhat kuldular* erbâb-ı dîn

Kim bu irmes şive-i ehl-i yakîn (LT CLVII-2753/215)

(Din sahiplerine çok nasihat ettiler. Ki doğruluk ehlinin konuşması bu değil.)

Sonuç

1. Lisanü’t- Tayr’da toplamda kırk sekiz (48) idrak fiili tespit edilmiştir. İsim + yardımcı eylemle oluşan 37 tane fiil, kök hâlinde 6 tane fiil, 1 tane yapım eki almış fiil, 3 tane deyimleşmiş fiil, 1 tane kurallı birleşik fiil tespit edilmiştir. İdrak fiillerinden yapı bakımından en fazla birleşik fiillerin (41 tane) kullanıldığı görülmektedir.

2. İdrak fiillerinden en çok sayıda kullanılanlar; Niyet, istek, heves, tasarlama, arzu etme ifade edenler: 12, Bilme ve tanıma ifade edenler: 6, Düşünme ifade edenler: 6, Karar verme, anlaşma ifade edenler: 4.

3. İdrak fiillerinden en az sayıda kullanılanlar: Açıklama, anlatma ifade edenler; Anlama ifade edenler; Hayal etme ifade edenler: 2’şer tane; Akıl- akılsızlık ifade edenler, Dikkat-ehemmiyet ifade edenler, Öğrenme İfade edenler, Öğüt

verme-, öğüt alma ifade edenler: 3'er tane; Öğretme ve Hatırlama ifade edenler: 1'er tane kullanıldığı tespit edilmiştir.

4. Açıklama ve anlatma ifade eden fiillerin birleşik fiil olarak ve yabancı kökenli sözcüklerle kurulduğu görülmektedir: şerh kıl-, tarif eyle- .

5. Akıl ve akılsızlık ifade eden fiillerin yabancı kökenli ve anlamca deyimleşmiş birleşik fiil olarak kullanıldığı görülmektedir: akl it-, bî- hûş eyle-, hûş it- .

6. Anlama ifade eden kök hâlinde fiillerin Türkçe kökenli olduğu görülmektedir: bil- ve anla- .

7. Bilme ve tanıma ifade eden kök hâlinde fiillerin Türkçe kökenli olduğu; bil-, tanı-; birleşik fiil kullanımında olanların yabancı asıllı olduğu görülmektedir: âşinâ bol-, âşinâ kıl-, ma' lûm ol-, ma' lûm eyle-.

8. Dikkat, ehemmiyet ifade edenlerin yabancı asıllı kelimelerle kurulan birleşik fiil yapısında olduğu görülmektedir: dikkat eyle-, ihtimâm kıl-, ihtimâm eyle-.

9. Düşünme ifade edenlerin yabancı asıllı kelimelerle kurulan birleşik fiil yapısında olduğu görülmektedir: fehm eyle-, fehm it-, fehm kıl-, fehm ol-, fikr it-, tasavvur eyle- .

10. Hatırlama ifade eden fiillerin birleşik fiil yapısında yabancı asıllı kelimeyle kurulduğu görülmektedir: yâd kıl-.

11. Hayal etme ifade eden fiillerin birleşik fiil yapısında yabancı kökenli kelimeyle kurulmuş olduğu görülmektedir: hayal eyle-, hayal it- .

12. Karar verme, anlaşma ifade eden fiillerin birleşik fiil yapısında ve yabancı kökenli kelimeyle kurulduğu görülmektedir: hüküm kıl-, karar tut-, karar bir-, kabul it- .

13. Niyet, istek, heves, arzu etme, tasarlama ifade eden fiillerin kök hâlinde olan fiilin Türkçe kökenli olduğu, iste-; birleşik fiil yapısında olanların yabancı asıllı kelimeyle kurulduğu görülmektedir: arzu eyle-, azm kıl-, azm eyle-, garaz ol-, murad bir-, nasip it-, nasib kıl-, taleb eyle-, taleb it-, kurallı birleşik fiil olarak murad tapa al-.

14. Öğrenme ifade eden kök hâlindeki bil- fiili ile yapım eki alan örgen- fiilinin Türkçe kökenli olduğu, birleşik fiilin yabancı asıllı kelimeyle kurulduğu görülmektedir: âgâh bol-.

15. Öğretme ifade eden fiilin birleşik fiil yapısında ve Türkçe kökenli olduğu görülmektedir: örgetip ir- .

16. Öğüt verme, öğüt alma ifade eden fiillerin birleşik fiil yapısında ve yabancı kökenli olduğu görülmektedir: akl al-, pend bir-, nasihat kıl- .

17. Bu eser, tasavvuf düşüncesinin temeli olan Tanrı'nın kişide belirmesini anlatmaktadır. Tasavvuf ilkeleri de basit öyküler şeklinde anlatılmaktadır. Bu öyküler anlatılırken talep vadisi, aşk vadisi, marifet vadisi, istiğna vadisi, tevhid vadisi, hayret vadisi, fakr u fena vadisi gibi merhalelerden geçilir. Eserde bu bölümler ifade edilirken beyitlerde pek çok fiillere yer verilmiştir. Bu fiiller şöyledir: Bu dünyada kendini bilmek ve tanımak gerektiği; bil-, tanı- fiilleri ve aşinâ kıl- âşinâ bol- birleşik fiilleri; görüneni değil görünmeyenî yâni gaybı bilmek gerektiğini ifade etmek için; dikkat eyle -, malum ol - birleşik fiilleri; ilme gayret etmek ve önem vermek gerektiği hususunda; ihtimâm kıl -, ihtimam eyle - birleşik fiilleri; Kâbe'ye ulaşmayı istemek için kabul it-, nasip it-, murad bir- ; sıkıntı ve eziyet çekerek isteğine ulaşmayı; murada tapa al- birleşik fiili; hakikate ulaşmak için yapılacak eylemlerden bahsederken, bil -, örgen - fiilleri ile talep et -, nasihat et - gibi birleşik fiilleri; doğru yola gitmek, bir dine bağlanmak, Kâbe'ye ulaşmak isteğini; nasip it -, nasip kıl -, azm kıl -, azm eyle- fiilleri ile ifade edildiği görülmektedir.

Tablo 1. İdrâk Fiillerinin Sayısal Veri Tablosu

İdrâk Fiilleri	Fiiller		Birleşik Fiiller			Toplam	
	Kök Hâlinde F.	Yapım Eki A.	İsim Yard. O.	+ E.	Anlamca Kaynaşmış, Deyim. B.F.		Kurallı B. F.
Açıklama-Anlatma İ.E.				2			2
Akıl- Akılsızlık İ.E					3		3
Anlama İ.E.	2						2
Bilme ve Tanıma İ.E.	2			4			6
Dikkât ve Ehemmiyet İ.E.				3			3

Düşünme İ.E.			6			6
Hatırlama İ.E.			1			1
Hayal Etme İ.E.			2			2
Karar Verme- Anlaşma İ.E.			4			4
Niyet, İstek, Heves, Tasarlama, Arzu Etme İ.E.	1		10		1	12
Öğrenme İ.E.	1	1	1			3
Öğretme İ.E.			1			1
Öğüt Verme - Öğüt Alma İ.E.			3			3
Toplam	6	1	37	3	1	48

KISALTMALAR

EDPT An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish

OTAL Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgât

TETTL Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati

TTSKBS Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü.

Kaynakça

- Canpolat, Mustafa. (1995). *Ali Şir Nevâyî- Lisânü't- Tayr*. Ankara: TDK Yay.
- Clauson, Sir Gerard.(1972).*An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford University, London.7.
- Çelik, Ülkü.(1996).*Alî Şîr Nevâyî- Leylî vü Mecnûn*. Ankara. TDK Yay.
- Devellioğlu, Ferit. (2016). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yay.
- Gülensoy, Tuncer. (2011). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Kuliev, G. K. (1998).*Semantika Glagola v Tyurkskih Yazıkah*. Baku: ELM.
- Şahin, Savaş. (2012). *Türkmen Türkçesinde Mental Fiiller*. Doktora Tezi. Gazi Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü. Çağdaş Türk Lehçeleri ABD. Ankara.
- Şahin, Savaş. (2012).“Mental Fiil Kavramı ve Türkmen Türkçesinde Mental Fiiller”. *Teke Dergisi*. Sayı 1/4. s. 45-62.
- Tietze, Andreas. (2016). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*. Ankara: TÜBA Yay.
- William, Lycan G. and Jesse J. Prinz. (2009). *Mind and Cognition: An Antology*, Blackwell Publishing. 2nd edition. USA.
- Yaylagül, Özen. (2005). “Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. Cilt 2, Sayı 1, s.17-51.

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Atatürk University Journal of Faculty of Letters
Sayı / Number 64, Haziran / June 2020, 21-31

“VASALİSA” MASALINDA ARKETİPLER VE SEMBOLLER
Archetypes and Symbols in The Folktale “Vasalisa”

(Makale Geliş Tarihi: 21.09.2019 / Kabul Tarihi: 08.05.2020)

Selen KİPMEN*

Öz

Bu çalışmada eski, anonim bir Rus masalı olan “Vasalisa”, Clarissa Pinkola Estés’in *Kurtlarla Koşan Kadınlar, Vahşi Kadın Arketipine Dair Mit ve Öyküler* (1992) kitabındaki versiyonu temel alınarak Fransız düşünür Gilbert Durand’ın İmgesel Yapısalcılık kuramı çerçevesinde incelenmiştir. Benimsenen yöntemi tamamlayıcı biçimde Estés’in kitabındaki kendi çözümlerinden ve Analitik Psikolojinin kurucusu olan Carl Gustav Jung’un Ortak Bilinçdışının Arketipleri Kuramı’ndan da yararlanılmıştır. “Vasalisa” masalı, Durand’ın İmgelerin Antropolojik Yapıları kuramındaki öğelerle yakından alakalıdır. Masal, ana karakter Vasalisa’nın inisiyasyon sürecinde yaşadıkları ve bu süreçte geçtiği aşamalar üzerine kuruludur. Gerçekleştirmiş olduğumuz çözümlemelerde özellikle anne, oyuncak bebek, üvey anne ve üvey kız kardeşler, karanlık orman, vahşi cadı yani Baba Yaga ve onun evi, Baba Yaga’nın Vasalisa’ya verdiği görevler, siyah, kırmızı ve beyaz atlılar ve ateşli kafatası üzerinde durulmuştur. Bütün bunların aslında Vasalisa’nın inisiyasyon (erginlenme) sürecinin yapı taşları olduğu ve hepsinin birbirleriyle bağlantılı öğeler olduğu anlaşılmaktadır.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İspanyol Dili ve Edebiyatı Bölümü; *Master’s Degree Student, Istanbul University, Faculty of Literature, Department of Spanish Language and Literature, selenkipmen@gmail.com*, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1773-453X>.

Anahtar Kelimeler: Sembolik İmgelem, Arketip, *Kurtlarla Koşan Kadınlar*, Vasalisa, İnisiasyon.

Abstract

This study consists of an analysis of an old and anonymous Russian folktale “Vasalisa”, based on its version of Clarissa Pinkola Estés’ *Women Who Run with the Wolves, Myths and Stories of the Wild Woman Archetype* (1992) within the framework of the French philosopher Gilbert Durand’s theory: the Anthropological Structures of the Imaginary. Estés’ analyses in her book and the founder of Analytical Psychology, Carl Gustav Jung’s concept of archetypes have also been included to complement the method adopted in the analysis. The tale “Vasalisa” is closely related to the elements in Durand’s Anthropological Structures of Images. The folktale is based on the stages that the main character Vasalisa experienced during her initiation process. This study focuses on especially the mother, the doll, the stepmother and her daughters, dark forest, the wild witch whose name is Baba Yaga and her hovel, the tasks that Baba Yaga gave to Vasalisa, black, red and white horsemen and a skull with fiery eyes. It is understood that all of these things are the building stones of the Vasalisa’s initiation process and they are all related elements.

Keywords: Symbolic Imagination, Archetype, *Women Who Run with the Wolves*, Vasalisa, Initiation.

I. Giriş

Kurtlarla Koşan Kadınlar, Vahşi Kadın Arketipine Dair Mit ve Öyküler (1992) kitabının yazarı Clarissa Pinkola Estés travma sonrası terapisiyle ilgilenen, etnoklinik psikoloji alanında doktora yapmış, Carl Gustav Jung’un görüşlerini benimseyen bir psikanalisttir. Aynı zamanda bir şair ve öykü toplayıcısı-derleyicisi-anlatıcısıdır. Öykü anlatıcılığını psikanaliz sürecinde iyileştirici bir araç olarak kullanan Estés için öyküler ilaç niteliğindedir. *Kurtlarla Koşan Kadınlar* kitabının yazılış amacı kadınların erginlenme ve iyileşme sürecinde öykülerin nasıl kullanıldığını anlatmaktır. Kitabında yer verdiği öyküleri, masalları Jung’un analitik psikoloji kuramına göre çözümleyen Estés özellikle vahşi kadın arketipinin üzerinde durur.

Gilbert Durand ise mitos eleştirisi ve mitos analizi yöntemlerini kapsayan İmgesel Yapısalcılığın kurucusudur. Bu kurama göre insan zihni sonsuz sayıdaki sembollerin ve imgelerin etkisi altındadır ve imgelememizde ikili bir kutuplaşma söz konusudur. Bu kutuplaşmayı gece ve gündüz rejimleri olarak ikiye ayıran Durand’ın kuramında Jung’un *arketip* kavramı da önemli bir yere sahiptir. “Ana örnek”, “ilk model” gibi anlamlara gelen arketip kavramını Jung sonradan kullanmış ve Yunanca “arketipi” sözcüğünün karşılığı olan St. Augustin’in “Ana Düşünceler” kavramından esinlenmiştir: *hep aynı durumda, sürekli ve sonsuzca bulunurlar* (Jung, 1997/2006:

s. 46). Jung belirlediği belli başlı arketipleri persona, gölge, anima/animus, yaşlı bilge adam, toprak ana ve öz (*self*) olarak adlandırmıştır.

Bu çalışmada üzerinde durulacak arketiplerden biri gölgedir. Jung gölgeyi “karanlık yanımız” olarak nitelendirmiştir. Doğduğumuzdan beri var olan ancak etik, estetik veya başka nedenlerden dolayı benimsemediğimiz ve ilkelermize karşıt diye bastırduğumuz ortak eğilimler gölgeyi oluşturur (Jung, 1997/2006: s. 70). Kişiliğin daha düşük düzeydeki parçası olan gölge, insanlığın uygarlaşma süreciyle birlikte değişmez ve bilindik yollarla eğitilemez. Kolayca anlaşılmadığı ve yok edilemez olduğu için de bilinç dışına itilmiştir.

Üzerinde durulacak diğer arketip ise personadır. Roma tiyatrosunda kullanılan maskelere verilen isimden gelen persona arketipi, yaşam boyunca üstlenilen çeşitli rollere karşılık gelmektedir. Bireyle toplum arasında insanın nasıl görünmesi gerektiği konusunda bir uzlaşma olarak nitelendirilebilecek persona, dış dünya ile kolay ve doğal ilişkiler sağlayan koruyucu bir boyadır (Jung, 1997/2006: s. 41).

Durand’ın arketip anlayışı ise psikolojiden, dolayısıyla da Jung’un görüşlerinden biraz daha farklı bir bakış açısına sahiptir; bu anlayışta, imgelememizin ürettiği semboller ortak bir noktada buluşturan fiil, sıfat ve isimler gibi çeşitli temel kalıplar “arketip” olarak adlandırılabilir:

“[...] arketip, dinamik bir şekildir, imgelerin düzenleyici bir yapısıdır; fakat imgelerin oluşumunun bireysel, biyografik, bölgesel ve toplumsal yoğunlaşmalarını her zaman aşmaktadır” (Durand, 1964/2017: s. 82).

İnsanda sembolik işlevi zıtların toplandığı yer olarak tanımlayan Durand, sembolün etimolojik kökeninin de (Almanca’da *Sinnbild*) zıt çiftlerin birleştiricisi anlamına geldiğini vurgulamıştır (Durand, 1964/2017: s. 84). Birbiriyle zıt olan gece ve gündüz rejimlerinin kökeni temelde biyolojiktir: Gündüz rejimi, Homo Erektus’un ayağa kalkmasıyla oluşmaya başlar. Yukarı-aşağı, iyi-kötü gibi birçok simge çifti bu rejimde bulunur. Gece rejimi ise kendi içinde sentetik ve mistik olmak üzere iki yapıya yer verir. Mistik yapı sindirim baskın refleksinden kaynaklanır ve aşağı inmek, nüfuz etmek gibi fiil; derin, mahrem, sıcak gibi sıfat; ev, ana, kap gibi isim arketiplerinden oluşur. Sentetik yapının kökeni ise çiftleşme baskın refleksine dayanır. Sistemleştirme, döngüsel zaman anlayışı bu yapı dahilindedir.

Durand’ın İmgesel Yapısalcılığının bir inceleme yöntemi olarak kullanılmasının amacı, incelenen eserde farkında olmadan kullanılan imgeleri ve arketipleri incelemektir. Eserin derin anlamını açığa çıkarmaya çalışmak amaçlanmaktadır.

I I. Arketip kavramının ve sembollerin “Vasalisa” masalına uygulanması

Vasalisa’nın ana karakter olduğu öyküler birçok ülkede anlatılır. Estés, masalın arketipsel kökenlerinin klasik Yunan kültüründen önceki eski at-Tanrıça kült-

lerine kadar geri gittiğini düşünmektedir (Estés, 1992/2018: s. 88). Vasalisa'nın annesi ölmeden önce kızına küçük bir oyuncak bebek verir ve bu bebeğin Vasalisa'ya her konuda yardımcı olabileceğini söyler. Anne öldükten sonra baba, iki kızı olan dul bir kadınla evlenir ve bu üç kadın, Vasalisa'ya sürekli eziyet ederler. Bir gün evde yanan ateşi söndürürler ve ateşi yeniden tutuşturmak için köz alsın diye Vasalisa'yı ormana, Baba Yaga'ya gönderirler. Vasalisa oyuncak bebeğinin de yardımıyla korkunç bir yaratık olan Baba Yaga'yı bulur. Baba Yaga, Vasalisa'ya bir sürü ev işi yaptırır; eğer istediklerini yapmazsa Vasalisa'yı yiyeceğini söyler. Vasalisa, yine oyuncak bebeğinin yardımıyla bütün işleri zamanında bitirir. Baba Yaga, Vasalisa'ya bir sopanın üzerine oturtulmuş alevli kafatası verir, ateş kafatasının içindedir. Vasalisa, evine sağ salim döner. Üvey anne ve kızlarının her hareketini izleyen sopadaki kafatası, sabah olduğunda bu üç kadını küle çevirir.

“Vasalisa” masalı kadının sezgi gücünün kendisinden sonra gelen nesle yani kendi çocuğuna aktarılmasıyla ilgilidir. Masalda bu aktarım olayı oyuncak bebek aracılığıyla gerçekleşir. Ölüm döşeğindeki anne kızına oyuncak bebeği vererek onu her zaman yanında taşımasını, ondan kimseye söz etmemesini ve acıktığında onu beslemesini öğütler. Anne, kızına önemli bir miras bırakır ve kendisi ölürken yeni bir kadın yani Vasalisa doğar. Vasalisa, annesinin ölümüyle yeni bir evreye geçer.

“Anne arketipinin özellikleri ‘annelik’ ile ilgilidir: dışının sihirli otoritesi; aklın çok ötesinde bir bilgelik ve ruhsal yücelik; iyi olan, bakıp büyüten, taşıyan, büyüme, bereket ve besin sağlayan; sihirli dönüşüm ve yeniden doğuş yeri [...]” (Jung, 1976/2005: s. 59)

Olumlu özelliklere sahip olan anne arketipi, doğal gelişim sürecimizde daha farklı bir hal alır ve yavaş yavaş geri plana itilmeye başlar:

“Doğal olgunlaşma sürecimizde fazla-iyi anne giderek silikleşmeli, yavaş yavaş küçülerek yeni bir anlayışla kendi kendimize bakabilmemiz için bizi yalnız bırakmalıdır. Gerçi onun sıcaklığının özünü hep koruruz, ama bu doğal psikik geçiş, bize karşı pek de annece davranmayan bir dünyada bizi kendi başımıza bırakır” (Estés, 1992/2018: s. 95).

Anne, Vasalisa'nın hayatında belli bir noktadan sonra var olamaz ama gitmeden önce onu oyuncak bir bebek aracılığıyla kutsayıp Vasalisa için doğru olanı yapmaktan da geri kalmaz. Öte yandan, “oyuncak bebek” sembolü annelik içgüdüsünden sapma, çocukluk çağına geri dönme anlamlarına da gelebilir (Cirlot, 1992: s. 323); Vasalisa'nın durumunda bunun tam tersi söz konusudur. Vasalisa'nın kendi kendine yeten bir birey olma süreci annenin ölmesiyle ve oyuncak bebeğe sahip olmasıyla başlar. Estés, oyuncak bebeğin hem sert hem de kalıcı olan *a vidacita*'yı (küçük içgüdüsel hayat gücünü) temsil ettiğini söylemiştir (1992/2018: s. 102). Durand'ın imgelem kuramında ise “oyuncak bebek”, gece rejiminin mistik yapısıyla ilişkilendirilebilir (Durand, 1964/2017: s. 113): Oyuncak bebek, Vasalisa'nın cebine sığabilecek büyüklüktedir yani minyatürleştirilmiştir ve oyuncak bebeğe annenin

sezgisel gücü aktarılmıştır. Bu da yine mistik yapının sıfat arketiplerinden “gizli”ye denk gelmektedir, çünkü sadece Vasalisa bu sezgisel güce ulaşabilir.

Annenin ölümünden sonra Vasalisa’nın babası iki kızı olan dul bir kadınla evlenir ve bu üç kadın Vasalisa’nın hayatını çekilmez kılmaya başlar, ona eziyet ederler. Yardımsever biri olan Vasalisa ise şikâyet bile etmeden bu üç kadının isteklerini her zaman yerine getirir.

Üvey anne ve üvey kız kardeşler kışkırtıcı, zalim bir karaktere sahiptirler; onlar için gölge öğeler denilebilir. Üvey aile ve Vasalisa arasında bir karşıtlık söz konusudur: Üvey aile ne kadar kötü ve acımasızsa Vasalisa da bir o kadar iyi, sevecen ve yardımseverdir. Bu betimlemelerle karakterler aşırı uçlarda sınıflandırılmış ve zıtlıklar ön plana çıkarılmıştır, anlatıya gündüz rejimi hakimdir.

Vasalisa üvey ailesinin isteklerini hiç sesini çıkarmadan yerine getirdikçe yapılması gereken yeni işlerle karşılaşmaya devam eder. Vasalisa’nın nazik ve yardımsever olması ona hiçbir şey kazandırmamakla birlikte üzerindeki baskının artmasına sebep olur. Üvey anne ve kız kardeşler, Vasalisa’dan sonsuza kadar kurtulmak için bir plan yapıp evdeki ateşi söndürürler ve Vasalisa’ya ormana gidip Baba Yaga’yı bularak ondan ateşi yeniden tutuşturacak bir köz almasını söylerler. Vasalisa ormana gitmeyi kabul eder.

Vasalisa’nın karanlık ormanda yolunu bulması gerekmektedir ve annesinin ona verdiği oyuncak bebek ona bu konuda yardımcı olur. Orman, bilinçdışı sembolize etmektedir (Cirlot, 1992: s. 102): Vasalisa’nın bu yolculuğa çıkmadan önce farkında olmadığı ruh gücü ve annesinden kendisine oyuncak bebek aracılığıyla aktarılan gizli güçler bu yolculukla beraber ortaya çıkmaya başlayacaktır.

Vasalisa yolculuk boyunca bebeğini beslemeyi ihmal etmez, besledikçe bebek ona daha çok yardımcı olur ve ormanda Vasalisa’nın korkmadan ilerlemesini sağlar:

“Bebeğin beslenmesi Vahşi Kadın arketipinin – gizli hazinelerin bekçisinin – temel döngüsüdür. Vasalisa bebeği iki şekilde besler. İlk olarak bir parça ekmekle – bu yeni psişik maceraya yönelik bir parça hayatla-; ikinci olarak da Yaşlı Vahşi Ana’ya, Baba Yaga’ya giden yolunu bularak. Yoldaki her sapak ve dönemeçte bebeğe kulak verince, o da hangi yolun ‘ev’ olduğunu gösterir” (Estés, 1992/2018: s. 105).

Çok korkunç bir yaratık olarak nitelendirilen Baba Yaga, kendi kendine her yere uçan ve şekli havana benzeyen bir kazanla seyahat etmekte ve geçtiği yerlerde bıraktığı izleri, uzun süre önce ölmüş birinin saçlarından yapılmış bir süpürgeyle süpürmektedir. Baba Yaga’nın uzun çenesi yukarıya, uzun burnu da eğrilip aşağıya doğru uzanmakta ve ikisi ortada karşılaşmaktadır. Minik bir keçi sakalı ve cildinde siğiller olan Baba Yaga’nın kahverengi tırnakları da kalındır ve tıpkı çatılarda olduğu gibi kubbelidir. Baba Yaga’nın evi de oldukça gariptir: Kocaman, pullu sarı tavuk

ayaklarının üzerine oturtulmuştur ve bazen kendi kendine zıplayarak dans etmektedir. Evin kapılarındaki sürgü ve kepenkler insan ayaklarından yapılmıştır; evin kilidi ise sivri dişlerle kaplanmış bir hayvan burnundan bozmadır.

Baba Yaga'nın tasvirinde gündüz rejiminin etkili olduğu söylenebilir. Kendisini dış dünyadan soyutlamıştır ve ormanın derinliklerine gizlenmiş bir evde yaşamaktadır. Anlatı başkışisi Vasalisa'yla arasında bir ast/üst ilişkisi vardır. Vasalisa'ya bir sürü görev vererek her istediğini yaptırması, onu küçümsemesi bunun kanıtıdır. Kişilik özellikleriyle ve içinde yaşadığı tuhaf eviyle Baba Yaga gündüz rejiminin "otistik gerileme" yapısıyla da ilişkilendirilebilir; çoğunluktan koparak uzaklaşmış ve etrafına uyum sağlayamayarak yalnızlaşmış olması bu yapının özelliklerine uyumaktadır.

Adeta bir canavara benzeyen Baba Yaga ile saf ve iyi kalpli olan Vasalisa arasında bir tezatlık söz konusudur. Baba Yaga'nın minik bir keçi sakalına sahip olması önemli bir ayrıntıdır. Şeytanın keçi biçimine girdiğinden, dolayısıyla keçi sakalı olduğundan bahsedilir ve çeşitli resimlerde bu şekilde tasvir edilir:

"Şeytan simgesi, Tanrı kavramının en aşağı düzeydeki, en eski aşamalarından biridir. Özel becerileri olan, büyü gücüne sahip bir kişilik, ilkel oymak sihirbazı ya da büyücü-hekim. Bu figür çoğunluk esmer, mongoloid tipte olur, bu kılığında olumsuz, muhtemelen de tehlikeli bir görünüm sergiler. Bazen Gölge'den ayırt etmek güçtür, ayırt edilebilecek durumdaysa o da; ama büyüsel niteliği ne denli üstün gelişirse, bu ayrımı yapmak o kadar kolaylaşır, bu şeytanın 'yaşlı bilge kişi' gibi son derece önemli bir yanı da olabilir" (Jung, 1997/2006: s. 172).

Baba Yaga hem bilgelik hem de cadılık özellikleri taşımaktadır. Jung, "cadı" kelimesinin *mater natura* (doğa ana) anlamına geldiğini, bilincin ilk baştaki anaerkil durumu olduğunu ve bilinçdışının karşısında salt zayıf ve bağımlı bir bilincin bulunduğu psişik bir duruma işaret ettiğini söylemiştir (Jung, 1976/2005: s. 282). Vasalisa'nın erginlenmesinde önemli bir rolü olan Baba Yaga'yı Estés şu sözlerle tanımlamıştır:

"Bu erginlenme dramasında, Baba Yaga, cadı kılığındaki içgüdüsel doğadır. Vahşi (wild) sözcüğü gibi, cadı (witch) sözcüğü de bir aşağılama niyetiyle kullanılmaya başlanmıştır; oysa uzun zaman önce cadı sözcüğü hem yaşlı hem de genç kadın şifacılar verilen unvandı. Yine, cadı sözcüğü bilge, akıllı (wise) anlamına gelen wit'den türemiştir [...], umacı kadın, cadı, vahşi doğa, kısacası kültürün kadınların psişelerinde kötü bulunduğu diğer criatura'lar ve bütünsel yönler, aslında kadınların çoğu zaman yeniden ele geçirip yüzeye çıkarmaya gereksinim duydukları en kutsal şeylerdir" (1992/2018: s. 109).

Tuhaf evi ve Baba Yaga'nın kişiliği arasında da bir uyum vardır. Evin alışılmamışın dışındaki görüntüsü bu eve yaklaşılmasına gerektiği konusunda bir uyarı ni-

telikindedir. Ev, Baba Yaga için bir kalkan görevi görmektedir. Gece rejiminin mistik yapısının isim arketiplerinden biri olan “ev”, Baba Yaga’nın ormanın derinliklerindeki gizli yeridir.

Vasalisa Baba Yaga’ya “Büyükanne” diye hitap eder ve ona ateş için geldiğini söyler. Baba Yaga, Vasalisa’yı ve ailesini tanıdığını belirtir, bu da Baba Yaga’nın bilge kişiliğinin bir özelliğidir. Daha önce olup bitmiş her şeyi bilen Baba Yaga için, “içgüdüsel ve bütünleşmiş psişenin özü” denilebilir (Estés, 1992/2018: s. 107). Baba Yaga Vasalisa’ya “Sana ateş vereceğimi de nereden çıkarıyorsun?” diye sorduğunda Vasalisa oyuncak bebeğine danışır ve gayet sakin bir şekilde “Çünkü bunun için size ricada bulunuyorum.” cevabını verir. Bu cevap, Baba Yaga’nın hoşuna gider ve Vasalisa’ya bazı görevler vereceğini ve bu görevleri düzgün bir şekilde tamamlarsa ona ateşi vereceğini, aksi takdirde Vasalisa’nın öleceğini söyler.

Vasalisa, Baba Yaga’ya ocakta pişenleri getirir. On kişiye yetecek kadar yemek olmasına rağmen Baba Yaga Vasalisa’ya sadece ufak bir ekmek kabuğu ve çok az çorba verir. Vasalisa hiç sesini çıkarmadan bunları yer. Yemekten sonra Baba Yaga Vasalisa’ya yapması gerekenleri söyler: giysileri yıkamak, avluyu süpürüp evi temizlemek, yemeği hazırlamak, küflü buğdayları sağlamlardan ayırmak ve her şeyin yerli yerinde olup olmadığını kontrol etmek.

Baba Yaga’nın giysilerini yıkamak masaldaki ilk görevdir. Arketipsel simgelerde giyim personayı yani toplumun bize verdiği değeri simgeler:

“Persona’nın işlevsel kompleksi, yalnızca nesne ile, yani dış dünya ile olan ilişkiyle ilgilidir. Persona, bireyle toplum arasında insanın nasıl görünmesi gerektiği konusunda bir uzlaşmadır. Çevrenin koşullarıyla, bireyin iç yapısal gereksinimi arasında bir uzlaşma” (Jung, 1997/2006: s. 40).

Bunun dışında, bütün Orta Amerika geleneklerinde var olan şifacıların Jung’un terimi personaya verdikleri başka bir anlam daha bulunmaktadır: Persona yalnızca arkasına gizlenen bir maske olmamakla birlikte daha çok dünyevi kişiliğe gölgesini düşüren bir mevcudiyettir. Persona ya da maske, mevkinin, erdemin, karakterin ve otoritenin bir işaretidir (Estés, 1992/2018: s. 111). Vasalisa, Baba Yaga’nın elbiselerini yıkarken onun kişiliğini oluşturan ayrıntıları, ruh hallerini görme ve anlama fırsatına da sahip olacaktır ve bu, Vasalisa’nın erginlenmesinde önemli bir adımdır.

Vasalisa yine oyuncak bebeğinin yardımıyla bütün görevleri eksiksiz halleder. Baba Yaga eve döndüğünde Vasalisa’nın her şeyi hallettiğini görünce, kusur bulamadığı için rahatsız olur ve ertesi gün yerine getirmesi için Vasalisa’ya yeni görevler verir: evi tekrar temizlemek, avluyu süpürmek, giysileri yıkamak ve bütün bunlara ek olarak pislik yığınının afyon tohumunu ayıklamak. Ayıklamak, ayırmak ya da ayırt etmek gibi fiiller gündüz rejiminin fiil şemalarıdır ve dokunma baskın

refleksiyle ilgilidirler (Durand, 1964/2017: s.113). Vasalisa'nın bir önceki görev listesinde de küflü buğdayları sağlamlardan ayırmak vardı. Buğday, ölümsüzlüğün besinidir yani hayatı simgeler (Chevalier ve Gheerbrant, 1969: s. 1023). Estés'in bakış açısına göre, masaldaki "ayırmak" eylemi şu anlama gelir:

"Taze buğday, küflü buğday, afyon tohumu ve pislik, bunların hepsi eski çağlardaki şifa verici eczacılık zanaatının kalıntılarıdır. Bu maddeler, merhem, yakı, karışım ve lapa olarak diğer ilaçları vücut üzerinde tutmak için kullanılır. Mecazi anlamda, zihin için de ilaç işlevi görürler; kimi besler, kimi dinlendirir, kimi gevşetir, kimi uyarır. Bunlar, Hayat/Ölüm/Hayat döngülerinin çeşitli yüzleridir. Baba Yaga, Vasalisa'dan sadece bunu ötekinden ayırmasını, benzer türden şeyler arasındaki farkı belirlemesini -gerçek sevgiyi, sahte sevgiden ya da besleyici hayatı kokuşmuş hayattan ayırmasını- istemez, aynı zamanda bir ilacı diğerinden ayırt etmesini de ister" (1992/2018: s. 116).

Vasalisa bu ayırt etme eylemini doğru bir şekilde yerine getirmek zorundadır. Aksi takdirde, Baba Yaga onu öldürecektir. Vasalisa fiziksel bir eylemi yerine getirirken, aynı zamanda hayatı da ölümden ayırt etmektedir. En ufak bir yanlış, kendi hayatına mal olacaktır. Vasalisa, oyuncak bebeğinin yardımıyla bu görevin üstesinden de başarılı bir şekilde gelir.

Baba Yaga eve döndüğünde Vasalisa'ya bütün bu işleri yapabildiği için çok şanslı olduğunu söyler ve Vasalisa, Baba Yaga'ya birkaç soru yöneltir. Bu sorular, karanlık ormanda Baba Yaga'nın evini bulmaya çalışırken rastladığı beyaz bir at üzerinde dörtnala giden beyazlı adam, kızıl bir at üstünde yavaş yavaş dolaşan kırmızılı adam ve siyah bir at üzerindeki siyahlar giyinmiş bir süvari hakkındadır. Baba Yaga, beyaz at üzerindeki adamın "gün", kırmızılı adamın "doğan güneş" ve siyahlar içindeki adamın da "gece" anlamına geldiğini söyler. Sembolik olarak beyaz renk, masumiyet ve neşe; kırmızı renk, tutku, acı, aşk, kan ve kendinden geçme; siyah renk ise üzüntü, suç, gizlilik, saklanma gibi anlamlara gelir (Cirlot, 1992: s. 108). Bununla birlikte atın, zaman kavramıyla da bir ilgisi bulunmaktadır. Masalda da farklı renklerdeki atlılar Vasalisa'nın yanından geçtiğinde zaman değişmektedir.

Vasalisa, Baba Yaga'ya birkaç soru daha sormak istese de cebindeki bebeği bir aşağı bir yukarı zıplayarak onu durdurur ve Vasalisa "Çok fazla şey bilmek insanı çok çabuk yaşlandırabilir." diyerek soru sormaktan vazgeçer. Baba Yaga, Vasalisa'ya artık yola düşmesi gerektiğini söyleyerek ona sopanın üzerine oturtulmuş alevli gözleri olan bir kafatası verir. Vasalisa'nın istediği ateş bu kafatasının içindedir. Baba Yaga'nın verdiği bütün ödevleri eksiksiz bir şekilde tamamlayan Vasalisa, ateşi almaya hak kazanmıştır. Ateşin, bir kafatası içerisinde Vasalisa'ya verilmesinin de bir anlamı vardır:

"Atalarla akrabalık düşüncesinde, topluluğun yaşlılarının her zaman geçerli olan özel bilgilerinin ölümlerinin ardından, kemiklerinde yaşadığına inanılır.

Kafatasının ölmüş ruhtan önemli bir kalıntı barındıran bir kubbe olduğu düşünülür... bu, öyle bir kalıntıdır ki, istenirse, ölen kişinin bütün ruhu, danışmak amacıyla bir süre için geri çağrılabilir. [...] Demek ki, Yaga, Vasalisa'ya ışıklı bir kafatası verdiği zaman, ona hayatı boyunca yanında taşıması için bir yaşlı-kadın ikonu, bir “atalar bilgeliği” vermektedir. Onu anaerkil bir bilgi mirasına, psişenin mağara ve kanyonlarında sağlam kalarak gelişen bir mirasa erginlemektedir” (Estés, 1992/2018: s. 123).

Vasalisa'ya kendisinden bir parça katan Baba Yaga, onun ormanda kaybolmadan evine dönmesini sağlar. Baba Yaga'yı ormanın içinde nereye gideceğini bilmeden dolanıp durarak arayan Vasalisa ile adımlarını sağlam bir şekilde ve nereye gittiğini bilerek atan Vasalisa arasında çok fark vardır. Masalın başındaki ve sonundaki Vasalisa aynı kişi değildir. Bütün bu süreç Vasalisa'nın inisiyasyon (erginlenme), bireyleşme süreciyle ilgilidir. İnisiyasyon, gece rejiminin sentetik yapısının sembollerinden biridir ve olgunlaşmak, ilerlemek, gelişmek gibi fiil şemalarıyla tamamlanır (Durand, 1964/2017: s. 113). Baba Yaga, Vasalisa'nın bile farkında olmadığı derin sezgisel güçlerin bir şekilde ortaya çıkmasını sağlayarak onun yeni bir kişiliğe bürünmesine yardımcı olmuştur.

“Edebi eserlerde karakterlerin çeşitli şekillerde yaşadıkları köklü değişiklikler bireyleşme ile ilişkilendirilebilir. Söz konusu durumlarda karakterlerin önceki bakış açıları değişir, bazen macera veya zorluklar yardımıyla çoğunlukla olumlu yönde evrilir, yeni bir hale veya aşamaya geçerler.

Temel olarak, ruhu oluşturan öğelerin bütünleştirilmesi süreci olarak tanımlanan bireyleşme imgelemin gece rejiminin sentetik yapısının çeşitli yönleri ile örtüşen bir kavramdır. Bu bağlamda söz konusu süreç edebi eserlerde çoğu zaman gece rejiminin ilgili yapısına özgü imgelerle bir arada yer almaktadır” (İlgürel, 2016: s. 62).

Kahramanın kendisine verilen zorlu ödevleri tamamlayarak erginlenmesi durumu birçok masalda karşımıza çıkar. Kahraman, onu koruyan ve ona yardım eden süper bir güç sayesinde zorlu aşamalardan tek tek geçerek kendi benliğinin farkına varır (Campbell, 2004: s. 89). Vasalisa, karanlık ormanda evine dönerken bir ara kafatasının saçtığı ışıktan korkar ve onu fırlatıp atmayı düşünür ama kafatası Vasalisa'yla konuşarak onu sakinleştirir. Varlığın sona ermesini yani ölümü simgeleyen kafatası (Cirlot, 1992: s. 115), Vasalisa'ya kötülük yapan üvey anne ve üvey kız kardeşleri ortadan kaldırma görevini üstlenecektir. Masal şu şekilde son bulur:

“Vasalisa tehlikeli yolculuğunu sağ salim bitirdiği ve yeniden ateş getirdiği için, evine büyük bir zafer duygusuyla girmiş. Ama sopadaki kafatası, üvey annenin ve kız kardeşlerin her hareketini izliyor ve belleğine kazıyormuş ve sabah 29 olduğunda hain üçlüyü yakarak küle çevirmiş” (Estés. 1992/2018: s. 93).

Üvey anne ve kız kardeşlerin gölge ögeler olduğundan daha önce bahsedilmişti. Vasalisa bu negatif gölge ögelere tepki göstererek onları yok etmek için ateşli kafatasına başvurmuştur. Baba Yaga'nın verdiği bu ateşli kafatası, bilginin alevini taşımaktadır. Vasalisa'nın annesinin sezgisel güçleri nasıl bir oyuncak bebek aracılığıyla Vasalisa'ya aktarılmışsa, Baba Yaga'nın sezgisel güçleri de bu ateşli kafatası sayesinde Vasalisa'ya geçmiştir. Vasalisa, ateşli kafatasını fırlatıp atmak istediğinde, ona engel olunmuştur. Böylece Vasalisa inisiyasyon sürecini tamamlamış ve onun bu süreci tamamlamasını engelleyenlerden ateşli kafatası sayesinde sonsuza dek kurtulmuştur.

III. Sonuç

Bu çalışmada, eski bir Rus masalı olan “Vasalisa”nın, Clarissa P. Estés'in *Kurtlarla Koşan Kadınlar, Vahşi Kadın Arketipine Dair Mit ve Öyküler* kitabındaki versiyonu çözümlenmiş ve Estés'in Carl Gustav Jung'un Analitik Psikoloji kuramını temel alarak yaptığı incelemeden yola çıkılarak Fransız düşünür Gilbert Durand'ın kurucusu olduğu İmgesel Yapısalcılık üzerinde durulmuştur. Masalda kullanılan semboller ve karakterler, söz konusu kuramlar temel alınarak bir inceleme yapılmasında kolaylık sağlamıştır.

Çok katmanlı olan ve çeşitli semboller içeren “Vasalisa” masalı, masala adını veren anlatı başkişisinin erginlenme süreciyle ilgilidir. Bilgeliğin yolundan giderek kendisine verilen ödevleri eksiksiz bir şekilde tamamlayan Vasalisa, ölmesi gerekenlerin de ölmesine izin vererek yeni bir benliğe bürünmüştür. Vasalisa ile onun kendisini bulmasını sağlayan bilge kişi Baba Yaga arasında bir tezatlık söz konusudur. Baba Yaga'da gündüz rejimi ağır basarken, Vasalisa'da gece rejiminin sentetik yapısı hakimdir. Annesinin sezgisel güçlerine cebinde taşıdığı küçük bir oyuncak bebek sayesinde ulaşan Vasalisa, yine bu bebeğin yardımlarıyla inisiyasyon yani bireyleşme sürecindeki bütün aşamalardan geçmiştir.

Baba Yaga'nın verdiği ateşli kafatası hem Vasalisa'nın karanlık ormandan evine sağ salim dönmesini sağlamış hem de onun kendi ayakları üzerinde durabilen genç bir kadına dönüşmesindeki en büyük yardımcısı olmuştur. Bu kafatası, Vasalisa'nın sezgisel güçlerini köreltmeye çalışan üvey anne ve kız kardeşlerin de sonunu getirerek Vasalisa'nın erginlenme, kendini bulma süreci boyunca önüne çıkan bütün engelleri kaldırmıştır.

Kaynakça

- Campbell, Joseph. (2004). *The Hero With A Thousand Faces*, Princeton: Princeton University Press.
- Chevalier, Jean; Gheerbrant, Alain. (1986). *Diccionario de los Símbolos*, Barcelona: Editorial Herder.
- Cirlot, Juan-Eduardo. (1992). *Diccionario de Símbolos*, Barcelona: Editorial Labor.

Durand, Gilbert. (2017). *Sembolik İmgelem*, Ayşe Meral (Çev), İstanbul: İnsan Yayınları (Orijinali 1964’te yayımlanmıştır).

Estés, Clarissa Pinkola. (2018). *Kurtlarla Koşan Kadınlar, Vahşi Kadın Arketipine Dair Mit ve Öyküler*, Hakan Atalay (Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları (Orijinali 1992’de yayımlanmıştır).

Jung, Carl Gustav. (2005). *Dört Arketip*, Zehra Aksu Yılmaz (Çev.), İstanbul: Metis Yayınları (Orijinali 1976’da yayımlanmıştır).

Jung, Carl Gustav. (2006). *Analitik Psikoloji*, Ender Gürol (Çev.), İstanbul: Payel Yayınevi (Orijinali 1997’de yayımlanmıştır).

İlgürel, Mehmet. (2016). *Julio Cortázar’ın Öykülerinin Sembolik İmgelemi*, İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.

RESMÎ VE FARŞÇA ŞİİRLERİ

Rasmî and His Persian Poems

(Makale Geliş Tarihi: 30.03.2020 / Kabul Tarihi:15.04.2020)

Veyis DEĞİRMENÇAY*

Öz

15. yüzyılda yaşamış manifaturacı, şair ve ressam Resmî Efendi Bursalıdır. Bursa'da yaşamış ve orada vefat etmiştir. Bursa'da medfunur. Gazellere tahmis yazmada ünlüdür. Cönklerde, şiir mecmualarında, tezkirelerde ve başka eserlerde yer alan bir divan teşekkül edecek kadar Türkçe şiirleri ve bunların içinde tespit edilen üç adet Farsça şiiri vardır.

Bu çalışmada Resmî Efendi hakkında kısaca bilgi verildikten sonra Farsça mevcut üç şiiri tenkitli metni kurularak günümüz harflerine aktarıldı ve Türkçeye çevrildi. Ayrıca şiirler, aruz, kafiye, edebî sanatlar, dil ve muhteva açısından incelendi.

Anahtar Kelimeler: Resmî, Bursalı Resmî, Farsça Şiirler, Gazel, Farsça şiir söyleyen Osmanlı şairleri.

Abstract

Draper, poet and painter Rasmî Efendi who lived in the 15th century is from Bursa. He lived in Bursa and died there. He was buried in Bursa. He is famous for writing Tahmis to Ghazals. He has a substantial amount of Turkish poems found in Conks, poetry magazines, tezkires and other works which can generate a diwan and three Persian poems among them.

* Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü; Prof.Dr., *Atatürk University Journal of Faculty of Letters, Department of Persian Language and Literature*, drvevis@atauni.edu.tr/vevis0065@hotmail.com, [ORCID ID:https:// orcid.org/0000-0003-82145526](https://orcid.org/0000-0003-82145526).

In this study, after briefly informing about Rasmî Efendi, three existing poems in Persian were translated into contemporary letters by establishing their criticized texts and translated into Turkish. Additionally, poems were examined in terms of aruz, rhyme, literary arts, language and content.

Keywords: Rasmî, Rasmî of Bursa, Persian poems, ghazal, Ottoman poets saying Persian poems.

Giriş

Osmanlı döneminde yaşamış Türkçe ve Farsça şiirler kaleme alan, hatta divan ya da divançeler tertip eden birçok şairimiz vardır. Bu şairlerin şiirleri veya divanları hakkında, genelde üniversitelerde kısmen de diğer eğitim kurumlarında birçok araştırmacı tarafından çalışmalar yapılmakta, mevcut şiirler günümüz harflerine aktararak yayımlanmaktadır.

Ne var ki, Türkçe şiirlerin dışında özellikle Arapça ve Farsça şiirleri olan şairlerin eserleri üzerinde yapılan çalışmalara bakıldığında, günümüz harflerine aktarılan birçok metnin yanlış okunduğu ve hatalı yazıldığı görülmüştür. Araştırmacılar iyi derecede Farsça ve Arapça bilmediklerinden şiirleri veya metinleri yazarken fahiş hatalar yapmış, hatta gülünç duruma düşmüşlerdir.

Bu olumsuz durumları ortadan kaldırmak için Farsça ve Arapça bilmeyen araştırmacılar, metinleri günümüz harflerine aktardıktan sonra metnin ekine veya yanına resmini veya kopyasını koyabilir ya da hiç yazmadan sadece resmini veya kopyasını verebilirler. Bu tarz bir uygulama, kanaatimce daha iyi olacaktır; zira şairlerin Farsça veya Arapça şiirlerini veya bu dillerde yazılmış metinleri okumak ve incelemek isteyen okuyucular orijinal halinden faydalanabilirler.

Resmî

Resmî Efendi Bursalıdır. 15. yüzyılda Bursa'da yaşamıştır. Fatih Sultan Mehmed'in (1451-1481) vezirlerinden şair Ahmed Paşa b. Veliyyüddin'in (ö. 902/1496-1497) ve Bursalı şairler Harîrî ve Kandî'nin çağdaşı ve dostlarından. Ayrıca Turâbî, Senâyî, Câmî, Cemâlî, Hamdî, Haydar, Hafîfi, Halîlî, Dâî, Zeyneb, Sa'dî, Şehrî, Şehdî, Sâfî, Sun'î, Adnî, Aşkî, Ulûmî, Kâtibî, Gülşenî, Kemâl-i Zerd, Leâlî, Mehdî, Nişânî, Nizâmî ve Nûrî gibi şairlerle de çağdaştır.

Eğitimi ve ailesi hakkında kaynaklarda fazla bir bilgi yoktur; ancak mevcut Türkçe ve Farsça şiirleri ve ana dilinin yanında Farsçayı şiir söyleyecek kadar iyi derecede bilmesi, iyi bir eğitim aldığı göstermektedir. Manifaturacı esnafındadır.

Söz ve şiir sanatında yetenekli şairlerdendir. Nakış ve resim sanatında da mahirdir. Halk arasında yaygın söylenen, nitelikli, büyüleyici, beğenilen Türkçe

ve Farsça güzel şiirleri vardır. Gazellere tahmis yazmada ünlüdür. Şeyhî, Ahmed Paşa ve Nizâmî gibi ünlü şairlerin şiirlerine tahmis yazmıştır. Bursa'da medfundur. Türkçe şiirlerinden Şeyhî'nin gazeline tahmisinden bir bent ile başka şiirlerinden birkaç beyit (Tuman, 1380: I, s.336; Tâhir, 1333: I, s.14; Canım, 2000: s.226, 271-272; İsen, 1998: s.185-168; Akar, 2010: s.183; İsen, 1994: s.28, Mehmed Süreyya, 1308: II, s.380; İpekten, 1988: s.380):

*Devran yakarı eylemeden zulm ile çâk,
Seyf-i sitemle dehr seni itmeden helâk,
Hâk olmadan bu cism ü yele varmadan bu hâk,
Jengâr-ı gamdan it dil u can gözgüsini pâk
Câm-ı mey ile k'âyine-i gayb-bîn ola.*

*** *** ***

*Nitekim sana âdetdür niyâz ehline nâz itmek
Bana hem-hûdurur bir nâza bin dürlü niyâz itmek
Sücûd itdükçe mihrâba seni yâd itdügüm budur
Huzûr-ı kalb olmazsa dürüst olmaz namâz itmek*

*** *** ***

*Rûzgârun bize bu zulm-i firâvânına yuf
Dâdumuz virmez ise dâver-i devrânına yuf
Her denînin dilegince döner itmez bize meyl
Be yüri bu felegün gerdiş-i gerdânına yuf
Dahi bu 'asr ekâbirlerinin ehl-i dile
Kuru tahsînler ile itdügi ihsânına yuf*

*** *** ***

*Bir şeb didim ey şûh ne var sîneni açan
Didi yaramazdur gice âyîneye bakmak*

*** *** ***

*Ey çeşm ü ruhun birle güşâde der-i fitne
Âşûb-ı cemâlün ile pür kişver-i fitne*

*** *** ***

*Bir dem anı ki gül gibi handân ider felek
Âhir beneşşe gibi perîşân ider felek*

Farsça Şiirleri

Resmî'nin Farsça herbiri 7 beyitten oluşan 3 gazeli vardır. Bu gazeller, *Mecmû'a-i Eş'âr*'da [(Mecmû'a-i Nâtemâm-i Visâlî-i Âydînî ve Resmî ve Melihî Eş'ârını Câmî'dir), Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi, Yapı Kredi, Y-451, 35921 Numaralı Yazma, vr. 63ab] yer almaktadır. Mevcut yazma nüshanın varak numaraları, muhtemelen koleksiyon sahibi veya bir başkası tarafından yazmanın sol tarafından yani sonundan başlanarak günümüz rakamlarıyla numaralandırılmıştır ve buna göre şiirler vr. 17ab'de yer almaktadır, ancak bu numaralandırma doğru değildir; tarafımızdan bilimsel şekliyle yani sağdan başlayarak yapılan numarandırmaya göre şiirler 63ab'de yer almaktadır.

Gazellerin ilki, Recez-i müsemmen-i sâlim: Müstefilün müstefilün müstefilün müstefilün; ikincisi, Müctes-i müsemmen-i mahzûf: Mefâilün feilâtün mefâilün feilün; üçüncüsü, Hafif-i mahbûn-i mahzûf: Fâilâtün mefâilün feilün vezinlerinde kalem alınmış olup hepsi de orta seviyede manzumelerdir.

Gazeller, vezin ve kafiye açısından, vezinde bir iki yer dışında kusursuzdur. Örneğin ikinci gazelin 4. beytinin ilk mısraında (بسته بنده كمند زلف تو شد) cümlesinde “بنده” kelimesine anlam bakımından ihtiyaç yokken, vezni tamamlamak için eklenmiştir; ayrıca kelimedeki tamlama “bende-i” değil de “bendey” şeklinde okunarak, şiirde birçok ünlü şair tarafından da kullanılan bir yola başvurulmuştur. Şeyh Gâlip, bu uygulamaya mesnevihanların iskât-ı izâfe dediklerini ve doğru olduğunu, bazılarının ise terk-i izâfe adını verdiklerini, ancak bunun yanlış olduğunu söyler ve “bu gibi yerlerde hemzeyi imâle ile ‘ya’ tevellüd ettirip sonra vasl ile vezin selis olur” (Atalay, Karabey, 2007: s.71); Ahmed Ateş de “vezin gereği bu tamlama ‘i’ si sayılmaz ve ‘ey’ şeklinde bir diftong olur” (Ateş, Tarzi, 1982: s.63) der yani “bendey kemend-i zülf-i to” şeklinde okunacağını ifade ederler.

Üçüncü gazelin üçüncü beytinin ikinci mısraında (ز رُخ مکتب تو) (zi ruh-i mekteb-i to) tamlamasında “رُخ” kelimesinin ilk hecesi kısa olduğu halde, Farsça şiirde pek görülmeyen bir şekilde imâle yapılmış ve uzun okunmuştur.

Gazellerin birincisi (بر) kafiyesi ve (را) redifli; ikincisi, (ان) kafiyesi ve (دارد) redifli; üçüncüsü, (ب) kafiyesi ve (تو) rediflidir. Bütün şiirler rediflidir.

Şiirlerde dilbilgisi bakımından bazı kusurlar vardır. Bunlardan biri önce de ifade edildiği gibi, ikinci gazelin 4. beytinin ilk mısraında (بسته بنده كمند زلف تو شد) cümlesinde “بنده” kelimesine anlam bakımından ihtiyaç olmadığı halde muhtemelen vezni doldurabilmek için böyle bir yola başvurulmuş ve za‘f-1 te’lif kusuru işlenmiş, yani söz dizimi kurallarının aksine cümle kurulmuştur (Değirmençay, 2014: s.6-7). Aynı gazelin 5. beytinin ilk mısraında (بيار باده كه ساقى غم زمانه مرا) (biyar bade ke saqî güm zemaneh mara), bağlacı, “كه” kelimesinden önce gelmesi gerekirken, vezinden dolayı olsa gerek, sonra getirilmiş ve yine za‘f-1 te’lif kusuru işlenmiştir.

İkinci gazelin son beytinin ikinci mısraında za‘f-1 te’lif kusuru vardır:

بیا که رسمی بی دل برای آمدنت فدای روح گرامی ترا روان دارد

Önceki mısraya bağlı olan cümlelerin anlamı tam olarak anlaşılmamaktadır. Bu kusur, “فدای روح گرامی” (değerli ruhun fedası) tamlamasındadır. Doğrusu, “Gel; çünkü gönlünü yitirmiş Resmî, senin gelmen için değerli ruhunu feda [ederek] sana gönderiyor.” olmalıdır.

Üçüncü gazelin son beytinde, ilk mısradaki “درد رسمی” ibaresinin başında “به” edatı gelmesi gerekirken yine vezinden dolayı bu edat kullanılmamış ve ikinci mısradaki bitişik şahıs zamiriyle karşılanmaya çalışılmıştır; ancak beytin anlaşılmasında güçlük çekildiği için yine za‘f-ı te‘lif kusuru işlenmiştir.

Gazelerde birçok edebî sanat vardır. Bunlardan bazıları:

از قامتت ای سیمتن چون یاد کردم در چمن

آمد به سجده نارون آورد خوش تکبیر را

Bu beyitte, “قامت” ile “نارون” arasında teşbih-i tafzil sanatı vardır. Kâmet nârvane yani sevgilinin boyu, nar ağacına benzetilmiş sonra ondan da üstün tutulmuştur (Değirmençay, 2014: s.144). “نارون، چمن” ve “تکبیر، سجده” kelimeleri arasında tenasüp sanatı vardır. Sözde anlam bakımından aynı tür veya benzer kelimeler bir arada kullanılmıştır (Değirmençay, 2014: s.95).

زلف و رخت نور و دخان می خوانمش هر صبح و شام

در مصحفِ حسنت چنان دیدم من این تفسیر را

Bu beyitte, “زلف و رخ” ve “نور و دخان” ve “صبح و شام” kelimeleri arasında leff u neşr-i müşevveş sanatı vardır. Şair önce iki kelime zikretmiş, sonra onlarla ilgili iki kelimeyi düzensiz getirmiştir (Değirmençay, 2014: s.102-103). Yani zülûf dumanla, yanak ışıqla, zülûf akşamla, yanak sabahla ilgilidir.

“مصحفِ حسنت” terkinde istiâre-i musarraha yani açık istiâre sanatı vardır. Sevgilinin yüzü Mushaf’a benzetilmiş ve yüz hazfedilerek Mushaf yüzünün yerini tutmuştur (Değirmençay, 2014: s.168-169).

“نور، دخان” ve “تفسیر، مصحف” kelimelerinde tenasüp sanatı vardır. Sözde anlam bakımından aynı tür veya benzer kelimeler bir arada kullanılmıştır (Değirmençay, 2014: s.95). “نور، دخان” ile “صبح، شام” kelimeleri arasında tezat sanatı da vardır. Birbirine zıt kelimeler bir arada kullanılmıştır (Değirmençay, 2014: s.99).

ای چشم ترک تیر زن یا رب چه شوخ جنگ جوست

صد قلب قلب بی دلان بشکست زد چون تیر را

Bu beyitte, “ترک” kelimesinde îhâm-ı tenâsüb sanatı vardır. Türlü anlamları olan bir kelimenin kastolunmayan bir anlamıyla diğer bir sözcüğün anlamı arasında ilgi kurma sanatıdır (Soysal, 1987: s.63). Burada “Türk” kelimesinin kastolunmayan anlamı Türk milleti, Türk kavmidir; kelimenin bu anlamı “tîr-zen” ve “ceng-cû” kelimeleriyle ilgili olduğu için îhâm-ı tenasüb sanatı vardır. “Türk” kelimesi edebiyatta daha çok “güzel” anlamında kullanılmıştır; ancak kahraman, yiğit, savaşçı, kavgacı, yağmacı, çevik ve benzeri yönleriyle de öne çıkmıştır (ترک, 2020). Ayrıca “ترک، شوخ، تیرزن، جنگجو، شکست، تیر” kelimelerinde tenasüb sanatı yapılmıştır.

لطفِ خطت در عارضت ندهد اگر نقاش چین

بر لوح سیمین می کشد از مسک تر تحریر را

Bu beyitte, “خط، عارض، لوح، تحریر، نقاش” kelimeleri arasında tenasüb sanatı vardır.

فریاد رسمی کرد اثر در گلستان زان می کند آن عندلیب صبحخیز این ناله شبگیر را

Bu beyitte, “گلستان، عندلیب، صبح، شبگیر، ناله، فریاد” kelimeleri arasında tenasüb sanatı vardır.

سری که درد سر زلف دلبران دارد ز درد سر چه کشد سر که دل بران دارد

Bu beyitte, “سر، سر” kelimelerinde cinâs-ı tam sanatı vardır. İmlâ ve telaffuz bakımından aynı, anlam bakımından farklı olan iki kelime bir arada kullanılmıştır. Birinci “سر” kelimesi baş, ikincisi “سر” uç anlamındadır (Değirmençay, 2014: s.68). “دلبران، دل بران” kelimeleri arasında ise cinâs-ı mürekkep sanatı vardır. Aynı cins kelimelerden biri tek “دلبران” diğeri bileşik “دل، بر، آن” kelimeleridir (Değirmençay, 2014: s.70). Ayrıca “سر، زلف” kelimeleri arasında tenasüb sanatı mevcuttur.

بهای گوهر عمرش هبا کند بر هیچ کسی که آرزوی آن لب و دهان دارد

Bu beyitte, “بهای گوهر عمر” tamlamasında istiâre-i mekniyye sanatının bir türü olan izâfe-i istiârî sanatı vardır. Bu, istiâre bildiren bir tamlamadır. Muzaf olan kelime “گوهر” gerçek anlamında kullanılmamıştır (Değirmençay, 2014: s.173). “بها، هبا” kelimeleri arasında kalb-i baz sanatı vardır. Bir kelimedede bulunan harfler kısmen ters çevrilmiş, başka bir kelime elde edilmiş ve sözde kullanılmıştır (Değirmençay, 2014: s.76). Ayrıca “لب، دهان” kelimeleri arasında da tenasüb sanatı vardır.

مباش غزه به حسن رخت چو باقی نیست که هر بهار و رزان عاقبت خزان دارد

Bu beyitte, “حسن رخ” tamlaması ile “بهار و رزان” kelimeleri arasında teşbih-i cem sanatı vardır. Bir şey birkaç şeye yani yüzün güzelliği bahar mevsimine, bağ ve bahçeye benzetilmiştir (Değirmençay, 2014: s.144). Ayrıca “خزان، رزان، بهار” kelimeleri arasında tenasüp sanatı vardır.

بیا که رسمی بی دل برای آمدنت فدای روح گرامی ترا روان دارد

Bu beyitte, “دل، روح، روان” kelimeleri arasında tenasüp sanatı vardır.

سُگری کو مکرر از لبِ تو یا لبی به ز سیبِ غبغبِ تو

Bu beyitte, tecâhül-i ârif sanatı vardır. Şair, bildiği bir şeyi bilmezlikten gelmiştir (Değirmençay, 2014: s.108). “سگر مکرر و لب، سیب و غبغب” kelimeleri arasında teşbih sanatı vardır. Dudak, iki kez damıtılmış şekere, gabgab yani gıdı da elmaya benzetilmiştir. Ayrıca “سگر مکرر، لب؛ سیب” kelimeleri arasında tenasüp sanatı vardır.

خاک گشتم ز آرزوی لبِ ت تا که سازد زمانه مشربِ تو

Bu beyitte, “زمانه” kelimesinde istiâre-i mekniyye sanatı vardır. Bir tür benzetme sanatıdır. Müşebbeh zikredilmiş, müşebbehün bih zikredilmemiş, fakat müşebbehün bihin ilgilerinden biri “سازد” yer almıştır. Burada “زمانه” su kabı, testi ve benzeri şeyler yapan testiciye benzetilmiş, fakat müşebbehün bihin gerekli karinesi olan “سازد” zamaneye nisbet edilmiştir (Değirmençay, 2014: s.172). Ayrıca “خاک، مشرب” kelimeleri arasında tenasüp sanatı vardır.

الف و نون است قدّ و ابرویت خواندم آن را ز رخِ مکتبِ تو

Bu beyitte, “الف و قد؛ نون و ابرو” kelimeleri arasında teşbih sanatı vardır. Boy, elif harfine, kaç nun harfine benzetilmiştir. Ayrıca “الف، نون؛ قد و ابرو” kelimeleri arasında leff ü neşr-i mürettep sanatı vardır. Önce zikredilen “الف و نون/elif ve nun” kelimeleriyle ilgili olarak getirilen “kad (boy) ve kaç” kelimeleri aynı sırayı takip etmiştir (Değirmençay, 2014: s.102). Yani elif harfi boyla, nun harfi de kaçla ilgilidir. “رخ مکتب” tamlamasında izâfe-i teşbihî başka bir ifadeyle teşbih-i belîğ sanatı vardır. Burada benzetme edatı ve benzeme yönü hafzedilmiştir (Değirmençay, 2014: s.149-150). Sevgilinin yüzü yazı yazılan, okunan yere, kataba benzetilmiştir. “الف، نون، خواندن، رخ، مکتب” kelimeleri arasında tenasüp sanatı vardır.

پایمال اند و سر همی دادند طالبان در طریقِ مطلبِ تو

Bu beyitte, “طالب و مطلب” kelimeleri arasında iştikak sanatı vardır. Aynı kökten yani Arapça “طلب” kökünden türemiş kelimeler kullanılmıştır (Değirmençay, 2014: s.75). Ayrıca “پای، سر” kelimeleri arasında tezat sanatı vardır.

دردِ رسمی که بی دواست طبیب گفت دارویش است از لبِ تو

Bu beyitte, “درد، دوا، دارو، طبیب” kelimeleri arasında tenasüp sanatı vardır.

Şiirlerin İçeriği

İlk gazelde sevgili tasvir edilmektedir. Sevgili, boylu poslu, endamlı, gümüş gibi beyaz tenli, zincir zülüflü, siyah saçlı, parlak yanaklı, Mushaf yüzlü, yay kaşlı, ok bakışlı, savaştı, şuh bir Türk'tür yani güzeldir.

Sevgili, zincir gibi zülfünü kimin boynuna atsa, o yüzlerce tedbir de olsa bir an bile ondan kurtulamaz. Beyaz tenli güzelin boyu çimenlikte anılınca, nar ağacı hemen secdeye kapanıp tekbir getirir. Sevgilinin zülfü ve yanağı, ışık ve dumandır, yani son derece parlak ve siyahtır; yüzü Mushaf'tır. Şair, sevgilinin duman ve gece gibi simsiyah olan zülfünü, ışık ve sabah gibi parlak olan yanağını, Mushaf gibi olan yüzünde her sabah ve akşam okumaktadır.

Buradaki sevgili Türk'tür yani güzeldir. Türkler savaştı bir millettir, bu yönleriyle ün salmışlardır; aynı zamanda “Türk”, edebiyatta “güzel” anlamında da kullanılmıştır (“ترک”, www.vajehyab.com, 2020). Türk, nasıl ki savaştaki yiğitliği, ok atmadaki mahareti ve hedefini tam isabetle vurmadaki becerisiyle ünlü ise, sevgilinin gözleri de öyledir; ok gibi bakışlarıyla bir baktı mı, yaydan çıkan ok gibi yüzlerce gönlünü kaybetmiş âşığın kalbini yaralar; onları kendisine âşık eder.

Türk güzeli, şairin âhını işittiği zaman, zülfünü yola koyar, zincir gibi saçlarıyla âhına kaseder. Onun yanaklarındaki hattı öyle güzeldir ki, Çin ressamı, gümüş levhaya taze miskten bir yazı yazsa hatta bir şeyler resmetse de o, ona iltifat etmez.

Resmî Efendi, sabah kalkan ve ötüşüyle gül bahçesindeki gülleri mest eden bülbül gibi sabah feryadına başlayınca, sevgilisinin dikkatini çekmiş ve neticede onun iltifatına mazhar olmuştur.

Şair, ikinci gazelde güzellerin sevenlerine çektiydikleri veya sevenlerinin yaşadığı yahut yaşayacakları sıkıntıları anlatır: Dilberlere gönül veren, kendi başının derdini değil, onların zülfünün ucunun derdini çeker. Güzellerin dudağını ve ağzını arzulayan, inci gibi değerli ömrünü bir hiç uğruna yok eder. Güzellerin aşkı yolunda adım atan, onlara hizmet etmek için bel bağlar ve her zaman ney gibi feryadı figan eder. Güzellerin zülfünün kemendinde esir olanın binlerce canı olsa birini bile kurtaramaz.

Şair, bundan sonra sakiye seslenir ve ondan şarap getirmesini ister; çünkü her şey bir tarafa zamanenin gamı bile, mutlu ve neşeli yarin gözü gibi ona iltifat etme-

mektedir. Daha sonra sözü sevgiliye yöneltir ve yüzünün güzelliğiyle gururlanmamasını söyler; zira her baharın ve bağın hazanı olduğu gibi onun güzelliğinin de sonu olacaktır, bu güzelliği ilelebet kalmayacaktır.

Şair, son beyitte yine sevgilisine seslenir ve gelmesini ister; gelirse gönlünü yitirmiş Resmî'nin feda etmek üzere değerli ruhunu ona teslim edeceğini söyler.

Resmî Efendi, üçüncü gazeline “*Dudağından damıtılmış şeker mi daha iyi yoksa o dudak mı elma gibi tatlı gıdından senin?*” diye tecâhül-i ârif yapıp sevgiliyle konuşarak söze başlar ve devamlı sevgilinin dudağının arzusuyla yani onun dudağını öpebilme isteğiyle, felek testi yapsın da sevgili içsin, kendisi de muradına ersin diye toprak olduğunu söyler; zira toprak olunca felek ondan çamur karıp testi yapacak, sevgili bu kaptan içtiğinde onu öpecek ve Resmî Efendi de muradına erecektir.

Resmî Efendi, sevgilinin boyunu ve kaşını elif ve nun harfine benzetir ve onları, onun mektebinde yani yazıların yazılı olduğu yüzünde veya kitabında okuduğunu dile getirir. Sevgilisine kavuşabilmek için varlık hazinesinden sahip olduğu her şeyini, malını mülkünü, parasını onun merkebinin yani binitinin ayaklarının altına saçtığını söyler. Taliplerinin, sevenlerinin onun muradının yolunda başlarını ayaklar altına koyduklarını hatırlatır.

Şair, bundan sonra zahide çatar, onu eleştirir; kendisinin yani Resmî Efendi gibi olanların mezheplerinin, gittikleri yolun âşıklık olduğunu söyler ve “*Sen neresisin, nerededir gittiğin yolun senin?*” diyerek zahidi küçümser, onun kendilerine ulaşamayacağını iddia eder.

Şair, son beyitte sevgilisine, -doktorun, Resmî'nin dermansız derdinin ilacının onun yani sevgilinin dudağında olduğunu dile getirdiğini söyler ve ondan, gelip kendini öpmesini, bir öpücükle kendisine şifa vermesini ister.

Farsça Gazeller ve Türkçe Çevirisi

1. Recez-i müsemmen-i sâlim: Müstefilün müstefilün müstefilün müstefilün.¹

بر گردن هرکس که آن زلف افکند زنجیر را
 یک دم رها نبود ازو گر صد کند تدبیر را
 از قامتت ای سیمتن چون یاد کردم در چمن
 آمد به سجده نارون آورد خوش تکبیر را

¹ *Mecmû'a-i Eş'âr* (Mecmû'a-i Nâtemâm-i Visâli-i Âydnî ve Resmî ve Melihî Eş'ârını Câmi'dir), Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi, Yapı Kredi, Y-451, 35921 Numaralı Yazma, vr. 63a.

زلف و رخت نور و دخان می خوانمش هر صبح و شام
 در مصحفِ حسنت چنان دیدم من این تفسیر را
 ای چشم ترکِ تیر زن یا رب چه شوخ جنگ جوست
 صد قلب قلب بی دلان بشکست زد چون تیر را
 زلفش به دست آرد روان گاهی که آهم بشنود
 آهنگِ آهم می کند آوازه زنجیر را
 لطفِ خطت در عارضت ندهد اگر نقاش چین
 بر لوح سیمین می کشد از مسک تر تحریر را
 فریاد رسمی کرد اثر در گلستان زان می کند
 آن عندلیبِ صبح خیز این ناله شبگیر را

*Ber gerden-i her kes ki ân zulf efkened zencîr râ
 Yek dem rehâ ne'bved ez'û ger sed koned tedbîr râ*

*Ez kâmetet ey sîm-ten çun yâd kerdem der çemen
 Âmed be secdê nârven âverd hoş tekbîr râ*

*Zulf u ruhet nûr u duhân mî hânemeş her subh u şâm
 Der mushaf-ı husnet çenân dîdem men in tefsîr râ*

*Ey çeşm-i turk-i tîr-zen yâ rab çi şûh-i ceng-cûst
 Sed kalb-i kalb-i bî-dilân bi'şkest zed çun tîr râ*

*Zulfeş be-dest âred revân gâhî ki âhem bi'şneved
 Âheng-i âhem mî koned âvâze-i zencîr râ*

*Lutf-i hatet der 'ârîzet ne'dhed eger nakkâş-i Çîn
 Ber lovh-i sîmîn mî keşed ez misk-i ter tahrîr râ*

*Feryâd-ı Resmî kerd eser der gulsitân z'ân mî koned
 Ân 'andelîb-i subh-hîz in nâle-i şebgîr râ*

*O zülfün boynuna zincir atmış olduğu kimse,
 Yüzlerce tedbir de alsın, kurtulamaz ondan bir an bile.*

*Ey gümüş tenli [güzel]! Senin boyunu anınca çimenlikte,
 Nar ağacı secdeye kapandı, tekbir getirdi güzelce.*

*Zülfün ve yanağın, ı ışık ve dumandır, her sabah akşam okurum onları,
Senin güzellik Mushaf'ında, öyle gördüm ben bu tefsiri, bu izahı.*

*Ey, ok atan Türk/güzelin gözleri, ya Rabbi, ne şuhur ne savaşı!
Atınca okunu, yüzlerce gönlünü kaybetmiş âşığın kalbini parçaladı.*

*Âhımı işittiği zaman, ruhumu ele geçirir zülfü,
[Saçının] zincir sesi ahımın ahengi olur [her türlü].*

*Yanaklarındaki hattın iltifat etmez, Çin ressamı
Gümüş levhaya taze miskten yazsa da bir yazı.*

*Resmî'nin feryadı tesir etti gül bahçesine; zira
Başlıyor o sabah kalkan bülbül, sabah feryadına.*

2. Müctes-i müsemmen-i mahzûf: Mefâilün feilâtün mefâilün feilün.²

ز دردی سر چه کشد سر که دل بران دارد	سری که دردی سر زلف دلبران دارد
کسی که آرزوی آن لب و دهان دارد	بهای گوهر عمرش هبا کند بر هیچ
چو نی همیشه میان بسته و فغان دارد	هر آنکه در ره عشق بتان قدم بنهاد
یکش رها نکند گر هزار جان دارد	دلی که بسته بنده کمند زلف تو شد
چو چشم یار سبکروح سرگران دارد	بیار باده که ساقی غم زمانه مرا
که هر بهار و رزان عاقبت خزان ³ دارد	مباش غره به حسن رخت چو باقی نیست
فدای روح گرامی ترا روان دارد	بیا که رسمی بی دل برای آمدنت

*Serî ki derd-i ser-i zulf-i dilberân dâred
Zi derd-i ser çi keşed ser ki dil ber ân dâred*

*Behâ-yi gûher-i 'omreş hebâ koned ber hîç
Kesî ki ârzû-yi ân leb u dehân dâred*

*Her ân ki der reh-i 'ışk-ı butân kadem bi'nhâd
Çû ney hemîşe miyân-beste vu figân dâred*

*Dilî ki beste-i bende'y kemend-i zulf-i to şod
Yekeş rehâ nekoned ger hezâr cân dâred*

*Beyâr bâde ki sâgî gam-ı zemâne merâ
Çû çeşm-i yâr-i sebuk-rûh ser-gerân dâred*

² Mecmû'a-i Eş'âr, vr. 63ab.

³ که هر بهار و رزان عاقبت خزان : در اصل «که هر بار و رزان عاقبت خزان» است.

*Mebâş gurre be husn-i ruhet çû bakî nîst
Ki her behâr u rezân 'âkîbet hezân dâred*

*Biyâ ki Resmî-yi bî-dil berâ-yi âmedenet
Fedâ-yi rûh-i gerâmi-yi torâ revân dâred*

*Dilberlerin zülfünün ucunun derdini çeken baş,
Baş ağrısını nasıl çeker, ona gönül veren baş?*

*Heba eder inci gibi değerli ömrünü hiç yere,
O dudağı ve ağzı arzulayan kimse.*

*Güzellerin aşkının yolunda adım atan,
Bel bağlar, ney gibi figan eder her zaman.*

*O gönül ki esirdir senin zülfünün kemendinde,
Binlerce canı olsa, kurtaramaz birini bile.*

*Getir şarabı saki; zira zamanenin gamı
Sevgilinin uçarı gözü gibi ağırlaştırdı başımı.*

*Yüzünün güzelliğiyle gururlanma; zira kalma daima;
Çünkü her baharın ve bağıın hazanı vardır sonunda.*

*Gel; çünkü gönlünü yitirmiş Resmî, senin gelmen için
Aziz ruhunu gönderiyor sana feda etmek için.*

3. Hafif-i mahbûn-i mahzûf: Fâilâtün mefâilün feilün.⁴

یا لبی به ز سیب غبغب تو	سُگری کو مکرر از لب تو
تا که سازد زمانه مشرب تو	خاک گشتم ز آرزوی لب ت
خواندم آن را ز رُخ ⁵ مکتب تو	الف و نون است قدّ و ابرویت
کردم ایثار پای مرکب تو	آنچه دارم ز نقد هستی خویش
طالبان در طریق مطلب تو	پایمال اند و سر همی دادند
تو کجایی کجاست مذهب تو	زاهدا عاشقیست مذهب ما
گفت دارویش ⁶ است از لب تو	درد رسمی که بی دواست طبیب

⁴ Mecmû'a-i Eş'âr, vr. 63b.

⁵ خواندم آن را ز رُخ : در اصل «خوندم انرا زخ» است.

⁶ دارویش : در اصل «دارویش» است.

*Sukkerî kû mukerrer ez leb-i to
Yâ lebî bih zi sîb-i gabgab-i to*

*Hâk geştem zi ârzû-yi lebet
Tâ ki sâzed zemâne mişreb-i to*

*Elf u nûn'est kadd u ebrûyet
Hândem ân râ zi ruh-i mekteb-i to*

*Ânçi dârem zi nakd-i hesti-yi hîş
Kerdem îsâr pâ-yi merkeb-i to*

*Pâyemâl'end u ser hemî dâdend
Tâlibân der tarîk-ı metleb-i to*

*Zâhidâ 'âşıkîst mezheb-i mâ
To kucâyî kucâst mezheb-i to*

*Derd-i Resmî ki bî-devâst tabîb
Goft dârûyeş est ez leb-i to*

*O şeker mi daha iyi dudağından damıtılmış senin
Yoksa o dudak mı elma gibi tatlı gıdından senin?*

*Toprak oldum dudağının arzusuyla,
Zamane yapsın diye su testini senin.*

*Elif ve nun'dur boyun ve kaşın senin;
Okudum onu mekteb gibi yüzünden senin.*

*Kendi varlık naktimden sahip olduğum şeyi,
Saçtım merkebinin ayağına senin.*

*Ayaklar altında, hep baş koyuyorlar
Talipler, muradının yolunda senin.*

*Ey zahit! Âşıklıktır mezhebimiz bizim;
Sen nerelisin, nerededir gittiğin yolun senin?*

*Resmî'nin dermansız derdine, doktor
Dedi ki ilacı dudağındandır senin.*

Sonuç

Resmî Efendi'nin her bir yedi beyitlik üç adet Farsça gazeli bir Türk şairin ana dili dışında yabancı bir dilde şiir söylemesine bakılırsa, bir takım eksiklikleriyle birlikte -ki bunlar da muhtemelen müstensih hatası olmalıdır, zira bu üç şiir şimdilik tek bir mecmuada yer almaktadır-, nisbeten güzeldir.

Bütün şiirler aruz vezni, Recez, Müctes ve Hafif bahirlerinde yazılmış olup fesahat açısından muhtemelen vezinden kaynaklı birkaç za‘f-ı te‘lif kusuru dışında orta derecede manzumelerdir. Hepsî de rediflidir. İhâm, cinas, teşbih, leff ü neşr, istiâre, kalb, tenasüp, tezat gibi birçok edebî sanata yer verilmiştir.

Resmî Efendi, her üç manzamede de gazelin ana konusu yani sevgiliden bahsetmiştir. Sevgili, boylu poslu, endamlı, beyaz tenli, zincir zülüflü, siyah saçlı, parlak yanaklı, Mushaf yüzlü, yay kaşlı, ok bakışlı, savaşçı, şuh bir Türk’tür yani güzeldir. Güzeller, sevenlerine eziyet eder, onlara yüz göstermezler. Âşıkların maruz kaldığı birçok sıkıntı, acı ve keder vardır. Âşık, sevgilisine kavuşabilmek için sahip olduğu her şeyini, malını mülkünü, parasını feda eder.

Kaynakça

- Akar, Harun. (2010). *Heşt Bihişt (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin-Sözlük)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi SBE.
- Ateş, Ahmet ve TarzîAbdulvehhâb. (1982). *Farsça Grameri*, İstanbul: MEB Yayınları.
- Bursalı Mehmed Tâhir. (1333 h.). *Osmanlı Müellifleri I-III*, İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Canım, Rıdvan. (2000). *Latîfî, Tezkiretü’s-şu‘râ ve Tabsiratü’n-nuzemâ (İnceleme-Metin)*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Değirmençay, Veyis. (2012). *Farsça Arûz ve Kafiye*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- (2013). *Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- (2014). *Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-ı Edebî*, Ankara: Aktif Yayınevi.
- İpekten, Haluk v.dğr. (1988). *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- İsen, Mustafa. (1994). *Künhu’l-ahbâr’ın Tezkire Kısmı*, Ankara: Ankara Kültür Merkezi Yayınları.
- Kastamonulu Latîfî. (1314). *Tezkire-i Latîfî* (nşr. Ahmed Cevdet), İstanbul: İkdâm Derseâdet Matbaası.
- Mecmû‘a-i Eş‘âr* (Mecmû‘a-i Nâtemâm-i Visâlî-i Âydîni ve Resmî ve Melihî Eş‘ârını Câmi‘dir), Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi, Yapı Kredi, Y-451, 35921 Numaralı Yazma.
- Mehmed Süreyya. (1308). *Sicill-i Osmânî I-IV*, İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Soysal, M. Orhan. (1987). *Edebî San‘atlar ve Tanınması*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Şeyh Gâlip. (2007). *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî* (Mehmet Atalay-Turgut Karabey), Konya: Konya Belediyesi Yayınları.

Şeyhî. (1990). *Şeyhî Divanı* (haz. Mustafa İsen-Cemal Kurnaz), Ankara: Akçağ Yayınları.

Tuman, Mehmet Nâil. (2001). *Tuhfe-i Nâilî* (haz. Cemal Kurnaz ve Mustafa Tatçı), Ankara: Bizim Büro Yay.

ترك . 14 Mart 2020 tarihinde www.loghaatnameh.org. adresinden erişildi.

ترك . 14 Mart 2020 tarihinde www.vajehyab.com. adresinden erişildi.

www.tdk.gov.tr

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Atatürk University Journal of Faculty of Letters
Sayı / Number 64, Haziran/ June 2020, 49-67

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE DUYGUSAL ZEKÂ İLE İNTERNET BAĞIMLILIĞI İLİŞKİSİNDE BİLİNÇLİ FARKINDALIĞIN ARACI ROLÜ

The Mediator Role Of Mindfulness in The Relationship Between Internet Addiction and Emotional Intelligence in University Students

(Makale Geliş Tarihi: 16.07.2019/ Kabul Tarihi: 29.05.2020)

Şevket CANKURTARAN*
Mehmet ŞAKİROĞLU**

Öz

Bu araştırma duygusal zekâ düzeyi ile internet bağımlılığı ilişkisinde bilinçli farkındalığın aracı rolünü tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Araştırmanın örneklem grubunu Aydın Adnan Menderes Üniversitesi'nde eğitim gören 295 üniversite öğrencisi oluşturmaktadır. Katılımcılardan veri toplamak için demografik bilgi formu, Duygusal Zekâ Özelliği Ölçeği Kısa Formu, Bilinçli Farkındalık Ölçeği ve İnternet Bağımlılığı Ölçeği kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre duygusal zekâ ile internet bağımlılığı ilişkisinde bilinçli farkındalığın tam aracı rolü vardır. Bilinçli farkındalık, duygusal zekânın iyi oluş, duygusal ve öz kontrol alt boyutlarına da aracılık etmektedir. Duygusal zekânın sosyal alt boyutuyla internet bağımlılığı ilişkisinde bilinçli farkındalığın aracı rolü bulunmamaktadır. Araştırma sonuçlarına göre bireylerin duygusal zekâ düzeyleri düşük olsa dahi bilinçli farkındalıkları yüksekse internet bağımlılığı düzeyleri düşük olmaktadır. Bu veriler internet bağımlılığını önlemek adına hem duygusal hem davranışsal kontrolü içeren bilinçli farkındalığın

* Psikolog, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü; *Psychologist, Aydın Adnan Menderes University, Faculty of Science and Literature, Department of Psychology, cankurtaransevket@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7595-0383>.*

** Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü; *Assist Prof. Dr., Aydın Adnan Menderes University, Faculty of Science and Literature, Department of Psychology, mehmetsakiroglu@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8990-621X>.*

duygu kontrolünü içeren duygusal zekânın da etkisini üstlendiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Duygusal Zeka, Bilinçli Farkındalık, İnternet Bağımlılığı.

Abstract

This study aims to determine the role of mindfulness in the relationship between emotional intelligence level and internet addiction. Sample of the study consists of 295 university students in Aydın Adnan Menderes University. Trait Emotional Intelligence Questionnaire- Short Form, Mindful Attention Awareness Scale, Internet Addiction Scale and demographic information form are used to collect data from participants. According to the findings, the relationship between emotional intelligence and internet addiction is mediated by mindfulness. The mindfulness mediates the well-being, self-control factor and emotion factor of emotional intelligence. There is no mediator role of mindfulness between the social factor of emotional intelligence and internet addiction. According to the results of the study, an individual with low emotional intelligence level and high mindfulness, their internet addiction level may acceptable. According to the analysis, mindfulness, which has behavioural and emotional features to prevent internet addiction, is more effective than emotional intelligence, which is capable of understanding and managing only emotions.

Keywords: Emotional Intelligence, Mindfulness, Internet ddition.

I. Giriş

İnsanları anlama, düşünceleri ve davranışları anlamlandırmada kritik bir role sahip olan duygular uzun yıllar farklı açılardan incelenmiştir; bu çalışmaların örneklerinden biri olan duygusal zekâ kavramını ise ilk kez 1990 yılında kapsamlı bir şekilde ortaya koyan çalışmacılar Mayer ve Salovey olmuştur (Mayer ve Salovey, 1990). Goleman (2010) birbiriyle etkileşim halinde olan fakat birbirinden farklı olan iki tür zihinden söz eder; bunlar akılcı zihin ve duygusal zihindir. Akılcı zihin genellikle bilinçli olarak devreye girer, farkında olduğumuz bir mantık süzgecidir, duygusal zihin ise hızlı devreye giren, mantık değerlendirmesini geri planda bırakan anlık bir sistemdir (Goleman, 2010: s. 35). Duygusal zihnin bir parçası olan duygular her insanda mevcuttur fakat sadece duygulara sahip olmak yeterli değildir, duyguları tanımak, değerlendirmek, duyguları ve duyguların enerjisinin günlük yaşamımıza adapte edebilmek, ve durumlara uygun tepkiler verebilmek gerekmektedir; burada tüm bu kavramları içine alan duygusal zekâ devreye girmektedir (Deniz ve Yılmaz, 2016).

Literatürde duygusal zekâyla ilgili tanımlar benzer olmakla birlikte en genel tanımıyla duygusal zekâ, duyguların akıllıca kullanımınıdır (Çakar ve Arbak, 2004); bireylerin sosyal kaynaklarıyla kurduğu ilişkilerinde duygularını rehber olarak atama yeteneğidir (Deniz, Erus ve Büyükcebeci 2017). Konuyla ilgili ilk çalışmalarda duygusal zekâ; bireyin kendisinin ve diğerlerinin hislerini ve duygularını takip edebilme, duygular arasındaki farkı kavrayabilme, bu farkındalığı eylemlerine yansıtabilme olarak tanımlanmaktadır (Mayer ve Salovey, 1990) Duygusal zekâyı bireyin kendisini harekete geçirebilmesi, karşılaştığı güç durumlarda yılmazlık gösterebilmesi, dürtülerini kontrol etmek suretiyle hazzı erteleyebilme, ruhsal durumu düzenleyebilme, bir başkası gibi düşünebilme ve umut beslemek olarak tanımlanmaktadır. Başka bir tanıma göre duygusal zekâ, bireyin duygu ve yeteneklerinin farkında olması, yeni deneyimlere ve gelişime açık olması, kişisel hedeflerinde başarıya güdülenmesi, diğer bireylerin hislerini, ihtiyaçlarını ve sorunlarını kavrayabilme, iletişim kurulan kişilerin önemsenmesi ve grup çalışması için gerekli iletişim becerilerine sahip olma olarak belirtilmektedir (Bridge, 2003).

Tüm bu bilgilerin ışığında araştırmacılar duygusal zekâyı genel olarak beş temel boyutta toplamaktadır, bunlar; öz-bilinç, duyguları yönetmek, kendini harekete geçirmek(motivasyon), diğerlerinin duygularını anlamak ve ilişkileri yürütebilmektir (Goleman, 2016).

Öz bilinç: Duygusal öz-bilinç bireyin kendi duygularını okuyabilmesi, kavrayabilmesi ve duygularının kendi üzerindeki etkisinin bilincinde olmasıdır (Deniz ve Yılmaz, 2016). Öz-bilince sahip bireyler, yaptıkları öz-değerlendirmeler sonucunda potansiyellerini keşfedeceklerdir, bu keşif onların yeteneklerini daha iyi tanımlarını ve özgüvenlerinin yükselmesini sağlamaktadır (Goleman, 2016).

Duyguları Yönetmek: Bireyin kendi duygularını ve diğerlerinin duygularını yönetebilme becerisidir (Aslan, 2009). Bireyin kendi duygularının farkında olmasını, kendi duygularını ve diğerlerinin duygularını anlamlandırabilmesini ve bu doğrultuda olumlu duyguları artırırken olumsuz duyguları en aza indirmeyi sağlar (Gürsoy, 2005); duygu yönetim gücü yüksek olan insanlar olumsuz duygulardan daha çabuk kurtulmaktadır (Aslan, 2009).

Kendini Harekete Geçirmek (Motivasyon): Motivasyon, bireylerin amaçları doğrultusunda hareket etmeleridir; bu kavram, isteklilik ve harekete geçiricilik anlamında kullanılmaktadır (Koçel, 2003). Bu özellik bireylerin kendilerini ve başkalarını cesaretlendirebilmelerini ve iş odaklı üretken bir şekilde çalışmayı sağlamaktadır. Duygusal zekâsı yüksek bireylerin, düşük bireylere kıyasla motivasyonlarının daha yüksek olduğu belirtilmektedir (Goleman, 2010).

Diğerlerinin Duygularını Anlamak (Empati): Empati, duygusal zekânın en önemli bileşenlerinden biri olmakla birlikte; başkalarının duygularını, düşüncelerini ve gereksinimlerini anlamak olarak tanımlanmaktadır(Goleman, 2010). Ciarrochi,

Chan ve Bajgar (2001), diğerlerini okumakta iyi olan bireylerin daha fazla sosyal destek kaynakları olduğu ve bu kaynaklardan yüksek miktarda doyum sağladıkları belirtmektedir.

İlişkileri Yürütebilmek: İlişkileri yürütebilmek için gerekli olan sosyal beceriler, etkileme gücü, uyumluluk, dayanışmaya açıklık, çatışmalarla başedebilme, grup çalışmasına uygunluk yeteneklerini içermektedir (Acar, 2001). Bu bilgiler ışığında duygusal zekâsı yüksek bireylerin ilişkilerini daha sağlıklı yürüttükleri görülmektedir (Goleman, 2010: s. 74).

Bireylerin kendi duygularını ve başkalarının duygularını doğru bir şekilde algılamalarında, ve düzenlemelerinde önemi bulunan kavramlardan biri de bilinçli farkındalıktır (Deniz, Erus ve Büyükcebeci 2017). Bilinçli farkındalık köklü doğu kültürüne uzanan bir yoldan geçmektedir (Kabat-Zinn, 2009).

Bilinçli farkındalık genellikle, bireylerin içinde buldukları zamana odaklanmaları, dikkatini şimdiki zamana yönelmeleri, şimdiki zamanın ve şimdiki zamandaki amaçlarının farkına varmaları; tüm bu süreçleri öz değerlendirmelerle anlamlandırmaları olarak tanımlanmaktadır (Brown ve Ryan, 2003). Birçok insanda dikkat kesilme, odaklanma ve farkında olma kabiliyeti bulunur fakat şimdiki zamanda dikkati sürdürebilme ve farkında olma güdüsü kişiler arası farklılıklar gösterir (Brown ve Ryan, 2003). Bu tanıma göre, şimdiki zamanın işleyişine odaklanmamak, dağınık ve dikkatsiz tutumlar bireylerin görece bilinçli farkındalık düzeylerinin düşük olduğunu göstermektedir (Deniz, Erus ve Büyükcebeci 2017). Farkındalık impulsif veya otomatik olarak gerçekleşen bilinçsiz davranışların tersine mevcut duruma odaklanmayı ve bilinçli olmayı gerektirir (Schonert-Reichl ve Lawlor, 2010). Bilinçli farkındalık yaşamda halihazırda olan şeylere karşı daha az pasif kalmamızı sağlar bu aktiflik durumu olumsuz şeylerin varlığında dahi iyi olanı görme ve iyi oluş halimizi arttırmakla ilgilidir; her ne kadar şimdiki zamana odaklansa da bilinçli farkındalık geçmişi hatırlamayı ve geleceği düşlemeyi de içerir fakat tüm bu eylemleri şimdiki zamanı en olumlu şekilde değerlendirerek yapmayı sağlayan bir beceridir (Özyeşil ve ark., 2011).

Bear ve ark. (2006) bilinçli farkındalığın beş bileşenden oluştuğunu belirtir bunlar; yargılamama, tepkisiz olma, gözleme, hareket etme, ve tanımlamadır. Yargılama, bireyin içsel deneyimlerini duygu ve düşüncelerini yargılamadan kabul etmesidir. Tepkisiz olma, bireyin duygu ve düşüncelerin geçişli ve daimi olmadığına inanması ve duyguların gelip geçiciliğine izin vermesidir. Gözleme, tüm içsel, dışsal, davranışsal, düşünsel deneyimleri fark etmeye çabalamaktır. Hareket etme, bireyin şuan olanlarla ilgilenmesi şuan olana karşı otomatikleşmemiş, bilinçli davranışlar göstermesidir. Tanımlama, bireyin deneyimlerini ifade edebilmesi, kavramsallaştırabilmesidir.

Bilinçli farkındalık anlarının ortak özelliklerini kavramsal değildir, şimdi odaklıdır, yargılayıcı değildir, maksatlardır, katılımcı gözlemi gerektirir, sözel değildir, keşfe duyarlıdır, özgülleştiricidir (akt. Özyeşil ve ark., 2011).

Kavramsal değildir: Bilinçli farkındalık düşünceden bağımsız meydana gelen bir farkındalık halidir. Şimdi odaklıdır: Şimdiki zamana yöneltilen bir farkındalık halidir. Yargılayıcı değildir: Yaşadıklarımızı kabullenmeyi gerektirir. Maksatlardır: Dikkati belirli bir yöne yönlendirmek gerekir. Katılımcı gözlemi gerektirir: Pasif süreçleri reddedip, zihin ve bedeni hissetmeyi içerir. Sözel değildir: Farkındalık, deneyimi sözel olarak ifade edilmeden önce oluşur, davranışsaldır. Keşfe dayalıdır: Bilinçli farkındalık her zaman daha ince algı süreçlerini barındırır. Özgülleştiricidir: Bilinçli farkındalık, koşullanılmış süreçlerden uzaklaşmayı sağlar.

İnternet bağımlılığı literatüre ilk kez, "internet bağımlılığı" adıyla girmiş olsa da zamanla çeşitli araştırmacılar tarafından farklı şekillerde isimlendirilmiştir. Bunların arasında; internet bağımlılığı, patolojik internet kullanımı, problemli internet kullanımı, aşırı internet kullanımı, internet bağımlılığı sayılabilir (Dinç, 2010). Mental Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabının Beşinci Basımı (DSM-5) içerisinde internet bağımlılığına dair bir yer olmasa da (Bozkurt, Şahin ve Zoroğlu, 2016), Amerikan Tıp Birliği 2008 yılında yayınladığı bir raporda özellikle internet ve video oyun bağımlılığının bir bozukluk tanısı alması yönünde tavsiyede bulunmuştur (Dinç, 2010).

İnternet bağımlılığı, internet nedeniyle bilgisayar başında gereğinden fazla zaman geçirmek olarak tanımlanmaktadır ve akademik, sosyal, mesleki zarara yol açmaktadır veya bu alanlarda işlevsellik kaybına neden olmaktadır (Young, 1996). Teknolojik gelişmelerin eşliğinde bu tanıma akıllı telefonları ve internet erişimi olan diğer cihazları da eklemek uygun görülmektedir. Başka bir tanımda Dinç, (2010) problemli internet kullanımını, bireyin gündelik hayatta, internet kullanımından ötürü psikolojik sorunlar yaşaması ve sosyal hayatında zorluklarla karşılaşması olarak belirtmektedir. Diğer bağımlılıklarda da görüldüğü gibi, internet bağımlılığında da kullanım şeklinin ve süresinin kişinin işlevselliğine olumsuz etkileri vardır (Şakiroğlu ve Poyraz Akyol, 2018). Young, (2007) internet bağımlılığını kategorize etmek adına belirli ölçütlere bağlamıştır, bunlar; internete yönelik aşırı zihinsel uğraş, haz elde edebilmek için internette artan miktarda vakit geçirme ihtiyacı, internet kullanımını tamamen bırakamama veya azaltamama, kullanımın azalması yada sonlandırılması halinde çökkün veya kızgın duygudurum, planlanan süreden daha fazla internette vakit geçirme, internet kullanımı nedeniyle aile, iş, okul, arkadaş çevresi gibi alanlarda sorunlar yaşama ve özel hayatla ilgili önemli kararları veya fırsatları kaçırma, internette kalma süresini diğerlerinden gizleme ya da bu konuda dürüst olmama, interneti problemlerden kurtulmak ve olumsuz duygulardan kaçmak için bir araç olarak görme olarak belirtilmektedir. Bu sekiz ölçütten beşinin karşılanması internet bağımlılığı tanısı için yeterli görülmektedir.

Değişkenler Arası İlişkiler

Literatürde duygusal zekâ ile internet bağımlılığını ele alan çalışmalara bakıldığında benzer sonuçları görülmektedir. Duygusal zekâ ile internet bağımlılığına ilişkin negatif yönde zayıf ilişki gösteren çalışmalar olmakla birlikte (Reisoğlu, Gedik ve Göktaş, 2013), negatif yönde orta düzeyde ve anlamlı ilişkiler bulan çalışmalar mevcuttur (Ançel, Açıköz ve Ayhan, 2015; Far ve ark., 2014). Duygusal zekâ ile bilinçli farkındalığın pozitif yönlü anlamlı ilişkisine dair çalışmalar, kısıtlı ve genelde yabancı ağırlıklı olmakla birlikte, bulunmaktadır (Deniz, Erus ve Büyükcibeci, 2017; Schutte, ve Malouff, 2011). Son olarak yapılan incelemeler doğrultusunda alan yazında bilinçli farkındalık düzeyi ile problemlili internet kullanımı arasında negatif yönlü güçlü ilişkinin varlığına dair çalışmalar bulunmaktadır (Şehidoğlu, 2014; Arslan, 2017). Duygularını ifade etmekte zorlanan ve öz kontrolde zorluklar yaşayan bireylerin problemlili internet kullanımına daha yakın olduğunu gösteren çalışmalar bulunmaktadır (Engelberg ve Sjöberg, 2004; Parker ve ark., 2008, Beranuy ve ark., 2009).

Amaç ve Problem

Bu çalışmanın amacı, duygusal zekâ ile internet bağımlılığı ilişkisinde bilinçli farkındalığın aracı rolünü tespit etmek ve bu doğrultuda problemlili internet kullanıcıları üzerinde soruna yönelik daha doğru odaklanmış cevaplar aramak, bununla birlikte problemlili internet kullanımının azaltılması veya önlenmesinde bilimsel veriler ortaya koymaktır. Bu çalışmanın literatüre birkaç açıdan fayda sağlayacağı öngörülmektedir. Değişen ve hızla gelişen yaşam koşullarında insanoğlunun çevrelemiş olan internetin, problemlili kullanımıyla ilgili bir kaynak teşkil etmektedir. Böylece çalışmanın sonuçları, internet bağımlılığı ve bu bağımlılıkla ilgili değişkenler açısından, konuyla ilgili araştırmacılara önemli bir çerçeve sunacaktır. Çalışma bulguları literatüre yenilik getirmesi ve internet bağımlılığını önleme faaliyetlerinde de yol gösterici bir nitelik taşımaktadır.

Alt Problem₁: Duygusal zekâ ile internet bağımlılığı ilişkisinde bilinçli farkındalığın aracı rolü var mıdır?

Alt Problem₂: Duygusal zekânın duygusallık alt boyutu ile internet bağımlılığı ilişkisinde bilinçli farkındalığın aracı rolü var mıdır?

Alt Problem₃: Duygusal zekânın iyi oluş alt boyutu ile internet bağımlılığı ilişkisinde bilinçli farkındalığın aracı rolü var mıdır?

Alt Problem₄: Duygusal zekânın öz-kontrol alt boyutu ile internet bağımlılığı ilişkisinde bilinçli farkındalığın aracı rolü var mıdır?

Alt Problem₅: Duygusal zekânın sosyal alt boyutu ile internet bağımlılığı ilişkisinde bilinçli farkındalığın aracı rolü var mıdır?

II. Yöntem

Bu çalışma internet bağımlılığını etkileyen değişkenleri ele almak amacıyla nicel araştırma yöntemlerinden korelasyonel araştırma deseni ile gerçekleştirilmiştir. Değişkenlerin aracı rol analizlerini kapsamaktadır.

Örneklem

Araştırma üniversite öğrencileridir; örnekleme ise Aydın Adnan Menderes Üniversitesi'nden 222 kadın 73 erkek olmak üzere 295 üniversite öğrencisinden oluşmaktadır. Örneklem, kolaylıkla bulunabileni örnekleme yöntemi (Erkuş, 2011) ile Adnan Menderes Üniversitesi'nin çeşitli fakültelerinde okumakta olan öğrencilerden oluşmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Çalışmada bireylerden veri toplamak amacıyla, demografik bilgi formu, Duygu Düzenleme Ölçeği Kısa Formu, Young İnternet Bağımlılığı Ölçeği ve Bilinçli Farkındalık Ölçeği kullanılmıştır.

Duygusal Zekâ Özelliği Ölçeği Kısa Formu

Petrides ve Furnham (2000, 2001) tarafından geliştirilen Duygusal Zekâ Özelliği Ölçeği–Kısa Formu, Deniz, Özer ve Işık (2013) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Ölçek, 20 maddeden oluşan, 7'li Likert tipindedir. Bireylerin duygusal yeterlilikleriyle ilgili algılama düzeyini belirlemeyi amaçlayan bir ölçektir. Ölçeğin toplamında alınan yüksek puanlar; duygusal yeterliklerinin yüksek olarak algılandığının, alınan düşük puanlarsa; duygusal yeterliklerinin az olarak algılandığının göstergesidir. Ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlılık güvenirlik katsayısı ölçeğin tamamı için .81 olarak belirtilmektedir ve bu çalışma kapsamında .84 olarak bulunmuştur. Ölçek, sosyallik, iyi oluş, öz kontrol ve duygusallık olmak üzere dört alt boyuttan oluşmaktadır. Çalışmalarda toplam puan ve alt boyutlar üzerinden işlem yapılabilir.

Bilinçli Farkındalık Ölçeği

Brown ve Ryan (2003) tarafından geliştirilen Bilinçli Farkındalık Ölçeği, Özyeşil, Aslan, Kesici ve Deniz (2011) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Ölçek 15 maddeden oluşan 6'lı likert tipindedir. Günlük yaşantıların farkında olma ve bu yaşantılara dikkati yönlendirebilme kabiliyetini sınavan bir ölçektir. Ölçek tek faktörlüdür ve bu tek faktörden alınan yüksek puanlar bilinçli farkındalığın yüksek olduğunu, düşük puanlar ise bilinçli farkındalığın görece düşük olduğunu göstermektedir. Ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlılık güvenirlik katsayısı toplam faktör için .80 olarak belirtilmektedir ve bu çalışma kapsamında .84 olarak bulunmuştur. Çalışmalarda tek faktörlü ölçeğin toplam puanı üzerinden işlem yapılmaktadır.

İnternet Bağımlılığı Ölçeği

Kimberley Young (1998) tarafından, DSM-IV'ün "Psikoaktif Madde Bağımlılığı" ölçütlerinden uyarlanarak oluşturulmuş olan İnternet Bağımlılığı Ölçeği, Bayraktar (2001) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. 20 maddeden oluşan ölçek 6'lı likert tipindedir. Tek faktörden oluşan ölçekte toplam puan üzerinden işlem yapılmaktadır. 80 ve üzeri puan alanlar "Patolojik İnternet Kullanıcısı" olarak tanımlanmaktadır. 50-79 puan arası olanlar "Sınırlı Semptom Gösterenler", 50 puan ve altı alanlar "Semptom Göstermeyenler" olarak tanımlanmıştır. Ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlılık güvenirlik katsayısı .91 olarak belirtilmektedir ve bu çalışma kapsamında .90 olarak bulunmuştur.

Verilerin Analizi

Çalışma verileri üzerinde yapılan normallik ve doğrusallık analizleri sonucunda verilerin normal dağıldığı görülmüştür. Araştırmada yapılan istatistiksel analizler için SPSS 25.0 paket programı kullanılmıştır. Araştırmada değişkenler arası ilişkilerin incelenmesi için korelasyon analizi uygulanmıştır. Duygusal zekâ değişkeni ve bu değişkenin alt boyutlarının internet bağımlılığı değişkeni ile olan ilişkisinde bilinçli farkındalığın aracılık rolünün incelenmesi için Hayes (2013)'in SPSS için önerdiği PROCESS uygulaması kullanılmıştır.

III. Bulgular

Değişkenler Arası Korelasyon Analizi

Değişkenler arası korelasyon analizine ilişkin bulgular Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Değişkenler Arası Korelasyon Analizi

	İBÖ	BFÖ	DZÖ	DZÖ/İÖ	DZÖ/ÖK	DZÖ/D	DZÖ/S
İBÖ	1						
BFÖ	-,429**	1					
DZÖ	-,291**	,449**	1				
DZÖ/İÖ	-,211**	,257**	,726**	1			
DZÖ/ÖK	-,388**	,467**	,736**	,428**	1		
DZÖ/D	-,115*	,329**	,701**	,384**	,360**	1	
DZÖ/S	-,065	,174**	,655**	,304**	,272**	,392*	1

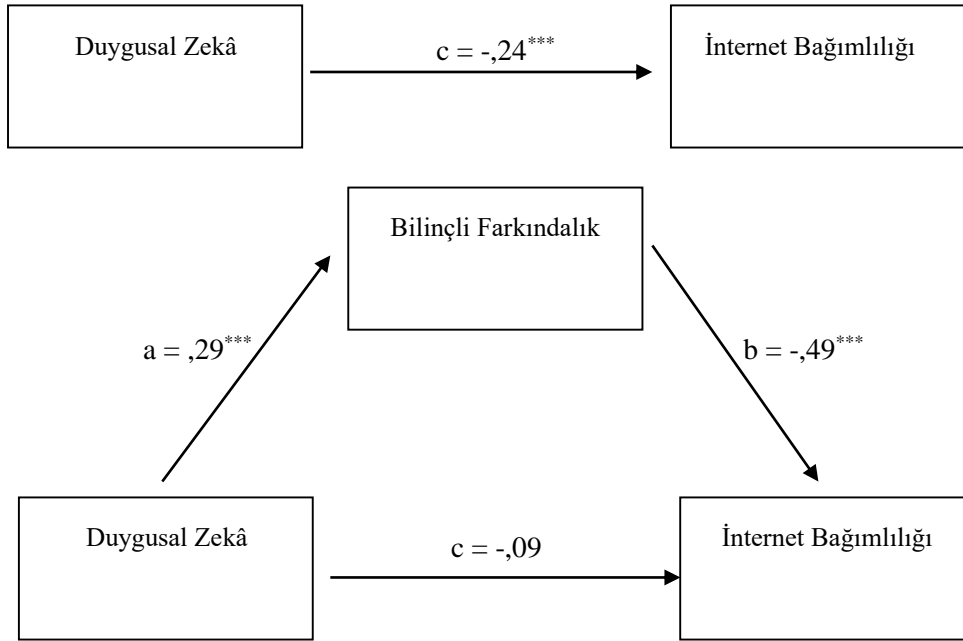
*p< .05, **p<.01

Not: İBÖ= İnternet Bağımlılığı Ölçeği; BFÖ= Bilinçli Farkındalık Ölçeği; DZÖ= Duygusal Zekâ Ölçeği; DZÖ/İÖ= Duygusal Zekâ Ölçeği iyi oluş alt boyutu; DZÖ/ÖK= Duygusal Zekâ Ölçeği öz kontrol alt boyutu; DZÖ/D= Duygusal Zekâ Ölçeği duygusal alt boyutu; DZÖ/S= Duygusal Zekâ Ölçeği sosyal alt boyutu

Duygusal zekâ düzeyi ile internet bağımlılığı arasında $r = -.291$ olmak üzere negatif yönde anlamlı ilişki görülmektedir ($p < 0,01$). Bilinçli farkındalık ile internet bağımlılığı arasında $r = -.429$ olmak üzere negatif yönde anlamlı ilişki görülmektedir ($p < 0,01$). Duygusal zekâ ile bilinçli farkındalık arasında $r = .449$ olmak üzere pozitif yönde anlamlı ilişkiler görülmektedir ($p < 0,01$). Duygusal Zekâ Ölçeği'nin iyi oluş alt boyutu ile internet bağımlılığı arasında $r = -.211$ olmak üzere negatif yönde, bilinçli farkındalık ile arasında $r = .257$ olmak üzere pozitif yönde anlamlı ilişkiler görülmektedir ($p < 0,01$). Duygusal Zekâ Ölçeği'nin öz kontrol alt boyutu ile internet bağımlılığı arasında $r = -.388$ olmak üzere negatif yönde, bilinçli farkındalık arasında $r = .467$ olmak üzere pozitif yönde anlamlı ilişkiler görülmektedir ($p < 0,01$). Duygusal Zekâ Ölçeği'nin duygusal alt boyutu ile internet bağımlılığı arasında $r = -.115$ ($p < 0,05$) olmak üzere negatif yönde, bilinçli farkındalık ile $r = .329$ ($p < 0,01$) olmak üzere pozitif yönde anlamlı ilişkiler görülmektedir. Duygusal Zekâ Ölçeğinin sosyal alt boyutu ile internet bağımlılığı arasında anlamlı bir ilişki görülemezken birlikte, bilinçli farkındalık arasında $r = .174$ olmak üzere pozitif yönde anlamlı ilişkiler görülmektedir ($p < 0,01$).

Duygusal Zekâ ile İnternet Bağımlılığı İlişkisinde Bilinçli Farkındalığın Aracı Rol Analizi

Duygusal zekâ ve duygusal zekânın alt boyutlarıyla internet bağımlılığı ilişkisinde bilinçli farkındalığın aracı rolü SPSS programına eklenebilen PROCESS (Hayes, 2013) uygulaması ile sınanmıştır. Analizlerde duygusal zekâ değişkeninin toplam puanı ve alt boyutları bağımsız değişken, internet bağımlılığı bağımlı değişken ve bilinçli farkındalık aracı değişken olarak kullanılmıştır. Analiz sonuçları ve güven aralığı değerleri sırasıyla listelenmiştir.

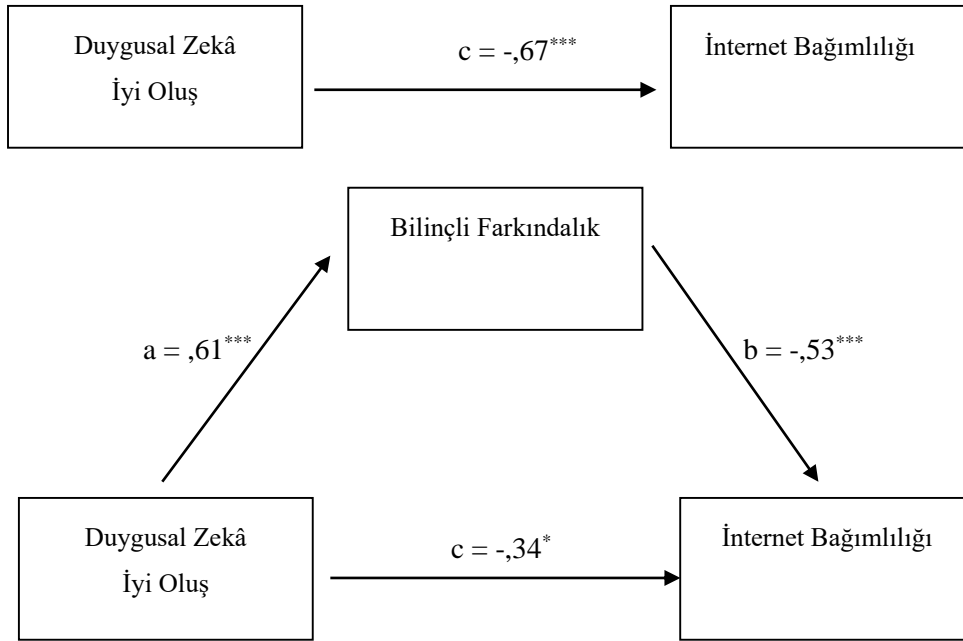
Şekil 1. Duygusal zekâ ile internet bağımlılığı ilişkisinde bilinçli farkındalığın aracı rolü modeli.

Not: *** $p < .001$

Şekil 1’de görüldüğü üzere duygusal zekâ, bilinçli farkındalığı pozitif yönde ve anlamlı olarak yordarken ($\beta = .29, p < .001$); bilinçli farkındalık internet bağımlılığını negatif yönde anlamlı olarak yordamaktadır ($\beta = -.49, p < .001$). Bilinçli farkındalık değişkeni modele dahil edildiğinde; duygusal zekânın, internet bağımlılığı üzerindeki anlamlı etkisinin ($\beta = -.24, p < .001$) yok olduğu görülmektedir ($\beta = -.09, p > .05$). Analize göre, duygusal zekânın bilinçli farkındalık aracılığıyla internet ba-

ğımlılığı üzerindeki dolaylı etkisinin anlamlı olduğu görülmektedir ($b = -.15$, Bootstrap %95 GA = $-.54, -.15$). Preacher ve Hayes (2008)' e göre iki değişken arasındaki ilişki üçüncü bir değişkenin varlığında sıfırdan farklı olmak üzere düşüş gösteriyorsa bu değişkenin aracı rolü olduğu söylenebilir.

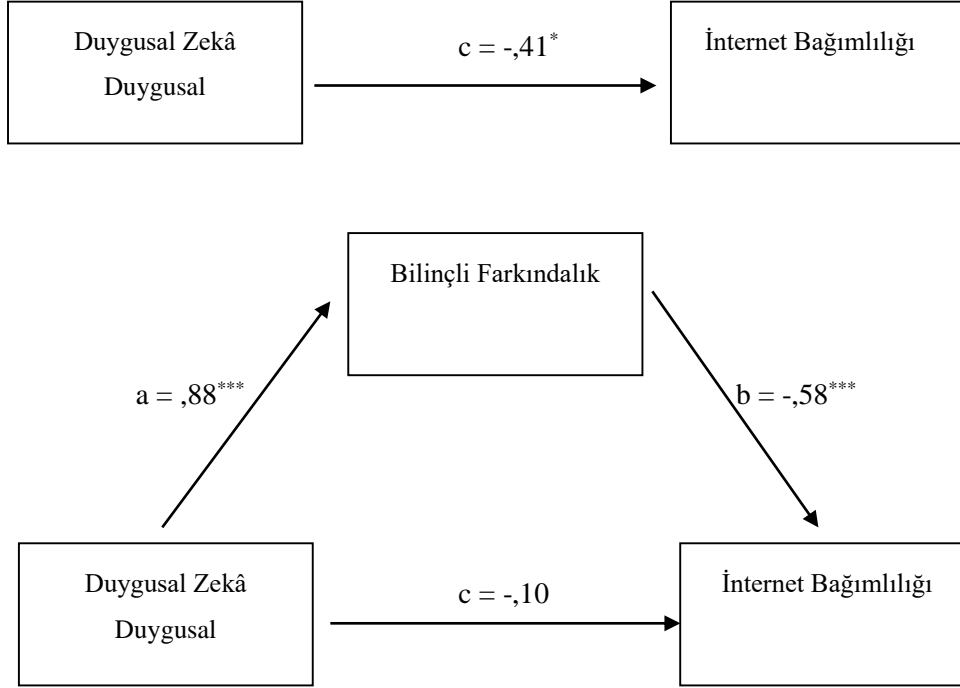
Duygusal Zekânın Alt Boyutlarıyla Aracı Etki Analizi

Şekil 2. Duygusal zekânın iyi oluş alt boyutu ile internet bağımlılığı ilişkisinde bilinçli farkındalığın aracı rolü modeli.

Not: * $p < .05$; *** $p < .001$

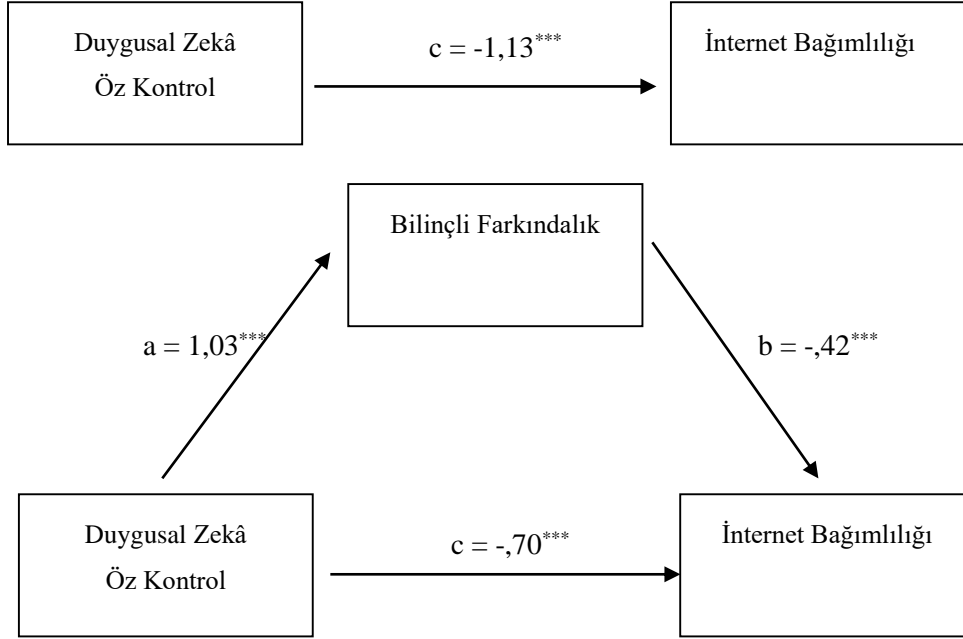
Şekil 2' de görüldüğü üzere duygusal zekânın iyi oluş faktörü bilinçli farkındalığı pozitif yönde anlamlı olarak yordarken ($\beta = .61$, $p < .001$); bilinçli farkındalık internet bağımlılığını negatif yönde ve anlamlı olarak ($\beta = -.53$, $p < .001$) yordamaktadır. Bilinçli farkındalık modele dahil edilince duygusal zekânın iyi oluş alt boyutunun internet bağımlılığı üzerindeki toplam etkisinin ($\beta = -.67$, $p < .001$) azaldığı görülmektedir ($\beta = -.34$, $p < .05$). Analize göre, duygusal zekânın iyi oluş alt boyutunun bilinçli farkındalık aracılığıyla internet bağımlılığı üzerindeki dolaylı etkisinin anlamlı olduğu görülmektedir ($b = -.33$, Bootstrap %95 GA = $-.21, -.08$).

Şekil 3. Duygusal zekânın duygusal alt boyutu ile internet bağımlılığı ilişkisinde bilinçli farkındalığın aracı rolü modeli.

Not: * $p < .05$; *** $p < .001$

Şekil 3' de görüldüğü üzere duygusal zekânın duygusal alt boyutu, bilinçli farkındalığı pozitif yönde anlamlı olarak yordarken ($\beta = .88$, $p < .001$); bilinçli farkındalık internet bağımlılığını negatif yönde ve anlamlı olarak ($\beta = -.58$, $p < .001$) yordamaktadır. Bilinçli farkındalık modele dahil edilince duygusal zekânın duygusal alt boyutunun internet bağımlılığı üzerindeki toplam etkisinin ($\beta = -.41$, $p < .05$) anlamsızlaştığı görülmektedir ($\beta = -.10$, $p > .05$). Analize göre, duygusal zekânın duygusal alt boyutunun bilinçli farkındalık aracılığıyla internet bağımlılığı üzerindeki dolaylı etkisinin anlamlı olduğu görülmektedir ($b = -.31$, Bootstrap %95 GA = $-.76$, $-.29$).

Şekil 4 . Duygusal zekânın öz kontrol alt boyutu ile internet bağımlılığı ilişkisinde bilinçli farkındalığın aracı rolü modeli.

Not: *** $p < .001$

Şekil 4' de görüldüğü üzere duygusal zekânın öz kontrol alt boyutu, bilinçli farkındalığı negatif yönde anlamlı olarak yordarken ($\beta = -1,03$, $p < .001$); bilinçli farkındalık internet bağımlılığını negatif yönde ve anlamlı olarak ($\beta = -,42$, $p < .001$) yordamaktadır. Bilinçli farkındalık modele dahil edilince duygusal zekânın özkontrol alt boyutunun internet bağımlılığı üzerindeki toplam etkisinin ($\beta = -,13$, $p < .001$) azaldığı görülmektedir ($\beta = -,70$, $p < .001$). Analize göre, duygusal zekânın öz-kontrol alt boyutunun bilinçli farkındalık aracılığıyla internet bağımlılığı üzerindeki dolaylı etkisinin anlamlı olduğu görülmektedir ($b = -.43$, Bootstrap %95 GA = $-.66, -.23$).

Duygusal zekânın sosyallik alt boyutunun internet bağımlılığı üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır ($\beta = -.21$, $p > .05$). Bu nedenle aracı rol analizi uygulanmamıştır.

IV. Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada üniversite öğrencilerinde duygusal zekâ ile internet bağımlılığı ilişkisinde bilinçli farkındalığın aracı rolünün incelenmesi amaçlanmıştır. Bu

amaç doğrultusunda ilk olarak çalışmanın ana kavramları olan, duygusal zekâ, bilinçli farkındalık ve internet bağımlılığı literatür destekli olarak açıklanmıştır. Ardından araştırma değişkenleri arasındaki ilişkiler geçmiş verilere dayalı olarak incelenmiştir, bu verilerin ışığında sınanmak üzere çeşitli problemler oluşturulmuştur. Problemleri test etmek amacıyla değişkenler arasında ilişkiler SPSS programı üzerinden Pearson Korelasyon-Testiyle analize tabi tutulmuştur. Elde edilen sonuçlar alanyazınla uyumlu bulunmuştur. Bulgulara göre duygusal zekâ ile internet bağımlılığı arasında negatif yönde anlamlı ilişki bulunmaktadır, bilinçli farkındalık ile internet bağımlılığı arasında negatif yönde anlamlı ilişki bulunmaktadır ve duygusal zekâ ile bilinçli farkındalık arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmaktadır. Bilinçli farkındalığın, duygusal zekâ ve internet bağımlılığı ilişkisindeki aracılık rolü, Hayes'in (2013) SPSS için önerdiği PROCESS uygulaması kullanılarak sınanmıştır. Çalışma sonuçlarına göre duygusal zekâ ile internet bağımlılığı ilişkisinde bilinçli farkındalığın tam aracı rolü bulunmaktadır. Bu bilgiler ışığında bireylerin duygusal zekâ düzeyleri düşük olsa dahi bilinçli farkındalıkları yüksek ise internet bağımlılığı skorları düşmektedir. Duygusal zekâ ölçeğinin alt boyutlarıyla, internet bağımlılığı ilişkisinde bilinçli farkındalığın aracı rolünün sınanıldığı verilere göre; duygusal zekânın sosyalite alt boyutu ile internet bağımlılığını anlamlı olarak yordamamaktadır, duygusal zekânın iyi oluş alt boyutu ile internet bağımlılığı ilişkisinde bilinçli farkındalık marjinal bir farkla tam aracıya yakın bir rol oynamaktadır, duygusal zekânın duygusal alt boyutu ile internet bağımlılığı ilişkisinde bilinçli farkındalık tam aracı role sahiptir ve son olarak duygusal zekânın öz kontrol alt boyutu ile internet bağımlılığı ilişkisinde bilinçli farkındalığın kısmi aracı rolü vardır.

Bağımlı kişilerle yapılan araştırmalarda, bağımlı olanların bağımlı olmayanlara göre farkındalık düzeyleri anlamlı ölçüde daha düşük bulunmuştur (Zgierska ve ark., 2008). Yapılan analiz çalışmalarına göre bilinçli farkındalık temelli eğitim programları madde bağımlılığını azalttığı gibi nüksü önlemede de faydalı görülmektedir (Tırışkan ve ark, 2015). Bilinçli farkındalık düzeyi yüksek olan bireyler olayların farkına vararak zihinsel karmaşadan ve yoğun duygulardan uzaklaşabilirler bu yolla dikkatini olumlu yerlere yönlendirme becerisi elde eden bireyler interneti daha sağlıklı kullanabilmektedir (Peker, Nebioğlu ve Ödemiş, 2019). Bilinçli farkındalığın doğasında bulunan kendinin düzenleyebilme becerisi duyguların düzenlenmesi ve yönetilmesiyle de ilgilidir (Deniz, Erus ve Büyükcebeci, 2017). Bu açıdan bilinçli farkındalık düzeyleri yüksek bireylerin teknolojik araçları kullanırken duygularını yönetebilmeleri ve kendilerinin kontrol edebilme becerisine sahip olmaları problemleri internet kullanımını azaltmaktadır (Gámez-Guadix ve Calvete, 2016). Bu bilgiler ışığında duyguların yönetimini de içeren genel bir davranışsal yönetim becerisi olan bilinçli farkındalık, duygusal zekânın internet bağımlılığını engellemedeki etkisini bertaraf edip tümüyle bu etkiyi devralmaktadır. Nitekim bireylerin duygusal zekâları düşük olsa dahi bilinçli farkındalıkları yükseldikçe internet bağımlılığı skorları düşmektedir. Verilen bilgiler doğrultusunda özellikle üniversite öğrencilerinde internet

bağımlılığını önleme veya azaltma teşebbüsünde bilinçli farkındalık düzeyini artırma temelli çalışmaların, duygusal zekâ düzeyini artırıcı çalışmalara kıyasla daha etkili olabileceğini öngörülmektedir.

Araştırmada duygusal zekânın alt boyutları üzerinden yapılan aracı etki analizlerinde de görüldüğü gibi bilinçli farkındalık; duygusal zekânın duygusal alt boyutuna tam aracı etkisi, iyi oluş alt boyutuna ta ve özkontrol faktörleriyle internet bağımlılığı ilişkisinde aracı role sahip olurken; duygusal zekânın öz kontrol faktörüyle internet bağımlılığı ilişkisinde aracı role sahip değildir. Bu bulgular ışığında davranışsal kontrolle ilişkili faktörlerin duygusal faktörlere kıyasla internet bağımlılığı için daha büyük bir etki gücü olduğu görülmektedir,

Duygusal zekâ ölçeğinin alt boyutlarıyla yapılan aracı rol analizlerine baktığımızda ise bilinçli farkındalık, duygusal zekânın iyi oluş, duygusal ve öz kontrol alt boyutları üzerinde aracı role sahiptir. Bu faktörler de teker teker bilinçli farkındalığın internet bağımlılığı skorlarını düşürmede duygusal zekâdan daha etkin bir rolü olduğunu göstermektedir. Duygusal zekâ ölçeğinin sosyal alt boyutunun internet bağımlılığını anlamlı olarak yordamaması da araştırmacı tarafından, internetin çağımız şartlarında sosyalleşmek için büyük paya sahip olan bir araç olarak kullanılması gerekçesiyle açıklanmaktadır. Bireylerin sosyal açıdan etkin olması internet bağımlılığı skorlarını etkilememektedir. Genel literatür taraması ve çalışma bulguları nihayetinde, bilinçli farkındalık temelli bağımlılık önleme çalışmalarının özellikle üniversite öğrencilerinin internet bağımlılığı üzerinde skor düşürücü bir etki yaratacağı öngörülmektedir.

Çalışmanın Önemi, Sınırlılıklar ve Öneriler

Tatmin edici örneklem sayısıyla yapılmış bu çalışma, Türk literatüründe bilinçli farkındalık, duygusal zekâ ve internet bağımlılığı değişkenlerini bir model çerçevesinde açıklaması yönüyle özgün bir niteliktedir. Bu modelin daha sonraki çalışmalarda araştırmacılara, örnek olması ve bu bağlamda araştırmaların daha sık yapılması hedeflenmektedir. Çalışmanın temel bulgusu olan, ‘‘duygusal zekâ ile internet bağımlılığı ilişkisinde bilinçli farkındalığın aracı rolü’’ alanyazında daha önce sınırlanmayan özgün bir bulgudur. Ve elde edine verilere göre, bilinçli farkındalık üniversite öğrencilerinde bağımlılık skorlarını azaltma da önemli bir etkiye sahiptir. Bu çalışmanın, bağımlılığı önleme ve bağımlılığa müdahale açısından araştırmacılara esin kaynağı olacağı düşünülmektedir. Teknolojik gelişmelerin ışığında bireylerin internet bağımlılığı skorlarını düşük tutmak için bir kapı aralması da çalışmanın önem arz eden bir yanındır.

Araştırmanın sadece üniversite öğrencileriyle yapılması bir sınırlılık olarak düşünülebilir ve bu doğrultuda daha geniş yaş aralığında bireylerle tekrar edilebilir ve araştırmada katılımcıların çoğunluğunun kadın olması bir sınırlılık olarak düşünülebilir.

Sonuç olarak bu araştırma üniversite öğrencilerinde internet bağımlılığını önlemede veya azaltmada bilinçli farkındalığın önemini açığa çıkarmıştır. Bilinçli farkındalık temelli eğitim programları madde bağımlılığını azaltma da ve nüksü önlemede faydalı görülmektedir (Tırışkan ve ark., 2015). Çalışma bulguları internet bağımlılığı seviyesini düşürmek için bilinçli farkındalık düzeyini yükseltmenin etkili bir yol olduğunu göstermektedir. Üniversite öğrencilerinde internet bağımlılığıyla mücadele etmek için etkin bir araç olarak ilgililere önerilmektedir.

Kaynakça

- Acar, F. T. (2001). *Duygusal zekâ yeteneklerinin göreve yönelik ve insana yönelik liderlik davranışları ile ilişkisi: banka şube müdürleri üzerine bir alan araştırması*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, İstanbul.
- Ançel, G., Açıkgöz, İ. ve Ayhan, GY. (2015). Problemlerli internet kullanımı ile duygusal zekâ ve bazı sosyodemografik değişkenler arasındaki ilişki. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 16, 255-263.
- Arslan, G. (2017). Psychological maltreatment forgiveness mindfulness and internet addiction among young adults: a study of mediation effect. *Computers in Human Behavior*, 72(2017), 57-66.
- Aslan, Ş. (2009). *Duygusal zekâ ve dönüşümcü etkileşimci liderlik*. İstanbul: Nobel Yayıncılık.
- ATEŞ, M. (2011). *Sağlık İşletmeciliği*, İstanbul: Beta Basım Yayın.
- Baer, R. A., Smith, G. T. ve Allen, K. B. (2004). Assessment of mindfulness by self-report: The Kentucky inventory of mindfulness skills. *Assessment*, 11, 191-206.
- Baer, R. A., Smith, G. T., Hopkins, J., Krietemeyer, J. & Toney, L. (2006). Using self report assessment methods to explore facets of mindfulness. *Assessment*, 13, 27-45.
- Bayraktar, F. (2001). *Ergenlik döneminde internet kullanımının rolü*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Beranuy, M., Oberst, U., Carbonell, X. ve Chamarro, A. (2009). Problematic internet and mobile phone use and clinical symptoms in college students: the role of emotional intelligence. *Computers in Human Behavior*, 25(5), 1182-1187.
- Bozkurt, H., Şahin, S. ve Zoroğlu, S. (2016). İnternet bağımlılığı: güncel bir gözden geçirme. *Çağdaş Tıp Dergisi*, 6(3), 235-247.
- Bridge, B. (2003). *Duyguların eğitimi*, İstanbul: Beyaz Yayınları.

- Brown, K. W. & Ryan, R. M. (2003). The benefits of being present: mindfulness and its role in psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84, 822-848.
- Ciarrochi, J., Chan, A. Y., & Bajgar, J. (2001). Measuring emotional intelligence in adolescents. *Personality and individual differences*, 31(7), 1105-1119.
- Çakar, U. ve Arbak, Y. (2004). Modern yaklaşımlar ışığında değişen duygu- zekâ ilişkisi ve duygusal zekâ. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(3), 23-48.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2014). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik spss ve lisrel uygulamaları*, Ankara: Pegem Akademi.
- Deniz, M. E. ve Yılmaz, E. (2016). Üniversite öğrencilerinde duygusal zekâ ve stresle başa çıkma stilleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(25), 17-26.
- Deniz, M. E., Erus, S. M. ve Büyükcebeci, A. (2017). Bilinçli farkındalık ile psikolojik iyi oluş ilişkisinde duygusal zekânın aracılık rolü. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 7(47), 17-31.
- Deniz, M. E., Özer, E. ve Işık, E. (2013). Duygusal zekâ özellik ölçeği kısa formu geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Eğitim ve Bilim*, 38(169), 407-419.
- Dinç, M. (2010). *İnternet bağımlılığı*(1). İstanbul: Ferfir.
- Engelberg, E. & Sjöberg, L. (2004). Internet use, social skills and adjustment. *Cyberpsychology & Behavior*, 7(1), 41-47.
- Erkuş, A. (2011). *Davranış bilimleri için bilimsel araştırma süreci*(4). Ankara: Seçkin.
- Far, SN., Samarein, ZA., Yekleh, M., Tahmasebi, S. & Yaryari, F. (2014). Relationship between the components of emotional intelligence and internet addiction of students in kharazmi university. *Int J Psychol Behav Res*, 3(1), 60-66.
- Gámez-Guadix, M. & Calvete, E. (2016). Assessing the relationship between mindful awareness and problematic Internet use among adolescents. *Mindfulness*, 7(6):1281-1288.
- Goleman, D. (2010). *Duygusal zekâ neden İQ'dan daha önemli*. (B.S.Yüksel, Çev.). İstanbul: Varlık Yayınları. (1996.)
- Goleman, D. (2016). *İş başında duygusal zekâ*. (Balkara, H. Çev.). İstanbul: Varlık Yayınları. (1998.)

- Gürsoy, A. (2005). *Liderlikte duygusal zekâ (liderlik özellikleri ile duygusal zekâ liderlere ulaşılması) türk silahlı kuvvetlerinde örnek bir uygulama*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.
- Hayes A. F. (2013). *Introduction to Mediation, Moderation, and Conditional Process Analysis: A Regression-Based Approach*. New York: The Guildford Press
- Kabat-Zinn J. (2005) *Full catastrophe living: using the wisdom of your body and mind to face stress, pain, and illness*(3.baskı) New York: Bantam Dell.
- Karasar, N. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemleri: kavramlar, teknikler ve ilkeler* (27. Baskı). Ankara: Nobel Yayınevi.
- Koçel, T. (2003). *İşletme yöneticiliği*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Koole, S. L. (2009). The psychology of emotion regulation: an integrative review. *Cognition & Emotion*, 23(1), 4-41.
- Mayer, J.D. & Salovey, P. (1990). Emotional intelligence. *Imagination, Cognition, and Personality*, 9, 185-211.
- Özyeşil, Z., Arslan, C., Kesici, Ş. ve Deniz, M. E. (2011). Bilinçli farkındalık ölçeği'ni Türkçeye uyarlama çalışması. *Eğitim ve Bilim*, 36(160), 224-235.
- Parker, J. D. A., Taylor, N. T., Eastabrooka, J. M., Schell, S. L. & Wood, L. M. (2008). Problem gambling in adolescence: Relationships with Internet misuse, gaming abuse and emotional intelligence. *Personality and Individual Differences*, 45(2), 174-180.
- Peker, A., Nebioğlu, M. ve Ödemiş, M. H. (2019). Sanal ortamda bağımlılık: Bilinçli farkındalığın aracı rolüne ilişkin bir model sınaması. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 20(2), 153-158.
- Petrides, K. V. & Furnham, A. (2000). On the dimensional structure of emotional intelligence. *Personality and Individual Differences*, 29, 313-320.
- Petrides, K. V. ve Furnham, A. (2001). Trait emotional intelligence: psychometric investigation with reference to established trait taxonomies. *European Journal of Personality*, 15, 425-448.
- Preacher, K. J. & Hayes, A. F. (2004). SPSS and SAS procedures for estimating indirect effects in simple mediation models. *Behavior research methods, instruments, & computers*, 36(4), 717-731.
- Reisoğlu, İ., Gedik, N. ve Göktaş, Y. (2013). Öğretmen adaylarının özsaygı ve duygusal zekâ düzeylerinin problemleri internet kullanımıyla ilişkisi. *Eğitim ve Bilim*, 38(170), 150-165.

- Schonert-Reichl, K. A. & Lawlor, M. S. (2010). The effects of a mindfulness-based education program on pre-and early adolescents' well-being and social and emotional competence. *Mindfulness*, 1 (3), 137-151.
- Schutte, N. S. & Malouff, J. M. (2011). Emotional intelligence mediates the relationship between mindfulness and subjective well-being. *Personality and Individual Differences*, 50(7), 1116-1119.
- Şakiroğlu, M. ve Poyraz Akyol, C. (2018). *Çocukları sanal dünyada(n) koruma klavuzu*(2). İstanbul: Hayykitap.
- Şehidoğlu, Z. (2014). *15-17 Yaş grubu ergenlerde bilinçli farkındalık düzeyi ile problemli inernet kullanımı arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klinik Psikoloji Anabilim Dalı, İstanbul.
- Tırışkan, M., Onnar, N., Çetin, Y. A. ve Cömert, I. T. (2015). Madde bağımlılığında nüksü önlemede bilinçli farkındalığın önemi: Bir derleme çalışması. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 2(2), 123-142.
- Young, K.S. (1996). Internet addiction: the emergence of a new clinical disorder. *Cyber Psychology & Behaviour*, 1(3), 237-244.
- Young, K.S. (1998). Internet addiction: the emergence of a new clinical disorder. *Cyberpsychol Behav*, 1, 237-244.
- Young, K. S. (2007). Cognitive behaviour therapy with internet addicts: treatment outcomes and implications. *CyberPsychology & Behavior*, 10, 671-679.
- Zgierska, A., Rabago, D., Zuelsdorff, M., Coe, C., Miller, M. & Fleming, M. (2008). Mindfulness meditation for alcohol relapse prevention: a feasibility pilot study. *J Addict Med*, 2, 165-173.

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Atatürk University Journal of Faculty of Letters
Sayı / Number 64, Haziran/ June 2020, 69-80

ORTAÖĞRETİM TARİH ÖĞRETİM PROGRAMLARINA İLİŞKİN ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ *

Teachers' Opinions about The Secondary Education History Curriculum

(Makale Geliş Tarihi: 24.10.2019/ Kabul Tarihi: 22.04.2020)

Özgür AKTAŞ**

Öz

Bu çalışmanın amacı yenilenen ortaöğretim tarih programlarını öğretmen görüşlerine göre değerlendirmektir. Araştırma nitel araştırma yaklaşımıyla ve olgubilim deseninde yürütülmüştür. Yarı yapılandırılmış soru formlarıyla Kars İli'nde görev yapan sekiz tarih öğretmenlerinin görüşleri alınmıştır. Bu görüşler içerik analiz ile değerlendirilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre öğretmenler yeni tarih programının olumlu özelliklerini sadelik getirmesi, tarihsel düşünme becerilerini vurgulaması ve Osmanlı tarihine daha fazla zaman ayırması olarak değerlendirmişlerdir. Programın olumsuz yönleri ise uygulamada karmaşa yaşanması, tematik olmasıdır. Öğretmenler programın daha ulusal bir yapıda olduğunu ve tarihsel düşünme becerilerine vurgu yaptığını dile getirmişlerdir. Öğretmenler ayrıca programın daha yeni olduğunu ancak tüm sınıflarda uygulandıktan sonra sağlıklı değerlendirme yapabileceklerini vurgulamışlardır. Tarih öğretmenleri

* Bu çalışma 11-13 Ekim 2018 yılında Kafkas Üniversitesi'nde gerçekleştirilen 6. Uluslararası Eğitim Programları ve Öğretim Kongresi'nde sözlü olarak sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi Dede Korkut Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi ABD; Assoc. Prof. Dr, Kafkas University Dede Korkut Faculty of Education, History Education Department, ozgurkafkas@gmail.com; ORCID ID: orcid.org/0000-0003-4218-9545.

derslerin etkili ve verimli yürütebilmenin temel koşulunun üniversite sınavında çıkan soru sayısı olduğunu söylemişlerdir.

Anahtar kelimeler: Tarih, Tarih Eğitimi, Müfredat, Ortaöğretim, Öğretmen.

Abstract

This study aimed to evaluate the renewed secondary education history curriculum. The research was carried out with a qualitative research approach and phenomenology pattern. For this purpose, semi-structured questionnaires were used to obtain the opinions of history teachers. Their opinions were evaluated by content analysis. According to the results of the study, teachers determined the positive features of the new history program as simplicity, emphasizing their historical thinking skills and devoting more time to Ottoman history. The disadvantages of the program are determined as confusion in practice, thematic and inadequate visuals. The teachers stated that the program has more national content and emphasizes historical thinking skills. The teachers also highlighted that the program is new but that they can give a comprehensive evaluation after being applied in all classes. History teachers said that the number of questions asked in the university exam has a significant role in conducting the lessons effectively and efficiently.

Keywords: History, History Education, Curriculum, Secondary School, Teacher.

Giriş

Öğretim programları okullarda eğitim ve öğretimin gerçekleşmesi için vazgeçilmez öğelerdir. Okullarda her disiplin dalında bilgi, beceri, tutum açılarından istenilen seviyeye ulaşılması için öğretmenler ve ders kitabı yazarları başta olmak üzere eğitim alanında hizmet veren kişilere yol göstermek amacıyla hazırlanan uygulama planlarıdır (Demirel ve Turan, 2015: s.217). Türkiye’de tarih dersi alanında program geliştirmeye çabalarının uzun bir geçmişi vardır ve programları çeşitli açılardan değerlendiren çalışmalar yapılmıştır (Şimşek ve Alaslan 2017: s.291). Literatürde bulunan bu önemli çalışmalar (Tunçay, 1977; Ersanlı, 1996; Copeux, 1998; Dilek, 2002; Aslan, 2012; Türk, 2013, Şimşek, 2017) Osmanlı Devleti’nden günümüze tarih programlarının seyri açısından kapsamlı bilgiler vermektedir. Programların yenilenmesinin pek çok amacı vardır. Yenilen programlarla öğrencilerin daha iyi öğrenmeleri, değişen bilgilerden ve teknolojilerden yararlanma ve yeni yaklaşımlara göre müfredatın şekillendirilmesi amaçlanmaktadır. Tarih programları ise bu hedefler doğrultusunda eleştiriler ve önerilerle pek çok kez değişmiştir. Tarih

programlarının ve bu programlara göre yazılan tarih ders kitaplarının ezberci olduğu, bilgi ağırlıklı olduğu, konuların çok yoğun olduğu (Sakaoğlu, 1995: s.135), ülkedeki ideolojik anlayışı bağlı olarak tarih programlarının şekillendiği (Koçak, 1998: s.133) bilgilerin mutlak doğrular şeklinde verildiği, programların siyasal iktidarların etkisinde olduğu (Kabapınar, 1995: s.212) yönünde değerlendirmeler olmuştur. 2007 yılında hazırlanan müfredatta öğrencilerin akademik ve kişisel gelişimi dikkate alınarak hazırlandığı iddia edilmiştir. Bu program öğrencilerin bilgi düzeyini artırmanın yanı sıra öğrencileri eleştirel olmaya, soru sormaya, sorgulamayı arkadaşları ve öğretmenleriyle etkileşimde bulunmayı hedefleyen programdır. Yapılandırmacı yaklaşıma göre hazırlanan bu program yine öğrenci farklılıklarına hitap edememesi, yerel tarihe yer vermeyip merkezi bir sistemle hazırlanmış olması, dünya tarihine çok az yer vermiş olması (Dinç, 2011: s.2148) konu içeriğinin çok yoğun buna karşı ders saatinin az olması (Aktekin ve Ceylan, 2012: s.266) siyasi tarih ağırlıklı olması (Demirel ve Turan, 2015: s.232) planlama ve uygulama sürecinde işi zorlaştırması gibi hususlarda eleştirilmiştir. Amaçlarda yer alan ve uygulama açıklamalarında belirtilen tarihsel düşünme becerilerinin ve değerlerin hangi kazanıma denk geldiğinin ve nasıl verilebileceğinin gösterilmemesi, programın öğrenci merkezli ve etkinlik merkezli olmasına karşın bu etkinliklerin nasıl tasarlanabileceği, uygulamasının nasıl olacağı, ölçme-değerlendirme kriterlerinin belirsiz olması gibi konularda eksiklikler vurgulanmıştır (Şimşek, 2016: s.317). Ortaöğretim tarih dokuzuncu sınıf programının ve tarih ders kitabının beklentileri karşılamadığı için müfredatın ve ders kitabının yeniden yazılması gerektiği yönünde öneriler dile getirilmiştir (Kaya ve Perihan, 2017: s.966).

2015 yılından itibaren ise yeni tarih tarih programı oluşturulmaya başlanmıştır. Nihai programda önceki öğretim programlarının aksayan ve eleştirilen yönlerinin dikkate alınarak hazırlandığı dile getirilmiştir. Tarih programında on dokuzuncu yüzyılın sonundaki tarih anlayışının olay ve olguların tarihçiler tarafından ortaya konulduğu gibi anlatılması esasının yirminci yüzyılın son çeyreğinde değiştirilerek, bilgiden ziyade tarihsel düşünme becerileri ön plana çıkarılmıştır. Öğrencilere kanıtı değerlendirme, eleştirel düşünme ve problem çözme becerilerinin kazandırılması hedeflenmiştir (MEB, 2018: s.11). Sadece tarih dersinde değil ortaöğretim programlarında genel bir yenilemeye gidilmiştir. Ortaöğretim programlarında kök değerler olarak adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardım severlik değerlerini öğretme hedefi güdülmüştür. Yetkinlikler olarak ise anadilde iletişim, yabancı dillerde iletişim, matematiksel yetkinlik ve bilim/ teknolojiye temel yetkinlikler, dijital yetkinlik, öğrenmeyi öğrenme, sosyal ve vatandaşlıkla ilgili yetkinlikler, inisiyatif alma ve girişimcilik, kültürel farkındalık ve ifade sekiz anahtar yetkinlik olarak belirlenmiştir (MEB, 2018: s.6-7). Yeni program öğrencilerin bilişsel yeterlilik yanında duyuşsal yeterliliklere önem veren, eleştiren, sorgulayan ve aktif vatandaş özelliği gösteren bireyler

yetiştirmeyi amaçladığı, etkinlik örnekleri vermeyerek öğretmenlere daha çok hareket serbestisi tanıdığı anlaşılmaktadır. Ancak programda verilen beceri ve yeterliliklerin öğretmenler tarafından nasıl ölçülüp değerlendirileceği konusunda belirsizlikler ilk taslak programlardan itibaren devam etmektedir (Yıldırım, 2018: s.1014).

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı tarih öğretim programlarını tarih öğretmenlerinin görüşlerine göre değerlendirmektir.

Yöntem

Bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinden olgubilim (fenomoloji) desenine göre tasarlanmıştır. Olgubilim deseni farkında olduğumuz ama derinlemesine ve ayrıntılı bir anlayışa sahip olmadığımız olguları ele almaktadır. (Yıldırım ve Şimşek, 2006: s.74). Bu çalışmada da program değişikliğinin dönütleri eğitim camiasından sözel olarak alınmaktadır ancak doğru ve kesin bilgiye ulaşmak için tarih öğretmenlerinin görüşlerine başvurulmuştur.

Katılımcılar

Çalışmaya dört kadın dört erkek öğretmen olmak üzere sekiz tarih öğretmeni katılmıştır. Çalışma 2018 yılının mayıs ve haziran aylarında gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar olasılık temelli örnekleme yöntemlerinden seçkisiz örnekleme yöntemine göre seçilmiştir. Bu özellikleri barındıran bir evrenden, istatistiksel değerlerle evreni temsil edebilme kapasitesine sahip ve bütünüyle tesadüfi yöntemlerle seçilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2006:s.104). Katılımcıların dördü fen-edebiyat fakültesi mezunu; dördü ise eğitim fakültesi mezunudur.

Veri Toplama Aracı

Bu çalışmada Kars il merkezinde görev yapan tarih öğretmenlerinin görüşleri açığa çıkarılmaya çalışılmıştır. Ancak verilen formlara sekiz tarih öğretmeni cevap vermiştir. Kars İli'nde görev yapan tarih öğretmenlerine üç sorudan oluşan soru formu verilerek cevaplarını bir kompozisyon şeklinde yazmaları istenmiştir.

- 1-Yeni tarih programı hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?
- 2- Yeni tarih programı neler getirmiştir?
- 3- Eski ve yeni programı karşılaştırdığınızda benzerlikler ve farklar nelerdir?

Verilerin Analizi

Çalışmada içerik analiz sonuçlarına göre tarih öğretmenlerinin görüşleri ortaya çıkarılmıştır. İçerik analizinde temel amaç, toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktır. İçerik analizinde temelde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde düzenleyerek yorumlamaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2006, s.227). Bu çalışmada da birbirine benzeyen veriler, söylemler ortak bir tema altında birleştirilerek okuyucuya sunulmuştur.

BULGULAR

Tablo 1: Tarih öğretmenlerinin yenilenen programa ilişkin cevapları

	Temalar	f	%
1	Daha sade /konu azalmış	9	32,1
2	Osmanlı tarihinin bölünmesi yararlı olmuş	5	17,8
3	Tematik program olmuş	4	14,2
4	Programı değerlendirmek için zamana ihtiyacı var	3	10,8
5	Karmaşa yaşanıyor	3	10,8
6	Tarihsel düşünme becerileri vurgulanmış	2	7,1
7	Daha ulusal bir program olmuş	1	3,6
8	Görseller yetersiz kalmış	1	3,6
	Toplam	28	100

1- Tarih öğretmenleri en fazla oranda (f=9) yenis programın daha sade konular azalmış olarak değerlendirmişlerdir.

K/3 Yeni programda lise birinci sınıf konuları azaltılmış eski programda konular daha fazlaydı.

Turan (2018: s.612) İstanbul'da gerçekleştirilen çalışmada tarih öğretmenleri değişen programların olumlu yanları arasında programın sadeleşmesini göstermişlerdir.

2- Tarih öğretmenleri ikinci sırada (f=5) Osmanlı tarihinin bölünmesi yararlı olmuş şeklinde cevap vermişlerdir.

E/5 ... 10. Sınıflarda okutulan Osmanlı tarihi dersinin bundan sonra ikiye bölünerek 10. ve 11. Sınıflarda okutulacak olması çok yerinde olmuş çünkü 10. sınıfta Osmanlı tarihinin yetiştirmemesi gibi bir sorun ile karşı karşıya idik.

Tarih öğretmenleri Osmanlı tarihinin ikiye bölünmesini olumlu karşılamışlardır. Eski programa göre sadece onuncu sınıfta verilen Osmanlı tarihi ikiye bölünerek onuncu ve on birinci sınıfta verilmeye başlanmıştır. Eski programlarda Osmanlı tarihi Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ile başlarken yeni programda ilk ünite yenileşme ve devletleşme sürecinde Selçuklu Türkiye'si olmuştur. Osmanlı Tarihi on birinci sınıfta ise 1595 tarihinden yani Osmanlı Devleti'nin gerileme döneminden itibaren başlamaktadır. Turan (2018: s.609) yaptığı çalışmada tarih öğretmenleri Osmanlı tarihi dersinin bölünmesi faydalı bulmuşlardır. Çünkü bir önceki programda Osmanlı tarihi dersini yetiştiremediklerini dile getirmişlerdir.

3-Tarih öğretmenleri üçüncü sırada (f=4) yeni programın tematik program olduğunu dile getirmiştir.

E/4 Genel olarak olaylar arasındaki kronoloji bağı kurulmamış, daha çok konular üzerinde durulmuş. Bu durum olaylar arasındaki bağlantının kurulmasını zorlaştırıyor.

2015 yılında ilk taslak programı yayınlana tarih programlarına bakıldığı zaman genel olarak tematik yaklaşıma göre hazırlandığı göze çarpmaktadır. Bu ilk taslak program tarih dersinden ziyade sosyal bilgilere daha yakın bir tarza sahip olmuştur. Bu taslak programa yönelik değerlendirmelerde yapılmıştır. Şimşek (2016: s.319) kronolojinin tarihin belkemiği olduğunu savunmuş, tarih eğitiminde ileri bir seviyede olan İngiltere'de de tarih programların kronolojik yaklaşıma göre düzenlendiğini açıklamıştır. Tematik yaklaşımla ödev veya proje hazırlanabileceğini ancak asla ortaöğretim programlarının ve tarih ders kitaplarının tematik anlayışla yazılamayacağını savunmuştur. Şimşek tarafından da dile getirilen yaklaşım önemli ölçüde benimsenmiş program kronolojik yaklaşıma göre dizayn edilme yoluna gidilmiştir. Ancak yine de tarih öğretmenlerinin vurguladığı gibi tematik yaklaşımın izleri programda yer almıştır. Örnek olarak on birinci sınıf Osmanlı Tarihi ders kitabında bu durum görülmektedir. Değişim çağında Avrupa ve Osmanlı, devrimler çağında değişen devlet- toplum ilişkileri, sermaye ve emek üniteleri tematik yaklaşımı çağrıştırmaktadır.

4-Tarih öğretmenleri dördüncü sırada (f=3) programı değerlendirmek için zaman ihtiyacı var görüşünü paylaşmışlardır.

E/6 Yeni tarih programının getirileri ile ilgili fikir yürütebilmek için erken olduğunu düşünüyorum. Yeni programın getirileri belki de götürüleri şu aşamada tam olarak tespit edilmesi güç bir durumdur.

Tarih öğretmenleri dördüncü sırada zaman ihtiyacı olduğunu söylemişlerdir. Araştırmada dikkat çeken en önemli husulardan birisi öğretmenlerin programa hakim olamadığı, tamamını okuyup değerlendirme yapmak yerine programın ders kitabının yazılmasını bekledikleri asıl değerlendirmeyi ise eğitim öğretim sürecine bıraktıkları anlaşılmaktadır. Yani uzun bir metin olarak hazırlanana programlar tarih öğretmenlerine oldukça teorik gelmektedir. Bu nedenle programın asıl çıktılarının bütün sınıflara okutulduktan sonra anlaşılacağı tespit edilmiştir. Araştırma da kimi öğretmenler ise dokuzuncu sınıf tarih dersine girmediği, yeni hazırlanan programı detaylı incelemeyeceğini belirterek yeni programla ilgili görüş belirtmemişlerdir.

5-Tarih öğretmenleri beşinci sırada (f=3) karmaşa yaşandığı görüşündedirler.

K/8 yeni program konu açısından hafiflese de karmaşa yaratmış olup öğrencilerin verim alamamasını gündeme getirdi.

Turan (2018: s.610) tarafından yapılan çalışmada öğretmenler tarih 9. Sınıf dersinin çok akademik kavram içerdiği, kadim dünya kavramının zaman olarak kullanıldığını ve bu durumların öğrencilerin anlamalarını zorlaştırdığını savunmuşlardır. Bu durum Milli Eğitim Bakanlığı tarafından da onaylanmış olacak ki tarih 9 ders kitabı bir yıl okutulduktan sonra müfredattan çıkarılarak öğrencilere yeni hazırlanan tarih dokuzuncu sınıf ders kitapları gönderilmiştir.

6-Tarih öğretmenleri altıncı sırada (f=2) tarihsel düşünme becerileri vurgulanmış düşüncesine sahiptirler.

K/7. Tarihsel düşünme becerilerini üç önemli başlık altında topluyor. Kanıt değerlendirme, eleştirel düşünme, problem çözüme. Bu bağlamda öğrencinin sınıfta pasif bir alıcı konumunda olduğundan geleneksel yöntemlerden vazgeçilmesi gerektiğini vurguluyor. ...

Tarihsel düşünme becerileri tarih öğretiminin en önemli bileşenleri arasındadır. 2007 yılındaki programda yeni programda da tarihsel düşünme becerilerinin öğrencilere kazandırılacağı vurgulanmıştır. Tarihsel düşünme becerileri eski programda kronolojik düşünme, tarihsel kavrama, tarihsel analiz ve yorum, tarihsel sorun analizi ve karar verme, tarihsel sorgulamaya dayalı araştırma becerileri olurken; 2017 programında ise kronolojik düşünme becerisi, tarihsel kavrama becerisi, değişim ve sürekliliği algılama becerisi, tarihsel sorgulamaya dayalı araştırma

becerisi, tarihsel analiz ve yorum becerisi, tarihsel sorun analizi ve karar verme becerisi, geçmişteki insanların bakış açısıyla bakabilme becerisi veya tarihsel empati becerisi şeklinde olmuştur. Yeni programın tarihsel düşünme becerilerine iki alanı daha eklediği görülmüştür (Yıldırım, 2017: s.1006).

7-Tarih öğretmenlerinden (f=1) daha ulusal bir program olmuş görüşünü dile getirenler olmuştur.

K /7 9,10,11 sınıf müfredatlarının 3 yıllık planlama dahilindeki konu dağılımına bakıldığında konu başlıklarının % 70'e yakınının Türk-İslam tarihi ile ilgili olduğu görülmektedir. ... Benzer bir biçimde 12. Sınıf seviyesinde seçmeli olarak okutulan Çağdaş Türk ve Dünya tarihi dersi de çok fazla değişiklik yapılmadığı, yerel ve küresel gelişmelerin belli bir perspektif dâhilinde olabildiğinde dengeli biçimde sunulduğu gözlemleniyor.

Yeni tarih programının daha ulusal olduğu yönündeki görüş tarih programının kendisi tarafından da dile getirilmiştir. Tarih dersi öğretim programının uygulanmasında somut ve soyut örneklerde ağırlık Türk, İslâm ve Anadolu tarihinden seçilmiştir. İçeriğin sunumunda ise insanlık tarihinin birikimi Türk ve Türkiye tarihinden seçilen örneklerle anlatıldığı dile getirilmiştir (MEB, 2018: s.11)

8- Tarih öğretmenlerinden (f=1) bir kişi *görsellerin yetersiz kaldığı* görüşünü paylaşmıştır.

E/5. MEB'in basımı olan kitaplardaki (eski müfredat) görsel unsurlar gayet yeterli olmasına rağmen yeni müfredat 9. Sınıf kitabında görsel unsurlar, etkinlik çalışmaları, harita, bulmaca gibi unsurlar son derece yetersiz. Bu durum da dersin öğrenciler tarafından sıkıcı olarak algılanmasına neden olmakta.

MEB 9. Sınıf Tarih Ders Kitabının ile ilgili yapılan incelemede kullanılan görsel kaynaklar da bazı türlerin hiç kullanılmadığı sonucu ortaya konmuştur. İki yüz on sekiz sayfalık ders kitabında gravür, gazete, grafik ve karikatür örneğine rastlanamamıştır. Ayrıca kitaptaki görseller temsili resimlerin dışında türlerine göre tasnif edilmemiş tümü görsel başlığı altında numaralandırılmıştır (Akbaba, 2019: s.14).

Tartışma ve Sonuç

İlk defa 2015 yılında yayımlanan tarih ortaöğretim taslak programı eleştiriler ve öneriler ışığında önemli değişikliklere uğramıştır. Son programa gelinceye kadar taslak programları da yayınlanmıştır. Talim ve Terbiye Kurulu internet sitesinde tarih programı çeşitli kesimlerin görüşlerine sunulmuştur. Bu araştırmada 2015 taslak, 2017 taslak ve 2017 yılı nihai tarih programlarına ulaşılmıştır. Dokuzuncu sınıfta bir yıl uygulanan 2017 programı 2018 yılında tekrar değişikliğe uğramış, yeni programa göre dokuzuncu sınıf tarih ders kitabı hazırlanmıştır yani

2018-2019 eğitim ve öğretim yılında yeni 9. sınıf tarih ders kitabı okutulmuştur. 2017 yılında uygulanan programda yer alan tematik kabul edilebilecek ikinci ünite “kadim dünyada insan” ve üçüncü ünite olan “ilk ve orta çağlarda Avrasya” ünitesi (Kapar vd, 2017: s.7) 2018 yılındaki programda ikinci ünite “insanlığın ilk dönemleri”, üçüncü ünite ise “orta çağda dünya” olarak kronolojik yaklaşıma yerini bırakmıştır (Yüksel vd, 2018: s.7). Taslak programlar ilk olarak yayınlandığı zaman kronolojik yaklaşım terk edilerek tematik bir yaklaşım sergilenmiş, tarih dersinin üniteleri sosyal bilgiler dersinin ünitelerine benzemiştir. Bu durum tarih eğitimde tarihsel zaman kavramının gelişimi ve öğretimi üzerine çalışmalar yapan, orta öğretimde kronolojik yaklaşımın gerekliliğini savunan Şimşek (2016, 2017) tarafından eleştirilmiştir. Yeni tarih taslak programıyla ilgili Türk Tarih Kurumu’nda da toplantı yapılmış ve akademisyenler fikirlerini belirtmiş, 2018 yılında program artık son şeklini almıştır. Yeni programa göre Osmanlı tarihi dersi ikiye bölünmüştür. Bu dersin bir kısmı onuncu sınıfta verilerek kalan kısmı ise on birinci sınıfa bırakılmıştır. Eski programa göre on birinci sınıfta yer alan tarih 11 dersi ise yeni sistemde Türk Medeniyet Tarihi adı altında iki saat veya dört saat olarak okutulabilecektir. Bu ders siyasi tarihten soyutlanarak kültür ve medeniyet konularını içermektedir. Yeni müfredatta bu derse Türklere spor ünitesi eklenmiştir. 2007 programıyla ortaöğretimde yer alan Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi dersi on ikinci sınıfta okutulacaktır. Birinci Dünya Savaşı ile başlayan bu ders 2016 yılına kadar gelmektedir. Genel olarak TC İnkılap tarihi ve Atatürkçülük dersi konuları Mustafa Kemal Atatürk’ün ölümüyle son bulmaktaydı, 2007 programında da aynı anlayış vardır. Bu ders on birinci sınıfta okutulup daha sonraki gelişmeler ise Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi dersi kapsamına alınmıştı. Ancak yeni programda hem Çağdaş Türk ve Dünya dersi hem de TC. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi de on ikinci sınıfta okutulacaktır. TC. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük öğretim programı zaman olarak günümüze yakın tarihe kadar getirilmiştir, Son ünite olan “21 yüzyılın eşiğinde Türkiye ve Dünya” ünitesi ile son bulmuştur.

Tarih öğretmenleri yeni tarih programıyla ilgili çeşitli görüşler belirtmişlerdir. Programı dokuzuncu sınıf (2017) ders kitabı üzerinden değerlendiren öğretmenler ise yeni programın eski programa göre daha az bilgi verdiğini, tematik olduğunu, karmaşa yaşandığını ifade etmişlerdir. Öğretmenlerin üzerinde değerlendirme yaptığı dokuzuncu sınıf programı ve ders kitabı değişikliğe uğramıştır. Bu nedenle dokuzuncu sınıf tarih programı üzerine yeni çalışmaların yapılması zaruri hale gelmiştir. Tarih öğretmenlerine göre yenilenen tarih programlarının olumlu yanı olarak sadelik getirmesi ve Osmanlı tarihini bölerek öğretmenlere zaman kazandırmasıdır. Tarih öğretmenlerinin bir kısmı ise programın daha iyi değerlendirilebilmesi için zamana ihtiyaç duyduklarını belirtmiş, programın dönütlerinin alınması için program liselerde tüm sınıflarda uygulanması gerektiğini dile getirmişlerdir. Çalışmada bazı tarih öğretmenleri ise dokuzuncu sınıf dersi olmadığı ve yeni programı da ayrıntılı incelememediğini dile getirerek sorulara cevap vermemişlerdir.

Çalışmanın sonuçları Turan (2018) tarafından yapılan sonuçlarıyla önemli ölçüde örtüşmektedir. Turan'ın (2018) İstanbul'da gerçekleştirdiği çalışmada da tarih öğretmenleri kronolojik yaklaşımın daha uygun olduğu, programın tamamı yerine genellikle dokuzuncu sınıf programını baz alarak cevap verdikleri, ayrıca programın daha iyi değerlendirilmesi için zamana ihtiyaç duyduklarını belirtmişlerdir. Bu çalışmada ayrıca öğretmenler programın kalitesi kadar üniversite sınavında sorulan tarih sorularının da dersin verimli işlenmesinde etkili olduğunu belirtmişlerdir. Turan (2018: s. 612-613) tarafından yapılan çalışmada da öğretmenler bu konuya dikkat çekmiştir. 2019 yılında üniversite sınavında, Temel Yeterlilik Testinde 5 soru (http://osym.gov.tr/ykspdf/tyt_yks_2019_web.pdf) Alan Yeterlilik Testi'nde ise Sosyal Bilimler 1 sınavında 9 soru, Sosyal Bilimler 2 Testin'de ise 11 soru yani toplam 20 tarih sorusu bulunmaktadır (http://osym.gov.tr/ykspdf/ayt_yks_2019_web.pdf). Tarih öğretmenlerine göre yoğun tarih müfredatına kıyasla üniversite sınavında çıkan soru sayısı azdır. Bu durum da öğrencilerin gözünde tarih dersinin önemini azalttığı ve öğretmenlerin öğrencileri derse güdüleme konusunda olumsuz etkilediği düşüncesi hakimdir.

Tarih programları ile ilgili gelecekte çalışma yapacak araştırmacılar programın tüm sınıflarda uygulandıktan sonra kapsamlı bir çalışma yapmaları verimli olabilir. Bunun yanında araştırmacılar her sınıf programını ayrı ayrı ele alan çalışmaları Türkiye'nin değişik illerinde yapabilirler. Araştırmacıların tarih öğretmenleriyle görüşme yöntemini kullanarak derinlemesine yapacakları bir araştırma önemli veriler sağlayabilir.

Kaynakça

- Akbaba, B. (2019). 2017 Ortaöğretim tarih dersi 9-11 öğretim programında yer alan “ders kitabı yazımında dikkat edilmesi gereken hususlar”ın 9. sınıf tarih ders kitabındaki yansımaları. *TUHED*, 8 (1), 1-26.
- Aslan E. (2012). İmparatorluktan cumhuriyete geçiş sürecinde ortaöğretim tarih programlarında değişim I: ortamektep. *Turkish Studies*, 7 (2), s.99-128 http://www.turkishstudies.net/files/turkishstudies/1211483166_9_aslan-erdal_99-128.pdf
- Aktekin, S. ve Ceylan, D. (2012). 9. sınıf yeni tarih dersi öğretim programı ile ilgili öğretmen görüşleri. *MEB Dergisi*, 42 (194), 253-268.
- Copeux, E. (200). *Türk tarih ders kitaplarında (1931-1993) Türk tarih tezinden Türk İslam sentezine*, İkinci baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Demirel, M. ve Turan, İ. (2015). Karşılaştırmalı lise tarih programları. *Tarih Öğretim Yöntemleri*, Ed. Muammer Demirel, 2. Baskı, Ankara: Pegem Akademi 217-240

- Dinç, E. (2011) Eski ve yeni ortaöğretim tarih programlarının amaç ve içerik özelliklerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 11(4), 2135-2153.
- Dilek, D. (2002). *Tarih derslerinde öğrenme ve düşünce gelişimi*, ikinci baskı, İstanbul: PegemA yayıncılık.
- Ersanlı, B. (2003). *İktidar ve tarih*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kabapınar, Y. (1995). Kredili sistem ve lise tarih kitapları. *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları*, Yay Haz. (Salih Özbaran), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 212-228.
- Kapar, M, A., Yüksel, E., Bildik, F., Şahin, K., Şafak, L., Ardiç.,Bağcı, Ö ve Yıldız, S. (2017). *Ortaöğretim Tarih 9 ders kitabı*, Ankara:MEB.
- Kaya, K ve Perihan, M. (2017). Öğretmenlerin ve öğrencilerin 9. sınıf tarih müfredatı ve ders Kitabı hakkındaki görüşleri. *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*; 14(1): 966-1002. <http://dx.doi.org/10.23891/efdyyu.2017.36>.
- Koçak, K. (1998). *Cumhuriyetten günümüze tarih anlayışı ve ortaöğretim kurumlarında tarih öğretimi*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı, Doktora tezi, Ankara.
- Sakaoğlu, N. (1995). İlkokul tarih programları ve ders kitapları. *Tarih Öğretimi ve ders kitapları*, Yay Haz. (Salih Özbaran), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 135-145.
- Şimşek, A (2016). Taslak tarih öğretim programı (eleştiriler-öneriler). *TUHED*, 5 (1), 316-331.
- Şimşek, A. ve Alaslan, F. (2017). Türkiye’de tarih öğretim programları (Müfredat) üzerine yapılmış çalışmalara genel bir bakış. *Türkiye’de Tarih Araştırmaları El Kitabı*(Ed. İsmail H. Demircioğlu ve Ebru Demircioğlu), 291-306,Ankara: Pegem Akademi.
- Şimşek, A. (2017). *Türkiye’de tarih eğitimi* (Ed.), Pegem Akademi: Ankara.
- Tunçay, M. (1977). İlk ve ortaöğretimde tarih. *Felsefe Kurumu Seminerleri*, Ankara: TTK 276-311.
- Türk, İ.C. (2013). *Osmanlı Devleti’nde tarih eğitimi*, İstanbul: Arı sanat.
- Turan, İ. (2018). Lise tarih öğretmenlerinin öğretim programı geliştirme süreci ve güncellenen öğretim programlarına dair görüşleri. *V. Uluslararası tarih Sempozyumu*(ekitap),10-12Mayıs,İstanbul,603-614.www.research_gate.net/publication/330089240.
- Yıldırım, A ve Şimşek, H. (2006). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*, Seçkin: Ankara.

Yıldırım, T. (2018). 2007 ve 2017 Tarih dersi öğretim programlarının karşılaştırılması. *Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19 (1), 994- 1019.

Yüksel, E., Kapar, MA., Bildik,F., Şahin, K., Şafak, L., Ardıç, M., Bağcı, Ö., Yıldız,S. (2018). *Ortaöğretim tarih 9 ders kitabı*, Ankara: MEB

<http://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=344>.

http://osym.gov.tr/ykspdf/ayt_yks_2019_web.pdf

http://osym.gov.tr/ykspdf/tyt_yks_2019_web.pdf

TURGUT UYAR'IN ÖLÜ YIKAYICILAR ŞİİRİNDE DİYALÖJİZM

Dialogism in The Poem of Turgut Uyar's Dead Washers

(Makale Geliş Tarihi: 02.11.2019/ Kabul Tarihi: 31.03.2020)

Yasemin KOÇ*

Öz

Turgut Uyar'ın *Her Pazartesi* adlı şiir kitabında yer alan “Ölü Yıkayıcılar” anlatımcı bir şiirdir. Şiir çok sesli olması hasebiyle dramatik monolog ve diyalojizm üzerinden incelenmeye açıktır. Şiir ölen birinin üzerine inşa edilmiştir. Ölenin cinsiyeti belli değildir-ölen kadın mıdır erkek midir açık değildir- aslında bu ayrıntının bir önemi de yoktur. Olmuş olan biri ölmüştür ve fakat ölüm aynı zamanda olagelendir. Şiir dört bölümden oluşmaktadır. Bir ölünün evindeki sesler, ölenlerin sesleri -ölenlerin sesleri diyoruz, çünkü şiirde ölü sesi çoğalmıştır, sesler artarak ‘biz’e dönüşmüştür. Bu bölüm bir koro işlevi görevi de görmektedir-, bir ölüye yetişmeye çalışan birinin sesi -bahse konu olan biri ölenin akrabası mıdır, bir yakını mıdır, arkadaşı mıdır, yoksa sadece sıradan bir tanıdığı mıdır belirtilmemiştir- ve cenaze merasimini olduğu gibi yansıtan birinin sesidir. Bu makalede “Ölü Yıkayıcılar”ın çok sesli bir şiir olduğu, farklı anlatıcılar tarafından oluştuğu, diyalojizm ile ölümün bir fenomene dönüştüğü ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Turgut Uyar, Diyalojizm, Şiir, Ölüm.

Abstract

“Ölü Yıkayıcılar” (DeadWashers) which is one of the poems in Turgut Uyar's poetry book *Her Pazartesi* (Every Monday) which is a narrative poem. It is suitable to analyse the poem in the context of dramatic monologue

* Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü; *PhD, Adnan Menderes University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Literature, yasmin koc07@gmail.com, Orcid ID: <http://orcid.org/0000-0001-5882-7623>.*

and dialogism because of its polyphony. The poem is centred on someone who died. The gender of the deceased is unknown - it is not clear whether he is a man or a woman and this detail does not matter. Anyone has died, but death is also usual. The poetry consists of four parts. Voices in the house of the dead or the voices of the dead; we say the voices of the dead – the voices of the dead because, in the poem the voice of the dead has multiplied, voices gradually increased to ‘us’. This part serves as a chorus, as well. It is not stated that the voice of a person trying to catch up to a dead person is whether a relative, a cognate, a friend, or just an ordinary acquaintance of the deceased. It is the voice of someone who reflects the funeral as it happens. In this article, it will be revealed that “Ölü Yıkayıcılar (DeadWashers)” is a polyphonic poem, formed by different narrators, and in which the death is turned into a phenomenon by the use of dialogism.

Keywords: Turgut Uyar, Dialogism, Poetry, Death.

Giriş

Turgut Uyar’ın lirik şiirlerinin yanı sıra pek çok anlatımcı şiiri vardır. Şiirde anlatı olup olmadığı üzerine tartışmalar söz konusudur. Bu konuda henüz bir fikir birliği yoktur. Fakat anlatımcı şiirlerde anlatıcı olabilirliği bir ihtimal olmanın ötesindedir. Anlatımcı bir şiir olan “Ölü Yıkayıcılar”da anlatısallık dikkat çekicidir. Bu şiir anlatıbilim terimleri üzerinden incelenecektir. “Ölü Yıkayıcılar” monolojik bir şiir değildir, başka bir deyişle tek sesli şiirin ötesindedir. Ölü Yıkayıcılar dramatik monolog mudur? Sorunsallaştırılmak istenen bir mesele de budur. O nedenle diyalojizm ve dramatik monolog üzerinden şiiri incelemek tartışmaya olanak sağlayacaktır. Bu makalede İkinci Yeni şiir hareketinin önemli isimlerinden Turgut Uyar’ın “Ölü Yıkayıcılar” şiiri diyalojik söylem üzerinden tartışılacak ve şiirin diyalojik söylem olduğu gösterilecektir.

Dünyaya gelirken ölümü teslim alırız. Bahse konu çok sesli şiir bu bağlamda ölüm fenomenini farklı seslerin haletiruhiyesinden anlamaya açmaktadır. Ulus Baker’in deyişi ile anlama esasında yaşamda yalnızca bir düzeydir. Anlamak varoluşun boyutlarından biridir. Baker aynı zamanda duygunun anlamadan önce geldiğini dile getirir. Bir şiiri okuduğumuzda da ilkin estetik haz duyarız. Anlama sonrasında oluşur. Hakikate kapı aralayan şiirden alınan haz anlamaya ufuk açar. “*Anlama yalnızca bir düzeydir. Bir tabloyu gördüğümde onunla ilişki kurmam –coşkusal bir ilişki, bir sevinç, bir haz ilişkisi kurmam- herhalde tabloyu anlamamdan önce gelir, değil mi?*” (Baker,2018:s.18) Heidegger de anlamının haletiruhiyeler üzerinden gerçekleştiğini düşünmektedir.

Seslerden oluşan koronun oluşturduğu kaos bir an aydınlanma anını yaşatsa da örtüsünden sıyrılan hakikat gizliliğinden tam olarak sıyrılamaz aynı zamanda. Diyalojik söylem de nihaileşmez, son sözü söylemez.

Sorulması gereken sorular “Ölü Yıkayıcılar” dramatik monolog mudur? Dramatik monolog nedir? “Ölü Yıkayıcılar” monolojik bir söylem mi yoksa diyalojik bir söylem midir? Devrim Dirlikyapan, dramatik monolog/şiir üzerine kafa yormuştur. Bu meseleyi Edip Cansever şiiri üzerinden sorunsallaştırmıştır. Dramatik monolog ve dramatik şiirinin aynı şey olduğu bilinmektedir. Fakat literatürde daha çok dramatik monoloğun kullanıldığı görülmektedir. Dramatik monolog “*Bir karakterin konuşması biçiminde yazılmış şiir*” (Dirlikyapan,2016:s.19) olarak tanımlanır.

“Ölü Yıkayıcılar” dramatik monolog değildir, çünkü seslerin bireysel öyküsü anlatılmaz. Bahsi geçen dış seslerin bilinçaltı, onların ruh hallerini temellendirmek için sergilenmemiştir. Psikanaliz devrede değildir. Dış sesler ölüm fenomenini Bahtin’in deyişi ile fikri bir boyuta taşımaktadır. Bahtin’e göre “*Dostoyevski’nin romanlarının, bu romanlarda imtiyazlı veya merkezi bir ‘ses’ bulunmaması ve karakterlerinin, mizaçları veya psikolojik yapılarıyla değil, fikirleriyle ve bu fikirleri ortaya koyma tarzlarıyla tanımlanması anlamında çoksesli olduğunun söylenebileceğini dile getir*” ir. (Cevizci,2005:s.200-201)

Dramatik monologda karakterler konuşkandır ve bilinçaltı faaldir. Diyalojik söylemde de karakterler konuşur, fakat mesele karakterin ya da karakterlerin geçmişi değildir. Daha evrensel bir sorunsaldır. İncelediğimiz şiirde ölüm fenomeni gibi. Mesele edilen mefhumun kişisellikten çıkartılarak ana bir sorunsala dönüşmesi önemlidir. “*Dramatik monologda canlı bir sahne içinde konuşmacının öyküsü anlatılır ve kişiliğinin psikolojik yanları aydınlatılır.*” (Dirlikyapan,2016:s.19)

Bahtin’ e göre anlatıya dayalı bir metnin esas özelliğini ortaya koyabilecek iki temel ses etkisi vardır:

“*Monolojizm: (tekseslilik): Bütün sesler neredeyse aynı gibi geliyorsa, “monolojik” bir metin ve etki yaratılmış demektir.*

“*Diyalojizm (çokseslilik): Bir metin; yetkili yazara, anlatıcıya ve karakterlere ait sesler açısından çeşitlilik gösteriyor ve bu sayede dikkate değer karşıtlıklar ve gerilimler yaratıyorsa, “diyalojik” bir etki söz konusudur.*” (Jahn,2012:s. 67)

Bahtin, Dostoyevski’yi çok sesli romanın yaratıcısı olarak görür. İkinci Yeni şiir hareketinin önemli temsilcilerinden Turgut Uyar da lirik şiirlerinden azade olarak değerlendirdiğimiz anlatımcı bir şiir olan “Ölü Yıkayıcılar”da çok sesli bir şiir yaratmıştır.

Bahtin, Dostoyevski’nin romanlarında çoksesliliğin birbirinden bağımsız olmakla birlikte birbirini bütünlediklerini ifade eder. “*Aslında Dostoyevski’nin romanlarının başlıca karakteristikliği, bağımsız ve kaynaşmamış seslerin ve bilinçlerin çokluğu, tamamen meşru seslerin sahici çokluğudur.*” (Bahtin,2004:s.48) “Ölü Yıkayıcılar” şiirinde de farklı seslerin müzikalitesi bir kaos yaratırcasına parçalanmıştır ve fakat şiirin dünyasındaki çok seslilik şiirin bütünselliğini tamamlama noktasında

velüddür. Şiirde duyulan sesler birbirinden bağımsız olmakla birlikte sesler bilinçlerin çokluğunu da göstermektedir. Biri ölmüştür, müteveffa bu seslere farklı yakınlıktadır. Şiirde seslerin kendi dünyalarında ölüme dair konuştukları görülmektedir. Bu konuşmalar aynı zamanda ölüm fenomenini fikri boyutta tamamlar niteliktedir.

Şiirde ‘yaşanan olay’ birinin ölümüdür. Diğer bir deyişle ‘biri ölmüştür’. Dünyada yaşayan diğer insanların pek çoğuna göre herhangi biridir ölen. Bir zamiri herhangi birine işaret eder. Ölen herhangi biridir. Şiirdeki sesler de cenazeye katılmaktadır yahut katılmaya çalışmaktadır. Fiilen gerçekleşen ölüm olayı şiirin seslerini ölüm fenomenini sorunsallaştırmaya götürmektedir. Bahtin’in deyişi ile olay fikir-duygu niteliğine dönüşmüştür. “*Bir olaya katılmaya zorlanmış olan düşüncenin kendisi de olayın parçası haline gelir ve o özel bir “fikir-duygu” niteliğine, Dostoyevski’nin yaratıcı dünyasında ‘fikir’ in benzersiz özgünlüğünün müsebbibi olan “fikir-güç” niteliğine bürünür.*” (Bahtin,2004:s.53)

Kimi anlatılarda yazarın/şairin sesi ile anlatıcının sesi birbirinin yerine geçebilmektedir. Kurmaca ve gerçek ayrımı bu bağlamda muğlâklaşabilir. “*Bazı araştırmacılara göre Dostoyevski’nin sesi, yarattığı şu ya da bu karakterin sesiyle iç içe geçip kaynaşır; bazılarına göre tüm bu ideolojik seslerin Dostoyevski’nin sesini bastırıldığını savunur.*” (Bahtin,2004:s.47) Ölüye yetişmeye çalışan şiir beninin sesi ile şair Turgut Uyar’ın sesi de yer yer iç içe geçer. “*İğrenirim şiirden, kelime oyunlarından/ sudan, sabundan, sabah içilen sodalardan/ ve bir çağda yaşamaktan./ Ve Shakespeare’den.../ Suları, dağları, suları anmamaktan./ Üşürsün, suçluluktan,/ Bana aşklı bakışlarla bakmamaktan./Artık ellerimi seviyorum, artık/büyük ışığı/Artık büyük yanılmayı ve çılgnlığı/Artık başkaldırmayı ve suçumu/bunalmaktan*” (Uyar,2017:s.268) Şiirden iğrendiğini söyleyen şiir beni tüm yaşamını şiire vakfetmiş şair Turgut Uyar’ı düşündürür. Ve sonrasında tiyatro eserlerinin yanı sıra soneleri ile de edebiyat tarihinde çok önemli bir yere sahip olan Shakespeare’in adını anarak pekiştirir. Turgut Uyar’ın şiirinde ölüm başat bir fenomendir.

“Ölü Yıkayıcılar” anlatımcı bir şiirdir. Bu bağlamda lirik bir şiir olmadığını söylememiz gerekmektedir. Lirik şiirlerde romanın önemli unsurlarından biri olan anlatıcının olup olmadığı tartışma konusudur. “*Elisabeth A.Howe dramatik monoloğu lirik şiirden ayıran ve onun karakteristiği haline getiren özellikler arasında romansal nitelikler ve dramatik öge üzerinde de durur.*” (Dirlikyapan,2016: s.23) Bu mesele üzerinde henüz fikir birliğine varılmış değildir. Klasik olarak algılanan diğer bir deyişle alışlagelen kanı lirik şiir doğrudan şairin sesidir. Çünkü tek bir ses vardır. Bu ses de çoğu zaman şairin kendi sesidir. Fakat “*Howe’a göre ‘lirik ben’ ile şairin biyografik ben’ ini eş koşmak tehlikelidir*”. *Lirik şiirlerde ‘ben’, ille de şairin kendisini temsil etmez, ancak bir başkasını da temsil etmez. “Lirik ‘ben’in karakteristik bir özelliği, okuyucunun onu tam olarak şairle özdeşleştirmesini, belki de kendini onunla bir tutmasını ya da onun hiç kimseye ait olmayan veya herkese ait olan evrensel bir ‘ben’ olarak görmesini mümkün kılan bu muğlâklıktır.*” (Dirlikyapan,2016: s.22)

Dramatik monolog üzerine kurulan bir şiirde ise birden fazla ses vardır. Bu sesler de tıpkı bir anlatıdaki sesler/kişiler gibi kurgulanmıştır. O nedenle bu seslerin şairden başkalarını temsil etmesi mümkündür. O halde dramatik monolog da çok seslidir tıpkı diyalojik söylem gibi. “*Elisabeth A.Howe dramatik monologdaki “ben”in liriğinkinden farklı olduğunu ifade eder. Dramatik monologdaki “ben” ler, şiirlerin başlık ya da alt başlıklarında açıkça verilmiş olan kurgusal, mitik veya tarihsel karakterlerdir. Karakterler isimlendirilmiyorlarsa da sosyal unvan, meslek ve diğer ayırıcı özellikler yoluyla tanımlanırlar.*” (Dirlikyapan,2016: s.21-22)

Bahtin, diyalojizmi Dostoyevski'nin romanlarında incelemiştir. Bu çalışma da Turgut Uyar'ın “Ölü Yıkayıcılar” şiirinde diyalojizmi incelemektedir. “Ölü Yıkayıcılar” şiiri diyalojiktir, anlatımcı bir şiirdir. Dramatik monolog da anlatımcı şiirlerde görülür. Bu bağlamda anlatıbilimin bazı özellikleri her ikisinde de görülmektedir. “*Romansal niteliklerin en önemlisi ‘anlatı’dır. Howe dramatik monologda yer alan karakterlerin ‘hikayelerinin aşamalı sunumuna [...] ve özellikle de hayatlarındaki önemli bir olaya romanda yaptığımız gibi katılırız.*” (Dirlikyapan,2016: s.23)

Dramatik monologda ve diyalojik söylemde karakterler “*bir zaman ve mekân kurgusu içine yerleştiril*”irler. (Dirlikyapan,2016: s.23) Şiirin zamanı 1935 Salı. Mekânlar şiirde değişmektedir. Ölü evi, mezarlık, vapur ve tren öne çıkan mekânlardır.

“*Romansal nitelikler arasında sayılabilecek diğer bir özellik de karakter belimlemesidir.*” (Dirlikyapan,2016: s.23) Fakat “Ölü Yıkayıcılar”da karakterlerin belimlenmesi yapılmaz. Kişiler ölüm fenomenini açığa çıkartma noktasında önemlidir.

“*Dramatik monoloğun karakteristik özelliklerinden biri olan ‘dramatik öge’ ise ‘dram’ in sözcük anlamında da yatan ‘çatışma ve gerilimdir’.Howe göre bazı dramatik monologlarda anlatıcı ile çevresindeki dünya arasında bir çatışmanın varlığı göze çarpar.*” (Dirlikyapan,2016:s.24) “Ölü Yıkayıcılar” şiirinde çatışma diyalojik söylem ile gözler önüne serilir.

“*Kim görüyor? (Anlatının perspektifini hangi karakterin bakış açısı yönlendiriyor?) ve Kim konuşuyor? (Anlatıcı kimdir?)*” (Dervişcemaloğlu,2014:s.96) soruları anlatıda anlatıcı ve bakış açısını bulma noktasında önemlidir. Şiirin farklı bölümlerinde değişen odaklanma vardır. Bölümler çeşitli odaklayıcıların gözünden sunulmaktadır. Şiirin bütününde farklı karakterlerin sesinden anlatma vardır. Çünkü şiirin bölümlerinde farklı anlatıcılar vardır. Şair erkek olduğu için anlatıcıların erkek olduğunu düşünmekteyiz.

1.Ölü (odada)

“*İyi ki geldiniz burada buldunuz Her şey öyle uzun, biz soğukuz ve öyle solgunuz...*” (Uyar,2017:s.259)Ölülerin bu dizeleri ritmik bir şekilde farklı bölümlerde on kez tekrarlanıyor. Bu bölümün bir müzikalitesi vardır.

2.Ölü evindeki kişiler/sürece tanıklar

Anlatıcı günlerden salı olduğunu duyuruyor, fakat bahsi geçen kişi salıdan önceki gün de ölmüş olabilir. O gün ölü evinde olduklarını söylemektedir. Fiiller etkendir.

“Perdeleri kaldırdık. Ölüm/ İslaktı dünyada. Denizsiz bir salı günüydü./ Camları açtık, öyle kaldı artık./ Denizsiz bir salı kimler için önemli? Ölü, boşluğumuzu doldurdu birden./ Kolasız, yakışsız (ölü yıkayıcılar gelince)/ Sigara masalarında, tenteneler,/ duvarlarda aile fotoğrafları, ölüye uygunsuz./ Camları açtık, öyle kaldı artık. Tâ ki,/ bir kadın su için evinde. -Adın bir/ avunmadır omuzlarımda ve anlayışında, büyük su-Bazan bir ölüm büyük bir yadırgamadır şehirlerde” (Uyar,2017:s.259) Ölü evindeki kişiler diğer bir deyişle ölmüş olanın evinde olanlar ölü yıkayıcıları beklemektedir. Bu bekleme süresince ölüm fenomeninin bilinçte soursallaştığı görülmektedir. Ölü başka bir deyişle ölmüş olan gündelik yaşamda üzeri örtülmüş olan sonluluğun/ölümün o anlığına da olsa ölü evindekilere boşluklarını doldurduğunu hissettirmektedir. Ölü evinde ölüden kalan aile fotoğrafları manidardır. Kendisi dünyayı terk etmesine rağmen diğer deyişle bu dünyadaki varoluşu son bulmasına rağmen ondan kalanlar duvarda asılı bir fotoğraf ve kabristanda bir mezar yeridir.

3.Ölünün yolculuğunu/ gömülme seremonisini anlatan ses

Ölüyıkayıcılar ölüyü yıkamak ve defnetmek için gelirler. Yapmaları gereken şeyler bellidir. Rutine dönüşen bir ritüel vardır.Mekaniklik bu kısımda net bir şekilde hissettirilir.Ölüm karşısında duygudan uzak bir eylemler zinciri vardır.Şiirin bu kısmı hareket unsuru üzerine kurulur.Eylemler etkendir.

Şiirde ölünün yolculuğunu/ gömülme seremonisini anlatan sesin odağı sabit odaklanmadır. Sabit odaklanma *“Anlatısal olgu ve olayların, tek bir odaklayıcının sabit bakış açısından sunulması”* (Jahn;2012:s.70) şeklinde yapılır. Fakat şiirin bütününde *“Çeşitli odaklayıcıların gözünden sunulması”* (Jahn;2012:s.70) söz konusudur. Şiirin farklı bölümleri farklı kişilerin gözünden görülmektedir.

“Geldiler. Büyük ocaklarını kurdular/ bir atı ürküttüler ve yusuşçukları/ Denize gitti onlar./ Ölünün çenesini bağlamışlardı, uzattılar./ Karnına bıçak koydular, kara saplı aradılar./ Apış aralarını sildiler, temizlediler./ Karnını oğdular, yine sildiler./ Ayak başparmaklarını bağladılar./ Kefenini biçip giydirdiler./ Ölümü tazeleyip bağışladılar.” (Uyar,2017:s.259)

“Uzun sessiz ölüyü yıkadılar. Direnmedi. Anısı tükenmedi. Sürdü./ Ölüyü yıkadılar. Direnmedi. Anısı sürdü./ Tabutuna koydular. Direnmedi./ İmam yakardı, el kaldırdık./ Sordu. İyidir, dedik./ Omuzlarımıza aldık götürdük. Ölüyü yıkadılar. Direnmedi. Anısı sürdü./ Tabutu gıcırdadı. Zorla götürdük./ Götürdük, el bağladık./ Namazını kıldık. Er kişi niyetine./ Çitlembik ağaçlarını gördük. Ölüyü yıkadılar. Yıkadık. Direnmedi./ Anısı sürdü. Zorla götürdük./ Namazını kıldık. Er kişi niyetine./

Çitlembik ağaçlarını gördük./ Aldık. Götürdük./ Gömütüne getirdik. Toprağa koyduk./ Yağmurdu. Islandık. Yağmurdu islandık./ Kazıcılar oradaydılar. Kazdık./ Korktuk ve ağladık./ Toprak kara ıslaktı. Yakardık./ Toprak kara ıslaktı. Yakardık. Açılan çukuru gördük. Derindi. Tabutu tuttuk. Toprak kara ıslaktı. Yakardık./ Açılan çukuru gördük. Derindi./ Tabutu tuttuk. Tahtaları koydular./ Tabutu indirdik. Ağladık./ Toprağı ellerimizle attık. Ağladık./ Ölüyü gömdük.” (Uyar,2017:s.260-272)

Şiirde biri yaşamını yitirmiştir. Böylece dünyadaki varlığı sona ermiştir: “*Müteveffa bizim “dünyamızı” terk edip onu geride bırakmıştır artık. Fakat geride kalanlar, bu kendi dünyalarından hareketle onunla birlikte olabilmektedirler.*” (Heidegger,2011:s.253) Bu minvalde çoğu zaman gündelik yaşamın hayhuyunda ortalama insan için ölüm yüzeysel bir görünümde sadece bir görev haline dönüşmüştür.

Şiirin bu kısmında sabit odaklanma vardır. Şiirde anlatı boyutu kazanan olaylar ölünün gömülme seremonisini anlatan sesin odağından gözler önüne serilir. Anlatıcı, kanıksadığımız cenaze merasimini olduğu gibi yansıtır. Anlatıcının odak noktası cenazeye katılanların ve kendisinin eylemleridir. Bu eylemlerde karakterlerin/kişilerin bilinci geri plandadır. Ölene ya da ölüme dair sorunsallaştırma yapıldıkları görülmektedir. Fakat anlatıcı ölümü sorunsallaştırmaktadır, bilinci faaldir, merasimin mekanikliğini görmemizi sağlar.

4.Vapurda/trende ölüye/cenazeye yetişmeye çalışan/giden adam

Cenazeye yetişmeye çalışan adam anlaşıldığı üzere ölü evine uzaktır. Cenazeye katılmak için yola çıkmıştır. Önce deniz yolculuğu yapar. Vapurda olduğunu görürüz. “*Vapurda bilet sordular, birden./ Vakit, Geçti. Küçüldüm./ Bir ölüye geç kalmıyalım baylar, / biletler nasıl olsa kesilir.*” (Uyar,2017:s.259)

Adam zaman zaman geçmişe gider. Geçmiş ve şimdiki zamanı iç içe yaşar. “*Tren durmadan uzuyor, geç kalıyoruz. Demir ve alkol alıyoruz./ Ne yazık, bir haziran da biter sonunda, Ve ey gök sen benim çizdiğimsin sonunda/ Nerde şimdi o çılgın gündeğümü, o herkesin karmakarışık/ olduğu, kirazlara ve sulara günlerce bakılan dönem.*” (Uyar,2017:s.265)

Öykü zamanının ve mekânının böylece ayrıntılarını da vermiş olur. Vapurda/trende ölüye/cenazeye yetişmeye çalışan/giden adam 1935 yılında salı günü - ya da önceki gün ölmüş olana ki şiir benine ne yakınlıkta olduğu bilinmeyen bu kişinin- cenaze törenine yetişmek için yola çıkmıştır. “*1935'te/ bir akşam, -bir salı akşamı sanırım – ah ah ben salakım biraz galiba Kafiyeye ve ölüme inanırım./ Bütün sular bir geçmiş'tir, bütün incelikler.*” (Uyar,2017:s.260)

Daha sonrasında yolculuğuna trende devam eder. “*Neresi dediniz hâlâ mı tren?/ Ah evet hâlâ tren ah evet hâlâ o deniz/ Hâlâ bir تنها akşam, bir trenin/ Ah evet hâlâ tren ah evet hâlâ o deniz/ Hâlâ bir تنها akşam, bir trenin/ o çekici yabancı akşamı. Yani hâlâ bir ölü akşamı.*” (Uyar,2017:s.271)

Ölüm fenomeni başkasının ölümü üzerinden sorunsallaştırılabilir. Kendi ölümüm ve ölüm böylelikle bir anlam kazanmış olur. Ölüm üzerine düşünerek varlığın hakikatine ulaşılabilir. Varlığın anlamı insan için kendi ölümü ile yüzleşmek diğer bir deyişle yüzleşebilme cesaretini gösterebilmektir. Çünkü insan ölmeye mecburdur. Ölüm mutlak olandır. “Çünkü Dasein’ın sahici anlamda kendisi olması için vicdanının çağrısına kulak vermesi ölüme yönelik oluşuyla yüzleşme kararlılığını göstermesi gerekir.” (Kartal,2017:s.131) Ölüm düşüncesi, var olmama kaygısı trende/vapurda cenazeye yetişmeye çalışana hiçlikle yüzleştirir. “Bu arada neden kaygı var?., sorusuna bir dizi ara cevap bulunacaktır.Çünkü Dasein ölümlüdür, ölümlü değilmiş gibi yapmasında ölümlülük iyiden iyiye belirgindir. Bu ara cevaplar sayesinde daha önceki olma biçimlerine dünya-içinde-olma, dünyaya-doğru-olma vb.) bir yenisi eklenecektir: ölüme doğru olma ya da ölüme-doğru-giderek-olma (Sein zum Tod). Ölüme-doğru-olma zamansallığın önemli kanıtlarından biridir.” (Deveci,1999:s.68) İnsan dünyada sonlu bir varlıktır. Ölüme doğru olması kaygı halletiruhiyesini açığa çıkartır.

Ölüye yetişmek için çıktığı yolculukları boyunca ölüm fenomeni üzerine düşünür. Ölmüş olan onun dünyasında diğer bir deyişle onunla birlikte. “Elbette birlikte olma aynı dünya içinde bir-başkası-ile-olma demektir. Elbette merhum, bizim dünyamızı terk edip onu geride bırakmıştır ama geride kalanlar kendi dünyalarından hareketle onunla birlikte olmayı sürdürürler.” (Kartal,2017:s.124) “Ölümden konuşulacaktı elbet, hem de durmadan.” (Uyar,2017:s.261) Ölümü sorunsala dönüştürür. Çünkü her şeyin bir vakti olduğu gibi ölümün de bir vaktinin olduğunu bilir. Dünyaya gelen her insan dünyada ölüm ile sonlu olmasını bilir. Fakat dünyanın sonsuz düzeninin kendisinden sonra da var olmaya devam ettiğini bilir. Bu bilinç ölüye yetişmeye çalışan yolcuya acı verir: “Ah sonsuz düzen/ Nasıl da varsın..” (Uyar,2017:s.273) Şiir beninde vicdan, kaygı fenomenleri ölüm ile yüzleşebilme kararlılığını gösterebilmesine olanak sağlamıştır.

Zamanı dehşete düşüren bir mefhum olarak görür. “Bir ölünün ilk akşamıydı birden dünyada,/ Zaman bir tedhiş miydi, aldırmadım,/ bir tedhiş miydi, aldırmadım.” (Uyar,2017:s.262) Çünkü akan zaman ölümlülüğü bilince taşır. Heidegger’in deyişi ile dünyada olmak bizatihi kaygının kendisidir. Duyulan ölüm korkusunun ötesinde ölümlü/sonlu oluşun bilincinden duyulan kaygıdır. “Karanlık yaşıyor bizi, belki biraz korkuyorum, benim/ her şeyim biraz su içer gibi öyle kolay, biraz d/ işer gibi, sonsuzluğa./ Halbuki ben sonluluğa.” (Uyar,2017:s.262)

Heidegger *Varlık ve Zaman*’da (Heidegger,2011:267-268) ortalama insanın gündelik yaşamın kamusallığında varlığını düşkünleştirerek ölümü başkalarına havale ettiğini ifade eder. Böylece ortalama insan, ölümün üzerini örterek ölüme sırt çevirme imkânına yönelmektedir. “Yemekler yenir ve Ölüm/ Ölüm hep en uzakta” (Uyar,2017:s. 262) Ölümü sorunsallaştırmadan kaçan ortalama insan ölümü müphemleştirir. Ölen hep başkasıdır. “Herkes ölecek” ifadesi, ölümün adeta sadece bizim dışımızdaki herkesi etkileyecek zannını yaymaktadır. Kamusal Dasein tefsiri

şunu demektedir: “Herkes ölecek”, çünkü böylelikle diğer herkes ve ben kendim, kendimizi şuna inandırırız: tam da ben değil; çünkü bahsi geçen herkes aslında hiç kimse.” (Heidegger,2011:s.268)

“Ölü Yıkayıcılar” şiirinde “Bazan bir ölüm büyük bir yadırgamadır şehirlerde” (Uyar,2017:s.259) Mısraında belirtildiği üzere ölüm fenomeni üzerine düşünmek çoğu zaman ortalama insanın dünyasında huzur kaçıran bir mevzudur. “Böyle baktığımızda Dasein’in herkes içinde ayartılması, ölüme yönelik varlığının yarattığı tekinsizliğin üzerini örtmek içindir. Dasein’in huzuru ölüme yönelik olmasıyla yüzleşmemesinden gelir. Yabancılaşması ölümüne yabancılaşmasıdır.” (Kartal,2017:s.130) Gündelik yaşamda insan ölümü belirsizliğe sevk ederek ölümün üzerini örtmüştür. Çünkü ölüm insan için tekinsizliği imlemektedir.

Şiirin bu kısmında şiir beni oldukça duyarlıdır. Şiir beninin korkusu duyarlı olmasından ve inanç meselesini sorunsallaştırmasından kaynaklanmaktadır. “Korkuyorum duyarlığımdan ve tanrısızlığın/ adını anmaktan.” (Uyar,2017:s.270) Korku ile esasında kaygı fenomeni kastedilmektedir. Şiir beninin kaygısı ölümlü oluşunun bilincini sürekli duyuyor olmasından kaynaklanmaktadır.

“Bitse artık yaptığımız, bütün resimler anlamsız/ Bitse artık yapmadığımız./ Sabah olsa./ Sabah olsa Çay içsek./ Ölünün başucunda, mi?/ Karanlık ve yapışkan uyku bitse yani us” (Uyar,2017:s.265) Şiir beni bir çatışma yaşamaktadır. Bitsin istediği aslında yaşamdır. Dünyaya bırakılmaktan/fırlatılmaktan ıstırap duymaktadır. Yer yer başkaldırmaktadır. Fakat buna rağmen zamanın gece olduğunu imleyerek karanlıktan kurtulma isteği de duymaktadır. Bu istek ile bir an önce sabah olmasını istemektedir.

Sonuç

Bu çalışmada diyolojizm anlatımcı bir şiirde açığa çıkarılmıştır. Turgut Uyar'ın “Ölü Yıkayıcılar” şiiri monolojik bir şiir değildir. Tek sesli lirik bir şiirin ötesindedir. Şiirin diyalojik olduğu dramatik monolog olmadığı açığa çıkarılmıştır. Bahse konu olan şiirde anlatıcı seslerin bilinçaltı, ruh hallerini yansıtmak için sergilenmemiştir. Şiirde yer alan sesler ölüm meselesini diğer bir deyişle ölümlülüğü düşünsel kılıp fikri boyuta taşımışlardır. Diyalojik söylem ve dramatik monoloğun anlatisallık bağlamında ortaklıkları olmasına rağmen birbirinden farklı olduğu diğer bir deyişle aynı olmadığı şiir ile gösterilmiştir. “Ölü Yıkayıcılar”da ölüm farklı sesler tarafından sorunsallaştırılmıştır. Şiirde yer alan kişiler dünyada yaşarken ölümlü oluşu bilince taşırlar. İnsan yalnızdır, çünkü başkaları ile varlık olmasına rağmen ölüm sadece kendisinin deneyimleyeceği bir imkândır. Bu imkân atlatılamaz, er geç gerçekleşecek olandır. Ölümün vicdan ve kaygı gibi beşeri ruh halleri ile fikri boyuta taşındığı ve duyulduğu gösterilmiştir.

Kaynakça

- Bahtin, Mihail. (2004). *Dostoyevski Poetikasının Sorunları*. (Çev. Cem Soydemir) İstanbul:Metis Yayınları.
- Baker, Ulus. (2018). *Sanat ve Arzu*. (Ed.Tansu Açık) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cevizci, Ahmet. (2005). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Dervişcemaloğlu, Bahar. (2014). *Anlatıbilime Giriş*. İstanbul:Dergâh Yayınları.
- Deveci, Cem. (1999) “İsmi İnsan, Kendisi Kaygı Olsun: Heidegger’de Kaygının Varlıkbilimsel Değeri” *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, S.6,s. 55-71
- Dirlikyapan, Devrim. (2016).*Ölümü Gömdüm Geliyorum Edip Cansever Şiirinde Varolma Biçimleri*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Heidegger, Martin. (2011).*Varlık ve Zaman*. (Çev. Kaan Ökten) İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Jahn, Manfred. (2012). *Anlatıbilim*.(Çev. Bahar Dervişcemaloğlu) İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kartal, Onur. (2017). *Başkasının Politikası Husserl. Heidegger, Levinas*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Uyar, Turgut.(2017). *Büyük Saat*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Atatürk University Journal of Faculty of Letters
Sayı / Number 64, Haziran/ June 2020, 91-105

A COMPARATIVE ANALYSIS OF FEMINIST APPROACH TO
ALL-FEMALE WORLDS IN CHARLOTTE PERKINS GILMAN'S
HERLAND AND JOANNA RUSS'S "WHEN IT CHANGED"

Charlotte Perkins Gilman'ın *Kadınlar Ülkesi* ve Joanna Russ'ın "Değiş-
tiğinde" Adlı Eserlerindeki Yalnızca Kadından Oluşan Dünyalara Karşılaştı-
rılmalı Feminist Bir Yaklaşım

(Makale Geliş Tarihi: 05.12.2019 / Kabul Tarihi: 20.05.2020)

Arzu ÖZYÖN*

Abstract

This study aims to explore Charlotte Perkins Gilman's novel *Herland* (1915) and Joanna Russ's short story "When It Changed" (1972) with the comparative method in order to determine the similarities and differences between the feminist approaches of two authors and thus seeks to find and reveal the reasons underneath these similarities and differences. Accordingly, quotations taken from two works are analyzed in parallel with each other. The result of the comparative analysis of two works shows that despite the different periods in which these works were situated, they put forward similar concerns regarding women's oppressed position in private and public lives while expressing it from different literary devices.

Keywords: Feminism, *Herland*, *When It Changed*, Charlotte Perkins Gilman, Joanna Russ.

* Doç. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu; Assoc. Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar University, School of Foreign Languages, arzu.ozyon@dpu.edu.tr, ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-2730-9676>.

Öz

Charlotte Perkins Gilman'ın *Kadınlar Ülkesi* adlı romanı ve Joanna Russ'ın *Değiştiğinde* adlı kısa öyküsünü karşılaştırmalı yöntem ile alan bu çalışma, iki yazarın eserlerindeki feminist yaklaşımları arasındaki benzerlik ve farklılıkları tespit etmekte ve bu benzerlik ve farklılıkların altında yatan nedenleri bulup ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda her iki eserden örnekler alınarak birbirine paralel olacak şekilde incelenmektedir. İki eserin karşılaştırmalı analizi neticesinde, farklı dönemlerde konumlanmış olmasına rağmen her iki eserin de kadınların özel ve toplumsal yaşamlarındaki bastırılmış konumlarına ilişkin benzer kaygıları öne çıkardığı, bunu ifade ederken farklı edebi teknikler kullandığı sonucuna varılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Feminizm, *Kadınlar Ülkesi*, *Değiştiğinde*, Charlotte Perkins Gilman, Joanna Russ.

Introduction

Although the Women's Movement and later feminism, have their roots deep in the European -until the 1800s- and American history- when our study is considered- feminist movement cannot still be told to have reached its aim totally. The biggest reason that lies behind it, is a clash of ideas among the feminists themselves most probably, which results mainly with the divisions of feminist movement such as liberal feminism, radical feminism, Marxist feminism socialist feminism, cultural feminism and may other feminisms so on suggest. In Elaine Showalter's words in her well-known work *A Literature of Their Own. British Women Novelists From Bronte to Lessing.*, women have been suppressed and spoken for by men for so long that,

[t]hus each generation of women writers has found itself, in a sense, without a history, forced to rediscover the past anew, forging, again and again, the consciousness of their sex. Given this perpetual disruption and also the self-hatred that has alienated women writers from a sense of collective identity, it does not seem possible to speak of a 'movement' (1977: 11-12).

However, despite these divisions, all feminists, deep down, have one absolute aim which is to achieve better positions and conditions for all women. Since they from time to time lose their hope for a better future for women, some feminist writers turn to writing feminist utopias in an attempt to achieve their goal, to make it come true even if it is in a fictional world.

A Comparative Analysis of the Feminist Approach to All-Female Worlds in *Herland* and “When It Changed”

As the writer of the very well-known short story “The Yellow Wallpaper” (1892) and the first novel of the trilogy *Moving the Mountain* (1911), Charlotte Perkins Gilman’s *Herland*, which falls into the category of Feminist Phase -lasting from 1880 to 1920- according to Showalter’s categorization (1977: 13), is one of these feminist utopias as is well known. Although it was written in 1915, the novel is quite ahead of its time with the feminist ideas it deals with. Since it is a feminist utopia, it presents and supports a peaceful vision of an all-female world known as Herland.

Here was evidently a people highly skilled, efficient, caring for their country as a florist cares for his costliest orchids. Under the soft brilliant blue of that clear sky, in the pleasant shade of those endless rows of trees, we walked unharmed, the placid silence broken only by the birds. [...] Everything was beauty, order, perfect cleanness, and the pleasantest sense of home over it all. As we neared the center of the town, the houses stood thicker, ran together as it were, grew into rambling places grouped among parks and open squares, something as college buildings stand in their quiet greens (Herland, 1979: 18-19).

Compared with their own hometown, Herland, where the blue of the sky and the green of the earth blend with each other, seems to be a very peaceful place, a kind of heaven on earth for these three intruders, Paralleling with the heavenly view, the environment of this mysterious country called Herland, the inhabitants of the land, namely the Herlanders are also a very peaceful society:

[...] they were not old women. Each was in the full bloom of rosy health, erect, serene, standing sure-footed and light as any pugilist. They had no weapons, [...] Six of them stepped forward now, one on either side of each of us, and indicated that we were to go with them. We thought it best to accede, at first anyway and marched along, one of these close at each elbow, and others in close masses before, behind, on both sides (Herland, 1979: 20-21).

Although the women have no weapons, they have the power to make the three men obey them, and do what they want from them. Their not having weapons goes in accordance with the peaceful atmosphere on the land.

On the other hand, “When It Changed” written by Joanna Russ, who is also the writer of the novels *Picnic on Paradise* (1968), *And Chaos Died* (1970) and the famous novel entitled *The Female Man* (1975), in 1972 when the feminist movement in America as well as in several other countries such as Canada, Spain and Sweden was fervent seems to have more of a dystopia rather than a utopia, which again partly

depends on the reason that has been mentioned above. But also, the 1970s was a time of breaking down the barriers in many fields such as education, workplace, and politics. Due to this, there were strikes and protests all over the country. Perhaps that's why Russ created a pessimistic world of women or gave a negative vision of a women-only world to some extent, unlike Gilman's peaceful land. The story starts as,

Katy drives like a maniac; we must have been doing over 120 kilometers per hour on those turns. [...] The funny thing about my wife, though: she will not handle guns. She has even gone hiking in the forests above the forty-eighth parallel without firearms, for days at a time. And that does scare me. [...] Yuriko, my eldest, was asleep in the back seat, dreaming twelve-year-old dreams of love and war: [...] Some day soon, like all of them, she will disappear for weeks on end to come back grimy and proud, having knifed her first cougar or shot her first bear, dragging some abominably dangerous dead beastie behind her, [...] For someone who has fought three duels, I am afraid of far, far too much (WIC, 1972/2013: 768-769).

The words used at the beginning of the story such as “maniac, guns, war, knife, shoot, duel” reveal that the people of the planet Whileaway are not peaceful like the Herlanders, but on the contrary, they are violent. It is very natural for them to use guns, rifles or knives to kill animals. Moreover, it is understood that such actions are considered as a source of pride by their society. And also the narrator herself talks about fighting three duels, which is again an implication of violence. Even her partner's driving fastly implies a degree of violence. Their acts of violence are not confined to animals: “Phyllis Helgason Spet, whom someday I shall kill, gave me across the room a cold, level, venomous look, as if to say: Watch what you say” (WIC, 1972/2013: 770). The narrator even feels hatred for a person from her own sex and has a desire to kill her one day. This is completely opposite of what we see in Herlanders' relationship with each other, which is based on peace, respect and ‘sisterhood’ most importantly. However, there does not seem to be a bond of sisterhood among the residents of Whileaway. Even the people are referred to as “Southerners”, while for example Phyllis Spet the woman, the narrator -whom we learn to be Janet- wants to kill, is a Northerner. Therefore, there is a kind of discrimination between the two sides, which is actually not favored by the radical feminists, who emphasize the concept of sisterhood, notably. Thus, while *Herland* offers land in tranquility, endowed with the ideas of sisterhood, respect, and peace; “When It Changed” presents a world, full of the negatory phenomena like duels, scars caused by duels and fights, death, violence, killing, and a feeling of hatred which are frequently underlined and outweigh any positive ideas if there exist any. In other words, unlike Gilman's peaceful society of women having no negative feelings or tendencies of violence towards each other, it is quite normal for the women of Russ's fictional

world to feel hatred for their own sex. Cheri Register argues that “The feminist movement in America is seeking to create a feeling of sisterhood, a new sense of community among women, in order to overcome group self-hatred, the animosity that many women feel for others of their sex as a result of isolation, competition of male attention, and belief in female inferiority” (1975/1996: 238-239). Therefore, Gilman’s and Russ’s works can be said to be the representatives of these two opposite sides: one, of sisterhood and the other is of self-hatred for other women of their sex which appears mostly to be a consequence of isolation or isolated lives they lead.

That’s why *Herland* is a novel that goes in accordance with the label “feminist utopia”. However, Joanna Russ’s short story with the ideas of death, violence, and duels gives the impression that it can be called a feminist dystopia rather than a feminist utopia. Although M. Keith Booker supports this claim, he does not call these kinds of works as completely dystopian but instead, he uses a milder term and believes that they include “dystopian warnings”. In his own words: “[...] the writers of feminist utopias have always been aware that their positive visions were imperiled by the existing patriarchal order and have thereby often included dystopian warnings within their utopian texts” (1994: 339). Or as Tom Moylan puts it, some feminist writers created “critical utopias” since they were aware “of the limitations of the utopian tradition” and preserved utopia just as “dream, not as blueprint” (1986:10 qtd. Booker, 1994: 338-339). Therefore, their remarks verify the claim that Russ’s short story cannot be considered as a feminist utopia, but falls into that category of feminist dystopias.

As for the community in “When It Changed”, it appears to be a very modern community with many machines and technological devices like frequency transceivers, steam tractors, trucks, I.C. flatbeds. Furthermore, the story has even some implications of science fiction with people who are aware of the last technological advances and some of whom deal with science and algorithms:

‘Whileaway was lucky’ I said. ‘We had a big initial gene pool, we had been chosen for extreme intelligence, we had a high technology and a large remaining population in which every adult was two-or-three experts in one. The soil is good. The climate is blessedly easy. There are thirty million of us now. Things are beginning to snowball in industry- do you understand?- give us seventy years and we’ll have more than one real city, more than a few industrial centers, full-time professions, full time radio operators, full-time machinists, give us seventy years and not everyone will have to spend three-quarters of a lifetime on the farm’ (WIC, 1972/2013: 770-771).

The quotation gives the impression that by the phrase “gene pool”, Janet implies creating new individuals by using the gene pool, which is actually a direct

reference to the science-fictional features of the story. All in all, Russ, in her story called “When It Changed” builds a much more developed society with the wide use of technology, industrial developments and thus capitalistic ideas, which indicates that Russ’s imaginary society is closer to our contemporary society following industrial and technological developments and finally reaching capitalism. One of the clues revealing that they are closer to contemporary society (our world) is that they can understand and speak Russian, which as Janet says, was once their “lingua franca” (WIC, 1972/2013: 770). So they are either Russian or another Russian-speaking nation.

However, we do not get such an impression in *Herland*. It is not a kind of story related to our contemporary world. Reversely, there are no implications of a known nation in Gilman’s *Herland*, the Herlanders are in a way ‘nationless’ or they do not have a sense of it as in the way we comprehend or mean it. Theirs is a world unique to itself. In other words, -compared to the one in “When It Changed”- Gilman in her novel *Herland* invents a world with its more primitive society where all inhabitants seem to be equal and which might be the subject of another study about cultural feminism. Even the language and the words used in the novel point out to the signs of cultural feminism:

They loved their country because it was their nursery, playground, and workshop- theirs and their children’s. They were proud of it as a workshop, proud of their record of ever-increasing efficiency; they had made a pleasant garden of it, a very practical little heaven; but most of all they valued it- and here it is hard for us to understand them- as a cultural environment for their children. That, of course, is the keynote of the whole distinction- their children. [...] All the surrendering devotion our women have put into their private families, these women put into their country and race. All the loyalty and servicemen expect of wives, they gave, not singly to men, but collectively to one another. [...] With their united power and wisdom, they had studied and overcome the ‘diseases of childhood’- their children had none. They had faced problems of education and so solved them that their children grew up as naturally as young trees; learning through every sense; taught continuously but unconsciously- never knowing they were being educated (Herland, 1979: 94-95).

The women/mothers are like artists/educators. They are so well-equipped and conscious as mothers and they raise their children such a healthy way that the children do not have any common childhood diseases specific to children. As is well-known for cultural feminism, the woman is the source of power, pride and public regeneration and cultural feminism concentrates on cultural transformation rather than the political one and thus claims that the society must transform/evolve into a

matriarchal society for the sake of cultural transformation (Donovan, 2005: 73-74 AÖ*). Therefore, as is seen in *Herland*, Gilman puts this idea into practice in her novel and creates a matriarchal society achieving public regeneration in the best way that can be.

It is understood that these two women-only cultures have their own language systems. In “When It Changed”, we do not learn much about the language of the inhabitants of Whileaway. As mentioned before, It is just expressed that their lingua franca was Russian. But they used it six hundred years ago and now they have their own language as Janet mentions: “He turned his head- those words have not been in our language for six hundred years- and said, in bad Russian: ‘Who’s that?’ ” (WIC, 1972/2013: 770). Their not having used Russian for six hundred years brings to the mind the idea that they have their own language, perhaps even a language that is special to women only. However, nothing further is found in the story about their language.

Likewise, Herlanders have their own language which the three intruders have difficulty in understanding at first, but have to learn later:

‘Shades of Sauveur!’ muttered Terry. ‘We’re to learn the language!’ We were indeed to learn the language, and not only that, but to teach our own. There were blank books with parallel columns, neatly ruled, evidently prepared for the occasion, and in these, as fast as we learned and wrote down the name of anything, we were urged to write our own name for it by its side (Herland, 1979: 27-28).

Since the three intruders are captured by the women of Herland, they notice that they have to learn their language in order to understand them, their culture and in order to find a way to leave the land and to regain their freedom. However, the men, apparently the scientists do not show any intention of learning or even understanding the language of the inhabitants of Whileaway. This shows the difference between the feminist attitudes in both works. While in *Herland* everything is in the control of the Herlanders, the women of the land and they make the men learn their language; in Whileaway the scientists do not care about the language of the planet and speak Russian instead, which they probably already knew that, was their lingua franca. Thus, it seems that their ignoring the language used on the planet, signals that the women have lost control of everything from then on and something is wrong or nothing will be the same for the women of the planet any longer.

The dissimilarity in two author’s feminist approaches becomes apparent in another occasion, as well. In both works, it is now obvious that there are some intruders from the opposite sex. In *Herland*, they are three ordinary men stepping on their land accidentally. Whereas, in “When It Changed” it seems that these four men, these four intruders are scientists as is mentioned before and they do come to their land on purpose, not by chance as one of the scientists points out clearly: “‘As a people, we

are not very bright,' he said. 'There's been too much genetic damage in the last few centuries. Radiation. Drugs. We can use Whileaway's genes, Janet'" (WIC, 1972/2013: 772). It is obvious that the genes of these women will be used by the scientists to create a new, healthy and perfect generation, which in other words, means that women are regarded as objects of reproduction just as in the traditional patriarchal society.

Hence, the women's reactions against the opposite sex in the two works are quite the opposite. In *Herland* the three men are pictured weak and even ridiculed:

Terry pulled his revolver, and fired upward. As they caught at it, he fired again- we heard a cry-. Instantly each of us was seized by five women, each holding arm or leg or head; we were lifted like children, straddling helpless children, and borne onward, wriggling indeed, but most ineffectually. We were borne inside, struggling manfully, but held secure most womanfully, in spite of our best endeavors. So carried and so held, we came into a higher inner hall, gray and bare, and were brought before a majestic gray-haired woman who seemed to hold a judicial position (Herland, 1979: 23).

The three men as Vandyck himself describes appear to be vulnerable and helpless like little boys in front of these strongly-depicted women. Gilman caricatures them with her words so successfully that one can imagine the picture of these three men easily. Despite Gilman's depiction of the three intruders as weak children, Joanna Russ, in "When It Changed" depicts the four scientists as giving the impression of being very strong and heavy, like "apes with human faces":

'Men!' Yuki had screamed, leaping over the car door. 'They've come back! Real Earth men!'[...] Then I saw the four of them. They are bigger than we are. They are bigger and broader. They were taller than I, and I am extremely tall, one meter eighty centimeters in my bare feet. They are obviously of our species but off, and my eyes could not and still cannot quite comprehend the lines of those alien bodies, [...] A hard, hard hand. They are heavy as draft horses (WIC, 1972/2013: 769-770).

Since they have lived without mankind for six hundred years, it seems that they have forgotten what men looked like, and that is why Janet views these four men as strange creatures with "alien bodies" and cannot touch them for a while when they want to shake hands with her. Although the women of the planet seem quite violent when compared to the peaceful inhabitants of *Herland*, they appear to be very vulnerable and helpless against these men: "I will remember all my life those four people I first met who were muscled like bulls and who made me- if only for a moment- feel small" (WIC, 1972/2013: 773). Despite being fearless, violent and physically strong, even Janet feels small near these four muscled and heavy men, which

is again a negative and pessimistic depiction of womankind compared with the Herlanders in Gilman's novel who are pictured much stronger than the three men.

Women in both novels are depicted with manly qualities, physically strong, unlike the traditional Victorian type of fragile and demure women:

They were girls, of course, no boys could ever have shown that sparkling beauty, and yet none of us was certain at first. We saw short hair, hatless, loose, and shining; a suit of some light firm stuff, the closest of tunics and knee-breeches, met by trim gaiters. As bright and smooth as parrots and as unaware of the danger, they swung there before us, wholly at ease, staring as we stared, till first one, and then all of them burst into peals of delighted laughter (Herland, 1979: 15)

These girls whom the three men met just after stepping on their land are from the young generation of Herlanders. The fact that they are beautiful is obvious, however, it is not the patriarchal norms of beauty that is attributed to them- i.e.- they have short hair and very plain, manly clothes and they move extraordinarily fast. Even the middle-aged women of the society are extremely strong as Vandyck himself observes in astonishment:

Never, anywhere before, had I seen women of precisely this quality. Fishwives and market women might show similar strength, but it was coarse and heavy. These were merely athletic- light and powerful. College professors, teachers, writers- many women showed similar intelligence but often wore a strained nervous look, while these were as calm as cows, for all their evident intellect (Herland, 1979: 22).

This idea of strength which is sharply in opposition to the common idea of physical vulnerability and fragility attributed to the women in patriarchal societies is even carried one step further in Russ's story with her well-built women having muscles: "I remember prowling restlessly around the house after Katy fell asleep with one bare arm hung into a patch of light from the hall. The muscles of her forearms are like metal bars from all that driving and testing of her machines" (WIC, 1972/2013: 774). Therefore, as Toril Moi underlines, "[...] though women undoubtedly are *female*, this in no way guarantees that they will be *feminine*" (2002: 64). As is seen, in both works the women have children and so they have a role as a mother; however, they are still observed to have manly qualities as opposed to the patriarchally defined femininity.

This physical strength of both Gilman's and Russ's women characters is also reflected in the jobs they do. They are not confined to the houses as mothers and wives all day as once the Victorian women were. Since they are physically stronger

and have many abilities which are normally identified with men in patriarchal societies, they can get “men’s jobs” such as forester, machinist chief of police and they are all pictured as capable of doing these jobs very easily. Of course, the jobs these women of two different societies possess, alter in accordance with the conditions they live in. As was mentioned previously there is a deep difference between the all-women societies of Gilman and Russ. While Gilman’s is a very primitive society living in the middle of a forest, Russ’s on the contrary, is a very modern; more than modern, a very technological one talking about concepts like industrialization, gene pools, and population control. Therefore Gilman’s characters are mostly included in jobs like foresters, carpenters and Russ’s in jobs such as machinist, chief of police, artist.

In both works, the societies do not have an all-female structure by nature. The man population is wiped off in both societies. However, the reason for the disappearance is different: in *Herland* they lost men because of war and in the aftermath of the war there occurred a kind of revolt among the slaves against their masters:

They were decimated by war, driven up from their coastline till finally te reduced population, with many of the men killed in battle, occupied this hinterland, and defended it for years, in the mountain passes. [...] Very few men were left alive, save the slaves; and these now seized their opportunity, rose in revolt, killed their remaining masters even to the youngest boy, killed the old women too, and the mothers, intending to take possession of the country with the remaining young women and girls. But this succession of misfortunes was too much for those infuriated virgins. There were many of them, and but few of these would-be masters, so the young women, instead of submitting, rose in sheer desperation and slew their brutal conquerors (Herland, 1979: 54-55).

As a result of the revolt among the slaves against their masters, they slaughter all of them leaving only the young virgin women in an attemp to become masters themselves and perhaps to marry these virgins. But one point they ignore is how strong and fearless are those virgins. They do not yield to those new masters and kill them all, to create a new, matriarchal order. This is how they become an all-women society and their land becomes Herland. Unlike this, in “When It Changed” the men are wiped off from the planet as a result of a plague:

‘Where are all your people?’ he said conversationally. [...] This is Whileaway.’ I said. He continued to look unenlightened. ‘Whileaway’ I said. ‘Do you remember? Do you have records? There was a plague on Whileaway. [...] We lost half our population

in one generation. [...] ‘Where are all the people?’ said that monomaniac. I realized then that he did not mean people, he meant men, and he was giving the word the meaning it had not had on Whi-leaway for six centuries. ‘They died,’ I said. ‘Thirty generations ago.’ (WIC, 1972/2013: 770-771).

Hence, the rest of the population, in other words, the women are forced to find an alternative way to maintain the continuity of the (re)generation. On the one hand, Gilman’s Herland is totally based on the concepts of *motherhood* and *sisterhood* among women and these two concepts are underlined in the novel strongly as we read in Moadine’s, -Terry’s tutor in Herland- words:

‘Motherhood means to us something which I cannot yet discover in any of the countries of which you tell us. You have spoken’ -she turned to Jeff, ‘of Human Brotherhood as a great idea among you, but even that I judge is far from a practical expression?’ Jeff nodded rather sadly. ‘Very far-’ he said. ‘Here we have Human Motherhood-in full working use,’ she went on. ‘Nothing else except the literal sisterhood of our origin, and the far higher and deeper union of our social growth. The children in this country are the one center and focus of all our thoughts. Every step of our advance is always considered in its effect on them-on the race. You see, we are *Mot-hers*,’ she repeated, as if in that she said it all (Herland, 1979: 66).

Since the sense of sisterhood is developed very powerfully among them, even the women without children consider themselves as the mothers of other children as Somel, Vandyck’s tutor puts it: “‘We each go without a certain range of personal joy,’ she said, ‘but remember-we each have a million children to love and serve- *our* children’” (Herland, 1979: 71). And in such a society where motherhood is seen as a holy service for their country, more than that as a religion, they discover an extraordinary way to become pregnant: they believe that if they concentrate on the idea of being a mother and if they are healthy enough, they can get pregnant and have children. As Vandyck mentions at first it was difficult for them to admit the loss of man population but in time “‘they developed this virgin birth capacity’”: “‘When a woman chose to be a mother, she allowed the child-longing to grow within her till it worked its natural miracle. When she did not so choose she put the whole thing out of her mind, and fed her heart with the other babies’” (Herland, 1979: 71). What Vandyck calls a miracle is actually *parthenogenesis* in scientific terms, where women give birth to children without any sexual intercourse with men.

The methods of (re)production in both works are another point which distinguishes the two works: in “‘When It Changed’”, a different way/method of bearing children other than *parthenogenesis* is in question as Janet, the narrator explains:

As I left, Lydia was explaining the difference between parthenogenesis (which is so easy that anyone can practice it) and what we do, which is the merging of ova. That is why Kathy's baby looks like me. Lydia went on to the Ansky Process and Kathy Ansky, our one full-polymath genius and the great-great I don't know how many times great-grandmother of my own Katharina (WIC, 1972/2013: 772).

Although the method of reproduction is different in these two works - in accordance with the conditions and setting: one is a primitive and the other is a highly technological society - the main issue in both works is the control of reproduction, in other words, birth control which means or reinforces the idea that women have a right on their own bodies, they have a right to decide whether to be a mother or not as Magarey puts it in her own words: "Nevertheless, reproductive control is a central political issue in this story, [...]" (2014: 128).

Contrary to the idea of *sisterhood* among women that is stressed frequently in Gilman's novel and unlike the non-existence of sexual desire among them, Russ, in "When It Changed", offers a kind of queer (lesbian) relationship among women in which both Janet and Kathy call themselves "wives":

'You are' said the man, nodding from me to her. 'Wives' said Kathy. 'We're married.' Again the dry chuckle. 'A good economic arrangement,' he said 'for working and taking care of the children. And as good an arrangement as any for randomizing heredity, if your reproduction is made to follow the same pattern. But think, Katharina Michaelason, if there isn't something better that you might secure for your daughters. I believe in instincts, even in Man, and I can't think that the two of you - a machinist, are you? and I gather you are some sort of chief of police - don't feel somehow what even you must miss. You know it intellectually, of course. There is only half a species here. Men must come back to Whileaway (WIC, 1979: 772-773).

These features reflected in Russ's story immediately bring to mind Canadian-American radical feminist writer Shulamith Firestone's ideas about a matriarchal society and radical feminism. What she emphasizes most significantly is the construction of a matriarchal society where there is an equal share of labor among women which means becoming professional in a variety of jobs including the ones identified with men formerly and where there is sexual freedom and children can decide with whom to live (Firestone, 1970/2013:246). Therefore, there is no sexual difference in the all-female society of Russ and so there is no sexual division of labor as mentioned previously.

In contrast to what the man/scientist claims, Janet and Kathy do not feel that they are missing or lacking something or they do not seem to think or agree that there is only half a species on their planet. They are very happy with each other and as we understand they have a sexual life, which seems to be very normal for/to them:

I remember everything that happened that night; I remember Yuki's excitement in the car, I remember Kathy's sobbing when we got home as if her heart would break, I remember her lovemaking, a little peremptory as always, but wonderfully soothing and comforting. I remember prowling restlessly around the house after Katy fell asleep with one bare arm hung into a patch of light from the hall (WIC; 1972/2013: 774).

While Janet, the narrator talks about lovemaking, Herlanders give birth on their own with parthenogenesis and seem to have no feelings including sexual desire unlike the inhabitants of *Whileaway* as Vandyck, the narrator observes during their meeting with the young girls in Herland: "To get an idea of their attitude you have to hold in mind their extremely high sense of solidarity. They were not each choosing a lover; they hadn't the faintest idea of love sex-love, that is" (Herland, 1979: 88). When they have a closer relationship with the three girls, Ellador, Celis, and Alima, Vandyck realizes more clearly that these women do not have any sexual desire neither towards each other nor towards men:

Here everything was different. There as no sex-feeling to appeal to, or practically none. Two thousand years' disuse had left very little of the instinct; also we must remember that those who had at times manifested it as atavistic exceptions were often, by that very fact, denied motherhood (Herland, 1979: 92).

Their attitude towards sexuality or sexual impulse is another distinction between the feminist approach of the two writers in their works: one creating an all-female society with no sexual feelings even towards men; the other proposing a queer (lesbian) relationship between women. This is perhaps a result of the conditions, time and the setting the two writers lived in. Although Gilman's novel is quite ahead of its time as was mentioned above and although she is a very courageous woman for her time, it would still be a very sharp and extreme detail to think of and reflect in her work. And as for Joanna Russ, since during the 1970s feminism was at its peak, such an idea of a queer relationship between women was much more imaginable and acceptable.

Another factor that distinguishes the feminist approach of two writers again results from the time and setting. In "When It Changed", Janet and Kathy are married but one of the children is Kathy's and the other two are the narrator's as she emphasizes: "Katy and I have three children between us, one of hers and two of mine"

(WIC; 1972/2013: 669). They live a separate life in their own house with their children, which seems to reflect the individualism of the modern times, separate, individual lives trapped in individual buildings which are getting smaller and smaller day by day. However, in *Herland*, the idea of a more communal life in which each woman specializes in a profession and thus they share labor, as a rule, is reinforced: “They developed all this close inter-service in the interests of their children. To do the best work they had to specialize, of course; the children needed spinners and weavers, farmers and gardeners, carpenters and masons, as well as mothers” (*Herland*, 1979: 68). Thus, While Russ’s women lead an individual life as in today’s world, Gilman suggests more of a communal life in her work. Since Russ’s women act individually mostly -as a result of the individualism of the modern life- it is not possible for them to be successful in relation to the feminist movement, and to create a utopia. There is no promising future for them and that is the reason why this short story is a feminist dystopia. As for Gilman’s women, the idea of sisterhood and solidarity are what render them strong and also what make Gilman’s novel a feminist utopia.

Conclusion

This article adopting the comparative method handles Gilman’s *Herland* and Russ’s “When It Changed” in terms of the similarities and distinctions between the two authors’ feminist approaches to all-female worlds. Although they both create an all-female world in their works, Gilman presents a more peaceful vision of this world-as expected from a utopia- compared to Russ, who is nearly on the verge of creating a dystopia more than a utopia. These positive and negative atmospheres of the Works are reinforced by the setting, *Herland* indicating cultural feminism with its all-women society living in the forest away from “the civilization” (who-Herlanders or three men- are more civilized is questionable) “When It Changed” having implications of a more modern and technological world accompanied with even some science-fictional features. While Gilman stresses the concept of sisterhood, Russ, in accordance with the grey atmosphere of the story, underlines the hatred of women for their own sex. And along with the notion of sisterhood, comes another issue into question, which is the way of reproduction and the relationship among women. While Herlanders give birth to their babies with parthenogenesis (virgin birth) carrying no sexual instinct, the women of *Whileaway* have babies by merging of ova and story also proposes a queer (lesbian) relationship among women including lovemaking as in the example of Janet and Kathy, which appears to be one of the results of the modern life they lead. However, although the way of production and the relationship between women is different in two works, what’s common here is that both writers emphasize women’s rights on their bodies by birth control or the control of reproduction. Another distinction between the authors’ feminist approach is that Gilman proposes almost a communal lifestyle where all women are mothers

of millions of children and they specialize in their profession and thus share labor. However, as a requirement or the result of modern life, Russ presents an individual life with immediate families like Janet and Kathy's. To conclude, although these two works were written in different periods and they bear differences as well as similarities, they both deal with the issue of subordination of women in their personal and public lives by using different literary devices due to the literary genres the writers preferred, one a utopia, the other a dystopia.

REFERENCES

Booker, M. Keith "Woman on the Edge of a Genre: The Feminist Dystopias of Marge Piercy". *SCIENCE-FICTION STUDIES, VOLUME 21* (1994), pp. 337-350.

Donovan, Josephine. *Feminist Teoriler* (Turkish trans. Aksu Bora, Meltem Ağduk Gevrek, Fevziye Sayılan) (English trans. Arzu Özyön) İletişim Publication, İstanbul. 2005.

Firestone, Shulamith. *Cinselliğin Diyalektiği*, Yurdanur Salman (Turkish trans.). (English trans. Arzu Özyön) İstanbul: Payel Publishing House, 2013. (Originally published in 1970.)

Gilman, Charlotte Perkins Stetson. *Herland*, New York: Pantheon Books, 1979.

Magarey, Susan. "Dreams and desires: four 1970s feminist visions of utopia." in *Dangerous Ideas: Women's Liberation-Women's Studies- Around the World*. South Australia: University of Adelaide Press, 2014.

Moi, Toril. *Sexual/Textual Politics*. USA/Canada: Routledge, 2002.

Register, Cheri. "American Feminist Literary Criticism: A Bibliographical Introduction' Feminist Literary Criticism in *Feminist Literary Theory* (ed.) Mary Eagleton, Malden, USA, 1996.

Russ, Joanna. *When It Changed in Utopias and Dystopias*. <https://american-futuresiup.files.wordpress.com/2013/01/russ-when-it-changed.pdf> (15 April 2019).

Showalter, Elaine. *A Literature of Their Own. British Women Novelists From Bronte to Lessing*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1977.

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Atatürk University Journal of Faculty of Letters
Sayı / Number 64, Haziran/ June 2020, 107-118

**EFENDİ-KÖLE DİYALEKTİĞİ İLE BEN VE ÖTEKİ KAVRAMLARI
ÇERÇEVESİNDE BEYAZ KALE**

***White Castle From The Perspective of The Master-Slave Dialectic and
Self and The Other Concept***

(Makale Geliş Tarihi: 04.01.2020 / Kabul Tarihi: 03.05.2020)

Derya GÜLLÜK*

Öz

Orhan Pamuk'un 1985 yılında yayımlanan romanı *Beyaz Kale* Doğulu bir karakter olan ve Doğu'yu temsil eden Hoca'yla İstanbul'a esir olarak getirilmiş Venedikli bir "köle"nin varoluşsal sorgulamalarının merkeze alındığı bir hikâyeyi işlemektedir. Roman, XVII. yüzyılda genç bir İtalyan'ın, Venedik'ten Napoli'ye yaptığı yolculuk sırasında Türk korsanlara esir düşerek İstanbul'a bir köle olarak getirilmesiyle başlar ve bu Venedikli kölenin, Batı'nın bilimine ve yaşam tarzına meraklı olan İstanbullu Hoca'nın emrine verilmesiyle vuku bulan olay, Hegel'in "efendi-köle" diyalektiğini çağrıştıran bir ilişki çerçevesinde yüksek bir gerilimle devam eder. Anlatı, karakterlerin "birbirlerinin yerine geçmesi" ile son bulur. Roman boyunca birbirlerinin geçmişlerini, ilgilerini ve yaşamlarını anlamaya, daha sonra da benliklerini bulmaya çalışan bu iki zıt karakter, "efendi-köle" diyalektiği çerçevesinde bir taraftan kimliklerini bulmaya çalışırken diğer bir yandan "ben" ve "öteki" kavramlarını sorgulayacaklar ve sonuç olarak birbirlerinin hayatlarını yaşamaya başlayarak bu kavramların ne kadar geçirgen olduklarını ortaya koyacaklardır. Köle, nesnenin verili yanlarını dönüştürerek efendinin

* Arş. Gör., Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü; *Res. Ass. Bandırma Onyediy Eylül University, Faculty of Human and Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature, dgulluk@bandirma.edu.tr*, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3704-0984>.

kullanımına uygun hale getirirken bir taraftan da kendini yeniden kurmuş olur. Efendi ise nesne aracılığıyla bağlantı kurduğu köleye daima bağımlı kalır. Romanın merkezinde yer alan Venedikli köle ile Hoca'nın bir araya gelmesi kendiliğinden bir efendi-köle diyalektiğini doğurduğu gibi ben ve öteki ilişkisinin doğmasına da yol açarak bu kavramların ne derecede geçirgen olduklarını ve kimliklerin parçalanmışlıklarını göz önüne sererler.

Anahtar Kelimeler: Efendi-Köle, Ben ve Öteki, Beyaz Kale.

Abstract

Orhan Pamuk's novel *White Castle*, published in 1985, carries a story centred on existential inquiries between a Venetian slave brought to Istanbul and a Hodja, who represents an Oriental character. The novel begins when a young Italian in the seventeenth century was taken captive to Turkish pirates as a slave to Istanbul during his journey from Venice to Naples and after this Venetian clan is given to the Istanbulian Hodja who is curious about the science and lifestyle of the West it continues with high tension in the context of a relationship that evokes Hegel's "master-slave" dialect. The narrative ends with the characters "substituting for each other". Throughout the novel, these two contrasting characters trying to understand each other's past, their identity and their lives and then try to find their selves will try to find their identities and on the other hand, they will question the concepts of "self" and "the other" in the context of the "master-slave" dialect and as a result beginning to live each other's lives, they will reveal how permeable these concepts are. While the slave transforms the given parts of the object and makes it suitable for the use of the master, he also reestablishes himself at the same time. The master is always dependent on the slave he connects with him through the object. What constitutes a master-slave dialect is that Venetian slave and the Hodja, the main characters of the novel come together spontaneously by creating self and the other relationship and it reveals the fragmentation of identities and permeable features of these concepts.

Keywords: Master-Slave, Self and The Other, White Castle.

Giriş

Orhan Pamuk, *Beyaz Kale* romanında, efendi-köle konumunda karşılaşan iki farklı kişinin, ötekiyle karşılıklı yer değiştirmesinin neticesinde ortaya çıkan kimliklerin ne derece geçirgen olduklarını ele almış ve Hegel'in efendi-köle diyalektiğini bize hatırlatacak şekilde bu hikâyeyi işlemiştir. Venedik'ten Napoli'ye gitmekte olan bir gemiye Türkler tarafından el koyulmasıyla birlikte esir alınan ve İstanbul'a getirilen Venedikli bir köleyle, İstanbul'da köleye bire bir benzeyen ve bir ilim adamı olan Hoca'nın karşılaşmalarıyla birlikte ikili karşıtlıklar –efendi-köle/ben ve öteki-

çerçevesinde gelişen olay örgüsü bu ki farklı kültürden gelen kişilerin inişli çıkışlı ilişkileriyle devam eder.

Venedikli köle ile Hoca'nın arasındaki efendi-köle diyalektiği iki taraf arasındaki bir irade mücadelesidir. Bu mücadelede galip gelecek olanın bir özbilinç geliştirerek efendi konumuna yükseleceği, diğerinin ise boyun eğerek köleleşeceği hikâyeden ziyade bir çatışma ortamı oluşarak efendi ile kölenin her an yer değiştirebileceği bir serüvene dönüştüğünü görürüz. Bir noktadan sonra da artık kimlikler bir birine geçmiş bir şekilde karşımıza çıkacak ve kimin efendi kimin köle olduğunun bir ehemmiyeti de kalmayacaktır.

Ben ve öteki'nin, karşılaşması, *Beyaz Kale*'de bir çıkış noktası olarak alınmış ve benliğinin bilincinde olan efendi ile kendisine bir özbilinç kurma yolunda olan kölenin serüveni bu dinamikler çerçevesinde örülmüştür. Aslında varoluşsal bir savaş içerisine girecek olan efendi ve köle, kendini "ben" konumuna koyan tarafın karşılaşmanın krizi ile mücadelesi olarak da görülebilir. Benliğin farkında olan efendi ile kendine bir özbilinç kurma yönünde çalışan köle bir noktada karşı karşıya gelecek ve karşılıklı bir savaş başlayacaktır. Venedikli köle bu yolda zekâsıyla ön plana çıkarak kendisine bir özbilinç kurma yolunda önemli bir merhale alacaktır. Benliğinin farkında olan efendi ise öteki'nde kendini görecektir ve bu yolda benliğini sorgulayabilecektir.

I. Bir "Özbilinç" Arayışı: Efendi-Köle Diyalektiği

"İnsanın kendi sesini duyması demek aslında iki değişik kaynaktan beslendiğini fark edip aptalca birisini seçme telaşına düşmeden, bütün gücüyle iki kimliğe de, iki kaynağa da daha çok sarılarak bir yeni üçüncü sesi çıkartmaya çalışmasıdır. İki sestem yalnızca birine sarılmanın tutarlılık olduğunu sanmak en büyük akılsızlıktır. İkisine de sonuna kadar sarılırsanız sizin kimliğiniz olan asıl üçüncü ses çıkar. (...) Hayallerimiz, masallarımız, topraklarımız ve evlerimiz gibi, kimliklerimiz de yavaş yavaş değişir hep."

Orhan Pamuk, *Öteki Renkler*

Modern felsefenin önemli isimlerinden Hegel, "insan özbilinçtir." der ve özbilincin doğuşunu, insanın niçin ve ne zaman "ben" demeye başladığını anlatmak için "efendi-köle" diyalektiğine başvurur. İnsanlar arası ilk ilişki olarak savaşı gören Hegel, insanın kendi öznel hakikatini nesnel bir hakikat haline getirebilmesi için,

yani kendini kabul ettirebilmesi için, ölesiye bir savaşa girmesi gerektiğini ileri sürer. Bu savaşta taraflardan birinin tutumunu değiştirmesi kabul edilme kavramının bir gereğidir. Eğer taraflardan her ikisi de başlangıçtaki tutumu korusaydı biri ölecek dolayısıyla kabul edilme kavramı imkânsız bir hale gelecekti. Efendinin amacı kendini kabul ettirmekse, o, bu savaşın sonunda hasmının hayatını bağışlamalı ve onun yalnızca özerkliğini yok etmeli, ya da onu köleleştirmelidir. Sonuçta zorunlu olarak taraflardan biri kabul edilecek diğeri ise yalnızca kabul etmekle yetinecek yani bir “köle” ile bir “efendi” ortaya çıkacaktır. Köle bağımlı varlık, efendi ise bağımsız varlıktır (Bumin, 2016: s. 32-37). Bilinç başkaları tarafından tanınmadıkça kendisini kavrayamaz ve verilen bu savaşta kendi hayatını kaybetmeyi göze alamayarak başlangıçtaki hedefinden vazgeçen birey (köle) diğerrinin özbilincini kabul ederek köleleşmiş olur. “Köle, emeği ile efendinin varlığının maddi koşullarını sağlayan araçsal bir beden gibi ortaya çıkar ve kölenin maddi ürünleri hem kendisinin maduniyetini, hem de efendinin tahakkümünü yansıtır.” (Butler, 2004: s. 41). Bu şekilde ötekine boyun eğerek köleleşen bir bilinçle, öteki tarafından tanınarak efendi konumuna yükselen bir bilinç arasındaki savaş bütün bir yaşama sirayet ederek “efendi-köle” diyalektiğini doğurmuş olur (Bumin, 2016: s. 45). Fakat “efendi-köle” ilişkisiyle sonuçlanan kendini kabul ettirme uğruna savaşın sonunda, bir özbilinç için hayatın vazgeçilmezliğini anlayan tek taraf, onu kaybetme korkusu karşısında köleliği kabul eden taraf değildir. Savaştan zaferle çıkan efendi de aynı sonuca varır. Çünkü her ne kadar o, kendisinin hayatını saygınlığı elde etme uğruna harcamayı göze aldıysa da, kendisi bir özbilinç olarak kabul ettirmek için karşısındakinin hayatta kalmasının zorunlu olduğunu görerek, bu dolaylı yolla, hayatın öneminin farkına varır (Bumin, 2016: s. 32). Neticede ortaya çıkan, “biri özü kendi-için-olmak olan bağımsız bilinç, öteki ise özü bir başkası için yaşamak ya da var olmak olan bağımlı bilinçtir; birincisi Efendi, ikicisi Köledir.” (Hegel, 2004: s. 136).

Modern roman efendi ve köle arasındaki güç ilişkisini her yönüyle ele almış ve işlemiştir. Bu çoğunlukla da psikolojik bir boyutta ortaya konmuştur. Efendinin köleye, kölenin efendiye egemen olabilmek için giriştiği kurnazlıklar, diğerrinin iradesine nüfuz edebilmek için kendi iradesini yok edebilmek becerisinden geçer. Ve kendi iradesine gem vurabilen efendi olur. Sınırlanmış bu iradeyi köle, kendisine uzanan bir arzu olarak yanlış yorumlayacak ve bu arzuya boyun eğecektir. Ama aynı zamanda gururlanacaktır da. İşte bu gururla bu kez o kendi iradesini dizginlemeyi deneyecek ve başarılı olduğu ölçüde bir rol değişimini gerçekleştirerek, efendinin yerine geçecektir (Parla, 2006: s. 86).

Beyaz Kale'deki Hoca-köle ilişkisi Hegel'in efendi-köle diyalektiğini hatırlatır. Bu diyalektik iki taraf arasındaki bir irade mücadelesidir. Efendi köleye, köle de efendiye kendi iradesini ortadan kaldırarak hükmetmeye çalışır. Kim iradesini sınırlayabilirse, o efendi olacaktır. Köle bu sınırlanmış iradeyi kendine yönelik bir arzu olarak aşırı yorumlayacak, bu aşırı yorum aynı anda hem boyun eğmeye hem

de gurura yol açacaktır. Bu sefer gururlanan köle kendi iradesini sınırlamaya çalışacak ve eğer bunu başarırsa rollerde bir değişme olacak, köle efendi haline gelecektir (Koroğlu, 2006: s. 83). Artık bir yerde “Köle kölelikten çıkıyor, efendi efendilikten. Ve birbirlerinin kimliklerine bürünüyorlar.” (Naci, 2006: s. 159)

Hegel’in söylediği gibi, efendilik ve kölelik mutlak roller değildir. Köle varlığın verili yanlarını dönüştürerek efendinin isteklerine uygun hale getirmekle yükümlüdür (Bumin, 2016: s. 45). Köle, kendisine özbilinç verecek çalışma ile nesneyi değiştirip dönüştürürken, kendini de eğitir ve biçimlendirir. O, bu haliyle tam bir savaş içerisinde. Bunun için de çalışmalı, verili imkânlar çerçevesinde kendini kanıtlamalı ve aşmalıdır. Bu doğrultuda *Beyaz Kale*’de Venedikli kölenin imkânlar çevresinde çabasını görebiliyoruz: “Beni küreğe vereceklerdi ki, kitaplarımı gören Reis sordu: İdrardan ve nabızdan anlıyor muydum hiç? Anladığımı söyleyince hem küreğe verilmekten kurtuldum hem de bir iki kitabımı kurtarmış oldum.” (Pamuk, 2018: s. 13). Köle bilgisiyle diğer esirlerden ayrılır ve özel bir ilgi görür. Bilgisi doğrultusunda taltif edilir:

“Zindan berbat bir yerdi, küçük izbe hücrelerinde yüzlerce esir pislik içinde çürüyordu. Yani mesleğimi uygulamak için bol bol insan buldum orada, bazılarını da iyileştirdim. Sırtı, bacakları ağrıyan gardiyanlar için reçeteler yazdım. Böylece beni gene ötekilerden ayırdılar ” (Pamuk, 2018: s. 14).

Bilgisinin getirmiş olduğu bu mükafattan sonra “sıradan bir köle” olmaktan kendisini kurtaran Venedikli, daha ışıklı bir hücreye verilir. Az da olsa para kazanmaya ve Türkçe öğrenmeye başlar. Yaptığı ilaçlarla Paşa’yı da iyileştiren köle, artık sıradan bir köle değil, bilgisinden yararlanan, kendisine ihtiyaç duyulan bir köle’dir. Bir gün Paşa’nın konağına çağrılan köle, kendisine ikizi gibi benzeyen Hoca’yla karşılaşır; “Az sonra odanın öteki kapısı açıldı, içeri benden beş altı yaş büyük biri girdi, yüzüne bakınca şaşırıp, korktum birden! Odaya giren inanılmayacak kadar bana benziyordu. Ben oradaydım!” (Pamuk, 2018: s. 13). diyerek şaşkınlığını ifade eder. Bu ilk karşılaşmada şaşırın taraf köle’dir. Zira köle özgür değildir, Hoca özgürdür. Köle güçsüzdür, Hoca ise kendinden emin bir iktidar gücünü temsil etmektedir. Nitekim ilk tanışmalarında köleyi umursamayan, aşağılayan Hoca, tanıdıkça onu dinlemeye değer bulur ve sonuçta birlikte araştırmaya, birlikte bulmaya ve birlikte yürümeye karar verirler. Ve nihayetinde Hoca/efendi Venedikliden/köleden yardım isteyerek, “Yardım et bana” diyecek, ona, “Beraber onları düşünelim, tek başıma ilerleyemiyorum ” (Pamuk, 2018, s. 36) diyerek, öteki’ni tanıma isteğiyle bir özbilinç olma yoluna girecektir. İsteği, özbilinç için zorunlu bir ön-koşul olarak gören Hegel, bu durumun yalnızca insanın “ben” demesini sağlamadığını, verili olanı değiştirmeye yönelttiğini de vurgular (Bumin, 2016: s. 37). Bu nedenle “niye benim ben” sorusu efendinin bilincindeki en önemli kalkış noktasıdır ve artık Hoca eski “Hoca/ben/efendi” değildir. Köle konuştuğu ve Hoca’nın kendisiyle yüzleşmesini sağladıkça onu bütün örtülerinden arındırır. Hoca artık kendi kötülüklerini

yazmaya başlayacak ve yazdıkça daha çok kendi olmaya başlayacaktır. Artık efendilik ve kölelik kavramları da muğlaklaşmıştır ve efendi kendine olan güvenini yitirmeye başlayarak bir çöküşe doğru gidiyordur:

Sonraki saatlerde ağır ağır çözülüşünü seyrettim. Kendini suçlayan bir şeyler yazıyor, sonra, yazdıklarını bana göstermeden yırtıyor, her seferinde kendine olan güven ve saygısını daha da kaybetmiş olarak, ama kaybettiklerini bulma umuduyla yeniden başlıyordu. (...) kendini hor gördüğü için beni hor göremiyordu artık; onunla geçen ilk günlerimde bir yanılısamayla varsaydığım eşitlik duygusunu sonunda bulduğumu düşünüyordum, çok memnundum. ” (Pamuk, 2018: s.53-54).

Bu aşamadan sonra onların yer değiştirmeye başladıkları nokta olacaktır. Artık ne köle köleliğini ne de efendi efendiliğini sorgulamaksızın birbirlerini bilmeye, tanımaya koyulacaklardır. Böylelikle artık bir masa etrafında efendi ve köle buluşacak, karşılıklı hayallerini, rüyalarını, günahlarını ve içlerindeki ötekini yazmaya başlayacaklardır. Böylelikle köle efendisinin kendi içinden dışarıya çıkmasını sağlayacaktır. Hoca/efendi “ötekilerin düşüncesini öğrenmek istiyordu(r)” ve “Köle” Hoca’da ötekini öğrenme isteğini uyandırır. Hoca da kölenin mühendislik, tıp, kozmografya bilgisini öğrendikçe aslında kendi bilgilerinin ne kadar yetersiz olduğunu anlar. Bu bir manada Hoca’nın kendini, sınırlarını keşfetmesidir. Bu keşif kölenin bir alametifarikasıdır: “Hoca’ya farkına varmadan bir keşif yaptırdığımı, kendisinin ve benzerlerinin pek kesin ve açık olmasa da zayıf noktalarını ortaya çıkardığımı söylemiş olmalıyım.” (Pamuk, 2018: s. 55) diyerek dile getirecektir Venedikli köle. *Beyaz Kale*’de Hoca ve Venedikli arasındaki efendi-köle ilişkisi değişken, inişli ve çıkışlı bir ilişkidir. Hegel’in efendi-köle diyalektiğinde vurgulandığı gibi özne ve nesne için önkoşul olan “bilinçlilik”in *Beyaz Kale*’nin anlatı dinamikleri içerisinde önemli bir yere sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Köle olarak getirildiği ülkede başlangıçta bir korku içerisinde olan Venedikli kölenin zaman içerisinde çalışarak geçirdiği dönüşüm onun özbilinç kazanma noktasında önemli bir merhale olacaktır. Özbilinçin kurulmasında korku ve çalışma iki önemli kavram olarak karşımıza çıkar. Korku, insanın doğuştan getirdiği eğilimlerini, anlık isteklerini bastırmasına, ertelemesine yol açarak gerçek anlamda “çalışma” denen etkinliği başlatabilmesini sağlamıştır. Bununla birlikte, köle çalışma yoluyla yapısal bir değişikliğe uğrayacak ve kendi özgürlüğünü kazanarak özbilinç olma yolunda önemli bir merhaleyi geçmiş olacaktır (Bumin, 2016: s. 40-43). Venedikli kölenin, esir olarak İstanbul’a getirilmesiyle birlikte başlayan “kölelik” macerası başlangıçta korkunun hüküm sürdüğü ve benliğin henüz kendini bir bilinç olarak kavrayamamasının neticesinde bir tedirginlik halinde sürecektir. Fakat köle bu korkuya yenilmeyecek, zekasıyla kendisini ötekilerden ayıracaktır. Bunun için de çalışması ve kendisini bir “ben” olarak yaratması gerekiyordur ki bunu da başaracaktır. Çalışmalarıyla öncelikle efendisi tarafından tanınacak sonrasın da ise kendisi bir özbilinç geliştirerek kölelikten efendiliğe adım atacaktır.

II. Efendi-Köle Diyalektiğinden ‘Ben’ ve ‘Öteki’ Kurgusuna

“Ben” ve “öteki” kavramları, “ben”in, “öteki”nin ve aralarında kurulan ilişkinin niteliğinin tartışıldığı bir süreç neticesinde sınırları çizilen kavramlardır. Birey, toplum içerisinde kendine bir kimlik oluşturabilmek için öncelikle kendisini tanımladığı bir “ben” kavramı geliştirir. Sonrasında ise kendisini “öteki”lerden ayıran hususlar üzerinde durur ve bunları keşfederken aynı zamanda ötekilerin kendisinden farklı yönlerini de keşfeder. Böylece bir “ben” kimliği oluşurken ondan ayrı olarak bir “öteki”nin varlığı da açığa çıkmış olur. Bu durumda “ben” kendini “öteki”lerden daha yukarıda ve üst bir yerde konumlandırırken bir ötekileştirme de beraberinde gelir. Bu noktada, özellikle tarihi süreçte, ben ve ötekinin köklerini inşa eden bilinç etkenine dikkat çekilmektedir. Ben için de öteki için de var olmanın yolu, kendi varoluşunun bilincinde olmasından geçer (Sartre, 2009: s. 7). Hegel’in ise, kendisinden farklı olanı dışlayan ve olumsuzlayan tavrıyla tanımladığı ve özbilinç olarak adlandırdığı, kendi varoluşunun bilincinde olma durumu, ben’i ben olmayandan özce farklı ve ben olmayana karşıt olarak kendini oluşturmakta ve “ben”i açığa çıkarmaktadır (Kojève, 2001: s. 80-87). Ben olmayan, Sartre’a göre de hem ben’in varoluşu için bir ön koşul, hem de özbilinç için elzemdir (Sartre, 1985: s. 94). Fakat bilinci özbilinç haline getirecek olan, “ben” olmayana bakışı, ona yaklaşımı ve onunla kurduğu ilişkidir. Bu ilişkide ben’in kendisine karşıt olarak kurduğu ötekinin, kendi varoluşunun bilincinde olan bir diğer bilinç olarak kavranması ben için hayati bir öneme sahiptir. Neticede, ben’in nesnelere kurduğu ilişkiden ziyade diğer bilinçlerle kuracağı ilişki temeldir, özbilincin doğması bir nesneye değil, bir başka özneye bağlıdır (Bumin, 2016: s. 39).

Ben ve öteki’nin, karşılaşması, *Beyaz Kale*’de bir çıkış noktası olarak alınmış ve benliğin bilincinde olan efendi ile kendisine bir özbilinç kurma yolunda olan kölenin serüveni bu dinamikler çerçevesinde örülmüştür. Aslında varoluşsal bir savaş içerisine girecek olan efendi ve köle, kendini “ben” konumuna koyan tarafın karşılaşmanın krizi ile mücadelesi olarak da görülebilir. Öteki-ben krizini dengelemede ben’in ürettiği iki çözüm yolunu Dominique Schnapper’in ortaya koyduğu öteki ile kurulan iki temel ilişki biçimi kapsamında detaylandırmak mümkündür. Farkın saptanmasına dayanan ilk tutumda, ben, öteki’ne değer biçerken kendisini ölçüt olarak almıştır ve öteki’ni kendisinin eksik hali olarak görmektedir. Böylece öteki, değiştirilmesi mümkün olmayan bir aşağıda olma hâli içinde donup kalmaktadır. Öteki’nin reddini öneren farklılaştırıcı tutum, kendi ile öteki arasındaki farkı, farklı olanın çıkarılması, dışlanması ya da en uç durumda yok edilmesiyle sürdürmeye çalışmaktadır. İlk tutumun aksine evrenselciliği ilke edinen ikinci ilişki biçimi ise öteki’nin bir başka kendi olduğunu ileri sürmektedir. İnsanların sadece insan olmaktan dolayı eşit oldukları düşüncesine dayanan bu tutum, başkasının özdeş olduğunu düşünmeden eşit olabileceğini tasarlamak zor olduğu için öteki’ni kendi özgürlüğü içinde algılamaz ve “ben” gibi olmak durumunda bırakır. Böylece evrensel olan, “ben”in kültüründe asimile edilir. Bu da öteki’yi kendine benzetererek yok etme

biçimidir. Burada söz konusu olan öteki'ni dışlamak değil, kendine benzetebildiği ölçüde onu inkâr ederek içine almaktır (Schnapper, 2005: s. 25-28).

17. yüzyıl İstanbul'unda geçen *Beyaz Kale*'nin iki kahramanından biri olan Venedikli genç köle, Napoli'ye gitmek için bindiği geminin Türk korsanlar tarafından kaçırılması üzerine esir olarak İstanbul'a getirilir ve zindana atılır. Venedikli köle Türk korsanları, kendisinin hekim olduğuna inandırarak zindanda da olmuş olsa diğer esirlere kıyasla daha iyi bir yaşam sürmeye başlar. Zekâsı ve bilgi birikimiyle birçok kölenin hastalığını ve yaralarını tedavi eden Venedikli köle, esir düştüğü konağın sahibi Paşa'nın hastalığını da iyileştirince diğer esirlerin arasından sıyrılır. Onun bilgi, beceri ve zekâsından emin olan Paşa, bu Venedikli köle ile Hoca diye çağrılan ve adı anlatı boyunca hiç geçmeyen Osmanlı bilgininin birlikte çalışarak, yakında gerçekleşecek olan oğlunun düğünü için havai fişek gösterileri düzenlemelerini ister. Venedikli köle ile Hoca'nın bu ilk karşılaşmasında, köle Hoca'yla aralarındaki benzerlikten oldukça etkilenir. Fakat ona göre fark edilmemesi olanaksız olan bu benzerlikten, Hoca'nın çalıştıkları sürece hiç bahsetmemiş oluşu ilginçtir. Havai fişek gösterisi için Hoca'yla tanıştırılan Venedikli ise daha ilk karşılaşmada aralarındaki benzerliği fark ettiğinde tedirgindir:

“Bakışlarını üzerimde hissederken aramızdaki benzerliği fark etmemesi beni tedirgin ederdi. Bir iki kere de benzerliği sezdiğini, ama bunun farkında değilmiş gibi davrandığını düşündüm. Sanki bana bir oyun oynuyordu; beni küçük bir deneyden geçiriyor, benim anlayamadığım bazı bilgiler ediniyordu. Çünkü ilk günlerde hep öyle bakardı: Bir şey öğreniyormuş, öğrendikçe meraklanıyormuş gibi.” (Pamuk, 2018: s. 19).

Her ikisi de bu karşılıklı bakışmanın farkındadır. “O günlerde üzerinde anlaştığımız tek konu belki de buydu: ikimiz de birbirimizi küçümsüyorduk.” (Pamuk, 2018: s. 20). Havai fişek gösterilerinin başarıyla sonuçlanmasıyla birlikte kölenin Hoca'yla yolları ayrılır. Kendisini Hoca'nın bakışının nesnesi gibi hisseden Venedikli kısa bir süre için de olsa onun bakışlarından kurtulduğuna memnundur: “Bütün gün beni gözetleyen bu meraklı adamın kıskanç gözlerinden kurtulduğum için rahatlamıştım.” (Pamuk, 2018: s. 23). Fakat bu rahatlık uzun sürmez ve Paşa, Venedikli kölenin din değiştirmesi halinde kendisini elleriyle evlendireceğini söylediği halde Venedikli din değiştirmez ve Paşa tarafından köle olarak Hoca'ya hediye edilir. Venedikli, Hoca'ya köle olarak verildikten sonra artık onun bakışı altında yaşamak zorundadır.

“Lokmalarımı çiğnerken, Hoca da keyifle beni seyrediyordu. Pazardan yeni aldığı güzel atını beslerken ona ileride yaptıracağı işleri düşünerek keyiflenen köylü gibi bakıyordu bana. Hoca'nın (...) bu bakışını sık sık hatırladım.” (Pamuk, 2018: s. 25).

Venediklinin (kölenin) ve Hoca'nın (efendinin) aynı çatı altında yaşamaya başlamasıyla birlikte aralarında inişli çıkışlı bir ilişkinin başladığını ve her ikisinin

de kimliklerini sorguladıklarını görmeye başlarız. İki ayrı dünyadan gelen bu iki insanın ilişkileri zamanla bir güç savaşına dönüşür, kıskançlığın ağır bastığı bir sevgi-nefret ilişkisi halini alır. Birbirlerinden bir şeyler öğrenmeye çalışırken, her ikisi de hep öğretenin kendisi olduğuna inanmak ve bunu karşısındakine hissettirmek ister. Birlikte geçirdikleri süreç içerisinde bazen biri, bazen diğeri üstün konumda bulur kendini. Bazen suskunluklarıyla, bazen sözleri ya da kayıtsızlıklarıyla birbirlerine işkence eder ve bundan da haz duyarlar. Ancak her ikisi de birbirlerine ihtiyaçları olduğunu ve ayrı yapamayacaklarının farkındadırlar. Birlikte çalıştıkları projelerde birlikte sevinir, başarısız olduklarında da birlikte üzülmürler. Yıllar geçtikçe birbirlerine sırlarını açar, geçmişlerini anlatır, günahlarını, yalanlarını itiraf eder, rüyalarını anlatır ve bunları bir masada oturarak yazarlar.

Venedikli köleyle karşılaşmasından itibaren Hoca -kendi kimliğinin oluşumunun ilk evrelerinde- benliğini sorgulayacaktır ve “Niye benim ben?” sorusuyla varlığının arayışı içerisine girecektir. Köle ise Avrupalıların da bu soruyu kendilerine çokça sorduklarını ve niye kendisi olması gerektiğini düşünmesini tavsiye eder. Köle, Hoca’nın “onlar” dediği Avrupalıların kendilerinin kendileri olduklarını anlamak için aynaya baktıklarını söyleyince, Hoca da aynaya bakmaya karar verir:

“Onların aynaya baktıklarını, hem de buradakilerin yaptıklarından çok daha fazla aynaya baktıklarını söyledim. Yalnız kralların, prenseslerin, soyluların sarayları değil, sıradan insanların evleri de özenle çevrelenip duvarlara dikkatle asılmış aynalarla doluydu; ama bir tek bundan değil, durup durup kendilerini düşündükleri için de bu işte ilerlemişlerdi. ‘Hangi işte?’ diye sordu beni şaşkırtan bir merak ve saflıkla. Söylediklerime kelimesi kelimesine inandığını düşündüm, ama sonra gülümsedi: Demek, sabahtan akşama kadar aynalara bakıyorlar!” (Pamuk, 2018: s. 47).

Hoca, bu benlik keşfinin ilk aşamasında Avrupalılar (ötekiler) gibi kendi varoluşunu ve kendi bedenini aynaya bakarak keşfetmeye çalışacaktır. Bu durumda özbilinç gerçekliğini, başka özbilinçlerle olan karşıtlığında ve onların kendisi için nesne olan başkalığında kavramak zorundadır. Özbilinç aşamasında bilincin sadece nesnesiyle sınırlı “öteki” ile olan diyalektiği, ayrıca öteki bilinçlerle olan diyalektiğe dönüşmüştür. Bir başka deyişle, bilincin kendi içinde karşılaştığımız öteki diyalektiği, bilincin doğayla karşıtlığı toplumsal alana aktarılmıştır. Hegel, özbilincin ancak diğer bilinçler ya da özbilinçler karşısında ve onların dolayımından geçerek gerçekleşebileceğini savunur. Henüz özbilinç olamamış olan bilinçlilik, nesneyi kendisiyle karşıtlığında kavrar ya da kendisini nesnesinden ayırır, onu kendisine karşıt olarak konumlandırır. Bilinç, özbilinç nitelemesini kazanırken, özbilincin “ben”i salt bilgikuramsal anlamda kendini soyut bir özdeşlik olan bilen bir “ben” değildir; o daha çok kendini bilmenin ve düşünen bir “ben” olmanın ötesinde isteyen bir “ben”dir. Ve Hoca artık özbilinç olma yolunda, kölesini birlikte aynaya bakmaya zorlayarak kendi varoluşunu ve kendi bedenini aynaya bakarak keşfetmeye çalışacaktır.

“Elini omzuma koyarak yanıma geçti. Dertleştiği bir çocukluk arkadaşıydım sanki. Parmaklarıyla enseme iki yanından sıkıştırdı, beni çekti. “Gel birlikte aynaya bakalım.” Baktım ve aynanın çığ ışığı altında, bir daha gördüm ne kadar çok benzeştiğimizi. Sadık Paşa’nın kapısında beklerken onu ilk gördüğümde de bu duyguya kapılmıştım, hatırladım. O zaman, olmam gereken birini görmüştüm; şimdiyse, onun da benim gibi biri olması gerektiğini düşünüyordum. İkimiz birmişiz! Şimdi, bu bana çok açık bir gerçekmiş gibi geliyordu. Elim kolum bağlanmış, tutulup kalmış sanki. Kurtulmak için bir hareket yaptım, sanki benim, ben olduğumu anlamak için: aceleyle ellerimi saçlarımın içinde gezdirdim. Ama, o da yapıyordu aynı şeyi, üstelik ustalıklarla, aynanın içindeki simetriyi hiç bozmadan. Bakışımı da taklit ediyordu, kafamın duruşunu, aynada görmeye katlanamadığım, ama korkunun merakıyla gözümü alamadığım dehşetimi de tekrarlıyordu: arkadaşının sözlerini ve hareketlerini taklit ederek onu sinirlendiren bir çocuk gibi neşelendi sonra. Bağırды! Birlikte ölecekmişiz! (...) Ruhumu ele geçirdiğini söyledi sonra; tıpkı, az önce hareketlerimi taklit ederken yaptığı gibi, artık ne düşünüyorsam o biliyormuş, ne biliyorsam o düşünüyormuş!” (Pamuk, 2018: s. 64-65).

Yukarıda bahsedilen bölüm, o sıradaki veba salgını ve Hoca’nın vücudunda belirmeye başlayan yaralarla ilgili olmasına rağmen, “ben” ve “öteki”nin beklenmedik buluşması ve o zamana dek birbirlerinden farklılıklarıyla beslenen benlik duygularının, bu farklılıkların belirsizleşmesiyle birlikte kaybolmasını çağrıştırdığı da kesindir. Aradaki sınır yok olmaktadır. Kişinin kendisini tanımlaması için “öteki”ni tanıması, onun hakkında bilgi sahibi olması lazımdır. Kendisini “öteki” üzerinden tanımlamak, ne olduğunu bilmeye de yardım eder. Onun için Hoca, hatıralarını yazmaya “niye benim ben” sorusuyla başlar ve bu sorunun altına “aptallar” olarak tanımladığı ötekileri koyar. Ne olmak istemediğine karar verdiğinde ne olmak istediğini de bulacaktır. Fakat, “Doğu’dan getirilen o pahalı ve temiz kağıtların üstüne, her sabah “Niye benim ben” diye yazmaya başladı, ama bu başlığın altına ötekilerin neden o kadar aşağılık ve ahmak olduğundan başka bir şey yazamıyordu” (Pamuk, 2018: s. 50). Hoca, “Yakından tanıdığım aptallar” olarak tanımladığı “öteki”leri yakından tanımak ve böylece kendini bilmek istiyordur fakat bunu bilmenin de bir işe yaramayacağı kanaatine vararak bir aşama kaydedecektir. Yavaş yavaş bir dönüşüm yaşamaya başlayan Hoca için Venedikli köle, “bana öyle geliyordu ki, artık köle ben değil de o, evin kötü insanı ben değil de o olacaktı” diyerek bu dönüşümün altını çizecektir. Bunun yanı sıra Hoca, Venediklinin yerini alacağını söylemektedir. Sakalını kesip onun kıyafetlerini giyecektir. Venedikli ise sakal bırakıp Hoca’nın kıyafetlerini giyecek ve ona özgürlüğünü verecektir ki kendisi onun yerine İtalya’ya gitsin:

“Elbiselerimizi, telaşa kapılmadan ve konuşmadan, değiştirdik. Ona yüzüğümü ve yıllarca ondan saklamayı başardığım madalyonumu verdim. İçinde anne-

annemin annesinin resmi ve nişanlımın kendi kendine beyazlaşan saçları vardı; sanırım sevdi onu, boynuna taktı. Sonra çadırdan çıkıp gitti. Sessiz sisin içinde ağır ağır kayboluşunu seyrettim” (Pamuk, 2018: s. 113).

Artık Efendi köle, köle ise efendi olmuştur. sonuçta efendilik ve köleliğin mutlak roller olmadığı, ben ve öteki kavramlarının ise ne denli geçirgen olduğu gün yüzüne çıkmıştır.

Venedikli, Hoca'ya kendi hayatı hakkında anlattıklarını onun nasıl tüm ayrıntılarıyla hatırladığını ve bunlardan kendisine göre “tuhaf ve gerçekdışı bir düşsel ülke” (Pamuk, 2018: s. 66). kurduğunu anlayınca şaşkına döner:

“Hayatım kendi denetimimden çıkmış da, onun elinde başka yerlere sürükleniyor, benim de, başıma gelenleri rüya görür gibi uzaktan seyretmekten başka, elimden bir iş gelmiyordu sanki (Pamuk, 2018: s. 66).

Nitekim, “öteki hem kimliğinde hem de benlikten farklılığında kabul edilir ve sonuç olarak benlik kendisinin tamamen öteki'ye bağlı olduğunu keşfeder. Ötekinin tanınması ve arzusu, benliğin kendisini başka bir benlikte yansıtılmış olarak görmesini ve her iki benliğin de tüm yönlerini etkileyecek ilişkiler ve bağımlılıklar için bir bağlantı noktası bulmasını sağlar.” (Douzinas, 2014: s.213) Böylelikle Hoca ve Venediklinin birbirlerine benzeyişi, kimliklerinin birbirine dönüşümü ve yer değiştirmeleri, “ben” ve “öteki” sorununu da ortadan kaldıracaktır. Hoca, Venediklinin kimliğine bürünüp onun hayatını yaşamaya giderken, İstanbul'da kalan Venedikli kendinde iki kimliği de barındırarak yaşamını sürdürür.

Sonuç

XVII. yüzyıl İstanbul'unda geçen Beyaz Kale'de olay örgüsü, kendiliğinden Hegel'in efendi-köle diyalektiğini doğurmuştur. Romanın merkezinde yer alan Hoca ile Venedikli kölenin bir araya gelmesinin, karakterlerin ben ve öteki ilişkisi çerçevesinde kimliklerini sorgulayarak, onları bir kimlik arayışı içerisine sürüklediğini görürüz. Hoca, kimlik oluşumunun ilk evresinde “Niye benim ben?” sorusunu hem kendisine hem de karşındakine (ötekine) sorarak kendi varlığının arayışları içerisine girmiş ve kölenin de tavsiyesiyle kendi varoluşunu ve kendi bedenini aynaya bakarak keşfetmeye çalışmıştır. Hoca'nın, niye kendisi olduğunu anlamak için aynaya bakma gereği duyması ve köleyle birlikte aynaya bakmaları, birbirlerini görmeleri, kimliklerini sorgulamaları için önemli bir metafor olmuştur. Kişinin kendisini tanıması için ötekini tanıması, onun hakkında bilgi sahibi olması gerekir. Birlikte bakılan ayna iki zihinde de birçok değişim ve dönüşüme ışık tutmuş, kimliklerin geçirgenliğini bizlere de yansıtmıştır.

İnsan, içinde daima bir ötekini, gölgesini, diğer bir yüzünü taşır. Özbilince erişmek için zıtlıklar karmaşası içerisinde olan insanın, kendi içsel değerleriyle ve ötekiyle daima barış içerisinde olması şarttır. Hoca ile Venedikli kölenin ilişkisi de bu düzlemde ikili zıtlıklarla –efendi-köle /ben-öteki- çevrelenmiş, çeşitli çatışmalar

neticesinde kimliklerin ne derecede geçirgen oldukları ortaya konmuştur. Efendi ile köle arasındaki ilişki öylesine muğlaklaşmıştır ki kimin efendi kimin köle olduğu anlaşılmadığı gibi bu durumun bir ehemmiyeti de kalmamıştır. Ben ve öteki aynı düzlemde karşılaşmış ve özbilinç olma yolunda kendi savaşlarını vererek kimliklerini de dönüştürebilmişlerdir.

Romanın merkezinde yer alan Venedikli köle ile Hoca'nın bir araya gelmesi kendiliğinden bir efendi-köle diyalektiğini doğurduğu gibi ben ve öteki ilişkisinin doğmasına da yol açarak bu kavramların ne derecede geçirgen olduklarını ve kimliklerin parçalanmışlıklarını göz önüne sererler.

Kaynakça

- Butler, Judith. (2004). *İktidarın Psikik Yaşamı*. (Çev: Fatma Tütüncü). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bumin, Tülin. (2016). *Hegel Bilinç Problemi, Köle-Efendi Diyalektiği, Praksis Felsefesi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Douzinias, Costas. (2014). *“Kimlik, Tanınma, Haklar: Hegel Bize İnsan Haklarıyla İlgili Ne Öğretebilir?”. Kimlik Politikaları*. (Edt: Fırat Mollaer), Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Hegel, G. W. F. (2004). *Tinin Görüngübilimi* (Çev: Aziz Yardımlı) . İstanbul: İdea Yayınevi
- Kojève, Alexandre. (2001). *Hegel Felsefesine Giriş*. (Çev: Selahattin Hilav). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Köroğlu, Erol. (2006). *“Kimlik Sorununa Palimpsest Yanıt: Beyaz Kale’de Özne ve Öteki”*. Orhan Pamuk’u Anlamak. (Der. Engin Kılıç), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Naci, Fethi. (2006). *“Beyaz Kale”*, Orhan Pamuk’u Anlamak. (Der. Engin Kılıç), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, Orhan. (2018). *Beyaz Kale*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Parla, Jale. (2006). *“Roman ve Kimlik: Beyaz Kale”*. Orhan Pamuk’u Anlamak. (Der. Ergin Kılıç). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sartre, Jean Paul. (2009). *İmgelem*. (Çev: Alp Tümertekin). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Sartre, Jean Paul. (1985). *Varoluşçuluk (existentialisme)*. (Çev. Asım Bezirci). İstanbul, Say Yayınları.
- Schnapper, Dominique. (2005). *Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki ile İlişki*. (Çev. Ayşegü Sönmezay). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Atatürk University Journal of Faculty of Letters
Sayı / Number 64, Haziran/ June 2020, 119-139

**DIE IDEOLOGISCHE MOTIVATION DES ÜBERSETZERS
EINE UNTERSUCHUNG ZU DEN ÜBERSETZUNGEN
DES ANNE FRANK TAGEBUCHS**

**Çevirmenin İdeolojik Motivasyonu
Anne Frank Güncelerinin Çevirileri Üzerine**

**The Ideological Motivation of the Translator
A Research on the Translations of the Anne Frank Diary**

(Makale Geliş Tarihi: 09.01.2020/ Kabul Tarihi: 25.03.2020)

Dilek TURAN*

Zusammenfassung

Türk Tagedücher sind wichtige schriftliche Aufzeichnungen, sowohl um persönliche Erinnerungen festzuhalten, als auch bei der Erfassung zeitgeschichtlicher Ereignisse und werden aus diesem Grund auch als wichtige Quellen für historische Forschungen genutzt. Das Anne Frank Tagedüch ist wohl das berühmteste Tagedüch, das von einem heranwachsenden Mädchen verfasst worden ist. Nach der niederländischen Erstpublikation 1947 wurde es mehrmals von Otto Frank überarbeitet und in viele verschiedene Sprachen übersetzt. Darüberhinaus sind auch immer wieder neue Auflagen und neue Fassungen des Tagedüchs veröffentlicht worden. 1958 wurde Anneliese Schütz' Übersetzung ins Deutsche veröffentlicht und löste viele Diskussionen aus, da die Übersetzung als manipuliert aufgefasst wurde. Später übersetzte Mirjam Pressler (1988) das Tagedüch erneut ins Deutsche. Das Anne Frank Tagedüch ist von wesentlicher Bedeutung, da es persönliche Erfahrungen eines jungen Mädchens, sowie zeitgeschichtliche Fakten über die Zeit des Nationalsozialismus widerspiegelt. Somit dient es sowohl als Selbstreflexion

* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Mütercim-Tercümanlık Bölümü Almanca Anabilim Dalı; *Hacettepe University, Translation-Interpreting Department, German Language, dilekt@hacettepe.edu.tr*, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3895-9941>.

eines jungen Mädchens während des Hitler-Regimes als auch als Weltdeutung bzw. Zeitzeugnis. Letzteres spiegelt sich besonders in der sprachlichen Gestaltung des Tagebuchs wieder. In diesem Zusammenhang versucht die vorliegende Studie das Tagebuch und dessen deutsche und türkische Übersetzungen in Bezug auf Ideologie und Manipulation in der Übersetzung zu durchleuchten. Die Untersuchung konzentriert sich dabei auf Lefèveres Ansatz der "Manipulation School" und der Auswirkung der ideologischen Motivation des Übersetzers auf die Übersetzung.

Schlüsselwörter: Anne Frank Tagebuch, André Lefèvere, Maria Tymoczko, Ideologische Motivation.

Öz

Anne Frank'ın Hatıra Defteri İkinci Dünya Savaşı sırasında Alman İşgalini ve Yahudi Katliamını genç bir kızın gözlemleriyle anlatan belge niteliği taşıyan önemli bir eserdir. Hollanda dilinde yazılmış olan Hatıra Defteri, sonradan birçok dile çevrilmenin yanı sıra, yayınlanma hikâyesi bakımından da önemlidir. Hatıra Defteri, yazarı olan Anne Frank'ın kaleminden çıkmasına rağmen, babası Otto Frank tarafından kızının vasiyeti üzerine yayınlanmış, ancak yayınlanma aşamasına gelmeden birçok kez üzerinde çalışılmış ve değişiklikler yapılmıştır. 1947 yılında ilk kez yayınlandıktan sonra Anne Frank'ın Hatıra Defteri birçok dile çevrilmiştir. Anneliese Schütz'ün çevirisi, kaynak metni manipule ettiği iddiasıyla çok büyük tartışmalara yol açmıştır. 1988 yılında Mirjam Pressler Hatıra Defterini tekrar Almanca'ya çevirmiştir. Çalışma bu iki çevirinin yanı sıra, Hatıra Defterinin Türkçe çevirisini de ele alarak, erek metinlerin karşılaştırılmasını amaçlamaktadır. Anne Frank'ın Hatıra Defteri genç bir kızın duygu dünyasını tasvir ederken aynı zamanda da Hitler rejimini anlatan önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Bir dönemi anlatan ve belirli bir politik söylemi de yansıtan bu eser, dilsel bakımdan da önem taşımaktadır. Bu bağlamda bu çalışmanın konusu Anne Frank'ın Hatıra Defteri'nin Almanca ve Türkçe çevirilerinin ideoloji ve manipulasyon kavramları çerçevesinde incelenmesidir. Araştırma, kaynak dil ile Almanca ve Türkçe erek dillerin savaş ve işgal terminolojisi, Alman, Yahudi vb. kavramlarının çeviride nasıl aktarıldığı, André Lefèvere'nin çeviride manipulasyon ve ideoloji yaklaşımı ışığında incelenecektir.

Anahtar kelimeler: Anne Frank Hatıra Defteri, André Lefèvere, Maria Tymoczko, İdeolojik Motivasyon.

Abstract

The Diary of Anne Frank is an important work with a documental value which narrates the German Occupation and Jewish Holocaust during the Second World War through the eyes of a young girl. The Diary written in Dutch has not only been translated into many languages but it is also important in terms of the story behind its publication. Although The Diary was written by its author Anne Frank, it was published by Anne Frank's father Otto Frank

upon the will of his daughter. However, it was worked on and edited many times before it became ready to be published. After its publication for the first time in 1947, Anne Frank's Diary was translated into many languages. The translation by Anneliese Schütz published in 1958 led to many controversies due to the claims that it manipulated the source text. In 1988, Mirjam Pressler re-translated the Diary into German. The study aims to discuss the Turkish translation of the Diary as well as these two translations and to compare the target texts. Depicting the emotional world of a young girl, the Diary of Anne Franks is an important resource describing the Hitler regime. This work describing an era and at the same time reflecting a political discourse is also important in terms of linguistics. In this context, the subject of this study is the examination of German and Turkish translations of the Diary of Anne Frank within the framework of the concepts of ideology and manipulation. The research is going to be examined in the source language and of the target languages German and Turkish, how the manipulative motivation of the translator has been transmitted in the translation.

Keywords: The Diary of Anne Frank, André Lefèvere, Maria Tymoczko, Ideological Motivation.

I. Einführung

Türk Bei einer Übersetzung sollte die Botschaft sowohl für den Leser der Ausgangssprache als auch der Zielsprache ¹ gleichermaßen deutlich sein und es sollte selbstverständlich auch die gleiche Botschaft wie im AT vermittelt werden. Doch manche Texte sind ideologisch vorbelastet, dementsprechend stellt auch ihre Übersetzung eine Herausforderung dar. Tagebücher, insbesondere wenn sie als Zeitzeugnisse dienen und historische Fakten vermitteln, sind in ihrer sprachlichen Gestaltung oft politisch gefärbt. Das Anne Frank-Tagebuch gehört zu den berühmtesten Tagebüchern, das sich sprachlich und inhaltlich mit der Hitler-Herrschaft befasst. Es schildert einen kurzen Lebensabschnitt eines jungen, heranwachsenden Mädchens während des Hitler-Regimes und damit ein Stück Deutsche Zeitgeschichte. Weil sich die Familie in Deutschland wegen der antisemitischen Maßnahmen des Hitler-Regimes nicht mehr länger sicher fühlte, flüchtete sie 1933 in die Niederlande. Doch auch in den Niederlanden wurde der Zustand nach einigen Jahren durch den wachsenden Terror der NS immer größer und um dem zu entkommen, suchten sie erneut Schutz und fanden Unterschlupf im "Hinterhaus". Dort versteckten sie sich mehr als zwei Jahre lang vor der Außenwelt. Unter diesen Umständen schrieb Anne ihr berühmtes Tagebuch. Sie schrieb es nicht in ihrer Muttersprache, sondern auf Niederländisch. Nach ihrem Tod wurde das Tagebuch von Otto Frank überarbeitet. Nach der niederländischen Erstpublikation des Tagebuches (1947) wurde es in viele verschiedene Sprachen übersetzt. Ins Deutsche übersetzte Anneliese Schütz das Tagebuch 1958.

¹ Im Weiteren wird Ausgangstext, Zieltext, Ausgangssprache und Zielsprache als AT, ZT, AS und ZS abgekürzt. Mit dem Ausgangstext wird immer die niederländische Originalversion gemeint (Frank 2016).

1988 erschien in Deutschland die sogenannte kritische Ausgabe, die von Mirjam Pressler ins Deutsche übersetzt wurde.

Der Fokus in der vorliegenden Untersuchung liegt auf dem ideologischen bzw. manipulativen Aspekt in den Übersetzungen des Anne Frank-Tagebuchs. Dazu werden die deutsche Übersetzung von Mirjam Pressler und die türkische Übersetzung von Hakan Kuyucu in Bezug auf die ideologische Motivation der beiden Übersetzer untersucht. Die grundlegende Frage in der vorliegenden Untersuchung lautet demnach: "Welche manipulativen Motivationen haben Übersetzer mit unterschiedlichen kulturellen und politischem Hintergrund bei der Übersetzung von ideologisch belasteten Inhalten? Wie wird demnach "der Deutsche" im Tagebuch von Anne Frank repräsentiert und wie wird dieses Bild in den Übersetzungen umgesetzt?" Um diesen Fragen auf den Grund zu gehen, soll zuerst die Bezeichnung "ideologische Motivation" näher erörtert werden. In diesem Zusammenhang wird im Folgenden auf André Lefèveres² und Maria Tymoczkos Ausführungen zur manipulativen Motivation des Übersetzers eingegangen.

II. Die manipulative Motivation des Übersetzers

Die Position des Übersetzers und seine Motivation bei der Übersetzung war schon immer ein wichtiger Anhaltspunkt in der Übersetzungstheorie. Aspekte wie Herkunft, Logik, Begründung, Nützlichkeit und Bedeutung des Übersetzers bringen uns zum Kern der Ideologie der Übersetzung. Die Zugehörigkeit und Orientierung des Übersetzers ist seit mehr als einem Jahrhundert ein aktives Anliegen innerhalb der Übersetzungswissenschaft, insbesondere in Bezug auf die Ideologie der Übersetzung. Aspekte der ideologischen Positionierung als auch der geografischen und zeitlichen Positionierung des Übersetzers stehen im Zusammenhang mit den Übersetzungsstudien und haben die Tendenz, von der Übersetzung selbst als einem Ort oder Raum zu sprechen. Dieser Raum stellt einen tatsächlichen physischen und kulturellen Raum dar, den der Übersetzer einnimmt, und sich in gewisser Weise auch von der ideologischen Position des Übersetzers unterscheidet. Die Übersetzung wird als Ort oder Raum zwischen anderen Räumen charakterisiert. Die Lokalisierung des "Dazwischenseins" hat sich als eines der beliebtesten Mittel herausgestellt, das für die Bezeichnung einer Ideologie eines anderen Landes, von dem der Übersetzer möglicherweise spricht und das sich weder von der Ausgangs- noch von der Zielkultur unterscheidet, zwischen denen der Übersetzer vermittelt. Dies verleiht dem Übersetzer eine ideologische Positionierung (Tymoczko 2003: 184-185).

² Lefèvere ist zugleich auch einer der Forscher, der die Anne Frank- Übersetzung von Anneliese Schütz untersucht und auf diese Weise seine Theorien konkretisiert hat.

Die Auseinandersetzung mit der Positionierung des Übersetzers war bereits ab Mitte der achtziger Jahre des 20. Jahrhunderts ein wichtiges Thema und es entwickelte sich die sogenannte "Manipulation School" heraus, deren wichtigste Vertreter Theo Hermans und André Lefèvere sind. Der Name "Manipulation School" bezieht sich auf den Sammelband von Theo Hermans "The Manipulation of Literature" (1985).³ Mit diesem Werk wird die Annahme vertreten, dass sich jede Übersetzung auf den AT manipulierend auswirke. Festgestellt soll werden, wie Übersetzung in Gesellschaft und Geschichte funktioniert, denn nur in der zielsprachlichen Kultur erfüllt die Übersetzung ihre Funktion (vgl. Hermans 1985: 10-11). Die herrschenden Zwänge, institutionelle Normen und Machtinstitutionen in der aufnehmenden Kultur, machen ein Adaptieren an die Ideologie, die Erwartungen und den Geschmack der ZK notwendig. Aus den Veränderungen lassen sich dann sprachliche, literarische und kulturelle Codes ablesen. Lefèvere fügte dem Diskurs des Übersetzens eine neue Perspektive hinzu. Er sah Übersetzen grundsätzlich als „rewriting“. ⁴ Er geht dabei von Literatur als System aus, das mit dem System der Gesellschaft interferiert. In diesem System gibt es verschiedene einflussreiche Institutionen und Personen,⁵ die entweder dazu beitragen, dass bestimmte Literatur geschrieben, gelesen und neugeschrieben wird, oder eben dies verhindern.⁶ In diesem Zusammenhang spricht er unter anderem ein Motiv an, das im Rahmen dieser Untersuchung sehr interessant ist, nämlich das der Ideologie. Laut seiner Theorie werden diese Neuschreibungen geschrieben, um Literatur in eine bestimmte Richtung zu manövrieren⁷, um bestimmte literarische Werke solchermaßen anzupassen bis sie der Ideologie der ZK entsprechen.⁸ Wie der Name der Gruppe, die dieser Theorie folgt, schon deutlich macht, hat man es hier mit einer Art von Manipulation zu tun. Unter anderem durch Hinzufügungen oder Auslassungen wird der Originaltext nicht nur übersetzt, sondern auch angepasst, neugeschrieben und manipuliert (vgl. Kugel 2015: 8, vgl. Tahir-Gürçağlar 2009: 235).⁹ Bei Lefèvere sind Übersetzungen immer Reaktionen auf bestimmte Erwartungen und Erfahrungen, die in einer aufnehmenden Kultur bestehen. Sie sind nicht neutral oder unschuldig. Als Übersetzer kann man sich nicht

³ Hermans, Theo (Hrsg.). *The Manipulation of Literature. Studies in Literary Translations.* London/Sydney: Croom Helm. 1985.

⁴ Lefèvere, André. *Why waste our time on rewrites? The trouble with interpretation and the role of rewriting in an alternative paradigm.* In: Hermans, Theo (Hrsg.). *The Manipulation of Literature. Studies in Literary Translations.* London/Sydney: Croom Helm. 1985. S. 219

⁵ Lefèvere benennt diese Personen und Institution mit dem englischen Sammelbegriff ‚patronage‘. Vgl. ebd., S. 227

⁶ Vgl. Lefèvere, André. *“Why waste our time on rewrites? The trouble with interpretation and the role of rewriting in an alternative paradigm”.* In: Hermans, Theo (Hrsg.). *The Manipulation of Literature. Studies in Literary Translations.* London/Sydney: Croom Helm. 1985. S. 227

⁷ Vgl. Ebd., S. 219

⁸ Vgl. Ebd., S. 217

⁹ Vgl. Yıldırım 2018, S. 209-213.

vollständig abgrenzen aus einer sozialen und ideologischen Situation, in die man eingebunden ist und in den Übersetzungen produziert und rezipiert werden. Nicht die Macht der Translatoren allein hat Einfluss. Der Übersetzer arbeitet in einem gewissen Geflecht, einem Gefüge und ist damit der Machtposition von Auftraggebern und dem Publikum untergeordnet. Immer ist die Übersetzung kontext- oder kulturdeterminiert. Es gibt Texte im Kontext von Kultur, Geschichte, Ideologie, Konventionen, somit sind Übersetzungen Reaktion auf Forderungen (bestimmter Gruppen) einer Kultur. „Translations are made to respond to the demands of a culture, and of various groups within that culture” (Bassnett/Lefèvere 1990).

Wie aus diesen Ausführungen deutlich wird, widmete sich Lefèvere den Fragen der Macht und Ideologie. Lefèvere zufolge wird Übersetzung immer vor einem bestimmten historischen und sozialen Hintergrund rezipiert. Herrschende Zwänge, institutionelle Normen und Machtinstitutionen in der aufnehmenden Kultur, erfordern ein Adaptieren an die Ideologie, die Erwartungen und den Geschmack der ZK. Für Lefèvere ist die Übersetzung das wohl offensichtlichste Beispiel für eine Neuschreibung (Lefèvere 1985: 234).

Auch Maria Tymoczko (2003) setzt sich mit manipulativen Aspekten in der Übersetzung auseinander.¹⁰ Die Übertragung von Ideen von einer Sprache in eine andere, bedeutet immer auch die Übertragung von einem Kultursystem in ein anderes. Die Übersetzertätigkeit hängt demnach von vielen ideologischen Aspekten ab, so wie vom Ort der Äußerung des Übersetzers, der ebenso ideologisch wie geografisch und zeitlich sein kann und von diesen nicht zu trennen ist (Tymoczko 2003: 181). Die Ideologie einer Übersetzung beruht nicht nur auf dem übersetzten Text, sondern auch auf der Stimme und Haltung des Übersetzers und ist für das Zielpublikum relevant. Letztere Merkmale werden durch den Ort der Äußerung des Übersetzers beeinflusst: Sie sind in der Tat Teil dessen, was wir unter dem Ort der Äußerung verstehen, denn dieser Ort ist sowohl eine ideologische als auch eine geografische sowie zeitliche Positionierung. Diese Aspekte der Übersetzung werden durch die kulturelle und ideologische Zugehörigkeit des Übersetzers ebenso motiviert und bestimmt wie oder sogar mehr durch den zeitlichen und räumlichen Ort, von dem der Übersetzer spricht (Tymoczko 2003: 183). Tymoczko beschäftigt sich in diesem Zusammenhang mit der Metapher des „Dazwischenseins“, die sich als eine Möglichkeit etabliert hat, um die Verortung des Übersetzers/der Übersetzerin gegenüber dem Ausgangs- und Zieltext und seiner/ihrer Leserschaft zu definieren. Sie behauptet, dass diese Verortung auf keinen Fall ohne ideologische Voreingenommenheit ist und mit der kulturellen und politischen Loyalität des Übersetzers/der Übersetzerin belastet wird (Tymoczko 2003: 185-201).

¹⁰ Tymoczko, Maria (2003). „Ideology and the Position of the Translator - In What Sense is a Translator 'In Between'?” In Calzada Pérez, María (Hrsg). *Apropos of Ideology: Translation Studies on Ideology - Ideologies in Translation*. St. Jerome's Publishing, S. 181-201.

Eine Übersetzung ist also niemals unschuldig oder neutral und ist mit der jeweiligen kulturellen Dynamik eingebunden. Kultur ist ein Konstrukt, das heterogene, abwechslungsreiche und vielfältige Phänomene und Ereignisse umfasst, an die der Übersetzer bzw. die Übersetzerin durch seine oder ihre ethnische, politische oder ideologische Loyalität untrennbar gebunden ist. Die Übersetzertätigkeit entsteht demnach niemals in absoluter Neutralität und existiert, als freischwebende, bindungslose Referenz.¹¹

III. Die Diskussion um die Übersetzung von Anneliese Schütz und André Lefèveres Analyse

Bevor wir auf die Untersuchung der beiden Übersetzungen des Anne Frank Tagebuchs eingehen, sollte als ein treffendes Beispiel für ideologische Motivation des Übersetzers die Übersetzung von Anneliese Schütz (1958)¹² angeführt werden, womit sich auch Lefèvere beschäftigt hat. Lefèveres Artikel "On the construction of different Anne Franks"¹³, beinhaltet einen kritischen Vergleich zwischen dem Originaltext und der Übersetzung von Anneliese Schütz und zeigt, wie ein Übersetzer einen Text verfassen kann, indem er ein anderes Bild des Autors oder der Autorin vermittelt, das abweicht von dem, was der AT vermittelt. In der Übersetzung wird dieses Bild also manipuliert. Lefèvere geht in seiner Arbeit auf die Bearbeitungen des niederländischen Tagebuchttextes ein und stellt fest, dass es in der Schütz-Übersetzung viele Übersetzungsfehler gibt¹⁴ und behauptet, dass diese Fehler einen ideologischen Hintergrund haben¹⁵, genauso wie er es in seiner Theorie des Umschreibens darstellt. Anhand verschiedener Beispiele zeigt Lefèvere, wie durch

¹¹ http://www.pictlp.eu/download/de/teaching-material/5_Die-Rolle-von-Kultur-und-Ideologie-in-der-Uebersetzung-von-Politischen-Texten.pdf

¹² Frank, Anne (1958). *Das Tagebuch der Anne Frank. 12. Juni 1942-1. August 1944*. Übers. Anneliese Schütz. Gütersloh: Bertelsmann.

¹³ Cornelia van Rinsum: Lefèvere, André. Over de constructie van verschillende Anne Franks (aus dem Englischen von Cornelia van Rinsum). In: Naaijken, Ton (u.a.) (Hrsg.). Denken over vertalen. Tekstboek vertaalwetenschap. Nijmegen: Vantilt. 2010. S. 379-388

¹⁴ Vgl. Lefèvere, André. Over de constructie van verschillende Anne Franks (aus dem Englischen von Cornelia van Rinsum). In: Naaijken, Ton (u.a.) (Hrsg.). Denken over vertalen. Tekstboek vertaalwetenschap. Nijmegen: Vantilt. 2010. S. 384. Diese Feststellung ist nicht neu, da auch Simone Schroth in ihrer komparativen Studie der Anne Frank-Übersetzungen beobachtet, dass sich in der Schütz-Übersetzung Übersetzungsfehler finden lassen. Vgl. Schroth, Simone. Das Tagebuch – The Diary – Le Journal. Anne Franks 'Het Achterhuis' als Gegenstand eines kritischen Übersetzungsvergleichs. Münster: Waxmann. 2006 [Niederlande-Studien 41]. S. 134.

¹⁵ Vgl. Lefèvere, André. Over de constructie van verschillende Anne Franks (aus dem Englischen von Cornelia van Rinsum). In: Naaijken, Ton (u.a.) (Hrsg.). Denken over vertalen. Tekstboek vertaalwetenschap. Nijmegen: Vantilt. 2010. S. 384

Abschwächungen, Auslassungen und anderen Veränderungen tatsächlich ein anderes Bild von Anne Frank und vor allem auch von ihrer Erlebniswelt im Hinterhaus gestaltet wird. Lefèvere stellt fest, dass Anneliese Schütz manche Stellen mit der Absicht geändert hat, um die Lektüre dieses Tagebuchs für Deutschen nicht zu einer allzu unangenehmen Leseerfahrung zu machen.¹⁶ Wie er meint, sei es eine Mischung aus einer altertümlichen Ideologie die auf eine bestimmte Weltanschauung basiert sei, zusammengefügt mit der zeitgenössischen Ideologie purer und einfacher Profitgier. Er schreibt weiterhin auch, dass wenn man ein Buch in Deutschland verkaufen möchte, es laut Schütz keine Beleidigungen gegen Deutsche enthalten dürfe (vgl. Lefèvere 2010: 352). Der deutsche Text ist also auch mehr aus einer deutschen Perspektive zu betrachten, da dieser Text auch bewusst auf das deutsche Publikum hin ausgearbeitet ist. Die Vermutung liegt nahe, dass Schütz die Veränderungen eher in Anbetracht der Leserfreundlichkeit und auf den Schutz des deutschen Lesers in den fünfziger Jahren hindurchgeführt hat. Schütz konnte es sich schwer erlauben, ein Buch zu übersetzen, was für ein deutsches Lesepublikum bestimmt ist, welches dieses Lesepublikum aber gleichzeitig beleidigt und aufs härteste mit der Vergangenheit konfrontiert (zit. nach Kugel 2015: 4-14). Im Grunde wird der deutsche Leser in dieser Übersetzung verschont bzw. manipuliert.

IV. Untersuchung der Übersetzungen

Die Forschungsfrage in der vorliegenden Abhandlung konzentriert sich auf ideologisch gefärbte Inhalte und ihrer sprachlichen Gestaltung in den Zieltexten von Mirjam Pressler (1988) und Hakan Kuyucu (2017). Beide Übersetzungen stehen in einem großen zeitlichen Abstand zum AT. Den Ausgangspunkt und die grundlegende Fragestellung der vorliegenden Studie bildet die manipulative Motivation des Übersetzers, also die Frage nach möglichem ideologischen Einfluss auf die Übersetzung. Dieser Aspekt ist sowohl relevant als auch interessant für die Übersetzungsforschung und wird anhand Lefèveres und Tymoczkos Ansätze der manipulativen Motivation des Übersetzers untersucht. Anhand der Analyse sollen folgende Aspekte festgestellt werden:

Wie drückt sich die ideologische Motivation der beiden Übersetzungen aus?

Werden Personen bzw. Sachverhalte positiver bzw. negativer hingestellt?

Wird eine Abschwächung (Verharmlosung) bzw. Stärkung vorgenommen?

Bei der vorliegenden Untersuchung handelt es sich um die Übersetzungen von Mirjam Pressler im Vergleich zur türkischen Übersetzung von Hakan Kuyucu.

¹⁶ Vgl. Lefèvere, André. Over de constructie van verschillende Anne Franks (aus dem Englischen von Cornelia van Rinsum). In: Naaijken, Ton (u.a.) (Hrsg.). Denken over vertalen. Tekstboek vertaalwetenschap. Nijmegen: Vantilt. 2010. S. 384

¹⁷ Es handelt sich hierbei zum einen um eine Übersetzung ins Deutsche durch eine deutsche Übersetzerin und auf der anderen Seite um die Übersetzung ins Türkische von einem türkischen Übersetzer. Es ist zu bemerken, dass bei der Übersetzung ins Deutsche ein großer zeitlicher Abstand zwischen AT und ZT besteht. Bei der türkischen Übersetzung besteht ebenfalls ein zeitlicher Abstand zwischen AT und ZT und darüberhinaus ist auch die geografische, kulturelle und ideologische Positionierung eine andere als die Übersetzung von einer deutschen Übersetzerin in die Deutsche Sprache. Um die unterschiedlichen Ausgangsbedingungen der beiden Übersetzer und deren mögliche ideologische Motivation aufzudecken, werden die beiden Zieltexte im Vergleich zum niederländischen AT¹⁸ betrachtet.

Beispiel 1

In diesem Beispiel handelt es sich um einen Tagebucheintrag von Anne, der sich auf die Darstellung einer Deutschen Nachbarin bezieht. Über Frau Van Daan schreibt Anne: „*begon te kijven, hard, Duits, gemeen en onbeschaafd*“ (Frank 2016: 16). ¹⁹ Presslers Übersetzung überträgt wie in der Originalfassung das Wort „deutsch“ wortgetreu. In ihrer Übersetzung kann weder eine Stärkung noch eine Abschwächung festgestellt werden: „*Frau van Daan kehrte um und fing an zu keifen, laut, deutsch, gemein und unhöflich, genau wie ein dickes, rotes Fischweib*“ (Frank 2015: 58). Mit dem Adjektiv „deutsch“ wird sowohl auf die Deutsche Sprache als auch und insbesondere auch die Art und Weise der Deutschen, also der Deutsche an sich beschrieben. Das Adjektiv wird sowohl im AT als auch im ZT negativ assoziiert. An dieser Stelle ist festzuhalten, dass sich die Übersetzerin nicht verpflichtet fühlt Abschwächungen vorzunehmen oder Rücksicht auf die Zielgesellschaft zu nehmen, der sie angehört und gibt die Aussage des AT neutral wieder.

In der Übersetzung ins Türkische wird „deutsch“ („Almanca“) in Form von „Almanca olarak“ („auf Deutsch“) übersetzt, was zu einer Abschwächung führt, womit diese Übertragung im Vergleich zum AT eine abweichende Bedeutung erzeugt. In der Übersetzung ins Türkische wird mit dem Adjektiv „deutsch“ die Sprache gemeint, wodurch der Leser ein ganz anderes Bild von der Aussage bekommt. Die Beschreibung von Anne wird in abgemilderter Form dargestellt und somit das Bild des Deutschen positiver vermittelt als im AT: „*Bayan van Daan geri döndü, Almanca olarak gürültülü, basit ve kaba bir biçimde bağirmaya başladı; tıpkı şişman, kırmızı suratlı balık satıcısı gibi*“ (Frank 2017: 54). „Auf Deutsch“ („Al-

¹⁷ AT beider Übersetzungen ist die von Otto Frank bearbeitete Fassung des Tagebuchs (Frank 1947), das ursprünglich auf Niederländisch verfasst worden war.

¹⁸ Die herangezogenen Zitate des AT, der ursprünglich auf niederländisch verfasst wurde und als Untersuchungsgrundlage für die vorliegende Studie dient, wurden mit der Hilfe von der wissenschaftlichen Assistentin Gül Özavcı Yapıcı von der Kırıkkale Universität (Abteilung für Übersetzen und Dolmetschen - Französisch) analysiert.

¹⁹ [fing an zu keifen, laut, deutsch, gemein und unhöflich].

manca olarak”) hat eine andere Bedeutung als “deutsch”. Die Motivation des Übersetzers, die hinter dieser Hinzufügung (durch “olarak”) steht und die Bedeutung des AT um einiges verändert, zielt auf eine Manipulation des Zieltextlesers hin. Gemeint ist hier nicht die Art der Deutschen Nachbarin, sondern nur die Sprache, die sie spricht. Der oder die Deutsche an sich wird nicht schlecht hingestellt bzw. kritisiert wie es im AT betont ist.

Beispiel 2

In dem folgenden Tagebucheintrag schreibt Anne ziemlich schockiert über die Tatsache, dass die Gestapo Geiseln an die Wand stellt und hinrichtet:

“Onschuldige vooraanstaande burgers worden gevangen gezet, om op hun veroordeling te wachten.”²⁰ Als iemand gesaboteerd heeft en de dader wordt niet gevonden, zet de Gestapo doodgewoon een stuk of 5 gijzelaars tegen de muur. Vaak staan er doodsberichten van deze mannen in de krant. Als een ‘noodlottig ongeval’ wordt deze misdaad daar betiteld. Fraai volk, de Duitsers. En daar behoorde ik ook eens toe! Maar neen, Hitler heeft ons al lang statenloos gemaakt. En trouwens, er bestaat geen groter vijandschap op de wereld dan tussen Duitsers en Joden” (Frank 2016: 19).

Die Pressler-Übersetzung orientiert sich an dieser Stelle an Annes Text, es ist kein manipulativer Eingriff festzustellen:

“Angesehene, unschuldige Bürger werden verhaftet und warten auf ihre Ermordung. Wird irgendwo sabotiert und der Täter nicht gefunden, stellt die Gestapo seelenruhig so fünf Geiseln an die Wand. Oft stehen die Todesmeldungen in den Zeitungen. Ein “schicksalhaftes Unglück” wird dieses Verbrechen dann genannt. Ein schönes Volk, die Deutschen, Hitler hat uns längst staatenlos gemacht. Und im Übrigen gibt es keine größere Feindschaft auf dieser Welt als zwischen den Deutschen und Juden“ (Frank 2015: 65).

Bei diesem Beispiel ist festzuhalten, dass Pressler das niederländische “doodgewoon” (“ganz einfach”) durch “seelenruhig” ersetzt und dadurch die Bedeutung stärkt. Außerdem ist festzustellen, dass Annes sarkastischer Ton auch im ZT zum Ausdruck kommt, der im AT genau so vorzufinden ist: “Ein schönes Volk, die Deutschen.” Auch im Weiteren greift Pressler nicht in die Übersetzung ein, indem sie wie im AT “die Deutschen” benutzt und es meidet und sich nur auf eine bestimmte Gruppe von Deutschen zu beziehen, sondern alle Deutschen meint. Pressler benutzt “Gestapo” genauso wie es im AT vorkommt und betont damit die Verantwortlichen der Handlung und konfrontiert die Zielgesellschaft mit ihrer Vergangenheit. Die Übersetzerin sieht sich motiviert Loyalität gegenüber den AT zu zeigen.

²⁰ [die Gestapo stellt ganz einfach um die fünf Geiseln gegen die Wand].

Die Kuyucu-Übersetzung unterscheidet sich in der Ausdrucksweise teilweise von dem AT, orientiert sich allerdings inhaltlich trotzdem am Original:

“Masum ve saygıdeğer vatandaşlar öldürülmeyi beklemek üzere cezaevine konuluyorlar. Eğer bir yerde biri sabotaj yaparsa ve yapan bulunamazsa Gestapo bu rehinelere beşini alıyor ve sıradan bir şeymiş gibi duvara dizip vuruyor. Ölüm ilanları çoğu gazetelerde çıkıyor. Bu cinayetler, “Talihsiz Bir Kaza” olarak adlandırılıyor. Almanlar ilginç bir ırk ve ben de aslında onlardan biriyim! Ama hayır, Hitler bizi zaten çoktan vatansız bıraktı. Ayrıca yeryüzünde Almanlarla Yahudiler arasındaki düşmanlıktan daha büyük bir düşmanlık yok” (Frank 2017: 62).

Das Adjektiv “doodgewoon” (“ganz einfach”) des AT fehlt und wird durch die Paraphrasierung, “als ob es etwas natürliches sei” (“sıradan bir şeymiş gibi”) ersetzt. Trotzdem stellt Kuyucu somit die Gestapo als Täter, als Menschen ohne Gewissen hin, genauso wie es ursprünglich von Anne ausgedrückt wurde. Auch das Wort “Gestapo” wird in der Kuyucu-Übersetzung wörtlich übersetzt. Die ironische Ausdrucksweise im AT “fraai volk, de Duitsers” (“fraai”: schön, hübsch, sauber”) wie in der Pressler-Übersetzung “Ein schönes Volk, die Deutschen” kommt nicht zum Ausdruck: „Almanlar ilginç bir ırk” (“Die Deutschen sind ein interessantes Volk”). Der Übersetzer hat durch diese Paraphrasierung abgeschwächt. Außerdem wird die Textstelle von “die Deutschen und die Juden” neutral wiedergegeben (“Almanlarla Yahudiler arasındaki düşmanlık”). Bei Kuyucu ist zu beobachten, dass er sich durch Beibehaltung am AT orientiert und sich nur im Ton von Annes Text unterscheidet, wobei der Sarkasmus nicht zum Ausdruck kommt

Beispiel 3

In dem folgenden Tagebucheintrag spricht Anne davon, dass sie Vollblut-Juden („volbloed-Joden“) sind: *“...daar we volbloed -Joden zijn, emigreerden we in 1933 naar Nederland ... (E)rst de oorlog, de capitulatie, intocht der Duitsers, waarna de ellende voor ons Joden begon. Jodenwet volgde op Jodenwet. ...* (Frank 2016: 1).

Ein interessantes Detail ist, dass Mirjam Pressler das Wort „Vollblut“ in ihrer Übersetzung auch bewusst weglässt: *“Da wir Juden sind, ging dann mein Vater 1933 in die Niederlande....“* (Frank 2015: 20). Als mögliche Erklärung kann angeführt werden, dass durch Auslassung das deutsche Lesepublikum mit dieser Bezeichnung nicht konfrontiert werden sollte. Aus kritischer Sicht muss den Übersetzungen jedoch angerechnet werden, dass die Übersetzung von „volbloed-Joden“ mit „Juden“ nicht exakt als Äquivalent bezeichnet werden kann.

In der Kuyucu-Übersetzung taucht die Bezeichnung „Vollblut-Juden“ allerdings auf: *„Safkan Yahudi olduğumuz için babam 1933'te Hollanda'ya gitti“* (Frank 2017: 17). Dies kann damit erklärt werden, dass für den türkischen Leser eine gewisse kulturelle und historische Distanz zur NS-Vergangenheit besteht und es für

den Übersetzer keine Motivation darstellt, den türkischen Leser mit der Bezeichnung „Vollblut-Juden“ zu verschonen, die im AT genannt wird und in der deutschen Übersetzung wiederum ausgelassen wurde. Die türkischen Zieltextleser haben in diesem Fall keinen direkten Bezug zur NS-Vergangenheit und den damaligen Geschehnissen.

Im weiteren Verlauf desselben Tagebucheintrags erzählt Anne von „Hitlers Jodenwetten“ (Frank 2016: 1) und „Jodenwet volgde op Jodenwet“ (Frank 2016: 2). Bei der Pressler-Übersetzung wird „Jodenwett“ wie im AT als „Judengesetz“ wiedergegeben: „...erst der Krieg, dann die Kapitulation, der Einmarsch der Deutschen, und das Elend für uns Juden begann. Judengesetz folgte auf Judengesetz, ...“ (Frank 2015: 21). Anstatt Annes Bezeichnung „Hitlers Jodenwetten“, also „Hitlers Judengesetze“ beizubehalten, lässt sie das Wort „Hitler“ weg und manipuliert den Zieltextleser durch die Auslassung, indem sie den Eindruck erweckt, dass es sich um Gesetze für Juden handelt, die aber nichts mit Hitler zu tun hätten. Auch hier kann die Übersetzerhaltung damit erklärt werden, dass die Übersetzerin sich verpflichtet fühlt ihre Leserschaft mit den Fakten der NS-Herrschaft zu schonen.

Eine ähnliche Strategie verfolgt Kuyucu in seiner Übersetzung durch die Auslassung des Wortes „Hitler“ und erzeugt damit eine Abmilderung der Aussage: „Önce savaş, ardından teslimiyet, Almanların egemenliği ve biz Yahudiler için sıkıntılar başladı. Yahudi kanunları birbirini izledi ...“ (Frank 2017: 17-18). Dem Zieltextleser wird zwar nicht vorenthalten, dass es sich ausschließlich um Gesetze handelt, die die Juden betreffen, aber die Bezeichnung „Hitlergesetze“, die im AT genannt wird, wird im ZT nicht wiedergegeben.

Beispiel 4

Ein weiteres Beispiel für die Tendenz beider Übersetzer und wie sie durch Beibehaltung Annes Aussage wörtlich wiedergeben, ist folgender Tagebucheintrag: Anne beschreibt, welche Sprachen im Hinterhaus erlaubt sind:

“Dit toestel staat vanaf zes uur 's avonds alleen inwonenden ter beschikking, waarbij geen verboden zenders bestaan met dien verstande, dat alleen bij uitzondering naar Duitse stations mag worden geluisterd, b.v. naar klassieke muziek en dergelijke. Rusturen: 10 uur 's avonds tot half 8 's morgens. 's Zondags tot kwart over 10. In verband met omstandigheden worden ook rusturen overdag gehouden, volgens aanwijzingen van de directie. Rusturen moeten strikt gehouden worden, in verband met de algemene veiligheid!!! Vacantie: Tot nader order vervallen voor zover het betreft het verblijf buitenshuis. Gebruik van taal: Vereist is te allen tijde zacht te spreken, toegestaan zijn alle cultuurtalen, dus geen Duits” (Frank 2016: 24).

Bei Pressler ist anzumerken, dass sie diesen Eintrag, in dem Anne das Radiogerät im Hinterhaus beschreibt, Wort-für-Wort übersetzt hat:

„Dieser Apparat steht allen Bewohnern ab sechs Uhr abends zur Verfügung, wobei es keine verbotenen Sender gibt, unter einer Bedingung, dass nur ausnahmsweise deutsche Sender gehört werden dürfen, z.B. klassische Musik u. Ä. Es ist strengstens verboten, deutsche Nachrichten zu hören (egal, woher sie gesendet werden) und sie zu verbreiten. ... Erlaubt sind alle Kultursprachen, also kein Deutsch“ (Frank 2015: 76).

Hier wird also deutlich, dass Deutsch im Hinterhaus nahezu verboten war. Obwohl nicht spezifiziert wird warum es verboten ist, spürt der Leser schon, dass ein negatives Bild von Deutschland vorherrschte, obwohl alle Bewohner des Hinterhauses selber in Deutschland geboren waren. Die deutsche Unterdrückung hat das Bild von ihrem Geburtsland also stark negativ beeinflusst. Durch Beibehaltung kommt dieses negative Bild für den Zielsprachenleser wortgetreu zum Ausdruck. Eine ideologische Motivation oder Manipulation seitens der Übersetzerin ist für den Zieldeser nicht vorhanden, das negative Bild des Deutschen wird ohne Abschwächung wiedergegeben.

Die Kuyucu-Übersetzung zeigt ebenfalls keine Abschwächung und bringt die Einstellung der Bewohner so zum Ausdruck, wie Anne es ursprünglich dargestellt hatte:

“Bu cihaz akşamları saat altıdan sonra ev sakinlerinin emrindedir, yasak olan hiçbir istasyon yoktur, sadece bir şartla, örneğin yalnız klasik müzik ve benzerleri çalan Alman radyoları dinlenebilir. Alman haberlerini dinlemek (nerden yayınladıkları hiç önemli değil) ve bu haberleri yaymak yasaktır. ...Dil kullanımı: Her zaman sessiz konuşulması önerilir. Yalnızca medeni insanların dilleri konuşulabilir. Yani Almanca konuşulamaz” (Frank 2017: 73-74).

Die Übersetzung von Kuyucu macht dem Leser klar, welche negative Einstellung zur deutschen Sprache herrscht und Kuyucu drückt mit “Yalnızca medeni insanların dilleri konuşulabilir. Yani Almanca konuşulamaz” aus, dass nur die Sprachen kultivierter Menschen gesprochen werden dürfen, also Deutsch darf nicht gesprochen werden. In der Übersetzung liegt die Betonung besonders auf dem Wort “also”. Damit wird deutlich, dass die Übersetzerhaltung von Kuyucu auf die Beibehaltung von Annes Aussagen beruht und der Übersetzer nicht motiviert ist, den Zieldeser zu steuern und eine loyale Haltung gegenüber dem AT einnimmt. Denn die ZK, in die er eingebunden ist, verlangt keine ideologisch orientierte Motivation. Die zielkulturellen Leser haben eine sozio-kulturelle, politische und auch geografische Distanz zu den Geschehnissen der damaligen Zeit.

Beispiel 5

Der folgende Tagebucheintrag ist insofern interessant, da die Bezeichnung “Mof” in den Übersetzungen Unterschiede aufweist. “Mof” ist eine “Bezeichnung im Niederländischen für “Deutsche” in pejorativer Bedeutung, sie bezieht sich nur

auf Deutsche und deutet auf die deutsche Besetzung der Niederlande während des 2. Weltkrieges und den Deutschen Aktionen hin und ist als eine “abwertende Bezeichnung der Niederländer für Deutsche” zu verstehen. Das niederländische “Mof” ist in den Niederlanden eine abwertende Bezeichnung für einen Deutschen und ist als Schimpfwort zu verstehen.²¹

Während der AT die Bezeichnung “Mof” angibt, ohne zu umschreiben oder zu erklären – da im niederländischen Sprachraum die Bedeutung von “Mof” klar ist – wird dies in den ZT unterschiedlich wiedergegeben, teilweise in abgeschwächter Form und teilweise in der ursprünglichen Bedeutung allerdings in Form von Paraphrasierungen:

“Galadiner voor Mouschi en Mof. Mof is nog een onbekende voor je, toch is ze al in de zaak geweest, voordat we gingen onderduiken. Ze is de magazijn- en kantoorkat en houdt in de opslagplaats de ratten verre. Ook haar politieke naam is makkelijk uit te leggen. Een tijdlang had de rma twee katten, één voor het magazijn en één voor de zolder. Het gebeurde wel eens, dat die twee elkaar ontmoetten, wat altijd grote gevechten ten gevolge had. De magazijner was altijd degene die aanviel, terwijl het zolderbeest op het eind toch de overwinning behaalde. Net als in de politiek. Dus werd de magazijnkat, de Duitse of Mof, en de zolderkat, de Engelse of Tommi, genoemd” (Frank 2016: 33).

Bei der Pressler-Übersetzung wird die Bezeichnung “Mof” mit einer Fußnote erklärt:

*“Eine Galamahlzeit für Mouschi und Moffi. Moffi kennst du noch nicht, aber sie ist schon in der Firma gewesen, bevor wir uns hier versteckten. Sie ist die Lager- und Bürokatze und hält die Ratten vom Lager fern. Auch ihr politischer Name * ist leicht zu erklären. Eine Zeit lang hatte die firma zwei Katzen, eine für das Lager und eine für den Dachboden. Manchmal trafen sich die beiden, was immer zu heftigen Kämpfen führte. Die Lagerkatze war immer diejenige, die angriff, während das Dachbodentier am Ende doch den Sieg errang. Genau wie in der Politik. Also wurde die Lagerkatze die Deutsche oder Moffi genannt, und die Dachbodenkatze der Engländer oder Tommy. ... *Mof.pl. Moffen: Name für Deutsche; A.d.Ü”* (Frank 2015: 95).

In dieser sehr interessanten Textstelle in ihrem Tagebuch stellt Anne ursprünglich auf eine indirekte Weise ein Feindbild dar, indem sie beschreibt, wie das Verhalten von zwei im Gebäude lebende Katzen in einem Kampf zweifach politisch gedeutet wird. Erstens hat die Katze, die angreift, einen englischen Namen (oder wird einfach ‚die englische‘ genannt), während die Katze, die das offensicht-

²¹ vgl. [https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_terms_used_for_Germans#Mof_\(pejorative\)](https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_terms_used_for_Germans#Mof_(pejorative)) (abgerufen am 22.08.2018).

lich nie oder fast nie macht, aber am Ende doch gewinnt, „Moffi“ (oder „die Deutsche“) genannt wird (Frank 2015: 95). „Die Lagerkatze war immer diejenige, die angriff, während das Dachbodentier am Ende doch den Sieg errang. Genau wie in der Politik“ (Pressler 2015: 95). Offenbar herrschte dies im Hinterhaus als Bild vom Kriegsverlauf: Die Engländer griffen an, aber die Deutschen gewannen am Ende. Man könnte das auch als Kritik an den Deutschen verstehen: Sie errangen schon am Ende den Sieg, aber den Angriffen überließen sie den Engländern. Die ‚deutsche‘ Katze wird darüber hinaus „Moffi“ genannt. Mit diesem Namen macht die Übersetzerin etwas für diese Stelle sehr Wichtiges und für das Beibehalten der Bedeutung Notwendiges. Wie im oben angeführten Zitat zu sehen ist, erklärt sie in einer Fußnote, dass dieser Name von einem Beinamen für Deutsche abgeleitet wurde: „Mof. pl. Moffen: Name für Deutsche; A.d.Ü.“ (Frank 2015: 95). Hiermit wird dem Leser die Möglichkeit gegeben, Annes Bemerkung über die Katze, „ihr(en) politische(n) Name(n)“ (Frank 2015: 95) zu deuten. „Mof“ war ein Schimpfname mit einer sehr negativen Konnotation. In ihrer Anmerkung erwähnt Pressler dies allerdings nicht und so geht etwas von der Bedeutung verloren (zit. nach Kugel 2015: 24-25). Durch diese Auslassung entsteht eine Abschwächung der Bedeutung. Presslers manipulative Motivation kann mit der Zielgesellschaft der sie angehört, erklärt werden und ihrem Versuch eine negative Darstellung der Deutschen zu vermeiden.

Die Übersetzung ins Türkische gibt an dieser Stelle keinerlei Erklärung oder einen Vermerk mit einer Fußnote für das Wort, obwohl es im Türkischen das Wort „Mof“ nicht gibt und es für den Zielsprachenleser kein Begriff ist. Daher wird dem Leser, die negative Bedeutung des Wortes vorenthalten:

“Moushi ve Moffi için seçkin bir ziyafet! Moffi’yi tanımıyorsun ama o biz daha buraya gelip saklanmadan önce bu firmadaydı. Kendisi depo ve büro kedisi, fareleri depodan uzak tutuyor. Adının siyasi bir ad olması da kolaylıkla açıklanabilir. Bir süre firmada iki kedi vardı, biri depo diğeri ise çatı içindi. Bu ikisi bazen karşılaşıyorlar ve bu karşılaşmalar, her defasında şiddetli kavgalara yol açıyordu. Depo kedisi hep saldırgan taraftı, buna karşın sonuçta kazanan taraf hep çatı kedisi oluyordu. Tıpkı politikada olduğu gibi ... Yani bu durumda depo kedisine Alman veya Moffi deniyordu, çatı kedisi ise İngiliz veya Tommy idi....” (Frank 2017: 93-94).

In der türkischen Übersetzung wird die politische Bedeutung des Wortes wiedergegeben, aber „Mof“ nicht eingehender erklärt, also auf die Betonung des Wortes in Bezug zu den „Deutschen“ und „Mof“ auf seine herablassende Bedeutung wird nicht weiter eingegangen. Die Gegenüberstellung wie „Deutsche und Juden“ sind für die zielkulturellen Leser zwar politisch-ideologisch vorbelastet, doch hat die ZK keinen direkten Bezug, weshalb der Übersetzer sich in der Übersetzung neutral verhält. Kuyucu hat keinerlei ideologische Motivation, um den Zielsprachenleser

zu steuern oder zu manipulieren und zeigt Loyalität gegenüber den AT. Der Übersetzer kennt die NS-Vergangenheit und steht unmittelbar zwischen AK und ZK. Er hat dann keine manipulative Motivation, weder für AT noch für ZK und steht auf keiner Seite.

Beispiel 6

In dem folgenden Eintrag handelt es sich erneut um die Bezeichnung “Mof”. Anne schreibt an dieser Stelle von einem SS-Vertreter und bezeichnet ihn als “Mof”: “... *Rauter, één of andere hoge mof, heeft een rede gehouden...*” (Frank 2016: 35).

Bei der Pressler-Übersetzung steht anstelle von “Mof”, das Wort “Deutscher”, die Bezeichnung “Mof” wird ausgelassen: “*Rauter, irgendein hoher Deutscher, hat eine Rede gehalten...*” (Frank 2015: 100). Pressler hat in ihrer Übersetzung abgeschwächt, indem sie “Mof” als “irgendein hoher Deutscher” wiedergibt und interessanterweise die negative Bedeutung weglässt und “Mof” mit der viel neutraleren Bezeichnung “Deutscher” übersetzt und damit einen Teil von Annes negativer Beschreibung verloren gehen lässt. Wie bereits erwähnt, erklärt Pressler die Bedeutung dieses Wortes im Verlauf der Geschichte über die Katzen, aber trotzdem fällt auf, dass der Effekt des AT hier vollkommen verschwindet. “Mof” klingt viel herablassender als „irgendein hoher Deutscher“ (Frank 2015: 100), so wie er bei Pressler erscheint. Warum die Übersetzerin die Zielsprachenleser mit den negativen Bezeichnung für Deutsche verschonen will, kann mit ihrer eigenen kulturellen und politischen Positionierung erklärt werden. Sie sieht sich verpflichtet den negativen Effekt in der Übersetzung zu vermeiden. Ihre ideologische Eingebundenheit als Deutsche in die NS-Vergangenheit, erzeugt ihrerseits eine ideologische Manipulation.

Die Kuyucu-Übersetzung erzeugt eine Stärkung der Aussage, indem zusammen mit der Bezeichnung “Mof”, eine negative Hinzufügung gemacht wird und somit die herablassende Bedeutung von “Mof” betont wird. Der Übersetzer erzielt dies, ohne das Wort “Mof” zu nennen, das im zielsprachlichen Kontext ohnehin nicht vorhanden ist: “*Rauter adında, yüksek mevkideki bir Alman pisliği konuşma yaptı...*” (Frank 2017: 99). Bei der Übersetzung ins Türkische wird der Ausdruck “Alman pisliği” (etwa “Deutscher Dreckskerl”) benutzt, was die herablassende bzw. beleidigende Bedeutung von “Mof” stärker betont. “Mof” gibt es im Türkischen nicht, allerdings hat der Übersetzer durch Hinzufügung die negative Bedeutung verstärkt. In diesem Fall kann gesagt werden, dass der Übersetzer keines der Sprachsysteme, weder AT noch ZT verlässt. Das heißt, man muss sich den Übersetzer nicht als operativ vorstellen, der zwischen den Sprachen steht und entweder in einer oder einer anderen Sprache angehört, sondern in einem System mit AS und ZS, also in beiden Systemen befindet, das beide Sprachen umfasst. Warum der Übersetzer Annas sprachliche Haltung besonders betont, erklärt sich durch seine Loyalität zum AT und zu seiner zielkulturellen Leserschaft.

Beispiel 7

Die Bezeichnung “Mof” wird in einem weiteren Eintrag erneut erwähnt: “...is het schuilen of onderduiken. ... Je moet toch maar voorzichtig zijn, dat dergelijke staaltjes de moffen niet ter ore komen” (Frank 2016: 67).

Pressler setzt diesmal die Bedeutung “Mof” für den Zieltextleser voraus und gibt den Ausdruck “Mof” genauso wie im AT wieder, ohne eine Erklärung zu machen: “Man muss aber sehr vorsichtig sein, dass solche Kunststückchen den Moffen nicht zu Ohren kommen” (Frank 2015: 176-177). An dieser Stelle ist zu bemerken, dass Pressler mit “mof” nicht konsequent umgeht, während sie “Mof” an dieser Stelle wörtlich als “Mof” wiedergibt, hatte sie vorher “Mof” durch “Deutscher” ersetzt (vgl. Beispiel 6). In diesem Beispiel hat sie die Bezeichnung beibehalten.

Kuyucu geht diesmal bei der Bezeichnung von “Mof” anders vor und erklärt bzw. paraphrasiert den Ausdruck “Mof”, indem zwar die negative Bedeutung des Wortes wiedergegeben wird: “Menschen, die gefährlich werden könnten” (“tehlíkeli olabilecek kişilerin”): “İnsanın, böyle işlerin tehlikeli olabilecek kişilerin kulaklarına gitmemesi için son derece dikkatli olması gerekiyor” (Frank 2017: 180-181), allerdings der Begriff “Mof” im ZT ausgelassen wird und damit auch die Anspielung auf die Deutschen, die damit ursprünglich gemeint sind. Der Übersetzer hat an dieser Stelle durch Auslassung des Wortes “Mof” für den Zieltextleser die Betonung auf die Deutschen undeutlich gemacht und damit abgeschwächt. Allerdings hatte sich der Übersetzer bei der Übersetzung von “Mof” vorher für eine negative Verstärkung entschieden (vgl. Beispiel 6).

Beispiel 8

Der folgende Eintrag beschreibt Annes Standpunkt zu den Deutschen, indem sie den Ausdruck “vreselijke Duitser” (“die furchtbaren bzw. schrecklichen Deutschen”) benutzt: “Die vreselijke Duitsers hebben ons zolang onderdrukt en het mes op de keel gezet, dat vrienden en uitredding, alles voor ons zijn!” (Frank 2016: 110).

Die Übersetzung von Pressler sieht folgendermaßen aus: „Die schrecklichen Deutschen haben uns so lange unterdrückt und uns das Messer an die Kehle gesetzt, dass Freunde und Rettung alles für uns sind“ (Frank 2015: 291). Das Bild des Deutschen, das hieraus spricht, ist deutlich. Mit dieser Stelle beweist Pressler, dass es ihr in der Tat gelungen ist, sich ohne Abschwächung eng an der Struktur des AT zu orientieren.

Bei Kuyucu wurde wiederum eine Abschwächung vorgenommen, indem die Bedeutung verstellt wird: “Bu korkunç; Almanlar bize uzun zamandır baskı yaptılar ve bıçağı gırtlığımızı dayadılar, bu yüzden dostlar ve kurtuluş bizim için her şeydir” (Frank 2017: 309). Die Kuyucu-Übersetzung schwächt die Bedeutung des AT erheblich ab, indem in der Übersetzung “Bu korkunç!” (“Das ist schrecklich!”) und in einem weiteren Satz von den Deutschen gesprochen wird: “Almanlar bize ...” (“Die

Deutschen haben...”). Durch die Einteilung des Satzes ändert sich die Bedeutung des ursprünglichen Textes und das Adjektiv “schrecklich” bezieht sich nicht mehr auf die Deutschen, sondern auf die Situation im Allgemeinen. Damit wird in der Übersetzung das Negative nicht auf die Menschen, sondern auf die Situation verlagert und abgeschwächt und die Deutschen werden neutraler dargestellt.

V. Schlussfolgerung

Die vorliegende Untersuchung hatte zum Ziel die deutschen und türkischen Übersetzungen Anne Frank Tagebuchs einer kritischen Analyse zu unterziehen. Der Fokus lag auf der Darstellung der ideologischen Motivation des Übersetzers.

Anne Frank beschreibt in ihrem Tagebuch ihre Situation unter der NS-Herrschaft stellt in ihren Tagebuchaufzeichnungen im Grunde eindeutig ein Feindbild dar. Sie ist über die Besatzung und die Art und Weise wie die Deutschen mit den Juden umgehen sehr entrüstet. Mit der vorliegenden Untersuchung sollte festgestellt werden, wie dieses Bild in den Zieltexten dargestellt wurde. Es wurde untersucht, ob mögliche Verzerrungen bzw. Manipulationen auf die ideologische Motivation des Übersetzers zurückzuführen sind, und dabei zu zeigen, wie weit der Einfluss dieser Verschiebungen bei der Interpretation des Textes reicht. Mit dieser Untersuchung sollte dargestellt werden, wie in Übersetzungen mit ideologisch belasteten Inhalten umgegangen wird, ob der Übersetzer bestimmte ideologische Ziele verfolgt und ob es Abmilderungen bzw. Abschwächungen oder Verstärkungen gibt und wie diese, die Übersetzung manipulieren können.

Bei der Übersetzung ins Deutsche sind diese Verschiebungen nur vereinzelt zu beobachten, darüberhinaus wurde dem Leser Annes Standpunkt unmittelbar vermittelt. Nur an einigen Stellen sieht man das Abschwächen von für deutsche Leser potentiell unangenehmen oder beleidigenden Textstellen. Die Positionierung der Deutschen Übersetzerin und ihrer Übersetzung ist geprägt durch eine zeitliche Distanz von der AK und den Geschehnissen. Als Angehörige zur AK hat sie zwar direkten Bezug zu den ideologischen Inhalten, doch die zeitliche Distanz hat dazu geführt, dass die Übersetzerin auch ideologische Distanz zum Inhalt des AT gewonnen hat und an die Übersetzung loyal herangeht.

Bei der Übersetzung ins Türkische ist festzuhalten, dass der Übersetzer in der Darstellungsweise des “Deutschen” teilweise abschwächt und dadurch Annes politische Einstellung verstellt. Allerdings ist keine konsequente Haltung in den Übersetzerentscheidungen zu erkennen, denn Kuyucu übersetzt an vielen anderen Stellen auch ohne abzuschwächen und Annes Standpunkt wird dem Zieltextleser nicht vorenthalten. Kuyucu wiederum hat als Angehöriger eines anderen Kulturkreises eine geografische, kulturelle und auch ideologische Distanz zum Geschehen der AK. Aus diesem Grund hat er keine ideologische Motivation den AT zu manipulieren. Die Übersetzung ist neutral und ergreift keine Partei weder zugunsten der Deutschen noch der Juden. Der zielkulturelle Leser kennt die NS-Vergangenheit zwar,

hat jedoch keinen direkten Bezug, zum politischen Geschehen der damaligen Zeit. Dies gilt auch für den Übersetzer, der derselben Gesellschaft angehört und unmittelbar zwischen AK und ZK steht. Er hat dann keine manipulative Motivation, weder für AK noch für ZK und steht auf keiner Seite. Die Zielgesellschaft ist durch ideologische, sozio-kulturelle und geografische Positionierung geprägt und steht in einer gewissen Distanz zur AK. In der Übersetzung ins Türkische wird sehr deutlich, dass der Übersetzer keines der Sprachsysteme verlässt, weder AK noch ZK. Das heißt, man muss sich den Übersetzer nicht als operativ vorstellen, der zwischen den Sprachen steht und entweder einer oder einer anderen Sprache angehört, sondern in einem System mit AS und ZS, sich also in beiden Systemen befindet, das beide Sprachen umfasst.

Es ist zusammenfassend festzuhalten, dass sich die Übersetzer vermehrt für die Loyalität zum AT verpflichtet fühlen, als manipulativ an die Übersetzung heranzugehen. Da die Eingebundenheit der Übersetzer in die jeweilige Zielgesellschaft und die zeitliche Distanz zwischen AT und ZT, sowie Veränderungen in den historisch-politischen Dynamiken eine ideologische Motivation mit sich bringen, sieht man in den Übersetzungsstrategien Unterschiede. Doch haben beide Übersetzer aus unterschiedlichen Gründen keine manipulative Motivation, weshalb beide ZT an den AT orientiert sind und Annas Aussage nicht verlorengelht. Beide Übersetzer hatten unterschiedliche Motivationen, als sie an die Übersetzung herangegangen sind. Diese Übersetzerhaltungen zeigen, dass manipulative Eingriffe bzw. ideologische Motivationen bei den Übersetzungen vielen Faktoren ausgesetzt sind. Die Dynamik einer Übersetzung wandelt sich mit der Zeit, mit sozio-kulturellen, politischen und geografischen Bewegungen und Positionierungen, in die die Übersetzer eingebunden sind.

Literaturverzeichnis

Frank, Anne (1947). *Das Tagebuch der Anne Frank* (niederländischer Originaltitel: *Het Achterhuis* ‚Das Hinterhaus‘). Überarbeitet von Otto Frank. Amsterdam: Contact Verlag.

Frank, Anne (1958). *Das Tagebuch der Anne Frank. 12. Juni 1942-1. August 1944*. Übers. Anneliese Schütz. Gütersloh: Bertelsmann.

Frank, Anne (1988). *Die Tagebücher der Anne Frank* (aus dem Niederländischen von Mirjam Pressler). Frankfurt am Main: Fischer Verlag.

Frank, Anne (2015). *Anne Frank Tagebuch*. Übers. Mirjam Pressler. Frankfurt a.M.: Fischer Verlag.

Frank, Anne (2016). *Anne Frank Tagebuch*. (Online-Ausgabe)

Webseite: <https://www.welt.de/kultur/article150530257/Anne-Franks-Tagebuch-ist-jetzt-frei-verfuegbar-im-Netz.html>

http://affordance.typepad.com//mon_weblog/2016/01/anne-frank.html (abgerufen am: 12.06.2018).

Frank, Anne (2017). *Anne Frank'in Hatıra Defteri*. Übers. Hakan Kuyucu. İstanbul: Epsilon Yayınevi.

Hermans, Theo (1985). (Hrsg.). *The Manipulation of Literature. Studies in Literary Translations*. London/Sydney: Croom Helm.

Kugel, Hilde (2015). *Der Feind in der Sprache des Feindes. Die Tagebücher von Anne Frank und Etty Hillesum in deutscher Übersetzung*. Bachelorarbeit, Universität Utrecht.

Lefèvere, André (1985). "Why Waste Our Time on Rewrites? The Trouble with Interpretation and the Role of Rewriting in an Alternative Paradigm." In: T. Hermans, (Hg.) 1985. *The Manipulation of Literature. Studies in Literary Translation*. London: Croom Helm, 16-41.

Lefèvere, André (1992). *Translation: ideology. On the Construction of different Anne Franks*. Ins Niederländische von Cornelia van Rinsum. In: Naaijken, Ton; Koster, Cees; Bloemen, Henri; Meijer, Caroline (Hrsg.). 2004. Denken over vertalen. Tekstboek vertaalwetenschap. Nijmegen: Uitgeverij Vantilt, 347-357.

Lefèvere, André (1992). *Translation, Rewriting and the Manipulation of Literary Fame*. London/New York: Routledge.

Lefèvere, André (2009). „Interpretation, Übersetzung, Neuschreibung: Ein alternatives Paradigma (1985).“ In: Hagemann, Susanne (Hrsg.) *Deskriptive Übersetzungsforschung*. Berlin: Saxa Verlag, 63-91.

Lefèvere, André (2010). Over de constructie van verschillende Anne Franks (aus dem Englischen von Cornelia van Rinsum). In: Naaijken, Ton (u.a.) (Hrsg.). Denken over vertalen. Tekstboek vertaalwetenschap. Nijmegen: Vantilt.

Lefèvere, André und Bassnett, Susan (1990) (Hrsg.). *Translation, History and Culture*. London/New York: Pinter Publishers.

Schroth, Simone (2006). *Das Tagebuch, The Diary, Le Journal. Anne Franks Het Achterhuis als Gegenstand eines kritischen Übersetzungsvergleichs*. Münster: Waxmann Verlag.

- Tahir Gürçağlar, Şehnaz (2009). “Retranslation.” In *Routledge Encyclopaedia of Translation Studies*, hrsg. von Mona Baker and Gabriela Saldanha, S.232–236, London & New York: Routledge.
- Tymoczko, Maria (2003). “Ideology and the Position of the Translator – In What Sense is a Translator 'In Between'?” In Calzada Pérez, Maria (Hrsg). *Propos of Ideology: Translation Studies on Ideology - Ideologies in Translation*. St. Jerome’s Publishing, S. 181-201.
- Vergeer, Annouchka (2011). *Anne Frank. Zu der Übersetzung ins Deutsche; Beeinflussung der Übersetzerinterpretation durch language-shifts*. Bachelorarbeit, Universität Utrecht.
- Yıldırım, Ceylan (2018). *Günday’ın Ziyen Romanının Fransızca Çevirisi: Askeri Söylemlerin Aktarımında İdeolojik Bağlamın Temsilinin Değerlendirilmesi*. Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi. Cilt: 6 Sayı: 15, 208-231.

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Atatürk University Journal of Faculty of Letters
Sayı / Number 64, Haziran/ June 2020, 141-164

**ÖĞRENCİLERİN JAPONCADAN TÜRKÇEYE YAPTIKLARI
ÇEVİRİLERDE SORUNLU NOKTALAR VE ÖNERİLER***

**Problems in the Students' Translations from Japanese to Turkish and
Suggestions**

(Makale Geliş Tarihi: 15.01.2020 / Kabul Tarihi: 31.05.2020)

Ayşegül ATAY**

Öz

Bu araştırmada amaç, öğrencilerin yaptıkları çevirilerde görülen sorunları tespit etmek ve bu sorunlar doğrultusunda çeviri dersi etkinliğinde öğrencilerin çeviri hatalarını azaltmaya yönelik öneriler sunmaktır. Araştırmada Erciyes Üniversitesi Japon Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalına ait 4. sınıf Çeviri II dersini alan 27 öğrencinin çevirileri örneklem olarak kullanılmıştır. Çevirilerde tespit edilen hatalar sorunlu nokta olarak incelenmiş ve bu sorunların ortak özelliklerinin 1) Öğrencilerin ana dillerinde ifade gücünün yetersiz ya da zayıf olması, 2) Kaynak dille ilgili (Japonca) kültürel bağlamda sözcük bilgisinin yetersizliği, 3) Kaynak dildeki sözcüğün karşılığının erek dilde (Türkçe) birden fazla olması ve uygun olan sözcüğün seçimindeki güçlükler, 4) Anlam ve / veya yapıdan kopmalar olduğu tespit edilmiştir. Bu tespitler doğrultusunda çeviri dersinin işlenmesiyle ilgili aşağıdaki önerilerde bulunulmuştur: Dersin kazanımlarına; çeviri edincinin, çeviri işinin ve çevirmenlik meslek bilincinin çok önemli olduğu konusunda öğrencilere farkındalık kazandırılması şeklinde ekleme yapılmalıdır. Bu kazanımlara ulaşmak için dersin müfredatına “çeviri kuramları” eklenmesi ve

* IV. Japon Dili ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu'nda (JADEUS) (13-15 Eylül 2019-Didim) sunulan bildirinin geliştirilmiş halidir. <http://jadeus2019.tk/index.html>

** Dr.Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Japon Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı; *Assist. Prof. Dr. Erciyes University, Faculty of Letters, Department of Eastern Languages and Literatures, Department of Japanese Language and Literature, aseyhan@erciyes.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8819-4959>.*

bu müfredatın uygulanması için çeviri dersinin 1 yıl erken başlatılarak 3. sınıftan itibaren 2 yıl (4 dönem) boyunca verilmesi önerilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Çeviri Hatası, Japoncadan Türkçeye Çeviri, Kaynak Dil Japonca, Erek Dil Türkçe, Japonca Çevirmenlik.

Abstract

This study aims to identify the problems encountered in the translation of the students and to make suggestions in order to reduce the translation errors of the students in the course of the translation lesson. In the research, the translations of 27 students who took 4th-grade “translation II” course of Japanese Language and Literature Department of Erciyes University were used as data. Errors detected in translations were examined as problematic points and common features of these problems were determined as follows: 1) Inadequate or weak expression of students in their mother tongue, 2) Lack of vocabulary knowledge in the cultural context of the source language, 3) Correspondence of the word in the source language (Turkish) more than one and difficulties in choosing the appropriate word, 4) Breaks from meaning and/or structure. In line with these findings, the following suggestions were made regarding the translation course: “to make students aware of the importance of translation, translation competence and interpretership” should be added to course gains. To achieve these gains, it is recommended to include “translation theories” in the curriculum of the course and to apply this curriculum, it is recommended to start the translation course one year early and to give it for 2 years (4 semesters) starting from 3rd grade.

Keywords: Translation Error, Japanese to Turkish Translation, Source Language Japanese, Target Language Turkish, Japanese Translatorship.

1. Giriş

“Çeviri” sözcüğünü Türk Dil Kurumunun Güncel Türkçe Sözlük’ü (TDK, 2019) iki şekilde tanımlamaktadır: 1) *Bir dilden başka bir dile aktarma, çevirme, tercüme etme.* 2) *Bir dilden başka bir dile çevrilmiş yazı veya kitap, tercüme.* Bu tanımlardan ilkinde çevirinin sözlü bir işlem, ikincisinde ise çevrilmiş metin olarak ele alındığı görülmektedir. Gürçağlar (2016, s. 12), “*çevirinin temelinde yatanın kültürel ve düşünsel alan olduğunu ve Türkiye’de kültür, bilim ve düşün alanlarının çeviriden yoğun bir biçimde beslendiğini*” belirtmektedir. Buna göre yapılan her çevirinin yeni bir bilginin, kültürün ve düşüncenin öğrenilmesinde önemli bir adım olduğunu da eklemektedir.

Çeviri etkinliği insanlık tarihi kadar eskidir ancak, bu etkinliğin bir bilim dalına dönüşmesi yirminci yüzyılın son çeyreğine rastlamaktadır (Esen Eruz, 2008).

Diğer bir deyişle, 17. yüzyılda çeviri, yabancı dili öğretmek amacıyla yapılan bir dil bilgisi çeviri yöntemi olarak kullanıldığı halde bilim dalı olması yirminci yüzyılın son çeyreğine denk gelmektedir. Türkiye’de ise araştırma alanı olarak çeviri bölümlerinin kuruluşu seksenli yılların başlarına rastlamaktadır. Türkiye’de çeviri/ çeviri bilim/ mütercim tercümanlık programları ilkin Hacettepe Üniversitesinde 1982-83 yılında Hazırlık eğitimiyle başlamış daha sonraki yıllarda Boğaziçi Üniversitesi, Yıldız Teknik Üniversitesi ve İstanbul Üniversitesinde açılmıştır (Akbulut, 2016). Bu programların eğitim dili İngilizce, Fransızca, Almanca olmak üzere üç Batı dilindedir ve Doğu dillerinde eğitim yapılmadığı bilinmektedir. Ancak, çeviri, bütün diller için vaz geçilmez bir iş, yabancı dil öğretimine önemli katkıları olan bir yöntem ve yazılı metinlerin diğer dile aktarılmasında tek işlemdir. Ayrıca son yıllarda kültürel, toplumsal ve teknolojik her alanda etkileşim içinde olan insanlığın güncel hayatının önemli bir parçası olması da çeviri eğitiminin önemini artırmıştır. Bu nedenle, Doğu dilleri ve edebiyatları bölümlerinde de “çeviri” ders olarak müfredatta yer almaktadır. Japonca için örnek vermek gerekirse, “çeviri” dersleri üniversitelerin Japon dili ve edebiyatı anabilim dallarında uygulamalı olarak işlenmektedir.

Bu araştırmada amaç, öğrencilerin yaptıkları çevirilerde görülen sorunları tespit etmek ve bu sorunlar doğrultusunda çeviri dersi etkinliğinde öğrencilerin çeviri hatalarını azaltmaya yönelik eğitimcilere öneriler sunmaktır. Araştırmada Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Japon Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı 4. sınıfında uygulamalı olarak verilen “Çeviri I-II” dersini alan 27 öğrencinin yaptığı çeviriler örneklem olarak kullanılmıştır. Ayrıca, araştırmada Japonca metinler Hepburn sistemi (Esen, 2019) ile çeviri yazıya aktarılmıştır.

1-1 Yapılmış Araştırmalar

Çeviri bilim ile ilgili yapılmış araştırmaların sayısının özellikle Batı dillerinde daha fazla olduğu herkes tarafından bilinmektedir. Bunun nedenlerinden bir tanesi, üniversitelerde çeviri bilim bölümlerinin Batı dilleri üzerine yoğunlaşmış olmalarıdır. Japonya konusunda araştırma yapan araştırmacıların sayısının diğer bilim dallarına oranla az olması da ikinci bir neden olarak düşünülmektedir. Kurultay (2019, s. 43-58)¹ Türkiye’de yapılmış Japonya araştırmalarıyla ilgili bu derleminde, “Türkiye’deki Japoncadan Türkçeye çevrilmiş eserlerin Batı dillerine oranla düşük seviyede olduğunu ve Japonca-Türkçe çeviri akışlarıyla ilgili araştırma sayısının önemli ölçüde az” olduğunu belirtmektedir. Ancak, bu araştırmaların sayısı az olsa da her birinin alana katkı sağladıkları düşüncesindeyiz.

Japoncadan Türkçeye çeviri konusunda yapılmış araştırmaları betimlemek gerekirse; çeviri bilim alanı uzmanı olan Baykara (2012, s. 259) makalesinde “*edebi*

¹ Yazarın çeviri araştırmalarının ve bağımsız olarak "Japonca çeviri araştırmalarının" geliştirilmesine genel bir bakış sunmak amacıyla yaptığı bu derlem araştırmasında, Japonca-Türkçe çeviri alanıyla doğrudan veya yakından ilgili 70’den fazla yayın yer almaktadır.

çeviride sadece kaynak dildeki kelimelerin sözlük anlamlarını bilmek, dil bilgisi bilmek, dilin tarihsel geçmişini bilmek yetmemektedir; başarılı bir çeviri için erek dil ve kültürdeki imkânlarınızı bilip onu erek kültürle yaratıcı bir şekilde bağdaştırmak, yazarın esin perisini yakalamak gerekmektedir. Yine başka bir makalesinde (2015, s. 146) “kaynak dildeki şiirin hedef dile aktarımında çevirmene çok iş düştüğünü” belirtmekte ve çevirmenin “kaynak dil ve şiirin yanında kendi anadilini ve şiir geleneğini de iyi bilmesi gerektiğini” özellikle vurgulamaktadır. Esen (2014, s. 461-483) ise “Japon edebiyatından Türkçe çeviriye ‘okuyucu dinleyici sorumluluğu’² yaklaşımı açısından bakmıştır. Bu makalesinde örneklem olarak Jun ‘ichirō Tanizaki’nin Sasame Yuki eserini seçip çözümlediği ve bu çözümlemenin sonucunda elde ettiği verilere göre Japoncada ‘okuyucu-dinleyici sorumluluğu’nda olan ifadelerin Türkçeye çevirisinde belirtikleştirmenin büyük oranda gerekli olduğunu” söylemektedir.

Çeviri eğitimi sorunlarına değinen araştırmalar arasında, Erkin’in (2003, s. 10-13) “Japonca- Türkçe Çeviri Eğitiminin Sorunları (日本語・トルコ語翻訳教育の諸問題)” adlı Japonca makalesi bulunmaktadır. Erkin bu makalesinde çeviri kuramlarının önemini vurgulamakta ve Japon dili eğitiminin bir parçası olan çeviri eğitiminde edebî eserler ve sosyal bilimlerle ilgili her konuda (tiyatro, film, anime, dublaj, bilimsel kitap, dinî metinler, resmî belgeler vs) ders malzemeleri hazırlanarak derslerde öğrencilere çeviri yaptırılması gerektiğini belirtmektedir. Bilişsel dil bilimi üzerine araştırmalar yapan Tekmen (2011, s. 90), çeviri sorunlarını Japon edebiyatı örneğinde ele almakta ve *sondan eklemeli ve benzer dil bilgisi yapısına sahip olan Türkçe ve Japoncanın dil bilgisi yapılarının algıya etkisinde farklılıklar olduğunu ve bu farklılıklardan kaynaklı sorunların çözümünün her iki dilin bilişsel yapısı (algısal mantığı) üzerine yapılacak araştırmalarla olacağını ve bu araştırmaların eserlerin özgün dillerindeki etkilerine daha yakın şekilde çevrilmesine katkıda bulunacağını* savunmakta ve özellikle de algılayışın çeviriye katkı sağlayacağını belirtmektedir. Çiftçi (2017, s. 234) ise, “Japoncayla Türkçe arasındaki çeviri sorunlarını” dil bilimi açısından ele almıştır. Bu makalesinde, 2016 yılında Türkçeye çevrilmiş olan Aya Kito’nun “Bir Litre Gözyaşı” (Ichi rittoru-no namida)³ adlı eserinin Japoncadan Türkçeye aktarımında ortaya çıkan sorunları inceleyerek, bu iki dil arasındaki sözcüksel ve yapısal farklılıklardan bahsetmektedir. Yazarın makalesi, romanların çevirisinde karşılaşılan dil bilimsel sorunları ortaya koymuş olması bakımından önemli katkılar sağlamaktadır.

Yukarıda betimlenen araştırmalar, hem inceleme ve araştırmaya dayalı olmaları hem de verilerinin Japon edebiyat eserlerinden alınmış olmaları noktasında ortak özellik taşımaktadır. Buna karşın bu araştırma, Japonca-Türkçe çeviri eğitimi

² Esen (2013), ‘okuyucu dinleyici sorumluluğu’nun Hinds tarafından oluşturulmuş bir dil tipolojisi olduğunu ve bu yaklaşımın “metinde dilselleştirmede / açıkça söylemediği şeylerin okuyucu tarafından algılanmasına işaret ettiği” yönünde açıklamaktadır.

³ Ümmühan Çiftçi aynı zamanda bu eserin Türkçe çevirisini yapmıştır.

açısından örneklemin öğrencilerden oluşması ve onların çevirilerinin veri olarak incelenmesi, noktasında yukarıdaki araştırmalardan farklılık göstermektedir. Ayrıca, öğrenci çevirilerinde görülen hataların çeviri sorunları olarak üzerinde düşünülmesi ve bu sorunları azaltmaya yönelik araştırmalar yapılması, çeviri eğitiminin kalitesini artırmak amacıyla böyle bir araştırmanın gerekli olduğu düşüncesindeyiz.

Çeviri uygulamalarında genellikle erek odaklı ve kaynak odaklı çeviri stratejilerinden söz edilir. Kaynak odaklı çeviriler, kaynak metne imla işaretleri de dâhil en ince ayrıntısına kadar metne sadık kalınarak erek dile aktarılan stratejidir. Bu stratejide erek dile aktarılan metinde bozuk ifadeler olması ve erek kültürün örf ve adetlerinin dikkate alınıp alınmaması göz ardı edilir. Buna karşın, erek odaklı çeviri, bir metnin erek kültürün ve erek okurların beklenti ve alışkanlıklarına göre yapılan çeviridir. Örneğin bir kültürde çevirinin rahat ve okunur olması, cümlelerin kısa tutulması yaygın bir beklentiye bu beklentiye yanıt veren ve çetrefil metinleri basitleştirerek kolay okunur hâle getiren, izlenmesi zor cümleleri bölerek kısaltan çeviriler erek odaklı olarak tanımlanır. Bunun tersine, kaynak metnin ve kaynak yazarın biçem⁴ özelliklerini erek kültürün alışkanlık, gelenek ya da beklentilerini dikkate almadan aktarma çabasına giren çevirilere “kaynak odaklı” denir (Gürçağlar: 2016. s.127-128.). Ancak, araştırmacılar bu konuyu çeviri kuram ve yöntemlerle tartışmaktadır⁵. Bu araştırmada, böyle bir tartışmaya girilmeksizin araştırmanın amaçları doğrultusunda yol izlenmiştir. Başka bir deyişle, çeviri dersinde öğrenciler çeviri stratejileri konusunda bilgi alırken erek odaklı ve kaynak odaklı çeviri stratejilerini de öğrendikleri için, çevirilerini bu iki stratejiyi dikkate alarak yaparlar. Bu nedenle aşağıdaki incelemede çevirilerin kaynak metni ne kadar yansıttığı ve erek metinde yapı ve anlam bütünlüğü dikkate alınmıştır.

Çeviri dersi 4. sınıfta 1 ve 2. dönem olmak üzere haftada 2’şer saat yapılan bir derstir. Bu derslerde başlangıçta (2 ay) çeviri ve çeviri stratejileri ile ilgili konular işlenmektedir. Ayrıca Japonca-Türkçe çeviri eserlere bakılarak, kaynak metin ile erek metin birbiriyle ne kadar örtüşüyor diye bu eserler anlam ve yapı bakımından incelenmektedir. Ardından, öğrenciler ödev olarak verilen metinleri Japoncadan Türkçeye çevirmekte, ders boyunca yapılmış bu çeviriler üzerinde nasıl olması gerektiği konusunda görüş alışverişi yapılmaktadır.

1-2 Çeviri Metinleri Hakkında

⁴ Biçem: Söz sanatı bağlamında (retorik), bütün dil sanatı olarak, hatta dilin yükseklik ve derinlikleri olarak anlaşılmaktadır (Hugo (Friench, 2012, s. 80).

⁵ Hans J. Vermeer “translation Today Old and New Problems” başlıklı yazısında, çeviri yöntemiyle ilgili olan “Sözcüğü sözcüğüne” ve “anlama göre” terimlerinin günümüz çeviribilim terimleriyle bağdaşmayıp, kavramsal olarak farklı anlamlar taşıdığından söz eder (Yazıcı, 2010:32-33). Erek Metin Kaynak Metne Ne Kadar Sadık kalmalıdır? Adlı makalede sorunlar, tehlike ve riskleri anlatmaktadır (Kuşmaul, 2013, s. 115).

Bu araştırmanın örneklemini öğrencilerin yaptığı çeviriler oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada çeviri dersinde okunan 3 adet Japonca metnin öğrenciler tarafından yapılmış olan Türkçe çevirilerinde görülen hatalar incelenmiştir. Bu metinlerin ortak noktaları, elektronik ortamda web sayfalarında yer alması, herkesin internet yoluyla kolayca ulaşip okuyabileceği metinler olması ve her bir metnin görseller içeriyor olmalarıdır. Metinlerden birincisi, bir Japon turizm acentasının Japonca web sayfasında yer alan “*Heisha wa “2019 Nen Nihon ni okeru Torukonen” wo ōen shiteimasu!*” 弊社は「2019年日本におけるトルコ年」を応援してま
す！⁶ “Şirketimiz ‘2019 Yılı’nın Japonya’da Türkiye Yılı’ Olmasını Desteklemektedir!” başlıklı haber metnidir. İkincisi, “*Kojiki no matsurite nanda!*” 乞食の祭りってなんだ！⁷ “Dilenci Festivali de Neymiş!” ve üçüncüsü ise, “*Omimai kekkon ha shimetsu shitanoka*”, お見合い結婚は死滅したのか⁸ “Görücü Usulü Evlilik Yok mu Oluyor” başlıklı blok yazılardır.

1- Öğrencilerin Yaptığı Çeviriler ve Tespit Edilen Sorunlu Noktalar

2-1. Başlıkların Çevirileri

Bir haber metni başlığının işlevi, okura neyle ilgili bir haber okuyacağı bilgisini vermektir. Bununla birlikte başlığın bir işlevi de okurda habere karşı ilgi ve merak uyandırmak, haberi okutmak olabiliyor, bu yüzden çarpıcı olması amaçlanabiliyor (İnce, Dizdar, 2017: s.80). İnce, Dizdar (a.g.e.: s.80), İngilizce haber metnine ait çevirileri incelerken “biçimi koruyanlar ve korumayanlar” olarak ele almaktadır. Bu nedenle bu çalışmada bu yöntem benimsenmiş ve haber metinlerine ait başlıkların çevirileri 2 grupta incelenmiştir. “Japonca başlığın biçimini koruyanlar ve korumayanlar.” Biçimi koruyan çevirilerin kaynak metinde olduğu gibi noktalama işaretlerine varana kadar biçime dikkat ettikleri görülmektedir. Örneğin, 1-6 numaralı çevirilerde; Japonca başlıklarda bulunan köşeli ayraç işareti içindeki sözcüklerin Türkçe çevirisi tırnak işareti ile belirtilerek cümle yapısının korunduğu görülmektedir. Bu çeviriler kaynak odaklı çevirilerdir. Ancak cümle yapısını koruyan bu çeviriler arasında da bir birlik olmadığı ve sözcüğün anlamının doğru olarak çevrildiği dikkati çekmektedir. Cümlelerin yapısının aynen korunmasını bir yana bırakıp öncelikle sözcük seçimlerinin doğruluğunu ve bir anlam farkı yaratıp yaratmadığını incelemek gerekirse;

	I. Tablo: Birinci Metnin Başlığı ve Türkçeye Çevirileri	Öğrenci Sayısı
--	---	----------------

⁶ Turkish Air Travel adlı turizm acentasının haberi 03.03.2019 tarihinde https://turkish.jp/turkish_year/

⁷ Kültürel haber, 19.03.2019 tarihinde. <https://bqspot.com/tokai/gifu/63>

⁸ Köşe yazısı, 02.03.2019 tarihinde <https://gendai.ismedia.jp/articles/-/60066>

<p>“Heisha wa “2019 Nen Nihon ni okeru Torukonen” wo ōen shiteimasu!”</p> <p>(弊社は「2019年日本におけるトルコ年」を応援しています！)</p>		27
Biçimini Koruyanlar		
1	Heisha “2019’daki Japonya’daki Türkiye Yılı”nı destekliyor!	1
2	Şirketimiz “2019’daki Japonya’daki Türkiye Yılı”nı destekliyor!	4
3	Şirketimiz “2019 Yılını Japonya’da Türkiye Yılı” Olarak Kutluyor.	1
4	Yeniden “Japonya’da Türkiye Yılı” İlan Edildi.	1
5	“2019 Yılındaki Japonya Türk Kültür Yılını” Destekliyoruz.	1
6	Şirketimiz “2019 Yılı Japonya’da Türkiye Kültürü Yılı”na Yardımcı Olacak!	1
Biçimini Korumayanlar		
7	2019 Yılında Japonya’da Türkiye Yılı	1
8	2019 Japonya’da Türkiye Yılı Olarak Seçildi.	1
9	Şirketimiz 2019 Japonya’da Türkiye Yılını Destekliyor.	1
10	Bizler için “2019 Japonya’da Türkiye Yılı” Heyecanı	1
11	2019 yılı Türk Japon Yılı Olarak Kutlanıyor.	1
12	Şirketimiz 2019 Yılında Türkiye Yılını Destekliyor	1

13	2019 Yılı Japonya’da Türkiye Yılı	2
14	2019 Yılı Japonya’da Türk Yılı Olarak Kutlanıyor.	1
15	2019 Yılı’nın Japonya’da Türk Yılı Olmasını Destekliyorum.	1
16	2019 Yılı’nın Türkiye Yılı Olması Destekleniyor	1
17	Başlığı çevirmeyenler	4

Birinci tablodaki ilk metnin “*Heisha wa “2019 Nen Nihon ni okeru Torukonen” wo ōen shiteimasu!*” (弊社は「2019年日本におけるトルコ年」を応援しています!) adlı başlığında “**Toruko**”(トルコ) sözcüğü yer almakta, Türkçe çevirilerinde ise Türkiye ve Türk sözcüklerinin kullanıldığı görülmektedir. Sözlüklerde “*Toruko*” sözcüğünün Türkçe karşılığı “Türkiye / Türkiye Cumhuriyeti”, *Torukojin* (トルコ人) (Wikipedi Ansiklopedi, 2019)(sözcüğünün Türkçe karşılığı ise “Türk halkı, Türk” olarak açıklanmaktadır (Demirci, 1999, s. 630). Buna göre 5, 11, 14, 15 numaralı çevirilerdeki “Türk” sözcüğü “bir ulusu” ifade ettiği için başlıkta geçen “*Toruko*” sözcüğüne eşdeğer olmadığı düşüncesindeyiz. Dahası bu konuyla ilgili Türkiye’deki gündem araştırıldığında “2019 Yılı’nın Japonya’da Türkiye Yılı” olacağı söylemine dair Turizm Bakanlığı (Ersoy,2019) tarafından yapılan ilan bulunmaktadır. Bu ilanın başlığında “Türkiye Yılı” ifadesinin kullanıldığı görülmektedir. Diğer yandan anlam açısından aynı çeviriler incelendiğinde, kaynak metnin yüklemine oluşturan “*Ōen suru*” (応援する) eyleminin çevirilerde “destekliyor/ yardımcı olacak / kutluyor / ilan etti” gibi farklı eylemlerle aktarıldığı görülmektedir. “*Ōen suru*” (応援する)’nun Türkçe karşılığı “Desteklemek” eylemidir. “Desteklemek” eylemi, “arka çıkmak, destek vermek” anlamına geldiği ve kaynak metnin anlamı ile örtüştüğü için yerinde bir sözcüktür. Ancak, diğer çeviriler arasında yer alan 3, 4, 6 numaralı çevirilerde kullanılan “yardımcı olacak/ kutluyor / ilan etti / seçildi” eylemleri kaynak metindeki anlamı sağlamadığı için bu çevirilerin sorunlu olduğu düşüncesindeyiz. Şöyle ki, bu eylemlerin Japonca karşılıklarına bakıldığında da; Kutlamak, *iwau* (祝う); yardımcı olmak, *enjo suru* (援助する); ilan etmek, *hōkoku suru* (報告する); seçilmek, *senkyo sareru* (選挙される) eylemlerinin desteklemek anlamına sahip olmaması da söz konusu çevirilerin sorunlu olduğunu göstermektedir.

Nicel olarak değerlendirdiğimizde 27 öğrenciden 4 öğrencinin doğru çeviri yaptığı, diğerlerinin ise her birinin yukarıdaki noktalarda olduğu gibi sözcüklerin

anlamını bildiğini sanıp yeterli araştırma yapmadığından uygun sözcük seçimi yapmadığı tespit edilmiştir. 4 öğrencinin başlığı hiç çevirmeme nedeni ise başlığı önemsemedikleri ya da fark etmemiş olmalarına bağlanmaktadır.

	II. Tablo: İkinci Metnin Başlığı ve Türkçeye çevirileri	Öğrenci Sayısı: 27
Omimai Kekkon wa Shimetsu Shitanoka? (お見合い結婚は死滅したのか)		
	Görücü Evlilik Kaldı mı?	1
	Görücü Usulü Evlilik Öldü mü?	1
	Görücü Usulü Evlilik Yok Mu Oldu? / oluyor)	2
	Görücü Usulü Evlilik(ler) Ölüyor mu?	4
	Görücü Usulü Evlilik Bitti mi?	1
	Görücü Usulü Evlilik	1
	Görücü Usulü Evlilikler Sona mı Erdi?	1
	Görücü Usulü ile Evlenenler Ölene Kadar mı?	1
	Başlığı çevirmeyenler	2

II. tablodaki metnin başlığı “Omimai Kekkon wa Shimetsu Shitanoka?” (お見合い結婚は死滅したのか), cümle yapısını koruyup korumadığı açısından incelendiğinde, bir tek 6 numaralı çevirinin yapıyı korumadığı ve hatta eksik çevrilmiş olduğu görülmektedir. Başka bir deyişle, kaynak metin soru cümlesi iken bu çeviride soru cümlesine yer verilmemektedir. Başlığın çevirileri anlam açısından incelendiğinde ise, öncelikle *shimetsu suru* (死滅する) eyleminin anlamının çeviriye tam olarak yansıtılıp yansıtılmadığı kontrol edilmelidir. Bu eylem Türkçede “nesli tükenmek, yok olmak” anlamındadır. Çevirilerde de *öldü/yok oldu/sona erdi / kaldı / bitti* şeklindeki ifadelerin kullanıldığı görülmektedir. Bu ifadeler başlangıçta birbirinin

yerine kullanılabilir yakın ifadeler gibi gelse de kaynak metnin bağlamı içerisindeki anlamı dikkate alınmalıdır. 2, 4, 8 numaralı çevirilerde kullanılan “ölmek” eylemi, canlı bir varlığın cansız hâle dönüşmesidir ve Japonca karşılığı 死ぬ (*shinu*)’dur. Kaynak metinde “görücü usulü evliliğin tükenip yok olması” üzerinde durulduğuna göre bu çeviri başlığına da yansıtılmıyordu. Bundan dolayı “ölmek” şeklindeki çevirinin anlamı tam olarak yansıtılmıyordu düşüncesindeyiz. Ancak, 15 öğrenci çevirilerinde “ölmek” eylemini “yok olmak, sona ermek” anlamında mecaz olarak kullandıklarını belirtmişlerdir.

	III. Tablo: Üçüncü Metnin Başlığı ve Türkçeye Çevirileri	Öğrenci Sayısı: 27
Kojiki no matsurite nanda!? Osekihan daisōdatsu kassen “Kojiki Matsuri” (Gifu)		
乞食の祭りでなんだ!? お赤飯大争奪合戦 「乞食祭り」【岐阜】		
1	Dilenci Festivali de ne? Kırmızı Pirinç kapma yarışı “Dilenci Festivali” (Gifu)	2
2	Dilenci Festivali de ne? Kırmızı Pirinç Festivali “Dilenci Festivali” (??) ⁹	3
3	Dilenci Festivali de Ne!?	2
4	Dilenci Festivali Nedir? Kırmızı Pirinç Kapışması “Dilenci Festivali” “Gifu”	1
5	Dilenci Festivali Nedir?	1
6	Dilenci Festivali’de ¹⁰ Nedir?	1
7	Kırmızı Pirinç Festivali de Ne!?	1

⁹ 2, 13, 18, 20 numaralı çevirilere ait cümlelerin sonunda bulunan yan yana iki soru işareti öğrenciler tarafından konulmuştur.

¹⁰ Öğrenci, çevirisinde vurgu olan “de” ekini hatalı bir şekilde bitişik yazmıştır. Bu hata düzeltilmeden yazar tarafından tabloya aktarılmıştır.

8	Evsiz Festivali de Ne?	1
9	Dilenci Festivali de Nedir? Kırmızı Pirinç Arbadesi. “Dilenci Festivali” (Gifu)	1
10	Dilenci Festivalide Ne? Kırmızı Pirinç Kapma Yarışı “Dilenci Festivali” (Gifu)	1
11	Dilenci Festivali de Ne? Kırmızı Pirinç Yuvarlama	1
12	Dilenciler Festivali de Ne? Kırmızı Pirinç Kapışması “Dilenci Festivali”	1
13	Dilenci Festivali de Ne? Kırmızı Pirinç Kapışması içerisinde “Dilenci Festivali” (??)	1
14	Kojiki Festivali mi?	1
15	Dilenci Festivali de ne? Kırmızı Pirinç Festivali “Dilenci Festivali”	1
16	Dilenci Festivali de ne!? Dilenci Festivalinde Büyük Kırmızı Pirinç Kapışması	1
17	Dilenci Festivali	1
18	Kojiki Festivali de Neymiş!? Osekihan Savaşı Kojiki Matsuri (??)	1
19	Dilenci Festivali de Neymiş!? Büyük Kırmızı Pirinç Kapma Mücadeleleri “Dilenci Festivali” Gifu Eyaleti	1
20	Dilenci Festivali de Ne Ola ki?! Büyük Kırmızı Pirinç Kapışması “Dilenci Festivali” (??)	1
21	Başlığı çevirmeyenler	3

3. metnin başlığı olan “*o-sekihan daisōdatsu gassen*” (おせきはんだいそうだつかつせん 赤飯大争奪合戦) ifadesi, yapısal olarak saygı dili ifadesiyle birlikte sözcüklerin birleşmesinden (saygı dili ifadesi olan *o-* sözcük grubu) oluşmaktadır. Öğrencilerin yaptığı çevirilerden ilk grup metnin yapısını koruyan “kırmızı pirinç arbedesi/ kapışması/ kapma yarışı/ savaşı/ kapma mücadelesi” şeklindeki ifadelerdir. Ancak anlam açısından bu sözcükler incelendiğinde, “arbede”, Arapça kökenlidir ve Türkçe “çatışma, patırtı” anlamına gelen sözcüktür (TDK,2019). Bu metnin içeriğinde bir çatışmadan söz edilmediğinden “arbede” sözcüğünün bu çeviride kullanımı anlamda kaymaya yol açabileceği için doğru sözcük değildir. Ayrıca mümkün olduğunca Türkçe sözcükler kullanılmasına dikkat edilmelidir. “Kapışmak” sözcüğü birlikte bir şeyin üzerine üşüşüp aceleyle almak, kapmak, kavgaya tutuşmak (TDK,2019) anlamındadır. Bu nedenle bu metinde geçen “gassen” olayını en iyi anlatan eşdeğeri olan “kapışma, kapma yarışı, kapma mücadelesi” şeklindeki ifadelerdir.

Görüldüğü gibi çevirilerde uygun sözcük seçimi ve ifadelerin yerinde kullanımları kaynak metnin anlamını tam olarak vermek açısından önemlidir. Yapılan çeviriler bu açıdan değerlendirildiğinde, 9 ve 11 numaralı çevirilerde hatalı sözcük kullanımı görülmektedir. Bunun sebebinin öğrencilerin ana dilleri olan Türkçede sözcüklerin anlamlarını tam olarak bilmemelerinden ve sözcükle ilgili yeterince araştırma yapmamış olmalarından kaynaklandığı düşüncesindeyiz.

III. tablodaki metnin yapısını korumayan diğer çevirilere bakıldığında ise, bu grup üç kısımda ele alınabilir. Birincisi, öğrencilerin kaynak metnin sözcüklerine ve dizilişine bağlı kalarak bir aktarım yapmadan, metnin konusunu özetleyen bir başlık oluşturmuş olmaları (3, 5, 6, 7, 8, 14, 17 numaralı çeviriler). İkincisi; 14 ve 18. çevirilerde öğrenciler sözcüğün anlamını bilmediğinden ya da onu özel isim olarak kabul ettiğinden öğrencilerin sözcüğü olduğu gibi yazmış ya da yerine başka bir sözcük kullanmış olmaları (14 ve 18. çevirilerde). Örneğin “Bizim İçin ‘2019 Japonya’da Türkiye Yılı’ Heyecanı”. Üçüncüsü ise özne-yüklem ilişkisi ve etken-edilgen biçimi göz ardı edilmiş olanlar (14 ve 18 numaralı çeviriler). Burada da öğrencilerin *heisha* (弊社) sözcüğünün saygı dili ifadesi olduğunu bilmediği ve gerekli araştırmayı yapmadığı için olsa gerek, cümleyi edilgen cümle yapısında çevirmiş oldukları görülmektedir. Başlığı çevirmeyen 3 kişinin ise ya başlığı hiç fark etmemiş ya da çevirme gereği duymamış olabilecekleri düşünülebilir.

2.2 Metinlerin ilk paragraflarında görülen sorunlar:

2.2.a Birinci metnin ilk paragrafı ve öğrencilerin çevirileri

Kaynak metnin ilk cümlesinin yapısına bakıldığında sıralı-bağlı uzun cümle yapısında olduğu görülmektedir. Japoncada sıralı-bağlı uzun cümle kullanımları oldukça yaygındır ve bu tür cümlelerin Türkçeye çevri aşamasında dilden kaynaklı

sorunlar ortaya çıkmaktadır. Burada da cümlenin Türkçeye aktarılışında çıkan sorunlar göze çarpmıştır. Başka bir deyişle, Japoncadaki uzun ve virgüllerle ayrılmış karmaşık bir cümle Türkçeye çevrildiğinde karmaşık ve anlamsız hâl almaktadır. Öğrencilerin çevirilerinde bu sorun görülmektedir.

Birinci Metne Ait Japonca Çevriyazı

Mata yatte kimashita “Nihon ni okeru Toruko Bunka Nen”. Toruko Kyowakoku ha, 2003 nen no “Nihon ni okeru Toruko Bunka Nen” no toki ha, kikanchū ni ibento nado wo kikaku suru sōshiki Iinkai wo Toruko Kokunai de tachiage, sono ato Nihon demo iinkai ga tsukurare, gaimushō, bunkakankōshō, bōekichō no shusai niyoru samazamana oyooshi ga okonawaremashita.

Birinci Metnin Japoncası

またやってきました「日本におけるトルコ文化年」。トルコ共和国は、2003年の「日本におけるトルコ年」の時は、期間中にイベントなどを企画する組織委員会をトルコ国内で立ち上げ、その後日本でも委員会が作られ、外務省、文化観光省、貿易庁の主催によるさまざまな催しが行われました。

Türkçe bileşik cümle yapısı, ardı ardına yapılan eylemler ve basit cümlelerin birleşiminden oluşmaktadır. Birbiri ardınca yapılmış eylemleri ifade eden basit cümleleri birleştirmenin bazı yolları vardır. Bunlara, yapıp/edip, yaparak/ederek örnekleri verilebilir¹¹. Bu paragrafın çevirisinde de yapılması gereken, basit cümle birleştirme yollarının anlama göre uygun olanını seçip kullanmaktır.

Öğrencilerin çevirileri incelendiğinde, bileşik cümleler yapmak için yukarıda belirtilen yapılar hiç kullanılmadığından Türkçe çeviride anlam bozukluğu içeren çeviriler göze çarpmaktadır. Aşağıda öğrencilerin çevirileri, hatalı olan yazım biçimleri düzeltilmeden verilmiştir.

Öğrencilerin Çevirileri (1-3)

1- “Japonyada türk kültürü yılı karşılması. Türkiyede 2003 yılında oluşturulan japon türk yılı zamanlarından günümüzde etkinlikler düzenleyen türk milletinin yetkilileriyle birlikte katılmadı.”

¹¹ Korkmaz, (2003, s. 74,87,131) “Türkiye Türkçesi Grameri” adlı eserinde -ArAk, -Ip, -IncA vs grubundaki ekler zarf fiil ekleri olarak ele almakta ve işlevleriyle anlatmaktadır.

2- “Sonunda tekrardan “Japonya’da türk yılı” Türkiye Cumhuriyeti, 2003 yılında “Japonya’da Türk yılı” olduğunda, o dönem boyunca çeşitli etkinlikler vb. birçok şey yapan...”

3- “Japonya’da Türk kültür yılı ilan edildi. Türkiye Cumhuriyeti, 2003 yılının Japonya’da Türkiye yılı olduğu süre zarfı içerisinde, çeşitli etkinlikler düzenleyen kurulu Türkiye’de, daha sonrasında da Japonya’da açarak Dışişleri Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığının öncülüğünde çeşitli etkinlikler düzenledi.”

Yukarıdaki üç çeviriye bakıldığında, ilk ikisinde hem anlatım bozukluğu hem de özne-yüklem uyumsuzluğu olduğu için anlam bütünlüğü bulunmamaktadır. Üçüncü çeviride ise özne “Türkiye Cumhuriyeti” olarak belirlenmiş ve ona göre yapılan işler sıralanmıştır. Bu çeviri oldukça uzun bir cümle olarak çevrilmesine rağmen anlam bakımından anlaşılır bir çeviri niteliği göstermektedir.

Diğer yandan, aşağıdaki çevirilerde cümle birleştirme yollarından -İp bağ fiili kullanılarak ya da cümleyi noktalarla bitirerek bağımsız cümle kurma yolu seçilmiş olduğu görülmektedir. Başka bir deyişle, kaynak metinde öznenin tek olması ve ardından gelen yan cümlelerin virgülle ayrılarak bileşik cümle yapısında olması erek dile (Türkçeye) çeviride, öğrencilere ‘yapıya mı bağlı kalayım anlama mı bağlı kalayım’ tereddüdü yaşattığı aşağıdaki çevirilerde görülmektedir. Özellikle öğrencilerin çeviride -İp bağ-fiilini kullandıkları saptanmıştır. -İp, bağlama zarf-fiili işlevinde olup, eklendiği fiilin kendisinden sonra gelen fiilden daha önce gerçekleştiğini/gerçekleşeceğini ifade eder ve eklendiği fiil ile kendisinden sonra gelen fiil; kip ve şahıs bakımından uyum gösterir (Korkmaz, 2003:999). Bu ek, onları birbirine bağlar. Bu tanıma göre bağ-fiilin kullanıldığı çevirilerde fiil, kip ve şahıs arasında uyumsuzluk görülmektedir. Ayrıca bu çevirilerdeki bir diğer sorun ise, hatalı sözcük kullanımıdır. Örneğin, 4. çeviride “örgüt başlatmak” ve 9. çeviride “komite başlatmak” şeklinde kullanılan ifadeler Türkçede mevcut olmadığından hatalıdır. Bu ifadelerin doğru kullanımı, “örgüt kurmak” ve “komite kurmak” ifadeleridir. 5 ve 10 numaralı çevirilerde ise, “başbakan” sözcüğünün (kaynak metinde hiç olmadığı) hâlde çeviriye eklendiği görülmektedir. Fazladan olan bu sözcük gereksiz yere çeviriye eklenince çevirinin hatalı olmasına neden olmaktadır. 8 numaralı çeviri, özne-yüklem uyumsuzluğu içermektedir. Daha da açmak gerekirse, “Türkiye Cumhuriyeti ...heyet kuruldu” cümlesinde öznenin yaptığı iş edilgen yapıyla anlatılmış olan kurallı olmayan bir cümledir. Bu cümlede edilgenlik yapısı “tarafından” sözcüğü gerektirmektedir. Buradan da sözcüklerin anlamlarını tam olarak araştırmadıkları ya da yanlış anladıkları düşüncesindeyiz.

Öğrencilerin Çevirileri (4-11)

4- Tekrarda geldi çattı, Japonya'da Türk Kültür yılı. Türkiye Cumhuriyeti 2003 yılında Japonya'da Türk yılı zamanında çeşitli organizasyonlar düzenlemesi için bir örgüt başlatıp, bu sırada Japonya'da Ticaret Ajansı tarafından bu etkinlikler yapıldı.

5- Yeniden Japonya'da Türk yılı ilan edildi. Türkiye başbakanı 2003 yılı "Japonya'da Türk Yılı" sırasında, dönem boyunca Türkiye'de etkinlikler için bir organize komitesi kurup, daha sonra Japonya'da kurulup, Dışişleri Bakanlığı tarafından, Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından çeşitli etkinlikler de organize edilmiştir.

6- Japonya'da Türk Kültür Yılı yine geldi. Türkiye Cumhuriyeti, 2003 yılının "Türk Yılı" zamanında bu dönem içinde etkinlikler gibi şeyleri düzenleyen komite örgütünü Türkiye'de kurup sonrasında Japonya'da da bu örgüt kurulup Dışişleri Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Turizm Acentalarınınca bir çok etkinlik yapıldı.

7- Öğrenci çevirileri 3: Burada ayrıca basit cümleleri birleştirirken özne yüklem ilişkisine dikkat edilmediği görülmektedir.

8- Yine sonunda "2019 Japonya'da Türk Kültür Yılı". Türkiye Cumhuriyeti 2003 yılında "Japonya'da Türk Yılı" zamanında dönem boyunca Türkiye'de çeşitli etkinlikler düzenleyen heyet kuruldu. Bunun dışında Japonya'da da Dışişleri Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Ekonomi Bakanlığı ortak araştırması ile bir heyet oluşturuldu.

9- Bir kez daha "Japonya'da Türkiye Yılı" ilan edildi. Türkiye Cumhuriyeti, 2003 yılındaki "Japonya'da Türkiye Yılı" sırasında, Türkiye'de dönem boyunca etkinlik ve benzeri organizasyonlar düzenlemek üzere bir komite başlattı. Daha sonra Japonya'da Dışişleri Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığının da bulunduğu bir komite kurulup Ticaret Ajansı tarafından düzenlenen çeşitli etkinlikler yapıldı.

10- Yeniden Japonya'da Türk yılı ilan edildi. Türkiye başbakanı 2003 yılı "Japonya'da Türk Yılı" sırasında, dönem boyunca Türkiye'de etkinlikler için bir organize komitesi kurup, daha sonra Japonya'da kurulup, Dışişleri Bakanlığı tarafından, Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından çeşitli etkinlikler de organize edilmiştir.

11- Japonya'da Türk Kültür Yılı yine geldi. Türkiye Cumhuriyeti, 2003 yılının "Türk Yılı" zamanında bu dönem içinde etkinlikler gibi şeyleri düzenleyen komite örgütünü Türkiye'de kurup sonrasında Japonya'da da bu örgüt kurulup Dışişleri Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Turizm Acentalarınınca bir çok etkinlik yapıldı.

2.2.b. İkinci Metnin İlk Cümlesi ve Öğrencilerin Çevirileri

Miai Kekkon wa Shimetsu shitanoka.

見合い結婚は死滅したのか

Hissha no gakusei jidai niwa “miai kekkon ka” soretomo “ren ai kekkon ka” to iu mondō ga yoku okonawaretaita. Tōji demo Hanayomehanamukohosha wa ōmune “ren’ ai kekkonha” deari, “miai kekkonha” wa oya ya gokinjosan nado tōjisha dewa nai hitobito ga chūshin deatta. Sono ato, terebi doramade “oya ga susumeru endan o kotowari tsudukeru kyaria woman” to iunowa kakasenai tōjōjinbutsu de attaga, sōre mo kinjo dewa hotondo mikakenakunatta.

筆者の学生時代には、「見合い結婚か」それとも「恋愛結婚か」という問答が良く行われていた。当時でも花嫁・
はなよめ
はなむここうほしや おおむ 花婿候補者たちは概ね「恋愛結婚派」であり、「見合い結婚派」は親やご近所さんなど当事者では無い人々が中心であった。その後、テレビドラマなどで「親が勧める縁談を断り続けるキャリア・ウーマン」というのは欠かせない登場人物であったが、それも最近ではほとんど見かけなくなった。

İkinci metnin çevirisini yaparken, bu yazıyı (kaynak metni) yazarın hangi bakış açısıyla yazdığını öncelikle saptamak gerekmektedir. Başka bir deyişle, yazar kişi birinci tekil kişi olarak kendi ağzından mı yazmış yoksa 2 ya da 3. kişi ağzından mı yazmış? Özne nerede? Çeviriyi yapan kişi öncelikle Japoncanın “yazın dili” ve “saygı dili” bilgisine ve ikisi arasındaki ayrımı yapabilecek yetkinliğe sahip olmalıdır. İlk cümlenin çevirilerine bakıldığında, 12, 13, 14 ve 15 numaralı çevirilerde özneyi birinci tekil kişi ile “ben” olarak çevirdikleri için işi yapan kişinin yazarın kendisi olduğu anlaşılmaktadır. Ancak diğer çevirilerde, yapan kişi belli değildir, sadece yazarın öğrencilik yıllarındaki bir durumdan bahsedildiği anlaşılmaktadır. Daha somut ifade etmek gerekirse, 16, 17 ve 18 numaralı çevirilerde olay edilgen yapıyla anlatılmış (özne dikkate alınmamış), 19, 20, 21, 22, 23 ve 24 numaralı çevirilerde ise geçmişteki durum olarak anlatılmıştır. Bu nedenle çevirilerde özne-nesne-

yüklem ilişkisi, yapan-eden sorunu ve eylemin anlamını çeviriye tam olarak yansıtamama sorunu saptanmıştır.

Öğrencilerin Çevirileri (12-15)

12- Stajyer yazarlık dönemimde, görücü usulü evlilik ve aşk evliliğini ele almıştım.

13- Öğrencilik zamanlarımda, görücü usulü evlilik mi yoksa aşk evliliği mi sorularına iyi cevaplar veriyordum.

14- Öğrencilik yıllarımda “görücü usulü evlilik” ve “aşk evliliği” cevapları sık sık görülürdüm.

15- Yazarlık öğrenciliği zamanlarımda görücü usulü evlilik ya da aşk evliliği denilen sorunu iyice araştırdım.

Öğrencilerin Çevirileri (16-18)

16- Yazarlık evliliği yıllarımda “Görücü usulü evlilik mi” yoksa “aşk evliliği mi” sorularını çokça söyleniyordu.

17- Yazıcı orta okul zamanları, “görücü usulü evlilik” ve yahut “sevgi ile evlilik” ikisi de çok konuşuluyordu.

18- Yazarın öğrencilik çağında, görücü usulü mü yoksa aşk evliliği mi denilen soru çok sık gündeme gelirdi.

Öğrencilerin Çevirileri (19-24)

19- Yazarlık öğrenciliğim sırasında, “Görücü usulü evlilik”, “Aşk evliliği” soruları oldukça popülerdi.

20- Yazarlığın öğrencilik dönemlerinde “görücü usulü evlilik mi yoksa aşk evliliği mi? Soruları sıkça gündemdedi.

21- Yazarlık okulundaki zamanlarımda Görücü usulü mü yoksa aşk evliliği mi tartışmaları devam etmekteydi.

22- Öğrencilik yıllarımda Görücü usulü evlilik mi yoksa Aşk evliliği mi diye sorulması oldukça yaygındı.

23- Yazarın öğrencilik döneminde “Görücü usulü evlilik” ya da “Aşk evliliği” oldukça yaygındı.

24- Yazarlık yaptığım dönemlerde, “görücü usulü evlilik mi” yoksa “aşk evliliği mi” şeklinde sıkça gündemi meşgul eden sorular vardı.

2-2.c Üçüncü Metin ve Öğrencilerin Çevirileri

Gifu-ken no Okegawa Matsuri wa Tsūshōkojiki Matsuri to yobareteimasu. Namae no inpakuto ni hikarete Gifuken Kamogun Kawabechō o otozuremashita. **Kamidana no mae no suwatteiru nowa kojikitte iu ka hoomuresu!?**

ぎふけん おけ まつ つうしょうこじきまつ
岐阜県の桶がわ祭りは通称乞食祭りと呼ばれています

ひ ぎふけんかもぐんかわべちょう

。名前のインパクトに惹かれて岐阜県加茂郡川辺町を訪れました。
た。神棚の前の座っているのは乞食っていうかホームレス!?

Üçüncü metne ait paragrafın 3. cümlesinin öğrenciler tarafından çeşitli ifadelerle çevrildiği görülmüştür. Burada ilk iki cümlelerin çevirilerinde sorun görülmediği için sadece 3. cümlelerin çevirileri incelenmiştir. Kültürel öğelerin kaynak dilden hedef dile çevrilmesi önemli bir işittir. Sözcük olduğu gibi alınacaksa yanına parantez içinde ya da dipnot olarak ne anlama geldiğinin açıklanması gerektiği araştırmacılar tarafından söylenmektedir. Örneğin burada kamidana (神棚) sözcüğü Japon kültüründe önemli bir öğedir. Sözlüklerde Şinto tapınağı olarak geçer. Ama evde bulunuyorsa Tanrıların sergilendiği özel bir dolap, açık alanda ise daha büyük çaplı sunduraklardır. Buralarda Tanrılara çeşitli yiyecek ve çiçekler sunulur. Çevirilere baktığımızda bu sözcüğün “Tanrı heykeli, kilise ve cenaze alanı” olarak çevrilmiş olduğu görülmektedir. Bu çevirileri yapan öğrencilerin kamidana (神棚) sözcüğünün Japon hayatındaki yerini ve kültürel önemini yeterince araştırmadığı anlaşılmaktadır.

Öğrencilerin Çevirileri (25-28)

25- Cenaze alanının önünde oturan dilenci denilen evsiz de kim!

26- Tanrı heykelinin önündeki şey de ne öyle?

27- *Gifu Kamagun Wavejyo kasabasında kilisenin önünde oturan dilenci?*

28- *Tanrı'nın evinin önünde oturan kırmızı pirinç denilen evsizler mi?*

Ayrıca kaynak metin cümlesi konuşma dilindedir. Bu hem yazının genel içeriğinden hem de ünlem ve soru işaretinin birlikte kullanılmasından anlaşılmaktadır. Buradan yazarın hem gördüklerine çok şaşırdığı hem de kendisine soru sorduğu çıkarımında bulunulur. Yapılan çevirilerde buna dikkat edilmiş mi diye bakıldığında, 29 numaralı çevirinin hem yapı hem anlam yönünden eksik olduğu ve -mı soru ekini kapsamadığı görülmektedir. 30 numaralı cümlede kültürel öğeler olduğu gibi alındığından, bu sözcüklerin anlamını bilmeyen okuyucu için bu çeviri anlamsız bir cümle olacaktır. 32 numaralı çeviride “ya da” bağlacı gereksiz kullanılmıştır. 33 numaralı çeviride “bir” sayı sıfatı belirsizlik anlatmaktadır ve kaynak metne göre gereksiz kullanımdır. 34 numaralı çeviride “çoğul” kullanılmış ama, kaynak metne göre bir evsizden bahsediliyor. 35 numaralı çeviride soru eki kullanılmadığı hâlde soru işareti kullanılmıştır. 36’da ise “mi” soru eki “evsiz” sözcüğünden sonra eklenmelidir.

Öğrencilerin Çevirileri (29-36)

29- *Tapınağın önünde oturup yiyen de bir evsiz!?*

30- *Kamidana'nın önünde oturan, kojiki denen evsiz mi?*

31- *Şinto tapınağının önünde oturan bir dilenci mi yoksa bir evsiz mi? Çeviriler arasında en yakın anlam.*

32- *Tapınağın önünde oturan dilenci ya da evsiz mi yani? “ya da” bağlacı olmamış.*

33- *Orada tapınağın önünde oturan evsiz bir dilenci mi? “bir” belirsizlik veriyor ve yanlış.*

34- *Tapınak önünde oturan evsiz olarak da bilinen dilenciler mi? “*

35- *Tapınağın önünde oturan dilenci denilen bir evsiz!?*

36- *Tapınağın önünde oturan bir evsiz dilenci mi?*

Ayrıca çevirinin genelinde yapı ve anlam açısından sorunlar olduğu ve bunun sebebinin de öğrencilerin ana dilinde ifade etme yeteneğinin zayıf olmasından kaynaklandığı düşüncesindeyiz. Yıl boyunca bütün çevirileri doğru ve düzgün olan öğrenci sayısı 22 kişiden sadece 4 kişi olmuştur. Bu 4 öğrencinin çeviride iyi olmalarının en büyük nedeni ise çeviri işini önemsemeleri ve kendilerini çeviri konusunda yetiştirmeye adanmış olmalarıdır:

3. Sonuç

Yapılan incelemede, öğrencilerin çevirilerinde aşağıdaki ortak sorunlar olduğu sonucuna varılmıştır.

1) Öğrencilerin kaynak dildeki bir metni ana dillerine çevirirken ifade etmede güçlük çekmeleri nedeniyle ana dilinde ifade yeteneğinin zayıf ya da yetersiz olduğu,

2) Kaynak dille ilgili (Japonca) kültürel bağlamda sözcük bilgilerinin yetersizliği ve yeterince araştırma yapmamış oldukları,

3) Kaynak dildeki sözcüğün karşılığının erek dilde (Türkçe) birden fazla olması durumunda bağlama uygun olan sözcüğün seçiminde zorlandıkları,

4) Hem ana dilinde hem de Japonca dil bilgisinde yeterli bilgiye sahip olmamalarından dolayı çevirilerinde anlam ve/ veya yapıdan kaynaklı sorunlar olduğu saptanmıştır.

Bu sorunların giderilmesi ve en aza indirilmesi için öncelikle çeviri dersinin kazanımlarına; “çeviri edincinin, çeviri işinin ve çevirmenlik meslek bilincinin çok önemli olduğu konusunda öğrencilere farkındalık kazandırılması” olarak ekleme yapılmalıdır. Mevcut müfredatta çeviri türleri ve stratejileri üzerinde durulmaktadır. Ancak, çevirinin hayatın vazgeçilmez bir parçası ve ihtiyaç duyulan bir işlem olduğu; bu doğrultuda çevirmenlik mesleğinin de önemli bir sorumluluk olduğu bilincini öğrencilere aşılmalı ve sorumluluk duygusu içinde çeviri yapımları gerektiği üzerinde ısrarla durulmalıdır. Bu kazanımlara ulaşmak için dersin müfredatına “çeviri kuramları” eklenmesi ve bu müfredatın uygulanması için çeviri dersinin 1 yıl erken başlatılarak 3. sınıftan itibaren 2 yıl (4 dönem) boyunca verilmesi önerilmektedir. Özellikle öğretmenlerin çeviri derslerinde bu 4 sorunu göz önünde bulundurarak, öğrencilerin dil yetilerini, dil bilgisi bilgilerini ve sözcük dağarcığını geliştirmeleri ve bunu çeviri işleminde başarılı bir şekilde uygulamaları için onlara araştırma ödevi verilmesi önerilmektedir.

4. Ekler

1. Birinci Kaynak Metin ve Türkçe Çevirisi

“Heisha wa “2019 Nen Nihon ni okeru Torukonen” wo ōen shiteimasu!”

(弊社は「2019年日本におけるトルコ年」を応援しています

!)

Mata yatte kimashita “Nihon ni okeru Toruko Bunka Nen”. Toruko Kyowakoku ha, 2003 nen no “Nihon ni okeru Toruko Bunka Nen” no toki ha, kikanchū ni ibento nado wo kikaku suru sōshiki Iinkai wo Toruko

Kokunai de tachiage, sono ato Nihon demo iinkai ga tsukurare, gaimushō, bunkakankōshō, bōekichō no shusai niyoru samazamana oyooshi ga okonawaremashita.

またやってきました「日本におけるトルコ文化年」。トルコ共和国は、2003年の「日本におけるトルコ年」の時は、期間中にイベントなどを企画する組織委員会をトルコ国内で立ち上げ、その後日本でも委員会が作られ、外務省、文化観光省、貿易庁の主催によるさまざまな催しが行われました。

Türkçe Çevirisi

Şirketimiz “2019 Yılıın Japonya’da Türkiye Yılı” Olmasını Destekliyor.

Sonunda yine geldi “Japonya’da Türk Kültür Yılı”. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, 2003 yılı “Japonya’da Türkiye Yılı” olduğunda bu süre boyunca çeşitli etkinlikler düzenlemesi için yurt içinde düzenleme komitesi kurmuştu. Ardından Japonya’da da düzenleme komitesi kurarak Dışişleri Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı ve ticaret ajanslarının destekleriyle çeşitli etkinlikler düzenlemişti.

2. İkinci Kaynak Metin ve Türkçe Çevirisi

Miai Kekkon wa Shimetsu shitanoka.

見合い結婚は死滅しめつしたのか

Hissha no gakusei jidai niwa “miai kekkon ka” soretomo “ren ai kekkon ka” to iu mondō ga yoku okonawaretaita. Tōji demo Hana-yome-hanamukohosha wa ōmune “ren’ ai kekkonha” deari, “miai kek-konha” wa oya ya gokinjosan nado tōjisha dewa nai hitobito ga chūshin de-atta. Sono ato, terebi doramade “oya ga susumeru endan o kotowari tsudukeru kyaria woman” to iunowa kakasenai tōjōjinbutsu de attaga, sōre mo kinjo dewa hotondo mikakenakunatta.

筆者の学生時代には、「見合い結婚か」それとも「恋愛結婚はなよめか」という問答が良く行われていた。当時でも花嫁・

はなむここうほしや おおむ
花婿候補者たちは概ね「恋愛結婚派」であり、「見合い結婚派」は親やご近所さんなど当事者では無い人々が中心であった。その後、テレビドラマなどで「親が勧める縁談を断り続けるキャリア・ウーマン」というのは欠かせない登場人物であったが、それも最近ではほとんど見かけなくなった。

Türkçe Çevirisi

Görücü Usulü Evlilik Bitti mi?

Yazarlık öğrenciliğim yıllarında “görücü usulü evlilik mi?” yoksa “aşk evliliği mi?” soruları oldukça gündemdeydi. O zamanlarda bile gelinle damat adayları arasında aşk evliliği gündemdeyken, “görücü usulü evlilik” ebeveyn ya da komşular gibi ikincil kişilerin gündeminde yer almaktaydı. Daha sonra televizyon dizilerinde “ailenin bulduğu eşi reddederek işi tercih eden kariyer kadını”nı anlatan karakterler vazgeçilmez olmuştu, ama bu da son zamanlarda görülmez oldu.

3. Üçüncü Kaynak Metin ve Türkçe Çevirisi

Kojiki no Matsuritte Nanda!? Osekihandaisödatsukassen “Kojiki Matsuri” (Gifu)

こじき まつ おおむ
乞食の祭りってなんだ!? お赤飯大争奪合戦「乞食祭り」
(ぎふ)
】【岐阜】

Gifu-ken no Okegawa Matsuri wa Tsūshōkojiki Matsuri to yobareteimasu. Namae no inpakuto ni hikarete Gifuken Kamogun Kawabechō o otozuremashita. **Kamidana no mae no suwatteiru nowa kojikitte iu ka hoomuresu!?**

ぎふけん おけ まつ つうしょうこじきまつ
岐阜県の桶がわ祭りは通称乞食祭りと呼ばれています。
ひ ぎふけんかもぐんかわべちょう
名前のインパクトに惹かれて岐阜県加茂郡川辺町を訪れました。
かみだな
神棚の前の座っているのは乞食っていうかホームレス!?

Türkçe Çevirisi

Kojiki Festivali de ne ki!? Kırmızı Pirinç Kapışması "Dilenci Festivali" [Gifu]

Gifu ilindeki Okegawa festivali dilenci festivali olarak da anılır. İsminden etkilenip Gifu-Kamogun'daki Kawabe-kasabasını ziyarete gittim. **Tapınağın önünde oturan, bir dilenci mi yoksa evsiz mi (demek lazım)!?**

Kaynakça

- Akbulut, A. N. (2016). *Türkiye'de Çeviribilim*. İstanbul: Sözcükler Yayınları.
- Baykara, O. (2014). Türkçe Çevirileriyle Kadim Japon Şiiri. S. Esenbel, & E. Küçükyalçın içinde, *Türkiye'de Japonya Araştırmaları II* (s. 214). İstanbul,: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Çiftçi, Ü. (2017). Japoncadan Türkçeye Yapılan Çevirilerde Ortaya Çıkan Sorunlar:Dilbilimi Açısından Farklılıklar Üzerine. C. Kahraman, & L. Toksöz içinde, *Japon Dili ve Kültürü İncelemeleri JDİ Serisi II*. London: Transnational Press.
- Erkin, C. (2003). Japonca Türkçe Çeviri Eğitiminin Sorunları. *II. Japonca Öğretmenleri Toplantısı Bülteni* (s. 10-13). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Esen Eruz, S. (2008). *Akademik Çeviri Eğitimi*. İstanbul: Multilingual.
- Esen, E. (2013). Manyoshu'da Kadın Şairler ve Şiirleri- Bilişsel Poetika Açısından "Okuyucu-Dinleyici Sorumluluğu". *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Kayseri.
- Esen, E. (2014). Japon Edebiyatından Türkçeye Çeviriye 'Okuyucu Dinleyici Sorumluluğu' Yaklaşımı-Sasame Yuki Örneğinde. E. Erinç, & A. Küçükler içinde, *3. Asya Dilleri ve Edebiyatları Bildiriler Kitabı* (s. 461-483). Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Esen, E. (2019, 09 12). *Japoncadan Latin Alfabesine Çeviriyazı*. ESEN,Esin: esin-sen.com adresinden alındı
- Friench, H. (2012). *Çeviri Sanatı Üzerine, Çeviri Seçkisi II*. (M. Rıfat, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Gürçağlar, Ş. T. (2016). *Çevirinin ABC'si*. İstanbul: Say Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kurultay, T. (2019). Collaging Parallels and Divergences in Turkish and Japanese Translation History and Studies Special Notes. E. Esen, & R. Miyashita

çinde, *Shaping the Field of Translation In Japanese ↔ Turkish Contexts I* (s. 43-58). İstanbul: Peterlang.

Kuşmaul, P. (2013). Erek Metin Kaynak Metne Ne Kadar Sadık Kalmalıdır? F. Yücel (Dü.) içinde, *Çeviribilimin Paradigmaları, Çeviri Seçkisi* (s. 115). Çanakkale: Çanakkale Kitaplığı.

TDK. (2019, 09 09). *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. sozluk.gov.tr: sozluk.gov.tr adresinden alındı

Tekmen, A. N. (2011). Japon Edebiyatı Örnekleminde Çeviri Sorunu. *Lacivert Öykü ve Edebiyat Dergisi*, 87-90.

Japonca Metinlerin Web Sayfaları

Evlilikle ilgili. 02.03.2019 tarihinde <https://gendai.ismedia.jp/articles/-/60066> adresinden erişildi.

Dilencilik Festivali. 19.03.2019 tarihinde. <https://bqspot.com/tokai/gifu/63> adresinden erişildi.

Kültür Yılı. 03.03.2019 tarihinde. https://turkish.jp/turkish_year/ adresinden erişildi.

Diğer Web Sayfalar

Kültür Bakanının Konuşması. 09.09.2019 tarihinde. <https://www.ntv.com.tr/sanat/kultur-ve-turizm-bakani-mehmet-ersoy2019-japonyada-turkiye-yili-olacak,p7ApoacKZkWrpoaWRqbDkw> adresinden erişildi.

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Atatürk University Journal of Faculty of Letters
Sayı / Number **64**, Haziran / June **2020**, 165-184

**RESISTANCE OF A CULTURAL HERITAGE: SIGNIFICANCE OF THE
LAND AND HISTORY IN NATIVE AMERICAN IDENTITY IN LESLIE
MARMON SILKO'S *ALMANAC OF THE DEAD***

**Bir Kültür Mirasının Direnişi: Leslie Marmon Silko'nun *Almanac Of The
Dead* Romanında Toprak/Yurt ve Tarih/Geçmişin Amerikan Kızılderili
Kimliğindeki Önemi**

(Makale Geliş Tarihi: 15.01.2020 / Kabul Tarihi: 27.05.2020)

Filiz BARIN AKMAN *

Abstract

Almanac of the Dead shows how a disrupted relationship to the land and history would lead to cultural disorientation, societal degeneration and fragmentation of identity for the Native Americans. From a Postcolonial perspective, *Almanac of the Dead* is a novel which emphasizes the importance of the land and history in the Native American identity. To criticize the imperialist practices forced onto the Native American cultures and societies, the author Leslie Marmon Silko, creating degenerate and alienated characters who are gripped by the realities of capitalistic neo-colonial structures, intends to draw attention to the corruption and disintegration taking place in individual and societal levels. Through dramatic episodes offered in the novel, Silko suggests that the main culprits in the Native Americans' cultural degeneration and isolation are first and foremost the oblivion of ancestral history/past and a loss of traditional connection to the land and nature. Therefore, the novel becomes a manifesto of resistance against the imposed Euro-American cultures and its narratives. As Postcolonial critic Frantz Fanon would advise, Silko maintains that the cure lies in understanding one's history and regenerating their ties to the land and nature.

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yabancı Diller Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü; *Assist. Prof., Social Sciences University of Ankara, Foreign Languages Faculty, Department of English Language and Literature*, filiz.barinakman@asbu.edu.tr, ORCID ID <http://orcid.org/0000-0003-1893-9609>

Keywords: The Native Americans, Leslie Marmon Silko, *Almanac of the Dead*, The Land, Cultural Heritage, Postcolonialism and Comparative Literature.

Öz

Almanac of the Dead romanı Amerika'nın yerlileri olan Kızılderililer için toprak/yurt ve tarih/geçmiş ile olan ilişkilerdeki kopukluğun kimlik parçalanmasına, kültürel yozlaşmaya ve toplumsal dejenerasyona yol açtığına işaret eder. Sömürge Sonrası Araştırmaları perspektifinden incelenecek olursa, roman Amerikan Yerlilerinin kimliğinde toprak ve tarihin önemini vurgulayan bir metindir. Kızılderili toplumları ve kültürleri üzerine empoze edilen sömürgeci-kapitalist uygulamaları eleştirmek için yazar Leslie Marmon Silko, kapitalist neo-sömürge yapıların gerçekleri tarafından esir alınarak yozlaşan ve yabancılaşmış karakterler yaratır ve böylece bireysel ve toplumsal düzeylerde çöküş ve parçalanma süreçlerine dikkat çeker. Romanda sunulan dramatik hikayelendirmeler sayesinde Silko, Kızılderililerin kültürel dejenerasyonundaki ve soyutlanmasındaki temel etkenlerin her şeyden önce ataların tarihine / geçmişine kayıtsızlık ve toprak ve doğa ile olan geleneksel bağlantının kaybı olduğunu ileri sürer. Bu nedenle roman, empoze edilen Avrupa-Amerikan kültürüne ve anlatılarına karşı bir direniş manifestosu haline gelmektedir. Sömürge Sonrası Araştırmalar eleştirmeni Frantz Fanon'un önerceği gibi, Silko, kültürel iyileşmenin kişinin tarihini anlamada, doğa ve toprakla olan ilişkileri yeniden oluşturmada yattığını savunur.

Anahtar Kelimeler: Kızılderililer/Amerikan Yerlileri, Leslie Marmon Silko, *Almanac of the Dead*, Toprak/Yurt, Kültürel Miras, Sömürgecilik Sonrası Araştırmaları ve Karşılaştırmalı Edebiyat.

Introduction

Leslie Marmon Silko's 1992 postmodern novel *Almanac of the Dead*, though pessimistically apocalyptic and suspicious of redemption, can still be read as a narrative of cultural resistance which displays the persistent and destructive legacy of the European colonialism on the Native Americans¹ identities, cultures and traditions. Through portrayal of a plethora of unredeemable and unlovable characters, corrupted by the socio-economic and cultural vestiges of colonialism and postmodern capitalism, the book laments the Native Americans' loss of the land and history, and conversely traditional cultural identities. Silko's protest, a Native American who was born in 1948 and raised on the Laguna Pueblo Reservation Laguna, against racist Eurocentrism which can also be observed in her essays

¹ The term Native Americans will be used instead of "Native Indians or American Indians"

collected in *Yellow Woman and a Beauty of the Spirit: Essays on Native American Life Today*, succinctly underpins the anti-colonialist message of *Almanac* when she says “*There was not, and there never had been, a legal government by Europeans anywhere in the Americas. Not by any definition, not even by the Europeans’ own definitions and laws. Because no legal government could be established on stolen land*” (133).

One of the most salient themes that is observed in Silko’s novel is the Native Americans’ unique ties to the land and nature as well as history and the past. Therefore, as Silko dramatically points out the disruption of this unique bond by the colonial expansions and capitalist practices has resulted in the moral disintegration and disorientation of the Native Americans; that is to say, in the novel from a Postcolonial perspective, Silko traces the degenerative forces of colonization on the Native American identity and culture. In order to better grasp her poignant criticism of the European settlers’ seizure of the Native American territories, it would be a good idea to look at the history of the original inhabitants of the Americas.

According to the proved theories of the origins of the Native Americans, their pre-historic ancestors² have been thought to have set off from Central Asia and arrived at the North American continent through The Bering Strait, which used to be a land bridge connecting the two continents—over Siberia and Alaska—in about 15-000-20-000 BC during the Ice Age (Dulik, 2012 p. 229). These migrating proto-Turkic populations³ slowly dispersed southward from Alaska throughout the Americas, subsequently diversifying into different tribes over the centuries and growing in numbers until the arrival of the colonial settlers starting with the Christopher Columbus’s “discovery” of the New World in 1492. It is interesting to

² There has been controversy surrounding the origin of the Native Americans. However, recent DNA tests seem to prove what even the American President Thomas Jefferson had long suspected: The Native Americans are related to the Turkic Peoples in Central Asia through a common paternal ancestor and they had arrived in the Americas through the Bering Strait. This is the recent scientific finding of Matthew C. Dulik et al.: “Based on these data, we noted differences in the origin and population history of Altaian ethnic groups, with northern Altaians appearing more like Yeniseian, Ugric, and Samoyedic speakers to the north, and southern Altaians having greater affinities to other Turkic speaking populations of southern Siberia and Central Asia. Moreover, high-resolution analysis of Y chromosome haplogroup Q has allowed us to reshape the phylogeny of this branch, making connections between populations of the New World and Old World more apparent and demonstrating that southern Altaians and Native Americans share a recent common ancestor. These results greatly enhance our understanding of the peopling of Siberia and the Americas.”

³ In recent years In *Encyclopedia Britannica* and other sources giving information about Native American origins, it is interesting to note a deliberate attempt to hide any reference to possible Turkish and Turonian origins for Native Americans; as a result recent DNA researchers and archeologists have come up with the term “Beringians.” According to these theories, these nomadic peoples are believed to have inhabited the Bering passage for thousands of years before they dispersed into the Americas. Invention of this new terminology and their ages-long stay in this region are presented as if it had erased the Turkic origins of the Native American peoples. Source: <https://www.britannica.com/topic/Native-American/Prehistory>

note that this hypothesis has long been suggested by eminent European scholars; for instance, nineteenth century Scottish architecture historian James Fergusson, who is particularly interested in the Turonian burrow/mound burial sites, called *höyük* in Turkish, in *Rude Stone Monuments in All Countries: Their Age and Uses* (1872) maintains the existence of Turonian origins of the Native American populations. First, he puts forward the claim that the Vikings and Scandinavians had arrived in and discovered the Americas centuries before Columbus in 900s: “*If it is wished to establish anything like a direct connexion [sic] between the two continents, we must go back to the far distant prehistoric times when the conformations of land and water were different from what they now are. No one, I presume, will be found to contend that, since the continents took their present shape, any migration across the Atlantic took place in such numbers as to populate the land, or to influence the manners or customs of the people previously existing there. It may be that the Scandinavians did penetrate in the tenth or eleventh centuries to Winland, by the way of Greenland, and so anticipated the discovery of Columbus by some centuries*” (516). Then Fergusson goes onto his argument which determinedly marks the Bering Strait as the only possible passageway that led to the pre-historic Turonian people to the American continent: “*If any connexion really existed between the Old and the New World, in anything like historic times, everything would lead us to believe that it took place via Behring Strait or the Aleutian Islands. It seems reasonable to suppose that the people who covered the Siberian Steppes with tumuli may have migrated across the calm waters of the Upper Pacific, and gradually extended themselves down to Wisconsin and Ohio, and there left these memorials we now find. It may also be admitted that the same Asiatic people may have spread westward from the original hive, and been the progenitors of those who covered our plains with barrows, but beyond this no connexion seems to be traceable which would account for anything we find.*” (516).

Thousands of years after the migration of these proto-Turkic settlers in the North and South Americas, the fateful arrival of the European explorers, in fact in search of a direct route to India in an attempt to evade the taxes collected by the Ottoman Turks who controlled the Mediterranean maritime and land trade routes at the time, was a turning point for the history of the indigenous populations of the Americas, including the Native Americans. From the fifteenth century onward, Spanish conquistadors, followed by the British and French in the seventeenth centuries, began a process of colonization of the Americas, establishing plantations to grow profitable commodities such as sugar, tobacco and cotton and enslaving native populations (later resorting to the Atlantic slave trade where captured Africans were put to work) and invading and capturing the lands which belonged to the indigenous populations for natural resources such as silver and gold.

In addition to years of warfare and clashes between the colonial settlers the Native American tribes as well as their forced displacements, epidemics caused by

small-pox and measles— diseases that the indigenous peoples had no immunity to— caused a sharp decline in their population and a shrinkage in the land they owned. During the American Revolution, the Native Americans lost further land, as their allies the British signed the Treaty of Paris, 1783 with the revolting American colonies and ceded vast amounts of Native American territories to the emerging U.S without their consent or approval. In the late eighteenth century, the newly established federal government of America decided to deal with the Native American problem through land purchases and acculturation. George Washington, who deemed the culture and civilization of the “Native Indians” inferior, for instance, initiated The Civilization Fund Act of 1819, aimed at civilizing the “barbaric” Native American tribes and assimilating them into society. Obviously for the Native Americans this meant the replacement of their native languages and dialects with English and ancestral cultural practices with that of the Anglo-American norms and standards.

The American westward expansion continued in the nineteenth century despite the resistance of the indigenous tribes of the Great Plains east of the Mississippi River. The finding of gold in modern day state of Georgia, used to be known as Cherokee land, caused another series of tragic events and forced relocations for the Native American tribes. Based on the passage of the Indian Removal Act of 1830, thousands of Native Americans were forced to migrate areas to the west of the Mississippi River designated as Indian Territory in 1838. This long and arduous forced journey, known as the Trail of Tears, caused the death of thousands of people from hunger, cold and disease. In the following years after this tragic displacement of the Native Americans, the ideology of the Manifest Destiny, popularized by the American media and supported by the politicians, helped provide a justification for further invasion and occupation of the Native American territories. In modern day America, according to 2010 Census⁴ there is approximately 5.2 million people identified as Native American, thus making up 1.7 percent of the overall population. They are mainly concentrated in the north-western parts of the continent and currently out of federally recognized 570 tribes half live in Indian Reservations: “*The ten states with the largest American Indian and Alaska Native alone-or-in-combination populations in 2010 were California, Oklahoma, Arizona, Texas, New York, New Mexico, Washington, North Carolina, Florida, and Michigan.*” Though most Native Americans seem to have integrated into society, as Silko shows in the novel, majority of the Native American populations live in

⁴ <https://www.census.gov/history/pdf/c2010br-10.pdf>

poverty suffering from societal problems such as unemployment, gambling, gang activity, alcoholism⁵ and drug addiction.

Methodology

Postcolonial theory examines the effects of colonization on the conquered and displaced peoples as well as their responses to colonialist power structures. First and foremost, Silko's novel can be read as a postcolonial protest against the traumatic erosion of the Native American identities and their cultural heritage by the European narratives and norms. Therefore, in reading this novel to investigate the legacy of colonialism in areas such as identity, language, culture and history it will be useful to adopt a Postcolonial perspective which provides the necessary theoretical framework in study and the analysis of literary/cultural texts. Obviously Edward Said's influential 1978 book *Orientalism* helped to bring to attention some of the key ideas and notions that underpin Postcolonialism, such as conducive relationship between knowledge and power, Eurocentric cultural hegemony, and representations of the other. Even though, in *Orientalism*, Said's focus is on the binary construction of the West vs. East (mainly Europe and the Middle East) and builds his arguments on the existence of West's Orientalist, Eurocentric conception its other the East, theoretically a similar binary construction can be detected in initially the Europeans and later Anglo-Saxon Americans' relations with the Native populations of the Americas. Spivak's further elaboration on the concept of the other is also important in identifying the persistent legacy of colonialism on cultural identities and traditions. As she maintains, the West's hegemony over the conquered or colonized people as a form of epistemic violence was further strengthened by the West's representation and definition of the East as the other: "*The clearest available example of such epistemic violence is the remotely orchestrated, far-flung, and*

⁵ For detailed historical observations on this issue, see Andrew J. Blackbird's, a Native American author, *History of the Ottawa and Chippewa Indians of Michigan* (1887). He describes how alcohol, an unknown substance before the arrival of the European settlers, was introduced to Native Americans and precipitated alcoholism among them.

"I never heard any boy or any grown person utter any bad language, even if they were out of patience with anything. Swearing or profanity was never heard among the Ottawa and Chippewa tribes of Indians, and not even found in their language. Scarcely any drunkenness, only once in a great while the old folks used to have a kind of short spree, particularly when there was any special occasion of a great feast going on. But all the young folks did not drink intoxicating liquors as a beverage in those days. And we always rested in perfect safety at night in our dwellings, and the doorways of our lodges had no fastenings to them, but simply a frail mat or a blanket was hung over our doorways which might be easily pushed or thrown one side with- out any noise if theft or any other mischief was intended. But we were not afraid for any such thing to happen us, because we knew that every child of the forest was observing and living under the precepts which their forefathers taught them, and the children were taught almost daily by their parents from infancy unto manhood and womanhood, or until they were separated from their families. These precepts or moral commandments by which the Ottawa and Chippewa nations of Indians were governed in their primitive state, were almost the same as the Ten Commandments which the God Almighty himself delivered to Moses on Mount Sinai on tables of stone." (p.12-13)

heterogeneous project to constitute the colonial subject as Other. This project is also the asymmetrical obliteration of the trace of that Other in its precarious Subjectivity” (Spivak, 1988: p 24-25). So in my reading of *Almanac*, this concept of othering the East or non-Western cultures and peoples, and the establishment of Eurocentric cultural hegemony on the Native Americans will be an important point of analysis.

Another important concept in Postcolonial criticism is “cultural resistance,” a notion developed and exemplified by Frantz Fanon in *The Wretched of the Earth* (1961). A psychiatrist by training, Fanon in his critique of the brutal colonization of Algiers, and the African continent at large, by the French in the first half of the nineteenth century, is particularly interested in the psychological impacts of colonization on native populations and lays out the steps for postcolonial healing: reclaim your past and identity and then obliterate the colonialist ideology which suppressed your identity and history. Fanon’s prescription to colonial suppression as he describes a “*passionate search for a national culture which existed before the colonial era*” closely resonates with Silko’s lamentation for a colonial eradication of Native American cultural heritage, followed by a call to reclaim history and the land (1963: p 209).

In addition to Postcolonialism, in my reading I will make use of the postmodernist notions of fragmented identity and disorientation largely brought about by the capitalist, neo-colonialist modes of productions and life styles. Postmodern criticism and Postcolonialism merge in their attempts to critique and deconstruct of the idea of the empire, the Enlightenment, modernity and the Eurocentric grand narratives. Therefore, it can be said that Postcolonial criticism draws attention to the suppression of indigenous cultures and identities in the postmodern period. As Silko in *Almanac* locates capitalist and mass media culture as factors contributing to the moral disintegration of the Native American societies—though she equally dismisses Marxism as unfit for the specificities of the indigenous cultures—Fredric Jameson’s critique of Modernism and Postmodernism from a Marxist viewpoint, in other words because of his detailed investigation of cultural implications of economic modes of production, in *Postmodernism, or, the Cultural Logic of Late Capitalism* (1991) will offer an important philosophical and theoretical framework to analyze *Almanac*. In this work, Jameson particularly draws attention to the hegemonic powers of the mass media in enforcing ideologies onto individuals to maintain the triumph of the interests of capitalism. Therefore, media and capitalism join forces to colonize people’s minds. As a result, for Jameson postmodernist world turns into an arena filled with disoriented subjects with fragmented identities. Likewise, Silko provides us with disoriented characters of the Native American origin, in oblivion of the past, are easily hypnotized and degenerated by the mass media culture. Jameson tries to create a link between this cultural degeneration and capitalism. Commenting on Jameson’s work, Chela Sandoval, in *Methodology of the Oppressed* (2000), draws attention to Jameson’s

public warning which states that “*transmutation of economic, political, cultural and psychic forms, under the influence of unprecedented global exchange, are coalescing into dangerous neocolonial conditions*” (p.15). To him those conditions are responsible for the predicament facing humanity.

Jameson while discussing Postmodernism sees it as a cultural phenomenon created and precipitated by the expansion of capitalism around the globe. To him, the consciousness of people in the postmodern era is at stake as a result of “*a breakage in our diachronic sensibilities, the sense of history that links a civilization’s comprehension of itself to its past and future*” (1991: p.17). As a result, because of Jameson’s establishment of a direct correlation between loss of sense of history and capitalism, Jameson’s critique of postmodernism becomes useful in reading *Almanac* which points to a vicious circle created by colonialist cultural hegemony and capitalism. Jameson maintains that because in the postmodern era, mass media and capitalist structures (hegemonic powers) discourage collective memory and cultural heritage, though the modernist period ended with “*its conquests, slavery, colonizations and resistances,*” it does not mean that “*a higher, morally evolved*” postcolonial order will flourish. (p.19). Inevitably, the neocolonial globalization renders people disoriented, placeless subjects who cannot turn to their past to actualize themselves and to construct their identity. That results in what Jameson calls loss of “*positions as individual and collective subjects.*” Jameson’s solution to the problem is formation of cognitive mapping which “*enable[s] a situational representation on the part of the individual subject to that vaster and properly unrepresentable totality which is the ensemble of society’s structures as a whole.*” Through cognitive mapping, according to Sandoval, Jameson aims at strengthening subject people’s abilities of “*making their way through society, at crossing its scattered distances, at central spaces...* (2000: p.28). Jameson’s idea of cognitive mapping is crystalized by Silko’s insistence on keeping the story telling tradition alive in the Native American culture (1991: p. 92). Actually, the title of the novel *Almanac of the Dead*— almanac as a word of Arabic origin meaning a yearly book which registers history and the dead referring to Native American ancestors— can be interpreted as a desire to create a cognitive map which provides an aesthetic connection to past and ancestors.

Lastly, this paper will contribute to the Native American literary studies field by bringing a different perspective with its emphasis on the importance of the intrinsic relation between the self, the land and history in construction and survival of the Native American identity. An overview of the scholarly works on *Almanac of the Dead* will vouch for this. For instance Virginia Bell in her comparative analysis titled “Counter-Chronicling and Alternative Mapping in Memoria del fuego and Almanac of the Dead” is mainly concerned about indigenous people’s conception of nation saying “*Thus, they [these two novels] may be said to reinvent what “nation” means, dislodging it from Eurocentric narratives*” (6); however, Bell concludes by

pointing out the failure of this project because “*the novel continues to emphasize the regional and global economic networks in which all the characters are caught*” (2000: p.27). Ann Brigham in “Productions of Geographic Scale and Capitalist-Colonialist Enterprise in Leslie Marmon Silko's *Almanac of the Dead*” is mainly concerned about the concept of space and map-making in the novel by offering how this geographic construction of the space “*contribute [s] to both the survival and overthrow of colonialist-capitalism.*” She argues how the stories in the novel can be read as unique portrayals of “*a Native American conceptualization of space and narrative modeled on expansiveness rather than expansion*” (Brigham, 2004: p. 303). Tim Libretti in his article titled “The Other Proletarians: Native American Literature and Class Struggle” adopts a Marxist perspective—“*therefore studying Native American literature as proletarian*”—to read how the Native American labor is problematically excluded from the capitalist constructions of economy or tied solely to claims on the land: “*This isolation and invisibility of Native American labor has also been furthered by a narrow, even obsessive, focus on the land question as the overriding if not sole economic concern of Native Americans.*” (Libretti, 2001: p. 164-165). Channette Romero in “Envisioning a “Network of Tribal Coalitions”: Leslie Marmon Silko's *Almanac of the Dead*” focuses on construction of tribal coalitions among the dispersed Native Americans based on traditional and spiritual connections “*to reclaim their Indigenous land*” when she concludes that “*Silko believes that these cross-national spiritual connections have the power to resist injustice in the Americas more effectively than secular political and nationalist movement*” (Romero, 2002: p. 623).

Analysis

Almanac showcases the macabre disorientation and degeneration brought about in the Native American culture caused by a breakage in traditional ties to the land and history which had existed for centuries before the European colonial expansion in the Americas. The novel thematically centers on the idea that how a disrupted relationship to the land and ancestral history results in the fragmentation of identity for the Native Americans. It attempts to show the ways in which the loss of native land has caused irreparable damages in indigenous identities; while the notions of space and the land, economics, time and history have been replaced by European constructs. Therefore, the novel becomes a manifesto of resistance against the imposed Euro-American culture and its narratives. To show the effects of colonialist and imperialist expansion on Native American life, *Almanac*, mostly works on the ideas of the land and history. It points to the troubling changes in their conceptualizations. At this point, it would be informative to briefly introduce different conceptualization of the land/nature/earth and history/oral traditions/culture held by the indigenous people.

Before the Columbian Exchange that started after the Columbus's 1492 voyage— Native Americans had lived in small tribal societies which valued family and kinship relations. The Native American societies were composed of closely knit sharing clans in which private property was shunned. Some tribes depending on the climactic conditions of the land, maintained their livelihood as hunters-gatherers or farmers. They used what was available to build houses and some led nomadic lifestyles by carrying along tepees made of buffalo hides –cognitively similar to the Turkish word 'tepe' meaning hill or top— for makeshift lodgings. One of the salient features of the Native American belief system was their reverence for nature and animals. As they believed inanimate objects and animals possessed souls, they saw everything as part of human beings and avoided usurping of the land and sources for unnecessary accumulation of material wealth. This thinking, consequently helped them to preserve the nature and its inhabitants from human harm. Obviously this lack of capitalistic greediness at the expense of the destruction of the natural habitat and avoiding exploitation of the natural sources and human labor in the form of slavery would become one of the cultural contentions between Europeans and the Native Americans- a point dramatically exemplified in the *Almanac* in its critique of capitalist mode of production and avaricious colonialist relationship to the land. In addition, Native Americans placed utmost importance on ancestors, and maintained their reverence for their forbearers by building elaborate burial burrows and conducting burial and remembrance ceremonies. This reverence for the ancestors helped them with an awareness of history and cultural past, which was mostly kept alive over the generations through story telling. Thus oral history tradition helped the Native Americans construct and maintain their identities as such.

Throughout the novel working on those two notions, namely the land and history, Silko tries to stress the importance of perseveration of national conception of the land and history in identity construction of individuals. To her, Native Americans' disorientation and cultural disintegration has occurred as a result of lack of knowledge in ancestral history and changing attitudes toward the land. As we can infer from the text, Silko partly holds European colonizers, who having confiscated the Native American territories, disrupted the indigenous people's relation to the land by forcing new methods of production such as capitalism, responsible for this transformation. As it is clear, the concept of the land and history is closely linked to each other as disruption of traditional ties to nature is linked to an oblivion of history and past in a vicious circle. So, through the depiction of degenerate characters in the novel, it is revealed that following the forceful displacement of the Native Americans from their land, they lost contact with the past and corrupted their traditional ties to the land. This inevitably resulted in disoriented and fragmented identities in a postmodern capitalist society, to use Jameson's phrasing.

The Land and Nature

The forced breakage from the land culminated in socio-economic changes in the lives of the Native American tribes as capitalist mode of productions replaced the old agricultural, nomadic and communal life styles. Failing to compete with the technology capitalist corporations use, a conversion in the economic structure became inevitable for the indigenous people. People were forced to work for capitalist corporations as factory workers. This capitalist-colonialist capture of the Native American territories which disrupted the indigenous people's traditional roles and ties to the land and economic structures, is aptly exemplified through multiple characters in the novel. One such character is Sterling who had to abandon his traditional occupation of cattle grazing and crop growing to become a railroad worker. Silko harshly criticizes this change in economic structures through the example of mining business: "*the Indians had seen generations of themselves ground into bloody pulp under the steel wheels of ore cars in crumbling tunnels of gold mines*" (1991: p. 312). These structural changes in economic production eventually brought about social adaptations in family structures. Surviving tribes who used to live in big communities have shrunk in size to become loosely connected groups of individual workers or small families. As the ties between individuals have become loose, individuals have been attracted to seek more and more individualistic and selfish ambitions. The novel tries to trace back this degeneration of individuals to the time after they were forced to abandon their sharing communities. Sterling and Lecha are examples to those isolated and lost individuals in different perspectives.

Imperialist practices also brought about the exploitation of human labor, isolating people further away from the skills possess. That also meant the alienation from the land and the meaning it inheres for the indigenous peoples. In the novel, it is revealed that land used to be the most important factor forming indigenous people's identity. For that reason, the exploitation of human labor is harshly criticized in *Almanac of the Dead*. For example, when La Escapia reflects on her readings of Marx, she is appalled by the "*gruesome stories about giant spinning machines that consumed the limbs and the lives of the small children in factories*" (Silko, 1991: p. 312). In the readings she has done, Marx describes the "*corpses of children who had been work to death*" in detail; and therefore, she is extremely overwhelmed by the imagination of "*tiny children wedged inside the machinery just to make a rich man richer*" (p. 312).

As indicated before, *Almanac* showcases the contrasting relations that the Native Americans and Europeans have developed toward the land. Therefore, the novel firstly differentiates between the European and Native American conceptions of the land and ultimately criticizes the interpellated Native Americans, to use Althusser's terminology, who cherish capitalistic attitudes toward the land. The novel is filled with instances which poignantly illustrate how the land and human

labor are exploited by the capitalist entrepreneurs. For instance, the constructed notions of what land is and its importance to human beings become obvious when the Anglo-American insurance adjuster refers to Alaskan tundra as “*frozen wastes*,” failing to appreciate the nature for its beauty. Obviously, no living being matters for this estranged interest-driven relationship to the land except a capitalistic profit. Silko comments on his attitude writing “*the insurance man really believed there was no life on the tundra, nothing of value except what [oil, gas, uranium, and gold] might be under the crust of snow and earth*” (1991: p.159).

Bridget O’Meara in her analysis also points out to the exploitation waged by the capitalists saying that “*global capitalists of the present day compulsively and ritualistically sacrifice land and labor in exchange for the "surplus" wealth it produces, believing it will secure their own lives and happiness.*” (2000: p.65). This ironic identification of the false assumption cherished by the greedy capitalists can be picked up in *Almanac* as a criticism because Silko showcases how the novel characters’ relentless pursue of economic interest renders them degenerate, selfish individuals who are unable to love. Moreover, the novel implies that estrangement from the land will result in the loss of identity because the exploited earth will take its revenge by rendering the destroyers hollow beings. For instance, Yoeme’s father, a white mining engineer, was “*dried up inside, and although he still walked and talked and reasoned like a man, inside he was crackled...So their silent father had been ruined...*” (Silko, 1991: p. 121). The violation of the earth consequently leads to the destruction of the self: “*the white man had violated the Mother Earth, and he had been stricken with the sensation of a gaping emptiness between his throat and his heart*” (p. 121). Also the description of his strange death, drying up inside, figuratively draws attention to this same idea of loss of humanity and identity.

In addition to showing the destructive effects of capitalist disruption of traditional ties to the land on the Native American identity, *Almanac* draws attention to how the capitalist mode of production has also brought about the exploitation of the land at the expense of causing environmental damage. As the novel suggests the destruction of the natural habitats, poisoned waters, polluted air, estrangement from the nature (city lives), are all the ills of the modernity brought on by capitalism. Wandering in the streets of Mexico City, La Escapia, is disgusted by the pollution and deterioration of the environment: “*In the filthy, smog-choked streets with deafening reverberations of traffic jammed solid around her, La Escapia had laughed out. [In an ironic sense] This was the end of what the white man had to offer the Americas; poison smog in the winter and the choking clouds swirled off sewage treatment leaching fields and filled the sky with fecal dust in early spring*” (Silko, 1991: p. 312-313).

Silko, in line with Native Americans’ spiritual reverence for the nature, admonishes that the response of the nature will be harsh against those abusers who insist on the destruction of the environment: “*the mother earth would punish those*

who defiled and despoiled her. Fierce, hot winds would drive away the rain clouds; irrigation wells go dry; all the plants and animals would disappear" (1991: p. 632).

For some characters in the novel who are conscious of the damage brought along by imperialist domination, the retaking of the tribal land becomes the only solution for healing. For instance, for El Feo, the leader of guerilla army of resistance, taking the land back matters above all other things. He is nostalgic for the old days when they were one with the nature. He daydreams about the past days, and those dreams become "*sensuous daydreams of Mother Earth who loved all children, all living beings*" (Silko, 1991: p. 313). However, he is hopeful that after some time, the previous relationship to the land will be restored. And revitalized relation to the land is the only precondition for a true happiness for indigenous people, he thinks.

Tacho is another character who embodies the resistance spirit. Also his idealistic choice to be a member of people's army by sacrificing the riches of a safe life becomes a great contrast to the interest-driven ambitions of capitalists. His choice between a wealthy and safe life serving rich Menardo and arduous struggle for emancipation of his people marks the distinction between capitalism and idealism [or materialist struggle]. We are given an account of his confrontation with his conscience: "*A life might be short or a life might be long; duration mattered little. What did matter was how one lived until one died. Tacho examined his conscience carefully; he must not go to the bundle if his motives were selfish; he must not pick up the bundle if he wanted riches or a long life or an easy life. For riches and a long life Tacho knew all he had to do was continue to serve Menardo*" (Silko, 1991: p. 477).

History and Identity (Cultural Heritage)

In the Native American cultural traditions, history is constructed through stories told by every generation to the next, entailing the formation of collective memory. Given the importance of oral story telling tradition, the novel suggests that collective memory has a pivotal role in forming personal identity. Thus, many stories told in the novel would become a form of cultural glue which holds up the past, current and future generations of the same group together. Since the indigenous culture is based on oral tradition, the stories told generations after generations constitute the backbone of their history. Silko stresses the importance of stories in Native American societies saying, "*the stories of the people or their 'history' had always been sacred, the source of their entire existence. If the people had not told stories, or if the stories somehow been lost, then the people were lost..., within history reside relentless forces, powerful spirits, vengeful, relentlessly seeking justice*" (Silko, 1991: p. 316).

Also contrasting notions of history held by European men and indigenous people are maintained throughout the novel like the different conceptions of the land and space. For example, El Feo, the guerilla leader, reflects on those different conceptualizations of history held by two opposing parties. The following thought process of the character is a good example to highlight the difference: "*In the Americas the white man never referred to the past but only to the future. The white men didn't seem to understand he had no future here because he had no past. . .*" (p. 313). El Feo, implicitly refers to the fact that oblivion of history results in an indefinite future.

Given the direct correlation between storytelling and history, in *Almanac* it is emphasized that the loss of identity is largely caused by a lost sense of history and the past. As exemplified through some characters in the novel, Silko maintains that there are two types of ignorance regarding the past: one is dictated and forced by the powerful (cultural hegemony) and the other stems from people's indifference to their own culture (to use Althusser's terminology, cultural interpellation). For those who indulge in the deliberate act of making people forget their history, Silko's criticism becomes more severe when she writes, "*the powers who controlled the United States didn't want the people to know their history. If the people knew their history, they would realize they must rise up*" (Silko, 1991: p. 431). Although Silko's statement may seem astoundingly sharp, her main point is to draw attention to the drawbacks of an insufficient knowledge of history on the part of an exploited people. Thus *Almanac* becomes a criticism of degeneration of individuals as a result of disorientation brought about by a lost sense of history. Because lack of historical consciousness leads to cultural disorientation and fragmentation of identities, throughout the novel Silko's salient contention is that colonizing ideology's main aim has been to make people forget their past. She points to this corruptive agenda of the Anglo-American white men along with its cure in the following statement: "*For hundreds of years, white men had been telling the people of the Americas to forget the past; but now the white men Marx came along and he was telling people to remember. The old-time people had believed the same thing; they must reckon with the past because it lay the seeds of the present and future. They must reckon with the past because within it lay this present moment and also the future moment*" (1991: p.311).

In *Almanac* both types in oblivion of history are revealed through some characters. As an example to those who are indifferent to history, Sterling is introduced. And the change which has taken place in his conscience is exemplary to all indigenous peoples. To show this transformation, the novel starts and ends with Sterling. At the beginning, he is portrayed as somebody who hides from the past. He is not interested in the stories that are told by the old people. He continues to work as a railroad worker for fear that he will be exposed to old men's tales if he quits, "*Sterling had avoided being caught up in the raging arguments made by the old-time*

people who had warned all the people would pay, and pay terribly for this desecration, this crime against all living things" (Silko, 1991: p. 34-35). All in all, at the beginning of the novel, Sterling is presented to be an individual who chooses to isolate himself from the old generation saying, "*the old ones stuck to their predictions stubbornly*" (p.35). Eventually, we encounter a transformation in his attitude toward the importance of collective history transferred through stories. At the end of the novel with a meaningful change of occupations—he quits his job at the railroad company and becomes a gardener— Sterling strengthens his ties to the land, which can also be read as a symbolic act in his awakening to a historic consciousness. His deliberate choice to forget the past in order to get rid of the troubling memories at the beginning of the novel is eventually replaced by an idealistic consciousness at the end.

Given the importance Silko attaches to gaining a knowledge of history to establish cultural identity, Sterling's transformation is detailed in the novel. His confrontation with Seese, who is in a hopeless search for her lost child, alters his thoughts regarding the past. In a way, the lost baby becomes a symbol for a lost history of the Native Americans. As a result, in his search for the "lost baby" Sterling joins those who try to recover historical consciousness from the hands of the colonizers. Before his transformation, readers are introduced with a Sterling who had been deeply buried in his readings of popular magazines, as products of postmodern capitalist culture to use Jameson's ideas. Sterling used to confine his understanding of societal issues to the representations he encountered in magazine articles. That is the reason why he used to follow their suggested cure for depression, for instance, an ironic treatment for the Native Americans as it advised an indifference to the past: "*to cure depression one must let bygones be bygones*" (Silko, 1991: p. 36). In a way, Sterling had chosen to avoid remembering the past which witnessed the forcible removal of his ancestors from their territories; however, after a moment of awareness, Sterling's decision to step outside the capitalist media culture became catalyst in his regaining of identity: "*the magazines referred to a world Sterling had left forever, a world that was gone, that safe old world, Sterling had left forever, ..., that safe old world that had never really existed except on the pages of Reader's Digest in articles on reducing blood cholesterol, corn jokes, and patriotic anecdotes*" (Silko, 1991: p. 757).

Like Sterling who is transformed to embrace the Native American history, we witness other characters in the novel who purposefully work toward making people gain awareness of the past. Clinton, who is a conscious activist, prepares informative programs to remind people of their historical background to help them take action against the injustices and exploitations. However, aware of people's frustrating oblivion to realities of their situation, he despairs that he wasn't going to find poor blacks in L.A. or Miami who would waste time listening to him: "*The poor were tired and sick. They would rather watch TV. A few were making big money form*

the others who bought a few minutes of forgetfulness from a pipe or a needle. Illness, dope, and hunger were the white men's allies; only dope stopped young black men from burning white America to the ground" (Silko, 1991: p. 426).

This passage directs criticism to all those who have a part in the exploitation of Native American people. First, it levels a criticism onto those who render people oblivious of their history. Second criticism is targeted to people from the same group whose greediness and love for money cause them to add to the misery of the fellow people. They sell drugs to those desperate people in need of a moment of forgetfulness without considering how much harm they are inflicting on them. And the last criticism goes to those people who are utterly indifferent to the problems they are facing; they choose to live in complete forgetfulness.

Almanac offers an elucidatory link between the oblivion of history and disruption of traditional economic structures brought about by estrangement to nature and the land. In other words the novel illustrates degenerative forces of capitalism on indigenous identities. One such character that Silko introduces in the novel is Lecha. As an individual caught in the machinations of capitalist avarice, Lecha who performs psychic readings to locate missing or murdered persons, becomes a relentless degenerate. She indulges in strict bargains with the producers of the TV shows about the payment for each program she joins. She says she won't speak a word without taking enough money. Concerned only with economic interest, she becomes oblivious to the miseries of other people; during the programs, most of the time, she is either concerned with her appearance or her possibility of having sex with the man she falls in love "in an instant." As a result, Lecha's psychic shows become an object of exploitation and commodification which is exchanged for money while those programs become an arena where program makers abuse people's miseries and sufferings to gain economic profit.

Another exemplary character who has become a palm in the capitalist system is Trigg. Trigg founds organ and blood plasma donor centers, where he exploits the weak for economic surplus. His donors are homeless poor men and war veterans. Because those people have no relatives who will realize their absence, Trigg cruelly rejoices for the lucrativeness of his business saying that "*nobody ever notices they are gone. The ones I get*" (Silko, 1991: p. 444). He grotesquely murders his victims while slowly collecting their bloods. His insatiable thirst for money turns him into a cruel sadist pleased with the possibility of a war—very much like weapons dealers yearning for more violence and fighting to sell products. As a result, for Trigg wars and killings are capitalistic opportunities which will supply an abundance of bodies to be commodified. Although there will be a shortage of wealthy patients in the course of a war, he thinks that "*if Mexico blew up, the beds of Trigg's hospitals would be filled with wounded U.S. soldiers paid for by Uncle Sam. And of course, if civil war broke out in Mexico, there would be no shortages of donor organs in Tucson*" (Silko, 1991: p. 663). Ann Brigham in her essay comments on Trigg's

practices by tying them up to the consumption and commodification mentality on global scale which is projected throughout the novel: *"The novel shows how the practices of production, consumption, and reproduction develop according to Euro-American plots of individualism and productivity. These, in turn, represent a larger ideology of expansion. As the exploits of Trigg and others show, globalization is not about connectivity and the flattening out of inequalities. Rather, it represents the expansion of the ideology of the individual, the pitting of the self against all else as other in order to privatize and commodify the other as resource and profit"* (2004: p. 305).

Like Trigg, another character Beufrey, a cruel sadist, has a company selling video clips full of violence and blood. Cashing in on others' suffering and death, he embodies the capitalist notion which dictates that every means regardless of ethical values should be utilized as long as it leads to the desired end. The novel criticizes those who pursue economic profit by releasing graphic videos through which *"death-as-spectacle is widely disseminated, packaged for mass consumption in the form of entertainment, including mainstream national news, network news magazines, blockbuster movies, music videos, talk shows, dramatic series, and taken-from-the-headlines television movies."* (O'Meara, 2000: p. 67) As Beufrey and those who like him earn money while displaying suffering and death relentlessly, Trigg does not hesitate to provide the conditions for self-destruction for the people whom he wants to get rid of. Silko at this point suggests that drugs, alcohol and guns become perfect tools for self-destruction. The powerful, when they want to silence others, simply make them addictive to drugs and alcohol. Seese despairs that those who are exploited *"in this world would obligingly kill themselves for you. [The powerful] No need for hired assassins. You might have to supply a woman, drugs, or a fast car and a gun"* (Silko, 1991: p. 50).

Janet St. Clair, in "Death of Love/Love of Death: Leslie Marmon Silko's *Almanac of the Dead*" shows how the characters in the novel fall into the abyss of degeneration as a result of individualism and capitalism. She starts by commenting on the atmosphere of the novel: it is *"a nightmarish wasteland of violence, bestiality, cruelty, and crime"* (St. Clair, 1996: p.141). In the article, she points to the deformed and grotesque family relationships, sexual perversion and the inability to love. She says that *"Almanac reveals an utterly amoral and atomized society in which each isolated member is indifferent to everything but the gratifications of his own enervated passions. He is connected to nothing: all existence outside himself is reduced to a stock of commodities for which he must compete."* (1996:p.142) Moreover, in an attempt to show the novel characters' inability of love, she offers thorough character analysis which underscores loveless, degenerate individualism in a corrupt society where *"status is determined by how much one is capable of taking and keeping, everything--land, money, materials, human bodies and lives--are commodified, priced, and labeled for consumption"* (1996:p.142).

Silko positions awareness of history as a crucial precondition which delineates a people's path to take in the future. History is also important as it throws light onto the facts about lives and characteristics of a people, those facts in the end promote a true understanding of who they are. Failing to learn it results in adaptation of some imposed ideologies and wrong practices. As we have seen so far, Silko offers a Marxist criticism of the capitalist postmodern society imposed on the Native Americans. However, Silko, who wants to think outside the frameworks delineated by the white European men, equally dismisses a Marxist economic system as a cure to the suffering of the Native Americans. That is the reason why Silko wants to emphasize the unsuitability of Marxist practice in indigenous people's lives. Pointing to the importance of traditional culture and ancestral history, in *Almanac* she stresses some major incompatibilities between Marxist ideology and Native American experiences. Silko even considers Bartolomeo's betrayal of history as an adequate reason for his death, writing "*Bartolomeo had somehow managed to exceed all the others in his disdain for history before the Cuban revolution. Before Fidel, history did not exist for Bartolomeo. That was his crime; that is why he died*" (Silko, 1991: p.315). Although Marx is referred as being different from other white man, she still says that "*Marx had been inspired by reading about certain Native American communal societies, though naturally as a European he had misunderstood a great deal*" (1991: p. 519). This is an indicator of how cultural specific experiences play an important role in the full understanding of current situations.

Another character in the novel, Angelita even curses Marxism saying "*Marxists don't want to give Indian tribal land back. We say hell with all Marxists who oppose the return to tribal land!*" (Silko, 1991: p. 519). When, however, Angelita makes a distinction between Marxism and Marx himself, it becomes a criticism of wrong practices of Marxists, such as Cuban Marxists, and others like Lenin and Mao. She goes on saying, "*so called disciples of Marx disgraced his name. . .*" (p. 519). As indigenous people's only aim is to retake the land, she claims that the earth and history will help them to realize their one and only ambition: "*We simply wait for the earth's natural forces already set loose, the exploring, fierce energy of all the dead slaves and dead ancestors haunting the Americas.... we wait for the tidal wave of history sweep us along*" (Silko, 1991: p. 519). To her no ideology except taking the land back describes their path: "*People have been asking questions about ideology. Are we this or are we that? Do we follow Marx? The answer is no! No white man's politics. No white man Marx!*" (p. 518).

The same point has been taken up by some scholars as well. For instance, in "The Silko Road from Chiapas or Why Native Americans Cannot Be Marxists" Tamara Teale talks about the impossibility of the Native Americans' embracing Marxist ideology. She points to the exploitative nature of both capitalist and Marxist mode of productions as they both, to varying degrees, require the industrialization of production. She says "*both capitalism and Marxism require exploitation of natural*

resources and industrial development of the earth, and thus, both conflict with the Native American life way which holds the earth sacred"(Teale, 1998: p. 158). According to her, Silko's inclusion of Marx only puzzles the readers as the only thing that matters for the Native Americans is taking the land back. In a way, Teale suggests that the Native Americans do not need to make use of Marx to reclaim their land; restoring their traditional relationship to the land would suffice. For this reason Teale identifies the earth as a main character in the novel. The difference in the relation of people to the earth becomes more obvious in this statement she makes: "In relations of humans to earth, Silko has two camps: those who industrially develop the earth, i.e., the capitalists and the Marxists, and, those who take nothing from the earth, the indigenous peoples of the Americas" (1998: p. 160). Working on Silko's argument, she believes that neither capitalists nor Marxists would hand over the land to their genuine owners as they cannot dare to risk their economic interests. Interestingly this can be seen as the book's final position on this issue.

Conclusion

Consequently, *Almanac of the Dead* becomes a novel which emphasizes the importance of the land and history in the Native American identity. As a cultural manifesto, though pessimistic and maccabre, this postmodern novel can be read as a critique of the imperialist practices forced onto the indigenous peoples of the Americas. In the novel, by creating mostly unlovable as well as degenerate and alienated characters, who are gripped by the realities of capitalistic neo-colonial structures, Silko intends to draw attention to the destructive repercussions of such cultural and economic changes for the Native American individuals and societies. Through dramatic episodes offered in the novel which illustrate this idea of aliniation and disintegration on the part of the Native American identity, Silko designates the main culprits as such: a lost sense of the past and oblivion of the ancestral history as well as the disruption of a traditional connection to the land and nature. As Fanon would advise, Silko maintains that the cure—or the postcolonial healing—is incumbent on sustaining a responsible understanding of a people's history and regenerating their ties to the land and nature. All in all, the novel can be read as a resistance of the cultural heritage of the Native Americans.

Works Cited

- Bell, V. (2000). Counter-Chronicling and Alternative Mapping in Memoria del fuego and Almanac of the Dead. *MELUS*, 25(3/4), 5-30. Retrieved from www.jstor.org/stable/468235
- Blackbird, A. J. (1887). *History of the Ottawa and Chippewa Indians of Michigan: A grammar of their language, and personal and family history of the author*. Ypsilanti, Mich., The Ypsilantian Job Printing House.

- Brigham, Ann. (2004). Productions of Geographic Scale and Capitalist-Colonialist Enterprise in Leslie Marmon Silko's *Almanac of the Dead*. *MFS Modern Fiction Studies* 50(2), 303-331. doi:10.1353/mfs.2004.0021.
- Dulik, M. C., Zhadanov, S. I., Osipova, L. P., Askapuli, A., Gau, L., Gokcumen, O., ... Schurr, T. G. (2012). Mitochondrial DNA and Y chromosome variation provides evidence for a recent common ancestry between Native Americans and Indigenous Altaians. *American Journal of Human Genetics*, 90(2), 229–246. doi:10.1016/j.ajhg.2011.12.014
- Fanon, Frantz. (1963). *The Wretched of the Earth*. New York: Grove Press.
- Jameson, Frederick. (1991). *Postmodernism, or, The cultural logic of LateCapitalism*. Durham: Duke University Press.
- Libretti, Tim. (2001). The Other Proletarians: Native American Literature and Class Struggle. *MFS Modern Fiction Studies* 47(1), 164-189. doi:10.1353/mfs.2001.0005.
- O'Meara, Bridget. (2000). The Ecological Politics of Leslie Silko's "Almanac of the Dead". *Wicazo Sa Review*, 15(2), 63-73. Retrieved from www.jstor.org/stable/1409463
- Romero, Channette. (2002). Envisioning a "Network of Tribal Coalitions": Leslie Marmon Silko's *Almanac of the Dead*. *American Indian Quarterly*, 26(4), 623-640. Retrieved from www.jstor.org/stable/4128505
- Said, Edward W. (1978). *Orientalism*. New York: Pantheon Books.
- Sandoval, C. (2000). *Methodology of the Oppressed*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Silko, Marmon Leslie. (1991). *Almanac of the Dead*. New York: Penguin.
- Silko, L. M. (1997). *Yellow woman and a beauty of the spirit: essays on Native American life today*. 1st Touchstone ed. New York: Simon & Schuster.
- Spivak, Gayatri. (1988). 'Can the Subaltern Speak?' *Marxism and the Interpretation of Culture*. Cary Nelson and Lawrence Grossberg, eds. London: Macmillan.
- St. Clair, Janet. (1996). Death of Love/Love of Death: Leslie Marmon Silko's *Almanac of the Dead*. *MELUS*, 21(2), 141-156. doi:10.2307/467955
- Teale, Tamara. (1998). The Silko Road from Chiapas or Why Native Americans Cannot Be Marxists. *MELUS*, 23(4), 157-166. doi:10.2307/467833

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Atatürk University Journal of Faculty of Letters
Sayı / Number 64, Haziran/ June 2020, 185-195

**KAZAN BEY'İN OĞLU ORUZ'UN TUTSAK OLDUĞU HİKÂYEDE
MİTİN İŞLEVİ***

**The Function of Myth in the Story in Which Kazan Bey's Son Oruz is a
Prisoner**

(Makale Geliş Tarihi: 20.01.2020 / Kabul Tarihi: 08.03.2020)

Nilüfer AKA ERDEM**

Öz

Varlığın oluşumuyla birlikte ortaya çıkan çeşitli inançlar sistemi, her varlığın iletişim kanallarına göre değişerek yüzyıllar sonra dahi etkinliğini sürdürebilmektedir. Bu noktada mit kavramı da insanlığa ait hayatı anlamlandırma ve deneyimlerin oluşturduğu kurallar silsilesinin devamlılığını sağlama bakımından insanlık tarihini inşa edici bir rol üstlenmektedir. Mitik söylemin yaşamın düzene konulmasındaki çok yönlü etkinliğini Joseph Campbell; dinsel, kozmolojik, toplumsal ve psikolojik olarak sınıflandırır. Mitin iktidarını ortaya koyan bu işlevlerin yansımaları edebi metinlerde incelenme olanağına sahiptir. Oğuz Türklerinin yaşamsal alanını yöneten değerler dizgesini değişik yönleri ile aktaran Dede Korkut Hikâyeleri de özelde Türk mitolojisine genelde bütün insanlığın ortak noktalarına dikkat çeken anlatılardır. Toplumsal ilişkiler ağını yöneten sosyolojik mitolojinin işlevleri "Kazan Bey'in Oğlu

* Bu makale 2-5 Mayıs 2019 tarihlerinde Ardahan Üniversitesi tarafından düzenlenen I. Uluslararası Mitoloji Sempozyumu'nda sunulmuş bildiri metninin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş halidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü; *Assist Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Literature, Department of Turkish Language and Literature, nilufer.akaerdem@hbv.edu.tr, ORCID-ID: <https://orcid.org/0000-0001-7379-3468>.*

Oruz Bey'in Tutsak Olduğu Destan" adlı hikâyenin kurgusunun temelini oluşturmaktadır.

Mitin eğitsel, yönlendirici ve kurucu işlevinin toplumsal alanı inşa etmesi hikâyede gelenek, görenek ve akıl çerçevesinde ortaya konulmuştur. Kazan Bey ve eşi Burla Hatun'un mitik iktidarın merkezinde yer alarak oğulları Oruz'un mitsel bilince ulaşmasındaki etkileri, söylemin anne-baba kültüründen tamamlanması, mitin işlevinin artırılmasında kuralların kurucu yönü, zıtlıkların mücadelesi, kolektif şuurun kozmosu oluşturması, mitin iktidar konumundaki sosyolojik işlevi dikkate alınarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mit, Sosyolojik Mitoloji, Kaos-Kozmos, Kazan Bey, Oruz, Dede Korkut.

Abstract

Several belief systems that emerged by the formation of existence can maintain its efficiency even after centuries by changing based on communication channels of every living creature. Herein, the concept of myth plays a constructive role in the history of humanity in terms of providing a chain of rules that are composed of experiences and efforts for interpreting human life. Joseph Campbell classifies versatile efficiency of mythic discourse in regulating life as religious, cosmological, social and psychological. Reflection of these functions that show the power of myth has the chance to be analyzed in literary texts. Dede Qorqut stories that express values system which manages the vital area of Ghuzz Turks are the stories emphasize the common points of humanity in private and also the Turkish mythology in general. The functions of sociological mythology that govern social relations network form the basis of the story called "Epic in which Kazan Bey's Son Oruz Bey is Prisoner.

The myth's educational, guiding and founding function's constructing the social space has been demonstrated in the story within the framework of traditions and the logic. Effects of Kazan Bey and his wife, Burla Hatun on their son, Oruz in reaching mythic consciousness by taking place in the centre of power will be reviewed by considering the sociological and psychological function of myth in power. Besides, following issues will be discussed as well; being completed the discourse through parents cult; the constructive role of rules in increasing the function of myth; contradictions struggle; being, formed cosmos by collective conscience by considering the sociological and psychological function of myth in power.

Keywords: Myth, Sociological Mythology, Chaos-Cosmos, Kazan Bey, Oruz, Dede Qorqut.

Giriş

Her toplumun yaşamı algılama, değerler dizgesini harekete geçirme ve inşa etme bakımından mitler, kökenleri eski çağlara ait sosyal, psikolojik, dinsel ve kül-

türel yapılanmaların sembolik ve özgün ifade biçimleridir. Evrensel anlamda insanlığın inanışlarına dair değer katmanlarını oluşturması bakımından her toplumun kuralları dizgesini de belirlemektedir. Bu noktada mitler, düşünce unsurunun ötesinde hayata geçirilmek istenen hem kolektif hem bireysel bilinç katmanıdır. Fuzuli Bayat'a göre; “*Mitoloji, kozmosun ortaya çıkışını, düzenin sebebini, varoluş ideolojisini, insanı çevreleyen canlı ve cansız, görülen ve görülmeyen, olağanüstü ve sıradan, maddi ve manevi her şeyin kavranılabilmesi veya bunun bir parçasıdır*” (Bayat, 2016: s. 13). Dolayısıyla mitoloji hayatı her yönüyle kuşatmaktadır. Böylece hayatı oluşturan zıtlıklar da mitin içerisinde yer alır. Böylelikle “*Mit, dünya hayatındaki gerçekliğin ta kendisidir ve diyalektik mantığın sonucu ortaya çıkar*” (Bayat, 2016: s. 11). Bu zıtlıkların mücadelesi ve değerler kategorisinde yer almasıyla bazen açık bazen örtük mesajlar iletilir. Bu mesajlar mitin ruhunun ve görevinin işlevselliğini ortaya koyar. Yaşamı tasarımıyan mit, yaşamı kuşatan yönüyle de işlevseldir ve eğiticidir. Dolayısıyla; “*Mitoloji eski insanın eğitim sistemidir. Dünya ve çevredeki olaylar insanı eğiten, onu yaşama hazırlayan birer felsefi kanıt rolündedir*” (Bayat, 2016: s. 12). Bireyin eğitilmesinde hayata dair oluşumlar, mitin işlevini de etkilemektedir. Mit, kendini özgür biçimde ortaya koyacağı ve nesillerin de hayatlarında yönlendirici işlevi olan alan yaratır. Ortaya çıkışıyla birlikte devamlılığını bireylerin yaşam biçimlerinde gösterir. Çünkü

“Mitler insanın bugün içinde bulunduğu duruma gelmesine kadar olup biten bütün önemli olayları da anlatır; bir başka deyişle onun ölümlü, cinsiyetli, toplum halinde örgütlenmiş, yaşaması için çalışması gereken ve kurallara göre çalışan bir varlık durumuna gelmesine kadar olup biten önemli olayları anlatır” (Eliade, 2001: s. 20-21).

Dolayısıyla mit, genelde insanlığın özelde bir insanın gelişimini ve dünya hayatına uyumunu, her türlü yeniden bir yaratımı konu alır.

Mitin bireysel ve toplumsal anlamda hayatı kuşatan yönünü her topluluğun inanç sistemindeki konumu belirler. Mit ortaya çıktığı toplumun kökensele varoluş dinamiklerini taşıması ve sonraki nesillere aktarması bakımından “*bin yıllar boyunca halkların ve milletlerin, soyların ve kabilelerin etnik-medenî sisteminde hâkim olmuştur*” (Bayat, 2016: s. 13). Bu bağlamda mit her milletin tarihsel kaynaklarının hususiyetlerini ortaya koyabilecek denli derin, kuşatıcı, eleştirel niteliklere sahiptir. Mitin iktidar misali bireylerin dünyasını yönetmesi ve toplumların kendilerine özgü nitelikleri barındırması bakımından evrensel ama bir o kadar da milli oluşu dikkat çekmektedir. Böylece mitler, Oğuz Türklerinin bireysel ve toplumsal his ve arzularıyla birlikte siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik, dini değerler dizgesini aktifleştirmektedir. Bu bağlamda Türk mitolojisinin zengin kültür mirasını günümüze aktaran Dede Korkut hikâyelerinde bireyin ontolojik anlamda kendini tanıma, tamamlama, hayata hazırlanma ve dünyasını inşa etmede mitin sosyolojik işlevi dikkat çekmektedir. Mitin söz ile dolaysız ilişkisi dolayısıyla hikâyeler mitin işlevlerini çeşitli boyutlarda barındırmaktadır. Dede Kokut Hikâyelerinin dördüncüsü “Kazan Bey'in

Oğlu Oruz Bey'in Esir Düştüğü Destan" adlı anlatıda da mitin iktidarının belli yansımaları incelenme olanağına sahiptir. Hikâyenin olay örgüsü şu şekildedir:

- Kazan Bey, Oğuz'un ileri gelenlerine verdiği ziyafette oğlu Oruz'a bakar ve ağlamaya başlar.
- Oruz babasına ağlamasının nedenlerini sorar.
- Kazan, Oruz'un on altı yaşına gelmesine rağmen henüz bir kahramanlık göstermemesine üzüldüğünü söyler.
- Oruz babasına, oğlu kahramanlığa babasının hazırlaması gerektiğini söyler.
- Kazan bu cevabı beğenir ve oğlunun yanına kırk yiğidi alıp kara dağlar üzerine ava çıkar.
- Çadırlarını kurup dinlendikleri sırada, durumu haber alan kâfir saldırıya geçer.
- Düşman saldırısını kendi casuslarından öğrenen Kazan Bey tedbir alır ama oğlunu tecrübesiz gördüğü için savaşa sokmak istemez.
- Oruz babasının yanında savaşmak ister, kırk yiğidiyle yedekte beklemeye babası tarafından ikna edilir
- Babasının savaşını izleyerek tecrübe edinen Oruz, kırk yiğidiyle birlikte meydana gelir.
- Kâfir, Oruz'u tanır onu esir alır.
- Kazan Bey, oğlunu bıraktığı yere döndüğünde bulamaz, Oruz'un korkup eve kaçtığını sanarak kızar ve eve gelir.
- Evine dönen Kazan Bey'i eşi Burla Hatun karşılar ve oğlunu göremeyince ağlamaya başlar.
- Burla Hatun, Kazan'dan oğlu Oruz'u getirmesini ister, Kazan yola çıkar.
- Kâfirlerle savaştığı yere gelince Oruz'un kırk yiğidinin öldürüldüğünü görür, Oruz'u bulamayıp onun kamçısını bulunca kâfirler tarafından kaçırıldığını anlar.
- Kazan Bey, Kanlı Kara Derbent'te kâfirlere yetişir.
- Baba-oğul karşılıklı konuşurlar, Kazan Bey düşman üzerine saldırır.
- Kazan Bey'in gözkapığına kılıç darbesi gelir, kan dolar, etrafı göremez.
- Bu olaylar sırasında Burla Hatun, yanına kırk kadın alarak yola çıkar. Kazan'ı takip eder, zor durumda ona yetişir.
- Oğuz Beyleri olay yerine gelir, düşman yenilir, Kazan Bey, Oruz'u kurtarır.
- Eve döndüklerinde Kazan Bey yedi gün yedi gece ziyafet verir.

Türk destan geleneği ve halk hikâyelerinin temel kurgusunda tutsak olma ve tutsaklıktan kurtulma/kurtarma motifi vardır. Bu hikâyede de alp tipinin gerekliliği olarak bu motifler kurgunun temelini oluşturmaktadır. Böylece hikâyede mitin iktidarı ve işlevi, temel vaka halkası tutsak olma ve tutsaklıktan kurtarma/kurtulma motifi çerçevesinde olayların başlangıcı itibariyle kendini ortaya koyar. Joseph Campbell mitlerin işlevlerini şu şekilde sınıflandırmıştır:

“1. “Bireyde huşu, itaat ve saygı deneyimi uyandırıp besleyecek olan nihai gizem, aşkın adlar ve biçimleri var eden dinsel işlev,

2. “Mitolojinin ortaya kozmolojik bir evren imgesi koyduğu kozmolojik yönelim,”

3. “Mitolojinin geleneksel işlevi, kurulu düzenin geçerliliğini ve korunmasını sağlayan ahlaki düzen fikri, toplumsal yönelim,”

4. “Bireyin merkezileşmesi ve uyum kazanması (Psikolojik Yönelim)” (Campbell, 2003: s. 614-629).

Bireyler arası ilişkiler düzlemini ve toplumsal alanı yöneten sosyolojik mitolojinin yansımaları metnin dramatik seyrinde incelenme olanağına sahiptir. Kurgunun temeli bu bağlamda irdelenecektir.

1. Mitik İktidarın Sosyolojik İşlevi

Mitin esası, yaşama anlam ve değer kazandırmanın yanında, genelde topluma özelde kişiye belli davranış normları kazandırmaktır. Hikâyede, baba-oğul-ana arasındaki olaylar mitin aileden başlayan toplumun geneline yayılan kurallar zincirini oluşturur ve en önemli halkaları ile bizi buluşturur. “Mitoloji, benlik bilinçliliğinin gelişim serüveni olarak ele alınması” (Saydam, 2011: s.49)’ndan yola çıktığımızda hikâyede Kazan oğlu Oruz’a eski zamanların benlik tasarımı yer alan savaşma, mücadele etme davranış kalıbını mitin temsilcisi olarak vermeye çalışır. Oruz’un düşmanla mücadele etmeyi öğrenmesi gerekmektedir. Mitin özünü oluşturan zıtlıkların bütünleşmesi her türlü mücadele ile yaşamsal alanda kendini ortaya koyar. Düşmanla mücadele, kötüyle mücadele, kuralsızlıkla mücadele,.. vb şekillerde bireylerin söylem ve eylemlerini yönetir.

Oruz’un benliğinin gelişimi öncelikle mitin iradesini kavramasıyla başlar. Yani ‘yeni’ ve ‘eski’ nin amacını, iradesini kavrarken kendini de oluşturmaya başlar. Bu iradeyi kavrama, sözle, eylemle ve ritüellerde öykünün gidişatında belirecektir. Çünkü “Mitler sadece sözde değil, hareket, ritüel ve ayinlerde de yaşar” (Bayat, 2016: s.13). Bu iradeyi kavrayış baba-oğul arasındaki sözlerle başlayacaktır. Kazan’ın Oruz’un mücadele etmeyi bilmediği için üzülmesinin karşısında Oruz, hünerli olmayı babasından görerek öğrenmesi gerektiğini düşünerek babasına şöyle söyler:

Oruz, “-A Bey baba! Devece büyümüşsün, köşekçe (deve yavrusu kadar) aklın yok.

Tepece büyümüşsün, darıca (mısır kadar) kadar beynin yok.

Hüneri oğul atadan mı öğrenir a,

Yoksa atalar oğuldan mı öğrenir?_

Kaçan (ne zaman) sen beni alıp kâfir sınırına çıkardın,

Kılıç çalıp baş kestir?

Ben senden ne gördüm, ne öğrenem? dedi (Özçelik, 2016: s. 682).

Oruz 'yeni' olarak kendini bilme ve tamamlama yolunda arayışa girmiştir. Babayı benliğinin tasarlayıcısı olarak görmektedir ve bu yolda onun yegâne yardımcısı olduğunu babasına hatırlatmak ister. Babası bunun üzerine oğluna düşmanla mücadeleyi öğretmek için onu ava götürür. Çünkü “‘Mythos’, aslında içsel olan bir şeyin dışsallaştırılmasını sağlar” (Saydam, 2011: s. 49). Oruz için içsel olan bir gerçeklik yani mücadele yetisi, mitin temsilcisi Kazan ile dışa açılacaktır. Düşmanla mücadele yetisi ve iradesi evrensel bir olgudur. Oruz'un bireysel olgusu, evrensel ile birleşir ve kendi mitini oluşturma yönüne çevrilir. M. Bilgin Saydam bireyin mitik yolculuğunu şöyle ifade eder;

“Mitojen ve mitolojik atalarının öykülerinde birey kendi kökenini bulur. Her insanoğlu/kızı (bilinçlenme serüveniyle) bir mit kahramanıdır. Birey özgün yaşam yolunda yürürken, kendi bireysel mitini de oluşturur. Ancak özgün bireysel miti şekillendirirken, mitlerin 'zaman-sız'/zaman ötesi geçmiş'inin kahramanlarının çabalarını, çatışmalarını, yengi ve yenilgilerini kendi zaman ve uzamında tekrarlamış olur” (Saydam, 2011: s.49).

Oruz kendi mitini oluşturmaya çalışırken diğer mitlerin yaşamsal döngülerini de dönüştürmüş olur. Tevarüs eden mitsel tavır Oruz'da tekrar edilir. Babasıyla ava çıkması, babasının düşmanla çarpışması, kendinin de düşmana karşı koyma eylemine girişmesi ve olayların devamı da bu mitsel dönüşümün yansımalarıdır. “*Mitolojinin daha önce o yolda yürüyen insanlar tarafından çizilen içsel bir deneyim haritası*” (Campbell, 2013: s. 15) olması bağlamında Kazan Oruz'un yol göstericisi ve deneyimlerini gerçekleştirmesinde model rolünü üstlenir.

Babasından kendi benlik gelişimini tamamlaması yönünde istekte bulunması, Oruz'un mitin 'babacıl eylemlilik' (Saydam, 2011: s. 79) tasarımına yaklaşmasına işaret eder.

“Babacıl eylemlilik bireyin içinde yaşadığı topluluğun taşıdığı ve fertlerine sunduğu 'ortak bilinç' doğrultusunda mevcut 'logos ve nomos'u özümseme yolunda hareketi içerir. Bireyselleşmenin çekici öğesidir. Anne-çocuk ikili birliğinden ayrılarak bireyleşme yolunda ilerleyen çocuk-bilinç için bu öğe, eril ilkenin temsilcisi babanın şahsında somutlaşır” (Saydam, 2011: s. 79-80).

Oruz için babacıl eylem ortak bilince ulaşmadır. Babanın sabitliği ve erilliği de mitin iktidarının bir yönü olan gelenek, görenek ve akla denk gelir. Böylece Kazan, geçmişini yani miti; Oruz ise geleceği, şimdiki, Kemal Abdullah'ın deyimiyle yazı'yı yansıtmaktadır.

“Mitle yazının ilk münasebetlerinden, yani onların temasını sağlayan münasebetlerden bahsederken destanda dikkati çeken meselelerden biri kısmî olarak ‘safkalpli’ şeklinde adlandırdığımız sorulardır” (Abdullah, 1997: s. 77). Hikâyenin devamında Salur Kazan ile Oruz ava çıkarlar ve dinlendikleri sırada kâfirin casusu onları haber verir; “On altı bin kara giysili kâfir ata bindi, Kazan’ın üzerine at koşturup geldi” (Özçelik, 2016: s. 683). Kâfir düşmanla karşılaşan Kazan, oğluna geride durmasını söyler. Oruz ise burada mitle münasebet kurma aşamasının ilklerinden olan saf sorusunu sorar;

“Düşman diye neye derler? Kazan der: Oğul, ona düşman derler ki biz onlara yetişsek öldürürüz, onlar bize yetişse öldürür. Oruz der: Baba, cenk içinde bey yiğitler öldürseler kan sorarlar mı, dâva ederler mi? Kazan der: Oğul bin kâfir öldürsen kimse senden kan dâva etmez, amma azgın dinli kâfirdir, güzel yerde denk geldi. Fakat sen bana kötü yerde ayak bağı oldun oğul!” (Özçelik, 2016: s. 683).

Oruz’a düşmanla mücadeleyi öğretmek için ava çıkararak Kazan’ın Oruz’a düşmanın ne olduğuna dair bilgi vermemiş olması ilginçtir. Mitte tecrübenin esas olması ve bilginin eylemle ve deneyimle edinilmesi yani *alplik* anlayışı dikkati çeker. Bu kısımda mitin tecrübesi hâkim olmaktadır. Mitin eski ile yeni arasındaki alışverişi sağlayan fonksiyonu söz konusudur. Eski, bilgi bakımından üstündür, yeni ise o bilgiye mit aracılığıyla ve eyleyerek ulaşacaktır; “Soru soran şimdindir, soruya cevap veren geçmiştir. Soru soran tecrübesizlik, soruya cevap veren tecrübedir. Soru soran dağınıklığıdır, soruya cevap veren kuraldır, düzendir. Kısacası soru soran genç, yeni hayata atılmış yazıdır, soruya cevap veren ihtiyar, tecrübeli mittir” (Abdullah, 1997: s. 77-78). Böylece Dede Korkut mit, Baba Salur Kazan mit, Oğul Oruz ise yazı’nın temsilcisi olarak kolektif şuura hizmet eder.

Mitin sözcüsü Salur Kazan, geleceğin, şimdinin ve yazının temsilcisi Oruz’un benliğinin oluşturulmasında çekici olan güç ve tasarlayıcı öğedir. Bu sürekli değişim ve dönüşüm; “Toplumdan ferde, mitten yazıya, eskiden yeniye... vs. doğru sürekli devam eden/yönelen” (Arslan, 2007: s. 501) bir sistemdir. Bu sistemin kurucusu mittir ve bu anlatıda mitin galip gelmesi için ayakta tutulmaya çalışılan kurallar silsilesi ile karşılaşılır. Mitin yazıya hâkim olması şüphesiz onun eski zamanın yaşam alanında kurucu, oluşturucu güç olması sebebiyledir. Kemal Abdullah “Gizli Dede Korkut” adlı çalışmasında Kazan’ın Oruz’un ‘Düşman neye derler?’ sorusunun karşılığını mitin öğretici işlevinde şöyle değerlendirir;

“Mit böyle öğretir, kendi kurduğu ve yarattığı toplumun üyelerine bu çeşit yaşama ve bu çeşit mücadele etme dersi verir. Mit aynı zamanda yeni nesli, tecrübesiz, acemi, kanun kural bilmeyen yeniyi, dolayısıyla muhakkak ki yazıyı bu şekilde terbiye etmeye, ehlileştirmeye çalışır” (Abdullah, 1997: s. 79).

Mit, yazının koruyucusu kollayıcısı konumundadır. Salur Kazan, Oruz ’u mitin istekleri doğrultusunda yetiştirmek ister. Çift yönlü bir tavırla yazıya yaklaşan Kazan, düşman yaklaşınca oğlunu düşmanın çok güçlü olduğu konusunda uyarmak ister. Burada biraz oğlunun cesaretini ve çevikliğini ölçmek ister. İşte mit, yazıyı eylem anında, tehlike anındaki duruşu ile değerlendirir ve böylelikle onu gizli bir şekilde yetiştirir. Dolayısıyla; “*Ânın hâkim bilinci, mitin vardığı yerdir*” (Saydam, 2011: s. 57). Oruz’un zorluk anında mit meydana çıkar ve bu zamanlarda kendi gücünü gösterir. Şefkat ve korkutma şeklinde bir güç gösterisidir. Modern olanın yani şimdi olanın hikâyede yazının yaşamı anlamlandırmada zorlanması mitin yitirmeye başlamasının sonucudur. Umutsuzluk ve başına buyrukluğ olarak ifade edilen ferdiğin değer kazanmasıyla kaosun arttığı çağ insanının yaşamı anlamlandırması ancak mitin kozmosuna itaat etmekle gerçekleşir.

Hikâyenin devamında, Kazan Oruz’a pusuya yatmasını ve nasıl mücadele edileceğini öğrenmesini ister:

“ Oğul oğul, ay oğul!

Düşmana girip baş kesmedin,

adam öldürüp kan dökmedin.

elâ gözlü kırk yiğidini yanına al,

göğsü güzel koca dağlar başına çık,

benim savaştığımı, benim dövüştüğümü,

benim çekiştiğimi, benim kılıçlaştığımı,

gör, öğren ve hem bize pusula ol, oğul! dedi” (Özçelik, 2016:

s. 685).

Oruz babasının sözü üzerine geri döner. Dağ ardında pusuya yatar. Dağ metaforik anlamda Dede Korkut hikâyelerinde gücün sembolü olarak yer almaktadır. Dağ “*yer-sub*” ruhlarından kutsalı, güveni ve düzeni işaret etmektedir (Ozan, 2017: s. 145-146). Dolayısıyla Kazan oğluna dağlar başına çık derken gücü, güveni ve düzeni elde etmesini ister. Bu bölümde mitin yani sözün hâkim gücü ile söz konusudur. Hikâyede geçen şu ifadeler de mitin ve sözün eski zamanlardaki önemine ve gücüne işaret eder; “*O zamanda oğul baba sözünü iki eylemezdi, iki eylese o oğlanı kabul eylemezlerdi*” (Özçelik, 2016: s. 685). O zamanlar olarak ifade edilen, mitin zamanıdır; “*Mitolojik zaman paradoksal olarak zamandıışı bir zamansallığa, başlamış-bitmiş, kendi içinde kapalı bir değişmezliğe, dolayısıyla zamansızlığa tekabül eder. Hep var olan ve aynı kalan zamandır. Mitoz, insanı (bilinci) tarihten, onun ‘öldürücü kararsızlığı’ndan korur. Tarih değişmezdir ve kayıplarla birlikte; tehlikelidir*” (Saydam, 2011: s. 66). Dolayısıyla hikâyede de tarihi içine alan yazının yani Oruz

'un kararsızlığı ve tehlikeli tavrı vardır. Mitin sınırlandırılmış belli bir zamanı yoktur. Mitte bütün zamanların hâkimi olan geniş bir zaman anlayışı vardır. Geçici olmayan, kuralların devamlılığı koruduğu düzenli bir zamandır. Tarihin kökeni olan mitin değişmezliği olayın yaşandığı ân için geçerlidir. Yani Oruz'un yaşadığı an için geçerli olan tarihten bağımsız bir zaman anlayışı vardır. Neticede Oruz'un yaşadıklarında etkin olan bir zamandır.

Oruz babasını savaşıırken görünce şevke gelir dayanamaz, babasından habersiz savaşa katılır ve esir düşer. Babasının yani mitin sözünü dinlemeyen yazının cezalandırılması gerekir ve böylece esir düşmesi bir cezadır; *“Kazan oğlunu ilk planda ibret olsun diye cezalandırmak ister. Cengâverlik kavramının bozulmaması için oğlunu kurban vermeye hazır olan baba, kendi içinde gizli ve şahsi bir duygunun yanmasına izin vermeden kesin olarak hareket etmeye hazırlanır”* (Abdullah, 1997: s. 127). Bu tavır mitin gücünün, kurallarının yıkılmaması için gösterilen bir tavidir. Mutlak hâkim olan mitin sözünün geri çevrilmesi, büyük suçlardan biridir ve toplum içerisinde o kişinin bir yeri olmaz. Yani mitin oluşturmaya çalıştığı kolektif şuur ve benlik bilinci oluşturulamaz. Oruz'un babasının sözünü dinlememesiyle mitin ahlaki yasaklarına ve yasalarına uymadığı için muhakkak cezalandırılacaktır. Ahlaki yasaklar içerisinde olan; *“Babaya itaat etmeme yasağı ile Yalnız karar alma yasağı”* (Abdullah, 1997: s. 108) nin ihlali söz konusudur. Oruz düşman eline esir düşerek cezalandırılır;

“Oğlana kara kepenek giydirmişlerdi, kapı eşiğı üzerine yan yatırmışlardı. Giren basar, çıkan basardı. ‘Eski düşman zalim oğlu elimize girmişken eziyetle öldürelim’ derlerdi. Kapı eşiğı üzerine yan bırakmışlardı ki bu arada Han Kazan yetişti, konur (yağız al) atını oynattı. Kâfir, Kazan'ın geldiğini gördü ürküti. Kimi atına biner, kimi zirh giyer (Özçelik, 2016: s. 690).

Mitin genel hedefi toplum için geçerli olan kurallar bütününe uymak ve böylelikle ‘biz’ içerisinde biz’e bağı benlik bilincine ulaşmış kişiler oluşturmaktır. Oruz bu kuralı bozması sebebiyle biz bilincinden sıyrıldığı için cezalandırılır ve Kazan eşinin isteğı üzerine oğlunu kurtarmaya gidecektir.

Kazan eve döndüğünde eşi Burla Hatun’la karşılaşır ve mitin hâkim gücü ile oğlunu esirlikten kurtarmak için yola çıkmak zorunda kalır. Burla Hatun oğlunu göremeyince Kazan’a karşı gelerek oğlunu getirmesini yoksa ona beddua edeceğini söyler. Burla Hatun’un bedduası ve ağıtıyla mitin gücü devreye girer. Mitin temsilcisi Kazan daha güçlü bir mitik öge ile sınanır. Bu öge ‘ana miti’dir;

“Mitin bizi alıp götürüleceğı en uzak devir, yani aklın keseceğı ve düşüncenin kabul edeceğı en uzak devir anaerkil devirdir. Ana evladın tek sahibi, hatta onun bütün yapıp etmelerinin hâkimi haline gelmişti. Onun hayatını düzenliyordu... Ana, değerler sınıflandırmasında mite

ait kısmıdadır. Ana; geçmiş; ana, öğrenme mekânı, öğretene, terbiye eden, anlatandır” (Abdullah,1997: s. 85).

Hikâyede de ananın devreye girmesiyle mitin bize en eski anaerkil devri yaşatılacaktır ve yine mit hâkimiyetini koruyacaktır. Oruz ’u kurtarmaya giden Kazan’ın esir olmasıyla yine devreye giren Burla Hatun, kâfirle çarpışması ile de mitin anacıl yönünün gücünü sembolize eder. Çünkü “*Kadın, ‘ilkselliği’ içinde merkezci konumdadır”* (Saydam, 2011: s. 104). Kazan’la başlayan mitsel kural koyuculuk ve hâkimlik Burla Hatun ile başka bir yönünü ortaya çıkarır. Neticede mitin esası olan başlangıca yani ilksel olana dönüşle de her şekilde kendi varlığının savunuculuğunu yapacaktır. Annenin mitte bu denli önemli yer edinmesi onun fitrat olarak sahip olduklarıyla da ilgilidir. “*Annenin çocuğun eylemliliğini (şiddetini) görmesi, onaylaması ve diğer kâim katılımı, yani kendi varlığını ve eylemliliğini çocuğun eylem açılımına sunması, yani ‘şefkat’tir”* (Saydam, 2011: s. 76). Annenin devreye girişiyle Oruz’un lehinde gelişen olaylar halkası yine Oruz’un mitsel varoluşunu kazanması için hazırlanmış gibidir. Yani temel entrik kurgu Oruz’un etrafında tepede mit’in gölgesinin değiştirici gücüyle şekillenmektedir. Kazan, oğlunu kurtarmaya gittiğinde kendi gözünden yaralanır. Devamında Burla Hatun ve Oğuz Beyleri yardıma gelirler ve Oruz düşman elinden kurtulur eğlenceler düzenlenir. Hikâyenin sonunda Oğuz Beylerinin de yardıma gelmesi de mitin galibiyetidir. Yardımlaşma ve dayanışmanın örneğini gördüğümüz son olay halkalarında mitte var olan bütünlük söz konusudur. “*Mitin başlıca işlevi, bütün ritlerin ve bütün anlamlı insan davranışlarının (beslenme ya da evlilik olduğu kadar çalışma, eğitim, sanat ya da bilgelik de) örnek oluşturacak modellerini ortaya koymaktır”* (Eliade, 2001: s. 18). Son olay halkasında da aile ve boy birliğinin önemi vurgulanarak mitin kurallar çerçevesi de çizilir.

Mitin belirlenen işlevleri incelendiğinde hikâyede mitin işlevselliği belirlenebilmektedir. Oruz’un mitin kurallarına uyum sağlaması için Kazan’ın yaklaşımı, düzenin bozulmaması için Oruz’un babasının sözünden çıkıp düşmana saldırıp esir düşmesiyle cezalandırılması, ataya, mite saygı ve itaat ile mitin hâkimiyetinin kabul ettirilmesi bu işlevleri destekler niteliktedir. Dolayısıyla incelenen hikâyede mitin sosyolojik işlevinin işleyişi ana-baba-oğul üçgeninde toplumsal düzenin devamlılığını yansıtır biçimdedir. Oruz’un kendini tanıma ve bilme yolundaki arayışlarında ve bilinç serüveninde mitin etkinliği Campbell’ın “*Bireyin merkezileşmesi ve uyum kazanması (Psikolojik Yönelim)”* olarak ifade ettiği işlevi karşılamaktadır. Oruz’un kendilik bilincindeki serüveni onu daha büyük bir oluşuma dâhil etmektedir.

Sonuç

Mitin iktidarının yansımaları hikâyenin temel kurgusunda eylemler ve söylemler çerçevesinde ortaya çıkar. Campbell’ın sosyolojik işlev olarak sınıflandırdığı mitin eğitici, düzenleyici, kurucu ve yönlendirici işlevi, metinde Kazan ile oğul Oruz’un arasında geçen olaylar silsilesi merkezinde belirir. Mitin bireye ve topluma

kazandırmaya çalıştığı davranış normları, Oruz'un benlik bilinci tasarımının oluşmasında etkili olur. Oruz'un benlik tasarımı mitin iradesini algılaması ile başlar ve mitin temsilcisi babasının yönlendirmesiyle toplumsal düzenin de devam etmesini destekler. Babası, Oruz'u düşmanla mücadele etmek konusunda bilgilendirir. Mitin eğitici gücü, Kazan'ın Oruz'a eylem sırasında dersler, öğütler vermesi ve onu sınamasıyla gerçekleşir. Şimdinin, yazı'nın temsilcisi Oruz, tecrübesiz olduğu için babasından benlik gelişimini desteklemesi ve tamamlaması yönünde yardım isteyerek 'babacıl eylemlilik' te gelenek, görenek ve akıllı elde etmek ister. Esas zamanın sahibi ve mutlak kuralların, bilgilerin hâkimi mitin temsilcisi Kazan'ın yönlendirmelerine uymayarak çatışma mahalline giren Oruz, mitin hâkim gücüne karşı geldiği için düşmana esir düşürülerek cezalandırılır. Mit tarafından toplumsal düzenin sağlanması için Oruz terbiye edilip, ehlileştirilir. Oruz'un tutsak oluşuyla mitin hâkim gücü ve mitin eğitici, kurucu, düzenleyici sosyolojik işlevi de belirir. Böylece Oruz'un benlik tasarımı oluşur. Oruz'un biz bilincine tekrar varabilmesi için 'ana miti' devreye girer. En önemli mitik öge ve ilk unsur olan ananın devreye girmesiyle mitin galibiyeti, toplumsal düzenleyici işlevi Oruz'un lehinde gerçekleşir. Oruz'un mitin gölgesinde terbiye edilmesi Kazan'ın oğlunu kurtarma mücadelesi ile devam eder. Mitin devamlılığı için baba, ortak bilincin taşıyıcısı, aktarıcısı olarak yer alır. Hikâyenin sonunda Oğuz Beylerinin ve Burla Hatun'un yardıma gelmesi aile ve boy birliğinin önemini ortaya koymasından mitin birliktelik, bütünlük, dayanışma odaklı toplumsal işlevine işaret etmektedir. Dolayısıyla hikâyenin kurgusunda yer alan temel vakalar mitin sosyolojik işlevini destekler niteliktedir.

Kaynakça

- Abdulla, Kemal. (1997). *Gizli Dede Korkut*. (Haz. Ali Duymaz). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Arslan, Fatih. (2007). "Bireyselleşme Sürecinde Dirse Han Oğlu Buğaç". *Türk Dili*, S. 666, s. 498-505.
- Bayat, Fuzuli. (2016). *Mitolojiye Giriş*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Campbell, Joseph. (2003). *Yaratıcı Mitoloji*. (Çev. Kudret Emiroğlu). İstanbul: İmge Kitabevi.
- Campbell, Joseph. (2013). *Mitolojinin Gücü*. (Çev. Zeynep Yaman). İstanbul: MediaCat Yayınları.
- Eliade, Mircea. (2001). *Mitlerin Özellikleri*. İstanbul: Om Yayıncılık.
- Ozan, Meral. (2017). "Türk Mitolojisinde Dağ Kültü". (Ed. Turan, Fatma Ahsen-Ozan, Meral). *Türk Mitolojisine Giriş*.(s. 133-146). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Özçelik, Sadettin. (2016). *Dede Korkut -Dresden nüshası- Metin, Dizin*. Cilt 2. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Saydam, Mehmet Bilgin. (2011). *Deli Dumrul'un Bilinci*. İstanbul: Metis Yayınları.

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Atatürk University Journal of Faculty of Letters
Sayı / Number 64, Haziran / June 2020, 197-206

**OSMANLI ORDUSUNDA MERKEZİ BİR REFORM MECLİSİ KURMA
GİRİŞİMİ: MECLİS-İ TANZİMÂT-I ASKERİYE**

**Attempt to Establish A Central Reform Council in The Ottoman
Army: Meclis-i Tanzîmât-ı Askeriye**

(Makale Geliş Tarihi: 23.01.2020 / Kabul Tarihi: 21.05.2020)

M. Yasin TAŞKESENLİOĞLU *

Öz

Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz dönemlerinde Osmanlı merkez teşkilâtında ortaya çıkan birçok kurum, Padişah veya Sarayın danışma görevini, Bâbîâlî'nin iş yükünün ise kurumlara dağıtılması işlevini üstlenmekteydi. Meclis-i Vâlâ, Dâr-ı Şûrâ-yı Bâbîâlî, Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî ve Meclis-i Vükelâ gibi yüksek dereceli kurumların yanı sıra alt komisyon şeklinde çalışan birçok meclis bu dönemde görev yapmıştı. Bilhassa merkezi idare yapılanmasının zaman zaman yetki karmaşasına neden olduğu, bu yüzden meclis türündeki oluşumların bir kısmının akamete uğradığı görülmektedir. Fakat Osmanlı ordusunun düzenlenmesi için Sultan II. Mahmud döneminde kurulan Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî, uzunca bir süre görevde kalmayı başarabilmişti. 1873 yılında ise orduda Tanzimat reformlarını gerçekleştirmek amacıyla yeni bir adım atıldı ve Meclis-i Tanzîmât-ı Askeriye adıyla bir meclis kuruldu. Bu, Osmanlı ordusunda ilk kez Tanzimat kelimesinin kullanıldığı bir kurumun oluşturulması anlamına geliyordu. Fakat bu teşebbüs, birtakım sebeplerden ötürü başarısızlığa uğramaktan kurtulamamıştır. Çalışmamızın amacı bu meclisin, yapısını ve başarısızlık nedenlerini irdelemektir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü; *Assist. Prof. Dr., Atatürk University, Faculty of Letters, Department of History, ytaskesen@atauni.edu.tr*, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2635-829X>.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Meclis, Ordu, Meclis-i Tanzîmât-ı Askeriye.

Abstract

Many institutions that emerged in the Ottoman headquarters during the reign of Abdülmecid and Abdülaziz undertook the advisory duty of the Sultan or the Palace, and the function of distributing the workload of Babiali to the institutions. Besides the high-grade institutions such as the Meclis-i Vâlâ, Dâr-ı Şûrâ-yı Bâbîâlî, Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî and the Meclis-i Vükelâ, many councils working in this period served as sub-committees. Particularly the central administration structure caused a confusion in authority from time to time, thus, some of the assemblies failed. But the Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî which was established during the reign of Mahmud II for the reform of the Ottoman army was able to remain in office for a long time. In 1873, a new step was taken to carry out the reforms in the Ottoman army and it was established a council which called the Meclis-i Tanzîmât-ı Askeriye. This meant the establishment of an institution in the Ottoman army where the word of tanzimat was used for the first time. However, this attempt failed to fail for some reason. The purpose of our study is to examine the structure of this council and the reasons for its failure.

Keywords: Ottoman Empire, Council, Army, Meclis-i Tanzîmât-ı Askeriye.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin merkezî ve taşra kurumlarından olan meclisler, Sultan II. Mahmud'un son dönemlerinden itibaren reform sürecini yürüten önemli görevler üstlenmişti. Merkezdeki yüksek dereceli danışma meclislerinden taşradaki kaza meclislerine varana kadar geniş bir idari organ yelpazesine sahip olan ve devletin son dönemlerine dek türlü isimlerle var olagelen meclisler, bürokratik bir dönüşümün de temsilcileriydiler. Ancak devletin son yüzyılı, temsil kabiliyetlerinde ve kuruluş felsefelerine uygun olarak çalışmalarında aksaklık yaşayan yadsınamayacak derecede bir yekün oluşturan meclislerin varlığına da şahitlik etmiştir. Şüphesiz burada sayılamayacak kadar çok olan başka nedenlerin de etkisiyle, 1836-1837'den itibaren onlarca meclis ya kısa süreliğine faaliyette bulunabilmiş, ya isim değişikliğiyle varlığını devam ettirebilmiştir. Bu ise Osmanlı idare sisteminde bürokratik bir karmaşa ile birlikte enerji kaybına yol açan bir süreç oluşturmuştur. Böylesi bir dağınıklığı önlemek adına olacak ki merkezdeki ve taşradaki meclislerin işleyişini düzenlemek amacıyla 1856 yılında genel bir Meclis Nizamnamesi dahi hazırlanmıştı (BOA, A.DVNSMTAN.d.01, s.34-38). Kanunla, meclislerde oturumların yapılma

şekli, gündem maddesinin görüşülme esasları, üyelerin vazifeleri ve mazbata hazırlama aşamaları belirlenmişti. 1856 yılından önce kurulan meclisler, bu kanunun gereklerini yerine getirmekle mükellef iken bundan sonra açılacak meclislerden de kanunun gerektirdiği gibi çalışmaları beklenmekteydi. Kısaca Meclis Nizamnamesi, sonraki dönemlerde açılan meclislerin yapısında belirleyici bir unsur hüviyetini taşımaktaydı. Şüphesiz kanun, ordu bünyesinde kurulan meclisleri de kapsamaktaydı. Aşağıda kısaca bu meclisler hakkında bilgi verilecektir.

1- Osmanlı Ordusunda Meclisler

Sultan II. Mahmud tarafından başlatılan merkezî yapılanma sürecinde Tanzimat'ın gereklerini yerine getirmek maksadıyla kurumsal bir dönüşüm sağlama gayreti Osmanlı kara ve deniz ordularında birtakım bürokratik yapılanmalara kapı araladı. Bu oluşumlardan en önemlisi ve kapsamlısı şüphesiz Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî'dir. Sultan II. Mahmud tarafından 1837 yılında açılan ve ordunun en işlevsel kurullarının başında gelen meclis, uzun yıllar görev yaptı. Bünyesindeki Harbiye, Levâzım, Nizâm, Muhâkemât ve benzeri daireler (Ünal, 2006: s.82) marifetiyle orduyu ilgilendiren işlerin görüşüldüğü meclis, Seraskerlik vasıtasıyla Padişah'a askerî işlerde danışma vazifesi görüyordu. Ancak Meclis-i Vâlâ gibi yüksek danışma organları, Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî'de kararlaştırılan konular gündeme alıp yeniden değerlendirme hakkına sahipti (Akyıldız, 1993: s.193). Dolayısıyla bu en üst düzey askerî meclis üzerinde, bir anlamda sivil ağırlıklı merkezî yüksek danışma organının kontrolü sağlanmış oluyordu. Buna mukabil, aşağıda da görüleceği üzere bu meclis, ordu bünyesindeki diğer meclisler üzerinde denetim hakkına sahipti. Hatta bir ara Masârifât Nezâreti adıyla kurulan bir bakanlık dahi Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî'ye bağlı olarak görev yapmaktaydı (Akyıldız, 1993: s.125).

Sultan Abdülmecid döneminde 1843 yılındaki uygulamayla Osmanlı ordusu beş bölgeye ayrılmıştı (Tunalı, 2003: s.XXXV- Ziya Şakir, 1957: s.29). Her bir bölgedeki ordu merkezlerinde kurulan meclisler askerî konularda merkezdeki Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî'ye, bu vasıta ile Seraskerlik makamına danışma kurulu görevi üstlenmekteydi (Ünal, 2006: s.91- Bu ordu meclislerinin 1850 yılındaki teşkilât şemaları için bkz. Tunalı, 2003: s. XXXVIII-XXXIX). Böylece Tanzimat düşüncesinin bir ürünü olan her alanda danışma meclisleri oluşturulması süreci Osmanlı askerî teşkilâtının merkez dışındaki taşra organlarına dahi yayılma eğilimini göstermişti. Bahriye teşkilâtında ilk meclisin kurulması da bu döneme denk gelmektedir. Osmanlı deniz güçlerini ıslah etmek maksadıyla 1840 yılında kurulan Bahriye Meclisi, dönemin diğer sivil meclislerine benzer bir yapıdaydı ki bir başkan, bir müftü, dört üye ve diğer memurlardan oluşmaktaydı (Gencer, 1991: s.508). Başkan ve üyelerinin bahriye sınıfından oluştuğu meclisin başlıca vazifesi Tersane-i Amire'nin hukukî ve teknik işlerini yürütmektir. Kuruluşundan iki yıl sonra lağvedilse de 1845 yılında tekrar kurulan Bahriye Meclisi (Gencer, 1991: s.509), Sultan II. Abdülhamid devrinde de varlığını sürdürecekti. Sultan Abdülaziz döneminde ise merkez ve taşradaki kurumlar bünyesinde meclis teşkil etme süreci hızlandı. Nitekim onun dönemine kadar

orduda Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî en önemli ve merkezî meclis iken sonraları askeriye'nin neredeyse her dalında bir meclis açma girişimi göze çarpmaktadır. Örneğin ordudaki sağlık işlerini daha düzenli yürütme gayesi ile "Hastahâneler Meclisi" adında bir organ kurulmuş (Ünal, 2006: s.149), eğitim işleriyle ilgilenmek üzere ise Askerî Mektep Meclisi (Ahmet Cevdet Paşa, 2010: s.226) oluşturulmuştu. Fakat bu tür kuruluşların, kurucu aklın öngördüğü gibi pek de sağlıklı bir şekilde çalıştığı söylenemez. Gündemine gelen konuları nihai karara bağlamakta yetersiz kalan bu meclislerin devletin bürokratik işleyişini de aksattığı anlaşılmaktadır.¹

Devletin son yüzyılında Osmanlı Padişahları ve Sadrazam gibi yüksek mertebedeki idarecilerinin iktidar dönemlerinde kendi idari teşkilatlarını kurma eğiliminde oldukları bilinmektedir. Her iktidar döneminde yeni kurumların ortaya çıkması bu düşüncenin bir parçası olmuştur. Nitekim II. Meşrutiyet'in ilanından sonra iktidarı tedricen ele geçiren İttihat ve Terakki yönetiminde dahi bu eğilim görülmektedir ki Askerî Şûrâ adını taşıyan yeni kurulan mecliste (Ölmez, 2009: s.47) Goltz Paşa'nın başkan yardımcısı unvanıyla Osmanlı ordusunu ıslah etme girişimleri vardı. Dolayısıyla aşağıda bahsedilecek olan askerî meclisin ordunun ıslahı için özel bir çaba sarfetmiş olan Sultan Abdülaziz dönemindeki kurumsallaşma anlayışının bir ürünü olduğu iddia edilebilir.

Buraya kadar derlenen bilgiler, istişarî özelliği nedeniyle meclis açma geleneğinin, Osmanlı ordu birimlerinde varlık sahası bulunduğunu göstermektedir. Aşağıda ise bunlardan biri olan Meclis-i Tanzîmât-ı Askeriye'nin kuruluş sürecine yer verilecektir.

2- Askerî Meclisin Kuruluşu

Osmanlı modernleşme çabaları boyunca bu sürecin vasıtası haline gelen kurumların isimlerinde Tanzimat kelimesi sadece 1854 ile 1861 yılları arasında görev yapan Meclis-i Âli-i Tanzîmât'ta bulunmaktadır. Bunun dışında 1868 yılında kurulan Şûrâ-yı Devlet'in "Tanzîmât Dairesi" adını taşıyan ve kanun taslaklarının incelendiği bir birimi vardır (Görelî, 1953: s.23). Dolayısıyla Meclis-i Tanzîmât-ı Askeriye'nin dikkat çeken önemli bir tarafı, ismidir. 19. yüzyıl meclis ve müesseselerinde pek tercih edilmeyen "Tanzimat" kelimesi askerî bir danışma meclisine ilk kez verilmekteydi. Bunda şüphesiz Tanzimat esaslarının gereklerini orduda ikame etme gayreti aranmalıdır. Meclis-i Tanzîmât-ı Askeriye adında bir meclisin açılma gerekçesi, Padişahın (Abdülaziz) himmetiyle oluşturulan askeri düzenin tamamen sağlanması, askeriye yapılacak olan düzenlemelerin (tensikat) daha sağlıklı ve kolay bir şekilde uygulanmasıydı (BOA. İ.DH., 671/46760, 19 Cemaziyelahir 1290 [14 Ağustos 1873]). Bunun yanı sıra kara ve deniz ordu kuvvetlerinin genişlemesi üzerine

¹ Bir örnek için bkz. Ahmed Cevdet Paşa, Sultan Abdülhamid'e Arzlar, s.226-227.

meclisten, iş yükünü hafifletmesi bekleniyordu (BOA. İ.DUİT, 59/30, 5 Cemaziyelahir 1290 [31 Temmuz 1873]). İlgili arz tezkiresinde konu hakkındaki düşünceler şöyle belirtilmişti:

“... cenâb-ı mülûkânelerinin islahât ve terakkiyât-ı intizâmâtı ve kuvve-i berriye ve bahriyenin tezyîdiyle saltanat-ı seniyyelerinin tahkîm-i esâsı şân ve şevketi emrinde... bu kere dahi Bâb-ı Seraskerîde bir meclis teşkîliyle sınıf-i cünûd-i nusret-mev'ûd şehinşâhülerinin icâb-ı asr ve zamâna göre her türlü tanzîmât ve tensikât ve techizâtına ve teferruâtına müteallik mevâdd-ı mühimmenin orada müzâkere ve tesviyesi...” (BOA. İ.DUİT, 59/30).

Esasen bu ifadeler bütün bir Tanzimat dönemi boyunca teşkil edilen kurumlar için neredeyse kalıplaşmış bir şekildedir. Meclisin resmen kuruluşu 31 Temmuz 1873'tür. Bu tarihteki arz tezkiresinin Sultan Abdülaziz tarafından onayıyla meclis resmen kurulmuş oldu (BOA. İ.DUİT, 59/30; Takvîm-i Vakayi, nr: 1598, 9 Cemaziyelahir 1290 [4 Ağustos 1873]).

Meclisin kuruluşunda Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın etkisi olduğu iddia edilmektedir (Ünal, 2006: s.80). Hüseyin Avni Paşa, Tanzimat'ın askeri eğitim kurumlarında yetişip, Harbiye mezunu olarak Seraskerliğe getirilen ilk kişi (Ünal, 2006: s.226) olmakla birlikte orduda reform taraftarıydı. Meclisin açılışı da Paşa'nın ikinci Seraskerliği dönemindedir. Bu yüzden, Ordu içerisindeki yukarıda bahsi geçen işlerin daha hızlı bir şekilde görülmesi düşüncesinde Serasker'in etkisi olduğu düşünülebilir. Nitekim Hüseyin Avni Paşa'nın Seraskerlik yaptığı dönemlerde askerî sistemin düzenlenmesinde ivme kazanıldığı² anlaşılmaktadır.

3- Başkan, Üyeler ve Meclisin Yapısı

Meclisin ilk başkanı 2. Ordu Müşiri (eski Seraskerlerden, Çerkes) Abdi Paşa'dır. Meclisin üyeliklerine ise 3. Ordu Müşiri (Lofçalı) Derviş Paşa, Şûrâ-yı Devlet üyelerinden (eski Zabtiye Müşiri, İstanbullu, Mehmed³) İzzet Paşa ile Abdi (Abdülkerim Nadir, Çırpanlı⁴) Paşa, Trablusgarp eski valisi (Cezayirli⁵) Ali Rıza Paşa getirildiler (BOA. A.MKT.MHM, 460/12, 5 Cemaziyelahir 1290 [31 Temmuz 1873]-Ahmed Lûtfî Efendi, 1991: s.66). Derviş Paşa'ya 30 bin, diğer üyelere 20'şer bin kuruş maaş ile ferik tayinatı⁶ verildi. Kısa bir süre sonra meclis üye sayısı artırılarak 4. Ordu eski müşirlerinden Halim Paşa ile daha önce Zabtiye Nazırlığı yapan

² Paşa'nın Seraskerlik dönemleri için bkz. Mustafa Ali Uysal, Hüseyin Avni Paşa (1820-1876), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Isparta 2014, s.73-82, 94-97.

³ Sinan Kunalp, Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922), İsis Yayınları, İstanbul 2003, s.97.

⁴ Kunalp, Osmanlı Erkân ve Ricali, s.53.

⁵ Kunalp, Osmanlı Erkân ve Ricali, s.65.

⁶ Tayinat; Askerlere verilen erzak ve yiyecek. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C.3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972, s.426.

Mustafa Paşa⁷ 20'şer bin kuruş maaş ile 23 Aralık 1873'te yeni üye olarak atandılar (BOA. İ.DH., 677/47173, 3 Zilkâde 1290 [23 Aralık 1873]). Dönemin en üst derecedeki askerî danışma organı olan Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî'den kaydırılan kadrolar, bu meclise ilk zamanlarda hayli önem verildiğini göstermektedir. Mesela yazışma işleminde *nizamât-ı askeriye*ye vakıf olmak şartı arandığından Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî Başkâtibi Ömer Efendi meclise 7 bin 500 kuruş maaş ile kâtip olarak, yardımcılığına ise Mektûbî Odası sınıf-ı evvel memurlarından Müeyyid Bey, sınıf-ı sânisine terfi edilerek 2 bin 500 kuruş maaş ile müsevvid olarak görevlendirildi (BOA. İ.DH., 671/46760, 22 Cemaziyelahir 1290 [17 Ağustos 1873]). Meclisin ihtiyacı olan ve 800 kuruş maaş bağlanacak iki mübeyyiz ve bir mukayyidin de İntihâb-ı Kitâb-ı Askeriye Komisyonu marifetiyle alınması kararlaştırıldı (BOA. İ.DH., 671/46760). Ancak bu ilk atamalar istikrarlı bir sonuç getirmede. Bunu yeni atamalarda görmek mümkündür. Zira meclis üyesi İzzet Paşa, (Çerkes Mehmed⁸) Yaver Paşa'nın Adana valiliğine atanması ile ondan boşalan 5. Ordu Müşirliğine getirilince Ferik Arif Paşa, İzzet Paşa'dan yerine meclis üyeliğine atandı (BOA. İ.DH., 673/46899, 28 Receb 1290 [21 Eylül 1873]). Bir ara meclis üyelerinden Arif Paşa, meclisin yeni başkanı oldu.⁹ Fakat daha sonra başkanlığa Derviş Paşa getirildi. Derviş Paşa'nın meclis üyeliğinden aldığı maaş, 5 bin kuruş zamlı 35 bin kuruşa yükseltildi. Paşa'ya meclis üyeliğinden dolayı verilen feriklik tayinatı ise müşirlik tayinatına çıkarıldı (BOA. A.MKT.MHM, 474/18, 27 Zilhicce 1290 [15 Şubat 1874]). Adana valiliğini Mahmud Nedim Paşa'ya bırakarak Meclis-i Tanzîmât-ı Askeriye'ye üye tayin edilmek suretiyle (BOA. İ.DH., 674/46984, 22 Şaban 1290 [15 Ekim 1873]) İstanbul'a dönüş imkânı bulan Yaver Paşa, Başkan Derviş Paşa'nın Bosna valiliğine atanması sonucunda başkanlık maaşı olan 35 bin kuruşun 30 bini tahsis edilerek Meclis-i Tanzîmât-ı Askeriye'nin yeni başkanı oldu (BOA. İ.DH., 680/47377, 15 Muharrem 1291 [4 Mart 1874]). Dolayısıyla yeni meclis başkanlığı maaşı 5 bin kuruş indirilerek bu meblağ hazineye devredildi. Dönemin merkezî meclislerinde ilmiye sınıfını temsil eden ve alınan kararları dinî yönden inceleyen bir *müftü* bulunmaktaydı. Meclis-i Tanzîmât-ı Askerî'de ise böyle bir görevlendirme yapılmamıştı. Bu bilgiler birkaç aylık çalışma süresi boyunca meclisin ne kadar istikrarsız bir pozisyonda olduğunu göstermektedir. XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı bürokrasisinde sivil bürokrasinin askerî bürokrasiye nazaran daha geliştiği iddia edilebilir. Bunu sivil meclislerde görmek mümkündür. Askerî bükrasinin en önemli kuruluşu hüviyetindeki Dâr-ı

⁷ Mustafa Paşa'nın kim olduğu ile alakalı muğlaklık vardır. Bu dönemde aynı adlı üç kişi tespit edilebildi. Giritli Mustafa Asım Paşa, Meclis-i Tanzîmât-ı Askeriye kurulmadan önce Ağustos-Ekim 1872 tarihleri arasında Zabtiye Müşirliği yapmıştır. Bkz. Kuneralp, Osmanlı Erkân ve Ricali, s.108; Yine buna yakın dönemlerde (Alyanak) Mustafa Paşa'nın da Zabtiye Müşir olduğu bilgisi mevcuttur. Bkz. Kuneralp, Osmanlı Erkân ve Ricali, s.110; Menemenli Tevfik Mustafa Paşa'nın Meclis-i Tanzîmât-ı Askeriye üyeliği yaptığına dair ise bkz. İsmet Sarıbal, "Menemenli Tevfik Mustafa Paşa'nın Kırım Harbi Tuna Cephesi Harp Hatıraları" Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, Yıl 4, Sayı 2, Güz 2019, s.679. ss.676-700.

⁸ Kuneralp, Osmanlı Erkân ve Ricali, s.106.

⁹ Seraskerliğe kararı bildiren yazı: BOA. A.MKT.MHM, 469/92, 18 Şevvâl 1290 [9 Aralık 1873].

Şûrâ-yı Askerî, bünyesinde sivil üyeler de barındıran ve hazırladığı mazbataları Meclis-i Vâlâ gibi sivil yönü ağır basan kuruluşlara takdim eden bir yapıya sahipken Meclis-i Tanzîmât-ı Askerîye'nin yukarıda tespit edilen üyelerinin tamamının ordu mensubu olması bu meclisi diğerlerinden farklı kılmaktaydı. Fakat buradaki çelişki, isminde Tanzimat kelimesinin barındıran bir yapıdan beklenen reformların sivil bürokratlar ya da devlet adamları olmaksızın ne denli yapılabileceğindeki muğlaklıktır. Dönemin sivil yönü ağır basan meclislerinde Ordu mensubu paşalara üye olarak yer verilip farklı birimlerden geniş katılım amaçlanmışken böylesi bir reform meclisinde sadece ordu kumandanlarının üye yapılması, meclisin sağlıklı bir şekilde işleyişini sekteye uğratacak bir durumdur.

Elimizde bulunan sınırlı sayıdaki yazışmadan, meclisin yapısına ve çalışma şekline dair bilgi edinmek neredeyse imkansızdır. Fakat yazışmaların seyri dikkate alındığında Meclis-i Tanzîmât-ı Askerîye'nin, Seraskerlik makamına bağlı olarak çalıştığı ve hazırladığı mazbataların Seraskerlik'e sunduğu anlaşılmaktadır (Örnek yazışma için bkz. BOA. A.MKT.MHM, 474/35). Bunun yanı sıra meclisin kuruluşuna ait yazışmalarda izah edildiği üzere nizamnamesinin bizzat meclis marifetiyle yapılması kararı alınmasına rağmen böyle bir tüzüğün varlığına dair herhangi bir bilgi mevcut değildir. Dolayısıyla Meclis-i Tanzîmât-ı Askerîye'nin çalışma prensiplerini tespit etmek ilgili tüzüğün olmamasından ötürü mümkün değildir.

4- Meclisin Faaliyetleri

Sultan Abdülaziz döneminde, devlet ekonomisinin kötü durumuna karşın kara ve deniz ordusunda yeniden yapılanma sürecinin hız kazandığı bilinmektedir. Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın girişimleri neticesinde 1869 yılında Osmanlı kara ordusu nizamiye, redif ve müstahfaz adlarıyla üç kısma ayrıldı. Buna göre zorunlu askerlik süresi 20, rediflik süresi 6, müstahfazlık süresi ise 8 yıl olarak düzenlendi (Moreau, 2010: s.18). Buna paralel olarak mevcut askeri binaların veya orduya ait yerlerin daha işlevsel hale gelmesi için çaba sarfedilmişti.¹⁰ Ayrıca tabur merkezlerine depolar yapılması da yine bu dönemin gelişmelerindendi (Abdurrahman Şeref, 2005: s.454). İrade-i seniyye ile Bahriye Dairesi'ne mensup olan kaza ve köyler ise Nizamiye Dairesi'ne devredildikten sonra Meclis-i Tanzîmât-ı Askerîye bu yeni düzenlemenin gereklerini yerine getirmekle ilgilendi. Zira görev süresi boyunca meclisin ilgilendiği tek konu, bu karar doğrultusunda redif taburları ile bunlara ait depo ve cephanelerin tanzimi oldu. Meclis, buna dair iki mazbata hazırladı. İlki, Karadeniz Ereğlisi'nden Rize'ye kadar olan sahil şeridinde üç redif alayı ve on iki tabur dairesine taksim edilmesinden dolayı buralarda görev yapacak olan zabıtların seçimi, tayini ve masraflarının yöre emvalinden karşılanması ile alakalıdır. Nitekim meclis, bu bölgelerde yapılacak olan koğuş ve cephane depolarının tanzim ve inşa edilmesi ile silah ve elbise gibi malzemenin temini hakkındaki mazbatasını Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî'ye sundu (BOA. A.MKT.MHM, 474/35, 29 Zilhicce 1290 [17 Şubat 1874]).

¹⁰ Tadilat gören birtakım kışla ve askeri binalar için bkz. Ünal, Osmanlı Kara Ordusu, s.86.

Askeriyede 2. ve 3. Ordulara ait olan Rumeli'deki redif depolarıyla cephanelerinden 2. Ordu depolarına 720, 3. Ordu depoları için ise 800 ihtiyat askerinin yerleştirilmesi ve bunların idareleri için senelik gerekli olan meblağ hakkında meclisten kaleme alınan bir başka mazbata¹¹ dışında meclisin faaliyetleri ile ilgili bilgiye ulaşamadık.

5- Meclisin Lağvı

Meclis-i Tanzîmât-ı Askeriye'nin, hazırladığı mazbataları Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî'ye gönderdiğinden daha önce bahsedilmişti. Bu, meclisin buraya bağlı olarak çalıştığını göstermektedir. Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî'ye bağlı olarak görev yapan başka kurumlar da vardı. Nitekim 1874 yılında, yani meclisin faal olduğu dönemde daha önce de belirtildiği üzere Harbiye, Levâzım, Nizâm, Muhâkemât, Sıhhiye ve Topçu daireleri de Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî'ye bağlı olarak görev yapmakta idi. İstenilen hedeflerini yerine getirme başarısından ziyade bu yetki karmaşasından olacak ki meclis, 8 Mart 1874 tarihli irade ile lağvedildi (Karakoç Sarkis, 2006: s.543). Halim, Abdi, Mustafa ve Ali Rıza paşalar, Şûrâ-yı Devlet üyeliklerine tayin edildiler.¹² Meclisin son başkanı olan Yaver Paşa da 5. Ordu Müşirliğine (BOA. A.MKT.MHM, 475/56) yeniden atanarak başkan ve üyelere tahsis edilen tayinat bedelleri ile maaşların bir kısmı hazineye aktarıldı.

Sonuç

Münhasıran Tanzimat döneminden başlamak suretiyle 19. yüzyıl Osmanlı idari düzeni ile adeta özdeşleşen meclisler, ülke yönetiminde monarşiden meşrutiyete geçişte önemli bir mekanizma vazifesi görmekle birlikte yönetimde paradoksal bir durum oluşmasına da neden olmuştur. Karar mekanizmasının merkezden taşraya ve taşradan merkeze istişari görevini üstlenip mekanizmanın daha pratik ve sağlıklı bir şekilde yürütülmesi amacını taşıırken bu meclisler aynı zamanda bürokrasinin işlevselliğini de sekteye uğratmak gibi bir dezavantaj da oluşturmuşlardır. Sultan Abdülaziz döneminde bir yandan bu dezavantajı ortadan kaldırmak için örneğin Şûrâ-yı Devlet ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin kurularak bunların işini üstlenen farklı danışma meclislerinin görevlerinin tek bir kurum çatısı altında toplanması sağlanırken, bir yandan da aynı hatalara düşüldüğü görülmektedir. Mesela Tophâne-i Amire'deki askerî işlerin daha hızlı bir şekilde yürütülmesi gayesi ile 1866 yılında İmâlât ve Askerî olmak üzere iki meclis kurulmuş, 1867 yılında ise aynı kurum bünyesinde görev yapan bu meclislerden Meclis-i Askerî ile Mühimmât Meclisi, eskiye dönüş yapılarak Tophâne-i Amire Meclisi adıyla yeniden birleştirilmiştir (Bkz. Ünal, 2006: s.106.). Fakat zamanla yeniden kurum bünyesinde görev yapan meclis ve üye sayıları artmıştır. Şüphesiz bu durum bürokratik işlerin daha çetrefilli hale gelmesinin yanı sıra maliyeye de bilhassa maaşlar hususunda yük olmaktadır. Nitekim Sultan

¹¹ Mazbatadan bahsedilen bir mektubî kalemi yazısı: BOA. A.MKT.MHM, 470/27,23 Şaban 1290 [16 Ekim 1873].

¹² Yeni üyeliklerin maaş işlemleri için hazırlanan arz tezkeresi: BOA. İ.DH., 680/47419, 27 Muharrem 1291 [16 Mart 1874].

Abdülaziz döneminde ordu bütçesinin kahir ekseriyeti maaşlar ve tayinata ayrılıyordu. Bununla birlikte maaş ödemelerinde zorluklar yaşanmaktaydı. Müteaddid zamanlarda maaş ödemelerinin geç yapıldığı vakiydi (Tam da Meclis-i Tanzimât-ı Askeriye'nin görevde bulunduğu dönemlerde maaşlar hakkındaki bir düzenleme için bkz. Ahmed Lûtfî Efendi, 1991: s.15). Bütçe açığının günbegün arttığı bir ekonomik sistemde yeni meclisler ihdas ederek bunların başkan ve üyelerine yeni maaşlar bağlanmasının, ayrıca tayinatlar verilmesinin ekonomik zararları kuşkusuz ayrıca irdelenmesi gereken bir durumdur. Bu tür kısa ömürlü meclislerin üye atanan kişiler için birer taltif vasıtası olduğuna da işaret etmek gerekir. Nihayetinde neredeyse bütün bir yüz yıl boyunca değişim süreci devam eden Osmanlı devlet teşkilâtında Meclis-i Tanzimât-ı Askeriye, başarısız bir girişim olarak yerini almış oldu. Bu başarısızlığa bir başka açıdan da bakabilmek mümkündür. Şöyle ki mecliste görev alan paşaların, bilhassa Balkanlarda karışıklıkların en yoğun olduğu ve faal görev üstlendikleri böylesine nazik bir dönemde ilave bir müzakere görevini icra edemeyecek kadar meşgul oldukları da anlaşılmaktadır. Son olarak şuna dikkat çekmeli ki 19. yüzyılda Osmanlı askerî teşkilâtında danışma işini üstlenen Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî'nin 1837'den beri istisnai durumlar dışında istikrarlı bir performans sergilemesi alternatif veya başka bu tür oluşumların akamete uğramasının bir diğer sebebiydi.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri-Gazeteler:

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA):

Bâb-ı Âsafî Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Meclis-i Tanzimat Defterleri (A.DVNS-MTAN.d.): Defter nr: 1.

İrade Dahiliye (İ.DH.), nr: 671/46760, 673/46899, 674/46984, 677/47173, 680/47377, 680/47419.

İrade Dosya Usûlü (İ.DUİT), nr: 59/30.

Sadaret Mektûbî Mühimme Kalemî (A.MKT.MHM), nr: 460/12, 469/92, 470/27, 474/18, 474/35, 475/56.

Takvîm-i Vakayi, nr: 1598.

Kitaplar-Makaleler-Ansiklopedi Maddeleri:

Ahmed Cevdet Paşa. (2010). *Sultan Abdülhamid'e Arzlar (Ma'rûzât)*. Yusuf Halaçoğlu (Haz.). İstanbul: Babıali Kültür Yayınları.

Gencer, Ali İhsan. (1991). "Bahriye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, Cilt: 4, s.501-509, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Görelî, İsmail Hakkı. (1953). *Devlet Şûrası*, Ankara: Yeni Matbaa.

- Karakoç Sarkis. (2006). *Külliyyât-ı Kavânîn*, C.1, M. Âkif Aydın-Fethi Gedikli-Mehmet Akman-Ekrem B. Ekinci-M. Macit Kenanoğlu (Haz). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kuneralp, Sinan. (2003). *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)*. İstanbul: İsis Yayınları.
- Moreau, Odile. (2010). *Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu*, Işık Ergüden (Çev.). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ölmez, Adem. (2009). "II. Meşrutiyet Devrinde Bir Askeri Meclis: Şuray-ı Askeri", *Amme İdaresi Dergisi*, C.42, Sayı: 1, s.43-54.
- Pakalın, Mehmet Zeki. (1972). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.3, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Sarıbal, İsmet. (2019). "Menemenli Tevfik Mustafa Paşa'nın Kırım Harbi Tuna Cephesi Harp Hatıraları" *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl 4, Sayı: 2, s.676-700.
- Tunalı, Ayten Can. (2003). *Tanzimat Döneminde Osmanlı Kara Ordusunda Yapılanma (1839-1876)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Uysal, Mustafa Ali. (2014). *Hüseyin Avni Paşa (1820-1876)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Ünal, Uğur. (2006). *Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu (1861-1876)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara.
- Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*. (1991). M. Münir Aktepe (Haz.). Cilt: XIV, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ziya Şakir. (1957). *Tanzimat Devrinden Sonra Osmanlı Nizam Ordusu Tarihi*, İstanbul: Çeltüt Matbaası.

YOZGAT ARKEOLOJİ MÜZESİ'NDEN LAHİT PARÇALARI

The Sarcophagus Pieces in The Yozgat Archaeology Museum

(Makale Geliş Tarihi: 27.01.2020 / Kabul Tarihi: 19.02.2020)

Savaş ALTUN *

Öz

İnsanoğlu yaşadığı coğrafi çerçevede oluşturduğu kültürel, siyasal ve ekonomik olayları, sanatsal uygulamalarla farklı dönemlerde farklı yöntemlerle, gerek günlük kullanılan gerekse üretim fazlası malzemeler üzerine aktarmıştır. Bu olayların sanatsal uygulamalara aktarıldığı alanlardan birisi ölü gömme uygulamalarıdır. Ölü gömme uygulamasının biçiminde, uygulanış şeklinde ve mezar tiplerinde başlangıcından günümüze kadar geçirdiği değişim, yapılan çalışmalarla ortaya çıkarılmıştır. Bu değişim içinde geniş bir kullanım alanı olan lahit mezarlar, yapıldıkları dönemlerin özellikleriyle ilgili bilgiler vermekte ve arkeoloji bilimi için önemli bir kaynak oluşturmaktadır.

Bu çalışmada Yozgat Müzesi'nde sergilenen üç lahit parçasının değerlendirilmesi yapılacaktır. Bölgede lahitletlerin yapıldıkları döneme ait farklı arkeolojik kalıntılar üzerine yapılan tespitler bölgenin yoğun bir yerleşim ve nüfusa sahip olduğu göstermektedir. Ancak yeterli kazı çalışmasının yapılmaması dönemsel örneklerin ortaya çıkmasında ve bunların yorumlanmasında eksikliklere neden olmaktadır. Çalışmada ele alınan üç lahit parçası da daha sonra ortaya çıkacak eserlerin değerlendirilmesine katkı sağlayacağı düşüncesiyle literatüre katılmak istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Lahit, Sütunlu Lahit, Medusa, Girland.

* Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Assist Prof. Dr. Bozok University Faculty of Science and Literature, Department of Archaeology, altunsavas58@hotmail.com ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-9173-4338>.

Abstract

Human beings have transferred the cultural, political and economic events that they have created within the geographical framework they live into artistic materials and surplus materials with different methods in different periods. One of the areas where these events are transferred to artistic practices is the burial culture. The changes in the shape, application and burial types of the burial application from the beginning to the present day have been revealed by the studies carried out. The sarcophagus tombs, which have a wide usage area in this change, provide information about the characteristics of the periods they were built and are an important resource for archaeology.

In this study, three sarcophagus pieces exhibited in the Yozgat Museum will be evaluated. The Findings made on the different archaeological remains belonging to the period when sarcophagi made in the region show that the region has a dense settlement and population. However, the lack of adequate excavation causes deficiencies in the emergence and interpretation of periodic examples. All three sarcophagus pieces handled in the study are asked to participate in the literature with the thought that they would contribute to the evaluation of the works to be revealed later.

Keywords: Sarcophagus, Columned Sarcophagus, Medusa, Girlanden.

1- Giriş

İlk çağlardan günümüze kadar ölü gömme geleneklerinin gelişim süreci içerisinde mezar anlayışı farklı dönemlerde gömü biçimine göre şekil almıştır. Gömü biçimi toprağa açılan basit bir mezardan, maliyet ve işçilik bakımından toplumun her kesimine hitap edecek kalitede farklı malzemelerle yapılan mezarlara doğru bir seyir izlemiştir. Toprağa direk gömü, farklı malzemeye gerekesinin duyulmayan işçilik ve maliyet gerektirmeyen her kişinin uygulayabileceği bir mezar tipidir. Bu mezar tipinin kullanımına ek olarak farklı mezar tiplerinin ortaya çıkmasında kültürel, sanatsal ve ekonomik yapının gelişimi büyük etkindir. Öyle ki artık toplumlar günlük ihtiyaçlarını düşünmeyi bırakıp kültürel olgularında uygulayacakları materyallerde, farklı alternatifler geliştirmişlerdir. Bu alternatiflerinde toplumun her kesiminin ulaşacağı kalitede üretilerek ticareti yapılmıştır. Lahitlerde mezar olarak kullanılan işçilik ve maliyeti olan ve bu doğrultuda ticareti yapılan bir mezar tipi olmuştur (Russell 2010: s. 119-148).

Kullanımının yoğun olarak görüldüğü Roma'dan başlayan yayılımı bölgeler arasında farklı şekil ve süsleme örneklerine göre değişerek kullanım görmüştür (Koch 2001: s. 82-83). Lahitlerle ilgili yapılan çalışmalarda farklı tiplerin belirli bölge merkez atölyelerinde standart biçimlerle üretildiği anlaşılmıştır. Bu merkez atölyelerden ilki lahitlerin yayılımında etken olan ve 2. yüzyıl başlarından itibaren yoğun üretime geçen Romadır. Diğerleri Roma'nın üretime başlamasından sonra 140'larda üretime başlayan Attika ve Dokimeion'dur (Koch 2001: s. 82-83). Bu üç

merkez atölye lahit üretimi için kullandıkları malzemeyi kendi üretim merkezlerine yakın mermer ocaklarından çıkarabildiği gibi uzak bölgelerden ithal ettikleri bilinmektedir (Russell, 2013: s. 95-131). Bu merkez atölyelerin haricinde buralarda üretilen tiplerin taklitlerini yapan yerel atölyeler olduğu da bilinmektedir. Taklitler ancak bu atölyelerin oluşturduğu lahitlerin dış konturlarını ve üzerindeki süsleme tiplerini, daha düşük kalitede ki mermerler üzerine işlemişlerdir.

Lahitlerin yukarıda değindiğimiz özellikleri kullanımlarının oldukça yoğun olduğunu göstermektedir. Bu durumu da gerek bir merkez gerekse yerel atölyede üretilmiş, bir bütün veya parça halinde günümüze kadar koruna gelmiş örneklerinden bilmekteyiz. Yozgat Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen üç lahit parçası da, bölgenin lahit özelliklerinin yanı sıra etkileşim alanlarının belirlenip literatüre kazandırılması amacıyla değerlendirilmeye alınmıştır.

2- Yozgat Arkeoloji Müzesi'nde Sergilenen Lahit Parçaları (Foto. 1-3)

1 numaralı parça: Parçanın bir lahitin uzun yüzünün parçası olduğu ve eksik olan kısımlarda da bir girland bir medusa başı ve iki boğa başı süsleme olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Parça üzerindeki süslemelerden yalnızca boğa başı ve fiyonk kısmen işlenmiştir. Boğanın gözleri kafasında tam olarak konumlandırılmamış dikey şekilde işlenmiş, kulaklar küçük ve yanlara doğru uzatılmış ve girlandın içine gömülmüştür. Ağız kısmında kırıklar olduğu için detaylar tam olarak anlaşılamamaktadır. Boğa başı üzerinde girlandın uçları düğümlenerek fiyonk yapılmış yanlara düz bir şekilde uzatılmıştır. Medusaların saç ve yüz kısmı detaylandırılmamıştır. Saçları kütleli olarak kulak memesinden biraz aşağıda bırakılmıştır. Yüz kısımlarına yuvarlak şekil verilmiş ancak hem tam olarak işlenmemiş olması hem de tahribata uğramış olması nedeniyle net bir tanımlama yapılamamaktadır. Girlandlar zeminden yükseltilmiş ve işlenmemiştir, uç kısımları ortalara doğru hafif şişkindir. Uç kısımları boğanın kafası üzerinde düğümlenmiş ve yanlara doğru paralel şekilde uzatılmıştır.

2 numaralı parça: Bir lahitin uzun yüzü olduğu anlaşılmaktadır. Kaliteli bir işçiliğe sahip lahit parçası üzerinde girland boğa başı ve medusa olmak üzere üç farklı süslemenin oluşturduğu bir kompozisyon görülmektedir. Süslemeler zeminden yükseltilmiştir. Bu durum süslemelerin ayrıntılı olarak işlenmelerini sağlamıştır. Diğer süslemelere göre eksiksiz bir şekilde korunmuş medusa geniş girland yayı içerisinde detaylı olarak işlenmiştir. Medusanın saçları alın ortasından iki yana ayrılarak işlenmiştir. Sol tarafta saçların alından çıkış kısmında iki sıra kazıma yarım daireler görülmektedir. Saçlar aralarında kazıma boşluklar bırakılarak birbirinden ayrılmıştır. Her iki tarafta saçların bittiği kısımlardan aşağı doğru uzanan saç çene altında fiyonk şeklinde düğümlenmiştir. Yuvarlak yüz yapısında dar bir alın, kaşlar kalın ve göz badem şeklindedir. Burun yüzle orantılı küçük ve delikleri belirtilmiştir. Ağız kapalı üst dudak ince, alt dudak kalındır. Boğa başı üst kısmı geniş ağız kısmına doğru daralmakta gözleri dikey şekilde konumlandırılmış kulaklar yanlara doğru ve

içleri oyulmadan bir kazıma çizgi ile şekillendirilmiştir. Boynuzları kısa ve yukarı doğru uzanmakta aralarındaki boşluğa küçük ölçülerde yatay şekilde yapraklar işlenmiştir. Boynuzların altından ince bir şerit yerleştirilmiştir. Alın kısmında, yukarıdan aşağı doğru belirgin şekilde işlenmiş yaprak motifleri görülmektedir. Ağız kısmı görülmemekte üst kısmında burun delikleri belirtilmiştir. Girland uçları boğa başında oldukça belirgin fiyonk şeklinde düğümlenmiş ve uçları dalgalandırılarak yanlara uzatılmıştır. Girland üzüm ve yapraklardan oluşturulmuştur. Uç kısımlarda üzüm taneleri yoğun bir şekilde görülürken aşağı doğru yapraklar birbirlerinden derin kanallarla ayrılarak hareketlendirilmiş her biri bağımsız bir şekilde konumlandırılmıştır. Girland üst kısmında yatay olarak aşağı doğru sarkan manşetler, girlandı sıkımadan ve zeminden koparılmadan dalgalanarak aşağı doğru sarkıtılmıştır.

3 numaralı parça: Bir lahdin uzun yüzüne ait olmalıdır. Sütunlarla bölmelere ayrılmış ve her bir bölmede insan figürlerinin yer aldığı lahit parçasının eksik kısımlarında da sütunlar ve insan figürleri yer aldığı düşünülmektedir. Mevcut durumda iki insan figürü bulunur. Bunlardan ilki merkezde oturur vaziyette bir erkek figürüdür. Yüz kısmı oldukça tahrip olmuş figürün sakallı olduğu anlaşılmaktadır. Sağ elini tabure üzerine koyduğu tahribata rağmen belli olmaktadır. Sol kolu işlenmemesine rağmen giysinin altından uzandığı hissi ile elinde bir kitap tuttuğu anlaşılmaktadır.

3- Değerlendirme

M.S. 2. yüzyılda artık mezar geleneği içerisinde yerini alan lahitler M.S. 4. yüzyıla kadar geçirdiği değişimle, çalışmalarda tipoloji oluşturacak kadar farklı tip ve özellikte karşımıza çıkmaktadır. Bu özellikler dikkate alınarak Yozgat Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen üç lahit parçası, bilimsel çalışmalarda yapılan tipolojik sınıflandırmaya göre iki tipte değerlendirilebilir. Buna göre 1 ve 2 numaralı parçalar girlandlı lahit, 3 numaralı parça ise sütunlu lahittir. Bu iki tip lahtin Anadolu'nun farklı bölgelerinde örneklerini görmek mümkündür. Bu tipler her ne kadar bu isimlerle adlandırılrsa da lahitler üzerinde uygulanış şekilleri ve beraberinde kullanılan diğer süslemeler dönemseller ve bölgesel olarak farklılık göstermektedir. Bu farklılıklar lahitlerin tek bir atölyenin ve ustanın elinden çıkmamasının yanı sıra yerel atölye ustalarının bunları kopyalayıp yorumlayarak lahitler üzerine farklı kompozisyonlarda aktarmasından kaynaklanmaktadır.

1 ve 2 numaralı lahit parçalarında kullanılan süslemeler dizilim açısından benzer kompozisyona sahiptirler. Bu benzerliği oluşturan süslemeler girland, medusa, boğa başı ve fiyonklardır. Ancak süslemelerin işleniş ve işçilik açısından farklılıkları bulunmaktadır. Bu iki lahit parçasında görülen süslemeler ve lahit mezar uygulaması genel olarak değerlendirildiğinde, ana atölyelerde ve yerel atölyelerde toplumun her kesimine hitap edecek özellikte ve kalitede üretiminin yapıldığını, uzak ve yakın bölgelerde ticari faaliyetlerle ulaşan örneklerin kullanım alanının ne derece yoğun olduğunu görmek mümkündür.

Lahit parçalarında girland, boğa başı, medusa ve fiyonklardan oluşan süslemeler, Roma İmparatorluk Dönemi lahitlerinde farklı kompozisyonlarda görülen örneklerdir (Perkins, 1958: s. 99-100). Bu süslemeler arasında yer değiştiren boğa başları olmuştur. Küçük Asya Girlandlı lahidlerinde girland taşıyıcı olarak boğa başlarının yanı sıra koçbaşları Eroslar ve Nikeler de kullanılmıştır. Girland yayı boşluğunda da Medusalar, rozetler tabula ansata gibi süslemeler görülmektedir (Koch, 2001: s. 232, res. 94). Farklı bölge örneklerine bakıldığında Prokonnesos'ta (Marmara Adası) bulunan örneklerde genelde girland taşıyıcısı olarak kullanılan boğa başları ve diğer taşıyıcılar belirli bir tip oluşturmuştur (Koch, 2010: s. 18, res. 28, 2-3). Ancak bu özelliklere sahip örnekler farklı bölgelerde de rastlamak mümkündür. Kilikia bölgesinde Augusta Antik Kenti'nde bulunan bir lahit üzerinde de girland, boğa başları ve medusalardan oluşan kompozisyonlar görmek mümkündür (Asgari, 1977: s. 340, abb. 25, Koch-Sichtermann, 1982: s. 552,). Ayrıca bu antik kentte girlandların boğa başları tarafından taşındığı ancak girland yayı boşluğunda farklı süslemelerin kullanıldığı örneklerde bulunmaktadır (Karaüzüm, 2005: s. 76, 79, 81, 82, kat. no: 14, 28, 32, 35, 36, Çelik, 2010: s. 76, 78, 79, 82, 84 kat. no: 4, 6, 7, 10, 12, Ergeç, 1987: s. 8, 17). Hatay Arkeoloji müzesinde sergilenen bir örnekte de girland, boğa başları ve medusalardan oluşan kompozisyon görülmektedir (Işık, 1975: s. 42, Kocaman, 2018, kat. no: 8, res. 43-46). Bu süslemelerin kullanımı başlangıcından bitimine kadar dönemsel ve bölgesel olarak farklı stil özellikleri göstermektedir. Bu farklılıklar lahitlerin hangi bölgeye ait olduklarını ve hangi dönemde üretildikleri hakkında bilgi almamızı sağlayan özelliklerdir. 1 ve 2 nolu lahit parçalarında görülen süslemelerin oluşturduğu benzer ve farklı kompozisyonların yukarıda değindiğimiz bölgelerin dışında da örnekleri görülebilir.

1 numaralı lahit parçası üzerindeki süslemelerin işlenmesinin yarım kaldığı anlaşılmaktadır. Süsleme unsurlarının belirgin olmaması tarihlemeye yardımcı olacak kriterleri tam olarak sağlamamaktadır. Girlandın orta kısmında yer alan ve yüz kısmı oldukça tahrip olmuş başların, medusa mı yoksa insan başı şeklinde mi dizayn edilmek istendiği belli olmamaktadır. Kütle halinde kulak memesi hizasına kadar genişlikleri değişmeden dış konturları belirlenerek ayrıntılı işlenmemiş saç yapısının, bazı örneklerde hem medusa hem de insan başı olarak şekillendirilmiş saç örnekleri bilinmektedir (Işık, 1975: lev. 9 b, lev.14 a, lev. 15, lev. 18 b; lev. 24 b). Girlandın uçları boğa başı üzerinde düğümlenerek bağ uçları yanlara doğru uzatılmıştır. Fiyonk oldukça katı bir görünüme sahiptir. Bağ uçlarının iki yana çekilmesiyle oluşturulan sıkışma düğüm noktalarının üçgen bir şekil almasını sağlamıştır. Yeterince uzun yapıp sarkıtılmaması sonucu havada asılı kalmış bağ uçlarında, gerçeklikten uzak bir ustalık çalışması görülmektedir. Anadolu lahitleri üzerinde fiyonk kullanımı Hadrian Dönemi'nde katı ve zeminden koparılmadan hareketsiz olarak köşelerde bir taşıyıcısı olan ve olmayan girland uçlarının bağlandığı örnekleri görmek mümkündür. Bu durum sonraki dönemler için farklı stillerle gelişerek kullanımını devam ettirmiştir (Işık, 1975: s. 1-11, lev. 1a, 1c, 2a, 2b, 2c, 3, 4a, 4b, 5a, 5 b-

c, 6a). Girland, fiyonk ve manşetlerde zeminden koparılmadan hareketsiz katı görünüm ancak Antoninler Dönemi ortalarından itibaren hareketlilik kazanmıştır (Işık, 1975: s. 12-130).

2 numaralı lahit parçasının üzerindeki süslemelerin işlenişine bakıldığında lahitin yapımının bitirildiği düşünülmektedir. Süslemeler 1 nolu lahit parçasına göre daha detaylı ve ayrıntıların verilmesi açısından daha iyi bir işçiliğe sahiptir. Bu durumda tarihlenmenin yapılmasında önemli bilgiler sağlamaktadır.

Lahit parçasında girlandın bir kısmı görülmektedir. Boğanın boynuzu ile yana doğru uzanan bağ ucunun arasından çıkan girland başlangıcı aşağı doğru bir kalıp halinde zeminden yükseltılarak işlenmiştir. Üst kısmında üzüm ve asma yaprakları görülürken daha sonra alt kısmı bir manşetle ayrılarak geneli yaprak ve birkaç meyve ile donatılmıştır. Üst kısmı kaplayan üzüm tanelerinin etrafları boşaltılıp zeminden koparılarak birbirinden bağımsız işlenmişlerdir. Üzüm tanelerinin üzerine kapatılan yaprak kanallarla birbirinden ayrılarak bölümlerden oluşturulmuş ve yaprak uçları sivriltilmiştir. Genel olarak zeminle ilişkileri koparılmışsa da özellikle yaprak hareketsiz bir şekilde işlenmiştir.

Manşetin alt kısmında girland kalıp halinde aşağı doğru uzamaktadır. Üst kısımda birkaç düzensiz meyve ve yapraklar işlenmiştir. Meyvelere yuvarlak şekil verilerek etrafları boşaltılmış ancak zeminden koparılmamış üst kısımlarına çizikler çekilerek kanallar oluşturulmuştur. Yapraklar ince uzun biçimde etrafları boşaltılmış ancak oldukça kalın ve zemine bağlıdırlar. Üst kısımlarına çizikler çekilerek kanallar açılmıştır. Girlandın dış konturlarının sınırının belirli bir kalıpta işlenmesi, meyve ve yaprakların stil özelliklerine ayrıntılı olarak değinilmesinin nedeni bunların dönem özelliklerini yansıtan ipuçları vermesindedir. Buna göre Anadolu'da MS 1. yüzyılda başlayan girlandlı lahit üretimi, sanat anlayışındaki farklılıklarla MS 3. yüzyıl sonlarına kadar devam etmiştir. Bu zaman diliminde, girland ve diğer süslemelerdeki değişik uygulamaları görebildiğimiz 2 nolu lahit parçasında girland başlangıcının üzüm salkımı ve üzerini kapatan yaprakla başlaması, manşetin alt kısmında görülen meyvelerin üzerindeki çatlakların belirli bir stil doğrultusunda yapılması tarihlenmede önemli faktörlerdir.

Anadolu lahitlerinde üslup bulma çabası içerisinde yer alan üzüm salkımı Hadrian Dönemi'nde girland ortalarından sarkıtılarak zemine yapışık halde işlenmişlerdir (Işık, 1975: s. 11). Marcus Aurelius Dönemi'nde ise Anadolu lahit örneklerinin stil gelişimi, lahitler üzerindeki süslemelerin daha estetik olması yönündeki çabalar dönem örneklerinde görülmektedir (Işık, 1975: s. 38-66). Bu örneklerde üzüm salkımlarının girlandlar üzerine konumlandırılışındaki farklılıkları ve daha ince işçilikle yapılması önceki dönemlere göre farkını göstermektedir. 2 nolu lahit parçasının üzerindeki üst girland başlangıcında görülen üzüm ve üzümlerin üzerine kapatılan asma yaprağı örneğini Anadolu'da, Antakya'da bulunan bir lahit üzerinde görürüz (Işık, 1975: 54 lev. 26 c, 27 a-b; Kocaman, 2018: s. 39-43). Ancak üzüm ve

asma yaprağı öncesinde manşetin külah şeklinde işlenip daha sonra bağlanarak bir kasnakla girland başlangıcı oluşturulmuştur. Bu tip örnekler Roma etkisinin Anadolu örneklerine yansması olarak değerlendirilmektedir (Honroth, 1971: lev. 10-11) Marcus Aurelius Dönemi'ne tarihlenen Antakya lahdi girland üzerindeki süslemelerin zemine bağımlılığı devam etse de matkabın kullanımıyla girland süslemelerinin birbirinden ayrılmaları ve ışık gölge uygulaması daha belirgindir. Bağ uçlarının dönerek girland boşluklarındaki dağılımı daha gerçekçi bir hal almıştır. Girland başlangıcının manşet kullanılmadan doğrudan yaprak ve üzümle başlatıldığı örnekler Septimus Severus Dönemi'ne tarihlenen örneklerde artmıştır (Işık, 1975: lev. 40, 41, 43a). 2 nolu lahit parçasında manşetin alt kısmında az sayıda görülen meyvelerin üzerinde Y ve T şeklindeki çatlamlar görülmektedir. Anadolu girlandlı lahitleri içerisinde Septimus Severus Dönemi'ne tarihlenen Perge'den bir lahitte, sonraki dönemlerin şematik girland yapısında yerini alacak diğer süsleme unsurlarının yanında meyvelerdeki çatlamlarda öncü olacaktır (Işık, 1975: s. 81, lev. 36). Caracalla Dönemi Kilikia bölgesi lahitlerinde bu durumu kanıtlayan örnekler çalışmalarda aktarılmıştır (Işık, 1975: s. 81, lev. 47 b-c, 48 a, lev. 48 b-49).

2 numaralı lahit parçasında girland ortasına işlenen medusanın yüz hatları saçlardan ince bir çizgi ile ayrılmış saçlar alından yukarı kaldırılıp kazıma çizgilerle üst üste bindirilip kulak memesi hizasına kadar yanlara açılmıştır. Saçlar üst kısımda kabartılarak zeminden yükseltilmiş uç kısımları kıvrım yaparak zemine yaklaştırılmıştır. Saçların altından çıkan ve çene altında birleşen kalın yılan bağları boğa başı üzerindeki fiyonkun bağlandığı şekilde işlenmiştir. 2 nolu lahit parçasında girland ortasına işlenen medusanın bu özellikleri ile dönemler içinde gelişimi de göz önüne alınarak değerlendirmesi gerekir.

Buna göre; lahitlerin dar ve uzun yüzlerinde girland yayı boşluklarına yerleşik Medusa başları, farklı dönemlerde yüz ve saç yapılarındaki değişikliklerle örneğin geniş yanaklı, dar veya geniş alınlı, sivri veya ufak çeneli yüz yapıları ile saçların altına düşürülerek alından yukarı kaldırılıp yanlara kazıma yöntemiyle derin veya sığ kanallar açılarak uygulanan süsleme unsurları olmuşlardır. Anadolu girlandlı lahitlerinde kullanılan medusalar Hadrian Dönemi'ne tarihlenen örnekle, Roma'dan alınmış bir süsleme unsuru olarak karşımıza çıktığı düşünülmektedir (Işık, 1975: s. 7, lev. 3 a). Hadrian Dönemi Anadolu lahitlerinin, sonraki dönemler içinde gelişimi sağlanacak süsleme unsurlarının alt yapısını oluşturma hazırlıkları içinde olduğu görülmektedir. Antoninus Pius Dönemi'nde artık Anadolu girlandlı lahitlerinin kendi üslubunu bulma çabasına girdikleri süslemelere getirilen yeni yorumlamalar ile başladığı ve bu yorumlamaların değişerek farklı dönemlerde kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Girland yayı içerisinde medusalar ve rozetler bu süslemelerden bazılarıdır. Medusaların stil özelliklerine bakıldığında yanakları şişkin, çene sivri ve ağız çevresi çukurlaşmıştır. Saçlar zeminden kopmadan yanlara açılıp kalıp halinde kanallar açılarak şekillendirilmişlerdir. Marcus Aurelius Dönemi lahitlerinde gördüğümüz derinlik hareket ve canlılık medusalarda da etkisini göstermiş ve saçlar derin kanallarla

ayrılarak hareketlendirilmiştir. Ayrıca medusaların yüz ifadelerindeki korku verici ifade için yüz de kaşların çatılması göz kapaklarının derine işlenmesi bu dönem medusalarının farklılığını göstermektedir (Işık, 1975: s. 25,53). Commodus Dönemi medusa örneklerinde barok etkilerinin yansması olan çözülme, ışık gölge ve derinlik unsurları geçmiş dönem örneklerine göre belirgin bir hal almıştır (Işık, 1975: s. 66-69). Septimus Severus Dönemi barok unsurların etkisinin devam ettiği fakat canlılık hareket ve derinliğin basit olarak işlendiği şematik yapı ön plana çıkmıştır (Işık, 1975: s. 76-106). Caracalla Dönemi lahitlerinde barok anlayış terk edilmiş saçlar derin kanallarla birbirinden ayrılarak üst üste bindirilmiş yayvan ve katı bir şekilde yanlara açılmıştır. Anadolu'da lahit üretim merkezlerinden biri olan ve kendi stil özellikleri ile ön plan çıkan Aphrodisias'ın, Alexander Severus Dönemi'ne tarihlenen lahitlerinde medusalar geniş yüz yapısı belirgin yüz hatları ve sıkı saç yapısıyla görülmektedirler (Işık, 1975; s. 131-149).

3 numaralı lahit parçası farklı konu işlenişleriyle diğer iki lahitten farklı bir cephe düzenlemesiyle görülmektedir. Bu lahit parçası, lahitlerin özelliklerine göre yapılan tipolojik sınıflandırmada sütunlu lahit olarak değerlendirilmektedir. Lahitlerin kısa ve dar yüzlerinde, sütunlarla taşınan arşitravlı ve kemerli mimari yapıların yansmasının aktarıldığı ve farklı konuların işlendiği lahit tipidir (Koch, 2001: s. 169). Sütunlu lahitlerin yayılımına bakıldığında belirli bir alanla sınırlı olmadığı görülmektedir. Roma'da kullanımı oldukça rağbet görmüş bu lahitlerin üç ve beş sütunlu ve bu sütunların arasında alınlık ve kemer uygulamalı olanları yaygındır (Koch, 2001: s. 44, res. 17; Fant, 1985: plate 74, fig. 7). Anadolu'da sütunlu lahitlerin kullanımının yaygınlığı da çalışmalarda görülmektedir (Asgari, 1981: s. 15-16, res. 3-4). Yapılan çalışmalarda üretim merkezi olarak Dokimeion değerlendirilmiştir (Koch, 2001: s. 31). Bu iki merkez haricinde Pamphylia, Bthynia ve Aphrodisias'ta bulunmuş örnekler Dokimeion sütunlu lahitlerinin taklitleri olduğu söylenmektedir (Koch, 2001: s. 240, 251, res. 105, 98-3; Ögüş, 2014: s. 133, fig. 8, 11, 13, 14).

Anadolu sütunlu lahitleri hakkında yapılan çalışmalar bu lahit tipinin ortaya çıkışı ve gelişiminde farklı görüşler sunmuşlar ve sütunlu lahitleri iki farklı yerdeki buluntulara göre Lidya ve Sidamara grubu olarak değerlendirilmişlerdir. Çalışmalarda ortaya çıkan verileri değerlendiren araştırmacıların bazıları sütunlu lahitlerin çıkış yerinin Lydia olduğunu (Weigand, 1914: s. 37 vd.) ancak bazıları da farklı özelliklerinden dolayı genel bir değerlendirmenin yapılmayacağını vurgular (Stohlman, 1921: s. 223-232). Morey sütunlu lahitler ile ilgili yaptığı çalışmada bu lahitleri tekniklerine göre ayırır; buna göre Lidya sütunlu lahitleri matkap kullanılmadan, Sidamara sütunlu lahitlerini ise matkap kullanılarak yapıldığını söyler (Morey, 1924: s. 28).

Sidamara sütunlu lahitler ilk olarak Konya ili Karaman ilçesi eski adı Sidamara olan Ambar köyünde bulunmuştur. Lahitin tüm yüzeylerine ve kapağına figürlü süslemeler işlenmiştir. Ön yüzde ortada taburede oturan yaşlı bir erkek, sağda

Artemis solda Demeter olması muhtemel iki kadın ve uçlarda Dioskurlar atların yularını tutar şekilde betimlenmiştir. Diğer uzun ve bir kısa yüzde ise av sahnesi betimlenmiştir. Diğer kısa yüzde ise mezar kapısı önünde bir kadın ve erkek figürü işlenmiştir. Kapak ise kline şeklinde işlenmiş kadın ve erkek uzanır şekilde görülmektedir. Sidamara lahti özelliklerine göre 3. yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlendirilmiştir (Morey, 1924: s. 40-43, res. 65-67, Strzygowsky-S'rong, 1907: s. 101 vd.). Sidamara ile aynı döneme ait bir diğer sidamara tipi lahit Silifke de bulunmuş ve özellikle ön yüzde yer alan konu, Konya Sidamara lahtiyle ve Ankara Müzesi'nde yer alan Synnada Sidamara tipi lahitle konuların işleniş bakımından benzerlik taşımaktadır (Morey, 1924: s. 39-40, res. 61-64, Fıratlı 1949: s. 79-80, Elderkin, 1939: s. 101-115).

3 nolu lahit parçasında işlenen konunun Sidamara lahitlerinde kullanılan bir tip olduğu yapılan çalışmalardan anlaşılmaktadır. Sidamara lahitlerinde görülen konular oldukça çeşitlidir. Bu konular Morey tarafından tiplere ayrılmıştır (Morey, 1924: s. 62-63). Bu tiplerden biri şair ve musaların konu alındığı örneklerdir. Yukarıda değindiğimiz Konya Sidamara ve Silifke bunlardan bazılarıdır. Laodikya nekropolünde bulunan sidamara tipi lahit (Şimşek, 1997: s. 269-289), Konya Beyşehir Yunuslar köyünde bulunan sidamara tipi lahit (Boysal, 1958: s. 77-81) 3 nolu lahit parçası benzerlik göstermektedir. Bu iki Sidamara lahiti de 3. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmiştir.

4- Sonuç

1 ve 2 numaralı lahit parçaları Anadolu gırlanlı lahit tipi içerisinde değerlendirilmiştir. Bu tip lahitler ilk ortaya çıkışlarıyla birlikte stil gelişimleri sürekli değişim halinde olmuştur. Ayrıca gırlanlarla beraber işlenen diğer süslemeler de dönemsel ve bölgesel özellikler göstermekte olup gırlan taşıyıcılar gırlan ortasını süsleyen unsurların lahit üzerindeki kombinasyonların farklılık gösterdiği örnekler mevcuttur. 1 numaralı lahit parçasının bitirilmemiş olması dönem özellikleri verecek ayrıntıların işlenmemesine neden olmuştur. Ancak boğa başı üzerindeki bağ uçlarının zemine bağlı katı görünümü daha ileri seviyede düzenleme yapılırsa dahi bu halden farklı bir şekil olamayacağı bellidir. Hadiran ve Antoninus Pius dönemlerinde Anadolu örneklerinde fiyonklarda ve bağ uçlarındaki katı yapı ile 1 numaralı lahit parçasındaki bağ uçları benzerlik göstermektedir. Bu nedenle bu parça MS 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlenebilir.

2 numaralı lahit parçası gırlan düzenlemesindeki gırlan başlangıcında yer alan üzüm taneleri ve üzerlerinin yapraklarla örtülmesi, bağ uçlarının zemine bağlı fakat dalgalanarak hareket kazandırılması ve meyveler üzerindeki çatlamaların benzer örnekleri doğrultusunda MS 2. yüzyıl sonu MS 3. yüzyıl başına tarihlenebilir.

3 numaralı lahit parçasının kadın ve erkek figürün stil özellikleri değerlendirmesi tarihlendirme için bilgi verecek özelliklere sahiptir. Kadın figürü Roma Dönemi

öncesinde sıklıkla görülen Pudicitia ve Büyük Herculaneumlu Kız olarak adlandırılan heykel tiplerine uygun şekilde yapılmıştır. (Aybek, 2009: s. 40, dipnot: 105, Şahin, 2000: s. 60, Dinç, 2015: s. 47, Bieber, 1977: pl. 96, fig. 584). Bu tipte yapılan heykeller Roma Döneminde yas göstergesi olması yanında ideal Roma kadını ifade eden bir tip hâline gelmiştir (Fejfer, 2008: s. 342). Ayrıca merkezde oturan erkek figürüne bakar şekilde ayakta betimlenmiş kadın figürlerini lahit örneklerinde görmekteyiz (Şimşek, 1997; s. 271, res. 1-2). Bu kadın figürü de ölüm ve yas konusuna uygun bir pozda tasvir edilmiştir. Figürün giysi kıvrımlarında görülen zıt yönlendirmelerle (göğüs üzerinde yay şeklinde ve karın üzerinde üçgen biçimli kıvrımlar) olasılıkla vücudun hafif dönüşü vurgulanmıştır. Ancak kıvrımlar arasında kumaş hareket bütünlüğünü yansıtan organik yapı yoktur. Özenli işçilik olmakla birlikte yapay görüntü hâkimdir. Kıvrım yapısı ve ait olduğu kompozisyon örnekleri dikkate alındığında da MS 2. yüzyıl sonu içinde değerlendirmek mümkündür.

Erkek figürünün yüz ve saç-sakal detayları net bir biçimde anlaşılammakla birlikte yorum yapmamıza olarak sağlamaktadır. Saç yüzeyi aşınmıştır ancak dalgalı ve kabarık yapıldığı mevcut yapısından anlaşılacaktır. Sakal yüzünü açıkta bırakacak şekilde çene hattı boyunca dolanmış ve çene kısmından boyna doğru uzun şekilde yapılmıştır. Sakal yüzeyindeki izle sakalın da dalgalı yapıldığını göstermektedir. Figürün yüz detayları aşındığı için bıyık olup olmadığı anlaşılammakla birlikte sakal yapısı dikkate alındığında olasılıkla sakalla birleşen bir bıyığa sahip olduğu söylenebilir. Saç sakal yapısı özellikle Marcus Aurelius ve Septimius Severus portrelerinde görülen ve filozof tipi olarak adlandırılan tipte yapılmıştır (McCann 1968: s. 67, 69, 122, 206, 207, Özgan 2013: s. 217, Altun 2016). Figürün yapıldığı imaj Roma sanatındaki stilistik etkilerin yayılımını göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca kadın ve erkek figürü bir arada ele alındığında gerek duruş pozisyonları gerekse portre betimlemeleri ile toplumda yüksek bir statüde oldukları anlaşılacaktır. Heykeltıraşlık açısından lahit parçası MS 2. yüzyıl sonu MS 3. yüzyıl başı özellikleri göstermektedir.

Kaynakça

- Altun, Özge. (2016). *Geç Roma Portreciliği*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Asgari, Nuşin. (1977). Die Halbfabrikate kleinasiatischer Girlanden sarkophage und ihre Herkunft. *Archaeologische Anzeiger*, s. 329–382.
- Asgari, Nuşin. (1981). “Uşak Selçukler ve Çevresinden Roma Çağı Lahitleri ve Mermer Ocakları”, *Türk Arkeoloji Dergisi*, XXV-2, s. 11-47.
- Aybek, Serdar. (2009). *Metropolis İonia I Heykel, Metropolis'te Hellenistik ve Roma Dönemi Heykeltıraşlığı*. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Bieber, Margarete. (1977). *Ancient Copies Contributions to The History of Greek and Roman*. New York: New York University Press.

- Boysal, Yusuf. (1958). "Yunuslar Köyü'nde Bulunan Lahit", *Türk Arkeoloji Dergisi* 8\2, s. 77-81.
- Chamonard, Joseph. (1922). "Le quartier du Théâtre, , Exploration archéologique de Délos", *Fasc.VIII*, Paris.
- Çelik, Ahmet. (2010). *Adana Müzesi Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Dinç, Münteha. (2015). "Manisa Müzesi'ndeki Hellenistik - Roma Dönemi Heykelleri", *Manisa Müzesi Heykeltıraşlık Eserleri*, Mersin Üniversitesi Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi (Kaam) Yayınları - 3.
- Elderkin, George Wicker. (1939). The Sarcophagus of Sidamara. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 8(2), s. 101-115.
- Ergeç, Rıfat. (1987), "Anavarza Lahitleri", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Esen, Ögüş. (2014). Columnar Sarcophagi from Aphrodisias: Elite Emulation in the Greek East. *American Journal of Archaeology*, 118(1), s. 113-136.
- Fant, Clayton J. (1985). Four Unfinished Sarcophagus Lids at Docimium and the Roman Imperial Quarry System in Phrygia. *American Journal of Archaeology*, 89(4), s. 655-662.
- Fejfer, Jane. (2008). *Roman Portraits in Context*, Walter de Gruyter, Berlin New York.
- Fıratlı, Nezih. (1949). Ankara Arkeoloji Müzesi'ndeki Sidamara tipi Lahit parçaları, *Türk Tarih Arkeoloji Dergisi* (5), s. 79-87.
- Honroth, Margret. (1971). *Stadtrömische Girlanden, Ein Versuch zur Entwicklungsgeschichte römischer Ornamentik*, Band XVII herausgegeben vom Österreichischen Archäologischen Institut in Wien.
- Işık, Fahri. (1975). *Anadolu Girlandlı Lahitleri*. Doçentlik tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Karazüm, Gül. (2005). *Doğu dağlık Kilikya (Olba) bölgesi lahitleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Kocaman Sakin, Büşra. (2018). *Hatay Müzesi Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.
- Koch, Gguntram. (2001). *Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri*, (Çev. Z. Zühre İlkelen), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

- Koch, Guntram. (1982). Östliche Sarkophage in Rom. *BJb* (182), s. 167-208.
- Koch, Guntram; Sichtermann, Hellmut. (1982), Römische Sarkophage, Münih. Lehmann/Olsen K.Lehmann-Hartleben/C.Olsen, Dionysiac Sarcophagi in Baltimore, Baltimore 194-2.
- Marc Waelkens, (1982). Dokimeion. Die Werkstatt der repräsentativen kleinasiatischen Sarkophage: Chronologie und Typologie ihrer Produktion, Archäologische Forschungen Band 11, Deutsches Archäologisches Institut.
- McCann, Anna, Marguerite. (1968). *The Portraits of Septimius Severus (A.D. 193-211)*, Memoirs of the American Academy in Rome, Vol. 30.
- Morey, Charles Rufus. (1924). The Sarcophagus of Claudia Antonia Sabina and The Asiatic Sarcophagi, *Sardis V*, 1. Princeton.
- Özgan, Ramazan. (2013). *Roma Portre Sanatı II*, İstanbul: Ege Yayınları.
- Perkins, John B. Ward. (1958). Four Roman Garland Sarcophagi In America. *Archaeology*, 11(2), s. 98-104.
- Russell, Ben. (2010). The Roman Sarcophagus ‘Industry’: a Reconsideration. In J Elsner & J Huskinson (eds), *Life, Death and Representation: Some New Work on Roman Sarcophagi*. Millennium-Studien / MillenniumStudies, no. 29, Walter de Gruyter GmbH, Berlin and New York, pp. 119-147.
- Russell, Ben. (2013). *The Economics of the Roman Stone Trade*. United Kingdom: Oxford University Press.
- Stohlman, Frederic W. (1921). A Group of Sub-Sidamara Sarcophagi. *American Journal of Archaeology*, 25(3), s. 223-232.
- Strzygowski, Josef; Arthur, S'rong. (1907). A Sarcophagus of the Sidamara Type in the Collection of Sir Frederick Cook, Bart., and the Influence of Stage Architecture upon the Art of Antioch. *The Journal of Hellenic Studies*, 27, s. 99-122.
- Şahin, Mustafa. (2000). *Miletupolis kökenli Mezar Stelleri ve Adak Levhaları*, Ankara: TTK yayınları.
- Şimşek, Celal. (1997). “Laokdikya Sütutunlu Lahti”, *Türk Arkeoloji Dergisi*, XXXI, s. 269-289.
- Turak, Özgür. (2011). *Roma Dönemi Pamphylia Lahitleri ve Atölye Sorunu*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Weigand, Edmund. (1914). *Baalbek und Rom. Die römische Reichtskunst in ihrer Entwicklung und Differenzierung*, Jahrbuch des Kaiserlichen Deutschen Archäologischen Instituts; 29.

Fotoğraflar

Fotoğraf 1. 1 numaralı lahit parçası

Fotoğraf 2. 2 numaralı lahit parçası

Fotoğraf 3. 3 numaralı lahit parçası

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Atatürk University Journal of Faculty of Letters
Sayı / Number 64, Haziran / June 2020, 221-241

**CHAMBER TOMBS IN ANATOLIA BETWEEN THE BEGINNING OF
3000 BC AND THE BEGINNING OF 2000 BC AND THEIR
IMPLICATIONS IN REGIONAL COMMUNICATION**

**MÖ III. Binyıl Başından MÖ II. Binyıl Başına Kadarki Süreçte Anadolu'da
Uygulanan Oda Mezarlar ve Bölgesel İletişimdeki Yansıması**

(Makale Geliş Tarihi: 09.02.2020 / Kabul Tarihi: 19.03.2020)

Umut PARILTI*

Çağatay YÜCEL**

Abstract

During the III Millennium BC, people living in Anatolia started to process the raw materials obtained from them by opening mine galleries. In this process, the metals obtained from the mine were processed and transformed into important commercial goods. During this period, when early Bronze Age people began to search for new mineral resources, there was an increase in the number of Mines. Enriched by the trade of Mines obtained from these mines, the elite class took control of both raw material sources and distribution of produced works in Anatolia.

This ruling group, enriched by the commercial network system established with neighbouring centres both in Anatolia and outside Anatolia, wanted to be buried in monumental tombs where they would consolidate their power after death. Conspicuously III Millennium BC. the stone-lined cists stone and chamber type tombs that emerged during the millennium are very magnificent in terms of the places where these people are buried with high levels of prosperity. The chamber tombs that emerged in these 1000 years in almost all of

* Arş. Gör. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü; R.A. (PhD)., *Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Archaeology*, umut-parilti62@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9895-4926>.

** Dr. Öğr. Üyesi., Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü; Asts. Prof., *Dicle University, Faculty of Letters, Department of Archaeology*, cagnar21@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7997-7505>.

Anatolia are the harbinger of innovation. Looking at the distribution of chamber tombs III BC. from the early millennium BC II. in the period up to the beginning of the millennium, it is observed that they were mostly applied within the borders of eastern Anatolia and Kızılırmak. Although they are quite small in number, they have been detected in almost all of Anatolia until Western Anatolia.

In this article, we will examine the spreading area of the chamber tombs, which are applied underground and above the ground, constructed using different building materials. Later, other chamber tombs showing similar characteristics in Anatolia and outside Anatolia were evaluated and tried to revive the propagation scheme of these tombs in the mind of the reader. The chamber tombs were also evaluated with both chronological and intramural and extramural features.

Keywords: Anatolia, Chamber Tomb, Stone-Lined Cist, Elites, Trade.

Öz

MÖ III. binyıl sürecinde Anadolu coğrafyasında yaşayan insanlar, maden galerileri açarak buralardan elde edilen hammaddeleri işlemeye başlamışlardır. Bu süreçte madenden elde edilen metaller işlenerek önemli bir ticari meta haline dönüşmüştür. Ocaklardan elde edilen madenlerin ticaretiyle zenginleşen elitler, Anadolu'da hem hammadde kaynaklarını hem de üretilen eserlerin dağıtım kontrolünü ele geçirmiştir.

Gerek Anadolu'da gerekse Anadolu dışındaki komşu merkezlerle kurulan ticari ağ sistemiyle zenginleşen elitler, öldükten sonra güçlerini pekiştirecekleri anıtsal mezarlara gömülmek istemişlerdir. Özellikle MÖ III. binyıl sürecinde ortaya çıkan taş sanduka ve oda tipi mezarlar, refah düzeyi yüksek bu kişilerin gömüldükleri mekânlar açısından oldukça ihtişamlıdır. Anadolu'nun neredeyse tamamında bu 1000 yıllık süreçte ortaya çıkan oda mezarlar, yeniliğin habercisi durumundadır. Oda mezarların dağılımına baktığımızda MÖ III. binyıl başlarından MÖ II. binyıl başlarına kadarki süreçte en çok Doğu Anadolu ve Kızılırmak sınırları içerisinde uygulandıkları görülmektedir. Sayısal olarak oldukça az olsa da Batı Anadolu'ya kadar Anadolu'nun neredeyse tamamında tespit edilmişlerdir.

Bu makalede yer altına ve yer üstüne uygulanan, farklı yapım malzemeleri kullanılarak inşa edilen oda mezarların yayılım sahasını bu açıdan ele alacağız. Daha sonra Anadolu'da ve Anadolu dışında benzer özellikler gösteren diğer oda mezarlar değerlendirmeye alınarak okuyucunun zihninde söz konusu mezarların yayılım şeması canlandırılmaya çalışılmıştır. Oda mezarlar gerek kronolojik gerekse intramural ve extramural özellikleriyle de değerlendirmeye alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: Anadolu, Oda Mezar, Taş Sanduka Mezar, Elitler, Ticaret.

1. Introduction

In the 3000s BC, Anatolia was the geography where mines and mineral resources were actively used. During the transition to the 3000s BC, the sites in Anatolia were not using only bronze as metal. It is understood from the variety, quantity and quality of the obtained artifacts that a major development was experienced in mining during the Early Bronze Age (Yakar, 1985: s. 25; Işıklı, 2011: s. 256-274). Mineral raw materials and luxury goods were transported through trade routes at the request of rich and noble people and groups. Trade, which was carried out both for barter and unilaterally, fostered cultural relationships between regions. Based on the finds uncovered in the tombs, it can be said that production and distribution were mostly monopolized by “royal/elite” people (Sagona, 2006: s. 52-53).

Another feature of the graves of the noble people in question is that they have multiple burials, which are indicators of the concept of family. The multiple burial tradition has been subjected to archaeological analyses and the answers have been found by means of evaluating the data coming from the previous days by accumulation in order to explain the reason for this tradition. The multiple burial tradition is said to have been made due to the identities (influence/ascendancy) of the people, adhering to social reasons (Parlıtı, 2019: s. 50). It is understood that the number of stone-lined cists, in which multiple burials were applied, which were transferred as one of the innovations of the 3rd millennium BC and the number of mudbrick cists that were taken over from the 4th millennium BC continued to be applied by becoming widespread in the course of time (Şener, 2014: s. 53). However, it is seen that stone-lined cist in Türbe Höyük (Kodaş, Sağlamtimur and Erdal, 2018: s. 13-21) in the Neolithic Age; in Kargamış (Ergeç, 2008: s. 439), in Alacahöyük (Özterzi, 2011: s. 95) in the Late Chalcolithic Age; mudbrick in Salat Tepe (Ökse, Görmüş, Koizumi and Şimşek, 2014: s. 22); mudbrick and wooden cist tombs in Alişar (During, 2011: s. 240) were used. The most common among the cists are undoubtedly those of the stone type. Another application is those bonded with mudbrick. These types of graves have seen less use than soil and terra-cotta graves. It is understood that more dead gifts were left in these graves compared to soil and terra-cotta graves (Ökse, 2011/1: s. 22). It might be sought that under the foundation of this situation is to reflect the resource exploitation of the graves in some way. With the wealth from exploitation, it is predicted that stone-lined cist tombs might have been used in Southeastern Anatolia and North Syria, apart from Eastern Anatolia, since the beginning of the 3rd millennium BC. It is seen that the stone-lined cist tomb tradition seen in the Anatolia of the 3rd millennium BC extends to Central Anatolia, Western Anatolia and its contemporary Cyclades, apart from Eastern and Southeastern Anatolia (Parlıtı, 2019: s. 14).

The fact that the stone-lined cist tombs belonging to the elite members of the society were built on mounds that were abandoned or settled temporarily reflect the

social transformation process. This transformation is reflected in these monumental tombs reflecting the cult of ancestors in settlements. These new grave structures and rituals seen in the communities of Upper and Middle Euphrates show the traces of social and political life in new layers, which are the reflection of the new centre focus. These new floors on the mounds show competition, acceptance and approval by leaving behind certain features of the new power. In terms of the burial tradition, it is also stated that these new types of graves might have reflected the new power ideology taken from the world of Kura-Araxes and the North Caucasus. According to this view:

“The power effect of Caucasian culture surrounded the region, and on the other hand, it was confirmed by archaeological evidence that the change in social and political organization affected the Syrian-Anatolian communities. New family traditions and environmental social relationships show that these graves feature the family-group bond. These groups reinforced their power positions with new regional strategies and new burial ideologies. After controlling the land distribution of the groups depending on the power, raw material flow was carried out between these regions and maybe this power has a great role in the exchange and circulation of prestigious goods” (Palumbi, 2007: s. 38-39).

Another type of grave where multiple burials, which were started to be used in the 3rd millennium BC, were applied, are chamber tombs that are elaborate and more troublesome. Chamber tombs have a more improved form than stone-lined cist tombs and they are claimed to have been inspired by cist tombs mainly made of stone. However, cist tombs were generally used for individual burials, while chamber tombs were used for mass burials (Yılmaz, 2006: s. 58). While single burials were applied not only to the stone-lined cist but also to simple soil, pithos/jar and pottery type tombs, multiple burials were applied to the chamber tombs, which are the 4th main type. This type of graves reflecting the cult of the ancestors were applied underground or above ground. Some of these types consist of stone structures built on the ground. These chamber tombs were mostly built with large stone blocks and covered with large slabs. Another type of chamber tombs are those applied underground. The form of chamber type tomb applied underground was applied more frequently. While the stones, mudbricks, soil and trees were used in the construction of the graves, the chamber tombs made by carving the rocks are plainer (Ökse, 2011/1: s. 23). Considering its construction technique and features, this grave type required much more workforce than other grave types. These graves are also distinguished from other types with their rich finds found in them. With their monumental dimensions, these graves should have been used for individuals and families belonging to the rich social class. Because it is understood that a large number of artifacts accompanying the dead in chamber tombs were left for an average of 1-3 people. Moreover, the lower number of this grave type among the contemporary grave types indicates the rich social class. For this reason, many individuals were buried in this type of

grave (Ökse, 2011/1: s. 23). They are extremely important in terms of reflecting the socio-cultural and socio-economic change experienced in the 3rd millennium BC. Apart from the collective burials of individuals, chamber tombs are identified as monumental tombs in which offerings are placed as well. In order to leave offerings, it is mentioned that places consisting of grave complexes defined as “Kırın Dead Offering House” have been built on or near the graves. It can be thought that these discovered monumental grave complexes were intended to put offerings for the lemurs (Ökse, 2005: s. 5). It is the type of “Kurgan” graves that are distinguished by the application of another grave type in which grave rooms are included. We can call kurgan type graves the practice of the burial of people in rooms built under the piled up stones and soil. This grave type seen in Eastern Anatolia as of the end of the 3rd millennium BC can be considered among the new grave types for Anatolia as well. It is stated that this type of elite graves seen in Eastern Anatolia after the mid-3rd millennium BC started to be applied by being influenced by the kurgan type grave culture of the Caucasus (Sagona and Zimansky, 2009: s. 190). Within this historical possibility, it is noted that the construction of elite graves and the fact that these graves are located above the settlement might have been based on multifaceted actions. Such a grave practice can be seen as a kind of regional sign, symbol of claiming the ground and determination of the pastureland. It is also stated that the inhabitants might have built to leave a symbolic mark on the place of their ancestors and can be interpreted as a continuation of the expression of their strong position in the society to which they belong or to confirm their physical connection with the past. There are similarities in structural principles between these complex symbolic elite grave ruins and tumulus graves. It is pointed out that these characteristics might have influenced those of the next monumental tombs in Jerablus Tahtani and Tell Banat (Palumbi, 2007: s. 37).

It is understood that the people who are enriched by means of inter-regional commercial networks want to be buried in stone-lined cist or room-type grand tombs that will show their wealth after death. New tomb types emerged in line with this desire. One of these types was Stone-Lined Cist Tombs and the other was Chamber Tombs. Chamber-type tombs, the topic of this present study, have been found in all the parts of Anatolia. The study will address the wide range of distribution of such tombs in the period between the beginning of the 3000s BC and the beginning of the 2000s BC from the Eastern Anatolia and the Kızılırmak Curve, where they are seen the most, to the Western Anatolia, where they are seen the least.

2. Chamber tombs in Anatolia and Their Characteristics

The undoubtedly most important chamber tombs in the Eastern Anatolia Region have been reached in Korucutepe, located near the village of Aşağı İçme, in Altınova, which is about 30 km to Elazığ city center. At the top level of a house in a filling, which had been repeatedly repaired, a chamber tomb has been found with a

burnt mud brick structure and a rectangular plan in which two individuals and one baby (terracotta) are buried, and next to it a second chamber tomb with mud brick structure has been uncovered (Figure 1), (Van Loon, 1978: s. 10-11, 61, Plate. 79/B). The year 3000 BC, to which the tombs are dated by their excavator, can be considered within Phase C (3160-2900 BC and 2680-2610 BC) at Korucutepe (Mellink, 1992: s. 177, Table 4). Together with the man, one of the burials here, a bun-shaped iron core, one silver bracelet and a copper dagger have been uncovered. One gravure silver hard stamp seal engraved in the shape of capra aegagrus has been identified near the shoulder of the woman beside the man (Van Loon, 1978: s. 61-62, Plate. 109). A range of pits used as tombs and interesting round structures with ground made of clay and mud have been found at the site of Arslantepe (Period VIC- 2612-2416 BC[†]), located in Ordüzü in the northeast of Malatya Province. A large carob, considered to have been left in the tomb with the intention of being presented to the dead, has also been found (Palmieri, 1985: s. 73). While the tombs of Korucutepe are rich in terms of finds, only terracotta vessels have been recovered in the tombs of Arslantepe. This situation gives the impression that the nobles who were buried in the tombs of Korucutepe had settled life, while the ones in Arslantepe had the nomadic or semi-nomadic lifestyle.

Chamber tombs carved in soft rocks are mentioned in the studies on the Yuvadamlı/Ersonk Sütey Plateau cemetery, located 7 km north of Ahlat Town Center, in the further east on the east foothills of Mount Süphan (Özfirat, 1994: s. 360-362). It is reported that there are many chamber tombs cobbled with stones and covered with large capstones at the Gönlüaçık Fortress, located on the east of the plain in the district of Patnos of Ağrı Province (Özfirat, 2009: s. 459-460, Figure. 18). It seems very difficult to associate these tombs only to the 2000s BC, since particularly ceramics belonging to the Early Bronze Age (the 3000s BC) have been reached. Similar to the abovementioned tombs in Arslantepe, these tombs must belong to nomadic or semi-nomadic communities.

Two chambers dated to the end of the 3000s BC have been identified in Horoztepe, located in Dere Neighborhood in the South East of Yeni Erbaa District, which is to the north of the borders of Tokat Province, in the northeastern part of Anatolia. In addition to the terracotta vessels, many finds made of precious metals such as bronze, gold, silver and electron have been reached in these tombs. Considering the high quality of the artifacts left beside the dead as gifts as well as their content of precious metals, it is understood that these tombs belong to the noble class similar to the one in Alacahöyük (Özgüç, 1958: s. 53). Thirteen royal tombs dated to the 3000s BC have been uncovered in Alacahöyük, located in Höyük Village of Alaca District, which is located 50 km southwest of Çorum Province. The base parts of the tombs were prepared in three ways as clay, gravel-soil mixture and flat stones.

[†] Results are taken from 7 calibrated samples, See. Nocera, 2000: s. 75, Fig. 4.

It has been determined that the top of the tombs was closed with wooden beams, compressed with clay soil and turned into flat roofs. Hundreds of precious works of art left to the tombs to accompany the dead show that these people held not only political power but also religious authority (Özgüç, 1948: s. 42).

Chamber tombs have also been found in the excavations in Lidar Höyük, located on an important old trade route on the opposite bank of the Euphrates in Bozova District of Şanlıurfa Province in the Southeastern Anatolia Region. It is reported that the front chamber of the two chamber tombs cobbled with big stones was closed with large stones in the form of plates placed between the front and the inner chamber. In the burial chambers, about 200 artifacts made of various metals and raw materials have been obtained (Hauptmann, 1983: s. 96-97). Titriş Höyük, another center where chamber tombs have been found, is located 45 km north of Şanlıurfa Province. One of the burial chambers dating to the end of the 3000s BC is connected to the settlements through an inner door passage. Apart from the terracotta artifacts, bronze and silver hair pins, earrings, daggers and large spears have been obtained. At the same time, the beads belonging to the semi-precious stone necklace pointing to individual use have also been identified (Algaze *et al.* 2000: s. 147, Fig. 4).

Three underground chamber tombs, dated to EBA III, and one above-ground chamber tomb dated to EBA IV have been uncovered in Gre Virike, located within Akarçay Village, 15 km south of the district of Birecik of Şanlıurfa Province. Based on the vessels on the platform built to the east of Limestone Chamber Tomb, it is understood that the earliest usage of the tombs can be extended up to EBA II. Apart from the seven spherical-bodied vessels, copper/bronze spearheads and flint stone arrowheads have been obtained as guns; and needle, onyx bead and silver hair tie have been found as ornaments (Ökse, 2002: s. 153, Figure. 7-9). In Tilbeş Höyük, located in Keskince Village, which is about 22 km northwest of Birecik District, a tomb reminiscent of a chamber carved into rock has been uncovered. Yet no detailed information about it has been provided (Yılmaz, 2006: s. 61). Chamber tombs have also been found in Hayaz Höyük located in Hayaz Village, 17 km west of Samsat District of Adıyaman Province. In the chamber tombs of Hayaz Höyük; eight bronze needles with spherical heads; one sewing needle; five bronze bracelets; stone, sea shell and faience beads as well as numerous terracotta vessels have been obtained (Yılmaz, 2006: s. 59-63).

In the South Eastern Mediterranean Region, in the west of Gaziantep Province, chamber tombs, three of which are dated to the early phase, and two of which are dated to the late phase have been found in Gedikli Karahöyük located in the village of Gedikli, which is 20-23 km north of İslahiye Plain by air distance (Duru,

2006: Plaque. 46)[‡]. Since the chamber tombs of Gedikli were robbed, a limited number of bronze needles, bone needles and stone axes have been obtained apart from terracotta vessels (Alkim, 1967: s. 82, Figure. 6-8; Yılmaz, 2006: s. 63). A chamber tomb has been identified in the Level III of Tilmen Höyük (Early Bronze Age), located between Amanos/Nur Mountains and Kurt Mountains, 10 km to the east of İslahiye District. The tomb coded as M3 is rectangular, and its side walls are cobbled with dry medium-sized stones (Alkim, 1964: s. 174). Together with two individuals; beads, two bronze pins, one bronze bracelet and numerous terracotta vessels have been obtained in the burial chamber (Alkim, 1962: s. 7, Figure. 13).

Tilbeshar Höyük, the other center with chamber tombs, is located 50 km west of Kargamış in Gaziantep Province. The monumental vaulted burial chambers, which reflect special cases, are formed by overlapping of large stone blocks (Figure 2). It has been determined that they were in use in the mound from the time period representing IIIB until mid-way through IIIC period (2700-2300 BC). More than one thousand full and fragmentary terracotta vessels, bronze axes and needles have been obtained in the chamber tombs (Kepinski, 2013: s. 23-24, Fig. 5, 7). Two chamber tombs have been identified in Oylum Höyük located in Oykum Village, which is about 7 km southeast of Kilis Province. More than 60 artifacts have been obtained in the first tomb that was destroyed and robbed, and in the second, terracotta vessels, beads, bracelet pieces, ring pieces, earrings, needles of various sizes with semi-sphere heads and holes, bronze ceremonial axe, bronze axe with a handle and a neck collar have been uncovered (Özgen *et al.* 2002: s. 219; Yılmaz, 2006: s. 63). Unusual tombs have been reached in Kestel within the borders of Celaller Village in Niğde Province. It has been determined that the chambers in the mine galleries were used as tombs from the beginning till the end of the 3000s. The dead were buried with objects such as terracotta ceramics, food waste, clothing, weapons, personal objects, amulets and seals (Yener, 1997: s. 283- 284).

A very special tomb structure (Figure 3) has been uncovered in Karataş/Semayük, located in the western part of Semayük/Bozüyük Village, which is 8-10 km east of Elmalı District to the west of Antalya Province in southwestern Anatolia. The burial chamber has a rectangular shape and is a type of chamber tomb built on a kind of soil. Due to the burial chamber and the finds in the tomb, it is stated that this tomb would belong to the elite. It is also mentioned that the *pithos* tombs in the same cemetery would belong to ordinary people. Fragmentary silver protectors, rivets, one razor, one golden button and one gray metal pitcher/jug have been found as artifacts in the tomb (Mellink, 1969: s. 145, Fig. 5-6). The closest similar of this tomb has been identified in Harmanören (Grave No. Ü4) located in the same area. Both tombs are the only examples in the Aegean world with their height in the form of a hill of a few meters thick and the burial chamber underneath (tumulus/kurgan)

[‡] Based on the stratigraphic data and the obtained finds, its earliest usage is dated to the first quarter of the 3000s BC (Phase IIIe). See Alkim, 1967: s. 81.

(Massa and Şahoğlu, 2011: s. 168). In particular, the contents of the tomb finds of Karataş remind the finds of the chamber tombs in the eastern half of Anatolia and even of the tombs in the Caucasus. Nine chamber-type tombs carved into rock have been identified in Sakarya Neighborhood of Çeşme District of İzmir Province in western Anatolia. It is understood that there was the practice of multiple burials in the tombs. Beak-edged and decorated jugs, a bowl with a horizontal handle, a loom weight with incised decoration, spiral earrings, a perforator obsidian and a ram figurine made of lead have been obtained in the tombs (Şahoğlu *et al.* 2009: s. 237-241, Illustration. 2, Figure. 4-5; Figure. 7-9).

3. Regional Analysis of Chamber Tombs of the 3000s BC

Compared to the other types of coeval tombs, intense labor and economic burden spent on the construction of chamber tombs of Anatolia as well as the amount and the material values of the artifacts left to accompany the dead indicate that they were built for noble people. These people who held economic power were choosing sarcophagus for single burials and those who wanted to be buried with their family and relatives were preferring chamber-type tombs. For the chamber-type tombs of Korucutepe in Eastern Anatolia, Palumbi states that these tombs reflect both the Syrian-Mesopotamian influence and the extension of the cairn tradition built underneath with the wooden roof (Caucasus). This center, which incorporates the features of both cairns and Mesopotamian tombs, is important in terms of showing that the region where it existed had taken the role of crossroads in the north-south communication during the transition to 3000s BC (Palumbi, 2011: s. 213). The architectural structures of the cairn-type chamber tombs in the Sütey Plateau in the further east are compared with those of the tombs in Trialeti in Georgia, Berkinağzı in the Kazakh region of Azerbaijan, Zurnabad in the Hanlar region and Ezneburd in Nakhichevan (Özfirat, 1994: s. 360-361).

The tomb finds and tomb features of Horoztepe, located in the northeast of Anatolia, have been particularly associated with the tombs of Alacahöyük (Özgüç, 1958: s. 53). The sistrum, the solar course and the other artifacts uncovered in the tomb, which was not robbed, remind first of all those in the royal tombs of Alacahöyük. The statuette of female carrying a jug in the tombs of Alacahöyük is similar in style to the statuette of a breastfeeding woman and Hasanoğlan statuette found among Horoztepe artifacts. The artifacts discovered in the tombs of Horoztepe and Alacahöyük are likened to some of the artifacts uncovered in the tombs of the Caucasus. It is possible to consider the metals of Alacahöyük and the gold, silver, electrum and other metal artifacts found in the royal tombs of Ur in terms of both craftsmanship (technical) skills and raw materials. Some of the artifacts uncovered in the elite tombs are likened to the artifacts found in Troia. In this case, the kinship relations established between the elites and the Mesopotamian-Syrian, Caucasus or Aegean geography seem to be far-fetched (Weber and Zettler, 1998: s. 125, Fig.

105). The other royal/prince tombs placed on the same chronological platform as Alacahöyük and taken into mutual consideration are the "Dorak Tombs" (Akarsu, 2017: s. 133). In this case, we can say that the culture which is the owner of the chamber-type tombs in the Early Bronze Age spreads from the Euphrates in Southeast Anatolia towards the Kızılırmak Curve in Central Anatolia.

It is stated that the intramural chamber tombs of Titriş mound located in the Southeastern Anatolia Region reflect a situation related to ancestral cult symbolizing family ties. Considering the chamber tombs and rich finds of Titriş, it is stated that there was a great change in the late Bronze Age and an understanding of chamber-type tomb in the intramural burial tradition emerged (Algaze, 1997: s. 126). The likes of the chamber tombs carved into rock in Tilbeş Höyük, another site offering the feature of family cemetery, have been reached in El Qitar, Tawi, Tell Banat, Şem-seddin, Tell al-Abd, Djerniye and Tell es Sweyhat in northern Syria (Yılmaz, 2006: s. 62). The likes of the monumental chamber tombs of Gre Virike have been found in Tilmen, Lidar, Oylum, Gedikli, Titriş, Hayaz (Ökse, 2011/2: s. 273), Tell Ahmar, Jarablus Tahtani, Umm el-Marra, Tell Banat, Tell Chuera and Ur (Yılmaz, 2006: s. 59, Figure 1).

It is stated that stone-lined cist burial or chamber-type tombs have been reached in Tünp, Göbek, Kazıklı, Til Habeş, Ayyıldız, Birecik, Hacı Nebi, Horum and Tilbeş Höyük, apart from Kırıskal Höyük, which is 5 km northeast of Gedikli, the door to the Mediterranean in the southeast of Anatolia. Similar tombs have been opened in El Hammam, Karkamış-Kara Hassan, Tel Ahmar and Til Barsip (Duru, 2006: s. 63, Lev. 114/1-4; 115/1). Among the terracotta vessels uncovered in the chamber tombs of Tilmen Höyük, two orange-reddish paste fruit bowls, two dishes, pedestal bottom plates and alabastron (Syrian Bottle) reveal the southern-oriented regional communication network (Yılmaz, 2006: s. 63).

Çesme Boyalık hosts other chamber tombs that illuminate the trade network in Anatolia. From the group of fine-grained red linear band wares found in the cemetery, the pyxises (EBA II) reflect the western-oriented communication network (Şahoğlu et al. 2009: s. 239-241, Illustration. 2). The chamber-type tombs found in Karataş Semayük and Harmanören in the southwest of Anatolia show the possibility of the existence of communication with the Caucasian world apart from the Aegean world in the 3000s BC. In addition, there is somehow an attempt to establish a connection with local catacombs/underground chamber tombs in North and Northwest Caucasus (Hansen, 2010: s. 297-301).

Considering the chamber tombs found in Anatolia and neighboring regions, they have mostly intramural tradition and are dated to the end of the Early Bronze Age. They are more advanced than the stone-lined cist burial that constitute the most important burial type of the extramural burial tradition of the beginning and the mid-

dle of the Early Bronze Age. These tombs show that there was a great change towards the end of the Early Bronze Age and a concept of chamber-type tombs emerged as a result of the return to the intramural burial tradition (Algaze, 1997: s. 126). It is possible to seek the source of this new practice in the desire to protect the ancestor in the tomb and to prevent the rich artifacts inside from being robbed.

4. General Evaluation and Conclusion

The data obtained from the elite tomb of Arslantepe, one of the important archaeological settlements of Malatya, showed that the central organization that originated from Mesopotamia broke down at the beginning of the third millennium BC and evolved into an innovative social structure. It was further explained with the Arslantepe royal tomb and its finds that the innovative social structure in question infiltrated some new burial customs from the South Caucasus to East Anatolia (Frangipane, 2001: s. 1-2, 6-8; Poulmarc'h, 2014: s. 362). Both the fact that elaborate graves were built and that human sacrificing ceremony associated with elaborate graves was practiced, and the fact that individuals in the graves were buried with rich gifts in the cemetery of Başur in the Botan Valley, in Siirt, which shares the same chronology with Arslantepe, brought about some questions (Hassett and Sağlamtimur, 2018, s. 640-650; Sağlamtimur and Massimino, 2018: s. 331-332). Contrary to what was previously thought, we can say at least that there is no sharp distinction between the centers in Southeast Anatolia and East Anatolia.

Another cemetery, which confirms the multidirectional communication network, is without doubt Korucutepe. Family graves, which make the ancestor cult deeply felt, are considered to be the extension of the kurgan tradition of the Caucasus as they were built underground and with their wooden roof. The artifacts left inside these graves bears resemblance to the finds of Tepe Gawra (Palumbi, 2011: s. 213) and Tureng Tepe (Shanshashvili, 2010: s.170). Both the architectural structure and the grave gifts (Zallagi and Aghalari, 2007; Sheikhi, Zalaghi and Mashkour, 2011)[§] of the two adobe chamber tombs opened in Köhneh Pasgah Hill together with a glossy colored vessel (Yakar, 1985: s. 269-270) found within the graves are remarkable in terms of their connection with the north of Iran. These features show that East Anatolia had a communication network with both the Caucasus and Iran, and Mesopotamia geographies much earlier than known. The common ground of different cultural structures in these different geographies was the developing socio-economic situation and, accordingly, the increase in the use of the mine. As we look at the finds in the graves, the fact that arsenic copper was the basic material used in the production of ornaments, tools and weapons between 2800-2300 BC confirms this situation.

[§] Personal interview with Bairam Aghalary (responsible person who excavated the graves).

When it is looked at the circulation between the centers, the variety, values and quality of the artifacts by means of examining such artifacts belonging to the 3rd millennium BC, it is seen that the settlements in the plain have a more systematic network in both regional and interregional communication compared to the mountainous sections. As to the end of the 3rd millennium BC, it is reported that tinned bronze started to spread in high regions as well and even became the most used alloy among the settlements in the valleys. Apart from the finds obtained in the settlements, especially the artifacts found in the graves reflect this situation (Massa, 2017: s. 168 Figs. 4a-b, 169 6a-b). Valuable artifacts of this kind found in the royal tombs of Korucutepe, Arslantepe and Başur confirm the existence of powerful, privileged people and families in the eastern half of Anatolia.

There are two types of chamber tombs in Anatolia in the 3000s BC: underground and above-ground. These tombs are made of materials that can easily be found in nature such as stone, mud brick and wood block. Some of them, on the other hand, were turned into the tomb chambers by carving the bedrock. As for construction method, they have basically square, rectangular and round forms. It is possible to connect the application of multiple burials in chamber tombs to rather spiritual feelings. The burial of babies, children, men and women all together in these graves is associated with the family cemetery. Inhumation burial is given to the individuals buried in Hocker position. Although the individuals are mostly laid in east-west direction, the unity of direction cannot be observed.

The chamber-type tombs identified in Anatolia have mostly been reached in the regions close to the Caucasus and Syria-Mesopotamia (Figure 4). At this point, it would not be wrong to say that the effects from the south carried chamber tombs and the effects from the east carried kurgan tombs to Anatolia. On the other hand, in West Anatolia, graves of this type were identified mostly in the centers near the coast. The root cause for all these distributions can assuredly be attributed to strong families/communities based on the economy. The elites, who had become rich, gained privileged social status in the settlements. They must have wanted this privilege to continue after life. Compared to other types of tombs, the number and the higher values of the artifacts found in the chamber tombs can be attributed to this situation, since precious and semi-precious artifacts were left to accompany men, women, children and babies buried in the same tomb. The fact that there corresponds an incremental increase in the number of artifacts parallel to the increase in the number of individuals within the tomb confirms this situation.

It is observed that, compared to the other regions, there are more and richer artifacts that accompany the dead in the chamber tombs of the Kızılırmak Curve in proportion to the number of tombs there. The proportion and richness of the artifacts uncovered within the chamber tombs in the southeast of Anatolia, most of which were robbed, are close to those uncovered in the chamber tombs in the Kızılırmak Curve. Terracotta wares and bronze needles were found in all of the chamber tombs.

Another attention grabbing issue in the graves is that there are quite a lot of bronze artifact groups. Needles, bracelets, rings, earrings, necklaces; daggers, spears, spear-heads, axes, drilling tools are among them. As to the religious symbols, artifacts such as idol, amulet, ceremonial object were found. This richness can lie behind the replacement of Stone-Lined Cist Tombs, the most important burial type of the extramural burial tradition of the middle of the Early Bronze Age, by the intramural chamber tombs at the end of the Early Bronze Age (Figure 5-6).

When the traditions of chamber tomb and stone-lined cist of Anatolia of the 3rd millennium BC are examined, another of the most striking issues that we encounter is the rituals of sacrifice and dead food. The tradition of sacrificing humans and animals for elite people, who were the owners of the tombs, became widespread in the 3rd millennium BC. While the bodies of the sacrificed people were found just outside the tomb chambers, the pieces left from the animals of dead food were found both inside and outside the tombs.

References

- Akarsu, Rabia. (2017). "Erken Dönemlerde Anadolu'da Ele Geçen Fildişi Eserler Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, Sayı. 38*, s. 131-150.
- Algaze, Guillermo. (1997). "Excavations at Titriş Höyük: The 1995 Season", *XVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt: I*, Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, s. 121-135.
- Algaze, G.; Matney, T.; Rosen, S. A. and Erdal, D. (2000). "Excavations at Titriş Höyük, Şanlıurfa Province: Preliminary Report for the 1998 Season", *XXI. Kazı Sonuçları Toplantısı, I. Cilt*, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, s. 145-156.
- Alkım, U. Bahadır. (1962). "1961 Dönemi Tilmen Höyük ve Yesemek Kazıları", *Türk Arkeoloji Dergisi, Sayı. XI, Cilt. 2*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s. 5-7.
- Alkım, U. Bahadır. (1964). "İslahiye Bölgesinde Türk Tarih Kurumu Adına 1955-1962 Yılları Arasında Yapılan Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar", *Atatürk Konferansları I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları XVII, Seri- No. I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s. 163-178.
- Alkım, U. Bahadır. (1967). "İslahiye Bölgesi Araştırmaları ve Gedikli (Karahüyük) Kazısı (1965)", *Türk Arkeolojisi Dergisi, Sayı. XIV, Cilt. 1,2*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s. 79-86.

- During, Bleda S. (2011). *The Prehistory of Asia Minor, from Complex Hunter-Gatherers to Early Urban Societies*, New York: Cambridge University Press.
- Duru, Refik. (2006). *Gedikli Karahöyük I: Prof. Dr. U. Bahadır Alkım'ın Yönetiminde 1964-1967 Yıllarında Yapılan Kazıların Sonuçları/The Results of Excavations Directed by Prof. Dr. U. Bahadır Alkım in the Years 1964-1967*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, V. Dizi, Sayı 51, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ergeç, Rifat. (2008). "Gaziantep'te Geçmişten Bugüne Ölü Gömme Gelenekleri", *Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı, I. Cilt*, Zero Prodüksiyon, Antalya, s. 435-447.
- Frangipane, Marcella. (2001). "The Transition Between Two Opposing Forms of Power at Arslantepe (Malatya) at the Beginning of the 3rd Millennium", *Tüba-Ar, Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, vol. 4, s. 1-24.
- Hauptmann, Harald. (1983). "Lidar Höyük 1981", *Türk Arkeoloji Dergisi, Sayı XXVI, Cilt 2*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi, Ankara, s. 93-110.
- Hansen, Sved. (2010). "Communication and Exchange Between the Northern Caucasus and Central Europe in the Fourth Millennium BC", *Von Majkop bis Trialeti, Gewinnung und Verbreitung von Metallen und Obsidian in Kaukasien im 4-2. Jt. V. Chr.*, Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte, Band 13, Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, s. 297-316.
- Hassett, Brenna. and Sağlamtimur, Haluk. (2018). "Radical 'royals'? Burial Practices at Başur Höyük and the Emergence of Early States in Mesopotamia", *Antiquity*, 92 (363), s. 640-654.
- Işıklı, Mehmet. (2011). *Doğu Anadolu Erken Transkafkasya Kültürü; Çok Bileşenli Gelişkin Bir Kültürün Analizi*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Kepinski-Lecomte, Christine. (2013). "Les Caveaux Funéraires Mégalithiques De La Vallée De L'Euphrate Au Bronze Ancien Le Cas de Tilbeshar (2600-2300 aC)", Olivier Henry (Ed.). *Pratiques, Contextes et Impacts des Inhumations inra-muros en Anatolie, du Début de l'Âge du Bronze à l'époque Romaine, 2 Èmes Rencontres D'Archéologie De L'iféa, Le Mort Dans La Ville*, Institut Français d' Études Anatoliennes Georges Dumézil, İstanbul, s. 21-28.
- Kodaş, E.; Sağlamtimur, H.; and Erdal, Y.S. (2018). "Three Human Graves of the Hassuna Culture in Türbe Höyük", *Anatolia Antiqua XXVI*, De Boccard, s. 13-21.
- Nocera, Gian Maria Di. (2000). "Radiocarbon Datings from Arslantepe and Norşuntepe: The Fourth-Third Millennium Absolute Chronology in the Upper Euphrates and Transcaucasian Region", *Varia Anatolica, XI, In: Chronologies des*

pays du Caucase et de l'Euphrate aux IVE-IIIe millénaires. From the Euphrates to the Caucasus: Chronologies for the 4th- 3rd millennium B.C. Vom Euphrat in den Kaukasus: Vergleichende Chronologie des 4. und 3. Jahrtausends v. Chr. Actes du Colloque d'Istanbul, 16-19 décembre 1998. Istanbul: Institut Français d'Études Anatoliennes-Georges Dumézil, Paris, s. 73-93.

- Massa, Michele. (2017). “Madenlerden Mezarlara: MÖ 3700-1600 Yıllarında Kuzeybatı Anadolu’da Metalürji ve Metal Ürünlerin Değiş Tokuşu”, *Arkeoloji ve Sanat, Sayı. 154*, January-April, s. 166-169.
- Massa, Michele. and Şahoğlu, Vasif. (2011). “Erken Tunç Çağı’nda Batı Anadolu’da Ölü Gömme Gelenekleri”, Vasif Şahoğlu ve Peggy Sotirakopoulou (Ed). *Karşıdan Karşıya, MÖ 3. Bin’de Kiklad Adaları ve Batı Anadolu*, (s. 164-171). İstanbul: Sakıp Sabancı Müzesi Yayınları.
- Mellink, Machteld J. (1969). “Excavations at Karataş-Semayük 1968”, *Türk Arkeoloji Dergisi, Sayı. XVII, Cilt. 2*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s. 145-150.
- Mellink, Machteld J. (1992). “Anatolia”, Robert W. Ehrich (Ed.). *Chronologies in Old World Archaeology, Vol. II*, (s. 171-184). Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Ökse, A. Tuba. (2002). “Karkamış Barajı-Gre Virike 2000 Kazısı”, *23. Kazı Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt*, Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, s. 151-162.
- Ökse, A. Tuba. (2005). “Eski Çağdan Günümüze Ölü Gömme ve Anma Gelenekleri”, *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi, Sayı.5*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Dösim Basımevi, Ankara, s. 1-8.
- Ökse, A. Tuba. (2011/1). “Orta Fırat Havzası Tunç Çağı Mezarlıklarının Bölge Tarihine Yansıtıkları”, *Arulis Dergisi, Sayı. 1*, s. 20-30.
- Ökse, A. Tuba. (2011/2). “The Early Bronze Age in Southeastern Anatolia”, *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia*, Oxford University Press, New York, s. 260-289.
- Ökse, A. Tuba.; Görmüş, A.; Koizumi, T.; and Şimşek, Ö. (2014). “İlisu Barajı - Salat Tepe 2013 Kazısı”, *36. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1. Cilt*, İsmail Aygül Ofset Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti, Ankara 2014, s. 21-36.
- Özgen, E.; Helwing, B. and Engin, A. (2002). “The Oylum Regional Project: Archaeological Prospection 2000”, *19. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 1. Cilt*, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, s. 217-228.
- Özgüç, Tahsin. (1948). *Ön Tarih’te Anadolu’da Ölü Gömme Adetleri, VII. Seri, No. 17*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Özgüç, Tahsin. (1958). "The Statuette from Horoztepe", *Anatolia III, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Türk Tarih Kurumu Basımevi*, Ankara, s. 53-56.
- Özfırat, Aynur. (1994). "MÖ II. Binyıl Doğu Anadolu Boyalı Seramik Kültürleri Üzerine Araştırmalar", XI. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, s. 359-377.
- Özfırat, Aynur. (2009). "Van Gölü Havzası Yüzev Araştırması: Patnos Ovası Demir Çağ Yerleşimleri", *Altan Çilingiroğlu'na Armağan Yukarı Denizin Kıyısında Urartu Krallığı'na Adanmış Bir Hayat, Arkeoloji ve Sanat Yayınları*, İstanbul, s. 455- 478.
- Özterzi, Sevil. (2011). *Anadolu'da Neolitik ve Kalkolitik Dönemdeki Mezar Tiplerinin ve Ölü Gömme Geleneklerinin Sosyokültürel Açından Değerlendirilmesi*, Unpublished Master Thesis, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji (Paleoantropoloji) Anabilim Dalı, Ankara.
- Palmieri, Alba. (1985). "Excavations at Arslantepe, 1983", *VI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, s.71-78.
- Palumbi, Giulio. (2007). "From Collective Burials to Symbols of Power, The Translation of Role and Meanings of the Stone-Lined Cist Burial Tradition From Southern Caucasus to the Euphrates Valley", *Scienze Dell'Antichita, Storia Archeologia Anthropologia 14/1*, s. 17-44.
- Palumbi, Giulio. (2011). "The Chalcolithic of Eastern Anatolia", *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia*, Oxford University Press, New York, s. 205-226.
- Parlıtı, Umut. (2019). *MÖ III. Binyıl Doğu Anadolu Bölgesi'nin Ölü Gömme Gelenekleri ve Mezar Tipleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Unpublished PhD Thesis.
- Poulmarc'h, Modwene. (2014). *Pratiques funéraires et identité biologique des populations du Sud Caucase, du Néolithique à la fin de la culture Kura-Araxe (6ème - 3ème millénaire av. J.-C.): une approche archéo anthropologique*, Université Lumière Lyon, Unpublished PhD Thesis.
- Sagona, Antonio. (2006). *The Heritage of Eastern Turkey from Earliest Settlements to Islam*, Melbourne: Macmillan Art Publishing.
- Sagona, Antonio. and Zimansky, Paul. (2009). *Ancient Turkey, Routledge World Archaeology*, London and New York: Routledge.
- Sağlamtimur, Haluk. and Massimino, Martina G. M. (2018). "Wealth Sacrifice and Legitimacy: The Case of the Early Bronze Age Başur Höyük Cemetery (South-eastern Turkey)", Barbara Horejs, Christoph Schwall (Ed.). *Proceedings of the 10th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East Volume 1*, , Wiesbaden, s. 329-342.

- Shanshashvili, Nino. (2010). "Sites of the Kura-Araxes Culture in Trialeti", *Rescue Archaeology in Georgia: The Baku-Tbilisi-Ceyhan and South Caucasian Pipelines*, Georgian National Museum Otar Lordkipanidze Centre of Archaeology, Tiflis, s. 161-184.
- Sheikhi, Shiva. Zalaghi, Ali. and Mashkour, Marjan. (2011). *Food for Afterlife. Animal Offerings in an Early Bronze Age Monumental Tomb in Kohneh Tapesi (East Azerbaijan, Iran)*, Unpublished Poster Presentation, Conference in Brussels.
- Şahoğlu, V.; Vural, H. and Karaturgut, E. (2009). "Çeşme-Boyalık Erken Tunç Çağı Mezarlığı", *26. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 1. Cilt*, Ankara, s. 235-252.
- Şener, Tuğçe. (2014). *Ovaören/Toprakhöyük ve Teras Yerleşimi Erken Tunç Çağı Mezarlarının Arkeolojik ve Antropolojik Açıdan Değerlendirilmesi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Ankara.
- Van Loon, Maurits. (1978), *Korucutepe II/2*, Netherlands, Amsterdam: North-Holland Publishing Company.
- Weber, Jill A. and Zettler, Richard L. (1998). "Metal Vessels", *Treasures from the Royal Tombs of Ur*, University of Pennsylvania Museum, Philadelphia, s. 125-140.
- Yakar, Jak. (1985). *The Later Prehistory of Anatolia, The Late Chalcolithic and Early Bronze Age, Part I, BAR International Series: 268 (II)*, Oxford, London: British Archaeological Reports.
- Yener, K. Aslıhan. (1997). "Kestel", *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East*, vol. 3, s. 283-285.
- Yılmaz, Derya. (2006). "Erken Tunç Çağı'nda Güneydoğu Anadolu'da Oda mezar Geleneği", *Anatolia 31*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Arkeoloji Bölümü Arkeoloji Bölümü Dergisi, Ankara, s. 57-69.
- Zallagi, Ali. and Aghalari, B. (2007). "Excavation at Kohne Pasgah Tepesi" *ICH-HTO In Persian*, (unpublished report)

Visuals

Figure 1. Korucutepe, Burial chamber has a rectangular shape (Van Loon, 1978: s. Plate. 79/B).

Figure 2. Tilbeshar, Aria D, Monumental Burial Chambers (Kepinski, 2013: s. 23, Fig. 5).

Figure 3. Karataş/Semayük, Before it Opened the Burial Chambers (Mellink, 1969: s. 148, Fig. 5).

Figure 4. Regional distribution of Early Bronze Age chamber tombs in Anatolia.

Figure 5. The types of burials of chamber tombs.

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Atatürk University Journal of Faculty of Letters
Sayı / Number **64**, Haziran / June **2020**, 243-259

**SERVANTS IN DICKENS'S *DAVID COPPERFIELD* AND VICTORIAN
CULTURE**

**Dickens'in *David Copperfield* Adlı Eserinde ve Viktoryen Kültüründe
Hizmetçiler**

(Makale Geliş Tarihi: 10.02.2020 / Kabul Tarihi: 08.06.2020)

Ayşe ÇELİKKOL*

Abstract

The Victorian middle class kept servants to define their identity as middle class. The ideology of the period dictated that servants must not make their presence felt, so that the private sphere may be properly separated from the public one. Traces of business must be effaced from the domestic space, so servants must not be conspicuous. At the same time, the Victorians ascribed to working-class women conspicuous bodies in their cultural imaginary and their middle-class counterparts appeared ethereal. Charles Dickens's novel *David Copperfield* responds to these gender and class ideologies through its eponymous narrator's portrayal of servants. David conforms to and challenges these norms by correlating the servants' visibility to their masters' place in the class hierarchy. Peggotty, Littimer, and other servants in the novel show that the process of narration for David reflects a negotiation between his spontaneous psychic needs and the impositions of class ideology.

Keywords: Charles Dickens, David Copperfield, Class, Domesticity, Servants

* Dr. Öğretim Üyesi. Bilkent Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı ; Assistant Professor Dr. Bilkent University, Faculty of Humanities and Letters, English Language and Literature, email: celikkol@bilkent.edu.tr
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3677-7308>.

Öz

Viktoryen devrin orta sınıf ailesi, sınıf kimliğini tanımlamak üzere hizmetçiler tutmuştur. Dönemin ideolojisi, hizmetçilerin varlıklarını hissettirmemesini gerektirirdi, böylece mahrem alan kamusal alandan ayrılmış olurdu. Bütün iş alametlerinin ailesel alandan silinmesi gerektiği için, hizmetçiler göze batmamalıydı. Aynı zamanda, kültürel hayal gücünde, Viktoryenler, işçi sınıfı kadınlara belirgin vücutlar, orta sınıf kadınlara ise zarif bir hafiflik atfettiler. Charles Dickens'in romanı *David Copperfield*, romanla aynı adı taşıyan anlatıcının hizmetçi tasvirleri aracılığıyla bu toplumsal cinsiyet ve sınıf ideolojilerine tepki gösterir. David, hizmetçilerin belirginliğini patronların sınıf hiyerarşisindeki yerine göre belirlemek suretiyle, bu diktelere hem uyar hem karşı çıkar. Peggotty, Littimer, ve romandaki diğer hizmetçiler gösterir ki, David'in anlatı süreci onun içsel ruhsal ihtiyaçları ve sınıf ideolojisinin dayatmaları arasında geçen bir pazarlık sonucu şekillenir.

Anahtar Kelimeler: Charles Dickens, David Copperfield, Sınıf, Evcimenlik, Hizmetçiler.

I. Introduction

David Copperfield, the most autobiographical of Charles Dickens's novels, was published serially in 1849-50. In this novel, the eponymous protagonist narrates the turbulent events of his life retrospectively, starting with his birth. After the death of David's father, his mother Clara marries a Mr. Murdstone who is sadistic in his dealings with the boy and sends him away from home. At school, David befriends a young man named Steerforth whom he introduces to the family of the Copperfields' old servant, Peggotty. Emily is a member of that family, and as it will become apparent later, Steerforth has designs upon her. Upon his mother's death, David has to work in a warehouse, but later is saved from poverty by his aunt. With his aunt's help, he moves to London and resides with Mr. Wickfield and his daughter, Agnes, while he attends school. Mr. Wickfield's clerk, Uriah Heep, is a disturbing presence in that home. Later, David falls in love with and marries Dora, who dies not long thereafter. In the meantime, unbeknownst to David and others, Uriah Heep fraudulently makes money at the expense of Mr. Wickfield. David's childhood friend Steerforth runs away with Emily, dishonoring her, and is subsequently killed in a shipwreck. David marries Agnes and saves Mr. Wickfield from being ruined by Uriah Heep. At the end of the novel, Emily with her family sails to Australia, and David lives happily with his wife and children as a famous author.

Through the course of his long narrative, David recounts various dealings with domestic servants. The prominence of servants in the narrative reflects the his-

torical situation in which middle-class families kept multiple servants. For the Victorians, keeping servants meant they did not have to perform household chores, but it also meant much more: it established their class identity. As Leonore Davidoff writes, domestic servants played an essential role in “*defining the identity*” of the masters in the Victorian age (Davidoff, 1973: p. 412). The sine qua non of being middle-class was keeping servants. Bruce Robbins notes that modern social historians have “*defined the Victorian middle-class as the servant-keeping class, for the desire to be defined as middle class was a major reason for keeping servants*” (Robbins, 1986: p. 14). Servants were signs of their master’s status. Having a series of disobedient servants threatened the master’s status. Davidoff argues that masters kept servants not only to convince society that they were middle class, but also to convince themselves of their own worth. Thanks to domestic servants, masters got to feel respected while at home. Domestic servants secured their masters’ sense of self-worth even as they enabled outsiders to view the household as middle class.

It was not enough, however, just to keep servants to establish one’s middle-class identity. How one kept one’s servants was significant as well. John Ruskin wrote, “*If you keep servants, properly cared for, to furnish you with what you verily want, and no more than that—you are a civil person—a person capable of qualities of citizenship*” (Ruskin, 1867: p. 86). His argument implies that if one cannot take good care of one’s servants, one is not civil. Ruskin added that if the “*persons in the kitchen appear to be ill-dressed and squalid,*” “*one cannot help imagining that the riches of the establishment must be of a very theoretical and documentary character*” (Ruskin, 1867: p. 86). The present paper maintains that Dickens was aware of the class dynamics involved in servant-keeping, which Ruskin describes succinctly. For example, as David narrates the failure of his and his first wife Dora’s domestic servants, Dickens communicates a consciousness of—or an obsession with—class that is mediated through the servant’s bodies.

My analysis of servants in *David Copperfield* hinges on two theoretical pivots. The first one concerns Victorian gender ideology as it is refracted through the lens of class, which dictated that middle-class women be ethereal, as if they did not even have bodies. As supposedly ethereal creatures, they were understood to be free of bodily needs that included sexual ones and were idealized as “*angels of the house*” (Patmore, 1866: *passim*). Their presumably ethereal existence was defined over and against the working-class female body, which was understood to press its needs upon working-class female subjectivities (Michie, 1987: p. 30). It was as if middle-class women had no body, and working-class women had too much of it. As Tess O’Toole writes, “*much of the [nineteenth-century] discourse about class, both sociological and explicitly fictional, posited distinctly working-class physiognomies and physiques. The female body was a favored site of for the registration of such distinctions*” (O’Toole, 1996: p. 337). In *The Flesh Made Word*, Michie notes that “*by the middle of the nineteenth century, physicians had constructed two entirely different*

bodies for working-class and leisure-class women” (Michie, 1987: p. 30). While the bodies of middle-class women were thought to be frail, working-class women were thought to be robust, with coarse bodies. The “*vision of the delicate young lady*” certainly had a “*gender component*” (Michie, 1987: p. 17). A lady would have a delicate body. Her delicate appetite and the resulting figurative and literal diminishment of the body would dissociate her from bodily desires, especially sexual ones. Meanwhile, as Michie argues, “*women who earned their bread . . . inevitably made their bodies, as well as their work, public*” (Michie, 1987: p. 31). The materiality of the female servant’s body reinstated class distinctions and underscored the chastity of the middle-class woman.

In this manner, the middle-class woman was idealized in a way that the working-class woman was decidedly not. Dickens both abides by this ideology and deviates from it in his portrayal of the Copperfield family’s loyal servant, Peggotty. She exists as body and flesh in David’s description, yet this corporeality is not a deficiency. Instead, her very bodily presence is such that she meets David’s psychic needs. In Dickens’s vision, the working-class woman’s corporeality is not a source of anxiety.

The second strand of theory on which this study hinges concerns liminality, defined as the state of being in-between. Servants were famously liminal, located, as it were, on the threshold of the Victorian home (Michie, 1987: p. 30). They were both inside and outside the domestic space. They were in the domestic space as professionals, even though through the lens of Victorian domestic ideology, home was to be free of the influence of the external world. They were constant reminders that the project of isolating one’s home from the influence of business lives was doomed to fail (Robbins, 1986: p. 14; Jordan, 1998: p. 80). It is for this reason that servants were supposed to make themselves invisible. To efface the traces of the external world from inside the domestic space, servants were supposed to be quiet and not get in the way. As the middle and upper classes relied on them for housekeeping, the servants had to be present, but it was best when they were physically inconspicuous. *David Copperfield* assumes that the upper-middle class is more successful than the middle-class in this ideological quest: while the upper-middle class servant Littimer is inconspicuous in the household, the lower-middle class servant Peggotty is not. Yet Littimer’s way of hiding himself turns out to be part of a sinister existence; his designs on Emily are despicable to David, and in all likelihood to the reader. Littimer sneaks up from the background to claim David’s beloved Emily. Dickens’s genius turns the desirable inconspicuousness associated with upper-middle class servants into a sinister sneakiness.

Charles Dickens’s fiction has much to reveal not just about the ideologies of gender and class that were prominent in the mid-Victorian period, but also the author’s own peculiar response to these ideologies. The way domestic servants’ characters are shaped in the most autobiographical of his novels, *David Copperfield*, is

especially telling in this respect. The bodies and voices of the servants in that novel reflect the salient gender and class ideologies of the time; yet at the same time, they serve the eponymous hero's psychic needs. Through this dynamic, the novel shows how an individual's needs are perpetually negotiated with the dictates of the outside world. James Buzard's recent comment that "*David Copperfield appears to be a text centrally concerned with the emergence of the modern subject*" is relevant here (Buzard, 2019: p. 228). Modern subjectivity involves the belief that one controls one's own circumstances, and David controls his life by narrating it in the manner he likes. The narrative representation of servants is under his control. Yet external dictates vie with David's innermost longings in shaping his representation of the servants.

In *David Copperfield*, the need for affection and the longing for praise mark the fictional author David's psyche. This is perhaps aligned with Dickens's own needs and desires. Cultural beliefs and ideals such as the construction of female bodies, the separation of spheres, and the maintenance of class structure form an intricate matrix for tailoring the bodies and voices in David's narrative. David's portrayal of his family servant Peggotty's body and voice is a significant instance in which the demands of class ideology are at odds with the autonomy of the master, whose unique psychic needs mold the situation. In other words, Peggotty's portrayal does not fully match Victorian notions of the working-class women's bodies. In the portrayals of Steerforth's valet Littimer and other domestic servants, the opposite is true. The urges of the autonomous individual are in harmony with ideological dictates. David's admiration for the upper-middle class causes him to embrace the separate spheres ideal, according to which the private and the public are mutually exclusive spheres that should not influence one another. Littimer's character obeys those dictates.

II. The Distinction between the Middle- and Working-Class Female Bodies

Peggotty, the servant who is perhaps David's best friend and closest guide when he is a child, occupies a liminal space. The Copperfields call their servant Peggotty, because her first name is Clara like David's mother. David has two Claras: two mother figures. Unlike the biological mother Clara, Peggotty has a Pagan name. The Pagan resonance of the name Peggotty positions the servant as an outsider. David's aunt Miss Betsey asks David, "*Do you mean to say child, that any human being has gone into a Christian church and got herself named Peggotty?*" (Dickens, 1987: p. 14). She might serve as a mother figure for David, but her Pagan-sounding name inscribes her as an outsider. This contradiction is persistent with her liminal position as a servant, as both inside and outside the family. She lives with the Copperfields, but as their servant, she is not exactly one of them. As Helena Michie points out, the domestic worker "*hovers on the borders of the family*" (Michie, 1992: p. 10).

While David effaces his mother's corporeal presence, he highlights that of Peggotty:

The first objects that assume a distinct presence before me, as far as I look back, into the blank of my infancy, are my mother with her pretty hair and youthful shape and Peggotty with no shape at all. . . and cheeks and arms so hard and red that I wondered the birds didn't peck her in preference to apples" (Dickens, 1987: p. 18).

David writes upon the "*blank of [his] infancy,*" molding it with narrative authority (Dickens, 1987: p. 18). His writing assigns a more intense bodily experience to Peggotty than to his mother. Turning to Clara, David does not describe her as a fleshly being; instead, he mentions her hair and youthful shape, a mere contour. When he moves on to describing Peggotty, he writes explicitly about her full cheeks and arms, as if they were edible. She acquires the fleshliness that Clara lacks. Her shapelessness, too, suggests corporeality, indicating that she has excessive flesh contrasting with the rigid posture of a skinny woman. Contrasting the two women would be like comparing apples and oranges: "*I thought [Peggotty] in a different style from my mother, certainly; but of another school of beauty I considered her a perfect example" (Dickens, 1987: p. 3).* Class identity imposes aesthetic expectations and just as the classes are segregated physically, they have distinct aesthetics. The novel's depictions of Peggotty as fleshy and Clara as ethereal reinforce the Victorian constructions of middle-class and working-class female bodies.

The differences between working- and middle-class bodies are more than just a discursive construct. The body of the female servant is marked by her labor in ways that increase its visibility. Noticing how labor—or the lack thereof—marks one's body, the Victorian servant Hannah Cullwick wrote in her diary that her mistress' hands had

been so delicate, as white as a lily and her face too, from been [sic] in bed so many years & I suppose never soil'd her fingers ever, except perhaps with a dirty book or paper & the white coverlet & all standing out against my dirty black hands, & my big red and black arms, & my face red too" (Cullwick, 1984: p. 66).

For her, this difference is empowering: "*Miss K. thought me very strong, & so I am, 4 times stronger . . . for she couldn't draw a cork, nor lift a saucepan" (Cullwick, 1984: p. 75).* Hannah's diary shows that the two entirely different bodies constructed for middle- and working-class women, however they may perpetuate certain ideologies, also grew out of actual observation and experience.

As for Cullwick, for the fictional narrator David Copperfield, bodily differences between classes are linked to labor. "*I have an impression on my mind which*

I cannot distinguish from actual remembrance,” he writes, “*of the touch of Peggotty’s forefinger as she used to hold it out to me, of its being roughened by needlework, like a pocket nut-meg grater*” (Dickens, 1987: p. 19). The hardness of her arms, too, is a revelation that intense labor shapes her body.

Tess O’ Toole argues that various Victorian narratives assign a negative value to the materiality of servants’ bodies. She notes that the fleshly body type assigned to female servants goes hand in hand with the idea that the maid is the “*female whose primary registration of sensation is a somatic one*” (O’Toole, 1996: p. 336). The mistress is allowed to have “*claims to the non-corporal*” while her maid is “*sketched as a woman whose emotions run neither so deep nor so strong as her mistress’s do*” (O’Toole, 1996: p. 336). What follows from this assumption is that servants, lacking the feelings so amply displayed by their middle-class counterparts, cannot be good mothers (O’Toole, 1996: p. 348). Anthea Trodd, on the other hand, notes instances where the corporeal representations of maids result from a belief that their emotions were uncontrollable. She notes that various Victorian narratives suggest that servants had “*a natural affinity with the sensational and were very likely to be producing it*” (Trodd, 1987: p. 179). O’Toole and Trodd both show that the corporeality of the servant supposedly expressed the deficiencies of servants.

Unlike the texts that O’Toole and Trodd analyze, *David Copperfield* presents the female servant’s corporeality as a positive trait. The young David absorbs gender and class ideologies that he sees around him, but his individual psychic needs position him to challenge these ideologies. While the deficiencies of the servant’s body were often highlighted in Victorian culture, David embraces that kind of body for its maternal qualities. As a surrogate mother, Peggotty nurtures him physically and emotionally. He so strongly identifies her as a nourisher that he refers to the kitchen as “*Peggotty’s kitchen*” (Dickens, 1987: p. 19). As he remembers, on the trip they take to visit Mr. Peggotty’s boathouse, she has “*a bag of refreshments on her knee, which would have lasted [them] handsomely*” even if they were going to London (Dickens, 1987: p. 31). As the older David reconstructs this scene in his narrative, he underlines Peggotty’s role as the guardian of nourishments: “*Peggotty always went to sleep with her chin upon the handle of the basket, her hold of which never relaxed*” (Dickens, 1987: p. 31). The product of her labor—food—signifies caring. Emotionally, too, she provides David with tenderness whenever he needs it. She reads to him and talks to him; she takes his side after the Murdstones’ cruelty. She makes him feel loved while he lives with the Micawbers.

As Peggotty expresses her love for David somatically, he appreciates her corporeality rather than demeaning it. Her popping buttons evince her bodily expression of affection. When David’s inquiries about remarriage result in Peggotty’s “*opening her arms wide,*” taking his “*curly head within them,*” and giving “*a good squeeze,*” he comments, “*I knew it was a good squeeze, because, being very plump, whenever she made any little exertion after she was dressed, some of the buttons on*

the back of her gown flew off' (Dickens, 1987: p. 23). Similarly, Peggotty continues to nourish David even after she is no longer a servant in the household. David describes the letters that he receives from Peggotty while he is staying with Mr. Wickfield:

Four sides of incoherent and interjectional beginnings of sentences, that had no hand, except blots, were inadequate to afford her any relief. But the blots were more expressive to me than the best composition; for they showed me Peggotty had been crying all over the paper, and what could I have desired more? (Dickens, 1987: p. 115)

Even in written form, Peggotty manages to develop bodily expression: the blots that indicate her tears make her body more legible even when it is miles away. Michie notes that working-class women's bodies were to be "*stared at, read, and interpreted*" (Michie, 1987: p. 52). Dickens highlights the legibility of the female servant's body through the blots.

Dickens does not deny the servant her own voice, however corporeal she may be. Indeed, he does more than characterize Peggotty as an articulate servant: he allows her to speak subversively. Bruce Robbins, in his analysis of servants' role in literature, shows that the servants' employment of subversive discourse is not uncommon (Robbins, 1986: p. 13). Fictional servants speak back to their masters and sometimes dissent. "*Hegemony,*" writes Robbins, "*is not absolute domination but a continually fluctuating, continually renegotiated give-and-take, a dialogue that is unequal but not quite a monologue*" (Robbins, 1986: 19). These observations apply to David and Peggotty's relationship. Criticizing Clara's choice to marry Mr. Murdstone, Peggotty says that David's father would not have approved the choice. Peggotty's power to oppose Mr. Murdstone is limited once Clara marries him, but she still expresses her opinion subtly. She calls Clara Mrs. Copperfield. In response, Mr. Murdstone reminds her that Clara has taken his name, but Peggotty dares not to reply. By the way of calling Clara Mrs. Copperfield and subtly refusing to answer Mr. Murstone's question, Peggotty expresses her disapproval of Clara's marriage. Depicting Peggotty's voice as dissident, David grants the servant a subversive voice and finds an ally who shares his resentment toward his mother's second marriage. Dickens thus explores how one can express agency even when one is not in a position of power. When the ability for self-expression is limited by one's masters, bodily expression surfaces as a way to dissent.

Dickens's esteem for the domestic servant becomes visible when he allows one sense of the word servant—domestic servanthood—coincides with its Christian sense of servanthood to God. At the funeral of David's mother, the two senses of the word come to coincide: "*I hear sobs and, standing apart from the lookers-on, I see the good and faithful servant, whom of all the people upon the earth I love the best, and unto whom my childish heart is certain that the Lord will one day say: 'Well*

done” (Dickens, 1987: p. 117). This moment superposes three forms of serving: domestic professionalism, Biblical obedience, and catering to another person's ego. The religious intensity of the funeral emphasizes the extent to which Peggotty is a servant in the Biblical sense. The Bible frequently refers to God's servants. Among the numerous such instances are Gen. 44:33 and Num. 12:7, in which Judah and Moses are called servants. David's calling Peggotty a “*faithful servant*” involves a telling ambiguity. Whose faithful servant is she—David's or God's? In David's perspective, there is no difference between these two options. Peggotty is a good servant to God, because she loves David. God must love her, because she loves David. Dickens's elevation of the servant, then, is not entirely innocent in the sense that the servants' ability to please the middle class constitutes the core of their likeability.

David Copperfield as a whole thematizes the ways in which individuals develop a liking for those who care for them. A case in point is Mrs. Mowcher, whose life shows the ways in which personal feelings come into play while judging other people. As a dwarf, she unfortunately thinks the best she can hope for is to be perceived as an amusing spectacle. She knows that although she cannot change her body, she can shape people's reactions to it. “*What is left for me to do but to make a jest of myself . . . and everything?*” she asks (Dickens, 1987: p. 391). She pleases those around her so as to manipulate the way they treat her. Offering people a spectacle they can enjoy, she achieves the ability to make a living. Like Miss Mowcher, Peggotty supplies care and obtains sympathy in return. Miss Mowcher is a version of Peggotty that amplifies her deficiencies and strengths.

III. The Servant's Visibility as the Index of the Master's Status

Perhaps with an internalized sense of the hierarchy between the upper-class and the lower-middle class, Dickens grants the former the ability to control servants. Dickens renders the servant of the upper class (Littimer) invisible, inaudible, and impalpable in contrast to that of the lower-middle class (Peggotty). In doing so, he reaffirms the existing class ideology that the upper-classes distinguish themselves through their superior ability to direct the lives of those below themselves. Littimer, the servant of David's upper class friend Steerforth, is inconspicuous, both in terms of his body and his voice. David attends to his virtual invisibility: “*He was taciturn, soft-footed, very quiet in his manner*” (Dickens, 1987: p. 256). Further, Littimer speaks with a low voice—has a “*soft way of speaking*” (Dickens, 1987: p. 256). David emphasizes his inconspicuousness to the degree that the servant appears ghost-like: “*When I undrew the curtains and looked out of bed, I saw him, in an equable temperature of respectability, unaffected by the east wind of January, not even breathing frostily*” (Dickens, 1987: p. 256). Littimer also moves unobtrusively, as if his bodily presence had no physical impact on the world. As he goes out of David's room, he “*shut[s] the door as delicately as if [David] had just fallen into a sweet*

sleep on which [his] life depended" (Dickens, 1987: p. 257). It may almost seem that Dickens subscribed to the Victorian notion that the upper classes knew how to keep servants who would not interfere with their private lives. However, as Littimer will try to direct their personal lives as the plot unfolds, this is only an illusion.

For as long as Littimer seems an ideal servant and his master Steerforth, an admirable young man, Littimer is more of an absence than a presence. Yet this quality is taken to its extreme point such that Littimer betrays no emotion, and at that point, he becomes suspect. Littimer betrays no human response such as surprise, anger, or happiness. His speech is monotonous and devoid of genuine self-expression. In conversation, he maintains a "*cool calm medium always*" (Dickens, 1987: p. 257). Highlighting his controlled affect, David notes, "*Every morning we held exactly [the same] conversation: never any more, never any less*" (Dickens, 1987: p. 257). As professionalized a servant as anybody can be, Littimer makes David feel inadequate. Does Littimer enact Victorian ideals of domesticity or does he reveal them to be deficient? The answer is both. Littimer must remain invisible in order to efface any sense of the world of business infiltrating the home. Yet, Littimer's invisibility is also eerie and disturbing and as such reveals the ideal of the separate spheres itself to be impossible and disturbing.

Many Victorians famously sought to prevent the world of business, money-making, and commerce from interfering with their private lives at home. As the private spheres model was idealized, it oppressed people by offering an impossible goal. John Ruskin's writing provides an example of this ideal, describing what he calls "*the true nature*" of home:

It is the place of peace; the shelter, not only from injury, but from all terror, doubt, and division. In so far as it is not this, it is not home; so far as the anxieties of outer life penetrate into it, and the inconsistently minded, unknown, unloved, or hostile society of the outer world is allowed . . . to cross the threshold, it ceases to be a home.
(Ruskin, 1905: p. 122)

Ruskin thus draws a rigid boundary between home and its outside. In *The Industrial Reformation of English Fiction*, Catherine Gallagher notes that in many Victorian narratives, the family "*designates an enclave in which benevolence, cooperation, and selflessness take refuge and survive*" (Gallagher, 1985: p. 116). The "world of commerce and production," on the other hand, is described as "*antifamily*" (Gallagher, 1985: p. 116).

Servants in the Victorian home threatened to undo the separation of spheres, or rather to reveal that ideal not to have held any sway in the first place. Noting that the mythic Victorian home is based on the separation of spheres, John Jordan points out that the Victorian home's threshold "*defines the home by what it leaves out*" (Jordan, 1998: p. 80). On the threshold are domestic servants who are supposed to

be its “*guardians*”; however, they bring with them “*anxieties*” and “*divisions*” from the outside world (Jordan, 1998: p. 80). The existence of domestic servants problematizes the supposed segregation of public and private spheres. Servants are in the domestic space as professionals. Jordan points out other ways in which the existence of servants is bothersome for the middle class:

Differences in class, differences in political and economic power, differences in social horizon and subjective experience—these are among the potentially disruptive qualities that the presence of servants risk introducing into the middle class home. As a result, servants must either be effaced from the scene altogether, along with their traces of labor, or presented as harmoniously one with it. (Jordan, 1998: p. 80)

Since servants reveal that the domestic space is not really separate from the world of business, they need to be imperceptible, though present. In *The Rise and Fall of the Victorian Servant*, Pamela Horn notes that “*in certain households the practice of keeping servants out of sight was carried to eccentric excesses*” (Horn, 1975: p. 22). Visible servants reminded the middle class that labor—indeed professional labor—is present inside what is supposed to be a sacred space.

It is not surprising that David, who is in awe of the upper-class Steerforth’s inconspicuous servant, is deeply class-conscious. His awareness of class difference surfaces most strongly when the mature David narrates his childhood employment in the warehouse. He is embarrassed by his connection to the two boys in the workhouse, Mick Walker and Mealy Potatoes:

No words can express the agony of my soul as I sunk into this companionship; compared to these henceforth everyday associates with those of my happier childhood—not to say Steerforth, Traddles, and the rest of these boys; and felt my hopes of growing up to be a leaned and distinguished man, crushed in my bosom. (Dickens, 1987: p. 137)

David abhors becoming one of the warehouse workers. As Chris Vanden Bosshe puts it, “*the disparaging comparison between Mick Walker and Mealy Potatoes on the one hand and Traddles and Steerforth on the other, betrays a well-developed class consciousness*” (Vanden Bosshe, 1995: p. 35). David is ever attentive to signs of wealth that Steerforth displays, writing of the young man’s “*snug private apartment, red-curtained and Turkey-carpeted, where the fire burnt bright, and a fine hot breakfast was set forth on a table covered with clean cloth*” (Dickens, 1987: p. 249). Meeting Steerforth in that apartment, David writes that his friend was “*self-possessed, elegant, and superior to me in all respects*” (Dickens, 1987: p. 249). Impressed by wealth, David internalizes the class hierarchy.

In David's narrative, it is the member of the upper-middle class, Steerforth, who is privileged enough to be granted an inconspicuous servant, thereby erasing signs of servants' existence. David and his mother, who are not upper-middle class like Steerforth, have a servant who is neither quiet nor invisible. Granting the upper-middle class family the ability to maintain an ideal home that sustains the illusion of the separate spheres, David reveals his class bias. In his eyes, the upper-middle class family does not just have more money than the middle-class one. It is closer to actualizing cultural ideals.

Ever haunted by his class-consciousness, David constantly fears that Littimer is there to judge him. He functions like a mirror: not an object to be looked at, but a mere surface which reflects David's gaze. David's insecurity about his own identity—whether he is securely established as a member of the middle class—causes him to see his own shortcoming in this disturbing mirror. Looking at Littimer, David sees himself. "*I felt particularly young in this man's presence,*" he explains, highlighting his sense of ineptness (Dickens, 1987: p. 457). The servant makes the young David feel inadequate: "*I never could bear to show my want of skill before the respectable Littimer. . . [W]henver he was by, . . . I felt myself the greenest and most inexperienced of mortals*" (Dickens, 1987: p. 457). Steerforth is so worthy in David's eyes that even his valet seems sophisticated enough to look down upon a middle-class man—so David believes. The irony is that neither Steerforth nor his valet Littimer will turn out to be worthy. The very inconspicuousness that suggests to David the servant's worth is indeed a sinister façade behind which lurks disturbing designs upon Emily.

Littimer's body becomes almost grotesquely visible once David no longer esteems him. After Steerforth runs away with Emily, David no longer looks up to him. With his dissolving respect for Steerforth, Littimer's façade of respectability melts away. Curiously, at this stage David begins to see the servant's body. For the first time, when looking at Littimer, he can see the servant rather than seeing himself. As he listens to Littimer's narration of the terrible events that took place abroad, David persistently pays attention to the servant's body. He observes, "*[L]ittimer softly played upon [the back of the seat] with his hands, as if he were striking chords upon a dumb piano*" (Dickens, 1987: p. 563). The attention he pays to every bodily motion registers his disdain for the servant: "*Taking his hands from the seat, and placing one of them within the other, as he settled himself on one leg, Mr. Littimer proceeded, with his eyes cast down, and his respectable head a little advanced*" (Dickens, 1987: p. 563). The respectability is ironic at this point, as the man is anything but respectable, as the ally of a dishonorable, degenerate Steerforth.

Traditionally, according to the mind/body dualism that was salient in Western philosophy and cultures, the mind was elevated above the body. Consistent with this logic, the way David registers his newly-minted contempt at Littimer after the fall of Emily is by reducing him to a body, distancing him from the mind that the

West believed to be the cornerstone of its civilization. David observes Littimer “clear[. . .] his throat,” “chang[e] legs,” and “wet[. . .] his lips” (Dickens, 1987: p. 564). This transformation is a function of David coming to see Littimer as a “*scoundrel*” (Dickens, 1987: p. 566). His newly established dislike for the upper-class Steerforth, which extends to feelings toward Steerforth’s servant, is indeed typical for Dickens’s plots. As Chris Vanden Bossche notes, “*Dickens’s novels depict a rising middle class displacing a moribund self-serving aristocracy*” (Vanden Bossche, 2018: p. 504). No longer guided by Steerforth or disparaged by his servant, David is at a stage where he is going to be his own guide and judge.

IV. The Failure of Servants and the Insecurity of Masters

Dickens persistently uses the bodies and voices of the domestic servants to register anxieties about class identity. The characteristics of the minor servants in *David Copperfield* reveal just how attuned Dickens is to middle-class identity traits and the instability of that identity. David, who betrays his tendency to idolize the upper-middle class through his depiction of Littimer’s body and voice, discloses his lack of faith in his own status through the depictions of servants. Unlike Peggotty, these servants play no role in boosting David’s ego. David enters a vicious loop as he portrays these servants’ bodies as uncontrollable, transgressive, and even criminal. His frustration makes him expose the servants’ faults, which in turn reveals his incompetence, only to make him more frustrated.

Fitting with the lower echelons they occupy in the class hierarchy, David and his first wife Dora’s servants are reduced to their bodies. They reveal their master’s inability to run a household that conforms to the ideal of the separate spheres. One of the few things that David discloses about their first servant Mary Anne is that she is “*subject (particularly in the arms) to a sort of perpetual measles or rash*” (Dickens, 1987: p. 535). Mary Anne’s presence in the text is thus made possible by her illness. Her male cousin’s body appears grotesque when hers is diseased: he has “*such long legs that the look[s] like the afternoon shadow of somebody else*” (Dickens, 1987: p. 535). His size becomes a means for David to reflect on his own inability to provide a larger home: “*He made the cottage smaller than it need to have been, by being so very much out of proportion to it*” (Dickens, 1987: p. 535). His invasive voice similarly reveals the narrator’s own insecurity about his ability to provide an upper-class home: “*The walls were not thick, and whenever he passed the evening at our house, we always knew of it by hearing one conspicuous growl in the kitchen*” (Dickens, 1987: p. 535). At this point, the servant class is so close to the bodily side of the mind / body dualism that they are associated with animals.

Because of the servant’s cousin, David and Dora’s home cannot provide refuge from the polluted outer world. When the cousin deserts the army and hides in their coal-hole, he is “*brought out . . . by a piquet of his companions in arms, who took him away hand-cuffed in a procession that covered [David and Dora’s] front*

garden with ignominy” (Dickens, 1987: p. 539). The situation is ignominious not only for the cousin, but also for David, whose home is invaded by the military presence.

The narrative is full of details about the bodies of servants, some of whose names are absent from the text. One is present only as an uncontrollable body: “[S]he generally made a point of falling either up or down the kitchen stairs with the tray, and almost always plunged into the parlor” (Dickens, 1987: p. 539). In contrast, the upper-middle class Mrs. Steerforth’s servants make themselves invisible. David’s writing contrasts his own servants with those of the upper-middle class family and suggests that the upper-class is more capable of keeping non-threatening servants.

The servants are dangerous insofar as they dissolve borders, such as the boundary separating home from its outside. Another boundary they threaten in David’s narrative is that between the mistress and the servant. The servants endeavor to assume their mistress’s identity, transgressing rigid class boundaries. That very transgression reveals just how fragile class distinctions are. One servant puts on Dora’s bonnet when she goes out. What is at stake here is more than unauthorized borrowing: the servant tries to become like her mistress. This transformation implies that the mistress and the servant are not so different as the servant-keeping class would like to believe. Another servant undermines David’s confidence by charging liquor to David and Dora’s account, as if the latter were consuming the alcohol. Dora appears “to have imbibed the whole of these refreshments” (Dickens, 1987: p. 540). Like the unauthorized borrowing of the hat, this crime is not just about the appropriation of funds or material goods. Claiming that Dora is the one drinking, the servant endangers her status as a respectable middle-class woman. Writing about the servant’s alcohol consumption, Dickens reinforces cultural norms that ascribe insatiable and uncontrollable bodies to working-class women.

What first hints at the failure of David and Dora’s marriage is their inability to keep servants. Their page, like their other servants, suffers from an uncontrollable body and voice. His body becomes visible at the worst times, when David and Dora have visitors. His body calls attention to itself: “[H]e would come tumbling out of the kitchen, with iron missiles flying after him” (Dickens, 1987: p. 582). Since the page threatens David’s class identity, he inspires fear in his master: what if the servant never ever leaves the Copperfields? In this comic episode, David predictably pays attention to the way in which the servant’s body demands his attention, “gr[owing] like scarlet beans” (Dickens, 1987: p. 582). The humorous portrayal of the page blowing his nose and rubbing his eyes similarly stresses the bodily presence of that servant. Like the page’s body, his voice draws attention to itself when David and Dora have guests: “[H]e would shriek for help” (Dickens, 1987, p. 582). Servants in Victorian culture help masters construct their social status, but in David’s case, the

servant threatens the master's social status by disclosing his inability to keep servants. According to Ruskin's formulation, David falls into the class of reproachable masters whose servants fail to observe hygiene.

What, then, happens to David's servants when he becomes securely middle-class and confident in his class identity at the end of the novel? To indicate the transformation in David's class identity and psychic state, Dickens utilizes servants. As years pass on, under the influence of his second wife Agnes, David's sense of inadequacy is replaced with a belief in his worth. He becomes aware of his fame as an author, noting "*the tidings of my growing reputation began to reach me from travelers whom I encountered by chance*" (Dickens, 1987: p. 687). A famous writer, he secures a place in the middle-class as he "*advance[s] in fame and fortune*" (Dickens, 1987, p. 727). Agnes helps him feel that he deserves this improvement in class status. Julia Prewitt Brown calls this kind of narrative "*the novel of empowerment*," wherein "*the main character tries and fails until he or she succeeds in staking his claim to a place in the world*" (Brown, 2013: p. 667). A sense of empowerment replaces David's former insecurities, because he is in charge of his life.

Fitting with the Victorian belief that Ruskin articulates so well—that the more respectable the master, the more inconspicuous the servant—David's ascent implies that his servants no longer stick out like a sore thumb. For example, on the night of Mr. Peggotty's visit, David writes, "*Agnes and I were sitting by the fire, . . . when I was told that a stranger wished to see me*" (Dickens, 1987: p. 727). The use of passive voice in this sentence completely effaces the servant and his or her labor. We infer a servant must have been present, but there is no direct reference to his/ her body or voice. At this stage in his life, David moves to the position of employing servants who are "*always at hand when wanted and never near when not wanted*," just as Steerforth's servant Littimer used to be when David used to hold them in high esteem (Dickens, 1987: p. 257). Deeply aware of the markers of class, Dickens maps David's ascent onto his growing satisfaction with his servants.

V. Conclusion

In his analysis of fictional servants, Bruce Robbins writes, "*the literary servant does not represent actual servants, or does so only tangentially*" (Robbins, 1993: p. 11). Taking this insight as its point of departure, this study has turned to the making of fictional servants as a site that reflects negotiations between ideological dictates and psychic needs. In other words, when we confront the inexperienced David with his unruly servants whose bodies and voices make their presence felt incessantly, the conclusion should not be that the middle-class actually had the misfortune of always having to deal with working-class incompetence. Rather, what we see is

an attempt to mold the account of one's life such as it is aligned with ideological presuppositions. David belongs to a culture in which the middle-class defines their identity in part through their ability to enforce the separation of spheres. To comply with the cultural expectation that the failure of the servant indicates a failing master, he highlights the grotesque mistakes of his servants through his failed marriage. In his narration, the measure of the success of his second marriage is the well-trained set of servants who serve them. Yet, it is important to note that Dickens does not always comply with the demands of Victorian class or gender ideologies. Although mainstream Victorian culture would disparage the visibility of a servant's body, when David's psychic needs require it, he turns it into a source of maternal compassion, as he does with Peggotty's character. At the same time, when his goal is to disparage his first marriage, he must write about the conspicuous bodies of his servants as a sign of the couple's failure. Through his narrator's portrayal of servants, Dickens reveals the ways in which a Victorian subject shapes his image of the world according to both given ideologies and spontaneous psychic needs.

References

- Brown, J. P. (2013). "The Moral Scope of the English *Bildungsroman*". Lisa Rodensky (Ed). *The Oxford Handbook of the Victorian Novel*. (p. 663-678). London: Oxford University Press.
- Buzard, J. (2019). "David Copperfield and the Thresholds of Modernity". *ELH: English Literary History*, Vol. 86/1, p. 223-243.
- Cullwick, H. (1984). *The Diaries of Hannah Cullwick*. London: Virago Press.
- Davidoff, L. (1973). "Mastered for Life: Servants and Wives in Victorian and Edwardian England". *Journal of Social History*, Vol. 7/1, 406-428.
- Dickens, C. (1990). *The Personal History and Experience of David Copperfield the Younger*. New York: W. W. Norton and Co.
- Gallagher, C. (1985). *The Industrial Reformation of English Fiction: Social Discourse and Narrative Form, 1832-1867*. Chicago: University of Chicago Press.
- Horn, P. (1975). *The Rise and Fall of the Victorian Servant*. New York: St. Martin's.
- Jordan, J. O. (1998). "Domestic Servants and the Victorian Home". M. Baumgarten and H. M. Daleski (Eds.). *Homes and Homelessness in the Victorian Imagination*. (p. 79-90). New York: AMS Press.
- Michie, H. (1992). *Sororophobia: Differences Among Women in Literature and Culture*. New York: Oxford University Press.
- Michie, H. (1987). *The Flesh Made Word: Female Figures and Women's Bodies*. New York: Oxford University Press.

- O'Toole, T. (1996). "The Servant's Body: The Victorian Wet-Nurse and George Moore's Esther Waters." *Women's Studies*, Vol. 25/4, 329-349.
- Poovey, Mary. (1998). *Uneven Developments: The Ideological Work of Gender in Mid-Victorian England*. Chicago: University of Chicago Press.
- Robbins, Bruce. (1993). *The Servant's Hand: English Fiction from Below*. Durham: Duke University Press.
- Ruskin, J. (1867). *Time and Tide*. New York: Library Edition.
- Trodd, A. (1987). "Household Spies: The Servant and the Plot in Victorian Fiction". *Literature and History*, Vol. 13/2, 175-187.
- Vanden Bossche, C. R. (2018). "Class and Its Distinctions". John Jordan, Robert L. Patten, Catherine Waters (Eds). *The Oxford Handbook of Charles Dickens*. (p. 501-516). London: Oxford University Press.
- Vanden Bossche, C. R. (1995). "Cookery, Not Rookery: Family and Class in *David Copperfield*". J. Peck (Ed.). *David Copperfield and Hard Times: Charles Dickens*. (p. 31-47). New York: St. Martin's Press.

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Atatürk University Journal of Faculty of Letters
Sayı / Number 64, Haziran / June 2020, 261-270

SPOR VE SOSYOLOJİ
BİR YAKLAŞIM DENEMESİ

Sports and Sociology
An Approach Study

(Makale Geliş Tarihi: 18.02.2020 / Kabul Tarihi: 03.04.2020)

Erem SARIKOCA *

Öz

Spor, modern dünyada toplumların zamanlarının önemli bir bölümünü işgal eden bir sosyal eylem biçimidir. Gerek katılımcı olarak, gerekse izleyici olarak modern insanın ilgi alanlarından önemli birisini spor aktiviteleri oluşturmaktadır. Öte yandan spor, önemli bir ekonomik sektör haline de gelmiştir. Bireysel amatör spora yönelik ürünler önemli bir pazar payına sahipken profesyonel-endüstriyel spor ekonomik dünyanın önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Zaman zaman toplumsal yaşamda spor bireyler, gruplar ve sınıflar arası çatışmanın da bir tür cisimleşmiş hali olarak görülebilir. Toplumsal çatışmanın sembolik (ve bazen) somut hali olarak da yorumlanabilir. Bu çalışma bu yaklaşım tarzının olabirliğini sorgulamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Spor, Spor Sosyolojisi, Çatışma

Abstract

Sport is a form of social action which occupies a significant part of the times of societies in the modern world. Sport activities forms one of the

* Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.; Assist. Prof. Dr. Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Sociology, erem@ata-uni.edu.tr. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8604-5004>.

most important areas of modern human interest both as a participant and as an audience. On the other hand, sports has turned into an important economic sector. While products for individual amateur sports have an important market share, professional-industrial sport constitutes an important part of the economic world. From time to time, sports can be seen as a kind of materialisation of conflict between individuals, groups and classes in social life. It can also be interpreted as the symbolic (and sometimes) concrete form of social conflict. This study aims to question the possibility of this approach.

Keywords: Sport, Sport Sociology, Conflict.

Spor, yaşadığımız dünyanın olmazsa olmaz bir sosyal etkinliği gibi gözük-mektedir. Modern dünyada spor bireysel bir eylem olarak sağlıklı bir yaşam için zorunluluk olarak görülmektedir. Bolca rekabet içeren profesyonel ya da gizli profes-yonel olsun, yaygın izleyici bulan spor alanları da günlük yaşamın bir parçasıdır. Futbol, basketbol, atletizm boks ve benzeri sporlar büyük izleyici ve takipçi kitlesine sahiptirler. Bu alanların her biri milyarlarca birimlik ekonomik üretim ve tüketimi de içlerinde barındırırlar. Ayrıca vurgulamak gerekir ki bireysel gerçekleştirilen ge-rek sağlık amaçlı gerekse gerçekten amatör spor eylemlerinin de büyük bir ekonomik pazarı söz konusudur.

Spor kelimesi Türk Dil Kurumu(TDK)'na göre “*kişisel veya toplu oyunlar biçiminde yapılan, genellikle yarışmaya yol açan, bazı kurallara göre uygulanan beden hareketlerinin tümü*” olarak tanımlanır (TDK; 1338). Fakat spor, sosyal yaşam içerisinde değerlendirildiğinde buradaki tanımlamadan çok daha fazlasını ifade eder. Modern toplumlarda spor, bireyler aktif katılımcı olsun ya da olmasın, yaşamın ol-mazsa olmazıdır. Eğer spor kavramını insanın “hareket etmesi” (Fişek, 1983; 13) olarak tanımlanırsa elbette bu durum binlerce yıl eskiye uzanan bir tarihle karşı kar-şıya kalmamız anlamına gelir. Ancak günümüzde kullanılan anlamıyla spor insanın bedensel hareketinden çok daha fazlasını içermektedir. Modern dünyada spor, birey-sel, amatör ya da profesyonel anlamda çok daha karmaşık bir ilişkiler ve davranışlar kümesinin bir parçasıdır. İnsan, bir canlı türü olarak var olduğu andan başlamak üzere varlığını koruyup sürdürmek için gerekli eylemleri zorunlu olarak gerçekleştirmiştir. Bundan sonraki süreçlerde (en azından toplumsal yaşamın içerisinde bi-linçli eylemler gerçekleştirdikten, ya da biraz daha sonrası uygarlık denilen yaşam tarzını oluşturduktan sonra) ortaya konan eylemlerin amacı artık sadece doğayla mü-cadele olmaktan çıkmıştır. İnsanın içerisinde bulunduğu yaşam koşullarıyla müca-delesi için gerekli eylemleri sergilemesi spor olarak tanımlanabilir mi? Burası tartış-malı bir noktadır. Ancak bir eylemin spor olarak tanımlanması yaşamın sürdürüle-bilmesi için gerekli olan zorunlu eylemlerden ayrılmasıyla olasıdır. Bu durumda bir soru daha akla geliyor; günümüz diliyle söyleyecek olursak, askeri-militarist amaçla gerçekleştirilen eylemler spor olarak tanımlanabilir mi? Bu soruyu yanıtlamak iki açıdan zorluk göstermektedir; birincisi askeri amaçla yapılan eylemler de aslında varlığını sürdürme çabasının bir sonucu değil midir? Eğer böyleyse diğer insan var-

lığını korumayı amaçlayan eylemleri spor saymıyorsak bunları da spor olarak görmememiz gerekir. Bu sorunun getirdiği ikinci sorun ise şudur; eğer sanayileşme-modernite öncesindeki yaşamda askeri amaçlı eylemleri saymazsak geriye spor olarak tanımlanacak hiçbir şey kalmaz. Örneğin “... okçuluğun İ.Ö. 3000 yıllarında, tunç çağının teknolojisinin bir ürünü ve tarihteki ilk iki devletten biri olan Mısır’da, prenslerin ve soyluların hedef atışlarındaki başarılarının titizlikle tutulduğu bir yarışma aracına dönüşmesidir. Kökenleri insanın sıkılı yumruğunu silah olarak kullanabileceğini akıl etmesine kadar giden boks; tunç çağı Mısır krallıklarında hem savunma saldırı aracı, hem de spor aracı olarak kullanıldığı kazı sonuçlarından anlaşılan kılıcın ardılı eskrim; göğüs göğüse savaş yöntemi olarak mağara insanlarına kadar geriye giden güreş...” (Fişek, 1983; 17) gibi temel sayılabilecek spor aktiviteleri hep askerlik ve savunmayla alakalıdır. Savunmayla ilişkili sporlar bunlarla da sınırlı değildir elbette. İlk akla gelenlerden birisi atlı sporlardır örneğin. At ve atlı araba yarışları tarih içerisinde her zaman ilgi çekmiştir. Örneğin Roma döneminin en ilgi çeken etkinliklerinden biri olan yarışların “savaş arabası yarışı” olarak tanımlanması ilgi çekicidir. Bizim tarihsel kültürümüzle ilişkili olarak benimsediğimiz spor alanları da yukarıdakilerden farklı kökenlere dayanmamaktadır. Örneğin okçuluk tamamen askeri eğitimle ilişkili bir spordur. Benzer biçimde cirit, güreş, matrak ve benzeri spor alanları hep askeri eğitimle ilişkilidir.

Peki, ama bu durumda şiddet içeren karşılaştırmaları, örneğin arena oyunlarını ve gladyatörleri de spor ve sporcuyu olarak mı görmemiz gerekiyor? Buradaki sorun galiba eylemin sonucundan öte, eylemi yapanın durumuna bağlıdır. Arenalarda oluşan durum, bu kavğaların ölümle sonuçlanması, zamanın koşullarıyla açıklanabilse bile asıl mesele eylemi gerçekleştirenlerin özgür iradeye sahip olup olmamalarıdır. Gladyatör oyunları çoğunlukla seçme şansını olmayan köleler tarafından gerçekleştirilirler. Günümüz dünyasının algılama biçimi açısından sporcuyu sağlığı elbette çok önemsenmektedir. Ama insanların hala şiddet içerikli sporlara düşkünlüğü olduğu da açık bir gerçektir. Belki de bu yüzden günümüzün çok modern ve izleyiciye her tür tüketim ve rahatlık kolaylıklarını sağlama amacıyla inşa edilmiş spor alanları hala “arena” olarak tanımlanmaktadır.

Spor ve şiddet ya da diğer bir söylemle çatışma sadece bedensel rekabetle sınırlı değildir. Aynı zamanda bu durum sembolik ve toplumsal değerlerle de ilgili olarak karşımıza çıkmaktadır. Doğu Roma İmparatorluğunda İstanbul stadyumunda (at meydanı) yapılan araba yarışlarının taraftarlarında olduğu gibi toplumsal etkinliklerin temsil ve anlam yüklü olması sık gözlenen bir durumdur. Başlangıçta dört ana takım ve renkle simgelenen takımlar zaman içerisinde birbirinin içerisinde eriyerek iki tarafa dönüşmüştür: maviler ve yeşiller. Doğu Roma’da stadyumun (ya da yerleşik deyimle arenanın) siyaset ve toplumsal yaşam üzerine etkilerini ilginç bulanlar “Nika” ayaklanmasıyla ilgili tarihsel bilgilere ulaşabilirler. Benzer örnekleri tarih içerisinde sıklıkla görmek olasıdır. Marx’ın toplumsal evriminin ilk ve son aş-

ması hariç, spor her zaman toplumsal farklılaşmanın ve çatışmanın görünürlüğe ulaştığı bir alan olmuştur. Öte yandan sanayileşme süreci içerisinde spor zamanla karlı bir girişim olarak da görülmeye başlamıştır. Günümüz toplumlarında gerek bireysel sağlık ve gelişim için gerekse takım-kulüp-ülke adına oluşturulan organizasyonlar söz konusu olduğunda spor büyük bir üretim ve tüketim pazarına hitap etmektedir. (örneğin 2017 haziran-2018 haziran ayları arasında en çok kazanan 10 sporcunun sadece bir yıllık gelir toplamı bile 926 milyon dolar civarındadır (BBC News, 2018). Benzer şekilde örneğin futbol kulüplerinin yıllık kazançlarına göz attığımızda da yüksek gelirleri gözlemek olasıdır. Örneğin, Avrupa'nın en çok yıllık gelir elde eden kulüplerinin toplam geliri 2018 yılı için 5 milyar 342 milyon Euro (Deloitte Para Ligi Raporu, 2018) olmuştur.) O halde artık spor ciddi bir endüstriyel ve ticari bir yatırım alanı olarak da tanımlanabilir konuma gelmiştir demek yanlış olmayacaktır.

Diğer insan eylemlerine benzer biçimde bu yatırım alanı da kıt kaynaklar ve kaynaklara oranla daha yüksek bir talebe sahiptir. Bunun doğal sonucu olarak spor, geçmişinde var olan tabakalaşma ve kültür sonucunda ortaya çıkan çatışmaya ek olarak bir yandan da ekonomik ve ticari bir çatışma alanı oluşturmaktadır. Günümüz dünyasının tüketim üzerine biçimlendiği iddialarını göz önünde tutmak gerekirse, bir sektör olarak sporun tüketim üzerindeki büyük etkisini de önemsemek gereklidir. Tüketim Katedralleri arasında spor merkezlerini de eklemek yanlış olmayacaktır (Ritzer, 2011;44). Bireysel spor aktivitelerinin yanında bunlara profesyonel spor kulüplerini, bu kulüplerin ürün satış mağazalarını ve stadyum-spor salonu gibi faaliyet alanlarını da eklemek gereklidir.

Örneğin ülkemizde (spor denilince genellikle futbola odaklanıldığından) Fenerbahçe Spor Kulübünün 2019 yılında resmi satış mağazasından gerçekleştireceği satışlardan yaklaşık on milyon Euro gelir elde edeceği öngörülmüyor (Sporx, 2019). Benzer bir şekilde ülkemizin diğer büyük spor kulüplerinden Beşiktaş Jimnastik Kulübü ve Galatasaray Spor kulübünün de benzer gelirlere ulaşması şartıca değildir. Bu beklentiler kulübe ait bütün ürünlerin satışından oluşmaktadır. Dünya çapında satış gelirlerine bakıldığında ise İspanyanın dünyaca ünlü Real Madrid Futbol Kulübünün sadece forma satışından kaynaklanan perakende ürün satışlarından elde ettiği gelir 2018 yılında 24 milyon 390 bin Euro seviyesinde olmuştur (Bein Sports, 2019).

2018 yılında bu kadar yüksek gelirlerin konuşulduğu spor dünyasında en çok kazanan sporcular listesinde ilk onda profesyonel boksörler (2 sporcu), Amerikan futbolu oyuncular (2 sporcu), NBA (Amerika ulusal basketbol ligi) oyuncular (2 sporcu), tenis (1 sporcu), ve futbolcular (3 sporcu) domine etmektedir (NTV, 2019). Bu listeler her yıl için hazırlandığından yıl içi kazançları kapsamaktadırlar. Dolayısıyla o yıl içerisinde karşılaşma yapmayan sporcular genel kazançları ne kadar yüksek olursa olsun listelere girememektedir. İlginç olan noktalardan birisi ise 2018 yılı için hiçbir kadın sporcunun en çok kazanan ilk yirmi içerisinde kendisine yer bulamamasıdır.

Büyük ticari karlar elbette sportif rekabet dışında büyük ticari rekabetlere de sebep olmaktadır. Örneğin Dünya veya Avrupa futbol şampiyonalarına katılan takımların forma sponsorlarının hangi firmalar olacağı kıran kırana devam eden pazarlıklar sonucu ortaya çıkmaktadır. Gerek bireysel gerek takım sporlarının sponsorları rekabette önemli roller üstlenmektedir.

Öte yandan spor, büyük toplumsal kitlelerin gerek aktif gerek izleyici olarak önemli zaman ayırdıkları bir alanı oluşturmaktadır. İnsanların boş zamanlarının değerlendirilmekten ziyade özellikle zaman ayırdıkları bir alan haline gelmiştir günümüzde endüstriyel spor. Bireylerin hem taraf olma tutkusuyla hem de bireysel gereksinim ya da motivasyonlarını sağlama amacıyla yaptıkları harcamaların boyutuyla da ilişkili olarak spora ayırdıkları zaman da gündelik yaşamlarında gittikçe artmaktadır.

Spora sosyolojik yaklaşım bu ve buna benzer pek çok alanda çalışma gerçekleştirilme olanağına sahiptir. Ancak ülkemizde spor üzerinde bolca konuşulmasına karşın etkin bir sosyoloji çalışma alanı olarak görülmemektedir. Gerçi Türkiye’de yazılı ve görsel medya spor denilince bir ölçüde takım sporları ama özellikle futbol üzerine odaklanmıştır. Örneğin gazetelerin spor sayfalarının farklı spor alanlarına ayırdıkları alan ile futbola ayrılan alan kıyaslanamaz bile. Ülkemizde en çok ilgi ve izleyici çeken spor alanı olarak görülen futbolun gördüğü ilgi taraftarlıkla ilgilidir. Futbol kulüplerinin taraftarlarının büyük bir çoğunluğunun futbola olan ilgisi başarı ile doğru orantılı görülmektedir. Futbola ilgi gösteren diğer ülkelerin aksine, en fazla taraftara sahip olmakla övünen futbol kulüplerinin bile başarısız geçen sezonlarda izleyici bulmakta (gerek stadyumlarda maça giden izleyici sayıları, gerek maçları yayınlayan platformların abone sayılarından anlaşılacağı gibi) zorlanmaktadır.

Günümüz dünyasında sosyoloji spor olgusuna boş vakit geçirme eyleminden bireysel aktiviteye, tüketim alışkanlıklarından semboller üzerine düşünmeye, toplumsal çatışma alanlarından biri olmaktan işlevsel etkinliklere ve sayılamayacak kadar çok yaklaşım biçimiyle pek çok noktadan inceleme olanağına sahiptir. Ancak Türkiye’de sosyolojinin üzerinde çok fazla durmadığı alanlardan birisinin de spor alanı olduğunu vurgulamak gerekir. Örneğin Ulusal Tez Merkezi’nde kayıtlı bulunan tezler arasında spor sosyoloji olarak sınıflandırılan tez sayısı çok sınırlıdır. Ülkemizde 2000-2018 yılları arasında spor sosyolojisi alanında yapılan doktora tezi sayısı sadece beş tane olarak gözükmektedir (Ulusal Tez Merkezi, 2019). Oysa, spor da toplumun ürettiği diğer kurumların olduğu kadar ilgilenilmeye değer bir toplumsal kurumdur. Bir başka açıdan ise spor toplumu yansıtan ve egemen toplumsal yaklaşımı destekleyen bir yapılanma içerisinde (Talimciler, 2015: 70).

Toplumsal bir kurum ve eylem biçimi olarak elbette spor olgusuna yönelik değerlendirilebilecek pek çok sosyoloji yaklaşımı vardır*. Spora sosyoloji açısından yaklaşıldığında kullanılabilir yaklaşımlardan birisi de “çatışma Teorisi”dir. Kısaca çatışmacılık olarak tanımlanan yaklaşım zaman içerisinde çeşitli evrelerden geçerek olgunlaşmıştır. Başlangıçta çatışmacı yaklaşım kıt olan üretim araçları ve kaynakları elde etmek için insanların arasındaki rekabete odaklanmış olarak var olmuştur. Çatışmacı yaklaşım, kabaca ifade etmek gerekirse, bireylerin ve toplulukların güç elde etmek için sürekli rekabet ve çatışma içerisinde olduğunu öne sürer (Wallece-Wolf, 2012: 107). Bu yaklaşım beraberinde büyük teorilere kaynaklık eden bir anlayışı getirmiştir. Kökeni eskilere dayanan çatışma teorisinin modern yaklaşımının kurucuları Karl Marks ve Georg Simmel olarak görülmektedir. Çatışmacı yaklaşım temelde bütün toplumları kapsayan makro-büyük boy kuramlardan birisini oluşturur. Marksist yaklaşım çatışmayı “son tahlilde” sınıf çıkarları kavramı üzerinden açıklar. Modern toplumda iki sınıf yani “*mülk sahipleri ve işçiler karşı çıkarılara sahiptir, zira mülk sahibi sınıf kendi fiziksel var oluş koşulları –veya gerçekte, daha ziyade kendi lüks varoluş koşullarını- sadece üretim araçlarını tüketilebilecek şeyleri yaratan kişilerin ellerinden aldığı takdirde karşılayabilir*” (Cuff, 2013: 30). Marks’a göre bu durum özel mülkiyetin var olduğu andan beri sürekli egemenlerle çalışanlar arasında çatışmaya neden olmuştur. Bütün tarihsel evrimin nedeni de bu çatışma dinamiğidir. Eğer üreticiler bir gün bu gerçeği, yani üretim gücünün aslında patronlar ve mülk sahiplerinde değil de kendilerinde olduğunu fark ettiklerinde bütün dünya değişecektir.

Modern çatışma kuramcılarının iddiaları ise temel sayılıları kabul etmekle birlikte bu kadar keskin dönüşümlerden yana değildir. Çağdaş düşünceyi önemli ölçüde belirleyen sosyologlardan Ralph Dahrendorf kuramın temel yaklaşımını şöyle tanımlar:

“ 1- Her toplum her noktada ve her an çelişki ve çatışmaya dayanır ve buna açıktır.

2- Çatışma ve çelişki toplumun temel niteliği olup her zaman her yerde vardır.

3- Her toplum her noktada ve her an değişmelere açıktır. Toplumsal değişme her zaman ve her yerde vardır.

4- Toplumu oluşturan her öge toplumun çözülmesine ve tekrar bütünleşmesine, diğer bir deyişle değişmesine katkıda bulunur.

5- Her toplum onu oluşturan bireylerin bazılarının diğerleri üzerindeki zorlamasına dayanır. Eş deyişle, her toplum zorlamaya dayalı bir bütünlük gösterir. Bu

* Sosyoloji teorilerinin spor olgusuna yaklaşımları hakkında daha fazla bilgi için bkn: (Dever, A. 2017).

nedenle de çatışma toplumun doğal olduğu kadar kaçınılmaz bir niteliğidir” (Kızılcık,1996: 112). Toplumun ortak değerlerin uyumu üzerinden varlığını sürdürdüğünü öne süren yaklaşımların aksine çatışma yaklaşımı toplumsal düzenin sağlanmasında iktidarın rolünü önemser (Ritzer-Stepnisky, 2013: 80). Bu yaklaşıma göre toplumsal yaşamda çatışma kaçınılmaz olarak gözlenen bir durumdur. Çatışmacı yaklaşımı benimseyen düşünürlerin büyük çoğunluğu spor olgusuna bir “meta” olarak yaklaşmaktadırlar. Bu yaklaşım biçimi bir yandan sporun ekonomik değeri ve sömürü aracı olması üzerine odaklanırken diğer yandan sporu bir uyuşturucu, kitleleri gerçeklikten uzaklaştırma aracı olarak görmektedir (Dever, 2010: 140). Bu durumda açıklamanın spor için önemsedığı yön, çalışamayanlar ve gelir düzeyi düşük olan toplum kesimlerini politika ve sosyal eşitsizliklerden uzak tutması ve şiddet, başkaldırı ya da isyanla ilgilenmemelerini sağlayan bir araç olmasıdır (Arik, 2004: 119).

Çatışma kuramının teorisyenleri spor olgunun toplumsal düzen içerisindeki olumsuz yansımalarını ve egemen sınıfların iktidarlarının devamı için kullanılan bir araç olarak kullanılmasına odaklanmışlardır. Genel olarak bakıldığında çatışma teorisyenlerine göre;

- a) Spor yabancılaşma üretmekte, kurallarla düzenlenmiş ‘oyun’ özgürlüğü ortadan kaldırmaktadır.
- b) Devlet ve egemen sınıflar sporu baskı ve sosyal kontrol aracı olarak kullanmaktadırlar.
- c) Spor sayesinde kapitalizmin temel ilkesi olarak vurgulanan ‘çalışanın kazanacağı’ sıklıkla vurgulanmaktadır. Bu durum toplum içerisinde de başarının çalışmayla elde edileceği, sıkı çalışmanın bir sonucu olduğu sayılığını güçlendirmektedir. Bu durum bireylerin başarı ya da başarısızlıklarının nedenlerini toplumsal düzen, ekonomik sistem ya da siyasal yaklaşımlar üzerinde sorgulamalarını önlemekte aksine bütün eleştiriyi bireyin kendi yetersizliği üzerinden açıklamaya olanak sağlamaktadır.
- d) Spor sayesinde ticaret ve ekonomi üretilmekte, bireyler buna bağımlı hale getirilmektedir.
- e) Spor üzerinden milliyetçilik, devletlerin güç kavgaları, ırkçılık ve cinsiyetçiliği meşrulaştırma çabaları sergilenmektedir (Dever, 2017: 126).

Gerçekten bu eleştirilerin doğruluk payları yüksektir. Spor, uluslararası federasyonlar tarafından düzenlenmekte, standartlaştırılan kurallar ve yönetmelikler sayesinde dünyanın hemen her tarafında hemen her spor aynı biçimlerde gerçekleştirilmektedir. Bu durum farklılaşmayı, bireysel özgürlük arayışlarını illegal hale getirmekte, yönetmeliklere uymamayı spor açısından cezalandırmaktadır. Ama bu durum aynı zamanda rekabeti canlandırmakta, uzak coğrafyalardaki bireylerin birbirleriyle yarışmasını da olanaklı hale getirmektedir. Spor, elbette çalışmayı ödüllendiren bir sosyal aktivitedir. Ancak olanaklar da aynı ölçüde önemlidir. Günümüzde

bireyler de artık sadece çalışmayla spor da başarının gelmeyeceğinin bilincindedir. Bu durumun tipik örnekleri Afrikalı ve Afro-Amerikan bireylerin benzer fiziksel özelliklerine karşın elde ettikleri olanaklara bağlı olarak kazandıkları başarılar ve hangi spor dallarına yöneldikleri karşılaştırılarak rahatça gözlenebilir. Benzer biçimde Almanya'da yaşayan Türkler arasından uluslararası ölçekte başarılı olan sporcu (özel olarak bakılırsa futbolcu) sayısı Türkiye'deki sayılar oransal olarak karşılaştırılabilir. Sporun önemli bir ticaret alanı/aracı haline geldiği açıktır. Yukarıda söz ettiğimiz ekonomik veriler de bu durumu ortaya koymaktadır. Elbette başarılı sporcuların elde ettikleri kazançlarının önemli bir bölümünün sponsorlar ve reklam verenler tarafından karşılandığını da unutmamak gerekir. Sıradan bireyler için belirli bir marka spor ayakkabı giymenin onu aynı markanın reklamını yapan sporcunun yeteneklerine ulaştıracağına inanmak eğlencelidir.

Spor siyaset-ideoloji ilişkisi ise kaçınılmazdır. Siyaset doğası gereği her toplumsal olgu ve yapıyı kendi çıkarlarına uygun halde tutmaya ve kullanmaya eğilimlidir. Modern toplumlarda da spor sadece bir etkinlik değil aynı zamanda pek çok farklı mesajı da içeren bir eylemdir. Söylemde var olan ve genel kabul gören spor-barış-kardeşlik ya da farklılıkların spor yoluyla azaltılacağı ve ortadan kaldırılabileceği ilkeleri birer temenni olmanın ötesine pek de geçebilmiş görünmemektedir. Tarihteki kimi uygulamalar zaten gerçekliğin söylemlerden epey farklı olduğunu vurgulanmasına olanak sağlamaktadır. Örneğin yukarıdaki söylemin temel aktivitesini oluşturduğu düşünülen olimpiyat oyunları pek çok kez söylemin tersi durumlar oluşturmuştur. Örneğin 1936 Berlin olimpiyat oyunlarında Hitler Almanya'sı tüm dünyaya kendi ideolojisinin ve toplum düzeninin propagandasını yapma olanağı bulmuştur. 1980 Moskova ve bunu takip eden Los Angeles oyunları soğuk savaşın gölgesinde tarafların birbirini protesto etmesi sonucunda eksik katılımlarla gerçekleştirilebilmiştir. Spor, kolay kolay siyasetin gölgesini üstünden kaldıramamıştır. Olimpiyatlardaki madalya rekabeti aslında bir anlamda ulusların ve siyasal sistemlerin rekabeti haline gelmiştir. Bu durumun sonucunda doping ya da kazanmak için her şey mubahtır anlayışı devletler eliyle gerçekleştirilen ve açıkta kınansa da gizlice spor politikalarının bir parçası haline gelen yasa dışı uygulamaları beraberinde getirmiştir. Yani bir anlamda "soğuk savaş" spor alanında olimpiyat oyunları aracılığıyla sürdürülmüştür.

Spor siyaset ilişkisi sadece uluslararası alanda geçerli değildir elbette. Gerçi futbol yüzünden çıkan (ya da alevlenen) savaşlarda ulusların tarihinde yer almıştır. 1970 Dünya Kupası elemelerinde karşılaşan iki komşu ülke El Salvador ve Honduras arasındaki üçüncü maç sonrası çıkan ve 100 saat süren savaş, dünya literatürüne '**Futbol savaşı**' olarak geçmiştir. Savaş sırasında 4 bin kişi ölmüş, 12 bin yaralanmıştır. Elbette iki ülkenin savaşmasının tek geçerli nedeni bir futbol karşılaşması değildir. Ama futbol, iki ülke arasındaki gerilimlerin açığa çıkmasında bir tür kata-

lizör işlevi görmüştür. Tıpkı Birinci Dünya Savaşının kıvılcımının Avusturya-Macaristan İmparatorluğu veliahdı Arşidük Ferdinand'ın öldürülmesiyle çakmasında olduğu gibi.

Ülke içi siyaset açısından da spor hem iktidar sahiplerine hem de muhaliflere propaganda için olanaklar sunmaktadır. Örneğin 1968 Mexico City Olimpiyat Oyunlarında podyuma çıkan Amerika Birleşik Devletleri sporcusu atletlerden şampiyon Tommie Smith ve bronz madalyalı John Carlos madalya töreni sırasında ülkelerinde yaşanan ırk ayrımını protesto etmek ve aynı zamanda siyasal bir hareket olarak Amerika'da gelişen "Kara Panterler" örgütünün propagandasını yapmak amacıyla örgütle bütünleşen simgesel hareketi gerçekleştirmişlerdir. Bu eylem, olimpiyat oyunlarında simgeleşen protesto eylemlerinden biri olmuştur.

Spor ile siyaset, ideoloji, inanç gibi toplumsal dinamikler arasındaki ilişkileri gözlemlenmenin en iyi yollarından biri günümüz dünyasının en fazla ilgi gören spor dallarından birisi olan futbola odaklanmak olabilir. Gerçekten de futbol, yüklenen anlamlar açısından toplumsal yaşamdaki pek çok çatışma unsurunun sembolik (bazen de reel) taşıyıcısı durumundadır. Futbola yüklenen anlamlar bazen gerçeklikten uzak olsa da kitleleri sembolik olarak tatmin etmeye yeterli olmaktadır. Örneğin milyonlarca birim değer taşıyan, yönetim gücü büyük şirketlerde ya da iş adamlarında bulunan, oyuncularını büyük paralara transfer edilen ve aynı büyüklükte ödemeler alan bir futbol kulübünün sosyalist ideolojiyle ilişkisi ne olabilir? Yine de böylesi kulüpler geçmişlerinden gelen mesajları hala taraftarlarının gözünde diri tutabilmektedirler.

Futbol dünyası içerisinde anlam yüklenmiş pek çok rekabeti oluşturup yaşatabilmiştir. Bu durum sanayileşme sürecini diğerlerinden daha önce yaşamış olan toplumlarda daha belirgin ortaya çıkmaktadır. Kısaca örnek vermek gerekirse içerisinde dinsel rekabet bulunan büyük rekabetlerden birisi Liverpool-Everton rekabetidir. Aynı kentin iki takımı arasındaki rekabet aslında ortaya çıkışı açısından bakıldığında toplumsal temsile dayalı değil gibidir (Mason, 2015: 294). Ama günümüzde pek çok insan için bu rekabet Liverpool kentinde Protestan Katolik anlayışları arasındaki farklılıkların sembolü gibi algılanır. Öte yandan Liverpool futbol kulübü çalışan sınıf bağlantısından dolayı işçilerin takımı gibi bir ek sembole de sahiptir. Takımın kısaltması "the reds" Türkçeye genellikle "kırmızılar" olarak tercüme edilse de başka bir tercümeyle "kızılar" olarak da çevrilebilir.

İskoçya'da ise Celtic-Glaskov Rangers arasındaki mücadele benzer biçimde hem mezhepsel hem de siyasal tavır olarak algılanmaya olanak sağlamaktadır. Kıta Avrupa'sında da İspanya'da Real Madrid-Barcelona ve Atletico Bilbao karşılaşmaları merkezi yönetim-özerklik arasındaki mücadele gibi algılanırken yine Real-Atletico Madrid rekabeti monarşi (daha önceleri Franko diktatörlüğüyle) cumhuriyetçile-

rin yeşil sahada kozlarını paylaşması olarak görülmektedir. Güney Amerika’da Arjantin’de de Boca Juniors-River Plate rekabeti de toplumsal ayrımlar üzerine şekillenmiştir.

Sonuç olarak spor herhalde asla sadece bedensel aktivite olarak değerlendirilemeyecek kadar önemli bir toplumsal etkinlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüz dünyasında spor, toplumsal yaşamın öyle ya da böyle ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır. Spor olgusunu sosyoloji açısından değerlendirmek için pek çok klasik ve modern sosyoloji teorisi bizlere olanak sunar. Çatışma teorisi sporun toplumsal yaşamdaki yeri ve (her ne kadar kuramın klasik doğasına ters de olsa) işlevini sorgulamak için bize veriler sunan yaklaşım biçimlerinden birini oluşturmaktadır. Özellikle sporun ekonomik boyutunun ve ticari işlevinin gittikçe arttığı günümüz “tüketim toplumlarında” spora sosyolojik ilginin artması kaçınılmaz gibi gözükmektedir.

Kaynakça

- Fişek, Kurthan (1983). Spor Yönetimi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: Ankara.
- BBC News (2018). www.bbc.com/turkce, “Forbes En Çok Kazanan Sporcular Listesini Açıkladı” (ok: 26.11.2019)
- Deloitte, (2018). www2.deloitte.com, “Deloitte Futbol Para Ligi Raporu Yayınlandı” (ok: 26.11.2019).
- Ritzer, George (2011). Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek, Ayrıntı Yayınları: İstanbul.
- Sporx (2019). www.sporx.com/“fenerbahcede-kasa-doluyor”, (ok: 27.11.2019)
- Bein Sports (2019). <https://tr.beinsports.com/haber/real-kontrolu-eline-aldi-formatislari>, (ok: 27.11.2019)
- NTV (2019). www.ntv.com.tr/galeri/spor/yilin-en-cok-kazanan-sporculari, (ok: 27.11.2019).
- Ulusal Tez Merkezi (2019). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>, Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi, (ok: 28.11.2019)
- Talimciler, Ahmet (2015). Sporun Sosyolojisi Sosyolojinin Sporu, Bağlam Yayıncılık, Ankara.
- Wallece, Ruth A. – Wolf, Allison (2012). Çağdaş Sosyoloji Kuramları, çev: Leyla Elburuz-M. Rami Ayas, Doğu-Batı Yayınları: Ankara.
- Dever, Ayhan (2017). Sosyolojik Teoriler ve Spor, Çizgi Kitapevi: Konya.

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Atatürk University Journal of Faculty of Letters
Sayı / Number 64, Haziran / June 2020, 271-292

**TÜRK KADINI DERGİSİ VE MÜTAREKE DÖNEMİNDE KADIN
YAZARLAR**

**The Journal of Türk Kadını (Turkish Women) and Women Writers in
Armistice Period**

(Makale Geliş Tarihi: 25.02.2020 / Kabul Tarihi: 01.05.2020)

Elif MAHİR METİNSOY *

Öz

Türk milliyetçiliği İkinci Meşrutiyet yıllarında ve özellikle de Mütareke döneminde daha da güçlendi ve Osmanlı kadınlarının yaşamları ve Osmanlı kadın hareketi üzerinde etkili oldu. 1918-1919 yılları arasında yayınlanan edebi ve sosyolojik bir kadın dergisi olan *Türk Kadını* kadınların yazılarını yayınlamaya önem veren milliyetçi bir dergiydi. Dönemin tanınmış birçok erkek yazarı dergi için yazmış olmakla birlikte derginin bir amacı da kadınlara ve genç kızlara yazarlığa adım atma fırsatı sunmaktı. Dergi kadınları ve genç kızları yazılarını yayınlamaya cesaretlendirmekle kalmayıp Ömer Seyfettin'in genç kızlar için hazırladığı yazarlık derslerini de yayınladı. Ancak bunu yaparken Türk milliyetçiliğini güçlendirme çabasını ön planda tuttu. Bu makalede *Türk Kadını* dergisinin kadın yazar yetiştirme çabalarının Türk kadın hareketi ve Türk milliyetçiliği üzerindeki etkisi dergide yer alan kadınlar tarafından yazılmış yazılar ve yazarlık dersleri de ele alınarak incelenecektir.

Anahtar sözcükler: Osmanlı kadın dergileri, kadın yazarlar, Türk kadın hareketi, Türk milliyetçiliği, Mütareke dönemi

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Kültür Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İngilizce Uluslararası İlişkiler Bölümü; *Assist Prof. Dr., Istanbul Kültür University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations, i.metinsoy@iku.edu.tr, ORCID-ID: <https://orcid.org/0000-0002-9516-036X>.*

Abstract

Turkish nationalism became politically stronger during the Second Constitutional and especially the Armistice period and had an impact on Ottoman women's lives and activism. *Türk Kadını* (Turkish Woman), a literary and sociological women's periodical published between 1918 and 1919, was a nationalist periodical that gave importance to publishing women's writings. Along with many distinguished male writers of the time wrote for the periodical, one mission of the periodical was to create an opportunity for girls and women to become writers. The magazine not only encouraged women and young girls to publish their articles but also published the writing lessons Ömer Seyfettin prepared for young girls. While doing so, they prioritized strengthening Turkish nationalism. In this article, this mission of *Türk Kadını* to educate women writers and its impact on Turkish women's movement and Turkish nationalism is examined by scrutinizing women's writings and writing lessons in the periodical.

Keywords: Ottoman women's periodicals, women writers, Turkish women's movement, Turkish nationalism, the Armistice period

1. Giriş

Türk dili Osmanlı İmparatorluğu'nun son yılları savaşlar ve toprak kayıplarının ağırlığı altında geçti. Ancak bu dönemde Osmanlı toplumunun yaşadığı zorluklara rağmen Osmanlı kadınlarına kamusal alanda yeni fırsatlar yaratacak toplumsal ideolojik dönüşümler de yaşanmaktaydı. Yazar olmak bu yeniliklerden bir tanesiydi ve dönemin entelektüelleri tarafından da değer verilmekteydi. Yazarlığa verilen değer bir nedeni de yazarlığın ideolojik bir propaganda aracı olmasıydı. Erkeklerden daha geç bir dönemde yazarlık mesleğine adım attıkları için kadınların bu alanda yönlendirilmeye ihtiyacı vardı ve bu destek onlara dönemin milliyetçi erkek entelektüelleri tarafından sağlandı. Bu süreçte *Türk Kadını* dergisi edebi ve sosyolojik bir dergi olarak mevcut kadın yazarlara ve gelecekte yazar olmak isteyen kadınlara yönelik bir okul rolünü üstlendi. Dergi, ilk sayısından itibaren amacının kadınları ve çocukları eğitmek olduğunu duyurdu ve okurlarını ise yazdıkları yazıları derginin sayfalarında yayınlamak konusunda cesaretlendirdi.

Milliyetçilik Benedict Anderson'ın *Hayali Cemaatler* kitabında da belirttiği gibi matbuat kapitalizminin gelişimiyle ve yayınların artmasıyla güçlenmiş ve yayınlar "hayali bir cemaat" olarak ulusun inşasında büyük bir rol oynamıştı (Anderson, 2011). *Türk Kadını* dergisi de bu anlamda önemli bir örnek teşkil etti. Derginin yayına başladığı dönemi de içine alan İkinci Meşrutiyet dönemi ve özellikle de Müteareke yıllarında milliyetçilik ivme kazanarak kadın hareketine de hâkim olmaya başladı. Bu anlamda yeni yeni yayıncılık faaliyetlerine başlayan kadınların yazarlık süreçleri de milliyetçi hareketin güçlenmesi açısından büyük bir önem taşıyordu.

Kadın hareketinin eğitilmiş ve orta sınıfa mensup erkekler açısından da önemi büyüktü çünkü milliyetçi seferberliğin halk kitlelerine mal edilmesi ve toplumun tüm kesimlerinin seferber edilmesi kadınların da gerek okur gerek yazar olarak sürece katılmasını gerektiriyordu. Milliyetçi İttihat ve Terakki Cemiyeti ve sonrasındaki milliyetçi aydınlar kadınları Birinci Dünya Savaşı döneminde ve sonrasında seferberlik için önemli bir araç olarak gördüler. Ama bu durum amaçlananın ötesinde sonuçlar verdi ve kadınların entelektüel, kültürel ve kamusal alana katılımlarını arttırdı. Jürgen Habermas'ın kamusal alanın genişlemesi olarak ifade ettiği kamusal alandaki dönüşüm (Habermas, 2000) kadınlara farklı ve daha önce kapalı mecraların ve kapıların açılmasıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda da giderek artarak gerçekleşecekti. Görünüşte kadınlar ulusun inşası için bir araç olarak kullanılmaktayken bu sürecin beklenmeyen sonuçları olacaktı. Kadınlar matbuat kapitalizmi yoluyla kendi gündemlerini ifade etmek için yeni bir alan buldular. Tüm bu süreç ise Cumhuriyet'le kurumsallaşan uluslaşma ve ulusçuluk sürecine gidişin temel ayaklarından birini oluşturacaktı.

Bu makale kadınların yazdıkları yazılarla *Türk Kadını* dergisine ne ölçüde katkıda bulduklarını, derginin ne ölçüde kadın ve çocukları eğitme amacını yerine getirebildiğini ve Türk kadın hareketine ve Türk milliyetçiliğine potansiyel etkilerini açıklamayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla öncelikle Türk kadınlarının *Türk Kadını* dergisinin yayınlandığı süreç öncesindeki yazarlık süreci incelenecektir. Daha sonra derginin genel özellikleri ve yayınlandığı dönemin kadın hareketi üzerindeki etkisi ele alınacaktır. Üçüncü olarak kadınların dergiye nasıl bir katkıda buldukları ve hangi konularda yazmayı tercih ettikleri incelenecek ve son olarak ise dönemin önemli bir milliyetçi yazarı olan Ömer Seyfettin'in genç kızlara yönelik olarak hazırladığı yazarlık dersleri üzerinden derginin kadın yazar yetiştirme çabası ve iyi yazar olma ölçütleri ele alınacaktır.

2. Osmanlı Kadınlarının Yazarlık Süreci

Osmanlı kadınlarının yazarlık süreci kadınlarla ilgili toplumsal gelişmelerden oldukça etkilenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınların hayatının değişimi daha çok on dokuzuncu yüzyıldaki Tanzimat reformları sonrasında gerçekleşti. Bu dönemde kadınlar eşitlikçi reformlardan en az diğer toplumsal gruplar kadar etkilendiler (Yaraman, 2001: s. 23). Bu gelişmelerin en önemli sonuçlarından biri de kadınların çok daha kapsamlı ve kaliteli bir eğitim almaya başlamasıydı. Kadınlar artık sadece ilköğretim seviyesinde değil, ortaokul ve lise düzeyinde de eğitim alabiliyor ve öğretmenlik başta olmak üzere farklı meslekler için kendini yetiştirebiliyordu. Birinci Dünya Savaşı ile birlikte kadınlar üniversite düzeyinde de eğitim almaya başlayacak ve II. Meşrutiyet dönemi boyunca giderek daha fazla sayıda genç kız Darülmualimat (Kız Öğretmen Okulu) ve Darülfünun (İstanbul Üniversitesi) mezunu olacaktı. Böylece kadınların çalışabildiği mesleklerin sayısı da artacaktı (Caporal, 1982:

s. 51-101; Kurnaz 1996: 77-107). Kadınların eğitim almaları ve okuryazar kadın sayısının artmasıyla birlikte kadınlar arasında yazarlık da artık daha sık dile getirilen bir meslek dalı olarak ortaya çıktı. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınların yazarlık mesleğine ilk adım attıkları Tanzimat döneminde kadın yazarlar çoğunlukla kendi isimlerini kullanmaktan çekindiler. Dolayısıyla başlangıçta çoğu kadın müstear bir adla veya isimlerinin baş harflerini kullanarak yazmayı ve gerçek kimliklerini saklamayı tercih etti (Zafer Hanım, 1994: s. 11).

Osmanlı'da ilk kadın yazarlar daha çok çeşitli dergilere mektup (*varaka*) gönderen kadınlardı. Basında yer alan bu ilk yazıları bir kenara bırakırsak ilk Osmanlı-Türk kadın romancınının 1877'de yayımlanan *Aşk-ı Vatan* romanının yazarı Zafer Hanım olduğunu söyleyebiliriz. Ancak onu takip eden dönemde birçok başka kadın yazar da Osmanlı-Türk edebiyatının önemli isimleri arasında yer aldılar. Bunlar arasında Ayşe Sıdika, Fatma Aliye, Emine Semiye ve Makbule Leman basında da isimleri sıkça yer alan kadın yazarlardı (Zafer Hanım, 1994: s. 7-12).

On dokuzuncu yüzyılda basın alanındaki sansüre rağmen kadınların eğitimi ve kadın basınına destekleyen birçok gelişme de olmuştu. Artık Osmanlı kadınları lise düzeyine kadar eğitim alabiliyorlardı ve bu da onların kamusal alanda daha görünür olmaları anlamına gelecekti (Georgeon, 2006: s. 291). Kadınlar 1875 ile 1908 arasındaki dönemde sayısı gitgide artan kadın gazeteleri ve dergilerinde yazar olarak seslerini duyurmaya başladılar (Frierson, 2001: s. 180). Bu dergiler fazlaca pahalı olmadıkları için sadece zengin bir kitleye değil orta sınıfa da ulaşabiliyordu. Dolayısıyla kadınların bir tür "tartışma forumu" oluşturmalarına da hizmet ediyordu (Frierson, 2000: s. 247).

Ancak yine de bu tartışma forumunun üyelerinin sayısı oldukça kısıtlıydı. Çünkü 1900 civarında Osmanlı İmparatorluğu'nda okuma yazma oranı yüzde 5 ile 10'u geçemiyordu (Deringil, 1999: s. 107). Görece daha geç bir dönemde bile, 1927 yılındaki nüfus sayımına göre, kadınların sadece %3.6'sı okuma yazma biliyordu. 1923'te Türkiye'de ilkokula giden kız öğrenci sayısı 63,000, ortaokula giden kız öğrenci sayısı 1,128, liseye giden kız öğrenci sayısı 166 ve üniversiteye giden kız öğrenci sayısı 168 kadardı (Kayadibi, 2003: s. 24).

Bu düşük okuryazarlık oranına rağmen on dokuzuncu yüzyılda özellikle de 1860'larda ilk kadın dergilerinin yayınlanması sonrası kadınlar basında yazar olarak daha sık boy gösterdi. Yayınlanan ilk dergiler arasında *Terakki-i Muhadderat*, *Vakit yahud Mürebbi-i Muhadderat*, *İnsaniyyet* ve *Hanımlar* yer almaktaydı (Çakır, 1993: s. 23-26). Bu dergilerden 1884 yılında yayınlanacak olan *Şükûfezar* ilk kez Müslüman kadınların erkeklerden yardım almadan yayınladıkları dergi olma özelliğini taşıyordu (Yaraman, 2001: s. 39). 1908'de II. Meşrutiyet'in getirdiği özgürlük ortamı ve daha seküler siyasi atmosferle birlikte yayın sayısı daha da çok arttı ve bundan kadın dergileri de etkilendi (Koloğlu, 2005: s. 20). Bu dönemde *Demet*, *Mehasin* ve *Kadın* gibi kadın dergileri Osmanlı basınında boy göstermeye başladı. Gitgide

daha da artan sayıda makale kadınların haklarını elde etmeleri ve özellikle de kadınların eğitim almaları yolunda fikirler ortaya attı (Çakır, 1993: s. 32). Ancak bu dergiler arasında en uzun ömürlü olanı pek çok kadın dergisi ve yazarın kullanılmaktan çekindiği “feminizm” kelimesini kullanılmaktan çekinmeyen ve sadece kadınların çalışıp yazı yazabildiği *Kadınlar Dünyası* dergisiydi (Çakır, 2007: s. 70-71).

Osmanlı’dan Cumhuriyet’e kadar uzanan dönemde 40 kadar kadın dergisi ve gazetesi yayınlanmıştı. Bu gazete ve dergilere yazı gönderenler arasında dönemin kadın hareketi içinde yer alan ve daha sonra Milli Edebiyat Akımı içerisinde yer alacak isimler de vardı (Toska vd., 1993). Bunlardan Halide Edib Adivar, Şükûfe Nihal Başar ve Halide Nusret Zorlutuna en tanınmışları arasındadır (Durakbaşı, 2000; Argunşah, 2002 ve Gürel, 1988) . Hem Şükûfe Nihal Başar hem de Halide Nusret Zorlutuna ayrıca *Türk Kadını* dergisinin önemli kalemleri arasında da yer almıştı. Şükûfe Nihal, Cumhuriyet yıllarında da Türk Kadınlar Birliği’nin genel sekreterliğini üstlenerek kadın hareketinin önemli isimleri arasında yer alacaktı. Dolayısıyla *Türk Kadını* dergisini incelemek dönemin kadı yazarlarından bazılarını daha yakından tanımanın yanı sıra hem bu dönemin kadın hareketini hem de milliyetçiliğini anlamak açısından da önem taşımaktadır.

3. *Türk Kadını* Dergisi ve Yayınlandığı Dönem

Türk Kadını dergisi İstanbul’da 23 Mayıs 1918 ve 8 Mayıs 1919 tarihleri arasında yayınlanan bir kadın dergisidir. Derginin müessisi - yani kurucusu - olan Muallim Ahmed Halid aynı zamanda da derginin müdürüydü. İki haftada bir yayınlanan dergi 21 sayı çıkarttı. Dergi yayınlandığı ilk basımevi olan Matbaa-ı Orhaniye ile 12. sayıya kadar çalıştı. 13. sayıdan itibaren ise Ahmediye Matbaacılık Şirketi dergiyi bastı. 5 kuruş olan derginin fiyatı 17. sayıdan itibaren 7,5 kuruşa çıkartıldı. Dolayısıyla dergi çok pahalı olmamakla birlikte daha çok orta sınıfın alım gücüne yönelik bir yayındı. Derginin alt başlığında yer alan “Kadınlar için çalışır, on beş günde bir çıkar” ibaresini ve derginin ilk sayısında yer alan bilgilendirici bir kısa yazıyı saymazsak *Türk Kadını* dergisinin temel yayınlanma amacını beyan eden hiçbir açıklama bulunmamaktadır.

Buna karşın derginin eğitim amacıyla çıkartılan bir yayın olduğu açıktır. Derginin yayın kurulu öncelikli okuyucuları olarak çocukları, öğrencileri ve kadınları hedef almıştır. Bunun altını çizercesine derginin ilk sayısında yer alan bir yazıda *Türk Kadını* dergisinin *Talebe Defteri* ve *Çocuk Edebiyatı* gibi dergilerin de yer aldığı bir yayın ailesinin mensubu olduğu belirtilmiştir (Nasıl ve Niçin, 23 Mayıs 1918: s. 2). Derginin yayın kurulu kadınların yaşadıkları en önemli problemlerden birinin Osmanlı İmparatorluğu’nda yeterli bir kadın basınının olmaması olduğunu iddia ediyordu. *Türk Kadını* dergisi amacının - derginin çocuklar için teşvik ettiği diğer dergilerde de olduğu gibi - kadınlar için bir okul olabilmek olduğunu belirtiyordu. Dergi bu anlamda çok daha fazla sayıda kadını yazma sürecinin içine çekmeyi

hedefliyordu ve derginin temel amacı ise kadınları edebi eserler üretmek ve sosyolojik konularda yazmak konusunda cesaretlendirmektir.

Türk Kadını dergisinin 23 Mayıs 1918’de yayımlanan ilk sayısı “Nasıl ve Niçin” başlıklı bir açıklayıcı makale ile başlıyordu. Derginin yayınlanma amacı bu yazıda yayın kurulu tarafından “Yazmak, yazdırmak, matbuata bir şeyler çıkarmak aşkı” olarak açıklanıyordu (Nasıl ve Niçin, 23 Mayıs 1918: s. 2). Bu açıklamada geçen “yazdırmak” kelimesi oldukça kritik bir önem taşımaktaydı çünkü derginin önemli bir amacı olan yayıncılık hayatına yeni kadın yazarlar kazandırma hedefinin altını çizmekteydi. Bunun için derginin gerçekleştirdiği birçok girişim oldu. Örneğin, derginin aynı sayısında, “Hanımlarımızın Fikirleri” başlığı altında *Türk Kadını* dergisinin yayın kurulu kadın okuyucularından kendi yazdıkları yazıları dergiye göndermelerini rica ediyordu. Yazıda yine aynı yazı için de kullandıkları “Hanımlarımızın Fikirleri” başlığı altında ilerleyen sayılarda kadınların fikirleri, yorumları ve taleplerini yayımlayacaklarını dile getiriyorlardı. Ancak bunu gerçekleştirmek isteyen okuyucuların uyması gereken şartlar vardı. Yayın kurulu üyeleri özellikle de bu yazıların yazarlarının gerçek isimleriyle imzalanmasını, yazıların konularının derginin içeriğine uygun olmasını ve metinlerin yayınlanabilecek ölçüde kısa olmasını talep ediyorlardı (Hanımlarımızın Fikirleri, 23 Mayıs 1918: s. 15).

Türk Kadını dergisi döneminin ciddi sosyolojik ve edebi dergileri içerisinde yer alıyordu ve bunu vurgulamak istercesine birçok kadın dergisinden farklı olarak sayfalarında neredeyse hiçbir karikatür veya resim bulunmuyordu. Kapak sayfasındaki “kadınlar için çalışır” ibaresi açıkça derginin kadınların ihtiyaçlarını karşılamak için yayımlandığını belirtse de derginin sayfalarında yayınlanan dönemin tanınmış erkek yazarları tarafından yazılmış birçok şiir ve edebi eserin de olduğuna bakılırsa derginin önemli sayıda erkek okuyucusunun olduğunu düşünmemiz mümkündür. Derginin birçok sayısında yayınlanan erkekler tarafından yazılmış mektuplar bu tahmini daha da güçlü kılmaktadır (Şermende’nin Babası, 15 Ağustos 1918: s. 112; Yeni Müsabakamıza Gelen Cevaplar, 20 Şubat 1919: s. 188). Ayrıca erkekler kadın adı altında da dergiye yazı gönderebiliyordu. Bunun çok da onaylanmadığını derginin yayın kurulunun yazılarından anlamak mümkündür:

“*Türk Kadını*’na derç edilmek üzere, kadın, erkek veyahut kadın imzasına bürünmüş erkek imzalarıyla bir takım yazılar alıyoruz. Bunların bir kısmı mesleğimiz hâricinde, bir kısmı da pek uzun olduğundan derç edilemiyor. Biz evvelâ şunu rica ederiz. Yazı yazarlar hüviyetlerini tasrih etsinler. Bir erkek daima erkektir; kadının imzası atmakla sanki ne olacak? Bir gazete yalnız kadın imzasını muhtevi zevatın yazılarını derç ediyor. Hiç erkek imzası yok. Biz böyle düşünmüyoruz. Binâenaleyh lütfen bu cihetin nazar-ı dikkate alınmasını rica ederiz.” (Muazzez Karielerimizin Yazıları, 29 Ağustos 1918: s. 127).

Kadın erkek bütün yazarlara kapısı açık olan *Türk Kadını* dergisi yayınlanmaya başladığında Birinci Dünya Savaşı yeni bitmişti ve bunu takip eden süreçte

İstanbul'un işgali de derginin yazılarına yansiyacak ve savaş dergi için önemli bir temayı oluşturacaktı. Derginin yayınlanmaya başladığı Birinci Dünya Savaşı dönemi ve Mütareke dönemi ise çok önemli toplumsal gelişmelere gebeydi. Savaş yılları ciddi ekonomik sorunların yaşandığı yıllardı. Savaş yıllarında duraklayan dış ticaret birçok gıda ürününün ve temel tüketim maddelerinin piyasadan çekilmesiyle sonuçlanmıştı. Bu dönemde darlıklar, karaborsacılık ve savaş vurgunculuğu arttı. Birçok madde savaş yıllarında karneye bağlandı. Yaşanan yüksek enflasyon da gıda ve temel tüketim maddeleri fiyatlarında artışı beraberinde getirdi (Toprak, 2003: s. 14). Eşleri, evlatları ve diğer erkek akrabaları askerde olan birçok kadın yoksullaştı ve kadınlar arasında fuhuş, hırsızlık ve dilencilik oranları arttı (Mahir Metinsoy, 2017: s. 151-153). Bu sorunlar kadınları kamusal alana daha çok çekti. Devletle, idareyle, hak ve hukuklarıyla ve ekonomiyle iç içe hale getirdi.

Mütareke döneminin gelmesiyle birlikte kadınlar işgal karşıtı eylemlere de katıldılar ve gizli veya açık bir şekilde Milli Mücadele'yi desteklediler. Halide Edib gibi birçok kadın da işgal karşıtı mitinglerde konuşmalar yaptı. Nakiye Hanım İstanbul'un olası bir uluslararası nitelik kazanmasına karşı konuşmalar yaparken, Münevver Saime Hanım ise 22 Mayıs 1919'da Kadıköy mitinginde yaptığı protesto konuşması nedeniyle tutuklandı. Mitingleri destekleyenler arasında meşrutiyet yanlısı ve milliyetçi kimlikleriyle tanınan Sultan II. Abdülhamid'in kızı Naime Sultan ile Sultan V. Murad'ın kızı Fehime Sultan da vardı (Criss, 1999, s. 118-121).

Yaşanan bu zorluklara rağmen Birinci Dünya Savaşı yıllarının önemli gelişmelerinden biri genç kızların üniversite eğitimi almaya başlamasıydı. 1914'te dönemin İstanbul Üniversitesi olan Darülfünun'a bağlı olarak kurulan İnas Darülfünunu'nda kız öğrenciler erkek öğrencilerden ayrı bir binada eğitim görmekteydi (Caporal, 1982: s. 113). Genç kızlara ve kadınlara yönelik açılan dersane ve kurslar da özellikle de mesleki eğitim alanında kadınları destekliyor ve yoksulluktan kurtulup kendi ayakları üzerinde durabilmeleri için onları teşvik ediyordu. Bu dersanelerden bir tanesi ise *Türk Kadını* dergisinin müessisi ve müdürü Ahmed Halid tarafından açılmış olan Türk Kadını Dershanesi'ydi. Dershanede yabancı dil, Türkçe ve musiki konularında eğitim verildi. Aynı şekilde açılmış bir başka dersane ise bu kez yine bir kadın dergisi olan *Bilgi Yurdu Işığ* dergisinin sahibinin açmış olduğu Bilgi Yurdu Müessesesi'ydi (Çakır, 1993: s. 49). Kadınlara yönelik ticaret eğitimi verilen bir dersane de 1917'de açıldı. Aynı yıl kızlar üniversite düzeyinde güzel sanatlar ve müzik eğitimi, 1918'de ise İstanbul'da birçok Müslüman kadın tiyatro eğitimi almaya başladı (Toprak, 1991: s. 446).

Aldıkları eğitimin ve savaş dönemi gelişmelerinin sonucunda birçok kadın kasiyer, kondüktör, postane memuru, katibe, berber ve hatta sokak temizlikçisi olarak çalışmaya başladı (Mahir Metinsoy, 2017: s. 120). 1916'da Enver Paşa'nın eşi Naciye Sultan'ın himayesi altında kurulan Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i

İslamiyesi ise on binlerce kadının iş bulmasını sağladı. Cemiyetin en radikal girişimlerinden birini ise kadınların orduda ilk kez görev almalarını sağlayacak olan Kadın Birinci İşçi Taburu'nun kurulması oluşturdu (Karakışla, 2005, s. 101-134). Bütün bu eğitim ve yeni iş olanakları kadınların yazar olarak yetişmesiyle ilgili motivasyonu da arttırdı. *Türk Kadını* dergisinin kadın yazar yetiştirme çabalarında da bu motivasyonun büyük bir rolü olmuştur.

4. Dergiye Katkıda Bulunan Kadın Yazarlar ve Yazdıkları Konular

Türk Kadını dergisinin yazarlarına genel olarak bakıldığında dergiye katkıda bulunanlar arasında daha çok Osmanlı toplumunun eğitilmiş ve milliyetçi orta sınıfına mensup erkek yazarların olduğu görülür. Bu yazarlar arasında Abdülfeyyaz Tevfik, Mehmet Arif, Ahmed Edib, Niyazi, Doktor Galib Hakkı, Faruk Nafiz, Ömer Seyfettin, Mehmed Emin, Nüzhet Sabit, A. Seyfi, İrfan Emin, Halid Fahri, Akil Koyuncu, Hıfzı Tevfik, Hakkı Tahsin, İhsan Mukbil, Tahsin Nejad, İsmail Hikmet, Aziz Hüddai, Fâik Âli, Yahya Saim, Midhat Sadullah, Reşid Süreyya, Selami İzzet, Ali Mükkerrem, Osman Fahri, Salih Zeki, Feridun Necdet, İdris Sabih, Halil Nihat, Basri Lostar ve Ahmed Necmeddin yer alıyordu. Yukarıda ismi geçen yazarlardan bazıları dergiye uygulamaya yönelik veya teorik bilimsel makaleleriyle olduğu kadar şiir, nesir ve hikâye gibi edebi eserleriyle de sık sık katkıda bulundular.

Erkek yazarların dergide daha baskın olmalarına karşın dönemin birçok kadın yazarı ve kız öğrenciler de *Türk Kadını* dergisine yazılarıyla katkıda bulundu. Bu öğrenciler arasında özellikle de o dönemde Türkler arasında "Sörlük Mektebi" olarak da ismi anılan Notre Dame de Sion Lisesi'nin kız öğrencileri, kadın öğretmen yetiştirmek için kurulan Darümuallimat'a devam eden kız öğrenciler ve sadece kızlar için kurulan bir üniversite olan İnas Darülfünunu öğrencileri de bulunmaktaydı. Dergiye yazı gönderen genç kızların ve kadınların devam ettiği veya mezun olduğu bütün bu okullar o yıllarda oldukça saygın eğitim kurumları olarak el üstünde tutulmaktaydı.

Derginin düzenlediği müsabakalara yorumlarını ve yazılarını derginin farklı sayılarına göndererek yanıt veren kadın okuyucuların dışında *Türk Kadını* dergisinin bütün sayıları incelendiğinde 24 farklı kadın imzasıyla karşılaşılır. Bu kadın yazarlar arasında Şükûfe Nihal, Beyhan, Perihan, Perihan Saide (muhtemelen aynı kadın yazar), Sevim Türkan, Meveddet Faik, Nühket Nevâziş, Halide Nusret, Fatma Bedîa, Sabiha Nurünnisa, Cemile Orhun, Seniha Cemal, Hamdiye Vecihi, Nezihe Rikkat, Süheyla Muhterem, Mutîa Sabri, Hâmide, Muazzez Abdülfeyyâz, Müfide Ferid, M. Şekib ve M. Ş. yer almaktaydı.

Bu isimlerden sadece dokuzu dergiye birden fazla yazı ile katkıda bulundu. Bunlar içinde en üretken olanlar Halide Nusret, Şükûfe Nihal, Nezihe Rikkat ve Sevim Türkan gibi kadın yazarlardı. Bu yazarların belirli alanlarda özelleştiği de görülmektedir. Örneğin Nezihe Rikkat sadece sosyolojik konularda makaleler yayınlarken Sevim Türkan ise sadece ev idaresi konulu yazılarını yayınlamıştı.

Nezihe Rikkat *Türk Kadını* dergisi için sekiz yazı yazdı. “Erkekleşme” makalesinde dönemin evinin dışında okula, işe giden veya kendisine eş arayan kadınlarını eleştiriyordu ve bu yazı derginin ilerleyen sayılarında çok eleştiri aldı. Nezihe Rikkat dönemin kadın hareketi aktivistlerine mesafeli bir ideal kadın kimliğini savunuyordu (Nezihe Rikkat, 28 Kasım 1918: s. 194-195). Yazar “Darülfünun’dan Sabahat Hüsameddin ve Mutia Sabri Hanımefendilere” başlıklı yazısında ise daha önce yazdığı “Erkekleşme” yazısına gelen eleştirileri yanıtlıyordu (Nezihe Rikkat, 12 Aralık 1918: s. 219-221). Nezihe Rikkat’ın “Harb ve Kadınlar” başlıklı makalesi Fransız kadınlarının savaş ve mütareke döneminde kendilerinden yardım isteyen Alman kadınlarına karşı şefkatsizce tutumunu eleştiren bir yazıydı (Nezihe Rikkat, 12 Aralık 1918: s. 209-210). Bu anlamda Nezihe Rikkat dönemin Almanları müttefik olarak destekleyen İttihatçı erkeklerinden farklı bir tutum sergilememekteydi. “Yeni Seneye Dair Dedikodular” başlıklı makalesinde ise İngiltere’de kadınların oy hakkı ile ilgili zaferinden bahsediyordu (Nezihe Rikkat, 9 Ocak 1919: s. 241-242). Bu da dönemin eğitilmiş Osmanlı kadınlarının yurtdışındaki kadın hareketlerini yakından takip ettiğine örnek gösterilebilir.

Ahlak da Nezihe Rikkat’ın önem verdiği değerler arasında yer almaktaydı. Yazar “Sinemalara Dair Bir Temenni” yazısında genç kızların ahlakını bozmayacak ve eğitici nitelikleri olan, konferanslar düzenlenebilecek ayrı bir sinema oluşturulmasını rica ediyordu (Nezihe Rikkat, 26 Aralık 1918: s. 225-226). “Aile Kitabhanesi” başlıklı yazısında ise yine genç kızların ahlakını düşünüyor ve ahlakı bozucu bazı eserlerin tetkik edildiği ve elendiği kitaplardan oluşan bir “aile kütüphanesi” kurulmasını tavsiye ediyordu (Nezihe Rikkat, 30 Ocak 1919: s. 257-258).

Toplumsal meselelere duyarlı olan Nezihe Rikkat, “İlk Kar” başlıklı yazısında soğukta sokağın bir köşesinde ölüp giden yoksul çocuklara değiniyordu (Nezihe Rikkat, 20 Şubat 1919: s. 273-274). Yazar “Edebiyata Dair” başlıklı dergiye yazdığı son yazısında ise edebiyat eleştirisi yapıyor ve Halide Edib’in *Mevud Hüküm* adlı eseriyle Müfide Ferid’in *Aydemir* adlı eserinden övgüyle söz ediyordu (Nezihe Rikkat, 20 Mart 1919: s. 291). Dolayısıyla Nezihe Rikkat yazılarında feminizm, başka ülkelerde kadınların ve kadın haklarının durumu, genç kızların ahlakı, savaş döneminin toplumsal sorunları ve kadın edebiyatçıları da dâhil olmak üzere birçok konuyu ele almıştı.

Sevim Türkan ise dergi için yazdığı yedi yazının tamamında ev ekonomisini ele aldı. Bu yazıların hepsi “İdâre-i Beytiye” üst başlığıyla yayınlanmıştı ve “İdâre-i Beytiye 1: İşten mi, Dişten mi?” (Sevim Türkan, 20 Haziran 1918: s. 41-42), “İdâre-i Beytiye 2: İşten mi, Dişten mi?” (Sevim Türkan, 4 Temmuz 1918: s. 59-60), “İdâre-i Beytiye 3: Meyve ve Sebze” (Sevim Türkan, 1 Ağustos 1918: s. 91-92), “İdâre-i Beytiye 4: Sebze ve Meyve” (Sevim Türkan, 15 Ağustos 1918: s. 102-103), “İdâre-i Beytiye: Meyve ve Sebze” (Sevim Türkan, 17 Ekim 1918: s. 165-166), “İdâre-i Beytiye: Ateş” (Sevim Türkan, 7 Kasım 1918: s. 182-183) ve “İdâre-

i Beytiyye: Kömür” (Sevim Türkan, 28 Kasım 1918: s. 201-202) başlıklarını taşıyordu. Yazar kadınlara kısıtlı bütçeleriyle savaş yıllarında nasıl hayatta kalabileceklerini öğretiyordu. O yıllarda kadınların çok az bir parayla geçinmeye çalışırken mutfaktaki görevlerini yerine getirebilmeleri çok önemliydi ve meyve ve sebzeleri en verimli şekilde kullanmak ya da gazete kâğıtlarından kömür yapmak gibi pratik öneriler hayat memmat meselesi olabiliyordu. Derginin titizlikle yayınladığı bütün bu bilgiler birçok kadının evin bütün yükünü omuzladığı savaş yıllarında özellikle önemli ve faydalıydı.

Dergiye yazılarıyla en çok katkıda bulunan kadın yazarlardan Halide Nusret ve Şükûfe Nihal’in yazılarında ise değişik edebi türlere rastlanır. Halide Nusret *Türk Kadını* dergisinin değişik sayılarında nesir türünde üç edebi eserini, sekiz tane şiirini ve derginin birbirini takip eden iki sayısında yer alan bir hikâyesini yayınladı. “Yeşil Serab” yazarın yeşil bir seraba – yani milli ülküye - ulaşma arzusunu dile getirdiği nesir türünde edebi bir yazıydı (Halide Nusret, 7 Kasım 1918: s. 180-182). “İlk Günlerin Tahassusatı”nda yazar kendisine âşık olup penceresinin önünde bekleyen bir gence onu sevmediğini, esas sevdiği şeyin doğa ve bilim olduğunu yazıyordu. Dönemin milliyetçi erkek entelektüellerinin de eğitilmiş anneler yetiştirmek için desteklediği bu kendini geliştirmekle ilgili amaçlarına ulaşmasına engel olarak gördüğü genç adamdan ise kendisini rahat bırakmasını istiyordu (Halide Nusret, 20 Mart 1919: s. 295). “Buhran Dakikalarında” nesrinde ise önce sevgilisinin sevgisine inanmadığını ve bunun bir yalan olduğunu anlatıyor ancak sona benim daha önce söylediklerimdi esas yalan olan diyerek sözlerini geri alıyordu. Böylece yazar birbiriyle çelişen duygularını da ortaya koyuyordu (Halide Nusret, 17 Nisan 1919: s. 314). Ancak ne olursa olsun bütün bu yazılarında yazarın karşı cinsle ilişkileri sınırlandırma çabası göze çarpıyordu.

Halide Nusret’in dergiye yazdığı tek hikâye ise “Onların Günahı” ismini taşıyordu. Yazar bu hikâyesinde yurtdışı görmeden yetişmiş ve teyzesinin oğlu Cevdet’e âşık ve onunla nişanlı Zehra’nın yurtdışından gelen iki tanıdık kız kardeş ile olan rekabetini anlatıyordu (Halide Nusret, 30 Ocak 1919: s. 265-269). Hikâyenin sonunda teyze oğlu Cevdet, Zehra’yı bu kız kardeşlerden Nermin’le aldatıyor ve sonuç olarak nişanlısının yerine Nermin’le evleniyordu. Ancak bu evlilik gerçekleşikten sonra herkes pişman oluyordu (Halide Nusret, 20 Şubat 1919: s. 280-284). Dolayısıyla bu hikâyede milli değerlere sahip bir genç kızla yabancı etkisinde kalıp yozlaşmış bir başka genç kızın davranışları karşılaştırılıyor ve kadınların yurt dışında eğitimine kuşkuyla bakılıyordu.

Halide Nusret dergiye yazdığı sekiz şiiriyle de dergiye en çok şiir yazan kadın şair oldu. Bu şiirlerden “Eski Yıldız”da genç yaşta büyük üzüntüler yaşamış bir kadını anlatıyordu (Halide Nusret, 1 Ağustos 1918: s. 90). “Senin Kalbin ?..” şiirinde ise karşılıksız kalmış bir aşkın acısını dile getiriyordu (Halide Nusret, 28 Kasım 1918: s. 201). “Niçin?..” şairin ayrılık ve kavuşamama üzerine bir şiiriydi (Halide Nusret, 26 Aralık 1918: s. 231). “Köy Akşamı” şiirinde hüznü bir köy akşamını

tasvir eden Halide Nusret (Halide Nusret, 9 Ocak 1919: s. 246), “Kış” adlı şiirinde ise kışın gelmesinden şikâyet ederken aynı zamanda ülkenin içinde bulunduğu duruma üzüntüsünü ve savaşta galip gelememiş ülkesinde yaşadığı esir olma hissini yansıtıyordu (Halide Nusret, 20 Şubat 1919: s. 280). Yazar bu iki şiirinde de Osmanlı İmparatorluğu’nun durumuna yönelik duyduğu üzüntüyü aktarıyordu. Cumhuriyet döneminde de Milli Edebiyat Akımının önemli bir temsilcisi olacak olan Halide Nusret, “Sensizliğim” adlı şiirinde bir sevgilinin yerine “maksadını” yani milli ülküyü koyuyordu (Halide Nusret, 17 Nisan 1919: s. 313). “Siz!..” adlı şiirini ise bir tanıdığı olan Nâime Hulûsi için yazıyor ve güzel bir kız çocuğunu tasvir ediyordu (*Türk Kadını*, 8 Mayıs 1919: 328). Halide Nusret “Bizim Derdimiz” şiirinde ise ikinci kez ülkesinin içinde bulunduğu sorunları ve esareti gündemine alıyordu (*Türk Kadını*, 20 Mart 1919: 296). Sonuç olarak Halide Nusret’in şiirlerinde en çok yer alan temaları aşk acısı, vatan sevgisi ve milli ülkü oluşturmuyordu.

Şükûfe Nihal ise *Türk Kadını* dergisi için nesir türünde sadece bir edebi eser ve iki de şiir yazdı. Yazarın dergide yayınladığı yazıların büyük bir çoğunluğunu birbirinden farklı sosyolojik konularda kaleme aldığı yedi makale oluşturdu. Şükûfe Nihal’in dergide yayınladığı ilk eser “O Güzel Yavruya” başlığıyla kaleme aldığı ve bir bebeğe seslendiği şiirdi. Şiir dönemin milliyetçi ruhundan etkilenmişti ve şairin bir çocuğun büyüyünce sahip olacağını ümit ettiği vatan sevgisini şu şekilde dile getiriyordu:

*“Bir gün gelip topraklardan şu mai göğe
Uçmak için kendinde bir his bulacaksın:
Söyle şimdi güzel çocuk, bana, sen o gün
Şu kalbinde büyüdüğün yeşil ülkeye*

Hislerinden altın bir taç örecek misin?

Onda kalan zulmetleri, sefaletleri;

Onu için için yiyen felâketleri

Vicdanının nurlarıyla görecek misin?”

(Şükûfe Nihal, 23 Mayıs 1918: s. 8).

Şükûfe Nihal bu şiirinin dışında “Sevgili Kamere” başlıklı aya hitaben yazdığı bir şiir (Şükûfe Nihal, 26 Eylül 1918: s. 153-154) ve “Veda” başlıklı duygusal bir nesir de yazmıştı (Şükûfe Nihal, 18 Temmuz 1918: s. 72).

Edebi eserlerinden çok yazdığı sosyolojik makalelerle dergiye katkıda bulunan Şükûfe Nihal, “Evli Barklı Hanımlar” yazısıyla daha önce Edhem Nejat’ın Türk kadınlarını eleştiren “Evsiz Barksız Hanımlar” yazısına yanıt yazdı (Şükûfe Nihal, 1

Ağustos 1918: s. 83-85). Yazar “Mekteplerde Kıyafet” başlığı altında okula giden genç kızların açık bulduğu kıyafetlerini ve makyajlarını eleştiriyor ve bu olumsuz durum hakkında öncelikli olarak anneleri sorumlu tutuyor ve onları uyarıyordu. Kendisi de bir eğitimci olan Şükûfe Nihal, genç kızların ahlakına ve mütevazı giyimlerine özellikle önem vermekteydi (Şükûfe Nihal, 15 Ağustos 1918: s. 98-99). “Hatıra Defterleri” başlıklı yazısında ise genç kızların hatıra defterlerindeki yazıların ümitsizliğine değindikten sonra bu durumun aile içindeki sevgi bağlarının ve iletişimin zayıflığından ve daha da önemlisi genç kızların milli ülkü gibi belli bir ideal ve amaç etrafında yetişmemelerinden kaynaklandığını belirtiyordu (Şükûfe Nihal, 26 Eylül 1918: s. 149-150).

Kadın erkek ilişkileri de tıpkı Halide Nusret’in edebi eserlerinde olduğu gibi Şükûfe Nihal’in de yazılarında ele aldığı bir tema oldu. Yazar “Gençler Aradıklarını Niçin Bulamıyorlar?” başlığı altında gençlerin evlilikte mutlu olamamalarının nedenlerini sorguluyor ve görücü usulü evliliği eleştiriyordu (Şükûfe Nihal, 12 Eylül 1918: s. 130-131). Şükûfe Nihal ayrıca “Bizde Kadın Telakkisi” başlıklı yazısında kadınlara yönelik olumsuz tutumları eleştiriyordu. Bu yazıda şair bir erkeğin kadınlara karşı kötü davranışını ve “ben kadını sürme ve para ile anlarım; bunlarsız kadın benim için hiçtir” deyişini kınayarak kadınlara yönelik yüzeysel ve çıkarıcı bir yaklaşımı gündeme getiriyordu (Şükûfe Nihal, 17 Ekim 1918: s. 162-163).

Tıpkı Nezihe Rikkat gibi toplumsal konularda da duyarlı olan Şükûfe Nihal, “Mahallelere Doğru!” başlıklı yazısında İstanbul’daki fakir mahallelerin durumunu ele alıyor ve oralara eğitim, sağlık hizmeti, hijyen ve yardım götürülmesini talep ediyordu (Şükûfe Nihal, 7 Kasım 1918: s. 178-180). İleride Milli Edebiyat Akımı içinde yer alacak olan Şükûfe Nihal milli hislerine de sahip çıkıyordu. Örneğin “Memnun musunuz?” başlıklı yazısında Şükûfe Nihal, Amerikan Kolej’de “eşek Türkler” diyerek hakarete bulunan bir Türk kadın yazarı bu yazarın ismini belirtmeden eleştiriyordu (Şükûfe Nihal, 28 Kasım 1918: s. 195-197). Dolayısıyla Şükûfe Nihal kadınlara yönelik ayrımcı tavırları eleştirirken, Türklüğe yapılan haksız bulduğu eleştirileri kınıyor, genç kızların ahlakını ve toplumun alt sınıfa mensup kesimlerinin sağlık ve refahını yazılarında ön plana çıkartıyordu.

Dergide yayınlanan diğer yazılara baktığımızda da genel olarak derginin kadın okuyucularından ya da dönemin kadın yazarlarından farklı tarzlarda ve edebi türlerde yazıları kabul ettiğini ve yayınladığını görürüz. Kadın okuyucular sık sık Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke dönemi ile birlikte elde ettikleri yeni haklar üzerine yazdıkları mektupları gönderiyordu. Bu mektuplarda ise çoğunlukla toplumsal şartları eleştirirken aynı zamanda Osmanlı-Türk kadınlarının sahip oldukları yeni özgürlükler ve üstlendikleri yeni sorumluluklarla ilgili de görüş bildiriyorlardı. İleride evlenmek istedikleri erkeklerin hangi özelliklere sahip olması gerektiğini derginin düzenlediği bir müsabakaya yanıt olarak yazıp mektupla gönderen kadın okuyucular da vardı. Böylece dergi tıpkı Şükûfe Nihal gibi görücü usulünden çok daha

farklı ve modern bir evlilik yaşamının ortaya çıkmasını destekliyordu (Müşabakamıza Gelen Cevaplar, 9 Ocak 1919: s. 256). Derginin bir başka sayısında ise kadın okuyucular tütün bağımlılığı ve tanıdıklarını sigara içmemeye onlarla konuşarak nasıl ikna ettikleri üzerine yazılar yazdı (Kadınlık Şuunu: Tütün Meselesi Etrafında, 7 Kasım 1918: s. 187-188). Bu anlamda dergiye mektup yazan kadınlar da tıpkı derginin ayın kurulu gibi kadınların eğitimiyle ve terbiyesiyle ilgili misyonu sürdürdü.

Kadın okuyucuların bu mektuplarının ve yukarıda değinilen yazarların yazılarının dışında *Türk Kadını* dergisi aynı zamanda mizahi yazılar, son modalar hakkında yorum yazıları ve farklı kadın yazarların konferanslarının tam metinlerini veya tanıtım yazılarını da yayınladı. Yayınlanan yirmi yedi sosyolojik makale dergi için kadınların kaleme aldığı altmış dört yazının yaklaşık olarak yarısını oluşturuyordu. Bunu ise sayıca on altı şiir, altı nesir, iki hikâye ve bir tane de konferans takip ediyordu. Hikâyelerin her ikisi de derginin birbirini takip eden iki sayısında yer alacak şekilde ikiye bölünmüş ve Müfide Ferid'in feminizm üzerine kaleme aldığı konferansı ise yine iki ayrı kısım halinde *Türk Kadını* dergisinin iki farklı sayısında yayınlanmıştı. Dergide Beyhan imzasıyla yazılmış bir mizahi kısa hikâye aile bütçesini hesapladıktan sonra kırk lira tasarruf ettiklerini fark eden bir karı-koca arasında geçen komik bir sohbeti ele alıyordu (Beyhan, 23 Mayıs 1918: s. 16). Son olarak dergide Perihan imzalı bir kadın yazarın Binbir Gece masallarının kahramanı Şehrâzad'dan esinlenerek biçimlenen ve Paris'te yankı bulan yeni bir modayı ele aldığı bir moda eleştiri yazısı yer alıyordu (Perihan, 6 Haziran 1918: s. 27-28). Bütün bu yazılarda dergi genel olarak milliyetçi, tasarrufçu ve mütevazı bir kadını idealize ediyordu. Bu ise dönemin milliyetçi aydınlarının ön plana çıkarmak istedikleri ve vatanın geleceği için çalışarak önemli katkılar sunacağını düşündükleri bir kadın tipi idi.

Daha önce kısaca belirtildiği üzere aşk ve evlilik amaçlı kadın erkek ilişkileri de *Türk Kadını* dergisinde kendine yer bulan konular arasındaydı. Dergi hem kadın hem de erkek okuyucularından evlenmek istedikleri erkek veya kadını tarif ettikleri bir yazı göndermelerini talep etti. Bu amaçla dergide biri kadınlara bir diğeri ise erkeklere yönelik iki yazı müsabakası düzenlendi. Öncelikle kadınlara müstakbel kocalarında olmasını bekledikleri özelliklerin neler olduğu soruldu (Faideli Bir Müsabaka, 26 Aralık 1918: s. 240). Derginin düzenlediği bu müsabakaya ait yanıtlar yayımlandıktan sonra dergi erkek okuyucularından içlerinden en çok beğendikleri yanıtı seçmelerini istedi ve ayrıca erkek okuyucuların da kendi ideal müstakbel eşlerini yazacakları mektuplarıyla tasvir etmeleri konusunda onları cesaretlendirdi (Yeni Müsabakamız: Erkeklerle, 30 Ocak 1919: s. 272). Erkekler ise evlenecekleri ideal kadın olarak çoğunlukla ahlaklı, mütevazı, milli değerlere saygılı, bakımlı ve iyi bir eş ve anne olabilecek özelliklere sahipken aynı zamanda da eğitilmiş bir kadın profilini tasvir etmişlerdi. Bu ise yıkılmakta olan bir devletin daha da güçlü bir şekilde kendini yeniden inşası için önemli görülen bir durumdu. Çünkü kadınların eğitilmiş

bir anne ve milli değerlere sahip bir eş olarak gelecek nesilleri en iyi şekilde yetiştireceğine inanılıyordu.

Derginin yayın politikası ise birçok yazının dergide yer almasını engelleyecek ölçütler getiriyordu. Birçok kadın okuyucu ve bazen de erkek okuyucular yazılarını dergiye gönderse de bunların büyük bir kısmının yayınlanması yayın kurulu tarafından reddedildi. Derginin birçok sayısında bu yazıların yayınlanmasının neden reddedildiği “Konuşmalarımız” başlığı altında açıklanıyordu. Reddetme gerekçesi genellikle yazıların uzunluğu, tarzı ve içeriği, yazarın yeterliliği ve eğitim düzeyi ve yazılarında sıkça yabancı kelimelere yer vermeleri veya ağdalı bir dil kullanmalarına dayanıyordu. Derginin kadın yazarlardan ne beklediğini çok daha iyi açıklayabilecek bir yazma dersleri serisi ise ilerleyen sayılarda derginin sayfalarında yer aldı.

5. Ömer Seyfettin’in Genç Kızlara Yönelik Yazarlık Dersleri

Türk Kadını dergisi 13. sayısında “Genç Kızlarımız İçin Altı Derste Tabii Yazmak Sanatı” başlıklı bir yeni yazı serisi yayınlacağını açıkladı (Yeni Tefrikamız: Genç Kızlar İçin Altı Derste Tabii Yazmak Sanatı, 28 Kasım 1918: s. 208). Bu yazı serisinin yazarı ise Türk edebiyatının en önemli hikâye yazarları arasında yer alan Ömer Seyfettin’dir. Ömer Seyfettin, genç kızlar için hazırladığı bu yazarlık derslerini *Türk Kadını* dergisinin yedi farklı sayısında yayınladı. Bunlar 14., 15., 16., 17., 18., 19. ve 21. sayılardı. Yazı serisinin başlığından da anlaşılacağı üzere Ömer Seyfettin bu yazarlık derslerini altı dersle tamamlamayı hedefliyordu. Ancak beşinci dersin ikinci yarısını ve sonuncu ders olarak planladığı altıncı dersi yayınlamadan dergi yayın hayatına son verdi.

Her dersin başlığını ve içeriğini incelemek Ömer Seyfettin’in kendisinin de bir yazar olarak neyi amaçladığını ve gelecekteki kadın yazarlardan ne beklediğini anlamak açısından bilgilendirici olabilir. 14. sayıda yayınlanan birinci ders “Doğru Yazmak” başlığını taşıyordu. Bu derste yazar Arapça ve Farsça sözcükleri Türkçe eşanlamlılarının yerine kullanma ve böylece daha güzel yazacağını düşünme eğilimini eleştiriyordu (Ömer Seyfettin, 12 Aralık 1918: s. 216-218).

15. sayıda ise birinci dersin ikinci yarısı yayınlanacaktı. Bu sayıda Ömer Seyfettin öğrencilerine Arapça ve Farsça terkip ya da cem edatlarını kullanmamalarını, konuşmuşçasına basit bir dille yazmalarını ve Türkçe konuşma dilinde eğer eşanlamlı bir sözcük varsa bunun yerine Arapça ve Farsça kelimeler kullanmaktan kaçınmalarını öneriyordu (Ömer Seyfettin, 26 Aralık 1918: s. 233-236).

İkinci ders 16. sayıda “Yazmaya Heves Etmeden Okumak” başlığı ile yayınlandı. Bu derste Ömer Seyfettin hangi yazarların okumak için en uygun yazarlar olduğunu açıklıyordu. Ona göre Refik Halid çağdaşları arasında en doğal dille yazan yazardı. Halide Edib ise halen bazı kalıplaşmış ifadeler kullanmaya devam ediyordu. Övdüğü diğer çağdaş yazarlar arasında da Falih Rıfkı, Orhan Seyfi, Yusuf Ziya ve Faruk Nafiz vardı. Bu yazarların tümü de milli dile ve şiir tekniğine başarıyla

hâkimdi. Âşık Garîb, Leylâ ile Mecnûn, Tahir'le Zühre, Âşık Kerem ve Şahmeran gibi halk edebiyatına ait ürünler de yine Ömer Seyfettin'in önerdiği okuma listesi içinde yer alıyordu. Ayrıca yeni yazar adaylarının doğal bir dille yazabilmek için gerekli model alınabilecek eserleri yalnızca batı edebiyatını okuyarak bulabileceklerini iddia ettikten sonra öğrencilerine mutlaka Fransızca, Almanca ya da İngilizce dillerinden en az birini öğrenmelerini öneriyordu. Yunan-Latin klasikleri ve özellikle de Homeros'un eserlerini okumak da Ömer Seyfettin'e göre oldukça önemliydi (Ömer Seyfettin, 9 Ocak 1919: s. 247-250). Dolayısıyla Ömer Seyfettin milli bir edebiyatı savunurken bile aydınlanmacı ve Batıya açık bir çizgideydi.

17. ve 18. sayılar olmak üzere iki sayı artarda yayınlanan üçüncü ders ise "Eski Uslûb İ'tikadı" başlığını taşıyordu. Bu derste Ömer Seyfettin Türk edebiyatçılarını sıradan insanların konuşma dilini kullanmaktan kaçınmakla suçluyordu. Yazar bu durumun Fransız edebiyatında görünmeyen bir durum olduğunu da iddia ediyordu. Bazı eski stilde yazılmış edebi eserlere örnekler verdikten sonra gerçek bir stil sahibi olmanın sırrını "*kelimelerin yan yana gelip bize duyurduğu hayal*"i yaratılmak olduğunu söylüyordu. Doğal bir dille yazma hedefine ulaşabilmenin yolu ise öncelikle eski edebiyat kitaplarının öğrettiği ve Ömer Seyfettin'in yaşamın kendisiyle uyumlu olmadığını düşündüğü bazı kurallara isyan etmekten geçiyordu. Ömer Seyfettin ikinci olarak ise edebiyat eğitimi veren bir takım kitaplardan çok yaşamın kendisine inanmak gerektiğini savunuyor ve öğrencilerine bunu öneriyordu. Son olarak da Türkçe kelimelerin yerine Arapça ve Farsça kelimeleri kullanmanın ve böylece yazdıklarının anlamı ve değerinin değişeceğini düşünmenin temeli olmayan bir düşünce olduğunu öne sürüyordu. Ömer Seyfettin'e göre en iyi kelimeler sıradan insanların kullandıklarıydı ve bunu da "*en mükemmel kamûs o lisâna sahib olan milletin vicdânıdır*" diyerek ifade ediyordu (Ömer Seyfettin, 30 Ocak 1919: s. 270-272; Ömer Seyfettin, 20 Şubat 1919: s. 284-286). Ömer Seyfettin burada Arapça ve Farsça kelimeleri kullanmayı reddetmekle İslamcılıktan uzaklaşıyor ancak Türkçe'ye verdiği önemle milliyetçi çizgisinden taviz vermiyordu.

19. sayıda yayınlanan dördüncü ders "Manasızlıktan Sakınmak" başlığını taşıyordu. Ömer Seyfettin'e göre ister nesir ister nazım olsun hangi edebi türde yazılırsa yazılsın yazmaya başlamadan önce yazar veya şair zihnini meşgul eden konu hakkında düşünmeliydi. Ömer Seyfettin öğrencilerini yazacakları herhangi bir eserin giriş, analiz ve sonuçtan oluşmak üzere üç farklı kısmının olması gerektiği konusunda uyarıyordu. Ayrıca geleceğin yazarlarını başkalarını taklit etmek yerine kendileri gibi yazmak konusunda teşvik ediyordu (Ömer Seyfettin, 20 Mart 1919: s. 300-301).

Türk Kadını dergisinde yayınlanan son ders olan beşinci dersin ilk yarısı 21. sayıda yayınlanacaktı. Bu son dersin başlığı ise "Tabii Aletler"di. Bu derste Ömer Seyfettin nesir türünden çok nazıma odaklanmıştı. Farsça aruz vezninin Türkçe ke-

limeler için uygun olmadığını savunuyor ve Türk şairler tarafından kullanıldığı zaman bu veznin şairlerin Türkçe kelimelerin en az yüzde altmışını kullanmasını engellediğini iddia ediyordu. Dolayısıyla Ömer Seyfettin Türkçe şiir yazabilmek için doğal bir alet olarak şairlerin hece veznini kullanmalarını öneriyordu. Ona göre böylece herkes bir şiiri hata yapmadan okuyabilecekti (Ömer Seyfettin, 8 Mayıs 1919: s. 334-336).

Sonuç olarak, Ömer Seyfettin tarafından yazılan bütün bu dersler geleceğin kadın yazarlarına takip edebilecekleri bir model sağladı. Daha da önemlisi bu dersler dönemin milliyetçi edebiyatının kurallarını gün yüzüne çıkardı ve kadınları da bu kurallar doğrultusunda yazmaya cesaretlendirdi. Dergide yayınlanan birçok yazının bu kurallara uygun olması ve reddedilen yazıların Ömer Seyfettin'in ön plana çıkarıldığı sadelik, Türkçe kelimeleri kullanma, giriş-gelişme-sonuç bölümleri olma gibi kurallara uymayanlar arasından çıkması da bu kanıyı güçlendirmektedir.

6. Sonuç

Türk Kadını dergisi yeni kadın yazarları Türk edebiyatına kazandırmayı hedefliyordu ve gelecekte yazar olmak isteyen genç kızları ve kadınları bu alanda eğitti. Bu başlı başına Türk kadınlarının özgürleşmesi için büyük bir hedefti çünkü kadınlara kendilerini yazılı dilde ifade edebilmeleri için gerekli olan araçları sağlıyordu. Dergiye katkıda bulunan Şükûfe Nihal Başar ve Halide Nusret Zorlutuna gibi kadın yazarlar ileride Cumhuriyet döneminde Milli Edebiyat Akımının önemli isimleri arasında yer alacaktı. *Türk Kadını* dergisinin birinci sayısında o da tek bir sosyolojik makale ile dergiye katkıda bulunan tek bir kadın yazar - yani Şükûfe Nihal - bulunmakla birlikte derginin son sayılarına gelindiğinde tek bir sayıda bile makaleleri, şiirleri, nesirleri veya hikâyelerini yayınlayan bazen altı-yedi farklı kadın yazara rastlamak mümkün olabiliyordu. Sadece bu gelişme bile bize kadınların yazar olmayı ne kadar ciddi bir şekilde hedeflediklerini ve *Türk Kadını* dergisinin onlara yardımcı olmak konusundaki başarısını göstermek için önemli bir göstergedir.

Kadınlar dergiye çoğunlukla aşk, vatan sevgisi, savaşın yarattığı toplumsal sorunlar, yurt dışındaki kadınların yaşamları ve hak mücadeleleri, evlilik hayatı ve ev idaresi konularında yazdılar. Kadınların dergide tartıştıkları önemli bir başka konu ise kadınların savaşla birlikte kazandıkları yeni haklar ve üstlendikleri yeni sorumluluklardı. Özellikle dikkat çeken tartışma alanları ise genç kadınların ve kız öğrencilerin tavır ve kıyafetlerinin nasıl olması gerektiği, eş tercihlerinin özgürleşmesi ile görücü usulüyle evliliğin sona ermesi ve kadınların evleri ve çocuklarıyla nasıl ilgilenmeleri gerektiği gibi konulardı. Bu anlamda kadınlar milliyetçi ve modern bir tavır benimsediler. Milli değerlere sahip kadınların nasıl bir anne ve ev kadını olması gerektiğine dair yazılar da yazdılar.

Ancak kadınlar bütün bu yazılarında erkeklerin onlardan beklediğinin ötesinde bir gündem oluşturabildiler ve yazarlık süreçlerinin gelişmesiyle birlikte kendilerine ait yeni bir kamusal alan yarattılar. Örneğin Şükûfe Nihal gibi kadın yazarlar

Ethem Nejat gibi erkek yazarlara yanıt yazarken aile hayatının köklü bir şekilde değişmesi için kendi önerilerini de sundular. Böylece kadınlar dönemin kadın erkek ilişkileriyle ilgili ve eğitim, sağlık, çocuk bakımı gibi birçok başka konuda da kendi gündemlerini de derginin sayfalarına yansıtma fırsatını bulabildiler.

Sonuç olarak *Türk Kadını* dergisinin kadın yazar yetiştirme çabalarının sadece milliyetçiliğin güçlenmesinde değil kadınlara ait bu kamusal alanın yaratılmasında da önemli bir rolü oldu. Derginin yayın kurulunun başlangıçta hedeflemediği bu rolün ileride Cumhuriyet döneminde Türk kadın hareketinin örgütlenmesinde de önemli bir rolünün olacağını dergi yazarlarından Şükûfe Nihal'in Türk Kadınlar Birliği'nin genel sekreterliğini üstleneceğini göz önüne aldığımızda açıkça görmek mümkündür.

Kaynakça

- Anderson, Benedict. (2011). *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. İskender Savaş. (Çev.). 6. Basım; İstanbul: Metis Yayınları.
- Argunşah, Hülya. (2002). *Şükûfe Nihal: Bir Cumhuriyet Kadını*. Ankara: Akçağ.
- Beyhan. (23 Mayıs 1334 [23 Mayıs 1918]). "Karı-Koca Arasında". *Türk Kadını*, Sayı: 1, s. 16.
- Caporal, Bernard. (1982). *Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını (1919-1970)*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Criss, Nur Bilge. (1999). *Istanbul under Allied Occupation, 1918-1923*. Leiden; Boston: Brill.
- Çakır, Serpil. (1993). *Osmanlı Kadın Hareketi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Çakır, Serpil. (2007). "Feminism and Feminist History-Writing in Turkey: The Discovery of Ottoman Feminism". *Aspasia*, Sayı: 1, s. 61-83.
- Deringil, Selim. (1999). *The Well-Protected Domains: Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire, 1876-1909*. London: I.B. Tauris.
- Durakbaşa, Ayşe. (2000). *Halide Edib: Türk Modernleşmesi ve Feminizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- "Faideli Bir Müsabaka". (26 Kanun-ı Evvel 1334 [26 Aralık 1918]). *Türk Kadını*, Sayı: 15, s. 240.
- Frierson, Elizabeth B. (2000). "'Cheap and Easy': Patriotic Consumer Culture in the Late-Ottoman Era". Donald Quataert. (Ed.). *Consumption Studies and the History of the Ottoman Empire, 1550-1922: An Introduction*. (s. 243-260). Albany: State University of New York Press.

- Frierson, Elizabeth B. (2001). "Mirrors Out, Mirrors In: Domestication and Rejection of the Foreign in Late-Ottoman Women's Magazines (1875-1908)". D. Fairchild Ruggles. (Ed.). *Women, Patronage, and Self-Representation in Islamic Societies*. (s. 177-204). Albany: State University of New York Press.
- Georgeon, François. (2006). *Sultan Abdülhamid*. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Gürel, Zeki. (1988). *Halide Nusret Zorlutuna: Hayatı ve Eserleri*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Habermas, Jürgen. (2000). *Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü*. Tanıl Bora ve Mithat Sancar. (Çev.). 3. Basım; İstanbul: İletişim.
- Halide Nusret. (20 Mart 1335 [20 Mart 1919]). "Bizim Derdimiz". *Türk Kadını*, Sayı: 19, s. 296.
- Halide Nusret. (17 Nisan 1335 [17 Nisan 1919]). "Buhran Dakikalarında". *Türk Kadını*, Sayı: 20, s. 314.
- Halide Nusret. (1 Ağustos 1334 [1 Ağustos 1918]). "Eski Yıldız". *Türk Kadını*, Sayı: 6, s. 90.
- Halide Nusret. (20 Mart 1335 [20 Mart 1919]). "İlk Günlerin Tahassusatı". *Türk Kadını*, Sayı: 19, s. 295.
- Halide Nusret. (20 Şubat 1335 [20 Şubat 1919]). "Kış". *Türk Kadını*, Sayı: 18, s. 280.
- Halide Nusret. (9 Kanun-ı Sani 1335 [9 Ocak 1919]). "Köy Akşamı". *Türk Kadını*, Sayı: 16, s. 246.
- Halide Nusret. (26 Kanun-ı Evvel 1334 [26 Aralık 1918]). "Niçin?..". *Türk Kadını*, Sayı: 15, s. 231.
- Halide Nusret. (30 Kanun-ı Sani 1335 [30 Ocak 1919]). "Onların Günahı". *Türk Kadını*, Sayı: 17, s. 265-269.
- Halide Nusret. (20 Şubat 1335 [20 Şubat 1919]). "Onların Günahı". *Türk Kadını*, Sayı: 18, s. 280-284.
- Halide Nusret. (28 Teşrin-i Sani 1334 [28 Kasım 1918]). "Senin Kalbin ?..". *Türk Kadını*, Sayı: 13, s. 201.
- Halide Nusret. (17 Nisan 1335 [17 Nisan 1919]). "Sensizliğim". *Türk Kadını*, Sayı: 20, s. 313.
- Halide Nusret. (8 Mayıs 1335 [8 Mayıs 1919]). "Siz!..". *Türk Kadını*, Sayı: 21, s. 328.
- Halide Nusret. (7 Teşrin-i Sani 1334 [7 Kasım 1918]). "Yeşil Serab". *Türk Kadını*, Sayı: 12, s. 180-182.

- “Hanımlarımızın Fikirleri”. (23 Mayıs 1334 [23 Mayıs 1918]). *Türk Kadını*, Sayı: 1, s. 15.
- “Kadınlık Şuûnu: Tütün Meselesi Etrafında”. (7 Teşrin-i Sani 1334 [7 Kasım 1918]). *Türk Kadını*, Sayı: 12, s. 187-188.
- Karakışla, Yavuz Selim. (2005). *Women, War and Work in the Ottoman Empire: Society for the Employment of Ottoman Muslim Women, 1916-1923*. İstanbul: Ottoman Bank Archives and Research Center.
- Kayadibi, Fahri. (2003). “Kadın Eğitiminin Önemi ve Kalkınmadaki Rolü”. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Cilt: 28, s. 19-31.
- Koloğlu, Orhan. (2005). *1908 Basın Patlaması*. İstanbul: Bas-Haş.
- Kurnaz, Şefika. (1996). *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*. İstanbul: M.E.B. Yayınları.
- Mahir Metinsoy, Elif. (2017). *Ottoman Women during World War I: Everyday Experiences, Politics, and Conflict*. New York: Cambridge University Press.
- “Muazzez Karielerimizin Yazıları”. (29 Ağustos 1334 [29 Ağustos 1918]). *Türk Kadını*, Sayı: 8, s. 127.
- “Muhterem ‘Türk Kadınları’na”. (1 Ağustos 1334 [1 Ağustos 1918]). *Türk Kadını*, Sayı: 6, s. 95.
- “Müsabakamıza Gelen Cevaplar”. (9 Kanun-ı Sani 1335 [9 Ocak 1919]). *Türk Kadını*, Sayı: 16, s. 256.
- “Nasıl ve Niçin”. (23 Mayıs 1334 [23 Mayıs 1918]). *Türk Kadını*, Sayı: 1, s. 2.
- Nezihe Rikkat. (30 Kanun-ı Sani 1335 [30 Ocak 1919]). “Aile Kitabhanesi”. *Türk Kadını*, Sayı: 17, s. 257-258.
- Nezihe Rikkat. (12 Kanun-ı Evvel 1334 [12 Aralık 1918]). “Darülfünun’dan Sabahat Hüsameddin ve Mutia Sabri Hanımefendilere”. *Türk Kadını*, Sayı: 14, s. 219-221.
- Nezihe Rikkat. (20 Mart 1335 [20 Mart 1919]). “Edebiyata Dair”. *Türk Kadını*, Sayı: 19, s. 291.
- Nezihe Rikkat. (28 Teşrin-i Sani 1334 [28 Kasım 1918]). “Erkekleşme”. *Türk Kadını*, Sayı: 13, s. 194-195.
- Nezihe Rikkat. (12 Kanun-ı Evvel 1334 [12 Aralık 1918]). “Harb ve Kadınlar”. *Türk Kadını*, Sayı: 14, s. 209-210.
- Nezihe Rikkat. (20 Şubat 1335 [20 Şubat 1919]). “İlk Kar”. *Türk Kadını*, Sayı: 18, s. 273-274.

- Nezihe Rikkat. (26 Kanun-ı Evvel 1334 [26 Aralık 1918]). “Sinemalara Dair Bir Temenni”. *Türk Kadını*, Sayı: 15, s. 225-226.
- Nezihe Rikkat. (9 Kanun-ı Sani 1335 [9 Ocak 1919]). “Yeni Seneye Dair Dedikodular”. *Türk Kadını*, Sayı: 16, s. 241-242.
- Ömer Seyfettin. (12 Kanun-ı Evvel 1334 [12 Aralık 1918]). “Genç Kızlarımız İçin Altı Derste Tabii Yazmak Sanatı: Birinci Ders – Doğru Yazmak”. *Türk Kadını*, Sayı: 14, s. 216-218.
- Ömer Seyfettin. (26 Kanun-ı Evvel 1334 [26 Aralık 1918]). “Genç Kızlarımız İçin Altı Derste Tabii Yazmak Sanatı”. *Türk Kadını*, Sayı: 15, s. 233-236.
- Ömer Seyfettin. (9 Kanun-ı Sani 1335 [9 Ocak 1919]). “Genç Kızlarımız İçin Altı Derste Tabii Yazmak Sanatı: İkinci Ders – Yazmaya Heves Etmeden Okumak”. *Türk Kadını*, Sayı: 16, s. 247-250.
- Ömer Seyfettin. (30 Kanun-ı Sani 1335 [30 Ocak 1919]). “Genç Kızlarımız İçin Altı Derste Tabii Yazmak Sanatı: Üçüncü Ders – Eski Uslûb İ’tikadı”. *Türk Kadını*, Sayı: 17, s. 270-272.
- Ömer Seyfettin. (20 Şubat 1335 [20 Şubat 1919]). “Genç Kızlarımız İçin Altı Derste Tabii Yazmak Sanatı”. *Türk Kadını*, Sayı: 18, s. 284-286.
- Ömer Seyfettin. (20 Mart 1335 [20 Mart 1919]). “Genç Kızlarımız İçin Altı Derste Tabii Yazmak Sanatı: Dördüncü Ders – Manasızlıktan Sakınmak”. *Türk Kadını*, Sayı: 19, s. 300-301.
- Ömer Seyfettin. (8 Mayıs 1335 [8 Mayıs 1919]). “Genç Kızlarımız İçin Altı Derste Tabii Yazmak Sanatı: Beşinci Ders – Tabii Aletler”. *Türk Kadını*, Sayı: 21, s. 334-336.
- Perihan. (6 Haziran 1334 [6 Haziran 1918]). “Son Moda: Paris Şehrâzadları”. *Türk Kadını*, Sayı: 2, s. 27-28.
- Sevim Türkan. (20 Haziran 1334 [20 Haziran 1918]). “İdâre-i Beytiyye 1: İştten mi, Diştten mi?”. *Türk Kadını*, Sayı: 3, s. 41-42.
- Sevim Türkan. (4 Temmuz 1334 [4 Temmuz 1918]). “İdâre-i Beytiyye 2: İştten mi, Diştten mi?”. *Türk Kadını*, Sayı: 4, s. 59-60.
- Sevim Türkan. (1 Ağustos 1334 [1 Ağustos 1918]). “İdâre-i Beytiyye 3: Meyve ve Sebze”. *Türk Kadını*, Sayı: 6, s. 91-92.
- Sevim Türkan. (15 Ağustos 1334 [15 Ağustos 1918]). “İdâre-i Beytiyye 4: Sebze ve Meyve”. *Türk Kadını*, Sayı: 7, s. 102-103.
- Sevim Türkan. (17 Teşrin-i Evvel 1334 [17 Ekim 1918]). “İdâre-i Beytiyye: Meyve ve Sebze”. *Türk Kadını*, Sayı: 11, s. 165-166.

- Sevim Türkan. (7 Teşrin-i Sani 1334 [7 Kasım 1918]). “İdâre-i Beytiyye: Ateş”. *Türk Kadını*, Sayı: 12, s. 182-183.
- Sevim Türkan. (28 Teşrin-i Sani 1334 [28 Kasım 1918]). “İdâre-i Beytiyye: Kömür”. *Türk Kadını*, Sayı: 13, s. 201-202.
- Şermende'nin Babası. (15 Ağustos 1334 [15 Ağustos 1918]). “‘Türk Kadını’ Müesses-i Muhteremine”. *Türk Kadını*, Sayı: 7, s. 112.
- “Şimdi Soruyoruz”. (30 Kanun-ı Sani 1335 [30 Ocak 1919]). *Türk Kadını*, Sayı: 17, s. 272.
- Şükûfe Nihal. (17 Teşrin-i Evvel 1334 [17 Ekim 1918]). “Bizde Kadın Telakkisi”. *Türk Kadını*, Sayı: 11, s. 162-163.
- Şükûfe Nihal. (1 Ağustos 1334 [1 Ağustos 1918]). “Evli Barklı Hanımlar”. *Türk Kadını*, Sayı: 6, s. 83-85.
- Şükûfe Nihal. (12 Eylül 1334 [12 Eylül 1918]). “Gençler Aradıklarını Niçin Bulamıyorlar?”. *Türk Kadını*, Sayı: 9, s. 130-131.
- Şükûfe Nihal. (26 Eylül 1334 [26 Eylül 1918]). “Hatıra Defterleri”. *Türk Kadını*, Sayı: 10, s. 149-150.
- Şükûfe Nihal. (7 Teşrin-i Sani 1334 [7 Kasım 1918]). “Mahallelere Doğru!”. *Türk Kadını*, Sayı: 12, s. 178-180.
- Şükûfe Nihal. (15 Ağustos 1334 [15 Ağustos 1918]). “Mekteplerde Kıyafet”. *Türk Kadını*, Sayı: 7, s. 98-99.
- Şükûfe Nihal. (28 Teşrin-i Sani 1334 [28 Kasım 1918]). “Memnun musunuz?”. *Türk Kadını*, Sayı: 13, s. 195-197.
- Şükûfe Nihal. (23 Mayıs 1334 [23 Mayıs 1918]). “O Güzel Yavruya”. *Türk Kadını*, Sayı: 1, s. 8.
- Şükûfe Nihal. (26 Eylül 1334 [26 Eylül 1918]). “Sevgili Kamere”. *Türk Kadını*, Sayı: 10, s. 153-154.
- Şükûfe Nihal. (18 Temmuz 1334 [18 Temmuz 1918]). “Veda”. *Türk Kadını*, Sayı: 5, s. 72.
- Toprak, Zafer. (1991). “The Family, Feminism and the State during the Young Turk Period, 1908-1918”. Edhem Eldem. (Ed.). *Première Rencontre Internationale sur l'Empire Ottoman et la Turquie Moderne*. (s. 441-452). İstanbul-Paris: Edition ISIS.
- Toprak, Zafer. (2003). *İttihat-Terakki ve Cihan Harbi: Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik, 1914-1918*. İstanbul: Homer.

- Toska, Zehra ve diğerleri. (1993). *İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Yaraman, Ayşegül. (2001). *Resmi Tarihten Kadın Tarihine: Elinin Hamuruyla Özgürlük*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- “Yeni Müsabakamız: Erkeklerle”. (30 Kanun-ı Sani 1335 [30 Ocak 1919]). *Türk Kadını*, Sayı: 17, s. 272.
- “Yeni Müsabakamıza Gelen Cevaplar”. (20 Şubat 1335 [20 Şubat 1919]). *Türk Kadını*, Sayı: 18, s. 188.
- “Yeni Tefrikamız: Genç Kızlar İçin Altı Derste Tabii Yazmak Sanatı”. (28 Teşrin-i Sani 1334 [28 Kasım 1918]). *Türk Kadını*, Sayı: 13, s. 208.
- Zafer Hanım. (1994). *Aşk-ı Vatan*. Zehra Toska. (Haz.). İstanbul: Oğlak Yayınları.

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Atatürk University Journal of Faculty of Letters
Sayı / Number 64, Haziran / June 2020, 293-309

**THE UNRESOLVED ETHNIC CONFLICT IN KHALED HOSSEINI'S
*THE KITE RUNNER***

**Khaled Hossein'in *Uçurtma Avcısı*'ndaki Çözümlememiş
Etnik Çatışma**

(Makale Geliş Tarihi: 26.02.2020 / Kabul Tarihi: 10.05.2020)

Karam NAYEBPOUR*
Naghmeh VARGHAIYAN**

Abstract

The tragic state of an ethnic minority group in Afghanistan is the primary subject in Khaled Hosseini's novel *The Kite Runner*. The Hazaras' violent and humiliating suppression takes place in the two narrative levels in Hosseini's novel—in the story level or within the fictional society and in the level of narration or discourse. In other words, repression of the Hazara people is shown in the two narrative aspects of *what* and *how*. Thus, *The Kite Runner* is first of all the linguistic description of the humiliating and uncompromising dominant sociocultural perspective towards the Hazaras. Representing the Hazara people as one of the victims of ethnic cleansing in the modern history of Afghanistan, Hosseini's narrative all in all fails to recognize a desired ethnic identity and dignity for the minority group. As we argue in this paper, the novel deliberately attempts to represent a reconciling atonement for the Hazaras' humiliating repression within the Afghan society. This

* Doç. Dr. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü; *Assoc. Prof. Dr. Ağrı İbrahim Çeçen University, Faculty of Science and Letters, Department of English Language and Literature, knayepour@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8533-6555>.*

** Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü; *Assist. Prof. Dr. Ağrı İbrahim Çeçen University, Faculty of Science and Letters, Department of English Language and Literature, naghmeh.varghaiyan@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6838-7876>.*

purpose, however, changes into an unfulfilled desire by the end of narrative as the recognition of the Hazara people's ethnic identity increasingly becomes a secondary narrative concern.

Keywords: Ethnic Conflict, The Hazaras, Afghanistan, Khaled Hosseini, The Kite Runner

Öz

Afganistan'daki etnik bir azınlık grubunun trajik durumu Khaled Hüseyini'nin *Uçurtma Avcısı* (*The Kite Runner*) adlı romanındaki ana konudur. Hazara halkının şiddetli ve aşağılayıcı bastırılması, Hosseini'nin romanındaki iki anlatı düzeyinde gerçekleşir - öykü düzeyinde veya kurgusal toplumda ve anlatım ya da söylem düzeyinde. Diğer bir deyişle, Hazaraların baskılanması, *neyin* ve *nasıl* adlandırılan iki anlatı boyutunda gösterilmiştir. Bu nedenle, *Uçurtma Avcısı* her şeyden önce Hazaralara yönelik aşağılayıcı ve uzlaşmaz baskın sosyokültürel perspektifin dilsel tanımıdır. Hazara halkını Afganistan'ın modern tarihinde etnik arınmanın kurbanlarından biri olarak temsil eden Hosseini'nin anlatısı, azınlık grubu için arzu edilen bir etnik kimlik ve haysiyeti tanımamıştır. Bu makalede tartışıldığı gibi, roman Hazaraların Afgan toplumu içinde maruz kaldıkları aşağılayıcı baskıya bir kefaret yolu bulmaya çalışır. Ancak, böyle bir anlatı arzusu anlatının sonunda gerçekleşemez zira Hazara halkının etnik kimliğinin tanınması ikincil bir anlatı kaygısına dönüşür.

Anahtar Kelimeler: Etnik Çatışma, Hazaralar, Afganistan, Halit Hüseyini, *Uçurtma Avcısı*

- "Which way did he [Hassan] go?"
- He eyed me up and down. "What is a boy like you doing here at this time of the day looking for a Hazara?" (Hosseini, 2003: p. 69)

Introduction

The Kirkus Reviews describes Khaled Hosseini's *The Kite Runner* (2003): "a striking debut ... [a] passionate story of betrayal and redemption ... framed by Afghanistan's tragic recent past" (2010). As embodied in the relationship between Amir and Hassan and, later in the novel, in the relationship between Amir and Hassan's son Sohrab, the central theme in Khaled Hosseini's novel is the relationship

between the Hazara people and the Pashtuns. In other words, it is a novel about the socio-cultural state of an ethnic minority group within an Afghan society controlled by the Pashtun Afghans. In Rebecca Stuhr's words, "*This is an important aspect of the novel, because of the inflexibility of the social division between Baba and Ali and Amir and Hassan. Because of the nature of the culture within Kabul and Afghanistan, they are divided by economic status, religion, and ethnicity*" (2009: p. 26). The novel primarily portrays the tragic state of the Hazara people as an ethnic minority in the conventional society of war-ridden Afghanistan during the last three decades in twentieth century. The novel also shows the complicated process of the Hazara people's acceptance into Pashtun Afghan society. The nature of the represented interaction between the two ethnicities reflects the role and place of the Hazaras in the contemporary Afghan society.

Afghanistan is a multi-ethnic society which has suffered continued conflict among its different ethnic groups. The coexistence of different ethnicities within a society has its own advantages and disadvantages. According to Peter Kivisto and Paul R. Croll, "*Ethnicity [. . .] was in the past, is at present, and can be expected to be in the future both a powerful source of identity and collective solidarity and the underlying source of ethnic conflict*" (2012: p. 157). The various ethnic minorities in Afghanistan have usually been the victims of the long ethnic conflicts in the country. The Hazara ethnic group is one of them. Representing "*about 7 percent of the population of Afghanistan,*" the Hazara people "*are the poorest and most marginalized of ethnic communities of Afghanistan*" (Rais, 2009: p. 32). Their cultural and political exclusion has on the one hand enhanced their identity and on the other hand exacerbated the ethnic conflicts in the country. Highlighting the two faces of the ethnic minorities' exclusion, Kivisto and Croll argue that "*Exclusion is the most common form of ethnic conflict, one that can occur with or without violence—though if it does so without violence, the powerful groups have the potential for relying on force if they meet resistance from excluded groups*" (2012: p. 120).

Representation of the Hazara people in *The Kite Runner* reflects the historical place and role of the Hazaras in modern Afghan society. Studying "*the relations between Hazaras [as an ethnic group] and the modern state in Afghanistan over three historical periods*" (2017: p. 20), Niamatullah Ibrahimi highlights three significant phases. The first phase refers to "*The Hazara integration into the Afghan state during the 1890s.*" In this period, "*the state- and nation-building processes in Afghanistan required the broadening of relations of exchange between Pashtun centralisers and Pashtun tribal elites to include other ethnic groups in the country.*" However, as Ibrahimi emphasises, "*despite some haphazard efforts, the Afghan state failed to create such a broad-based system of exchange.*" Ibrahimi terms the second phase of the relationship between the Hazaras and the Afghan state a period of "*exclusion and marginalization, 1901–1978. [...] a period of prolonged systematic ex-*

clusion of the Hazaras from the material and symbolic benefits of modern Afghanistan” (2017: p. 20). The third phase of this relationship is “*struggle for recognition. From the 1970s, the Hazaras gained greater collective awareness as a group, transformed their identity from being a source of humiliation and marginalisation to a resource for political mobilisation, and attempted to revive and reclaim their culture and identity*” (2017: p. 21). By focusing on the two last periods in *The Kite Runner*, Hosseini represents the systematic marginalization and painful recognition of the Hazara people by the Pashtuns.

The first and the most important part of the narrative plot in *The Kite Runner* takes place around the middle of 1970s just before the Taliban’s uprising. The focal character in this part is Hassan. He is a biracial Hazara whose partly Pashtun identity is concealed during his life. He experiences the worst of the socio-political suppression of the Hazara people in Kabul. According to Sayed Askar Mousavi, “*The political suppression undergone by the Hazaras during this period [1929-78] was unprecedented and unsurpassed throughout the history of Afghanistan. [. . .] Throughout this period the Hazaras lived as a nation imprisoned at the hands of their Pashtun captors*” (1998: p. 160). Hassan consistently occupies the narrator’s mind throughout the entire narrative and his ubiquitous presence or absence propels the narrator’s main actions. In the second part of the narrative, the “*exclusion and marginalisation*” (Ibrahimi, 2017: p. 20) of the Hazaras is symbolized first by a socially respected Pashtun Afghan called Baba, the narrator’s father. As a result of his clandestine affair with his Hazara servant’s wife, he has a half-Hazara son – this is Hassan – whose identity he hides both when he is in Kabul and when he has to move to the US with his legitimate son and live in San Francisco until the end of his life.

As a representation of the socio-cultural resistance to the racial and ethnic minorities in Afghanistan, the continued denial of the Hazara people’s identity happens systematically under the different political powers leading the country and culminates in the reign of the Taliban rebels who came to power in the 1990s. By focusing on this issue, the narrative events in the second part of *The Kite Runner* turn around Hassan’s son, Sohrab. In a similar manner to the humiliating exclusion and marginalisation of his father, Sohrab is represented as a victim of racial discrimination. He is excluded, insulted, and raped by a Taliban officer who turns out to be Assef, his father’s childhood offender. Despite the official and unofficial marginalisation of the Hazaras, the overall narrative plot, particularly in its second part, is an attempt to reconstruct the social status of the Hazara through restoring their identity and dignity to them even if this is likely to happen only outside the borders of Afghanistan. However, socio-culturally and politically, the recognition of an ethnic minority is not allowed to happen without a blood kinship between members of an ethnic minority, the Hazaras, and the dominant ethnic group, the Pashtuns.

The main conflict in *The Kite Runner* lies between the shared perspective of the experiencing I and his Pashtun society and the perspective of the narrating I towards the Hazara people's pathetic situation in the Afghan society. The narrator's perspective towards them is in accordance with the implied author's ethics in the narrative. The narrator's decision to go back into the war-ridden Afghan society in order to fetch his unidentified Hazara nephew is a backlash against the dominant anti-Hazara ideology in the story level of the narrative. His success in taking Sohrab out of the borders of Afghanistan can be read as the prime example of the impact of the implied author's ideology on the narrating I's discourse. This phase is in fact the narrator's effort of denial, or at least rearrangement, of his own past, and the reality of the Afghan society regarding the Hazara identity.

First Phase: Concealment, Suppression, and Marginalisation of the Hazara Identity

The Kite Runner is a novel populated by the Hazara characters. In other words, it is primarily a novel about the Hazara people. By focusing on three members of a single Hazara family, the novel portrays the grave situation of the Hazara people in Afghanistan during the last three turbulent decades of the twentieth century. The Hazara in the novel are presented as types moulded, defined, and manipulated by the dominant Pashtun Afghan perspective. The novel shows how the three generations of a family are humiliated and marginalised based on a non-changing racist mindset towards their ethnicity.

Part One of *The Kite Runner*, which includes Chapters 1 to 13, mainly presents us the information that is important in grasping the rest of the narrative. It brings the key characters such as the narrator, Hassan and Baba to life and arouses our interest and sympathy (or, in the case of Assef, aversion) towards them. In other words, part one is the main cause of what happens in Part Two, stretching from Chapter 14 to 25. Both parts open with the narration of the same call from Rahim Khan, the narrator's childhood companion who lives in Peshawar, Pakistan, in the time of narration. In part one, the narrator tells us how Rahim Khan's "*fateful phone call*" (Stuhr, 2009: p. 34) brought back his old memories and encouraged him to do what he did in part two. In other words, the novel is a mixture of the narrator's memories and his actions. Choosing a retrospective mode of narration, the autodiegetic first person narrator tells us the reasons of his actions in part two.

The depressing mode of the narration about the Hazara is established in part one. All the Hazara characters, except Sohrab to whom the second part is mostly dedicated, are introduced and described in part one. The recounting process of the narrator's memories begins with his nostalgic childhood history with Hassan who, in the narrator's words, "*never denied [him] anything*" (Hosseini, 2003: p. 4). This motivates his exploration of the past life. In order to characterise Hassan vividly, he

introduces and describes Hassan's parents—Ali and Sanaubar whose voices are entirely absent in the narrative. The manner of their description foreshadows the subsequent situation of the Hazara characters in the storyworld. In other words, their representation reveals the sum of the social minds' humiliating perspective towards the Hazara people as an ethnic group.

The main controlling force in the course of narrative is exerted by the narrator's childhood companion and supporter Rahim Khan, Baba's close friend. His call from Pakistan to the narrator and his letter to him provide the trigger for the events in the second part. Rahim Khan himself is a victim of the inflexible, ethnic conflict in his society. The reason he has lived as a bachelor all his life is his family's rejection of the Hazara girl Homaira as a possible wife. He tells the adolescent Amir how he intended to marry her when he was eighteen years old but, when he told his family about his intention to marry "*a Hazara, the daughter of [their] neighbor's servants*" (Hosseini, 2003: p. 98), all its members rebelled against him and, in doing so, destroyed his and Homaira's shared dream about their future:

"You should have seen the look on my father's face when I told him. My mother actually fainted. My sisters splashed her face with water. They fanned her and looked at me as if I had slit her throat. My brother Jalal actually went to fetch his hunting rifle before my father stopped him. [. . .] It was Homaira and me against the world. And I'll tell you this, Amir jan: In the end, the world always wins. That's just the way of things. [. . .] That same day, my father put Homaira and her family on a lorry and sent them off to Hazarajat. I never saw her again." (Hosseini, 2003: p. 98-9)

Because of his own first-hand experience, Rahim Khan has the emotional capacity to sympathise with Sohrab. Likewise, since he is aware of the hidden details of Amir's childhood (family) life as well as the nature of his relationship with his father, he sympathises with him and understands the mental tortures in his adult life. These qualities make him into an ideal motivator of the adult narrator's determination to save Sohrab and, by doing so, to soothe his own guilty conscience.

The represented Hazara identity within the storyworld is close to a type, or cliché as all the Hazara characters are exposed to violence, inequality, hate, marginalization, and exclusion. The burgeoning point of this image is coincident with the appearance of Hassan's mother Sanaubar. She is described as a "*notoriously unscrupulous woman who lived up to her dishonorable reputation*" (Hosseini, 2003: p. 8). The narrator's characterisation of her is based on malicious and mostly unfounded rumour about her in the storyworld. As an adolescent, he believed in the rumour that Sanaubar's "*brilliant green eyes and impish face had, rumour has it, tempted countless men into sin*" (Hosseini, 2003: p. 8). Whatever he tells us about her is the impact of this rumour, or the partial information he remembers from his

young adolescent years, *"I have heard that Sanaubar's suggestive stride and oscillating hips sent men to reveries of infidelity"* (Hosseini, 2003: p. 8). The narrative shows the way Sanaubar is socially stigmatized. Nobody, including her own son, dares to mention her name: *"Hassan never talked about his mother, as if she'd never existed. I always wondered if he dreamed about her, about what she looked like, where she was. I wondered if he longed to meet her. Did he ache for her, the way I ached for the mother I had never met?"* (Hosseini, 2003: p. 6) The reason for the tacit social agreement to say nothing about Hassan's mother is her debauchery, *"Hassan lost his [mother] less than a week after he was born [in 1964]. Lost her to a fate most Afghans considered far worse than death. She ran off with a clan of traveling singers and dancers"* (Hosseini, 2003: p. 6). Sanaubar is in fact presented as a symbol of deviation from the Pashtun Afghan conventions who therefore deserves to be denigrated and banished from the Pashtun Afghan society. She is represented as a statue of shame. The narrator tells us a story which shows how under the impact of the people's evaluation of, and perspective on his mother configures Hassan's sense of shame leading to his marginalisation. One day, the narrator and Hassan walked to the movies through a military barracks, a soldier calls Hassan:

"Hey, you!" he said. "I know you."

[...]

"You! The Hazara! Look at me when I'm talking to you!"

[...]

"I knew your mother, did you know that? I knew her real good. I took her from behind by that creek over there."

The soldiers laughed. One of them made a squealing sound. I told Hassan to keep walking, keep walking.

"What a tight little sugary cunt she had!" the soldier was saying, shaking hands with the others, grinning." (Hosseini, 2003: p. 7)

Being a Shi'a Hazara woman in a Sunni Pashtun patriarchal society makes Sanaubar an exceptional case for derision, sneering, grinning, oppression, exclusion, and vehement denial. In a quite different manner, the Hazara identity again acts as the main cause of inflicting mental torture on her husband Ali.

In different periods of his difficult life, Ali is presented as a victim of Pashtun suppression. When two young brothers *"from a wealthy and reputable family in Kabul [...] struck and killed"* Ali's parents in a car accident, as an orphan he was adopted by the narrator's grandfather *"who was a highly regarded judge and a man of impeccable reputation"* (Hosseini, 2003: p. 24). The close tie between the Hazaras and the Pashtuns in the narrative is established by such a generous action. However,

neither the descendants of this judge nor the Pashtun society welcome this bond afterwards. For example, as the narrator acknowledges, the narrator's father supported and favoured Ali, but *"in none of his stories did Baba ever refer to Ali as his friend"* (Hosseini, 2003: p. 25). He is also *"tortured"* in the *"neighborhood"* (Hosseini, 2003: p. 38) particularly on the part of one boy called Assef whose extremist perspective towards the Hazaras represents the dominant negative attitude towards them in the Pashtun society.

Ali is represented as physically deformed : *"Ali had a congenital paralysis of the facial muscles, a condition that rendered him unable to smile and left him perpetually grim-faced"* and *"polio had left [him] with a twisted, atrophied right leg that was sallow skin over bone with little in between except a paper-thin layer of muscle"* (Hosseini, 2003: p. 8). His facial paralysis alarms some younger children and invites mockery from some older ones. The Pashtun society makes an association between Ali's deformities and his identity as, in Harold Bloom's words, *"He is made fun of for his gait and also for being a Hazara"* (Hosseini, 2003: p. 18). Thus, his physical deformity changes into the primary cause of his humiliation, *"Ali's face and his walk frightened some of the younger children in the neighborhood. But the real trouble was with the older kids. They chased him on the street, and mocked him when he hobbled by. Some had taken to calling him Babalu, or Boogeyman"* (Hosseini, 2003: p. 9). As a member of an ethnic minority, Ali is presented in the narrative based on some corporeal features interpreted negatively by the dominant voice in the society. The narrator's intimate discourse in this case portrays the real situation, *"For years, that was all I knew about the Hazaras, that they were Mogul descendants, and that they looked a little like Chinese people. School textbooks barely mentioned them and referred to their ancestry only in passing"* (Hosseini, 2003: p. 9).

The narrator's conventionalised information about the Hazara people and his distorted perspective towards them are challenged when he accidentally reads one of his late mother's history books on them. This book presents the Hazaras from an opposing perspective into which the narrator was born and grew:

An entire chapter dedicated to Hassan's people! In it, I read that my people, the Pashtuns, had persecuted and oppressed the Hazaras. It said the Hazaras had tried to rise against the Pashtuns in the nineteenth century, but the Pashtuns had "quelled them with unspeakable violence." The book said that my people had killed the Hazaras, driven them from their lands, burned their homes, and sold their women. The book said part of the reason Pashtuns had oppressed the Hazaras was that Pashtuns were Sunni Muslims, while Hazaras were Shi'a. The book said a lot of things I didn't know, things my teachers hadn't mentioned. Things Baba hadn't mentioned either. It also said some things I did know, like that people called Hazaras mice-eating,

flat-nosed, load-carrying donkeys. I had heard some of the kids in the neighborhood yell those names to Hassan. (Hosseini, 2003: p. 9)

Despite its momentary effect, reading this book does not change his behaviour towards Hassan since his maltreatment towards him is basically out of his own sense of jealousy as well as a reflection of the society in which they lived. At that time of his life, he does not understand ethnicity issues as he does later in his life.

Hassan is an illegitimate child. This has both real and symbolic connotations in the narrative. He is the son of the Hazara Sanaubar and the Pashtun Sahib, the narrator's father. He terribly suffers from the impact of such an embarrassing situation during his entire short life. As a "towering Pashtun specimen" (Hosseini, 2003: p. 13), Sahib never in his life confesses the truth that Hassan is in fact his own unlawful child. Instead, he advances a double game throughout his life although he indirectly and reiteratedly expresses his inner suffering to his son, "When you kill a man, you steal a life," Baba said. "You steal his wife's right to a husband, rob his children of a father. When you tell a lie, you steal someone's right to the truth. When you cheat, you steal the right to fairness. Do you see?" (Hosseini, 2003: p. 18)

Hassan plays a fundamental role in the adolescent and adult years of the narrator's life. In Lee Erwin's words, he "acts as a surrogate brother who is able to mediate between the narrator and his aloof father as well as ultimately, in the person of his own son, restoring wholeness to the narrator's marriage" (2012: p. 327). The narrator's adolescent perspective towards Hassan is a mixture of his own thoughts and the collective belief about the Hazara people. Although he is not aware of the ethnic issues in his adolescent years, the narrator's distorted perspective on Hassan is an effect of the existing negative socio-cultural attitude toward the Hazara people. In other words, as the adult narrator acknowledges, he thought and felt as if he had all the advantages of supremacy, "history isn't easy to overcome. Neither is religion. In the end, I was a Pashtun and he was a Hazara, I was Sunni and he was Shi'a, and nothing was ever going to change that. Nothing" (Hosseini, 2003: p. 25). "The real impact of their status," according to David Jefferess, "becomes clear when Amir enacts the guilt for his failure to protect Hassan through further brutality against his friend, which ultimately leads to Hassan's exile from the household" (2009: p. 392).

Amir's awareness of their apparently irreconcilable social statuses acts as the justification for his behaviour towards Hassan. For example, startled by the illiterate Hassan's interest in "the mystery of words" (Hosseini, 2003: p. 28) and feeling humiliated by his prodigious talent, Amir reminds himself of his own supremacy since Hassan was doomed to failure because of his own ethnic identity, "That Hassan would grow up illiterate like Ali and most Hazaras had been decided the minute he had been born, perhaps even the moment he had been conceived in Sanaubar's unwelcoming womb—after all, what use did a servant have for the written word?" (Hosseini, 2003: p. 28). Under the sway of such cultural prejudice against the Hazara,

the adolescent Amir justifies his teasing in order to “*expose his [Hassan’s] ignorance*” (Hosseini, 2003: p. 28). However, compared to the inflexible and hateful perspective on Hazaras of the racist Pashtuns like Assef, his young self’s degradation of Hassan is not necessarily based on the ethnic issues. Rather, it is a transient juvenile emotion. For example, when he finds himself “*guilty*” at the end of his second recollections about his maltreatment of Hassan, he immediately seeks atonement, “*I’d try to make up for it [teasing Hassan in order to expose his ignorance] by giving him one of my old shirts or a broken toy. I would tell myself that was amends enough for a harmless prank*” (Hosseini, 2003: p. 29). Despite the young narrator’s personal considerations on his behaviour towards Hassan, he falls back on the ethnic issues when he feels challenged by Hassan’s clever mind. For example, when he reads Hassan one of his early stories and Hassan rightly identifies “*the Plot Hole*” in his story, he does not tolerate his insightful criticism. He soothes himself by humiliating Hassan in terms of his ethnic identity, “*Hassan who couldn’t read and had never written a single word in his entire life. A voice, cold and dark, suddenly whispered in my ear, What does he know, that illiterate Hazara? He’ll never be anything but a cook. How dare he criticize you?*” (Hosseini, 2003: p. 34)

The hateful discourse against the Hazara people in the storyworld is overtly represented by Assef. He acts as the main agent of ethnic aggression against them both as a young adolescent and as an adult. His anti-minority character shows itself from the moment he appears in the narrative. For example, as a young adolescent, he gives Hitler’s *My Life* as a birthday gift to the young narrator. He hates all the non-Pashtun citizens of the Afghan society. His connection to the Taliban in the second part of the novel is not primarily because he is a true follower of their ideology but because some parts of his own ideology echoed in their theocracy. He is in fact a fascist, racist nationalist. In a conversation with the young narrator, Assef tells him about his intention to share his “*vision*” with the “*new president*”¹:

“Afghanistan is the land of Pashtuns. It always has been, always will be. We are the true Afghans, the pure Afghans, not this Flat-Nose here. His people pollute our homeland, our watan. They dirty our blood. [. . .] Afghanistan for Pashtuns, I say. That’s my vision. [. . .] I’ll ask the president to do what the king didn’t have the quwat to do. To rid Afghanistan of all the dirty, kasseef Hazaras.” (Hosseini, 2003: p. 40)

With his hateful, radical ideology, Assef acts as an outstanding agent of harassment of the entire Hazara family in the novel. Calling them “*the garbage*” he

¹ Mohammed Daoud Khan. As the first President of Afghanistan, he served in office from 1973 to 1978. He replaced the moderate King Zahir Shah who was the last king of Afghanistan and ruled the country from 1933 to 1973.

finds himself “*on a [constant, anti-Hazara] mission*” (Hosseini, 2003: p. 284) since his childhood. Besides teasing Ali, he humiliates and rapes his son and grandson—Hassan and Sohrab—and justifies himself on the grounds of their ethnicity. By doing so, he influences the whole course of narrative events.

Assef's hateful plot against the Hazara has two climaxes in the narrative. He humiliatingly rapes Hassan and Sohrab respectively in parts one and two. The two actions change the course of narrative events, influencing deeply both the lives of the victims and the life of the narrator. Assef's intense aggression against Hassan as a Hazara boy shows itself in a significant kite running tournament held in winter 1975, in the narrator's neighbourhood. When Hassan shows determined resistance to giving the last kite to Assef, since the kite belongs to the young narrator and is the proof of his winning the tournament, Assef first blames him by saying he is “*“A loyal Hazara. Loyal as a dog”*” (Hosseini, 2003: p. 72). Then, he decides to teach him “*“a lesson”*” (Hosseini, 2003: p. 75) which turns out to be particularly violent one and invasive—raping. By reminding them of Hassan's ethnicity – “*“It's just a Hazara”*” (Hosseini, 2003: p. 75) – he tries to persuade his friends, Wali and Kamal, to join him in his heinous act.

Assef's thoughts act as a mirror to the unexpressed thoughts and feelings about Hassan of Amir, the narrator. Assef tells him the truth, the fact that he is only a Hazara to Amir as he is only a Hazara to any other Pashtun. He does so in order to dissuade him from sacrificing himself for Amir. However, since Hassan's loyalty is unlimited and unconditional, he does not submit to Assef's demand. He is raped mainly because of his identity, and in such a traumatic event, Amir's non-action is as effective as Assef's insulting action. The only difference between their roles lies in the mode of their involvement. While Assef speaks openly to Hassan and punishes him for his resistance, Amir in most cases does not tell Hassan what he thinks and feels about him. In the raping scene, he does not want to be involved in the conflict between Assef and Hassan despite the fact that he observes the “*look of the lamb*” (Hosseini, 2003: p. 76) in Hassan's eyes. However, in his second chain of recollections, triggered by learning the truth from Rahim Khan about his late father and Hassan, Amir questions his own cowardice and passivity in the raping scene:

I ran because I was a coward. I was afraid of Assef and what he would do to me. I was afraid of getting hurt. That's what I told myself as I turned my back to the alley, to Hassan. That's what I made myself believe. I actually aspired to cowardice, because the alternative, the real reason I was running, was that Assef was right: Nothing was free in this world. Maybe Hassan was the price I had to pay, the lamb I had to slay, to win Baba. Was it a fair price? The answer floated to my conscious mind before I could thwart it: He was just a Hazara, wasn't he? (Hosseini, 2003: p. 77)

The moment Amir learns about Hassan's true identity, he begins to re-examine the past events through the lens of his newly obtained perspective. Coincidentally, the reflective mode of narration in the first part gives its place to the adventurous one in the second part.

Second Phase: Confession, Compensation, and Configuration of the Pashtun-Hazara Identity

The time of narration in the second part of narrative is close to the time of the kind of experiences Amir describes than in the first section, which goes back to his boyhood and early adolescence. Amir has been married to a Pashtun Afghan called Soraya for about fifteen years without having a child. He is, however, a successful novelist. Speaking to Rahim Khan in Pakistan and reading the letter he wrote about Amir's father's highly protected past life, Amir begins to reconstruct his past thoughts and feelings about Hassan as a Hazara boy. As a result of scrutinising his own past life in Kabul during 1970s, Amir, now in his early forties, questions his own thoughts and behaviour in the past. Being aware of his own grave mistakes enables him to take on the other characters' perspectives as well. He finds out that what he did to Hassan was similar to what his own father did to Hassan's father Ali, *"in none of his stories did Baba ever refer to Ali as his friend. The curious thing was, I never thought of Hassan and me as friends either. Not in the usual sense, anyhow"* (Hosseini, 2003: p. 25). He finds a close similarity between the way he and his father treated the Hazara family in their past lives, *"Baba and I were more alike than I'd ever known. We had both betrayed the people who would have given their lives for us"* (Hosseini, 2003: p. 226). Amir understands that they both kept silent about the truth. Thus, more than judging his now-dead father, Amir tries to understand why his Baba had to have a double life and felt unable to tell the truth publicly.

Whatever Amir does in the second part is as much a retaliation against his own sinful behaviour in the past as it is an atonement for his own and his father's great mistakes. In other words, Amir wants to make up for his and his father's mistakes in the past. In Rahim Khan's words, Amir and his father are both *"tortured soul[s]"* (Hosseini, 2003: p. 301). Possibly, it is because of his own malicious past thoughts, feelings and destructive non-action approach towards Hassan that he tries to come to terms with what his father did to him and Hassan,

"your father was a man torn between two halves, Amir jan: you and Hassan. He loved you both, but he could not love Hassan the way he longed to, openly, and as a father. So he took it out on you instead—Amir, the socially legitimate half, the half that represented the riches he had inherited and the sin-with-impunity privileges that came with them. When he saw you, he saw himself. And his guilt." (Hosseini, 2003: p. 301)

Amir reacts sympathetically to his father's closely guarded secret. Being a realistic person, he is aware of the irreversibility of the past. Unlike his father, Amir finds a chance to visit his childhood neighbourhood in which his behaviour affected Hassan's life negatively. Motivated by Rahim Khan's resonating words in his mind, "*There is a way to be good again*" (Hosseini, 2003: p. 2, 192, and 226), and deeply influenced by his indirect suggestion concerning the necessity of saving Hassan's son Sohrab from the hands of the Taliban in Kabul, the adult Amir decides to visit his childhood environment after two decades. His action surprises those he meets in Afghanistan, especially because of Sohrab's ethnicity. In Kabul, when he goes to the orphanage where Sohrab is living, his driver Farid's conversation with him shows how it seems strange for the Pashtun people to do what Amir does:

"Amir agha?" Farid said, startling me from near sleep.

"Yes?"

"Why are you here? I mean, why are you really here?"

"I told you."

"For the boy?"

"For the boy."

Farid shifted on the ground. "It's hard to believe."

"Sometimes I myself can hardly believe I'm here."

"No . . . What I mean to ask is why that boy? You come all the way from America for . . . a Shi'a?" (Hosseini, 2003: p. 267)

Similarly, when he finally finds out that Assef is the Taleb officer who sometimes takes Sohrab with himself, he goes to his place. The first thing Assef asks is his real reasons for making the long and dangerous journey back to Kabul. With his highly racist mind, he cannot even imagine why Amir has put his life into danger to save a Hazara boy's life. In other words, his racism has made him devoid of not only any sympathetic feelings but also any mind reading ability:

"I wonder," Assef said. "I wonder why you've come all this way, Amir, come all this way for a Hazara? Why are you here? Why are you really here?"

"I have my reasons," I said. (Hosseini, 2003: p. 285)

The anti Hazara Pashtun mentality shows itself again on the part of Amir's father-in-law when Amir finally succeeds in taking Sohrab with him to his home in California. General Iqbal's humiliating inquiry about Sohrab is essentially a question related to the boy's ethnic identity. Despite the fact that he has been living in society in the US for about two decades, he has not got rid of his Afghan Pashtun mentality which, as represented in the novel, is traditionally a centralist, racist one. The one-sidedness of the Pashtun perspective towards the ethnic-cultural diversity shows itself in General Iqbal's words:

“So, Amir jan, you’re going to tell us why you have brought back this boy with you?” [. . .] People will ask. They will want to know why there is a Hazara boy living with our daughter. What do I tell them?” [...]

“It’s all right.” I turned to the general. “You see, General Sahib, my father slept with his servant’s wife. She bore him a son named Hassan. Hassan is dead now. That boy sleeping on the couch is Hassan’s son. He’s my nephew. That’s what you tell people when they ask.” [...]

“And one more thing, General Sahib,” I said. “You will never again refer to him as ‘Hazara boy’ in my presence. He has a name and it’s Sohrab.” (Hosseini, 2003: p. 360-61)

In his answer to his father-in-law’s challenging question, Amir tries to draw his attention to the Pashtun side of Sohrab’s identity. In other words, as Lee Erwin rightly highlights, “when the narrator’s father-in-law challenges the presence of ‘a Hazara boy’ in the household Amir does not simply reply, ‘He’s an Afghan’ or ‘He’s my son’, but instead goes into the entire story to prove that in fact Sohrab is not actually a Hazara boy” (Hosseini, 2012: p. 329).

Despite the socio-cultural resistance to the Hazara identity, Amir’s moral decision to compensate for his past mistakes does not change. His atonement is not realized without its costs as he has to go through some life-threatening events in the second part. The more he goes into the heart of darkness in his journey to Kabul, the more he wants to compensate for his past shortcomings in regard to Hassan and indirectly to his legacy Sohrab. In the New Orphanage, Amir learns the fact that a Talib officer sometimes takes Sohrab with himself (Hosseini, 2003: p. 255-56). Being outraged and more determined, Amir goes after the officer who turns out to be Assef, Sohrab’s father Hassan’s abuser.

When Amir sees Sohrab in Assef’s place for the first time, he finds the “resemblance” between him and his father Hassan “breathtaking” and “disorienting” (Hosseini, 2003: p. 279). Refreshing his old memories, this scene emboldens him to continue his efforts to save Sohrab. Towards the end of the novel, this mission increasingly assumes the aspect of a symbolic act—the redemption of both Amir and Afghanistan. Or as Jefferess points out, “Amir’s quest for personal redemption may be read as an allegory of Afghanistan’s national project of healing” (2009: p. 390). The manner of Sohrab’s description, when he appears in the narrative for the first time, symbolically shows the ethnic minority Hazaras’ captivity and helplessness during the Taliban regime, “His head was shaved, his eyes darkened with mascara, and his cheeks glowed with an unnatural red. When he stopped in the middle of the room, the bells strapped around his anklets stopped jingling” (Hosseini, 2003: p. 279). In other words, the racist Assef tried to change Sohrab into a slave who should

dance to the music of the conservative Pashtun. This is another face of his “*ethnic cleansing*” (Hosseini, 2003: p. 284) mission in the storyworld.

Having succeeded in rescuing Sohrab from both Assef's harassment and that of the Pashtun Afghan society, Amir then witnesses a new phase of Sohrab's torture, which is mostly psychological. His answers to Sohrab's simple questions about their past life are not persuasive to the boy, ““*Why did people want to hurt my father?*” Sohrab said in a wheezy little voice. “*He was never mean to anyone*”” (Hosseini, 2003: p. 319). When Amir finally tells Sohrab the truth – that he and his father Hassan were in fact brothers – he does not know how to answer the boy's questions:

“*Your father and I were brothers,*” I said. [. . .] “*Half brothers, really. We had the same father.*”

[. . .] “*Father never said he had a brother.*”

“*That's because he didn't know.*”

“*Why didn't he know?*”

“*No one told him,*” I said. “*No one told me either. I just found out recently.*”

[. . .] “*But why did people hide it from Father and you?*”

“*You know, I asked myself that same question the other day. And there's an answer, but not a good one. Let's just say they didn't tell us because your father and I . . . we weren't supposed to be brothers.*”

“*Because he was a Hazara?*”

I willed my eyes to stay on him. “*Yes.*”

“*Did your father,*” he began, eyeing his food, “*did your father love you and my father equally?*” (Hosseini, 2003: p. 322)

Thus, the damage Assef inflicts on Sohrab's soul is irreparable. Sohrab experiences a major trauma and, understanding this, Amir tries to help him to overcome his post traumatic depression. When a skilful migration lawyer, Omar Faisal, suggests to Amir that he should “*relinquish [Sohrab] to an orphanage*” for a short time in order to apply for “*orphan petition*” (Hosseini, 2003: p. 339), the thought of orphanage rekindles Sohrab's traumatic experience in the orphanage in Kabul, ““*I'm scared of that place. They'll hurt me! I don't want to go*”” (Hosseini, 2003: p. 341). Haunted by his highly insulting and humiliating situation in Kabul, Sohrab thinks that he is ““*so dirty and full of sin*”” (Hosseini, 2003: p. 319). As a result of his depression-induced-trauma, he cuts his wrists in the bathroom in a suicide attempt. Desiring his ““*old life back*”” (Hosseini, 2003: p. 354) relentlessly, his injured soul is not repaired even when he lives with Amir and his wife in California. He mostly sleeps and most of the time he feels ““*khasta.*” *So very tired*” (Hosseini, 2003: p. 355). The mentally tortured and distorted Sohrab is the narrative proof of the unresolved conflict of ethnicity in the storyworld.

Conclusion

The pathetic situation of a minor ethnicity in *The Kite Runner* is an example of the way different minorities live in the less or non-developed countries around the world. The members of a dominant ethnicity in the novel are represented as being culturally legitimized to violate the ethnic minorities' basic human rights either directly, as does Assef, or indirectly, as do the narrator and his father. The novel presents the identity of the Hazara people as a mixed and hybrid concept of which Ali, Hassan, and Sohrab are the truest representatives. Their life is a constant experience of intimidation and humiliation. The narrator persuades himself both to accept the reality and to tell it too. More than being about the Hazara people, the narrator's adventures are about the moderate Pashtuns. Likewise, more than being a rebellion against the anti-Hazara discourse, the adult narrator's struggle to save Sohrab is mostly because of their kinship. Rahim Khan's disclosing letter about Hassan's true identity and the role of Hassan's own father in hiding the truth give Amir the desired opportunity to alleviate his own mental torture regarding his past mistakes. Thus, by the end of the narrative, the central theme turns out to be the originality of the Pashtun Afghan rather than the necessity of racial, cultural, and ethnic equality and diversity in modern Afghanistan. The racial conflicts and ethnic inequalities are in this way marginalized as the narrative end reinforces the hypothesis that the Hazara and other ethnic minorities, without blood ties to the dominant ethnic Pashtuns will remain marginalized and unrecognized in future. Amir is not a civil activist concerned to achieve equality for all groups of people living within the borders of an underdeveloped country. Rather, he is an educated, western-oriented, and enlightened Pashtun Afghan who is ready to put his life in danger in order to defend, protect, and save the moderate Pashtun Afghan identity. This symbolically brings peace and order back into his own life in the same manner that his victorious return with Sohrab to his home in California upgrades his life with Soraya into that of an ideal family.

References

- Erwin, Lee, 2012. "Domesticating the subaltern in the global novel in English." *The Journal of Commonwealth Literature*, 47 (3), 325–39.
<https://doi.org/10.1177/0021989412451589>
- Hosseini, Khaled. (2003). *The Kite Runner*. New York: Riverhead Books.
- Ibrahimi, Niamatullah. 2017. *The Hazaras and the Afghan State: Rebellion, Exclusion and the Struggle for Recognition*. London: Hurst & Company.
- Jefferess, David. 2009. "To be good (again): *The Kite Runner* as allegory of global ethics." *Journal of Postcolonial Writing*. Vol. 45 (4), 389–400.
<https://doi.org/10.1080/17449850903273572>

Kivisto, Peter and Paul R. Croll. 2012. *Race, and Ethnicity: The Basics*. London: Routledge.

Mousavi, Sayed Askar. 1998. *The Hazaras of Afghanistan: an Historical, Cultural, Economic and Political Study*. Richmond: Curzon Press.

Rais, Rasul Bakhsh. 2009. *Frontier State: War, Ethnicity, and State in Afghanistan*. Plymouth: Lexington Books.

Stuhr, Rebecca. 2009. *Reading Khaled Hosseini*. Oxford: Greenwood Press.

“The Kite Runner.” *Kirkus Reviews*, 20 May, 2010. <https://www.kirkusreviews.com/book-reviews/khaled-hosseini/the-kite-runner/>

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Atatürk University Journal of Faculty of Letters
Sayı / Number 64, Haziran / June 2020, 311-325

**ÇAĞDAŞ İNGİLİZ TİYATROSUNDA BAŞVURULAN FEMİNİST
STRATEJİLER***

Feminist Strategies in Contemporary British Theatre

(Makale Geliş Tarihi: 27.02.2020 / Kabul Tarihi: 20.05.2020)

Gamze ŞENTÜRK**

Öz

Erkek egemen dünyada kadınların başta toplumsal, kültürel, ekonomik ve politik alanlar olmak üzere pek çok alanda yaşadıkları her türlü eşitsizliğe karşı başlattıkları feminist hareket, yirminci yüzyılın son çeyreğinde etkisini bir hayli arttırmıştır. Erkeklerle eşit statüye ve eşit haklara sahip olmak isteyen ve bu haklı mücadelelerini dünyaya duyurmaya çalışan kadınlar, sadece politik mecralarda değil kültürel mecralarda da büyük bir mücadele vermişlerdir. Üç dalga halinde yayılan kadınların bu özgürlük hareketi, yazın ve tiyatro alanlarında özellikle 1960 sonrasında İkinci Dalga Feminizm hareketiyle kendini daha etkili bir şekilde göstermiştir. Bu dönemde İngiliz kadın oyun yazarları, ataerkil düzenin geri planda tuttuğu kadınların seslerini tiyatro çalışmalarında içeriğe, biçime ve uygulamaya dayalı birtakım feminist stratejilere başvurarak duyurmaya çalışmışlardır. Bu anlamda İngiliz tiyatrosunda uygulama alanı bulmuş feminist stratejiler bu çalışma dahilinde

* Bu makale 2014 yılında Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İngiliz Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda hazırladığım "Çağdaş İngiliz Tiyatrosunda Kullanılan Feminist Stratejiler" başlıklı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör., Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü; Res. Assist., Munzur University, Faculty of Letters, Department of Western Languages and Literatures, (e-posta: gamzesenturk_26_01@hotmail.com) ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5097-7739>

İngiliz feminist tiyatrosunun önde gelen oyun yazarlarından Pam Gems (1925-2011), Caryl Churchill (1938-) ve Timberlake Wertenbaker'ın (1951-) tiyatro oyunları üzerinden açığa çıkartılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İngiliz Tiyatrosu, Pam Gems, Caryl Churchill, Timberlake Wertenbaker, Feminist Stratejiler.

Abstract

The feminist movement, started by women in the male-dominated world against all kinds of inequalities in social, cultural, economic and political fields and many other fields, has greatly increased its influence in the last quarter of the twentieth century. All the women who want to have equal status and equal rights with men, and who strive to announce their rightful struggles to the world, have fought not only in political fields but also in cultural fields. This freedom movement of the women spreading in three waves has shown itself more effectively in literature and theatre after 1960 when the Second Wave Feminism began. During this period, British women playwrights have attempted to announce the voices of women, which were suppressed by the patriarchal order, by applying to a number of feminist strategies based on content, form and performance in their theatrical works. This study aims to reveal feminist strategies used in British theatre through the plays by Pam Gems (1925-2011), Caryl Churchill (1938-) and Timberlake Wertenbaker (1951-), who are among the leading playwrights of British feminist theatre.

Keywords: British Theatre, Pam Gems, Caryl Churchill, Timberlake Wertenbaker, Feminist Strategies.

“Bir kadın olarak benim ülkem yok. Bir kadın olarak bir ülke de istemiyorum. Bir kadın olarak benim ülkem tüm dünya.” Virginia Woolf

1. Giriş

Toplumsal bir sanat olan tiyatro, bir eylem alanıdır. Ezilenlerin, sömürülenlerin seslerini duyurabildiği ve sorunlarını dile getirebildiği bir platformdur. Her çağın

politik dinamiklerine ve toplumsal koşullarına bağlı olarak değişen veya kendini yenileyen bu sanat, yirminci yüzyıla gelindiğinde ataerkil düzen tarafından toplumsal, politik, ekonomik ve kültürel alanda geri plana itilmiş kadınların sorunlarını dile getirmek ve onların seslerini duyurmak için bir eylem alanı olmuştur. Ataerkil düzenin baskı altına aldığı kadınlar, 1960 sonrasında tiyatroyu kendilerini özgürce anlatabildikleri, bireysel ya da kolektif sorunlarını rahatça tartışabildikleri ve bu sorunları dünyaya duyurmaya çalıştıkları bir alana dönüştürmüşler; yani tiyatronun politik gücünden yararlanmışlardır. Erkek tekelindeki kültürel, yazınsal ve sanatsal üretimlerini ve geleneksel tiyatro algısını sorunsallaştırıp, tiyatroyu kendileri için alternatif bir alan olarak kullanmışlardır. 1960'lara kadar erkek bakış açısından anlatılan kadınlık deneyimi yenilikçi, deneysel, çoğulcu, yapıbozucu, eleştirel ve merkezsiz bir bakış açısıyla anlatılmaya başlanmış; kadınların sorunları ve haklı mücadeleleri duyurulmaya çalışılmıştır. Tiyatroda feminist bir gelenek başlatan kadın oyun yazarları, erkek egemen tiyatro anlayışını ve geleneksel söylemi alaşağı edip içerik, biçim ve uygulama odaklı birtakım feminist stratejiler geliştirmişlerdir. Bu çalışma, Çağdaş İngiliz Tiyatrosunda uygulanan feminist stratejileri, dönemin önemli kadın oyun yazarlarından Pam Gems (1925-2011), Caryl Churchill (1938-) ve Timberlake Wertenbaker (1951-) gibi isimler ve onlardan seçilen oyunlar üzerinden açığa çıkarmayı amaçlamaktadır.

2. Çağdaş İngiliz Tiyatrosunda Başvurulan Feminist Stratejiler

Ataerkil düzenin ikincil kıldığı kadınların toplumsal, politik ve kültürel alanlarda söz hakkı elde etmesi için çabalayan feminist hareket, etkisini on dokuzuncu yüzyılda hissettirmeye başlamıştır. On dokuzuncu yüzyıldan günümüze üç dalga halinde yayılan bu özgürlükçü hareketin taraftarları, biyolojik farklılıkların toplumsal rolleri belirlemedeki işlevini eleştirerek kadınların ataerkil düzende haksız bir muamele gördüğünü ve bireyselliğinin görmezden geldiğini yüksek sesle tüm dünyaya duyurmak için çabalamıştır. Erkekleri iktidar, özne ve vatandaş olarak; kadınları da eş, anne ve erkeğe tabi bir varlık olarak gören ataerkil geleneği görünür kılarak erkek ve kadın arasında ortaya konan derin uçurumu kapatma mücadelesine girişmişlerdir. Politik bir zeminde başlayan bu mücadele, kendini kültürel alanda da göstermiş ve kadınlar, yazın ve tiyatro alanlarında kadınların gözünden ortaya konulmaya başlamıştır.

Feminizm, İngiltere'de işçi sınıfı arasında yaygınlaşarak kendini sosyalist bir hareket olarak göstermiştir (Reinelt, 1996:81). İngiliz tiyatrosuna etkisi ise ikinci avangard dönemin yaşandığı 1970'li yıllarda görülmüş ve tiyatroya köklü değişiklikler getirmiştir. 'Özel olan politiktir' anlayışı merkeze konularak kadınların ev içinde yaşadıkları problemleri ve toplumsal bir varlık olarak ötelenmişlikleri kadın oyun yazarları tarafından tiyatrodaki çeşitli feminist stratejilere başvurularak anlatılmaya çalışılmıştır. Bu sayede kadınlarla ilgili kalıplaşmış toplumsal değer yargılarını kırmak ve onlar için bir özgürlük alanı yaratılmak istenmiştir. Kadın Özgürlük Hareketi'ne destek veren ve kadınların bu haklı mücadelelerini kalemlerinin gücüyle

ortaya koymaya çalışan İngiliz oyun yazarlarının başında ise Carly Churchill, Pam Gems ve Timberlake Wertenbaker gibi öncü isimler gelir. Her bir isim oyunlarında kadın deneyimini, erkek egemen sistem tarafından kadına dayatılan ikincilliğin içini boşaltarak ve erkek egemen tiyatro geleneğini yapıbozuma uğratarak anlatmışlardır. Erkek egemen sistemin baskılarına maruz kalan kadınların sorunlarını gözler önüne sermek ve onlara kız kardeşlik bilinci aşılayarak toplumsal değişim konusunda cesaretlendirmek isteyen bu kadın oyun yazarları, birtakım feminist stratejilere başvurarak kadın mücadelesinin haklı sesini duyurmaya çalışmıştır. Söz konusu feminist stratejileri içerik, biçim ve uygulama olmak üzere üç başlık altında toplamak ve Churchill, Gems ve Wertenbaker'ın öne çıkan oyunları üzerinden örneklerle detaylandırmak bu çalışmanın temel amacıdır.

2.1. İçeriğe Dayalı Feminist Stratejiler

Ataerkil düzen biyolojik farklılıkları ön plana çıkarıp erkek ve kadın arasında birtakım ayrımlar yaparak erkeğin kadından üstün olduğu söylemini geliştirmiş ve bunu toplumsal yapıya dayatmıştır. Kadının duygusal, korunmaya muhtaç, erkeğine ve ailesine hizmet etmekle yükümlü, evinden sorumlu bir varlık olduğu düşüncesi üzerine kurulu bu baskın söylem, toplumsal ve politik alanda olduğu gibi kültürel alanda da yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Erkek egemen kültürün elinde olan tiyatro da kadının ikincilliğini onaylayan ve devam ettiren bir kurum olarak işlev görmüştür. 1970'li yıllarda İngiliz tiyatrosunda kadın oyun yazarları, erkek egemen kültürel söylemin kurgusallığını ortaya koymak çabasıyla oyunlar üretmeye başlayarak tiyatrodaki etkili bir kadın söylemi ve kültürü yaratmaya çalışmışlardır. Tiyatrodaki yirminci yüzyılın başlarına kadar erkek oyun yazarlarının kaleminden kısıtlı ve tek taraflı bir bakış açısı ile anlatılan kadınlar, özellikle 1970'li yıllardan sonra kadınların gözünden anlatılmaya başlanmıştır. Kadınları ilgilendiren kadınlık, annelik, evlilik ve cinsellik gibi çeşitli konular, kadın oyun yazarlarının kaleminden daha gerçekçi ve ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Feminist oyun yazarları tiyatronun dönüştürücü gücünden yararlanarak, özne konumundaki erkeğin yanında önemsiz birer yan karakter olarak çizilen kadınları oyunlarının başkahramanı olarak ortaya koymuşlar ve kadınların başından geçen olayları onlara özgü bir üslûpla seyirciye aktarmışlardır.

Churchill, Gems ve Wertenbaker başta olmak üzere İngiliz feminist oyun yazarları; erkek egemen yazın geleneğindeki konu seçimlerini, anlatım tarzlarını ve temsil biçimlerini sorunsallaştırmışlardır. Kadınlık, dişilik, otorite, annelik, cadı avları, cinsellik, ensest, kürtaj, tecavüz, pornografi, evlilik, sosyal hak arayışları, erkek egemen teknoloji ve kız kardeşlik bağı gibi kadınların odak noktasında yer aldığı konuları oyunlarında ele almışlardır. Kadın-erkek ilişkisine, kadın-güç ilişkisine ve toplumsal cinsiyet rollerine odaklanıp bir anne, bir eş ve bir kadın olarak kadının toplumdaki yerini sorgulamışlardır. Bunu yapmadaki temel amaç, toplumsal yapıya yerleştirilmiş geleneksel kadın imgelerini yıkmak ve kadınların ataerkil düzenin bas-

kısına karşı verdikleri zorlu yaşam mücadelelerini gözler önüne sererek seslerini duyurmaktır. Feminist oyun yazarları, seçtikleri konular ve iletmek istedikleri mesajlar doğrultusunda kadınların sorunlarına dikkat çekmişler; ataerkil düzenin yaşam biçimlerinden dolayı dışladığı güçsüz kadınları, ataerkil değerleri benimseyip düzenin bir parçası haline getirilen kadınları, bu baskıcı düzenin kurallarını reddedip ona karşı direnen güçlü kadınları ve kız kardeşlik bağı ile birbirine bağlı kadınları oyunların öznesi yapmışlardır. Kadınların toplumsal bir özne oluşlarına vurguda bulunarak onları hem güçlü hem de zayıf yanlarıyla beraber detaylı bir şekilde ortaya koymuşlardır.

Sosyalist-feminist tiyatronun önde gelen isimlerinden biri olarak kabul edilen İngiliz oyun yazarı Caryl Churchill (Reinelt, 1996:81), yazarlık kariyeri boyunca toplumsal sorumluluğunun bilincinde bir yazar olarak toplumun genel sorunlarıyla ilgilenmiş ve yazdığı kadın merkezli oyunlarıyla da kadın mücadelesine destek olmuştur. Oyunlarında kadın-erkek mücadelesini kız kardeşlik bilincine ve toplumsal değişime vurgu yaparak ortaya koyan yazar, ezilen kadınların seslerini duyurmuştur. Yazar, *Vinegar Tom* (1976) adlı oyununda yaşam tarzlarıyla ilgili yaptıkları seçimden dolayı ataerkil düzen tarafından dışlanıp 'cadı' yaftası ile sistem dışı edilmeye çalışan bir grup kadının mücadelesine odaklanır. Yazar, oyununda "sadece kadınlara dayatılan değil zaman zaman da kadınlar tarafından içselleştirilen garip imgelerin sinsi gücünü keşfetmeye" (Basourakos, 2012:280) çalışırken ataerkil düzenin baskıcı politikalarını da görünür kılar. Cinsel politika üzerine kurulu *Cloud Nine* (1979) adlı oyununda cinsel tercihlerinden dolayı erkek egemen ideoloji tarafından dışlanmış karakterleri merkeze koyarak devlet ve aile kurumunu sorunsallaştırır ve kadın ile erkeğe yüklenen toplumsal cinsiyet rollerinin kültürün birer inşası olduğunu ve kurgusallığını ortaya döker. Tarih boyunca kadınların farklı şekillerde ataerkil düzenin baskısına uğradığını gösteren *Top Girls* (1982) adlı oyununda ise kadın ve güç ilişkisini modern bir bakış açısıyla ve tarihi tersten okuyarak irdeler ve ataerkil-kapitalist düzenin kadın üzerindeki baskıcı tutumunu gözler önüne serer.

İngiliz feminist tiyatrosunun güçlü seslerinden Pam Gems, feminist hareketi bir tür arkadaşlık ve samimiyet olarak görür (1996:30). Yazar tiyatronun toplumu, insanları, hatta kendi kendisini değiştirme gücü olduğuna inanarak, tiyatroyu kadın mücadelesine destek olması ve toplumsal değişimi sağlaması için bir araç olarak kullanır (Gems, 1996:31). Tiyatronun değiştirici ve dönüştürücü gücünden ilham alan yazar oyunlarında kadınların bir anne, bir eş ve belki de en önemlisi bir birey olarak sorunlarını işleyip her iki cinsin üyesinin dünyayı ve yaşamı güzelleştirmek adına birbirine karşı anlayış göstermesi ve ortak sorumluluklar alması gerektiği düşüncesinin altını çizer (Takkaç, 2006:163). Yazarın *Loving Women* (1984) adlı oyunu aynı adamı seven modern iki kadının, ataerkil düzene karşı verdiği mücadeleyi ve kaldıkları ikilemleri ele alır. Oyunun başkarakterleri Crystal ve Susannah 1970 sonrası Kadın Özgürlük Hareketi'nin etkisiyle ortaya çıkan özgür iki kadındır; ancak

modern dönemde hâlâ erkeğin ihtiyaçları ve arzuları doğrultusunda şekil almaya zorlanmaktadır. Yazar meşhur Parisli şarkıcı Edith Piaf'ın hayatını konu alan *Piaf* (1979) adlı oyununda ise Piaf'ın bir kadın olarak ataerkil-kapitalist topluma karşı verdiği yaşam mücadelesini ve onurlu duruşunu ortaya koyar. Piaf, yaşamının son anına kadar “kadınların esaslı dayanıklılığına inancın şimdiye kadarki en açık ifadesi” (Wandor, 2007:163) olarak ortaya çıkmıştır. Gems'in Fransız yazar Alexander Dumas fils'in *Camille* (1848) romanından ilham alınarak yazdığı *Camille* (1984) adlı oyunu, ataerkil-kapitalist sistemin bir başka yüzünü gözler önüne serer. Oyun ataerkil düzen tarafından çocuğu ve aşkı arasında bırakılan, yaşadığı tüm zorluklara rağmen çocuğuna iyi koşullar sağlamak adına fedakârlıktan kaçınmayan Marguerite'nin hikâyesine odaklanır ve ataerkil düzen tarafından sömürülen bu kadını düzene yenik düşmüş olsa da asil bir kadın olarak çizer. Aynı evde yaşayan dört modern kadının hayatına odaklanan *Dusa, Fish, Stas and Vi* (1977) adlı oyunda ise kadın bedeninin bir meta olarak kullanılması sorunsallaştırılarak ataerkil düzenin beden politikaları ortaya dökülür.

Feminizmin kültürel ve politik bir müdahale alanı ve tüm kadınları kucaklayan uluslararası bir hareket olması gerektiğine inanan Amerika doğumlu İngiliz oyun yazarı Timberlake Wertenbaker (2004:129), oyunlarında kadın-erkek mücadelesini, birey-güç ilişkisini, dil ve kimlik sorunsalını irdeler. Werterbaker oyunlarında sadece erkeklerin değil kadınların da güç elde ettiklerinde hemcinslerine karşı kötü muamelede bulunmalarının mümkün olduğunu belirtip kadınların ataerkil düzen karşısında elde ettiği gücün büyümesine kapılmamaları gerektiğinin altını çizer (1984:41). Birey ve güç ilişkisinin bir denge işi olduğuna dikkat çeken yazar, *The Grace of Mary Traverse* (1985) adlı oyununda kadın ve güç arasındaki ilişkiyi, babası tarafından bir hanımefendi gibi yetiştirilmeye çalışılan Mary adlı başkarakterin, erkek egemen dünyada güç arayışına girişmesi ve erkeğe atfedilen birtakım rollerle bütünleşmesi çabasıyla gösterir. Mary, güç arayışıyla ve etrafındaki kadınlara yönelik tutumuyla İngiltere'nin ilk kadın başbakanı Margaret Thatcher ile özdeşleştirilmiştir (Shih, 2010:45). Yazarın *The Break of Day* (1995) adlı oyunu feminist hareketin Avrupa ve Amerika'da kadınlar tarafından içselleştirildiği 1990'lı yıllarda geçmektedir ve Tess, Nina ve April adlı modern ve güçlü üç kadın karakterin ertelediği annelik olgusuna odaklanmaktadır. Her bir kadın, erkek egemen çalışma sektöründe başarılar elde edip feminist hareketin öne çıkardığı başarı ülküsünü gerçekleştirmiş olsalar da anneliği erteleyerek bu hareket içindeki görüş ayrılıklarını da ortaya koyarlar. *The Love of the Nightingale* (1989) adlı oyununda ise yazar, Procne ve Philomele mitini alıp kadın bakış açısı ile yeniden yorumlar. Eniştesinin tecavüzüne uğrayan ve dili kesilerek bunu ifade etmesi engellenen Philomele, ablası Procne ile iş birliği yapıp tecavüzcü kocayı cezalandırır ve kadınların birlik olduklarında nelelerin üstesinden gelebileceklerini gösterir. Oyun, dili kesilerek sessizliğe mahkûm edilen sesinin ne kadar gür ve şiddetli çıkabileceğini, dayanışma içinde olmanın önemini vurgulayarak ortaya koyar.

Churchill, Gems ve Wertebaker gibi feminist oyun yazarlarından seçilen oyun örneklerinde görüldüğü üzere feminist oyun yazarları, ataerkil düzenin yok saydığı kadınları ve onlarla ilgili konuları oyunlarının merkezine yerleştirip kadınları da oyunlarının başkahramanı yaparak feminist harekete destek sunarlar. Özgürlükçü kadın mücadelesinin kültürel-toplumsal yapı içinde etkin bir söylem üretmesine katkı sağlarlar. Konu ve karakter bağlamlarında bir çeşitlilik sunan feminist oyun yazarları, baskıcı-kapitalist-ataerkil sisteme karşı kadınların aralarında oluşturacakları birliğin ve beraberliğin nasıl onları sisteme karşı büyük bir tehlike olarak ortaya çıkaracağını gösterip bunun toplumsal değişim için şart olduğunun da altını çizerler.

2.2. Biçime Dayalı Feminist Stratejiler

İngiliz feminist oyun yazarları, erkek yazın geleneğine meydan okuyarak kadına özgü yeni anlatım biçimleri geliştirmeyi ve mevcut anlatım biçimlerini de yapıbozuma uğratarak yeni bir bakış açısıyla sunmayı amaçlamışlardır. Alman tiyatro kuramcısı Bertold Brecht'in 1930'larda kuramsallaştırdığı Epik Tiyatro'nun tarihselleştirme, yabancılaştırma etkisi ve gestus gibi teknikleri; ataerkil düzenin cinayetçi politikalarını açığa çıkarma niyetinde olan feminist oyun yazarlarının biçimsel açıdan başvurdukları önemli feminist stratejiler arasındadır. Oyun yazarları, erkek egemen söyleme ve bu söylemin ürettiği kültüre karşı tepkilerini Brecht'in yenilikçi tekniklerinden faydalanarak görünür kılarlar ve politik bir karşı duruş sergilerler.

Brecht'in tarihselleştirme tekniği, geçmiş çağlarda olmuş olaylarla yakın zamanlarda olan olaylar arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları göstererek tarihsel olaylardaki geçiciliği, dolayısıyla değişim olasılığını vurgulamak amacına hizmet eder. Feminist oyun yazarları tarihselleştirme tekniğinden ataerkil düzenin kadını geri plana itmesinin altında yatan tarihsel, ekonomik, ideolojik nedenleri ve kadın-erkek ilişkilerinde var olan çelişkileri ortaya çıkarma noktasında yararlanırlar. Elin Diamond'ın vurguladığı gibi "Brecht'in tarihselleştirmesi, tarihsel yansımalarındaki ideolojik nesnelğe tümünden karşı çıkar" (2006:351) ki bu durum değişimin mümkün olduğunu bize gösterir. Nitekim feminist oyun yazarları da ataerkil düzenin kadınlara yönelik uygulamalarını bugün ve geçmiş perspektifinden benzerliklerin ve farklılıkların altı çizerek vurgularken değişim olasılığını görünür kılmak istemişlerdir.

Churchill, iş yaşamında erkeklerle yarışacak bir düzeye ulaşan Marlene adlı başkarakterin çevresinde şekillendirdiği *Top Girls* adlı oyununda, Brecht'in tarihselleştirme tekniğinden faydalanır. Yazar farklı dönemlerde yaşamış Isabella Bird, Bayan Niño, Papa Joan, Sabırlı Griselda ve Dull Gret adlı beş tarihi veya kurgusal kadın karakteri Marlene'in başarısını kutlamak için verdiği davette bir araya getirir ve seyircisine tarihin farklı dönemlerinde bu kadınların maruz bırakıldığı ataerkil baskıları göstermeye çalışır. Yazar bu şekilde ataerkil düzenin kadına yönelik baskıcı-otoriter tutumunun kadınlara tarihi bir moment olarak gösterilmesinin, gerçekte top-

lumsal bir sorun olduğu ve eleştirel bir bakış açısıyla yeniden değerlendirilmesi gerektiği fikrini ortaya koyar. Ataerkil toplumda kadın mücadelesini ve baskıcı ataerkil kurumların kadına yönelik şiddetini Karen Laughlin'in deyimiyle "bir tarihçi gözüyle" (2006:290) seyircisine aktarır.

Yabancılaştırma etkisi tekniği, Brecht'in tanımlamasıyla "anlaşılması amaçlanan olgunun alışıldık, bildik olandan soyutlanarak şaşırtıcı, beklenmedik olarak dönüştürülmesi" (2011:82) anlamına gelir. Sıradan, bilindik durumların sahnede tuhaf, çarpıcı ve beklenmeyen yollarla anlatılmasıyla sağlanan yabancılaştırma etkisi seyircinin karakterle özdeşleşmesini önleyip tiyatrodaki gerçeklik yanılımasının farkına varmasını sağlayarak tutum değiştirmesine olanak tanır. Erkek egemen ideolojinin topluma dayattığı toplumsal cinsiyet rollerini ortaya çıkarmaya çalışan feminist oyun yazarları, yabancılaştırma etkisi tekniğiyle egemen ideolojinin bireylere uygun gördüğü ve normal-kabul edilir, kaçınılmaz gösterdiği kimlikleri doğal ve tanıdık olmaktan alıkoyup onları yeniden inşa sürecine sokarlar ve kadın-erkek rollerinin öğrenilmiş kalıp davranışlar olduklarını göstermeye çalışırlar (Diamond, 2006:351). Episodik bir anlatı yapısını takip etmek, zaman ve mekân öğelerini tahrip etmek, oyunculara rol dağılımı noktasında birden fazla rol vermek ya da karşı cinsten kişilere kadın-erkek rollerini oynatmak ve oyun içinde şarkılar kullanmak gibi yöntemler feminist oyun yazarlarının oyunlarında en çok başvurdukları yabancılaştırma etkisi teknikleridir.

Churchill deneyselliği ile dikkat çeken oyunu *Cloud Nine*'da hem tarihselleştirme hem de yabancılaştırma etkisi tekniklerini kullanır. Bir taraftan ataerkil toplumun kadına ve erkeğe dayattığı cinsiyet rollerini bir taraftan da siyahi bireyler üzerinde egemenlik kurmayı amaçlayan beyaz kültürün sömürgecilik faaliyetlerini eleştiren oyununda yazar, birinci perde ile ikinci perde arasına yüz yıllık bir zaman dilimi yerleştirir; cinsiyet ve ırk politikalarını çok sayıda sahnede farklı karakterler ve farklı olaylar yoluyla ortaya koyar. Oyunun ilk perdesinde beyaz-heteroseksüel-ataerkil toplumun temsilcisi olarak tanıtılan Clive, etrafındaki herkesi temsil ettiği düzene göre konumlandırmaya çalışan baba ve ata figürüdür. Herkesten temsil ettiği düzene saygılı ve itaatkâr olmasını beklemektedir. Etrafındakilerin kendi seçimleri doğrultusunda hareket etmelerine ve bireyselliklerini ortaya koymalarına izin vermeyen bu adamın baskıcı tutumunun sonucu olarak hiçbir karakter kendi bedeni ve kimliği üzerinde söz sahibi değildir. Bir şekilde karakterler hem bedenlerine hem de kimliklerine yabancılaşmışlardır ki Churchill bu durumu rolleri tersine çevirme stratejisine başvurarak görünür kılar. Clive yüzünden kendi başlarına kimliklerini inşa edemeyen ve özgürce cinsel tercihlerde bulunamayan karakterler, rol dağılımında karşı cinsten kişiler tarafından oynanmıştır. Örneğin, kendisine itaat etmesini istediği ve kendi başına kararlar almasına izin vermediği karısı Betty; bir erkek oyuncu tarafından oynanmıştır. Homoseksüel eğilimler gösteren ve bu yüzden bir erkek gibi davranması gerektiğini sert bir dille defalarca hatırlattığı oğlu Edward, bir kadın oyuncu tarafından oynanmıştır. Clive'in kızı Victoria ise daha küçük olmasından, özellikle

de bir kız çocuğu olmasından dolayı bu düzen içinde herhangi bir işleve ve ona kendini ifade etme fırsatı tanıyan bir bedene bile sahip değildir. Bu yüzden seyircinin karşısına Victoria'yı temsilen oyuncak bir bebek çıkartılmıştır. Churchill, kadın-erkek rollerini tersine çevirirken seyircisinden kadınlara ve erkeklere giydirilmiş cinsiyet rollerine eleştirel bir mesafeden bakmasını bekler. Eleştirmen Austin E. Quigley'ye göre, "oyuncu ve karakter arasındaki çatışma, sunulan imajlar kabul edilip sahiplenildiğinde bize neyin kazanılıp neyin kaybedildiğini hatırlatır. Ancak daha da önemlisi, genel olarak benimsenmiş rollerin karakterin doğasına uymadığı, bu rollerin sonradan edinilmesi gerektiğinin ayırıcına varılmasıdır" (1989:32). Söz konusu oyunda da geleneksel anlayışın tersine kendi cinsiyetleri dışındaki oyuncular tarafından oynanan karakterler seyircide bir yabancılaştırma etkisi yaratarak toplumsal cinsiyet rollerinin kurgusallığını, dolayısıyla sonradan edinilmiş olduklarını ortaya koymuşlardır.

Brecht tiyatrosunun göze hitap eden tekniklerinden biri olan gestus, oyuncunun (söz, ses tonu veya beden hareketi gibi) tavır ve davranışları ile durumla alakalı kişisel yaklaşımını ifade etmekle birlikte o durumu yaratan toplumsal, sınıfsal ve tarihsel kalıpları da ortaya koyması anlamına gelir. Feminist oyun yazarları, erkek egemen ideolojinin kadın ve erkek davranışlarına gizlice yerleştiği kültürel kurguları açığa çıkarmak ve ataerkil ilişki biçimlerini ortaya dökmek için bu teknikten faydalanırlar. Brecht tiyatrosunun teşhir etmeye ve gözler önüne sermeye dayalı gestus tekniğinin "saklı ya da tabiatı değiştirilmiş toplumsal ve hiyerarşik ilişkileri açığa çıkarması" (Smith, 1991:493) sayesinde feminist oyun yazarları, ataerkil düzenin topluma dayattığı davranış kalıplarının altındaki gizli anlamları seyircisine iletir. Elin Diamond'a göre, kullandıkları gestus tekniğiyle feminist yazarlar, kadınlara yönelik kalıplaşmış toplumsal tavırları görünür kılarak bunun altında ideolojik bir arka plânın olduğuna ve bu tavırların normal, değişmez olmadığına vurgu yapmışlardır. (2006:358).

Churchill *Vinegar Tom* adlı oyununun pek çok sahnesinde toplumsal gestus örneklerine yer verir ve ataerkil düzenin gizli davranış kalıplarını ve anlamlarını ortaya döker. Örneğin, Margery ile cinsel ilişkilerinde sorunlar yaşayan Jack'in, komşusu Alice ile beraber olmak için ona iki tane elma vermeyi teklif etmesi; kadın-erkek ilişkisinin geçmişten gelen tarihi ve ekonomik boyutlarını ortaya koyar. Ekonomik durumu iyi olmayan Alice'i iki elma ile kandırıp onunla ilişkiye girmek isteyen Jack'in davranışı, bize İlk Günah'ı hatırlatır (Rowe, 2009:16). Bu noktada Havva'nın yasak meyveyi yemesini sağlayarak insanoğlunun Cennet'ten kovulmasına sebep olan Şeytan ile Jack arasındaki ilişki dikkat çekicidir. Havva'nın, ataerkil düzen tarafından insanoğlunun Cennet'ten kovulup dünyada zorluklar içinde yaşamasının esas suçlusu olarak görülmesini sorunsallaştıran sahnede Churchill'in asıl amacı, erkek egemen düzenin işleyişine vurgu yapmaktır. Oyundaki bir diğer toplumsal gestus örneğine göre, Margery ve eşi Jack'in iyi gitmeyen cinsel hayatları Margery'nin süttten yağ elde etmek için gösterdiği çabada ifade bulur (Rowe,

2009:11). Cinsel anlamda kocasını tatmin edemeyen Margery, süttten yağ elde edebilmek için boşuna bir uğraş vermektedir. Margery'nin kocasına kek yapmak için kullanmak istediği yağ, tüm çabasına rağmen bir türlü ortaya çıkmamaktadır. Kadın cinsinin erkeği memnun etmek için giriştiği sonsuz uğraş, Margery'nin yağ çıkarma makinesine öfkelenişi ve ona “gel yağ gel, gel yağ gel” (Churchill, 1996:145) diye yakarışında ortaya çıkar. Margery'nin bu davranışlarının altında cinsel anlamda Jack ile yaşadığı sorunlu karı-koca ilişkisi yatar ve bünyesinde kadının memnun etme, bakma, büyütme rollerini açığa çıkartan toplumsal bir gestus örneğini barındırır.

Feminist oyun yazarları, merak unsurunu ön plana çıkaran ve seyirciyi oyun sonuna odaklandıran çizgisel anlatı yapısı yerine, çoğunlukla ana düşüncenin her bir sahnede farklı karakterler ve farklı olaylar yoluyla temsil edildiği döngüsel bir anlatı yapısını takip ederler. Giriş, gelişme, sonuç bölümünden oluşan gerçekçi anlatı, pek çok feminist kuramcı ve oyun yazarı tarafından “kadın deneyimine ters düşen” (Aston, 1995:37) ve “dişil özne için yabancılaştırıcı” (Aston, 1995:37) bir durum olarak yorumlanır. Feminist oyun yazarları kadın bedeninde her ay tekrarlanan âdet döngüsü ile doğum deneyimi gibi durumlara dikkat çekerek döngüsellik olgusu ışığında kadın bedeni ve doğa arasında benzerlikler olduğuna inanırlar ve bu döngüsellliği biçime dayalı bir anlatım stratejisi olarak kullanırlar. Nitekim bu durumu, feminist filozof Mary Daly'nin kadın bedeni ve doğadaki mistik güçler arasındaki ilişkiyi göz önünde bulundurarak kadınlara kendilerini ifade edebilecekleri yeni anlatım biçimleri bulmaları yönünde yaptığı çağrıyla somutlaştırmak mümkündür (1990:125). Feminist oyun yazarları, eril üretimi çizgisel anlatı yapısını tahrip ederler ve kesinlikten uzak, belirsiz, değişken ve kronolojik yapıyı takip etmeyen bir anlatımı benimserler. Olayları doruk noktasına taşıyıp oyun sonunda ruhu arınmaya götüren bir süreç izlemeyip vermek istedikleri mesajlar doğrultusunda oyunlarını episodik bir anlatı yapısı içinde şekillendirmeyi tercih ederler.

Feminist oyun yazarları, oyunlarını çoğunlukla açık uçlu sonlarla bitirirler. Bu şekilde ataerkil toplumda kadınlarla ilgili durumları ve onların sorunlarını ortaya koyarak seyirciyi bunlar üzerine düşünmeye ve çözümler bulmaya yönlendirmek isterler. Oyunların sonları kimi zaman gelecek adına umut vaat ederken kimi zaman da var olan durumları gözler önüne sererek yoruma açık bırakılır. Örneğin, oyun yazarının görevinin soru sormak olduğunun altını çizen Wertenbaker (1984:45), kadına yönelik şiddeti tartıştığı *The Love of the Nightingale* adlı oyununu açık uçlu bir sonla bitirir. Oyunun açık uçlu sonunda, Philomele ve kardeşi Procne'nin Philomele'a tecavüz olayının intikamını almak için Tereus'a oğlunu öldürtmeleri ardından onlara zarar vermeye yeltenen Tereus'ın çabasının Tanrılar tarafından boşa çıkarılması, yani Tanrılar tarafından her birinin kuşa çevrilmesi yer alır. Philomele bir bülbüle, Procne bir serçeye, Tereus bir ibibik kuşuna dönüştürülür. Oyunun sonunda bülbüle dönüşen Philomele, Tereus'ın öldürülen oğlu Itys'e birtakım sorular sormakta; ancak Itys sorulan soruları cevapsız bırakmaktadır:

PHILOMELE: Tereus'ın dilimi kesmesinin neden yanlış olduğunu anlıyor musun?

ITYS: Canını acıttı.

PHILOMELE: Evet, ama neden yanlıştı bu?

ITYS: (*sıkılmış*) Bilmiyorum. Niçin yanlıştı?

PHILOMELE: Yanlıştı çünkü-

ITYS: Yanlış ne demek?

PHILOMELE: Doğru olmayan şeydir.

ITYS: Doğru ne? (*Bülbül öter.*) Sorular sormamı sen istemedin mi? (*Sahne kararır.*) (Wertenbaker, 1996:48).

Wertenbaker bu sonla ataerkil toplumda bastırılmış, susturulmuş kadınların seslerini duyurarak ataerkil değerleri kadın bakış açısıyla sorgudan geçirmektedir. Bu şekilde kadın-erkek ilişkisinin geleneksel temellere bağlanmadığı yeni bir dünya ümidine yer veren yazar, Jennifer Wagner'ın ifade ettiği gibi, "gerçek dinleyici kitesinin her bir üyesini tüm bu sorular için kendi yanıtlarını düşünmeye cesaretlendirmektedir" (1995:251). Esnek bir anlatı yapısına sahip olan feminist oyunların sonları, bu örnekte de görüldüğü gibi, oyun yazarlarının seyircisine iletmek istediği mesajlar doğrultusunda şekillenir. Çoğu feminist oyun yazarı oyunlarının sonlarını seyircinin yorumuna açık bırakmayı tercih eder. Bu noktada seyirci, zihnini olası sonlar üretmek için aktif tutmaya ve sorunlara yönelik çözümler üretmek için düşünmeye davet edilir.

Yapıbozum tekniği, feminist oyun yazarlarının başvurduğu biçime dayalı bir diğer feminist stratejidir. Feminist oyun yazarları yapıbozum tekniğiyle ataerkil düzenin topluma dayattığı erkek-kadın, heteroseksüel-homoseksüel gibi ikili karşıtlıkları alaşağı ederler ve baskıcı cinsiyet politikalarını açığa çıkarırlar. Erkek egemen yazın anlayışına meydan okuyarak erkek üretimi eserleri kadın bakış açısıyla yeniden yorumlarlar ve rolleri tersine çevirirler. Eleştirmen Kate Nash'e göre yapıbozum feminist oyun yazarlarının oyunlarında "baskıcı kimliklerin yapısında farklılıkların nasıl bastırıldıklarını göstererek bu kimliklere karşı bir direnç stratejisi" (1994:71) olarak ortaya çıkar. Ataerkil düzenin cinsiyetçi politikalarına dikkat çekmek isteyen feminist oyun yazarları, yapıbozum tekniği yardımıyla "yeni bir hiyerarşi kurmaktan ziyade karşıtlık düşüncesinin varsayılan tüm kategorilerinde farklılığın daimî olduğunu göstererek zıtlıklar sistemini yerinden ederler" (Davidson, Wagner & Ammons, 1995:241). Kadın-erkek karşıtlığı başta olmak üzere cinsiyetler arasında ayırım yapan her türlü karşıtlığın altını oyarlar ve farklılıkları öne çıkarırlar. Ataerkil düzenin kadının ikincilliğini meşrulaştırmak ve bunu toplumsal yapıya yansıtma için ürettiği kadın imajlarını yerinden ederler ve erkekler tarafından kadına biçilmiş kimliğin kısıtlayıcılığını göstermeye çalışırlar. Bir yapıbozum stratejisi olarak erkek

egemen söylemin ürünü olan mitleri feminist bakış açısıyla yeniden yorumlarlar. Örneğin, Wertebaker kadının ataerkil düzen tarafından sesi kısılarak pasif bırakılmasına karşılık tepkisini *The Love of the Nightingale* oyununda dili kesilen Philomele'yi ele alan miti feminist bir açıdan okuyarak ortaya koyar. Yazar mitte yaptığı değişikliklerle ataerkil düzenin kadına yönelttiği şiddetin boyutlarını gözler önüne serer ve feminist bir bilinçlenme kazanarak iki kız kardeşin, şiddet yoluyla kadın üzerinde egemenlik kuran erkeğe karşı nasıl güçlenebildiğini/zafer kazanabildiğini gösterir.

2.3. Uygulamaya Dayalı Feminist Stratejiler

Feminist oyun yazarları, uygulamaya dayalı bir strateji olarak oyun yazarını merkeze koyan hiyerarşik anlayışı reddedip oyun üretiminde her bir üyenin fikirlerinin önemsendiği çoğulcu bir anlayışı takip ederler, yani iş birlikçi bir yazım anlayışıyla oyunlarını üretirler. Oyunun üretim safhasında oyun yazarından yönetmene, oyuncuya, seyirciye ve kostüm hazırlayıcısına kadar herkesi önemseyen bu iş birlikçi yazım anlayışı, erkek egemen düzenin onayladığı tek merkezci oyun yazım sürecini yıkmaya ve ayrıca kadınların ataerkil düzene karşı verdikleri mücadelelerinde sahip olmaları gereken birlik-beraberlik duygusunu öne çıkarmaya yönelik bir strateji olarak devreye sokulur.

1960 sonrasında İngiltere'de kurulan Joint Stock ve Monstrous Regiment gibi feminist tiyatro grupları, kadın oyun yazarlarına farklı biçimlerde ataerkil düzenin baskılarına maruz kalmış ve bu düzene karşı mücadele veren kadınlarla bir araya gelme fırsatı sunmuştur. Onlara uygun çalışma ve araştırma ortamları sağlamaya çalışmışlardır. Ortak deneyimlerin paylaşıldığı 'bir araya gelme toplantılarında' paylaşılanlar, yenilikçi ve deneysel yaklaşımlar ve çeşitli feminist stratejiler ile tiyatro metinlerine dönüştürülmüştür. Örneğin, Churchill *Light Shining in Buckinghamshire* (1976), *Fen* (1983) ve *Cloud Nine* oyunlarını Joint Stock tiyatro grubunun; *Vinegar Tom* oyununu Monstrous Regiment tiyatro grubunun ona sağladığı olanaklar sonucunda üretmiştir. Churchill, verimsiz topraklarda yaşayan işçilerin, özellikle de kadın işçilerin yaşamlarını konu aldığı *Fen* oyununu yazabilmek için Joint Stock tiyatro grubunun üyeleriyle birlikte insanların geçimlerini tarımla sağladıkları East Anglia bölgesindeki çorak topraklara gidip bir araştırma sürecine başlamış ve köylülerle birlikte yaşayıp onların zorlu yaşam koşullarına şahitlik etmiştir (Churchill, 1987:80). Churchill *Cloud Nine* oyununu ise atölye çalışmalarına büyük önem veren Joint Stock tiyatro grubu ile üç haftalık atölye çalışması ve altı hafta süren provalar sonucunda üretmiştir. Bu iş birlikçi çalışma olmadan aynı oyunu üretemeyeceğini söyleyerek yazar (Churchill, 1996:245), iş birlikçi yazım anlayışının önemine vurgu yapmıştır. İş birlikçi yazım anlayışı; erkek egemen kültürün tiyatrodaki hiyerarşik yapılanmayı reddetmek, kadınların seslerini duyurabilmek için yenilikçi ve deneysel uygulamalar geliştirmek ve grup bilinci oluşturabilmek açılarından feminist oyun yazarlarına destek sunmuştur.

3. Sonuç

Feminist hareket, 1970'lerden itibaren İngiliz tiyatrosunda büyük bir ivme kazanmıştır. Caryl Churchill, Pam Gems ve Timberlake Wertenbaker gibi önemli kadın yazarlar başta olmak üzere feminist oyun yazarlarının çabalarıyla kadınların sesleri tiyatrodaki duyurulmaya çalışılmıştır. Tiyatroda bir kadın söylemi geliştirilmek istenmiş ve bu doğrultuda kadınlar için eserler üretilmeye başlanmıştır. Feminist oyun yazarları, erkek egemen toplumsal yapı içinde kadınların cinsiyetlerinden dolayı baskı altında tutulmalarına karşı tepkilerini oyunlarında içerik, biçim ve uygulama bağlamlarında uyguladıkları birtakım stratejilerle ortaya koymuşlardır.

Kadınlara, onların sorunlarına ve deneyimlerine yer vermeyen erkek üretimi oyunlara karşılık içerik bakımından kadınları ilgilendiren kürtaj, ev içi şiddet, kadın-erkek ilişkisi, kadın-güç ilişkisi, annelik, cadı avları, evlilik, tecavüz, cinsel istismar, sosyal hak arayışları ve erkek egemen teknoloji gibi konularda oyunlar yazmışlardır. Oyunlarda dile getirilen konular kadınları ilgilendiren konular olduğundan doğal olarak ana karakterler de kadınlardan oluşmuştur. Oyunların ana karakterleri olarak ataerkil düzenin yaşam biçimlerinden dolayı dışlayıp güçsüz bıraktığı kadınlar; ataerkil değerleri benimseyip düzen ile bütünleşmiş kadınlar; düzenin kurallarını reddederek ona karşı güç elde etmiş kadınlar ve yirminci yüzyıl feminist hareketin etkisiyle kimliklerini inşa etmiş kadınlar seçilmiştir. Oyunlarda yer verilen erkek karakterler ise genellikle kadınlara şiddet uygulayan, onları kontrol altında tutmaya çalışan ve onların toplumsal alanda değersiz birer varlık olduğunu vurgulayan karakterlerdir. Feminist oyun yazarları oyunlarında ataerkil düzenin, ekonomik, toplumsal ve kültürel alanlarda kadınları maruz bıraktığı baskıları dile getirirken; kadınları da kız kardeşlik bağı etrafında dayanışma içinde olmaya ve ataerkil düzenin sömürüsüne karşı direnç gösterip toplumsal değişim sağlamak için aktif roller üstlenmeye teşvik etmek istemişlerdir.

Feminist oyun yazarları erkek egemen yazın geleneğine karşılık, biçime dayalı birtakım stratejiler de geliştirmişlerdir. Erkek yazın anlayışına meydan okuyarak kadına özgü anlatım biçimleri kullanmaya veya mevcut anlatım biçimlerini politik söylemlerine göre düzenleyip bu şekilde ataerkil toplumda kadın sorunlarını dile getirmeye çalışmışlardır. Ataerkil düzene karşı politik bir karşı duruş sergilemek amacıyla Brecht'in geliştirdiği tarihselleştirme, yabancılaştırma etkisi ve gestus gibi tekniklerden sıkça faydalanmışlardır. Giriş, gelişme ve sonuç modelini izleyen çizgisel anlatı yapısını terk edip yerine döngüsel bir anlatı yapısını takip etmişlerdir. Bir diğer ifadeyle kadın doğasını açığa çıkaran parçalı, kesik ve sembolik bir anlatımı tercih etmişler ve ana düşünceleri bölümlere ayrılmış yapılarla farklı bakış açılarından defalarca anlatmışlardır. Bu yapı, sadece oyun sonunu değil bir bütün halinde oyunu önemli hale getirmiştir. Oyunlar çoğunlukla açık uçlu sonlarla bitirilerek seyirci, kadın sorunsalı üzerine düşünmeye davet edilmiştir. Feminist oyun yazarları, erkek

egemen söylemin üretimi her türlü ikili karşıtlığı yapıbozuma uğratmışlardır. Yapıbozum tekniğiyle ataerkil düzen tarafından belirlenmiş cinsiyet inşası sekteye uğratılmak ve ataerkil yapılanmanın gerçek yüzü deşifre edilmek istenmiştir.

Feminist oyun yazarları, uygulamaya dayalı bir feminist strateji olarak işbirlikçi bir yazım anlayışı ile oyunlar üretmişlerdir. *Monstrous Regiment* ve *Joint Stock* gibi önemli feminist tiyatro gruplarının sağladığı uygun çalışma ve araştırma ortamları sayesinde oldukça deneysel ve yenilikçi oyunlar ortaya çıkarılmıştır. Yazarı merkeze yerleştiren geleneksel anlayışın aksine her bir üyenin aktif olduğu işbirlikçi anlayış, kadınlara dayanışmanın ve grup bilincinin önemini göstermeye yönelik bir anlayıştır. Sonuç olarak, yirminci yüzyılın sonunda İngiliz feminist oyun yazarları feminist hareketin öne çıkardığı toplumsal değişim ülküsüyle içerik, biçim ve uygulama bağlamlarında tiyatroya yenilikler getirmişler ve kadınların seslerini tüm dünyaya duyurmaları için katkı sağlamışlardır.

Kaynakça

- Aston, Elaine. (1995). *An Introduction to Feminism and Theatre*. London: Routledge.
- Basourakos, John. (2002). "Witches, Matriarchs, and Whores: Casting Intrasexual and Intrasexual Oppression in Caryl Churchill's *Vinegar Tom*", *The Explicator*, Sayı:70(4), s. 279-282.
- Betsko, Kathleen & Koenig, Rachel. (1987). *Interviews with Contemporary Women Playwrights*. Beech Tree Books: New York.
- Bertolt, Brecht. (2011). *Epik Tiyatro*. Kamuran Şipal (Çev.). İstanbul: Can Matbaacılık. (Orijinali 1959'da yayınlanmıştır).
- Churchill, Caryl. (1996). *Plays 1*. London: Methuen.
- Daly, Mary. (1990). *Gyn/Ecology: The Metaethics of Radical Feminism*. Boston: Beacon Press.
- Diamond, Elin. (2006). "Brechtien Kuram/Feminist Kuram Jestik Bir Feminist Eleştiriye Doğru". *Mimesis*. Aysel Yıldırım (Çev.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi. (Orijinali 1988'de yayınlanmıştır).
- Goodman, Lizbeth & Gay, Jane de. (1996). *Feminist Stages Interviews with Women in Contemporary British Theatre*, The Netherlands: Routledge.
- Komporály, Jozefina. (2004). "Maternal Longing as Addiction: Feminism Revisited in Timberlake Wertenbaker's *The Break of Day*". *Journal of Gender Studies*, Sayı: 13 (2), s. 129-138.

- Laughlin, Karen. (2006). "Brechtien Kuram ve Amerikan Feminist Tiyatrosu". *Mimesis*. Çağıl İvak (Çev.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları. (Orijinali 2005'te yayınlanmıştır).
- Nash, Kate. (1994). "The Feminist Production of Knowledge: Is Deconstruction a Practice for Women". *Feminist Review*, Sayı:47, s. 65-77.
- Oxford Companion to Women's Writing in the US: Deconstruction and Feminism*. (1995). Davidson, Cathy N., Wagner, Linda & Ammons, Martin Elizabeth (Ed.). Oxford: Oxford University Press.
- Reinelt, Janelle. (1996). *After Brecht: British Epic Theater*. Michigan: University of Michigan Press.
- Rowe, Danelle. (2003). *Power and Oppression: A Study of Materialism and Gender in Selected Drama of Caryl Churchill*. Yüksek Lisans Tezi, University of South Africa, South Africa.
- Quigley, Austin E. (1989). "Stereotype and Prototype: Character in the Plays of Caryl Churchill". Enoch Brater (Ed.). *Feminine Focus: The New Women Playwrights*. New York: Oxford University Press. s. 25-52.
- Shih, Yi-chin. (2010). *History and Gender in Timberlake Wertenbaker's Plays*. Doktora Tezi, National Chengchi University.
- Smith, Iris. (1991). "Brecht and the Mothers of Epic Theater". *Theatre Journal*, Sayı: 43(4), s. 491-505.
- Stephenson, Heidi & Langridge, Natasha. (1984). *Rage and Reason, Women Playwrights on Playwriting*. London: Macmillan Press.
- Takkaç, Mehmet. (2006). "Female Survival in the Contemporary Society Without Causing Feminist Polemic as Reflected in Pam Gems' *Piaf*, *Camille*, and *Loving Women*". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 8(2), s. 239-251.
- Wagner, Jennifer A. (1995). "Formal Parody and the Metamorphosis of the Audience in Timberlake Wertenbaker's *The Love of the Nightingale*", *Papers on Language and Literature*, Sayı: 31(3), s. 227-254.
- Wandor, Michelene. (2007). *Carry on, Understudies, Theatre & Sexual Politics*, London: Routledge.
- Wertenbaker, Timberlake. (1996). *Plays 1*. London: Faber and Faber.
- (2004). "Maternal Longing as Addiction: Feminism Revisited in Timberlake Wertenbaker's *The Break of Day*". Jozefina Komporály (Akt.). *Journal of Gender Studies*, Sayı: 13 (2), s. 129-138.

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Atatürk University Journal of Faculty of Letters
Sayı / Number 64, Haziran / June 2020, 327-335

MOĞOL YÖNETİMİNE KARŞI ORTAYA ÇIKAN BİR HALK HAREKETİ
“SEMERKAND SERBEDÂRİLERİ”*

A Civil Commotion Against Mongol Rule “The Samarkand Sarbadars”

(Makale Geliş Tarihi: 28.02.2020 / Kabul Tarihi: 20.04.2020)

Derya COŞKUN**

Öz

XIV. yüzyıl, Moğol yönetimine karşı birçok isyan hareketinin ortaya çıktığı bir dönemdir. Horasan’da Şîa temelli ulusal mahiyette ortaya çıkan Serbedârî Hareketi, bu isyan hareketlerinden biri olup etki alanı bakımından uluslararası platformda büyük ses getirmiştir. Yönetimde söz sahibi olan Moğol idarecilerinin halka karşı acımasız ve ahlak dışı davranış sergilemeleri, dayatılan ağır vergiler ve bu vergiler toplanırken uygulanan zulüm ve haksızlıklar, halkı isyanın eşiğine getirmiştir. Moğol tahsildarlarını gören halk, çareyi evlerine sığınarak dışarı çıkmamakta bulmuştur. Moğol yönetimine karşı oluşan olumsuzluklar karşısında Horasan’da devrim niteliğinde bir halk hareketi olarak Serbedârîler ortaya çıkmıştır. Bu hareketin İran coğrafyası dışında da birçok ayağı olmakla beraber bunlardan biri de Semerkand’da meydana gelen Serbedârî hareketidir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde Mevlânazâde adlı bir kişi önderliğinde Moğol yönetimine karşı ortaya çıkan Semerkand Serbedârî hareketi ve bu hareketin etki alanı makalenin ana konusunu oluşturmaktadır.

* Bu makale, “Serbedârî Devleti’nin Siyasî, İçtimaî ve İktisadî Tarihi (1336- 1382)” adlı doktora tezinden uyarlanarak hazırlanmıştır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü; *Asst. Prof. Dr. Erzurum Technical University, Faculty of Letters, Department of History, derya.coskun@erzurum.edu.tr*. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7161-5430>.

Anahtar Kelimeler: Semerkand, Serbedârîler, Moğol, İsyân, Horasan.

Abstract

The 14th century is an era when many uprisings took place against the Mongol rule. The Sarbadar movement, which emerged as a Shia-based national movement in Khorasan, is one of them and it created a tremendous impression around the world. The ruthless and unethical attitudes of the Mongol rulers against the public, the heavy tax burden and the tyranny and injustice imposed during the collection of these taxes brought the public to the edge of a riot. They were locking themselves in their houses on the sight of Mongol tax collectors. Due to the climbing adversities about the Mongol rule, the Sarbadars emerged as a revolutionary public commotion in Khorasan. This movement had also extensions outside the Iranian land, and one of them was the Sarbadar movement that occurred in Samarkand. In this context, the Samarkand Sarbadar movement that rose under the leadership of a man named Mawlana-Zadeh against the Mongol rule, and the movement's sphere of influence constitute the main subject of the article.

Keywords: Samarkand, Sarbadars, Mongol, Revolt, Khorasan.

Giriş

Semerkand, Orta Asya'nın geniş çöllerle kaplı olduğu bir coğrafyada yer almakta olup İslam coğrafyacıları tarafından insana yaşama hazzı veren (İbn Hâvkal, 1938: s. 624) bahar ve yaz aylarında adeta cennete dönüşen bir yer (Semerkândî, 1924: s. 21) olarak tarif edilmektedir. Himalayalar boyunca sıralanan Pamir dağlarındaki kar ve buzullarla beslenen Soğd¹ nehri üzerinde bir ovada kurulmuş olan şehir, doğuda Çin kuzey ve kuzeydoğuda Türk ülkeleri, Belh ve Tirmiz yoluyla Hindistan ve Afganistan'dan batıda ise Merv ve Buhara yoluyla İran'dan gelen çok önemli ticaret yolları üzerinde bulunmaktadır (Strange, 1966: s. 463; Ajend, 1363: s. 219). Şehrin sahip olduğu stratejik noktalar bölgenin önemli bir ticaret merkezi olmasını sağlamıştır². İbn Battûta, şehrin Kassârin suyu diye bilinen bir nehir kenarında inşa edildiğini ifade etmektedir (İbn Battûta, I, 2004: s. 540). Şehir, coğrafyası değerlendirildiğinde oldukça önemli bir noktada yer almaktadır. Bu kadar zengin ve önemli bir yerleşim yerinin XIV. yüzyıl Moğol yönetiminin son dönemlerinde oldukça fakir düşmesi, halkı isyanın eşiğine getiren önemli bir gelişmedir. Horasan'da

¹ Soğd, Semerkand ve Buhara gibi önemli merkezleri içine alan, Amuderya ve Siriderya arasında yayılan, günümüzde ise Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan sınırları içinde kalan coğrafi bölgeye verilen yer olarak tanımlanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz; (Ergin, 1996: s.72-75; Taşağıl, 2009: s. 348).

² Semerkând tarihiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz; (Barthold, 1990: s. 86-101, 127-144, 224-225; Schaefer, 1980: s. 468-471; Aydınli, 2009: s. 481-484).

ortaya çıkan Serbedârî Hareketinin etkisinde kalan Semerkand halkı, ağır vergilerden ve Moğol tahsildarlarının zulümlerinden kurtulmak için Mevlânazâde adlı bir kişi önderliğinde isyan etmiştir.

1. Semerkand Serbedârî Hareketine Zemin Oluşturan Gelişmeler

XIV. yüzyılda Horasan’ın Sebzevâr³ şehrinde Moğolların yönetiminde memnun olmayan halk tarafından ortaya çıkan Serbedârî hareketi, milli bir yapıda ortaya çıkmış bir isyan hareketi olarak bilinmektedir. Bu hareket sonuçları bakımından değerlendirildiğinde çevre şehirleri de etkisi altına almıştır. Bunlardan biri olan Semerkand, her ne kadar İran coğrafyasının bir parçası olmasa da Horasan’da ortaya çıkan Serbedârî hareketinin etkilediği yerlerden biri olmuştur. Elbette bu hareketin görülmesi noktasında Semerkand’ı önemli kılan bazı hususlar söz konusudur. Bunlardan ilki hiç kuşkusuz Şeyh Hasan Cevrî’nin (Coşkun, 2019b: s. 65-76) bir dönem Belh ve Tirmiz’de öğretilerini yayarak bölge halkı üzerinde derin izler bırakmış olmasıdır (Cevâd Meşkûr, 1372: s. 282; Âştîyanî, 1986: s. 467). Moğol hâkimiyeti döneminde ekonominin bozulmasına bağlı olarak ortaya çıkan yolsuzluk ve ahlaksızlıklar da halkı isyana teşvik eden diğer nedenlerdendir⁴. Moğollar’ın yağmacı tutumlarından nasibini alan Semerkand, harabeye dönüşmüş bu durum halkın isyan sürecini hızlandırmıştır⁵. Moğollar, Maverünnehir bölgesine kadar tahribat yaparak ilerlemişler Semerkand’a geldikleri sırada ise büyük bir direnişle karşılaşmışlardır (Netenzî, 1336: s. 222vd; Ajend, 1363: s. 221).

1363 yılında Moğol Cete⁶ Hanı, Tuğluk Timur ölmüş yerine Cete başkentini Semerkand’a taşımak isteyen oğlu İlyas Hoca geçmişti. Maveraünnehir’de Moğol

³ İran’ın kuzeydoğusunda yer alan Sebzevar; kuzeyden Esferâyin, kuzeydoğudan Kûçân, doğudan Nişâbur, batıdan Şâhrûd, güneyden ise Berdesken ile çevrelenmişti. Sebzevâr kelimesinin etimolojisiyle ilgili birçok görüş bulunmaktadır. İslam tarihçilerinden İbn Funduk, şehrin eski adının “Sâsânâbâd (ساساناباد)” olduğunu sonraları ise “Sebzevâr (سبزوار)” olarak değiştiğini ifade etmiştir. Makdisi ise şehri “Sâvendân (ساوندان)” olarak adlandırmış, “Sûzvâr (سوزوار)” ve “Hüsrevcerd (خسرو جرد)” adlı yerleri de Sebzevar’a bağlı olarak göstermiştir. Yâkut el-Hamevî, İstahrî ve İbn Havkal ise şehirden “Sâbzevâr (سابزوار)” olarak bahsetmişlerdir. Bağ ve bahçeleriyle ünlü olan bu şehir, ferah yapısı, güzel sulara sahip olması ve meyvelerinin bolluğu ile diğer yerlerden ayrıcalıklı bir yapıya sahipti. Bkz; (Emin, 1382ş.: s. 32; Eminzâde, 1384: s. 69; İbn Funduk, 1317hş.: s. 40; 1361ş.: s. 435; Yâkut el-Hamevî, 1399hk.; el-İstahrî, 1927-1967: s. 257-284; İbn Havkal, 1938-1967: s. 24; Râzî, 1341hş.: s. 283-285; Hasan Han, 1336ş.: s. 184; Coşkun, 2019a: s. 13-14).

⁴ Moğolların halka dayattığı yüklü vergiler ve iktisadî istikrarsızlık, halkın sefaletle sürüklenmesine özellikle de kadınların çareyi fuhuş yapmakta bulmalarına neden olmuştu. Fuhuş öyle yaygınlaşmıştı ki hemen hemen her sokakta fahişelere rastlamak mümkündü. Bkz; (Coşkun, 2016: s. 117).

⁵ Moğollar 617/1221 yılı sonlarında Semerkand şehrine saldırı düzenleyerek esnaftan yaklaşık otuz bin kişiyi esir alarak bu kişileri Cengiz Han’ın evlatları arasında paylaşmışlardı. Aynı zamanda onlar şehrin zenginlerinden de iki yüz bin dinar kan tazminatı almışlardı. Bkz; (Hândmîr, 1353hş.: s. 31-32).

⁶ Batıda Sir-Derya’dan doğuda İrtiş nehri ve Lobnor gölüne kadar uzanan topraklar Cete yurdu olarak tanımlanmakta olup Cete sözünün tam olarak nereden çıktığı bilinmemektedir. Batılı tarihçiler bu kelimeyi Doğu Avrupa’da yaşayan Geta kabilesi ile ilişkilendirirlerken Barthold ise kelimeyi eşkıya olarak tercüme etmektedir. Bkz. (Yezdî, 2013: s. 35)

gücüne muhalefet artınca Emir Hüseyin ve Emir Timur Maverâünehire dönmüşlerdi. Tuğluk Timur hayattayken Çağatay emirlerini tasfiye etmiş geride güç merkezi olarak Emir Kazagan'ın torunu Emir Hüseyin ve onun kayınbiraderi olan Emir Timur kalmıştı. Bu emirlerin Maverâünehire gelmesiyle muhalif emirler onların etrafında toplanmaya başladılar. 1364 yılı içinde İlyas Hoca'nın ordusu Hüseyin-Timur kuvvetleriyle karşı karşıya gelmiş yapılan savaşta İlyas Hoca mağlup olmuştu (Andican, 2019: s. 152).

Maverâünehiri kaybetmiş olan İlyas Hoca bu yenilgiyi sindirememiş ve ertesi yıl büyük bir ordu hazırlatmıştı. Bu hazırlık karşısında boş durmayan Emir Hüseyin ve Emir Timur, Çağatay emir ve kabile reislerini etraflarında toplamak suretiyle büyük bir ordu oluşturmuşlardı. Sir Derya boylarında yer alan Ciydelik mevkinde iki ordu karşılaşmış bu sırada başlayan şiddetli yağmur ortalığı çamur deryasına çevirmiş bu nedenle savaşa Çamur Savaşı adı verilmişti. Bu savaşın galibi İlyas Hoca olmuş büyük zaiyat veren Emir Hüseyin, bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştı (Yezdi, 2013: s. 59; Andican 2019: s. 153). Bu başarının ardından Cete hükümdarı İlyas Hoca, Semerkand halkından yüksek miktarda vergi talep etmişse de halk bu talebi reddetmişti. Zira halk Moğol yağmaları sonucunda fakir düşmüş yolsuzluk, ahlaksızlık ve fakirlik hat safhaya ulaşmıştı. Ayrıca şehirde dinî ve siyasi birlik sözü konusu olmayıp bir kargaşa hâkimdi (Duğlat, 2006: s. 198). İlyas Hoca 1364-65 yılında şehri kuşatmış buna karşı Semerkand ileri gelenlerinden Mevlânazâde Semerkândî adlı bir kişi halkı örgütlemek suretiyle harekete geçmişti. Hareketin içinde şehrin ileri gelenlerinden Hordek-i Buhârî ve Kollu Ebû Bekir Kalavî Neddâf gibi isimler de⁷ yer alıyordu (Şâmî, 1987: s. 38; Yezdi, 2013: s. 61; Netenzî, 1336: s. 227).

Hareketin liderliğini üstlenen Mevlânazâde Semerkândî, Ulucamii'de toplanan halka (Netenzî, 1336: s. 227; Semerkândî, 1353: s. 331; Baymatof, 1379: s. 61) şeriata uygun olmayan vergilerin kaldırılması (Petroushevsky, 1351hş.: s. 53) gerektiğini ifade ederek şu konuşmayı yaptı: *Ey Müslüman cemaati, bugün kâfirler galip olup Müslümanların canına, malına, evine ve yurduna kastetmektedir. Haraç adı altında Müslümanlardan almaması gerektiği halde cizye alarak kendi cebine atmış olan hükümdar, düşmanın ortaya çıktığını görünce Müslümanları yüz üstü bırakıp kâfirlerin önünden kaçmıştır. Bu şehrin halkını öyle zor durumda bırakmıştır ki ne yapsalar kurtuluşları mümkün değildir. Bunun hesabı ahirette siz büyüklerden sorulacaktır. Şimdi İslam'dan sorumlu olan ve tüm halka kefil olan kim varsa öne çıksın ki biz de canla başla onun arkasında yer alıp hizmetkârlığa soyunalım* (Semerkândî, 1353: s. 332; Ajend, 1363: s. 222).

⁷ Şâmî Zafernâmesinde bu üç Serbedâr'ın serdarlıklarıyla gururlanarak birçok zulüm ve haksızlık yaptıklarını, halkın da bu zalimlerin esiri olduğunu yazmıştır. Bkz; (Şâmî, 1987: s. 39)

Mevlânazâde konuşmasında halkın içinde bulunduğu durumu ve çıkış yollarını kendi üslubunca anlatmaya çalışmıştı. Konuşma sırasında kılıcını kılıfından çıkarıp boynuna dayayan Mevlânazâde halka dönerek: *Ey Müslümanlar! Ben kendimi size feda edip bu büyük ve tehlikeli işi üstlenirim, takdir sizin* (Netenzî, 1336: s. 229; Baymatof, 1379: s. 61) sözleriyle hareketin gönüllü lideri olduğunu ifade etti. Mevlânazâde devam eden konuşmasında: *Bütün dinlerde ve cümle âlemde zulmü def etmek ve Müslümanların iyiliği için endişe duymak beş vakit namaz kılmak ve Ramazan orucunu tutmak gibi farz olduğu açık ve aşikârdır. Dolayısıyla bütün Müslümanlara bu anlamda yardım etmek zaruridir. Ahirette Yüce yaradan siz değerli büyüklere bunların hesabını soracak. Şimdi bu Beytullah’da hazır bulunan siz asilzadeler ve olmayanlar hanginiz bu büyük ciddi işe kalkışacak ve böyle bir belanın sorumluluğunu üstlenecek. Şu anda herkes içindekileri söylesin* (Netenzî, 1336: s. 228) diyerek halkı cesaretlendirmiş ve halkın bir kısmı can ve mal güvenliğini sağlamak amacıyla ayaklanmayı desteklemeye karar vermişti. Elbette halk arasında ayaklanmaya destek vermeyen kişiler de bulunmaktaydı. Bunlar daha çok mevkilerini korumak isteyen şehrin ileri gelenleri arasında yer almaktaydılar. Onlar bu hareketin sorumluluğunu almak istemedikleri için destek vermek istemiyorlardı (Netenzî, 1336: s. 228; Ajend, 1363: s. 223).

2. Mevlânazâde Semerkândî’nin Hazırlıkları

Semerkand Serbedârî hareketi için hazırlıklara başlayan Mevlânazâde Semerkândî, ilk olarak harekete karşı çıkması muhtemel kişileri zararsız hâle getirdi. Böylece hareketi baltalayacak kişi ve girişimlerin önüne geçmek istedi. Semerkândî’nin çevresine hendek kazdırmak suretiyle Moğol ordusunun şehre girmesini engelleyen Mevlânazâde, sokakların girişlerini kapattırarak şehre yuvarlak direkler diktirdi. Şehrin dört tarafına okçular yerleştirerek kendisi de beş yüz okçu ile sokağın sonunda konuşlandı (Semerkândî, 1353: s. 332; Netenzî, 1336: s. 229). Mevlânazâde düşmanı görür görmez ok atışına başlamaları hususunda askeri uyarılmıştı (Netenzî, 1336: s. 229). Yapılan tüm bu hazırlıklar sonrasında Moğollara karşı ortaya çıkan Semerkând Serbedârî Hareketi için uygun şartlar sağlanmış oldu. Hazırlıklar sonrasında Semerkând’a gelen İlyas Hoca hiç beklemediği şekilde yerel halk tarafından oluşturulan Serbedârîler hareketinin şiddetli direnciyle karşılaştı. Kuşatma devam ederken hayvanlar arasında başlayan salgın hastalık⁸ Cete ordusunun hareketsiz kalmasına (Andican, 2019: s. 153) neden oldu. Böylece Semerkând Serbedârî Hareketi başarıya ulaşmış Mevlânazâde Semerkândî halk tarafından hem dinî hem de siyasi lider vasfı kazanmıştı (Semerkândî, 1353: s. 333)⁹. Mevlânazâde faaliyetlerine hız kesmeden Moğolların durumunu araştırması için Ceyhun Nehri kıyılarına birkaç kişi göndermişti. Cete ordusu çekilirken Emir Timur Semerkând’ın durumunu gözlemlemesi için komutanlarından Abbas Bahadır ve askerleri Hazar kıyısına keşfe yolladı

⁸ Atların büyük bir kısmını öldüren bu hastalığa Kara Ölet ya da At vebası denilmektedir.

⁹ Muineddin’in ifadeleri Semerkândî’nin ifadelerinden daha açıktır. Emir Hüseyin durumun ne olduğundan haberdar olmuş her ne kadar muhaliflerin yenilmesinden mutluluk duysa da Semerkand halkının cesareti ve savaşlardaki başarılarından korkup endişelenmişti. Bkz; (Netenzî, 1336: s. 231).

(Yezdî, 2013: s. 61; Duğlat, 2006: s. 199). Abbas Bahadır bu yolculuk sırasında Mevlânazâde Semerkândî'nin adamlarından birini görmüş ve onu esir olarak Timur'un yanına götürmüştü (Netenzî, 1336: s. 231; Semerkândî, 1353: s. 333; Ajend, 1363: 226).

3. Semerkând Serbedârîlerinin Ortadan Kaldırılması

Timur, Mevlânazâde'nin Moğollar hakkında bilgi almak amacıyla faaliyetlerde bulunduğundan haberdar olmuş Emir Kazagan'ın torunu Emir Hüseyin'e bir mektup yazarak durumu olduğu gibi anlatmıştı. Emir Hüseyin, Şebertu yaylasında bulunduğu sırada Timur da Belh'de ikamet ediyordu. İki emir arasında Sermerkând Serbedârî Hareketiyle ilgili gerçekleşen görüşmeler (Duğlat, 2006: s. 199) sonucunda Emir Hüseyin, Mevlânazâde Semerkândî'ye iltifatlarla dolu bir mektup yazmıştı. Ayrıca Mevlânazâde'ye Semerkand hükümetine ait resmi ferman ve vergi muafiyeti yasası gönderen Emir Hüseyin, Semerkând Serbedârîleri'nin özerkliğini resmen tanımıştı (Netenzî, 1336: s. 227, 232).

Semerkand Serbedârîlerinin güvenini kazanmak isteyen Emir Hüseyin, Salısaray'a giderken Timur da Ceyhun Nehrinden Keş ve Nahşeb'e geçmişti (Netenzî, 1336: s. 231-232; Semerkândî, 1353: s. 333; Mîrhând, VI, t.y.: s. 37; Ajend, 1363: 227). Kış mevsiminin yaklaşması sonucu Semerkand'ı ele geçiremeyeceklerini anlayan Emir Hüseyin ve Emir Timur, bir süre burada beklemeyi tercih ettiler. Semerkând Serbedârîleri Timur'la iyi ilişkiler kurmak amacıyla karşılıklı olarak hediyeleşmişlerdi. Böylece her iki taraf da güven tazelemeye çalışmıştı (Netenzî, 1336: s. 232; Semerkândî, 1353: s. 334; Ajend, 1363: 227).

Semerkând Serbedârîlerinin bağımsızlıkları 1364-1365 yılları arasında yaklaşık altı yedi ay kadar sürmüştü. Emir Hüseyin Bahar mevsiminde Belh, Bedehşân, Kandûz, Katlân, Şadman hisarı, Endhuy ve Şebelgan ordularını toplayıp Semerkând'a yönelerek (Ajend, 1363: 227) Serbedârîlere: *Benim size itimadım sonsuzdur. Sizi tüm yöneticilerden daha mahrem ve daha müşfik bilirim. Beni ve mübarek ordumu Kanıgil(Kangel) sahrasında katiyen karşılamaya gelmeyiniz* (Netenzî, 1336: s. 232) dedi. Emir Hüseyin Semerkând Serbedârîlerini ani bir baskınla ortadan kaldırmayı planladığı için ordunun büyüklüğünü görmemelerini istiyordu. Bunun için Emir Hüseyin onlara karşılama yapmamaları hususunda gereken uyarıda bulunmuşsa da Semerkând Serbedârîleri, onları karşılamak için ellerinde hediyelerle Kanıgil karargâhına çoktan gitmişler ve burada Emir Hüseyin'in ordusuyla karşılaşmışlardı. Emir Hüseyin Mevlânazâde Semerkândî dışında (Şâmî, 1987: 39; Andican, 2019: s. 153) Serbedâr emirlerin infaz emrini vermiş (Netenzî, 1336: s. 232; Mîrhând, VI, t.y.: s. 37) böylece Semerkând Serbedârîleri ortadan kaldırılmıştı (Yezdî, 2013: s. 62; Baymatof, 1379: s. 61)¹⁰.

¹⁰ Mevlânazâde, Timur'un arabuluculuğu sayesinde ölümden kurtulmuştu. Artık hiçbir işe karışmadan kendi köşesine çekilen Mevlânazâde'nin sonraki dönemlerdeki akıbetiyle ilgili herhangi bir bilgi yoktur. Bkz; (Hândmîr, III, 1353hş.: s. 407).

Sonuç

Moğol idaresi altında bulunan ve ekonominin bozulması nedeniyle ağır vergiler altında ezilen halk, din mefhumu çevresinde toplanarak isyan hareketlerine öncülük etmişlerdi. Bu hareketlerden biri de daha önce Semerkand’a gelen Serbedârî hareketinin dini lideri kabul edilen Şeyh Hasan Cevri’nin öğretilerini burada yaymasına bağlı olarak ortaya çıkan Semerkand Serbedârî hareketidir. İlk Horasan’da çıkan isyan hareketi İlhanlıların son dönemlerinde demokratik bir köylü devletin oluşmasını sağlamış Şîa devletinin siyasi kuruluşunda faal rol oynamıştı. Halk desteğiyle ortaya çıkan bu siyasallaşma, hem dinî hem de siyasî liderlerin ortak hareket etmek zorunda oldukları bir yönetim biçimine dönüşmüştü. Onlar kuruluş şartları değerlendirildiğinde feodaliteye başkaldıran eşitlik ve adaleti ilke edinen bir anlayışla ortaya çıkmışlardı. Serbedârîleri dönemin devletlerinden farklı kılan ise Şîilik çerçevesinde toplanarak din ve siyaset odaklı bir devlet yapısı benimsemiş olmalarıydı. Bu bağlamda Semerkand halkının da yine aynı deritten muzdarip olarak Moğollara karşı vermiş oldukları mücadele ve sonrasında kısa süreli de olsa huzur içinde yaşamaları önemlidir. Fakat bu süreç bir seneden daha az bir zaman dilimini kapsamakta olup Emir Hüseyin ve Emir Timur’un bölgede etkin güç olması Semerkand Serbedârîlerinin güçlü bir siyasallaşma oluşturmamadan ortadan kaldırılmalarına neden olmuştur.

Kaynakça

- Ajend, Yaküb. 1363/1985. *Kıyam-ı Şîi Serbedârân*. Tahran.
- Andican, A. Ahat. 2019. *Emir Timur (Tarih, Siyaset, Miras)*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Âştiyânî, Abbas İkbâl. 1986. *Târih-i Moğol Ez-hamle-yi, Çingiz ta Teşkil-i Devlet-i Timûr*. Tahran: İntişârât-ı Emir Kebir.
- Barthold, V. V. 1990. *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*. Çev. Hakkı Dursun Yıldız. Ankara: TTK Yayınları.
- Baymatof, Lokman. 1379. “Pejuheşha-i Barthold der Bare-i Serbedârân-i Semerkand”. *Mecelle-i Keyhan Ferhengi*. 164/ Hordad, 60-63.
- Cevâd Meşkûr, Muhammed. 1372. *Ferhengî Fırâk-i İslami*. Âsitân-ı Udsî Razavî.
- Coşkun, Derya. 2016. Serbedârîler Devleti’nin Siyasî, İçtimâî ve İktisadî Tarihi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- , 2019a. “Şî’a’nın Omuzlarında Yükselen Şehir: Sebzevâr”. *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi-Journal of Medieval Researches*. Vol. 2 Issue: 1. Haziran. 13-22.

- , 2019b “XIV. Yüzyıl Horasan’ında Şîî Bir Otorite: Şeyh Hasan Cevrî ve Siyaset Algısı”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi*. Sa.90. Ankara, 65-76.
- Duğlat, Mîrzâ Haydar. 2006. *Târîh-i Reşîdi*, Çev. Osman Karatay. İstanbul: Selenge Yayınları.
- el- İstahri, Ebû İshak İbrahim b. Muhammed el-Fârisî. 1927’den ofset 1967. *Mesâlikü’l-Memâlik*. Nşr. M. J. De Goeje. Leiden.
- el-Hamevî, Ebu Abdullah Şihabüddin Yâkut b. Abdullah el-Bağdadi er-Rumi. 1399hk. *Mu’cemül-Büldân (Zeyli Kelimeî Beyhak)*. Beyrut: Dâr-ul Haya’ul Terâs el Arabî.
- Emin, Seyyid Alinakî. 1382. *Târîh-i Sebzevar*. Düzenleyen: Seyid Hasanî Emin, Tahran: İntişârât-i Dâiretu’l Maârif-i İslamî.
- Eminzâde, Ali. 1384. *Conbeşha-i Şîî der Târîh-i İran*, Sebzevar: İntişârât-i Ümid Mehr.
- Ergin, Muharrem. 1996. *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Hândmîr, Gıyasüddin Hândmîr b. Hâce Humâmüddîn Muhammed b. Hâce Celaleddin Muhammed el Huseynî. 1353hş. *Târîh-i Habîbu’s-siyer fi Ahbâr-i Efrâd-i Beşer*. III. Tahran.
- Hasan Han, Muhammed. 1336ş. *İtimatu’s Saltane, Mir’âtu’l Büldân*. I. İhtimam: Abdülhüseyn Nevâî-Mîr Hâşim Muhaddis. Tahran: İntişârât-i Dânişgâh-i Tahran.
- I. P Petroushevsky. 1351hş. *Nihzet-i Serbedârân-ı Horasan*. Çev. Kerim Keşâverz. Tahran: İntişârât-i Peyâm.
- İbn Battûta, Muhammed b. Abdullah et-Tancî. 2004. *İbn Battûta Seyhatanamesi*. Çev. A. Sait Aykut. I. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İbn Funduk, Ebû’l Hasan Beyhaki. 1317hş. *Târîh-i Beyhak*, Neşr. Ahmed Behmenyâr. Tahran: İntişârât-i Ofset Mervi (Bita).
- İbn Havkal, Ebû’l-Kâsım Muhammed b. Alî en-Nasîbî el-Bağdâdî. 1938’den ofset 1967. *Sûretü’l-arz*. Nşr. M, J. De Goeje. Leiden
- İbn-i Hâvkal, Ebu’l Kasım Muhammed. 1938. *Sûretü’l-Arz*. Thk. Kramers-Johannes Heind. Leiden.
- Makdisi, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed. 1361ş. *Ahsenü’t-Tekasim fi Ma’rifeti’l-Ekalim*. Trc. Alinakî Münzevî. Tahran: Neşrî Kâvyân,
- Mîrhând, Seyyid Hamidüddin Muhammed b. Burhaneddin Handşah b. Kemaleddin. t.y. *Târîh-i Ravzatu’s-safâ*. VI. Tahran.

Netenzî, Mûineddîn. 1336ş. *Müntehâb-ut Tevârih*. Neşr. J. Aubin. Tahran: Çâphâne-i Hayyâm.

Râzî, Emin Ahmedî. 1341hş. *Heft İklimi*, Nşr. Cevâd-ı Fâzıl. II. Tahran: Kitâbfurûş-i İlmi/Bitâ.

Schaeder, H. H. 1980. “Semerkand”. *İA*. X, İstanbul, 468-471

Semerkândî, Ebu Tâhir. 1924. *Semeriyye*, Neşr. İrec Afşar. Tahran.

Semerkândî, Kemâluddîn Abdurrezzâk. 1353hş. *Matla ‘u’s-sa deyn ve Mecma ‘u’l-bahreyn*. Neşr. Adulhuseyn Nevâî. Tahran.

Strange, Guy Le. 1966. *The Lands of the Eastern Caliphate (Mesopotamia, Persia and Central Asia from the Moslem conquest to the time of Timur)*. London.

Şâmî, Nizameddin. 1987. *Zafernâme*, Çev. Necati Lugal. Ankara: TTK Yayınları.

Taşğıl, Ahmet. 2009. “Soğd”. *DİA*, XXXVII. İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.

Yezdî, Şerefeddin Ali. 2013. *Zafernâme*. Çev. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları.

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Atatürk University Journal of Faculty of Letters
Sayı / Number 64, Haziran / June 2020, 337-353

AGNES ROMANI VE FİLMİNDE MEDYALARARASILIK

The Intermediality in the Novel and the Film *Agnes*

(Makale Geliş Tarihi: 06.03.2020 / Kabul Tarihi: 25.05.2020)

Emre Bekir GÜVEN*

Öz

Edebiyat ve film (sinema) hem birer disiplin hem de birer medya olarak birbirlerini karşılıklı olarak desteklemektedirler. Ortaya çıktığı 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başından itibaren filmin, en büyük destekçisi edebiyat olmuştur. Edebiyat, binlerce yıllık birikimiyle filmi desteklemiş ve ona hazır materyal sunmuştur. Almanca edebiyatın (Almanca: Deutschsprachige Literatur) ve İsviçre edebiyatının temsilcilerinden Peter Stamm'ın 1998 yılında yayımlanan postmodern romanı *Agnes*, yönetmen Johannes Schmid tarafından 2016 yılında aynı adla sinemaya uyarlanmıştır. Bu çalışma ile *Agnes* romanı ile filmi arasındaki disiplinlerarası, medyalararası ilişkilerin yanı sıra çatıştıkları noktalar, teknik ve tematik farklılıklar incelenecektir. "Giriş" bölümünde disiplinlerarasılık, medyalararasılık, postmodern roman ve filme dair genel bilgilendirme sunulacak; daha sonra iki kısa bölüm halinde roman ve filme dair bilgiler verilecek ve son olarak "Medyalararası İlişkiler" bölümünde söz konusu roman ve filme dair medyalararası öğeler irdelenecektir.

Anahtar kelimeler: Peter Stamm, *Agnes*, Medyalararasılık, Roman, Film.

* Doktora öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü; *PhD Student, Atatürk University, Faculty of Letters, Department of German Language and Literature, emrebekirguven@gmail.com*. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1789-1730>.

Abstract

Literature and film (cinema) support each other, both as disciplines and as mediums. Since the end of 19th century and the beginning of the 20th century the literature has been the biggest supporter of the film. The literature supported the film with its thousands of years of accumulation and provided it with ready-made materials. The postmodern novel *Agnes*, published in 1998 by Peter Stamm, one of the representatives of German literature (German: Deutschsprachige Literatur) and Swiss literature, was adapted to the cinema with the same name in 2016 by director Johannes Schmid. Beside interdisciplinary and intermedial relations; conflicting points, technical and thematic differences between the film and the novel *Agnes* will also be analysed through this paper. In the “Introduction” chapter, general information about interdisciplinarity, intermediality, postmodern novel and film will be presented; after that, information about the novel and the film will be given in two short chapters and finally the intermedial elements of the novel and film will be examined in the “Intermedial Relations” chapter.

Keywords: Peter Stamm, Agnes, Intermediality, Novel, Film.

I. Giriş

Belirli disiplinler doğaları itibarıyla birbirlerine yakınken, bazı disiplinlerin de birbirlerini karşılıklı olarak beslemeleri bilim adına fayda sağlamaktadır. Tarih ve edebiyat, matematik ve fizik gibi edebiyat ve sinema disiplinleri de birbirlerine uzak disiplinler değillerdir. Birbirleriyle yakın bağlantıları mevcuttur. Postmodern dönemde disiplinler ayrımlara gitmek zaten çok da mümkün değildir. Bakıldığında, bir psikanalistin yazar, bir ressamın aynı zamanda kimyager olduğu ve bunun yanında tarihle de ilgilendiği görülebilir. Böyle bir durum veya anlayış olmasaydı bile, hem birer disiplin, hem de birer medya olarak edebiyat ve sinemayı birbirlerinden ayrı tutmak doğaları gereği doğru olmazdı. Ortaya çıkmaya başladığı 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başından itibaren edebiyat, sinemayı doğrudan desteklemiştir. Bunun sistematik bir çaba sonucu mu, yoksa rastlantı sonucu mu olduğu tartışılabilir. Fakat şu bir gerçek ki, edebiyatın farklı dönemlerden ve farklı coğrafyalardan edindiği binlerce yıllık birikimi (Sarı, 2014: s. 124) sinema için adeta bir hazine niteliğindedir. Homeros’un *Ilyada*’sından, Jules Verne’in *Aya Yolculuk*’una kadar bütün eserler sinema için kullanılabilir; nitekim ciddi bir kısmı kullanıldı da. Bunlar için edebiyat yüzyıllara, milenyumlara ihtiyaç duymuştu. Sinemanın ise bu noktada en azından tematik olarak malzemesi edebiyat sayesinde hazır. Biraz daha ileri gidersek, aslında sadece tematik olarak değil, teknik boyutun bir ayağı olan anlatım teknikleri açısından da malzemenin hazır olduğunu söyleyebiliriz. Yani, edebiyat sinemaya bir

camera obscura sunmamıştır, fakat söz konusu kameranın neyi, nasıl anlatması gerektiğine dair bilgiyi sunmuştur. Filmin gideceği veya gitmesi gereken yol hakkında ona bir fikir vermiştir (Paech, 1997: s. IX)¹.

Edebiyatın sinemaya sadece bu açıdan fikir verdiğini iddia etmek edebiyata karşı haksızlık olur. İşin mekanik-teknik² boyutu edebiyatla elbette doğrudan bağlantılı değildir. Fakat işin tematik-teknik boyutuna odaklanıldığında edebiyatın rolü reddedilemez. Temelde edebiyatla özdeşleşmiş anlatım teknikleri bütün yönleriyle sinema için de kullanılabilir. Bunun yanı sıra, basit bir örnek olarak, Aristoteles'in drama ve dolayısıyla edebiyat için ortaya koyduğu "Üç Birlik Kuralı"³ yine sinematografiye uzak değildi, hatta uzun metrajlı filmlerle birlikte gereklilik halini aldı. Kısaca edebiyatın bütün bir birikimi sinemanın emrine amadeydi. Öte yandan hem romanın hem de filmin temelinde anlatma, gösterme, göz önünde tutma amaçlarının olduğu kabul edilirse ana konu insan ve onun etkileşim kurduğu nesnelere dir. Edebiyatın konu olarak temelinde hayvanı anlatırken dahi insan varsa, filmin de temelinde bunun olduğu söylenebilir. Geçmişinden, içerisinde bulunduğu zamana kadar insanlığın kaygılarını doğrudan veya dolaylı olarak dillendiren edebiyat bir yanda iken, ortaya çıktığı henüz ilk zamanlarda fabrikadan çıkan işçileri anlatan film diğer bir yanda yer almaktadır. Temelde insanı konu alan her iki medyanın da ek olarak bu noktada buluşmaları doğaldır (Albersmeier, 2018: s. 97).

Birer medya olarak birbirleriyle uyuşmaları ve çatışmaları çerçevesinde medyalararası incelenebilecekleri gibi roman ve film disiplinlerarası da incelenebilir. Yalnız disiplinlerarası incelenirken dikkat edilmesi gereken gerçek aslında birbirlerinden tamamen bağımsız iki disiplin veya tamamen tek bir disiplin olmadıklarıdır. Aksi takdirde birbirinden tamamen bağımsız iki alanın disiplinlerarası incelemesi veya zaten aynı olan iki alanın disiplinlerarası incelemesi ortaya çıkar. Her ikisi de doğru bir inceleme olmaz. Aynı disipline ait iki alan zaten disiplinlerarası incelenemez. Diğerinde ise tamamen ayrı iki disiplin oldukları düşünüldüğünde, ki böyle bir durum postmodernitede çok mümkün değil, bir araya gelmeleri veya ortak bir disiplinlerarası çalışma alanı sunmaları mümkün değildir. Bu yüzden roman ve film (edebiyat ve sinema) incelenirken çizilen çerçeveye, inşa edilen sınırlara ve başvurulan metot ya da metotlara özen gösterilmelidir.

Disiplinlerarası açıdan bakıldığında edebiyat ve sinemanın, aynı zamanda transdisipliner bir alan oluşturdukları söylenebilir. Elbette disiplinler kökenleri

¹ Yabancı dillerden çeviriler tarafınca yapılmıştır.

² "Teknik" ile kastedilen aslında mekaniktir. "Teknik" ile aynı zamanda anlatım ve gösterim tekniği de kastedilebilir, ki ilerleyen aşamalarda edilecektir de. Anlatım veya gösterim teknikleri bir tarafta iken, işin diğer tarafında mekanik (makina) boyut vardır. Dolayısıyla belki sadece "mekanik" demek daha doğru olabilir, fakat bu da anlam olarak eksik kalabilir. Bunlardan dolayı, bu durumu "mekanik-teknik" olarak adlandırmak en doğrusu olacaktır.

³ Yer, zaman, olay.

(aidiyetleri) genelgeçer kabul görmüştür, fakat yine de her birini bir diğerinden tamamen ayrı görmek de doğru değildir. Her halükarda bu çalışma kapsamında ve genelde ikisinin interdisipliner bir alan oluşturduklarını söylemek daha doğru olacaktır. Edebiyat ve sinema özelinde disiplinlerarası veya medyalararası çalışmalar her ne kadar Almanya’da üniversitelerin filoloji bölümlerinin alanına dahil edilse de bu durum Türkiye’de çok yaygın değildir (Kayaoğlu, 2016: s. 6). Geçmişte daha çok iletişim fakültelerinin çalışma alanına dahil edilen film medyası, son yıllarda edebiyat fakültelerinin filoloji bölümlerinde de çalışılmaktadır. Buna dair yüksek lisans ve doktora tezleri bulmak mümkündür (Bkz.: Ulusal Tez Merkezi, 2019). Bilimde bir tabunun yıkılması çerçevesinde, olumlu görülebilecek bu gelişmeler sevindirici olsa da kalıcı çözüm için mekanik-teknik boyutunun iletişim fakültelerine, tematik-teknik ve tematik boyutunun da edebiyat fakültelerine taşınması olabilir.

Alan karmaşasından uzaklaşıp işin arka boyutuna odaklanıldığında, edebiyat ve sinema arasında çok fazla metod farklılıkları olmadığı görülür. Esas itibarıyla ortaya konulacak eser, yaratı, ürün her iki disiplinde de çok benzerdir, hatta biraz abartılırsa belirli açılardan belki aynı oldukları bile iddia edilebilir. Yaratıcının ürünü oluşturma aşamasından, okurun ürünü analiz etme aşamasına kadar birçok açıdan benzerlik gösterirler. Analiz aşamasına bakıldığında, bir roman ele alınacağı zaman hangi açılardan incelenip irdeleniyorsa, bir film de benzer açılardan incelenip irdelenir. Bu nedenle edebiyatın filme neyi, nasıl anlatacağının bilgisini verdiğini iddia etmek tutarsız bir tez olmaz. Edebiyat ve film disiplinlerini bağlayan çalışmasıyla bilinen ve eseri bugün dahi önemli birincil kaynaklar arasında görülen medya bilimci Joachim Paech, ki bu konuda otorite olarak görülebilir, edebiyat tarihini filmin “*ön tarihi*”⁴ olarak görür ve şöyle der: “*Edebiyat sayesinde film ‘anlatmayı’ öğrendi.*” (Paech, 1997: s. 45-63). Belki de bu yüzden, ancak güçlü kalemlerin ardından iyi filmler ortaya çıkar. Küçük bir inceleme ile kült filmlerin, özellikle de senaryosu kuvvetli olanların, güçlü bir edebiyat geçmişi olan coğrafyalardan, milletlerden çıktığı görülebilir.

Kendisine bir bakıma en temel tekniği öğreten edebiyata karşı sinema, sadece bu kadarını borçlu değildir. Medyalararasılık teorisi üzerine bilinen en kapsamlı çalışmayı yapan akademisyen Irina O. Rajewsky’ye göre edebiyat ve sinema arasındaki dayanışmanın kapsam ve kalitesi film medyasıyla neredeyse aynı yaştadır (Rajewsky, 2002: s. 29). Başka bir ifade ile film medyasının ve dolayısıyla film tarihinin, edebiyat uyarlamaları üzerinden, edebiyatla tanışması ile başladığı söylenebilir. Aynı zamanda Türkiye’de medyalararası çalışmalarıyla bilinen akademisyen Ersel Kayaoğlu da bu durumu şöyle destekler: “*Film medyasında edebiyat uyarlamalarının film medyasının tarihiyle neredeyse eşzamanlı olarak başlamış olmasından dolayı film tarihinin edebiyat yapıtlarının filme uyarlanmasının tarihiyle koşut olduğunu söylemek de mümkündür.*” (Kayaoğlu, 2016: s. 43). Filmin ortaya çıktığı

⁴ Almanca: “Literaturgeschichte als Vorgeschichte des Films”. Bkz.: Paech, Joachim (1997). *Literatur und Film*. Stuttgart: Verlag J.B. Metzler.

dönemde, üretilen filmlerin içerisindeki uyarılama oranlarına bakıldığında uyarlamaların hiç de azımsanmayacak bir miktara ulaştığı görülebilir. *Sherlock Holmes Baffled* (1900) ve *Aya Yolculuk* (1902) gibi uyarlamalar, neredeyse filmin ortaya çıkmasından hemen sonra çekilmiştir. Sonraları Alman sineması özelinde *Nibelunglar* (1924) ve *Mavi Melek* (1930) gibi uyarlamalar çekilmiştir. Bütün bunlar edebiyatın hem bir disiplin olarak hem de bir medya olarak, en başından beri filmin yanında olduğunu göstermektedir.

Edebiyat ve sinemanın birlikte yürümelerinin tek nedenleri elbette sadece anlatma yöntemi ve hazır malzeme ile sınırlandırılmaz. Teori ve uygulamalarının uyumu ile de kısıtlanamaz. Sinemanın henüz mekanik-teknik gelişiminin çok başında olduğu düşünüldüğünde diğer konulara çok da odaklanmaması normaldir. Bir yapımcı veya yönetmenin tematik-teknik ve konudan çok, montaja, sese, görüntüye yönelir ve bu yönelme normal görülmelidir. Hatta bunlar bir kenara, henüz en temel aparat olan kameranın gelişimi bile tamamlanmış değildir. İşte tam bu noktada edebiyat, sinemayı ortaya çıkabilecek, fakat hiç çıkmamış birçok muhtemel yükten kurtarmıştır ve bu durum bir geçiş süreciyle kısıtlı kalmamıştır. 21. yüzyılda dahi, teknolojinin artık inovasyon çılgınlığı yaşadığı bugün bile sinema, edebiyattan kopmamakta ve beslenmeye devam etmektedir. En başarılı yapımlar arasında edebiyat uyarlamaları da yer almaktadır.

Edebiyat ve sinemanın yardımlaşması, filmlerin ses, montaj, kolaj, uzun metraj teknikleriyle bezeninceye kadar ve “*her şeyin plana göre yürümesi*” (Nesselhauf, 2015: s. 13) adına belirli bir aşamaya ulaşmalarına dek tek taraflı olsa da, günümüzde tek taraflı değildir. Bugün sinema da edebiyatı desteklemektedir. Edebiyat çerçevesinde belki ses getirmemiş romanlar sinemaya taşınarak daha büyük kitlelere ulaşabilmektedir. Başka bir açıdan da; ses getirmiş, “en çok satanlar” listesine girmiş romanları, modern hayatın getirdiği hızlı olma zorunluluğu yüzünden, okuyamayan insanlar bir uyarılama sayesinde söz konusu romanı iki saat içerisinde bir nevi “okumuş” olurlar. Bu noktada şöyle bir soru da akla gelebilir: “Romanlar ilgi çektikleri için mi uyarlanır, yoksa uyarlandıkları için mi ilgi çeker?” Duruma göre değişkenlik gösterebilir. *Harry Potter*’ın zaten ilgi çektiği için uyarlandığını, *Yüzüklerin Efendisi*’nin ise uyarlanıncaya kadar fazlaca ilgi çekmediğini söyleyebiliriz. Buna rağmen, sinemanın bugün 20. yüzyılın başındaki durumunda olmadığını ve günümüzde onun da romanı bir açıdan desteklediğini söyleyebiliriz. 2000’li yıllarda sinemanın önemini, ulaştığı kitleyi göz önünde bulundurduğumuzda, kaynağı bir roman olan filmin her halükarda o romanı desteklediğini düşünebiliriz. Toparlamak gerekirse, roman olmadan bazı filmlerin bugünkü anlamlarına kavuşamayacakları ve film olmadan da bazı romanların günümüzdeki konumlarında olamayacakları kabul edilebilir.

II. Agnes Romanı Üzerine

Agnes, 1963 yılı, İsviçre doğumlu Peter Stamm’ın ilk romanıdır. Türkçeye henüz çevrilmemiş olsa da, başka birçok dile çevrilmiş ve postmodern roman türünün önemli örnekleri arasında yerini almıştır. 1998 yılında yayımlanan *Agnes*

romanı bugün, Deutsche Welle'nin* Alman dili yazınına dair “Okunması Gereken 100 Eser”⁵ listesinde bulunmaktadır. Stamm'ın tanınırlığına büyük katkı sunan Roman kendisine başta Avusturya Edebiyat Ödülü olmak üzere, birçok ödül kazandırmıştır.

Romanda adı bilinmeyen, erkek bir ben-anlatıcı ve kadın Agnes'in ilişkisi konu edilmektedir. Tesadüfen tanışan bu ikili, hiç farkında olmadan kendilerini duygusal bir ilişkinin içerisinde bulurlar. Adını kadın figürden alan romanda ilk olarak ilişkinin geçmişi anlatılmakta, ilişkinin tarihçesi olayın bulunduğu zamana geldiğinde ise olayı geçmekte ve olay içinde olay ile yaşanacakları belirlemektedir. İlk bakışta klasik bir aşk hikayesi gibi görünse de roman bundan fazlasıdır. İçerdiği farklı katmanlar ve kodlamalar göz önünde bulundurulduğunda ise daha da fazlasıdır. Öznellik, mesafe ve yabancılaştırma, sorunlardan kaçınma, empati yoksunluğu, mutsuzluk gibi durum ve duygular romanda derinlemesine sunulmaktadır. Mutluluk barındıran anlar veya bir şeylerin yolunda gittiği yaşantılar sadece romanın bakış açısından kurmaca olan bölümlerde, hikaye içinde hikaye yazıldığı kısımlarda görülmektedir. Problemler gerçeklik⁶ ile olumlu kurmaca sürekli olarak çatışır. Olay; hikaye içinde hikayenin, yani kurmacanın gerçekliği belirlediği bir hal alır. Karakter Agnes ben-anlatıcının yazdığı hikayeye göre yaşar. Söz konusu hikayeye göre giyinir, sevişir, yaşar ve ölür. Daha net bir ifadeyle hikayenin içindeki hikaye, romanın hikayesini/olayını belirler. Romanın sonunda ise Agnes'in kurmaca ölümü ve gerçek ortadan kayboluşu anlatılmaktadır. Gerçek ve kurmaca arasındaki çizgi kaybolur. Üstkurmacanın tipik özelliklerini gösteren roman “*Agnes öldü. Bir hikaye onu öldürdü.*” (Stamm, 2017: s. 9) cümleleriyle başlar ve daha ilk andan itibaren postmodern bir roman olduğunu ve okurun dikkatli olması gerektiğinin sinyalini verir. Sade, sadece anlatılması gerekene odaklanan, boşlukları okura bırakan bir anlatım hakimdir. Diğer yandan, yoruma bağlı olarak, içerdiği leitmotivler dolayısıyla başka bir anlatım katmanı da barındırdığı söylenebilir.

Görünürdeki ilk katmanda, yazarlık yapan ve bu yazarlığını daha çok gerçek/öğretici metinler üzerine şekillendiren ben-anlatıcının aşık olması ve aşık olduğu kişiyle yaşadıkları anlatılır. Ben-anlatıcı kütüphanede kitabını yazarken kendisinden oldukça genç fizik öğrencisi Agnes'e aşık olur. Agnes bir süre sonra yazardan, bir portre yazmasını ister. Yazar, kız arkadaşı Agnes üzerine portre yazarken, olay kontrolden çıkar ve geleceği (yaşanacakları) belirlemeye başlar. Yani ikinci katmandaki anlatı birinci katmandaki anlatıyı belirler. Bazen de durum böyle olmaz. Gerçekte hamile olan Agnes ve portreye göre kız çocuğu doğuran Agnes, çocuğu düşürür. Bunu anlatırken de hekimin, kendisine “*çocuk materyali*” (Stamm,

* Almanya'nın otorite olarak görülen, 30 dilde yayın yapan haber ajansı.

⁵ Deutsche Welle, *100 Must-Reads*, www.dw.com (25.12.2019).

⁶ Anlatıcı veya okur perspektifinden: “Gerçeklik”. (Üstkurmaca, kurmaca içinde kurmaca sunduğundan kavramların karıştırılmaması gerekir. Romanın kendisi “kurmaca metin” olmasına rağmen, romanın ilk katmandaki olay akışını “gerçek”, olay içinde olay akışını “kurmaca” olarak adlandırmayı öneriyorum.)

2017: s. 111) attığını söyler. Bu yönde yaşanan dalgalanmalarla hayatları devam eder. Yazar, Agnes için yazdığı hikayenin sonuna bir türlü karar veremez. Yazarın Agnes'e bildirdiği son, hikayenin mutlu bittiği kitsch bir sonudur. Yazar böyle bir sonun edebi olarak yanlış olduğunu bilir, fakat Agnes'e (kurmaca) gerçek sonu, yani alternatif sonu söyleyemez. Fakat bir gün eve geldiğinde bilgisayar ekranının açık olduğunu ve hikayenin gizlice yazmış olduğu sonunun Agnes tarafından okunmuş olduğunu fark eder. Hikayenin gizli sonuna göre Agnes intihar eder. İntihar metodu olarak ormanda, karlar içinde donarak ölmeyi seçer. Agnes bunu okumuş, yanına bir palto almış ve ortadan kaybolmuştur. Romanın sonunda klasik okuru tatmin edecek net bir kapanış yoktur. Ben-anlatıcının, Agnes'le birlikte milli parka yaptıkları geziye dair video kaydını izlemesi ve anıları tazelemesiyle roman sonlanır.

III. Agnes Filmi Üzerine

Agnes romanının hatırı sayılır bir kitleye ulaşmasının ardından birçok romanda olduğu gibi uyarlaması çekilmiştir. Genelde karşılaşılan durum ses getiren bir romanın kısa zaman sonra filmleştirilmesidir. Fakat *Agnes*'de durum biraz farklıdır. 1998'de ortaya çıkan roman ancak 2016 yılında sinemaya uyarlanmıştır. Öte yandan 1985-2006 gibi bir farkla Patrick Süskind'in *Koku: Bir Katilin Hikayesi* romanı gibi örnekler de yok değil. Hatta, yönetmen Fatih Akın'ın *Temmuz'da* filminin izleyiciyle buluşmasından hemen sonrasında yazar Selim Özdoğan'ın *Temmuz'da* romanını yazması gibi tam tersi örnekler de mevcuttur. Bu gerçekler ışığında değerlendirildiğinde, *Agnes*'in uyarlanma sürecinin "normal" olduğu söylenebilir.

Romanı aynı adla uyarlayan yönetmen daha çok çocuk filmleri çeken, pek tanınmamış bir yönetmen olan Johannes Schmid'dir. Schmid, senaryoyu Nora Lämmermann ile birlikte, Stamm'in romanı rehberliğinde kendisi yazmıştır. Olayın zaten *Agnes* romanına dayandığı düşünüldüğünde senaristlere sadece olayın süslenmesi veya daha doğru tabiriyle filme uygun hale getirilmesi işinin kaldığı söylenebilir. Filmin, genel olarak romana sadık kaldığı görülmektedir. Dolayısıyla olayın akışı genel hatlarıyla romandaki gibidir. Olay, romanın aksine Walter⁷ ve Agnes'in kütüphanede tanışmalarıyla değil, Agnes'in ormanda palto ve ayakkabılarını çıkarıp karlar üzerinde yürümesiyle başlar. Hemen ardından bir "flashback" ile kahramanların kütüphanedeki tanışmalarına dönülür. Sonrası romandaki gibi, yazarlık yapan Walter, isteği üzerine Agnes'in portresini yazmaya başlamasıyla devam eder. Bu devam ederken kurmaca, gerçekliğin önüne geçer ve gerçekliği belirlemeye başlar. Walter'in birçok kez bilgisayar karşısında kurmacaya dair olayları yazdığı görülür. Bunlarla ilgili sahneler neredeyse diyalogsuz, sadece görüntü olarak çekilmiştir. Ek olarak bazen de o-anlatıcı (üçüncü kişi) tarafından ne olup bittiği anlatılmaktadır. Filmin son sekansında Agnes ormana gider, soyunur ve karın üzerine yatar. Yalnız bunun gerçek mi, yoksa Walter'in kurmacası mı olduğu arasında bir karar vermek

⁷ Walter: Romandaki isimsiz ben-anlatıcının filmdeki adı. Bkz.: Lieblingsfilm GmbH (Yapımcı), Lämmermann, N. – Schmid, J. (Senarist), Schmid, J. (Yönetmen). (2015). *Agnes* [Film]. Almanya: Lieblingsfilm GmbH.

güçtür. Anlatıcı veya okur perspektifinden gerçek ile kurmaca arasındaki çizgi ortadan kalkar. Kendisinden habersiz yazdığı sonu Agnes'in okuduğunu anlayan Walter camdan dışarıdaki karanlığı izler ve zihninde Agnes ile birlikte milli parka gidip gezdikleri o güne dair anılar vardır.

Filmin yapım ülkesi Almanya, yapım dili de Almancadır. Yapımcılığını filmin yönetmeni ve Münih merkezli Lieblingsfilm GmbH üstlenmiştir. 101 dakika süren filmin hitap ettiği izleyici kitlesi, diğer bir ifadeyle bu filmi izleyebilecek kitle olarak 12 yaş üzeri bireyler belirlenmiştir⁸. Film, izleyenlerce vasat düzeyde bulunmuştur. Filme IMDb üzerinden verilen ortalama puan 5,3/10'dur⁹.

IV. Medyalararası İlişkiler

Medyalararasılık, bu alanda otorite olarak kabul edilen Irina O. Rajewsky'ye göre, genelgeçer bir teori üzerine oturtulmamıştır (Rajewsky, 2002: s. 3). Bu durum global düzeyde böyleyken, Türk literatüründe daha da karmaşık bir konumdur. Henüz “intra-”, “inter-”, “trans-”, “multi-” gibi kavramların karşılıkları bile tam olarak oturtulamamıştır. Her birini teker teker tartışmak bu çalışmanın kapsamını ve çerçevesini aşmaktadır. Sadece kavram karmaşasını bertaraf etmek adına şunu ifade etmekte fayda görüyorum: Bu çalışmada “medyalararasılık” ile kastedilen *intermedialitedir* (Almanca: Intermedialität, İngilizce: Intermediality). Ele alınan roman ve film intermedial bir açıdan incelenmektedir. Yani konvansiyonel olarak farklı oldukları genel olarak kabul görmüş minimum iki fenomen, kendi medyasal alanını aşacak ve diğer bir alana dahil olacak şekilde irdelenmektedir. Bu açıdan “medyalararasılık” ile kastedilen, *Agnes* romanının bir medya olarak kendi alanını aşmak suretiyle farklı bir medya olan *Agnes* filminin alanına dahil olması ve bunun, tam tersi yönde gerçekleşmesi durumlarıdır. Daha da somutlaştırılırsa, köken olarak hangi medya türüne ait olduğu açık olan ve temelde birbirlerinden bağımsız bu iki medyanın kesiştikleri nokta bu çalışmanın medyalararası çerçevesini belirleyecektir.

Belki “medyalararasılık” kadar olmasa da “postmodern” kavramı da karmaşıktır. Fakat üzerine iki yüzyıla yakın zamandır (Best ve Kellner, 2016: s. 22) tartışılmasından olsa gerek, en azından bazı hatlar literatüre net olarak oturmuştur. En azından edebiyat özelinde hangi romanın postmodern roman türü özelliklerini gösterdiğini saptamak mümkündür. Film ile postmodernizmi yan yana getirmek kimilerine göre mümkün değilse de (Kayaoğlu, 2016: s. 100) kimilerine göre zaten var olan bir gerçektir (Hill, 2006: s. 121-132). Her halükarda, bu çalışmada ele alınan medyaların postmodern türün tipik özelliklerini yansıtması nedeniyle medyalararası ilişkilere postmodernizmi de dahil etmek gerekir. Aksi bir durumda *Agnes* romanının ana kolonunu oluşturan postmodern öğeler (Uyanık, 2011: s. 85-148) göz ardı edilmiş olacaktır.

⁸ Freiwillige Selbstkontrolle der Filmwirtschaft (FSK).

⁹ IMDb, *Agnes* (2016), www.imdb.com (10.01.2020).

Kendi türünün başarılı bir örneği olan *Agnes* postmodern roman türünün tipik özelliklerinin neredeyse tamamını taşımaktadır. Üstkurmaca, metinlerarasılık, farklı katmanlarda kodlamaların yanı sıra oyun, ironi, sürekli yeni bir şeyler yapma baskısı net olarak görülmektedir. Bir yanda gösterişsiz ve süssüz anlatım dururken, diğer yanda oldukça dolu, okuru yoran bir anlatım mevcuttur. Bırakılan boşluklar dahi, belirli bir planın sonucudur. Yazar kadar okurun da aktif olması beklenir. Kısacası postmodern yazar dehasını konuşturur ve tembel okura eserinin sadece bir kısmını sunar. Bir örnekle somutlaştırmak gerekirse kitapta 36 bölüm vardır. 1. bölüm 36. bölüm ile, 2. bölüm 35. bölüm ile, 3. bölüm 34. bölüm ile doğrudan bağlantılıdır ve bu 17. ve 18. bölümler birleşinceye kadar devam eder. Olayı bir sarmal halinde bir daha ve bu defa farklı açıdan sunar.

1. bölümün ilk cümlesi: “*Agnes öldü.*” (Stamm, 2017: s. 9).

36. bölümün ilk cümlesi: “*Agnes geri gelmedi.*” (Stamm, 2017: s. 153).

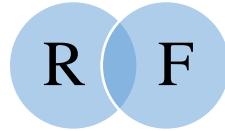
1. ve 36. bölümlerin ilk cümleleri, yukarıda görüldüğü üzere, birbirleriyle doğrudan bağlantılıdır. Aralarındaki bağlantı sadece bir anlatı bütünlüğü değildir, yani ölen birinin geri gelmemesi durumu değildir. Biri, ben-anlatıcı açısından gerçekte olandır; diğeri, ben-anlatıcının yazdığı kurmacada olandır. Bunun kadar somut olmasa da, diğer bölümler de birbirleriyle doğrudan ilişkilidir ve derin bir analiz ile bu sarmal zincirinden kuvvetle muhtemel oldukça farklı sonuçlar elde edilecektir. Bu sarmalı bir filme bu şekliyle uyarlamak ne kadar mümkün kılınabilir, bilinmez. Filmin DVD versiyonuna bakıldığında filmin 12 bölüm haline ayrıldığı görülmektedir (Lieblingsfilm GmbH, 2015: Kapitel 1-12). Bu bölümlenin daha çok sekans geçişleri için yapıldığı söylenebilir. Kabaca her bir sekansın filmdeki bir bölümü, kitaptaki 3-4 bölümü oluşturduğu şeklinde yorumlanabilir. Öte yandan, romandaki anlamlandırmayı, anlatı yoğunluğunu beklemek zaten doğru olmazdı. Fakat *Agnes* filminde olmasa da, modern sinematografik tekniklere bakıldığında filmlerde de bu tür “oyun”lara başvurunun mümkün olduğunu söyleyebiliriz ve nitekim nadiren de olsa başvurulduğu görülmektedir. Geçmişte Stanley Kubrick ve günümüzde Christopher Nolan öncülünde sinema, giderek edebiyat tekniklerine daha çok başvurmaktadır. Özellikle de postmodern edebiyatın o karmaşık olarak nitelendirilebilecek yapısına, sayıları az olsa da bazı yönetmenlerin başvurduklarını söyleyebiliriz.

Sinemanın, edebiyatın aksine bir sektör olduğu ve dolayısıyla gişe kaygısı güttüğü düşünüldüğünde teknik açıdan edebiyattan daha yaratıcı olması gerekirdi. Fakat bir romana baktığımızda gördüğümüz derinliği, bir filmde nadir olarak görürüz. Elbette ki bazen bir filmin, binlerce romana taş çıkardığını da görürüz. Hatta bir filmin bütün “genç”liğine rağmen, “yaşlı” romanlara ders verdiğine de rastlarız. Fakat genele baktığımızda binlerce yıllık birikiminden mi, yoksa başka nedenlerden mi olsa gerek, edebiyat, sinemanın hala en büyük besin kaynağıdır. Sinemaya hala “anlatma” işini öğretmektedir. İki yüzyılı bulmayan geçmişiyle sinemanın da edebiyatı belirli açılardan desteklediği de tabii ki reddedilemez. Modernitenin bireye

getirdiği hız, makineleşme ve zaman kısıtlılığından dolayı birey 153 sayfalık bir romanı okumak yerine, uyarlamasını izlemeyi tercih edebilir. Bu sayede dolaylı yoldan da olsa romanla tanışmış olur. Ayrıca görselliğin önem kazandığı, rengarenkliğin bireyde heyecan uyandırdığı ikinci milenyum sonrası dönemde film bireye daha cazip gelebilir. Sinemanın, bu avantajlarına rağmen edebiyatı bir kenara itmemesi, temelde edebiyata kıyasla “kısa geçmiş” ile belki açıklanabilir. Buna karşın, bu “kısa geçmiş”e rağmen kat ettiği yol elbette küçümsenemez. Bunu, filmlerin aynı zamanda birer kitap barındırmalarında görmekteyiz. Filmlerin artık bütünü transkripsiyon halinde de sunulmaktadır. Konuşmalar, iç sesler, yankılar, nidalar ve daha kulağın duyduğu nice ses ek bir dosya halinde transkripsiyon olarak sunulmaktadır. Bu da kapsamlı bir çalışmayla incelenmesi gereken bir başka medyalararası bağlantıya işaret etmektedir.

Filmin ek bir dosya olarak transkripsiyona dökülmesi, adeta kitaplaştırılmasının yanında tersi durum da söz konusudur. Kitapların başta engelli bireyler için olmak üzere, günümüz yaşam tarzında zaman sıkıntısı yaşayan bireyler için seslendirilmesi, hatta bazı versiyonlara görseller eklenmesi durumu da kitabın kısmen filmleştirilmesi olarak görülebilir. Elbette her ne kadar sesli bu versiyon bir “aşırı yorum” sonucu film medyasına dahil edilebilecek olsa da kabul gördüğü medya şekli hala kitaptır. *Agnes* romanının da sesli kitap versiyonu mevcuttur (Stamm ve Brückner, 1998). Aslında bu “intermedial” ve “transmedial” kavramlarını açıklamak için iyi bir örnek olabilir. *Agnes* sesli kitabının hem bir kitap hem de bir film, belki de müzik olduğu varsayıldığında, veya medyasal kökeni tam olarak belirlenemediğinde söz konusu sesli kitabın transmedial inceleme alanına dahil edilmesi gerekir. Çünkü medyasal kökeni her iki medya türüne de dahil edilebilir. Oysaki medyasal kökeni kesin olarak ortaya konulmuş olsa ve bu medyanın diğer medyalarla ilişkisi tartışılıyorsa bu intermedial inceleme alanına dahil edilmelidir (Dörr ve Kurwinkle, 2014: s. 6-153; Rajewsky, 2002: s. 13).

Roman ve filmin medyasal kökenlerinin kesin olarak ortaya konulmuş olduğu göz önünde bulundurulduğunda, medyalararası ilişkilere intermedial açıdan devam etmek gerekir. Bu noktada, roman ve filmin kesiştikleri alan olan intermedial alan ele alınmalıdır. “R” kümesinin roman, “F” kümesinin de film olduğu varsayılsa kesiştikleri alan onların ortak noktalarını, çatıştikleri noktaları barındırır.

Medyalararası ilişkiler kapsamında temeldeki bazı yakınlık ve farklılıklardan sonra ilk olarak göze çarpan, romanda adı olmayan ana karakterin filmde adının olmasıdır. Stephan Kampwirth’in canlandırdığı söz konusu karakter filmde Walter adını taşır. *Agnes* romanının karakterleri, Stamm gibi İsviçreli olan Max Frisch’in *Homo Faber* eserindeki karakterlerle benzerlikler gösterir. Ayrıca her iki eserde de

“ölüm” motifi benzer yönde işlenir. *Agnes* karakteri ben-anlatıcı tarafından yazılan hikaye sonucu kurmacada ölür, gerçeklikte ortadan kaybolur (Stamm, 2017: s. 9, 153). Suçlanabilecek olan karakter ben-anlatıcıdır, çünkü yazdığı hikayeye göre olay bu şekilde gerçekleştiği için Agnes ortadan kaybolur. Bunun yanı sıra Agnes’in dertlerden kaçıp ben-anlatıcıya tutunması ben-anlatıcının kendisi için bile tuhaf bir durumdur. Ben-anlatıcı bu durum için açıkça “*bula bula bana*” (Stamm, 2017: s. 12) demekte ve kendisinin güvenilir bir kişi olduğunu net olarak itiraf etmektedir. Frisch’in *Homo Faber*’inde de yine suçlu bir bakıma Walter Faber’dir. Walter’in sevgilisi Elisabeth bir yılan ısırığı sonucu hastaneye yatırılır. Fakat panzehir enjeksiyonuna rağmen ölür. Walter, sevgilisinin hastanede yattığı süre boyunca ekstra bir şey yapmaz ve Elisabeth’in yılan ısırığı sonucu yere düştüğü ve kafasının yaralandığı tespit edilemez. Elisabeth yılan ısırığından değil, bir açıdan Walter’in ilgisizliği sonucu tespit edilemeyen kafa yaralanmasından ölür (Frisch, 1991: s. 190-191). İki kadın karakterin de bağımsız olmaları, hayata dair mana aramalarının yanı sıra Agnes’in Chicago Üniversitesi’nde, Elisabeth’in Yale Üniversitesi’nde okuması da başka bir benzerliktir. Burada bir metinlerarasılıktan zaten söz edilebilir. Bunun yanı sıra romanda, Agatha Christie’nin *Murder on the Orient Express* ve Hermann Hesse’nin *Siddharta* eserlerine direkt göndermeler mevcuttur (Stamm, 2017: s. 97, 119). Postmodern bir roman olması nedeniyle bunlar zaten olacaktır. Fakat asıl göze çarpan nokta Frisch’in Walter karakterinin romanda değil, filmde yer bulmasıdır. Romanda adı olmayan ben-anlatıcının, filme uyarlanma sürecinde Walter adını alması sadece bir tesadüf de olabilir. Fakat yönetmen Johannes Schmid, filmin DVD versiyonundaki röportajında romanın ruhuna mümkün olduğunca sadık kaldıklarını, romanın yazarı Stamm ile beş yıl üzerine çalıştıklarını ifade eder (Lieblingsfilm GmbH, 2015: Extras-Interview mit Johannes Schmid). Dolayısıyla isim seçiminin bir tesadüf sonucu olduğunu söylemek filme haksızlık olabilir. Aynı röportajda Schmid karakterlerin mümkün olduğunca somutlaştırılması gerektiğini belirtir. Ek olarak şunları ifade eder: “Okur, kitabı okurken kendi zihninde bir resim oluşturur ve sahneler bu resme göre devam eder. Fakat filmde ise izleyici, karakterleri sizin sunduğunuz şekli ile alımlar, kendisi bir resim oluşturmaz.” (Lieblingsfilm GmbH, 2015: Extras-Interview mit Johannes Schmid). Stamm’ın, anlatı becerisini göz önünde bulundururken, ben-anlatıcıya isim vermemesinin bir tesadüf olamayacağını elbette biliyoruz. Postmodern edebiyatın bireyin bireyliğini kaybetmesini, arayış içerisinde olmasını, kalabalıkta kaybolmasını, kimliksizliğini ön plana çıkardığı göz önünde bulundurulduğunda tabii ki isimsizlik durumunun tesadüf olduğunu iddia edemeyiz. Stamm’ın bunu kasıtlı olarak yaptığı, bir postmodern öge olarak metne dahil ettiğini söyleyebiliriz. Ayrıca romana adını veren karakteri ön plana çıkarmak adına da böyle bir şeyi yapmış olabilir. Asıl olanın Agnes olduğu ve geri kalanının silik olduğunu veya hiç olmadığını vurgulamak istemiş olabilir. “Yönetmen Schmid, ben-anlatıcıyı filme, romanda olduğu gibi, isimsiz alamaz mıydı?” sorusunun cevabını Schmid, kendi röportajında karakterlerin mümkün olduğunca somutlaştırılması gerektiğiyle vermiştir (Lieblingsfilm GmbH, 2015: Extras-Interview mit Johannes Schmid).

Romanda adı olmayan ben-anlatıcı karakterin somutlaştırılması adına filmde ona bir ad verilmesi ve bu adın Walter olması, *Agnes* ve *Homo Faber* romanları arasındaki metinlerarası bağlantı göz önünde bulundurulduğunda, büyük bir anlam ifade eder. Bu, filmin de metinlerarası bağlantıya dahil olduğunu gösterir; ki bu, *Homo Faber* romanı ile *Agnes* filmi arasında hem metinlerarası hem de medyalararası bağ oluşturmuş olur. Oysaki postmodern film türünün olup olmadığı tartışılırken (Kayaoğlu, 2016: s. 100), postmodern bir romanın uyarlaması¹⁰ bırakın başka bir filme metinlerarası veya göstergelerarası göndermeyi, hikayesini oluşturan romanın metinlerarası göndermede bulunduğu romana göndermede bulunmaktadır. Ayrıca filmin bire-bir uyarlandığı veya Ersel Kayaoğlu'nun ifadesiyle "*aslına uygun olmaya çalışan uyarlama*" (Kayaoğlu, 2016: s. 50) türüne dahil edilebilecek bir uyarlama olduğu göz önünde bulundurulduğunda, filmdeki muhtemel bir eklemenin önemi daha da artmaktadır. Ek olarak, film çözümlemesi alanındaki otoritelerden sayılan eleştirmen James Monaco'nun "*Bir romanda basılı olarak anlatılabilenlerin tümü sinemada da aşağı yukarı anlatılabilir ya da görüntülenebilir.*" (Monaco, 2002: s. 48) ifadesi ışığında söz konusu ben-anlatıcının filme isimsiz de alınabileceğini söyleyebiliriz. Fakat bir isim verilerek filme geçirilmiştir. Dolayısıyla, filmdeki Walter karakterinin Frisch'in *Homo Faber* romanındaki Walter Faber olduğunu iddia etmek, bu bilgiler doğrultusunda, aşırı bir yorum olmayacaktır.

Agnes romanı ile *Agnes* filmi ve *Homo Faber* romanı ile *Agnes* filmi aralarındaki medyalararası ve metinlerarası ilişkiler mevcuttur. Bunun yanı sıra sadece *Agnes* romanı içerisinde/çerçevesinde de medyalararası göndermeler mevcuttur. Rajewsky'ye göre sadece bir medya içeren fenomenler "*intramedial*" (Rajewsky, 2002: s. 13, 19) bir inceleme alanı oluşturur. Fakat kitap tek başına bir medya olsa da, göndermede bulunduğu diğer medyalar ile birlikte düşünüldüğünde, *intermedial* bir çalışma alanı oluşturur. Daha açık bir ifadeyle, roman ve film bir intermedial alan oluştururken, romanın içerisindeki diğer medyalara yapılan göndermeler başka bir intermedial alan oluşturur. Bugüne kadar yapılan medyalararası çalışmaların, daha önce kümeler ile anlatmaya çalıştığım gibi, sadece roman ve filmin kesiştikleri noktalar üzerine yoğunlaştığı söylenebilir. Fakat *Agnes* romanının içerisinde yer alan ve kendilerine sistematik olarak göndermede bulunan medyalarla da *Agnes* romanının bir medyalararası bağının mevcut olduğunu söyleyebilirim. Genel olarak bakıldığında bu tür medyalar bazen bir film, bazen bir beste, bazen bir tablo olmaktadır. *Agnes*'de Ernst Ludwig Kirchner'den Oskar Kokoschka'ya kadar bir dizi ressamın tabloları üzerinden resim ve mimari ile medyalararası bağlantılar kurulmaktadır (Stamm, 2017: s. 39, 68, 100). Kısacası, romanda sadece metinlerarası gönder-

¹⁰ Filmin postmodern olup olmadığı ayrı bir tartışma konusudur. Postmodern bir romanın uyarlamasının da otomatik olarak postmodern olduğunu iddia etmek doğru olmaz. Postmodern romandan uyarlama olan bir filmi postmodern türe dahil etmek ancak belirli incelemeler sonucu mümkün olabilir.

meler değil, aynı zamanda *Agnes* filmi olmaksızın da medyalararası ilişki ve göndermeler mevcuttur. *Agnes*'in ben-anlatıcıya “*sen yazarsın, ben filme alırım.*” Stamm, 2017: s. 70) demesi bu tür ilişkilere tipik bir örnek olarak gösterilebilir.

Postmodern edebiyatın olmazsa olmazlarından olan metinlerarasılık kendini postmodern sinemada da göstermektedir. Sinemadaki metinlerarasılığa Türkiye’den Cem Yılmaz filmleri başarılı örnekler sunmaktadır (Kalıpçı, 2016: s. 69-80). *Agnes* filmi, metinlerarasılık açısından, romandaki göndermeler dışında Walter örneğini sunmaktadır. Bunda, filmin bire-bir uyarılama (aslına yakın uyarılama) olmasının büyük payı vardır. Ayrıca Sovyet edebiyat bilimcisi Boris Eichenbaum uyarlamaları şöyle tanımlar: “*Başka bir medyaya tercüme*” (Eichenbaum, 1965: s. 72). Dolayısıyla gişe, ödül, siyasi amaç gibi ekstra bir kaygısı yoksa, edebi yapıt genel olarak bire-bir uyarlanır. Öteki türlü, kaynak metin ile ortaya çıkan film arasında farklar oluşur ve ortaya çıkan ürünün ne denli “uyarlama” olduğunu sorgulatabilir.

Agnes filmi ile *Agnes* romanı arasındaki medyalararası bağlantı oldukça yakındır. Romanı okuyan ve filmi izleyen bir kişi eserlerin isimlerini bilmeksizin veya eserlere dair bilgi sahibi olmaksızın ikisini eşleştirebilir. Bu, bire-bir uyarılama olmasının yanı sıra aralarında büyük teknolojik gelişmelerin olduğu, uzunca bir zaman geçmemesiyle de açıklanabilir. 1998’den 2016 yılına kadar uyarlanmayı beklese de arada elektriğin veya telefonun icadı gibi bir durum söz konusu değildir. Günümüz açısından bakarsak, Thomas Mann veya Robert Musil eserinin uyarlanması gibi bir zorluk söz konusu değildir. Teknolojiyi kameradan uzak tutma, karakterlere uygun kıyafet bulma gibi zorluklar yoktur. Roman içinde yazılan kurgu hikaye bilgisayarda yazılıyorsa, filmde de bilgisayar kullanılmaktadır. Olay ve zaman filme olduğu gibi aktarılmıştır. Fakat yer konusu biraz farklıdır. Romanda yer Chicago’dur. Filmde de izleyiciye yerin Chicago olduğu belirli açılardan hissettirilmektedir, hatta dersler İngilizcedir (Lieblingsfilm GmbH, 2015: 0:27:43). Öte yandan filmdeki bir sahnede Almanca bir cadde tabelasına (Lieblingsfilm GmbH, 2015: 0:24:57) veya asansör talimatnamesine (Lieblingsfilm GmbH, 2015: 0:24:57) denk gelmek mümkündür. Öte yandan Walter ve Agnes’in taksiye bindikten sonra taksi şoförüne “*Berliner Allee*” (Lieblingsfilm GmbH, 2015: 0:08:48) diyerek gideceği yeri söylemesinden bu yerin Berlin’de olduğunu anlıyoruz. Ek olarak filmdeki birçok öğe, olayın geçtiği yerin Berlin olduğu izlenimini oluşturmaktadır. Bunu kesin olarak söylemek güç olsa da filmin her halükarda isimsiz bir Alman şehrinde geçtiğini söyleyebiliriz. Fakat izleyicinin olayın geçtiği yer olarak nereyi düşünmesi gerektiğine dair net bir cevap bulmak güçtür.

İşin bu gibi sinematografik ve mekanik-teknik boyutlarına çözümler bulunmuş ve filmin çekimi başarıyla tamamlanmıştır. Sonucu izleyicilerce çok parlak olmasa da filmin çekimi tamamlanıp beyaz perdeyle buluşturulmuştur. Tematik-teknik açıdan bakıldığında ise film ile roman arasında küçük çaplı farklılıklar göze çarpmaktadır. Filme geçmeden önce romana bakarsak, romanda olayın büyük çoğunluğu ben-anlatıcı tarafından aktarılır. Nadiren biz-anlatıcıya rastlamak da mümkündür. Romanda diyalog ve iç monologlara sıkça rastlanmaktadır. Filme bakıldığında ise,

filmin doğası gereği, neredeyse sadece diyaloglarla karşılaşılır. Çok nadir iç monologlara rastlamak da mümkündür. Romandaki ben-anlatıcının anlatıcı konumu kişiseldir. Onun olaylara karşı yaklaşımı, bakış açısı büyük rol oynamaktadır. Okur, olayları ben-anlatıcının sunduğu şekilde alır. Anlatım tutumuna bakıldığında ise net bir tutum tespit etmek güçtür. Anlatıcı, bir yandan olaylara karşı onaylayıcı bir tavır takınırken, diğer yandan olanları reddeden bir tarafı da vardır. Öte yandan, okura anlatıcıya güvenmemesi gerektiğini, olaylara kısmen ironik yaklaştığını hissettiren bir tutum da mevcuttur.¹¹

“Anlatım” kavramının her medya için geçerli ortak noktaları vardır. Sadece edebiyata mal edilmiş bazı anlatım tekniklerini resim, müzik ve sinemaya da uyarlamak mümkündür. Anlatı kuramının sadece edebiyat için geçerli olduğunu düşünmek doğru olmazdı zaten. Daha önce adı geçmiş Joachim Paech’in ifadesiyle sinemanın edebiyat sayesinde “anlatma”yı öğrendiği (Paech, 1997: s. 45-67) düşünüldüğünde, “anlatma” işinin ayrıntılarının sinema için de geçerli olduğu söylenebilir. İletişim bilimci Özgür Yaren’in sinemadaki anlatı kuramına dair çalışmasına bakıldığında edebiyatın anlatı kuramıyla benzerlikler göze çarpmaktadır (Yaren, 2016: s. 167-192). Dolayısıyla, filmin türüne bağlı olmak kaydıyla, bir filmin anlatıcısı, anlatıcı konumu, anlatım tutumu olabilir. *Agnes* filmine bakıldığında bir anlatıcıya, belirli iç monolog sahneleri dışında, rastlanmamaktadır. Sadece çekilmesinde oyuncuya gerek görülmemiş ve sadece doğa veya şehir manzaralarıyla geçiştirilmiş, çekilmesi mümkün olmayan veya zaman atlatma sahneleri dışında bir anlatıcıya denk gelmeyiz. Bu tür noktalarda kamera sadece yaşananları aktarır ve yaşananlara çok fazla müdahil olmaz. Bu sahnelerdeki anlatıcı ben-anlatıcı, yani romandaki isimsiz karakterin aksine Walter’dır. Anlatıcı olarak Walter, olaylara bizzat müdahil olması ve olayların kendisiyle ilgili olması nedeniyle, yaşananları içeriden bir bakış açısıyla aktarmaktadır. Filmin, romanın aksine, çok daha fazla diyalog barındırması ve kitaptaki sayfalarca durum betimlemelerinin filmde bir-iki sahne ile anlatılabilmesi nedenleriyle anlatıcı konumu ve anlatım tutumuna dair izlere rastlamak güçtür. Fakat yine de, görülebildiği kadarıyla, anlatıcının konumu ve anlatım tutumu romanla paralellik gösterir.

Tematik-teknik açıdan belirli noktalarda ortaklık gösterecek de mekanik-teknik boyutta ortak nokta yok denecek kadar azdır. Her ne kadar uyarlama filmler için “*edebi metinlerin filmsel adaptasyonu*” (Albersmeier, 1989: s. 15) tanımlaması kullanılsa da mesele sadece bu kadarla kısıtlı değildir. “Transformasyon” veya “adaptasyon” gibi kavramlar da tartışılabilir. Kaynak metnin form değiştirip başka bir medyaya dönüştüğü veya var olan metnin başka bir medyaya adapte edildiği gibi farklı görüşler de benimsenebilir. Her ikisi de belirli açılardan geçerlidir. Tematik-

¹¹ Paragrafta geçen kavramların, Türkçeleştirmede yaşanan sıkıntıları bertaraf etmek adına, Almancalarını vermekte fayda vardır. Türkçe-Almanca: “Diyalog-Dialog”, “(iç) monolog-(innerer) Monolog”, “ben-anlatıcı-Ich-Erzähler”, “anlatıcı konumu-Erzählverhalten”, “anlatım tutumu-Erzählhaltung”.

teknik açıdan bakıldığında “adaptasyon”, mekanik-teknik açıdan bakıldığında ise “transformasyon” kavramı daha uygun düşecektir. Ayrıca roman (kitap) bir medya olarak film medyasına dönüşmesi ve dolayısıyla kendi özgün medyasından vazgeçerek medya değişikliğine (Alm.: Medienwechsel) tabi tutulduğu da eklenebilir. Bu çalışmada ele alınan medyaların, oluşturulma teknikleri açısından, farklı türlerden olması nedeniyle tabii ki bazı temel farklılıklar mevcuttur. Kamera ile kalemin ortaya çıkardığı medyalar elbette farklı türlere dahil olacaktır, fakat belirli ortak noktaları şu kısma kadar ortaya koyuldu. Kalemin kameraya yön vermesi, kameranın kalemi görünür kılması gibi benzerlikler tartışıldı. *Agnes* özelinde romanın filme sunduğu katkı en başta hikayenin kendisidir. Filmin romanın tanınırlığına katkı sağladığına dair somut bir veri bulunmamaktadır. Film, daha önce ifade ettiğim gibi, izleyicilerce zaten vasat bulunmuştur. Ayrıca uyarlama kararı, *Agnes* romanının yayımlanmasından ve belirli bir okur kitlesine ulaşmasından sonra alınmıştır.

Agnes'den ayrılıp genel duruma baktığımızda bazı romanların, uyarlamaları sayesinde tanındığı, hatta filmin romanın önüne geçtiği gibi örneklere denk gelebiliriz. Bazen de romanın, birden fazla uyarlamasının çekilmesine rağmen, filmlerce geçilemediği, kitabın hep daha üst bir konumda kaldığını görebiliriz. *Agnes* filminin, şu an itibarıyla *Agnes* romanının gölgesinde kaldığını rahatlıkla ifade edebiliriz. Okur ve izleyicilerin hatırı sayılır bir kısmının filminden haberdar dahi olmadıklarını iddia edebiliriz.

V. Sonuç

Peter Stamm'ın *Agnes* romanı ile Johannes Schmid'in *Agnes* filmi arasında medyalararası ilişkiler mevcuttur. Roman ve filmin medyalararası bağlantılarından bağımsız olarak, romanda resim ve mimari gibi diğer medyalara göndermeler bulunmaktadır. *Agnes* romanı, *Agnes* filminin ana malzemesini oluşturmaktadır. Film, romanı görselleştirmiş, karakterleri bedene bürümüştür. Romanı asıl anlamına kavuşturan postmodern öğelerin bazıları filme aktarılamamıştır. Romanda pasif durumdaki karakterler filmde aktif bir hale bürünmüştür. Filmdeki eklemelerin bir kısmı romanda olmayan, uyarlama esnasında yaratılan öğelerdir. Uyarlanma sürecinde romandan bazı kısımlar çıkarılmıştır. Romanın dili ile filmin dili arasındaki doğal farklılıklar sonucu, romandan filme geçiş arasında ekleme ve eksiltmeler yapılmıştır.

Farklılıklar olsa da yönetmen Schmid, mümkün olduğunca romanın ruhuna sadık kalmıştır. Fakat yine de doğası gereği ve medyasal kökenlerin farklı olması nedeniyle aynı olduklarını söyleyemeyiz. Sadece romanın yazı, filmin görüntü olması bile belirli farklılıkları doğurmaktadır. İki medyanın konvansiyonel farklılıkları nedeniyle zaten, bu eserleri intermedial bir açıdan incelemeyi doğru buldum. İntermedialite, Türk literatüründe nadiren çalışılmış olsa da son yıllarda bu durum giderek değişmektedir. Filoloji bölümlerinde de edebiyat ve sinema kapsamında medyalararası çalışmalara rastlamak mümkündür.

Bu çalışmanın, söz konusu eserler açısından bir öncü olması ve kapsamının dar olması nedeniyle eksiklikleri elbette mevcuttur. Çalışmanın *Agnes* eserlerinde medyalararasılığa dair bir boşluğu doldurması tabii ki beklenemez. Sadece, kendisinden sonraki kapsamlı çalışmalara önyak olması umulabilir. Daha kapsamlı çalışmalara teşvik olması bu çalışmayı amacına ulaştıracaktır.

Kaynakça

- Albersmeier, Franz-Joseph. (1989). *Literaturverfilmungen*. Frankfurt/Main: Suhrkamp Verlag.
- Albersmeier, Franz-Joseph. (2018). *Texte zur Theorie des Films*. Ditzingen: Reclams Universal-Bibliothek.
- Best, Steven; Kellner, Douglas. (2016). *Postmodern Teori*. Mehmet Küçük (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları (Orijinali 1991’de yayımlanmıştır).
- Deutsche Welle, 100 Must-Reads, www.dw.com, (25.12.2019).
- Dörr, Volker C.; Kurwinkel, Tobias. (2014). *Intertextualität Intermedialität Transmedialität*. Würzburg: Verlag Königshausen & Neumann GmbH.
- Eichenbaum, Boris. (1965). *Aufsätze zur Theorie und Geschichte der Literatur*. Frankfurt/Main: Suhrkamp Verlag.
- Frisch, Max. (1991). *Homo Faber*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp Verlag.
- Hill, Val. (2006). “Postmodernizm ve Sinema”, Stuart Sim (Ed.), *Postmodern Düşüncenin Eleştirel Sözlüğü* (ss. 121-132) içinde. Ankara: eabil Yayıncılık.
- IMDb, Agnes (2016), www.imdb.com, (10.01.2020).
- Kalıpçı, Muge. (2016). “Metinlerarasılık Kapsamında G.O.R.A. ve A.R.O.G. Filmlerinin İncelenmesi”. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*. Sayı: 7, s. 69-80.
- Kayaoğlu, Ersel. (2016). *Edebiyat ve Film*. İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Lieblingsfilm GmbH (Yapımcı), Lämmermann, N. – Schmid, J. (Senarist), Schmid, J. (Yönetmen). (2015). *Agnes* [Film]. Almanya: Lieblingsfilm GmbH.
- Monaco, James. (2002). *Bir Film Nasıl Okunur?*. Ertan Yılmaz (Çev.). İstanbul: Oğlak Yayınları (Orijinali 1977’de yayımlanmıştır).
- Nesselhauf, Jonas. (2015). “The Same Old Song“. Blood Simple zwischen Spielfilm und postmodernem Filmspiel, Dominik Schmitt-Stephanie Blum (Eds.), *Das postmoderne Kino der Coen Brothers* (ss. 13-22) içinde. Würzburg: Königshausen & Neumann.
- Paech, Joachim. (1997). *Literatur und Film*. Stuttgart: Verlag J.B. Metzler.
- Rajewsky, Irina O. (2002). *Intermedialität*. Tübingen und Basel: A. Franke Verlag.

- Sarı, Ahmet. (2014). *Edebiyat Nefreti*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Stamm, Peter. (2017). *Agnes* (26. Auflage). Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch.
- Stamm, Peter. (1998). *Agnes* Audible Hörbuch [Christian Brückner]. Berlin: parlando Verlag.
- Uyanık, Gürsel. (2011). *Peter Stamm'ın Agnes Adlı Romanında Üstkurmaca ve Metinlerarası İlişkiler*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.
- Yaren, Özgür. (2016). "Sinemada Anlatı Kuramı", Zeynep Özarlan (Ed.), *Sinema Kuramları 2* (ss. 167-192) içinde. İstanbul: Su Yayınevi.
- Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı. (2019). Ulusal Tez Merkezi. tez.yok.gov.tr.

**BIÇİM VE TEKNİK ÖZELLİKLERİ BAKIMINDAN CUMHURİYET DÖNEMİ
PERDE GAZELLERİ**

Act Odes of The Republic Period in Terms of Their Form and Technical Features

(Makale Geliş Tarihi: 11.03.2020 / Kabul Tarihi: 31.04.2020)

Zehra KIMIŞOĞLU*

Öz

XIV. Perde gazeli terimi, müzik ve tiyatral yeteneğin bir arada sergilendiği karagöz oyununun mukaddime bölümündeki en dikkate değer unsur olarak öne çıkmaktadır. Türk gölge oyunu literatüründe perde gazelleri biçim ve içerik yönünden sınıflandırılarak eski-yeni perde gazelleri başlığı altında değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada, yeni perde gazelleri Cumhuriyet dönemi perde gazelleri adıyla ele alınmış ve bu şiirlerin doksan yılı aşkın süreçte geçirdiği biçimsel evreler incelenmiştir. Cumhuriyet sonrası karagöz oyunu yazan oyun yazarları ve karagöz ustalarının kimler olduğu tespit edilerek şiirlerinde öne çıkan biçim özellikleri ve teknik kavramlardaki değişimler saptanmaya çalışılmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarından başlayarak son dönemlere kadar yazılan perde gazellerinin nazım birimi, nazım şekli, vezin, kafiye, dil ve üslup gibi özellikleri çözümlenmiş ve özellikle eski perde gazellerinde dikkati çeken 'perde', 'şem'a', 'gölge', 'on iki bent', 'dört gûşe' gibi kavramların Cumhuriyet dönemi perde gazellerindeki yapısal görünümleri incelenmiştir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü; *Assist Prof. Dr. Kafkas University, Faculty of Science and Literature, Department of Turkish Language and Literature*, zehra_kimisoglu@hotmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2029-9321>

Anahtar Kelimeler: Mukaddime Bölümü, Perde Gazeli, Cumhuriyet Dönemi Perde Gazelleri, Biçim, Teknik Özellikler.

Abstract

The term “act ode” is seen to stand out as the most remarkable element in the introduction section of Karagöz plays, where music and theatrical talent are exhibited together. In Turkish shadow play literature, act odes are categorised in terms of form and content and are assessed under the title of old-new act odes.

This paper addresses new act odes under the name of Republic period act odes and has examined how these poems have evolved stylistically over a 90-year period. Playwrights of Karagöz plays and Karagöz masters in post-Republican period were determined and the prominent stylistic features and changes in technical concepts in poems were tried to be determined.

Features of the act odes written from the first years of the Republic until the present, such as verse units, form of verse, metre, rhyme, language, and style were analysed and the structural form of the concepts such as 'curtain', 'şem'a', 'shadow', 'twelve bent', and 'four güşe'—which were particularly striking in old act odes, in Republic period act odes was examined.

Keywords: Introduction Section, Act Ode, Republic Period Act Odes, Form, Technical Features.

Giriş

Karagöz, köklü geçmişi ile geleneksel Türk tiyatrosunun ana dallarından biri olmuştur. Türk gölge oyunundan bahseden yazılı eserlerden önce karagöz, halkın içinde var olmaya başlamış ve uzun çağlar boyunca sözlü ortamda icra edildikten sonra tarihi-resmi kaynaklarda adından söz ettirmeyi başarmıştır.

Karagözün son yüzyıllara kadar sözlü gelenekte yaşatılmış bir sanat olması, erken dönem oyun metinlerinin günümüze kadar ulaşmasını güçleştirmiş ve bu durum, ilk karagöz oyunları ve mahiyeti hakkındaki bilgilerimizi kısıtlamıştır. “*III. Ahmet çağında Hibetullah Sultan'ın doğumu esnasında yapılan şenlikler, Kâni'nin Hezeliyyat adlı eserinde geçen karagöz ve tipleri, karagözcülerin isimleri, III. Selim çağındaki Mabeyn-i Hümayûn'da oynanan fasıllar hakkındaki bilgiler*” (And, 1969: s. 127) ilk karagöz oyunlarının ne şekilde oynatıldığına dair ayrıntılardan uzaktır.

Var olduğu her dönemde halk tarafından benimsenerek yaşatılan karagöz oyununun yazılı metinleri XIX. yüzyılın sonlarına kadar karşımıza çıkmaz. İhsan Rahim, Hayali Memduh Bey, Sefer Mehmet ve Hayali Küçük Ali'nin icra ettikleri

oyunlar ile Helmut Ritter ve Ignác Kúnos-Wilhem Radloff'un neşrettikleri oyunlar karagöz oyunlarının son yüzyıllardaki görünümüdür.

Kâr-ı kadim ve sonrasında ortaya çıkan nev icad oyunlar birbirinden bazı farklı özellikler sergilemesine rağmen bu yazılı eserler, o dönemlerde karagöz oyunlarının nasıl icra edildiğini göstermektedir. Ayrıca Anadolu'dan derlenerek yazıya geçirilen sözlü karagöz oyunları da Türk gölge oyununun tipleri, bölümleri ve tekniği hakkında detaylı bilgiler vermektedir.

Karagöz oyununun bölümleri özellikle Tanzimat'tan sonra kesin çizgilerle netleşmiş ve oyunlar dört bölüm halinde sergilenmiştir. 'mukaddime' denen oyunun ilk kısmında, Hacivat çeşitli makamlarda terennüm ettiği semailerden birini okur. Ardından "Hay Hak" diye seslenerek perde gazelini icra eder. Arapça ve Farsça sözcük yüklü kalıp ifadelerle kendisine kafa dengi bir arkadaş arayışında olduğunu söylerken Karagöz, Hacivat'ın sesini duyar ve sahnenin seyirciye göre sağ tarafından perdeye gelir. Aralarında çıkan münakaşadan sonra Hacivat kaçır, Karagöz ise yere uzanarak bir tekerleme söyler. İlk bölümün ardından genellikle Karagöz ve Hacivat'ın aralarında atıştıkları ikinci bölüm olan 'muhavere' gelir. Oyunlara adını veren ve asıl oyunun oynandığı 'fasıl' üçüncü bölümü, Karagöz ve Hacivat'ın özür ve veda sözlerini içeren bitiş kısmı ise son bölümü oluşturur.

1. Perde Gazeli Terimi ve Eski-Yeni Perde Gazelleri

Karagöz oyununun ilk oluşum aşamasından itibaren perdede oynatılan bir oyun olması, perde kavramı etrafında şekillenen pek çok unsuru karagöz oyununa kazandırmıştır. Bu unsurlardan biri de perde gazelidir. Bu kavramın oyunlara ne zaman dahil olduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte karagöz kadar eski olduğu muhakkaktır.

"*Karagöz oyununun mukaddime bölümü içinde yer alan ve Hacivat tarafından okunan gazel*" (Düzgün, 1997: s. 117) olarak tanımlanabilecek bu terimin ilk örneklerini veren şairlerin divan sahibi klasik edebiyat sanatçılarından olduğu ve şiirlerini gazel formunda yazdıkları görülür. XIII. ve XIV. yüzyıllarda Türk edebiyatında aşk, sevgi gibi konular haricinde belli bir düşüncenin işlenebildiği gazel nazım şekli yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Konularındaki çeşitliliğin yanı sıra gazeldeki beyit sayısı ve kafiye örgüsünün rahat kullanılabilirliği bu nazım biçiminin tercih edilme nedenlerini arttırmıştır.

Eski Perde gazellerinin erken dönem örneklerinden biri İbn İsa Akhisari'ye aittir. Gazel formunda kaleme alınan bu şiirde, Şeyh Küşterî'nin karagözü, insanların perdeye yansıyan varlıkların suretlerinde kendi faniliklerini görebilmeleri için icad ettiğinden bahsedilmiştir. Şiirde geçen 'hayal', 'zıll', 'Şeyh Küşterî' ifadeleri XVI. yüzyılın başlarında perde gazeli terminolojisinin temel kavramları olmuştur. "*Gele-neğe göre, karagöz oyununun kurucusu ve karagözcülerin piri sayılan Şeyh Küşterî'nin adı perde gazellerinde sık sık geçer.*" (Kudret, 2013: s. 12) Ayrıca Akhisari'nin gazel nazım şeklini kullanması bu tür şiirlerin teknik açıdan adlandırılmasında büyük rol oynamıştır. Sonraki dönemlerde Birri'nin yazıp divanında da yer

verdiği perde gazeli ise ileri dönem perde gazellerine kaynaklık etmesi bakımından önem taşımaktadır.

Mehmet Ali Hilmi Dede, Raşit Ali Baba, Sakıb, Sacid gibi hayatları hakkında fazla bilgi bulunmayan şairler de perde gazeli yazmışlar ve şiirlerdeki geleneksel unsurlara biçim-içerik açısından yeni kavramlar eklemişlerdir. “*On iki bend ile bağlı, on iki tır ile bağlı deyimleri birer Bektaşî simgesi olabileceği bir yana, ayrıca eski Karagöz perdesinde ayna denilen beyaz kesimin çerçeveye dikilmeyip on iki ilik düğme ile tuturulduğunu belirttiği gibi çar gûşe hayme, deyimi de hayme veya çadır deyimlerinin kukla için olduğu kadar Karagöz’ün perdesi için de kullanıldığını gösterir.*” (And, 1985: s. 312) Bu sanatın mucidi kabul edilen Şeyh Küşterî, karagözü bir ‘hayal perdesi’ olarak kurmuş ve ondan sonra gelen icracılar da Küşterî’nin bu tasavvuru devam ettirmişlerdir. Küşterî’nin gerçekten yaşayıp yaşamadığı ve kimliği hakkındaki bilgiler tartışmalı halde sürerken karagöz sanatı, ‘Küşterî meydanı’ adıyla bütünleşmiştir.

Eskiden beri mukaddime bölümünde gazel nazım formunda söylenen şiirlere perde gazeli denilmiştir. Bu şiirlerde aruzun en fazla fâilatün/ fâilatün/ fâilatün/ fâilün; mefâilün/ mefâilün/ mefâilün/ mefâilün/ kalıpları kullanılmıştır. Cumhuriyet dönemi ve sonrasında yazılan bu tarz şiirlerin yine perde gazeli adıyla kaleme alındıkları görülmektedir. Fakat bu adlandırmanın bir biçim özelliği olmasından ziyade gelenekten gelme bir tercih olduğu söylenebilir. Yani günümüzdeki karagöz oyunlarında yer alan perde gazellerinden bahsedildiğinde söz konusu manzumelerden mutlaka bilinen divan edebiyatı nazım şekillerinden biri olan “gazel”in kastedildiği anlaşılmamalıdır.

Şiirlerde oyunların oynatılış amacının vurgulanarak mucidine telmihte bulunması ve her karagözcünün oyunun başında seyircilere hitaben Hacivat’ın ağzından ibret dolu sözler söylemesi gelenek halini almıştır. Gazelerde dünyanın gelip geçiciliğinden bahsedilirken varlıkların aslında perdeye yansıyan birer gölge varlık olduğu düşüncesi, tasavvufi ve felsefi boyutta işlenmiştir.

İlk örnekler sayılabilecek şiirlere bakıldığında perde gazellerinin karagöz oyunlarının şarkı, türkü, semai vb. diğer unsurları gibi müzik makamlarıyla söylenip söylenmediği belirsiz kalmıştır. Oyunlarda yer alan eldeki mevcut eski perde gazellerinin tamamı incelendiğinde dahi bunu saptamak mümkün görünmemektedir.

Cumhuriyet dönemi karagöz oyunları, toplumun yeni siyasi, sosyal, psikolojik ve kültürel şartlarına göre yeniden vücut bulmuş ve bir müddet geleneksel çizgide devam etmiştir. Oyunlardaki bu yaklaşım zamanla kırılarak perde gazellerinde yeni usul ve anlam arayışlarına gidilmiştir.

2. Biçim ve Teknik Özellikleri Bakımından Cumhuriyet Dönemi Perde Gazelleri

Karagözü yenileştirme çabaları kapsamında oyunlara yeni konular, tipler ekleme ve özellikle karagözün tekniğinde birtakım farklı yöntemleri deneme Meşrutiyet döneminde yoğunlaşmış ve Cumhuriyetle birlikte yeni bir boyut kazanmıştır. “Atatürk çağdaş tiyatrosunun ülkede kurulması ve geliştirilmesi için çaba gösterirken geleneksel Türk tiyatrosunun da yaşatılmasını istemiş, sanatçıları izlemiş, onları maddi ve manevi yönden desteklemiştir. Hazım Körmükçü, Hadi Poyrazoğlu, İrfan Açıkgöz, Hayali Küçük Ali gibi kukla ve karagöz sanatçılarını huzuruna çağırarak oyunları izlemiştir. Bu sanatçılar, Cumhuriyet idaresinin erdemlerini anlatan oyunlar sergileyerek devrimlerin benimsenmesine, ulusun sanat yoluyla geliştirilmesine katkıda bulunmaya çalışmışlardır.” (Özhan, 2001: s. 214) Türkiye’nin çeşitli şehirlerinde kurulan halkevlerinde de karagöz oyunları sergilenmiş ve geleneksel Türk tiyatrosu çalışmaları yapılmıştır. Cumhuriyet sonrası sadece karagöz ustalarının değil farklı birçok meslek sahibi kişinin karagöz oyunlarına ilgisi artmıştır.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında Ahmet Süleyman, Karagözcü Kazım, K.M. Vasıf, Mustafa Rona, Behzat Lav gibi sanatçılar da karagöz oyunları yazmışlar ve bu oyunlarında perde gazellerine yer vermişlerdir. Bu şiirlerin barındırdıkları eski unsullarla dikkat çektiği görülmektedir.

Karagözcü Kazım’ın Karagöz’ün Dünyaya Dönüşü adlı oyunda ilk mısraları 15, ikinci mısraları 14 heceli iki beyitten oluşan perde gazelinin kafiyesişi gazel nazım biçimindedir.

Bir acep dünya seyreder bugün mahmur gözlerim;
Öldüm, dirildim hala ben o yarı özlerim.

Çıktı haktan bir peri mucit kurdu bu perdeyi,
Hüner göstermek için saf bir ahbap isterim. (Karagözcü Kazım, 1934: s. 6)

1933’te bir dizi karagöz oyunları yayınlayan K.M. Vasıf Okçugil dönemin yeni kavramlarıyla örülü bu oyunlarında Raşit Ali Baba’nın yazdığı eski perde gazellerinin klasikleşmiş “Nakş-ı sun’un remzeder hüsnünde rü’yet perdesi” mısrasıyla başlayan şiirinden esinlenerek bir gazel yazmıştır. Dokuz mısralık bu şiirde aa/ba/ca gazel kafiye düzenini kullanmış ve beş beyitten oluşması gereken yapının son mısrasını eksik bırakarak aruzun fâilatün/ fâilatün/ fâilatün/ fâilün kalıbını kullanmıştır. (Okçugil, 1933: s. 6)

Okçugil, yayınladığı 6 oyunda yeni tiyatro terimleri ve konularını işlerken perde gazeli tercihini ise eski kavram içeren şiirlerden yana kullanarak ‘hayal’, ‘zıll’, ‘suret’ gibi ifadelerle sıklıkla yer vermiş ve şiirlerinin tamamına yakını aruzla yazmıştır.

Hay Hak!...

Perde kurdum şem'a yaktım gösterem zıllü hayal

Ehl-i irfan karşısında eyleyim hoşça mekal (Okçuğil, 1933: s. 5)

Ercüment Behzat Lav'ın "Karagöz Stepte" oyunu için yazdığı perde gazeli şekil açısından o dönemlerde rastlanan en sıra dışı şiirlere bir örnektir. İlk dizesi eski perde gazellerinden alıntı olan şiir altı dize olup serbest tarzda yazılmıştır.

Perde kurdum, şem'a yaktım

Durdum,

Etrafıma baktım;

Sağı, solu perdenin

Kadın erkekle dolu

Neşenizle hepiniz sefa geldiniz. (Lav, 1940: s. 7)

İsmail Hakkı Baltacıoğlu, 1940'ta Çocuk Esirgeme Kurumu tarafından kendisine nazmettirilen "Karagöz Ankara'da" adlı piyeste 15 heceli ve sekiz mısralık bir şiiri perde gazeli olarak sunar.

Bu perde gerçek âleminden düşmüş bir gölgedir

Bu yer ki âlemin cilvelerinden bir bölgedir. (Baltacıoğlu, 1940: s. 4)

Mustafa Rona, 1944-47 yılları arasında sekiz karagöz oyunu yayınlamış ve bu oyunlarda bulunan perde gazellerinde aruz kalıbını tercih etmiştir. Fakat Rona, bu şiirlerde bazı vezin hataları da yapmıştır.

Of Hay Hak

Hay hak, Şeyh Küşterî meydanıdır, meydanımız

Ehl-i dil erbab-ı haktır, zümre-i yâranımız. (Rona, 1945: s. 1)

Sabri Esat Siyavuşgil, George Jacob, Enver Behnan Şapolyo, Selim Nüzhet Gerçek, Hellmut Ritter, Muhittin Sevilen, Sefer Mehmet Efendi ve Cevdet Kudret gibi içerisinde karagözcü ve araştırmacı yazarların olduğu isimlerin hazırladıkları eserlerde veya icra ettikleri oyunlarda, Meşrutiyet dönemine ait eski perde gazellerinin yer aldığı görülmektedir. Bu gazellerin eski dönemdeki popüler şiirler arasından seçildiği ve eski tarzı yansıttığı göze çarpmaktadır.

Cumhuriyet'ten sonra karagözcü, araştırmacı veya yazarlardan bir kısmının ise mevcut perde gazelleriyle yetinmedikleri ve kendilerinin aruz kalıbını kullanarak bu tür şiirler yazdıkları görülür. Bu isimler arasında Nureddin Sevin yazdığı beş perde gazeliyle diğerlerinden ayrılır. Şiirlerinin son beyitlerinde soyadını, mahlası gibi kullanmış ve cinaslı anlatıma benzer bir tarz yakalamıştır. Sevin, şiirlerin dördünde fâilatün/ fâilatün/ fâilatün/ fâilün, bir şiirinde ise Mef'ûlü/ Mefâ'îlü/ Mefâ'îlü/ Fe'ûlün kalıplarını sade ve yalın bir dille başarıyla uygulamıştır.

Çağlardan ışıklar saçıyor, gün gibi aynam

Aydınlık olur aydın olan çerçeve ortam. (Oral, 2012: s. 174)

Hayali Torun Çelebi ve Ülker Köksal yazdıkları perde gazellerinde ve Aziz Nesin kaleme aldığı “Üç Karagöz Oyunu”nda, yine aruz kalıbını kullanmışlardır. Ercüment Melih Özbay ise Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi tarafından 1973-74 yılları arasında açılan “Devlet Karagöz Kursu”na devam ederek bu kurs kapsamında üç perde gazeli yazmıştır. Bu karagözcü ve yazarlar, şiirlerini karagöz terimlerini yeniden yorumlayarak geleneksel biçimde yazmayı tercih etmişlerdir.

1970’lerin son yıllarına kadar gazel, yazılan şiirlerin en yaygın nazım biçimi olarak kalmıştır. Ses ve anlamın yoğunlaştığı redifte ise ‘perdemiz’, ‘perdemizde’, ‘perdemiz var’, ‘perdesi’, gibi perde sözcüğünün çeşitli şekilleri şairlerin hareket noktası olmuştur.

Perde gazellerinde biçim açısından çeşitli formların denendiği yıllar 1980’lerden sonra yoğunlaşır. Bu dönemlerden sonra oyun yazarları ve karagöz ustaları yazdıkları perde gazellerinde aruz vezninden ziyade hece ölçüsüne ve serbest biçime yönelmişlerdir. “*Hece ve aruzla yazılanlar çoğunlukla beyitler halinde ve gazel nazım biçiminin kafiye düzenindedir. Dörtlülüklerden oluşanlar ise koşma nazım biçimi özelliklerini göstermektedir.*” (Düzgün, 2006: s. 158) Cumhuriyet sonrası perde gazeli amacıyla yazılan şiirlerde 6, 7 ve 8 hecelilere az rastlanırken gazeller ise genellikle 14 ve 15’li hece ölçüsüyle yazılmıştır.

Ercüt Babakol, Ünver Oral, Erol Aksoy, Selçuk Kaskan, Metin Özlen, Tacettin Diker, Ayfer Akşit, Orhan Asena, Cemal Hoşgör, Mahmut Selim Gürsel, İbrahim Gül, Mehmet Seyda, Rıza Pekutsal, Münir Canar, Mustafa Mutlu, Rifat Ilgaz, Alpay Ekler, Şahin Altındağ, Ömer Salman gibi yazarlar ve karagözcüler de perde gazelleri yazmışlardır. Adı geçen bu sanatkarlar şiirlerinde genellikle çeşitli hece ölçüleri veya serbest vezin kullanmışlardır. Ayrıca gazel nazım şeklinin yanı sıra koşma nazım şeklini de tercih etmişlerdir. Orhan Asena’nın bir piyesinde geçen gazeli, Hacıvat yerine Beberuhiler korusu (Oral, 2012: s. 176) seslendirmiştir. Cemal Ünlü’nün Çifte Hamamlar ve Karagöz’ün Salıncak Oyunu’nda bulunan nesir parçası, biçim açısından en farklı tarzda yorumlanmış perde gazelleri arasında yer alır.

“Hay Hak”

Can gözüyle seyret bu ibret perdesini, biz onu dostlarımızın neşesi, gönül şenliği için kurmuşuz. Kim ki perdemizin karşısına geçer de gülümsemeye başlar bizim de gönül bahçemizin gülleri işte o zaman açılacaktır. (Ünlü, 2002: s. 2)

Günümüze yakın dönemlerde Mukadder Özakman, Karagöz (Oyunlar) ve (Çevreci Orta Oyunu) adlı kitabında en fazla perde gazeli yazarak yayınlayan isim olmuştur. Özakman’ın yazdığı şiirler, terminolojik açıdan en köklü değişimleri bünyesinde barındırır. Oyun yazarı, yüzyıllardır süregelen “perde gazeli” teriminin yerine oyunlarında “giriş gazeli”, “giriş şiiri” gibi ifadeler kullanmış ve farklı hece ölçülerinde yazdığı şiirlerinde genellikle koşma nazım biçimini denemiştir.

Giriş gazeli

Perdemizi sorarsanız bu Ramazan nerededir;

Şeyh Küşterî meydanında, gene aynı yerdedir!(Özakman, 2012: s. 19)

Özakman, “Karagöz 1984 Karagöz’ün Köfteciligi” (Özakman, 2012: s. 93) adlı oyununda başlangıç gazeli, giriş gazeli olarak adlandırdığı perde gazeli formunda, oyundaki sunucunun okuduğu iki şiirin ardından Hacivat’ın okuduğu bir se-maiye ve yine sunucunun okuduğu bir perde gazeline yer verir.

Son dönem perde gazellerinin teknik anlamdaki en değişik tarzlarını serbest biçimde yazılmış şiirler oluşturur. Eski ve yeni üslubu sentezleyerek Türk edebiyatındaki önemli şairlerin şiirlerinden alıntılanan dizeleri yeniden yorumlamak, yakın dönem yazılan perde gazellerinde karşımıza çıkan özellikler arasındadır.

Viranelerin yaşçısı baykuşlara döndüm,

Gördüm de hazanında bu cennet gibi yurdu!

Gül devrini bilseydim onun, bülbül olurum;

Ya Rab, beni evvel getireydin ne olurdu?

Of Hay Hak

Dikkatle nazar kıl şu kubbe-i asumana

Bu dünya misal-i hayaldir ehl-i irfana (Editör, 2008: s. 3)

Cumhuriyet dönemi perde gazelleri içerisinde yer alan çocuklara yönelik yazılmış şiirlerin çoğunu karagöz ustası Ünver Oral kaleme almıştır. “*Perde gazeli, çocuklar için de bilgi verme ve ilgi çekme hususunda güzel bir iştir. Çocukları da gösterinin havasına almakta pratik bir yoldur. Çocuklar için perdeli gazeli, bir kıstlama getirilemeyeceğine göre, aruz, hece ve serbest vezinle yazılabilir. Ancak uygun olanı, herhalde hece veznidir. Böylece çocuklar, bu özel şiiri daha çok sevecek ve daha kolay ezberleyeceklerdir.*” (Oral, 2012: s. 211) Şiirlerini hece ölçüsünün farklı kalıplarıyla yazan Oral, genellikle ikilik tarzında yazmayı tercih etmiş ve şiirlerindeki kafiye örgüsünü de çeşitli yapılarda şekillendirmiştir.

Siz gelince çocuklar çıktık biraz perdeye,

Sanatın her dalı var etmedik naz perdeye. (Oral, 2012: s. 222)

Hayali Torun Çelebi çocuklar için hece ölçüsünün 14 ve 15’li kalıplarıyla 3, 4 beyitlik şiirler yazmıştır. Nuran Şener ise yazdığı bir perde gazeline serbest biçimi denemiş ve “of Hay Hak” ifadesini usul üzere değil ilk üçlükten sonra dizeler arasında yerleştirmiştir.

Perde kurdum, ışık yaktım

Çocuklar seyredip eğlensin

Oyunumuzdan öğüt alıp, gülüp neşelensin

Offf .Hayy..hakk...

Bu güzel günde gecede (Şener, 1967: s. 17)

Cumhuriyet devri tiyatro çalışmalarında yeni karagöz oyunlarının yazılıp sahnelenmesine önem verilmiş ve eserlerde herkesin anlayabileceği oldukça sade bir dil kullanılmıştır. Bu dönemde kaleme alınan perde gazellerinde de oyunların genel havasına oldukça uygun yalın ve günlük bir dil kullanımı öne çıkar.

Cumhuriyet sonrasında aruz kalıbıyla yazılan bazı şiirlerde daha çok yabancı tamlama ve kelimeler yer alırken genel itibarıyla bu şiirlerde eski perde gazellerinin yerleşmiş teknik kavram, dil ve üslup özelliklerinin izleri görülmektedir.

Sanki yardıklar da coştukça bir bülbül olur,

Dayrezenler bir usûlden def çalarken perdede.(Oral, 2012: s. 164)

Geleneksel Türk tiyatrosunun teknik ayrıntılarıyla en fazla göze çarpan dalı, hiç şüphesiz karagöz oyunudur. Bu sanatta ‘perde’ ve ‘perde arkası’ olmak üzere iki düzlem bulunmaktadır. Renkli tasvirlerle süslenen sahne kadar sahne gerisi de bu tasvirlerin perdede yansımaları sağlayan araç-gereç ve teknik malzemelerle doludur. ‘Perde’, ‘vera-yı perde’, ‘şem’a’, ‘hayal’, ‘gölge’, ‘Şeyh Küşterî’, ‘on iki bend’, ‘dört gûşe’, ‘çar gûşe’ ‘bez’, ‘ayna’, ‘hayme’ gibi karagöz oyununun teknik ve içerik unsurlarını oluşturan kavramlar, eski perde gazellerinde sıklıkla geçmektedir.

Eski perde gazellerinde geçen teknik kavramlar, Cumhuriyet sonrası yazılan şiirlerde de yer almakla birlikte bu kavramlardan bazılarının Türkçe karşılıklarının kullanıldıkları veya Türkçenin söyleyiş tarzına benzetildikleri görülür.

Gazelerde geçen ‘perde’ sözcüğü eski perde gazellerinde olduğu gibi yapısal ve anlamsal bağlamın iç içe geçtiği bir karakter sergiler. ‘Perde’ terimine hemen hemen tüm şiirlerde rastlamak mümkündür. Kullanılan her ‘perde’ sözcüğünde gerçek bir teknik özelliğin yanı sıra tasavvufi bir anlam da mevcuttur.

Cihana benzetüp Şeyh Küşteri bu perdeyi kurmuş

Âdeme hayret verir baktıkça ibret perdemiz. (Rona, 1945: s. 5)

Dizelerde karagöz oyununun aslında perdede oynatılan bir oyun olduğu vurgulanırken ayrıca Şeyh Küşterî’nin bu sanatı niçin icat ettiği anlatılmaktadır.

Gölgeler oynar da oynar söyleyip gerçekleri,

Bir düşün bin hisse al, dünyadan izdir perdemiz. (Salman, 2020)

Şair, ‘perde’yi kurulan sahenin başka bir adı olarak kullanmakta ve seyircilerden perdedeki tasvirleri iyi kavrayıp oyunun özünü anlamalarını istemektedir.

Perde gazellerinde teknik açıdan yoğunluk kazanan diğer bir terim ise ‘gölge’dir. Karagöz tasvirleri ayrıca ‘gölge’ adıyla da anılmakta ve şiirlerde bu ‘gölge’lerin gerçek hayattan esinlenerek yapıldıkları vurgulanmaktadır.

Perdelerden aktarılmış bunca hikmet, bunca fen,

Gerçeğin tasvirlerinden derlenilmiş gölgeler. (Özbay, 1989: s. 43)

Varoluş problemi mutlak varlık-gölge varlık ekseninde ele alınırken şiirlerdeki konu bütünlüğü karagözün ayrıca teknik unsuru olan ‘gölge’ kavramıyla sağlanmıştır.

Dış görünüşte bu perde yansıyan gölgesidir evrenin

Fakat anlayan kişiler için bir örneğidir düzenin (Babakol, 1968: s. 39)

Karagöz tasvirlerinin perdede hayal-gölge varlıklar gibi yansıması bu oyunun zıll-ı hayal tabiriyle anılmasına neden olmuş ve sahnedeki hayal tasvirler ‘hayal-hakikat’ ekseninde yorumlanmıştır.

Bir kurulmuş perde âlem, hadisat, zıll-ı hayal

Her hayali, bir hakikat seyredir erbabı hal, (Özön, 1971: s. 49)

‘Hayal’ sözcüğü karagöz oyununun oynatılış amacının anlatıldığı mana ve tekniğin birleştiği bir kavram olmuş ve şiirlerde bu iki yönüyle ele alınmıştır.

Rüya-gerçek kaynaşır bu hayal perdesinde,

Gülmek ömrü uzatır neşe balıdır perdemiz. (Oral, 2009: s. 23)

Cumhuriyet dönemi perde gazellerinde değişime uğrayan kavramların karagöz oyununun sahnesinde kullanılan araç ve gereçlerin etrafında şekillendiği görülmür.

Asla olmaz asık surat, sırf neşedir perdemiz;

Dört köşeden yorum yapar, dört köşedir perdemiz! (Özakman, 2012: s. 11)

Eski perde gazellerinde ‘dört gûşe’ şeklinde geçen ibarenin Türkçenin söyleyiş tarzına dönüştürüldüğü ve dizelerde karagöz perdesinin betimlendiği görülür.

Beyaz bezden dört köşe yapılmıştır perdemiz,

Yoksa ışık arada, hiç görünmez gölgemiz. (Mutlu, 2002: s. 79)

Şeyh Küşterî, her çağda karagöz oyununun piri sayılmış ve şiirlerde karagöz perdesini kurduğu için kendisinden el becerisi ve ustalık gerektiren bir zanaatkâr gibi bahsedilmiştir.

Çıktı haktan bir peri mucit kurdu bu perdeyi,

Hüner göstermek için saf bir ahbap isterim. (Karagözcü Kazım, 1934: s. 6)

Bir mutasavvıf oluşunun yanı sıra deriden yaptığı suretlerin mucidi görülen Şeyh Küşterî bu yönüyle dizelerde sıklıkla anılmaktadır.

Sağlığımızda bizi bilen biri, Şeyh âlim Küşteri,

Deriden yaptı suret, işte dedi, Karagöz-Hacivat seyret. (Perdenin Ardındaki/Karagöz Efsanesi, 2020)

Şem’a, rengârenk tasvirleri aydınlatarak karagöz perdesini büyümlü bir dünyaya dönüştüren yegâne araç olup perdenin önemli bir teknik detaydır.

Şem’a ruhtur, perdede meşhut olan bazıçeler,

Durmadan devreyleyen sırrı şuuna bir misal. (Rona, 1947: s 5)

Bazı şiiirlerde şem'a yerine günümüzde kullanılan daha güncel bir sözcük olarak mum sözcüğünün de kullanıldığı görülmektedir.

Perde kurdum mum yaktım gösterem gölge hayal

Feleğin aynasıdır sanılmaya martaval (Sevilen, 1969: s. 558)

Ayna kavramı, “*Karagöz perdesinde beyaz kesimin çerçeveye dikilmeyip on iki ilik düğme ile tutturulduğunu belirten*” (And, 1969. s. 148) teknik bir unsur iken aynı zamanda şiiirlerin anlamsal boyutunu da ilgilendiren nitelikler taşımaktadır.

Bir aynadır bu perde bizleri temsil eder

Herkes kendini görür orda, kendini söyler. (Asena, 1967: s. 73)

Sonuç

Karagöz sanatının en eski unsurlarından birinin hiç şüphesiz perde gazeli olduğu elimize ulaşan ilk örneklerden anlaşılmaktadır. Karagözdeki asıl oyunun oynandığı fasıl bölümü kadar önemli bir unsur olan perde gazeli, Cumhuriyet döneminde de bu önemini devam ettirmiş ve her karagöz oyununun başında bir perde gazelinin bulunduğu görülmüştür. Yaşanılan devirde oyunların geçirdiği değişim ve dönüşümler, perde gazellerinin de bu şartlara uyum sağlayarak şekillenmesini sağlamıştır.

Cumhuriyet dönemi yazılan perde gazelleri, biçim özellikleri açısından kendi içerisinde de üç evreye ayrılabilir. İlk evre, Cumhuriyet'in ilk yıllarında rastlanan perde gazellerinde gözlemlenebilir. Bu evrede, yeni içerikli oyunların mukaddime kısmında bilindik eski perde gazelleri bulunur. Cumhuriyet'in ilk otuz yılı sayılabilecek bu süreçte karagözcülerin de icra ettikleri oyunlarda geleneğe bağlı kaldıkları görülür. İkinci evre, yeni perde gazellerinin biçim ve içerik özelliklerinin kesinleştiği en uzun evre sayılabilir. Bu dönem yazılan ve icra olunan şiiirlerde aruz kalıbının yanı sıra hece vezni ve serbest vezin kullanılmıştır. Yine bu dönemde gazel ve koşma başta olmak üzere diğer nazım şekilleri ve kafiye sistemlerinin denendiği görülür. Şiiirlerinde aruzu kullanan karagözcü veya oyun yazarları, Cumhuriyet döneminin yeni kavramlarını çoğunlukla tercih ettikleri Türkçe kelime ve ifadelerle anlatmaya çalışmışlardır. Günümüze daha yakın bir süreç ise en son evre olarak değerlendirilerek perde gazellerinin geçirdiği değişimler gözlemlenebilir. Bu dönemde biçim ve teknik açıdan daha önceleri kullanılmaya başlanan serbest vezinde daha farklı yaklaşımların uygulandığı ve perde gazellerinin biçiminde temelden değişimlerin yapıldığı göze çarpmaktadır.

Yeni perde gazellerinde kullanılan dil, hitap ettiği dönemin gereklerine uygun bir biçimde şekillenmiş ve şiiirlerde kullanılan her kelimenin yapı ve içerik yönünden birbiriyle bağlantılı olduğu saptanmıştır. Eski perde gazellerinin hem teknik hem de anlam yönünü oluşturan kavramların Cumhuriyet döneminde de kullanıldığı ve eski terimlerin bu yeni tarz şiiirlerde de aynı işlevi gördüğü gözlemlenmiştir. Perde, Şeyh Küşterî, gölge, dört köşe gibi kavramların şiiirlerde sıklıkla geçtiği fakat

bu ve benzer terimlerin oranının eskiye nazaran çok daha azaldığı göze çarpmaktadır.

Karagöz oyunlarında eski perde gazellerinin Hacivat tarafından okunduğu bilinen bir gerçektir. Cumhuriyet dönemi yazılan karagöz oyunlarından bazılarında ise perde gazelini Hacivat'ın yerine sunucu gibi oyunun aslında yer almayan dış bir unsur tarafından okunduğu dikkati çekmektedir. Gazele başlarken hem bir seslenme ögesi olarak hem de anlamı yönüyle eski perde gazellerinin başında bulunan “of Hay Hak” ifadesinin ise Cumhuriyet dönemi perde gazellerinin bazılarında bulunmadığı görülmektedir.

Cumhuriyet'ten sonra kaleme alınan yeni perde gazellerinin çok çeşitli isimler tarafından yazıldığı göze çarparken eldeki mevcut perde gazelleri incelendiğinde çocuk perde gazellerinin yazılmasına gereken dikkatin verilmediği anlaşılmakta ve bu tür perde gazeli kaleme alan kitlenin sınırlı sayıda olduğu görülmektedir.

Kaynakça

- And, Metin .(1969). *Geleneksel Türk Tiyatrosu Kukla Karagöz Orta Oyunu* Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Asena, Orhan. (1987). *Karagöz Oyun Metinleri*. Ankara: Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.
- Babakol, Erkut. (1968). *İşletmecilik Derler Adına, Günümüzün Diline ve Hayatına Uygun 5 Karagöz Oyunu*. İstanbul: Milliyet Kültür Kulübü Yayınları.
- Baltacıoğlu, İsmail Baltacıoğlu. (1940). *Karagöz Ankara'da*. Sebat Basımevi.
- Birri Divanı, Millet Yazma Eserler Kütüphanesi, Arşiv no: AE Manzum 54-2
- Düzgün, Dilaver. (1997). “Perde gazeli” *Geleneksel Türk Tiyatrosu (Ansiklopedik Sözlük)*. s. 117. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Düzgün, Dilaver. (2006). “Biçim ve İçerik Yönünden Eski ve Yeni Karagöz Perde Gazelleri”. *Somut Olmayan Kültürel Miras Yaşayan Karagöz Uluslar arası Sempozyum Bildirileri 27-29 Mayıs 2006*. (s. 149-161). Ankara: Gazi Üniversitesi THBMER Yayını.
- Editör. (2008). “Perde gazeli”. *Karagöz Şiir ve Temaşa Dergisi*. 2. 3.
- Ercümen, Melih Özbay. (1989). *Gene Gine Yine Karagöz*. İstanbul: Çaba Yayınevi.
- Gerçek, Selim Nüzhet. (1942). *Türk Temaşası/Meddah-Karagöz-Orta Oyunu*. İstanbul: Kanaat Yayınevi.
- Jacob, George. (1938). *Türkler'de Karagöz*. Orhan Şaik Gökyay (Çev.). İstanbul: Burhaneddin Matbaası.

- Karagözcü Kazım. (1934). *Karagöz'ün Dünyaya Dönüşü*. İstanbul: Güneş Matbaası.
- Kıymışoğlu, Zehra. (2015). *Karagöz Perde Gazelleri (İnceleme-Metinler)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Kudret, Cevdet. (2013). *Karagöz*. (2.bs). cilt:1. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Lav, Ercümen Behzat. (1940). *Karagöz Step'te*. Ankara: CHP Yeni Seri Temsil Yayını.
- Mutlu, Mustafa. (2002). *Karagöz Sanatı ve Sanatçıları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Okçugil, K.M. Vasıf. (1933). *Karagöz Salıncakçı*. İstanbul: Numune Matbaası.f
- Oral, Ünver. (2009). *İbiş Geldi Hoş Geldi*. İstanbul: Bilgecan Yayınları.
- Oral, Ünver. (2012). *Karagöz Perde Gazelleri ve Tasavvuf*. İstanbul: Kitabevi.
- Özakman, Mukadder. (2012). *Karagöz (Oyunlar) ve (Çevreci Orta Oyunu)*. Ankara: BRC Basım Matbaacılık.
- Özhan, Mevlüt. (2001). "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Geleneksel Türk Tiyatrosu". *I Uluslar arası Atatürk ve Türk Halk Kültürü Sempozyum Bildirileri 6-7 Ekim 2000*.(s. 211-219). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Perdenin Ardındaki /Karagöz Efsanesi*. 23.03.2020 tarihinde <http://www.dergi-bursa.com.tr/perdenin-ardindaki-karagoz-efsanesi/> adresinden erişildi.
- Ritter, Hellmut; Tietze. (1953). *Karagös. Türkische Schattenspiele*. c.3.Wiesbaden: Deutsche Morgenländische Gesellschaft.
- Rona, Mustafa. (1945). *Karagözün Yazıcılığı*. İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Rona, Mustafa. (1947). *Karagözün Başına Gelenler. (Kütahya Çeşmesi)*. İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Sakaoğlu, Saim. (2003). *Türk Gölge Oyunu Karagöz*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Salman, Ömer. Perde gazeli. 09.01.2020 tarihinde <http://www.karagoz.net> adresinden erişildi.
- Sefer Mehmet. (tarihsiz). *Ferhad ile Şirin, Mufassal Hayal Oyunu*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları. No: K.1513.
- Sevilen, Muhittin. *Karagöz*. (1969). *Karagöz*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Siyavuşgil, Sabri Esat.(1941). *Karagöz/Psiko-Sosyolojik Bir Deneme*. İstanbul: Maarif Yayınları.
- Şapolyo, Enver Behnan. (1946). *Karagöz Tarihi*. İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Şener, Nuran. (1967). *Karagöz Hacivat Kış Hazırlığı*. İstanbul: KAOB-İBM.

Ünlü, Cemal. (2002). *Çifte Hamamlar*. Ankara: Milli Kütüphane. yer numarası:
2007 BD 6761.

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Atatürk University Journal of Faculty of Letters
Sayı / Number 64, Haziran / June 2020, 369-398

KÜRESELLEŞMENİN KİMLİKSİZ KİMLİKLERİ*

Globalization's Identities without Identity

(Makale Geliş Tarihi: 23.03.2020 / Kabul Tarihi: 14.05.2020)

Melek ERYENTÜ**

Öz

Sosyoloji literatürünün son yıllarda ki önemli kavramlarından biri küreselleşme bir diğeri de kimlik kavramıdır. Bu literatür içerisinde küreselleşmenin ve kimliğin ne olduğu, tarihsel arka planında neler olduğu ve günümüzde nasıl bir seyir izlediği farklı düşünce grupları tarafından tartışılmaktadır. Küreselleşme kavramı, uzun bir süredir dünyada ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal olayları ifade etmek için kullanılmaktadır. Küreselleşme sınırların belirsizleşmesiyle beraber sermaye hareketlerinin daha serbest hareket ettiği bir süreci ifade etmektedir. 1990'lı yılların başında hızını artıran, siyasal alanda Sovyetler Birliğinin dağılması, teknolojik alanda iletişim ve bilişim teknolojilerinin gelişmesi olarak kendini gösteren küreselleşme, kimlik üzerinde derin etkiler bırakmaktadır. Bununla beraber küreselleşme toplumsal yaşamda zamansal ve mekânsal ilkelerin istikrarsızlaştığı bir zemine yol açmaktadır. Hiçbir zaman sabit bir alan ve insan topluluğu sınırları içinde işlemeyen, her zaman sınırları aşan küreselleşmenin bu karakteri,

* Bu çalışma 2015 yılında tamamlanan “Küreselleşme Sürecinde Kimliksizlik” isimli yüksek lisans tezinin kısaltılmış ve gözden geçirilmiş halidir.

** Arş. Gör., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, *Research Assistant, Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Science and Literature, Department of Sociology, meryentu@erzincan.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0298-4096>.*

kriz ve bunalımlara yani kimliksizliğe yol açmaktadır. Bu yüzden günümüzde kimlikler, belirsizlik tarafından belirlenmiş duygulara ve parçalanmış kimliklere karşılık gelmektedir. Bu bağlamda çalışmamız, kimlik kavramını küreselleşme boyutunda zaman-mekân sıkışması perspektifinden ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Kimlik, Kimliksizlik, Zaman-mekân sıkışması

Abstract

One of the important concepts of sociology literature in recent years is globalization and the other one is identity concept. The significance of globalization and identity concept, what has happened in their historical background, how it fluctuates nowadays and in which paths do they follow; are handled by different opinion groups in this literature. Globalization concept is being used as a tool of data evaluation in economic, social, cultural and political situations throughout the world for a long time. Based on the widespread definition of globalization, it refers to the process of abolishment of all types of challenges in front of capital movements through an increase in indistinctness of boundaries. Globalization, which has accelerated in the early 1990s and shows itself in political ground in the disintegration of Soviet Union as in technology grounds in the development of information and communication technologies, is impressing identity to a large extent and leaving deep impacts on it. In addition to it, globalization is causing destabilization of temporal and spatial principles in communal living. Globalization never works with a constant area and stable human community, it always exceeds the limits and this feature of globalization causes crises and depression in other words; disidentification. Therefore, identity corresponds to the emotions which are determined by uncertainty and the broken identities at the present time. Thus, this study approaches the identity concept through time-space compression perspective.

Keywords: Globalization, Identity, Disidentification, Time-space compression

1. GİRİŞ

Küreselleşme, özellikle son yıllarda adından sıkça bahsedilen ve üzerinde tartışılan, farklı yaklaşımları ve kutuplaşmaları da beraberinde getiren konuların başında gelmektedir. Bu nedenle herkes için kabul edilen kesin bir tanımı bulunmamaktadır. Bu kavramın anlam karmaşası, çok boyutluluğu başta olmak üzere köklü bir tarihi birikime sahip olmasından kaynaklanmaktadır.

Dünya genelinde hızlı bir değişim ve dönüşümün yaşandığı bir süreç olarak kabul edilen küreselleşme, ekonomiden siyasete, kültürden toplumsal yapıya pek çok alanı etkilemektedir. Kendi kurallarını kendi inşa eden bu süreç, etkilerini kimlik başta olmak üzere birçok alanda hissettirmektedir. Küreselleşme yaşamakta olduğumuz hızlı teknolojik, ekonomik, kültürel dönüşümler sayesinde somutlaşmaktadır. Algımızı da bir belirsizlik çemberi içine alan bu değişimin hızı kendisiyle birlikte toplumsal bir insanın imkânını ve bu insanın merkezine konan insani değerleri ortadan kaldırma endişesini beraberinde getirmekte, böyle bir durumda insanı geleceğin ne olacağıyla ilgili belirsizliğe sevk etmektedir. Çünkü küreselleşme zaman ve mekânı yok etmekte, sınırları ortadan kaldırmakta ve buna bağlı olarak bireylerde kimlik karmaşasına yol açmaktadır.

Kimlik konusu, içinde bulunduğumuz küreselleşme sürecinin önemli problemlerindedir. Özellikle son yıllarda, gerek dünya genelinde gerekse ülkemizde görülen ayrılıkçı talepler ve çatışma ortamı ağırlıklı olarak kimlik sebeplidir. Oldukça eskilere dayanan kimliğin bilinçli bir düzeyde ifade edilmesi modernitenin getirdiği ulus devlet sistemiyle gerçekleşmiştir. En kapsayıcı kimlik türü olan ulusal kimlik, farklılıkları aynı alanda eriterek homojen bir toplum yapısı oluşturma amacı taşımaktadır. Bu yüzden modernite akılcı ve rasyonel olmayı, bürokratik kültürü, bireysel kimlik taleplerini eşitlik, kardeşlik değerlerinin içinde eriterek, kişisel özelliklere etkide bulunmaktadır. Birey, her türlü farklılıklarını özelinde saklayarak, hukusal ve kamusal alanda vatandaş kimliğine sahip olan bir özelliğe sahiptir. Bu dönemde birey, hak ve özgürlük taleplerini ancak sınıfsal bir zemine dayandırarak dile getirmiştir. Ancak 1960'lı yıllar da ise Batının içine girdiği bunalım, mevcut sistemden duyulan hoşnutsuzluk giderek artarak toplumsal eylemlere dönüşmüştür. Bu hareketler içinde barındırdığı kimlik, özerklik, farklılık gibi değerler itibarıyla modernizmin değerler bütününden ayrılmaya başlamıştır. Daha sonra ise küreselleşmenin artan hızıyla birlikte teknolojinin gelişmesine bağlı olarak, bireylerin kendi kimliklerini yeniden keşfetme çabasına girdikleri çok kimlikli bir dünya süreci ortaya çıkmıştır. Postmodern ifadelerle etkileşimin arttığı bu süreçte ortaya çıkan en büyük sorun ise, küresel değerlere karşı yerel kimliklerin daha ön plana çıkarılmasıyla kimliklerin karşılıklı tartışma içine girmiş olmasıdır. Bu sürecin en önemli nedenlerinden biri de; modernitenin evrensellik adı altında bazı kimlikleri hâkimiyet altına alarak baskı uygulaması, bunları öteki olarak sınıflandırmasıdır. Buna karşılık postmodernitenin bu ötekileştirme fikrine karşılık farklı kimlikleri yücelten bir anlayışla yaklaşması kimlik sorunlarını ve çatışmalarını ortaya çıkarmaktadır. Günümüzde medya, ulaşım ve iletişim teknolojileri, sınırların ötesinde, sürekli olarak ağlar ve etkileşim noktalarıyla yaşamları etkilemeye devam etmektedir. İmajların, paranın, çevre sorunlarının, bilginin ve insanların gittikçe daha fazla sınırların ötesine aktığı bir dünya da kontrol edilemezlik durumuna bağlı olarak ortaya çıkan kimliksizlik olgusu daha fazla gündeme gelmektedir.

Çalışma da ilk olarak küreselleşme kavramının farklı tanımları açıklanacak daha sonra ise kimlik kavramının alt yapısı incelenerek, kimlik çeşitlerine yer verilecek ve bu kimlikler dönemselsel olarak sınıflandırılacaktır. Geleneksel-bireysel kimlik tanımlamaları yapılarak, kimliğin daha kuramsal hale geldiği modern dönemin kimlik anlayışı hatları ile belirlenecektir. Daha sonra ise evrensel, rasyonel, pozitivist değerler ve kimlikler yaratma amacı olan modernitenin içine girmiş olduğu krizler tartışılacaktır. Modernite de yaşanan krizler ya da gelişmeler doğrultusunda gelen son durum olarak postmodernizm ve postmodern kimlik anlayışı küreselleşme ve “zaman-mekân sıkışması” kavramı çerçevesinde ele alınarak günümüz kimlik sorunlarına veya kimlik karmaşasına değinilecektir.

1. Küreselleşme

Küreselleşme kavramı, İngilizce’de global (sphericization) karşılığında kullanılmakta olup, sözcük anlamı ile bir bütünleşme sürecini çağrıştırmaktadır (Kiper, 2004: s.19). Küreselleşme bugün sosyal bilimler literatüründe sıklıkla kullanılan bir kavramdır. Küreselleşmenin niteliği, nedenleri ve sonuçlarının yanı sıra, küreselleşmenin çeşitli sosyal olgular üzerinde etkileri de uzun yıllardır tartışılan konular arasındadır. Küreselleşme bazen sadece ekonomik anlamda, dünya ülkelerinin birbirine yaklaşması olarak; bazen emperyalizmin yeni ismi olarak, bazen de sosyal ve kültürel değerlerin yaklaşması olarak ifade edilmektedir.

1960’lar da McLuhan, iletişim alanında yaşanan gelişmeleri ifade etmek için dünyanın elektronik “küresel bir köy” e dönüştüğünü dile getirmiştir, ancak bu fazla dikkate alınmamış ve kavram sadece iletişim çalışmalarında kullanılmıştır (Özyurt, 2012: s.22). Küreselleşme kavramı 1980’lerin ortalarına kadar akademi tarafından önemli bir kavram olarak kabul edilmemiştir. Kavramın kullanımı 1980’lerin ikinci yarısından sonra artış göstermiştir (Robertson, 1999: s.22). 1980’lerin başlarında küreselleşme, çağımızın anlamı ve değişiminin boyutlarını sistemli bir şekilde anlama girişimimizin bir uzantısı olarak adlandırılırken, 1980’lerin ikinci yarısında ise küreselleşme düşün, iş, medya ve diğer çevrelerde yaygın biçimde kullanılan bir kavram haline gelmiştir (Robertson, 1999: s.91). 1980’lerin başlarında bile küreselleşme çok nadir olarak akademik çevreler ve gündelik dilde kullanılan bir kavram olmuştur (Giddens, 2000: s.20). 1990’lar da ise, küreselleşme mutluluğun ya da mutsuzluğun ifadesine dönüşen moda bir deyim halini almıştır (Bauman, 1999: s.7 akt. Özyurt, 2012: s.22). Küreselleşme kavramı ilk olarak 1980’lerde kullanılıp ve 1990’larda kullanımı sürdürülse de anlattığı süreç aslında daha eskidir. Küreselleşme, yeryüzünün farklı yerlerindeki insanlar arasında gittikçe sıklaşan ilişkileri anlatmaktadır (Burke, 2014: s. 192). Aslında küreselleşme, uluslararası ilişkilerin evrimci gelişiminde yeni bir aşama, eskinin bitişi ya da yeninin başlangıcını belirten bir durum değildir; küreselleşme, modernitede yaşanan karışıklıkları küresellik sorununa dönüştürerek bu süreci devlet-toplum ilişkisine indirgeyen bir kopuştur (Keyman, 2000: s.27). Yani bir kavram olarak küreselleşme, bir taraftan dünyanın küçülmesi

diğer taraftan da dünya bilincinin artması demektir (Robertson, 1999: 21). Genel olarak küreselleşme, yirminci yüzyılın sonlarında dünya genelinde hizmetlerin, malların, paranın, bilgilerin, insanın ve kültürün karşılıklı akışının artması ve bunun sonucunda ortaya çıkan bir “süreç” tir (Atasoy, 2005: s.136). Kısaca küreselleşme son zamanlarda sosyal süreç içinde meydana gelen gelişmeleri ifade etmek için kullanılan bir kavramdır.

Son yıllarda dünya da yaşanan gelişmeleri tanımlamak için kullanılan küreselleşme, kimilerine göre bir mit ve çokuluslu şirketlerin kullandığı bir propaganda sloganı, kimilerine göre ulusal sınırları ortadan kaldıran bir süreç olarak adlandırılmaktadır. Hem dünyanın küçülmesini hem de bir bütün olarak dünya bilincinin güçlenmesi, olarak da isimlendirilen küreselleşme, sınır ötesi iletişim ağları, insan hakları savunma organizasyonları, çevrecilik faaliyetleri, kadın hakları ve ya dünya barışı gibi konuları da ilişkilendirmek için kullanılmaktadır (Atasoy, 2005: s.128). Küreselleşme yaşadığımız dünyanın küresel bütün haline gelmeye başladığı bir algılama biçimi olarak da ifade edilebilir.

Mekânla ilgili mesafelerin azalması, yabancı doğrudan yatırımların artması, çok uluslu ya da ulus ötesi şirketlerin dünya siyasetini belirleyen aktörlerden biri haline gelmesi, sermayenin kolayca ülke sınırları dışına çıkabilmesi ve istediği yerde yoğunlaşabilmesi, ülkeler, sosyal gruplar, fertler arasında iletişim, etkileşim ve karşılıklı bağımlılığın artması ve sosyal, kültürel tek tipleşme sürecinin yaşanması da küreselleşme denince akla gelebilecek niteliklerdir (Koçdemir, 2002: s.148). Bu tanımdan hareketle küreselleşme, dünyadaki insanların birbirleriyle kurdukları sosyal ilişkilerin ve birbirleriyle bağımlılıklarının çoğalmasına yol açan bir süreçtir (Giddens, 2005: s. 51). Yani küreselleşme denilince akla gelen, dünya çapında bağımlılıklar ağının yayılması, ekonomi, siyaset ve kültürde iç içe geçme; sermaye ve bilginin dünya çapında dolaşımı olmaktadır (Kaplan, 2013: s. 26). Tüm bu tanımlardan hareketle, küreselleşme dünya üzerinde ilişkilerin yoğunlaştığı, insanların birbirine olan bağımlılıklarının arttığı ve tüm alanlar da tek tipleşmenin yaşandığı bir süreç olarak tanımlamak mümkündür.

Zenginlik, teknoloji ve iktidar ilişkilerinin yol açtığı küreselleşme ve enformasyonelleşme dünyayı dönüştürmektedir (Castells, 2006: s.97). Dünya süreci olarak tanımlanan küreselleşme, Giddens’a göre uzak yerleri birbirine bağlayan ve yerel oluşumların da millerce ötede ki olaylarla biçimlendirilmesi ya da dünya çapında ki toplumsal ilişkilerin yoğunlaşmasıdır. Bu ilişkilerin yoğunlaşması modernliğin sonucu olarak ortaya çıkan zaman-mekân ayrışmasının yayılmasının sonucudur ve böylece insanların ve toplumların ilişkileri küresel ölçekte gerçeklik kazanmaktadır (Özyurt, 2012: s.22). Bu gerçeklik internet aracılığıyla sağlanmaktadır (Giddens, 2005: s.53). Kitle iletişim araçlarıyla özellikle de internet aracılığıyla dünyanın farklı yerleriyle iletişim kurularak zaman ve mekân anlam kaybına uğratılmaktadır. Ayrıca küreselleşme kimileri için değişim ve dönüşümü ifade etmekten; kimileri içinse Batılılaşmanın ya da Amerikalılılaşmanın dikte edilmesi olarak ifade edilmektedir.

David Harvey ise küreselleşmeyi “zaman-mekân sıkışması” olarak tanımlamakta ve bu sıkışma sonucunda, insanların dünyaya bakış açılarında çok fazla değişikliklerin meydana geldiğini ifade etmektedir. Harvey’e göre sıkışma, hayat hızının artışı ifade etmektedir. Mekânı kat etmenin aldığı zaman 1500’lerden 1960’lara kadar 70 kat küçülmüştür; 1500-1840 arası atlı arabalar ve yelkenli gemilerle saatte en fazla 16 kilometre mesafe kat edilmekteydi, 1850-1930 arası buharlı lokomotifler saatte ortalama 100 kilometre, buharlı gemiler ise saatte 60 kilometre hız yapabiliyordu, 1950’ler de pervaneli uçaklar saatte 160-640 kilometre ve 1960’lar da jet yolcu uçakları saatte 800- 1100 kilometre hız yapabilmekteydi (Harvey, 2012: s.271). Harvey’in küreselleştirme tanımlamasında öne çıkan nokta, zamanın kısılması ve mekânın küçülerek tek bir yer haline gelmesidir. Ayrıca Harvey, zaman-mekân sıkışmasını kapitalizmde ki aşırı birikim ile ilişkilendirir, böyle bir durumun 19. Yüzyılda gerçekleştiğini zaman içinde sıkışan sermaye akımlarının mekânsal düzenleme ile yeniden akışkanlık kazandıklarını belirtir. Demiryolları-kanallar-gemiler-telgraf aracılığı ile mekân düzenlenmekte yani bunlar zaman-mekân üzerinde egemen olmaktadır (Aslanoğlu, 2000: s.144). Morley ve Robins, David Harvey’in “zaman-mekân sıkışması” ifadesine ek olarak bu sıkışma sonucunda küreselleşmeyi “anlık ve derinliği olmayan bir dünyanın yaratılması” olarak tanımlamaktadırlar. Yani bu dünya aslında iletişim alanında yaşanan gelişmeler sonucunda dünya üzerinde ki sınırların belirsizleştiği mekânların sabitliklerini kaybettiği ve tüm mekânların akış halinde olduğu ya da mekânsızlığın ortaya çıktığı dünyadır (Morley ve Robins, 2011: s.175). Küreselleşmenin ve kitle iletişim araçlarının gelişip yayılmasıyla her şeyin dönüşüme uğraması gibi zaman ve mekân kavramları da anlam kaybına uğramaktadır. Az zamanda birçok yerde bulunabilen insanlar için dünya sabitliğini kaybetmektedir.

Küreselleşme demek, dünya meselelerinin belirsizleşmesi, olayların kontrolden çıkıp kendi başına buyruk bir duruma gelmesi demektir. Bireylerin sorumluluk üstlenmediği, kontrolü alamadığı, plansız, akışkan, dengesiz bir olgudur (Tüzün, 2013: s. 64). Küreselleşme, tüm dünyayı kapsayan, giderek akışkan hale gelen insanların, nesnelerin, yerlerin ve bilginin ve bunların akışlarını sınırlandıran ya da hızlandıran yapıların çok yönlü akışları olarak tanımlanmaktadır (Ritzer ve Stepnisky, 2013: s.226). Küreselleşme mevcut bir durumdur ancak son zamanlarda çok daha fazla yoğunlaşarak gerçekleşebileceği değişim her yerde hızlanmaktadır (Larain, 1995: s.207). Bu nedenle Harvey ve Morley-Robins’in tanımlarından yola çıkarak küreselleşmeyi, başta iletişim ve ulaşım olmak üzere etkileşim biçimlerinin, coğrafi sınırların silinmesine yol açacak şekilde yayılması ve böylece zaman ve mekânın dünyasallaşması buna bağlı olarak da hem bireylerin hem de bireylerin değerlerinin, yaşamlarının, zamanlarının ve mekânlarının silikleştiği bir süreç olarak da tanımlayabiliriz.

Bugün her şeyi etkileyen asıl konu; bütün dünyayı etkisi altına alan kapitalizmin sebep olduğu ekolojik ve sosyo-kültürel zararların millet aşırı yani küresel düzlemde artık kontrol edilemeyecek olmasıdır (Habermas, 2008: s.21). Bu yüzden

Beck küreselliği ulussuzlaşma olarak tanımlamaktadır (Ritzer ve Stepnisky, 2013: s.229). Son yıllarda kitle iletişim araçları özellikle internet ve ulaşım araçlarının gelişmesiyle birlikte insanların ve tüketim nesnelere dünyanın bir yerinden başka bir yerine taşınması çok kolay hale gelmiştir. Sağlanan bu kolaylık ile sınırlar ortadan kalkarak, ulus devletler egemenliklerini korumakta zorlanmış sonuç olarak da dünya merkezleşmiştir.

2. Kimliğin Tanımı

Sosyopsişik bir olgu olan kimlik, birey (özne) den söz ederken kişilik ve benlik kavramları yanında onu ifade etmek ve tanımak için kullanılan bir kavramdır. Kimlik, toplumsal bir varlık olarak insana özgü olan niteliklerle, birinin belirli bir kimse olmasını sağlayan şartların bütünü veya bireyin kendisi olduğunu ispat eden göstergeler, ben kimim sorusuna verdiği cevaplardır (Aydoğdu, 2004: s.117). Sancılı bir kavram olan kimlik sosyal bilim dünyasında farklı çözümlerinin araştırma nesnesi olmuştur. İnsan dünyasını anlamının bir bilimi olarak sosyoloji de kimlik, merkezi bir konu olarak önemini korumaktadır (Aka, 2010: s.23).

İnsanın kim olduğu gibi benlik bilinci hakkında düşünmesi yeni bir durum değil, tarihsel olarak uzun bir geçmişe sahiptir (Aka, 2010: s.21). Bu yüzden kimlik kavramının çalışma alanı oldukça geniştir. Çünkü kimlik toplumsalın her noktasıyla derinden ilişkilidir (Aka, 2010: s.24). 19. Yüzyılda disiplin olarak Batı'da ortaya çıkmalarının sonucunda sosyal bilimlerde kimlik konusu, gittikçe daha çok işlenen bir konunun halini almıştır (Anık, 2012: s.19). Psikolojide kimlik, benlik ve kişilik kavramlarıyla ele alınmaktadır. Psikolojiye göre kimlik, bireyin iç ve dış çevresiyle kurduğu, diğer bireylerden ayırt edici göstergelerdir. Sosyolojide ise kimlik, toplumsal cinsiyet ve sınıf belirlemelerinde kullanılan bir kavram olup bireyin sosyal durumunu ifade etmektedir (Aydoğdu, 2004: s.117). Psikolojide kimlik benlik olarak tanımlanmaktadır. Benlik kavramı bireyin kim olduğunu tarif etmekte ve bireyin diğerleriyle ilişkisi içinde şekil alırken, ötekilerle olan ilişkilerimiz ve ötekilerin davranışlarımıza verdiği geri bildirimler doğrultusunda biçimlenmektedir (Karaduman, 2010: s.2886). Kimlik kavramı da insanlığın var oluşu kadar eski bir geçmişe dayanmaktadır ancak modernleşme ile beraber tanımlanmaya başlamıştır. Bu kapsamda da her bilim alanı kendi çerçevesinde kimlik için tanımlamalar yapmakta sonuç olarak da kimliğin sabit bir tanımı ortaya çıkmamaktadır.

Kimlik, seçtiğimiz, istediğimiz ya da rıza gösterdiğimiz şeylerden çok nasıl tanındığımız ve ne olduğumuzdur (Connoly: 1991: s.92). Kimlik, özne olmamızla, bedensel duyularımızla, beden imajımızla, anılarımızla, değer yargılarımızla, yaşadıklarımızla, amaçlarımızla ve sözle olduğu kadar ait olduğumuz cinsiyet, ulus, yaş, statü, kültür vb. gibi toplumsal konumuzla ve başkalarının bize ne gözle baktığına ilişkin inançlarımızla şekillenmektedir (Aydoğdu, 2004: s.127). Kimlik, bazı insanlarla nelerimizin ortak olduğunu ve bizi başkalarından neyin farklılaştırdığına ilişkin

belirtilerdir (Karaduman, 2010: s.2887). Bu yüzden kimlik kişinin hem kendini tanıma hem de ötekini tanımlama aracıdır (Anık, 2012: s.9). Bu sebeple de kimlik, hem varlık için hem de tanınmak için ötekinin farklılığına bağımlıdır (Connoly, 1991: s.214).

Ötekilik ise asgari bir benzerlik gerektirir, çünkü bu benzerlik, farklılaşırken kendini tanımak, onda kendini bulmak için zorunludur. Öteki bizim koruyucu duvarlarımızdır; eğer o yok olursa koordinatlarımız parçalanır. “Öteki”, “biz” e karşıt olmak zorunda olduğundan, bizin yüceltilmesi onun alçaltılmasını içermektedir (Karaduman, 2010: s.2889). Bu açıdan bakıldığında öteki “biz”in eksik halini yansıtmaktadır ve ancak bu şartla kabul görmektedir. Öteki bu şekilde tanımlanırken kendinden küçümseyici bir durum haline de gelmektedir (Özben, 2011: s.65). Kimliğimizi tanımlarken belirttiğimiz özellikler hem bizi açıklarken hem de kimlerden olmadığımızı ya da kimlerle karşı olduğumuzu da ortaya çıkarmaktadır (Güvenç, 1994: s.3). Bu yüzden kimlik içermenin olduğu kadar dışlamanın gruplar açısından tanımlayan şey, araya konulmuş olan sınırdır (Morley ve Robins, 2011: s.74). “Öteki” algısı, dinsel, etnik farklılıklar, ekonomik ayrımlar, cinsiyet, aile geleneği gibi konumlandırmalar kimliklerin oluşumunda fazlasıyla etkilidir (Karaduman, 2010: s.2888). Kimlik var olmak için farklılığa ihtiyaç duymaktadır ve kendi kesinliğini güven altına almak için farklılığı ötekiliğe dönüştürmektedir (Connoly, 1991: s.93). Kimlik insanın sosyal ve bireysel özelliklerinden oluşmaktadır ancak birey kendini tanımladığında ne olmadığını da belirtmektedir. Bu sebeple de kendini yani kimliğini tanımlamak için ötekinin varlığı zorunlu hale gelmektedir.

Küreselleşme çok boyutlu bir süreçtir ancak önemli olan iki noktası bulunmaktadır. Bunlardan ilki, modernite sorununun küreselleşme sorununa dönüşmesi, ikincisi ise bu dönüşmenin istikrarlı şekilde ilerlemesiyle ortaya çıkan “ben” üretimi ve yeniden üretimdir. Yani bu süreç hem “ben”i hem de “öteki”ni belirleyerek kimlik ve farklılık arasında bir kopuş biçimi açığa çıkarmıştır. Bu anlamda küreselleşme, bir yandan evrensellik iddiası diğer yandan farklılığın kimlik içinde çözülmesiyle özne konumlarından ve farklı mekânlardan ayrılan bir anlama gelmektedir (Keyman, 2000: 27). Güçlü bir kimlik, farklılıkları doğası itibariyle kötü, akıldışı, tehlikeli yani öteki olarak kurmaya çalışmaktadır. Buradaki amaç, kendi doğası itibariyle tutarlı, iyi ve rasyonel olarak kendini güvenceye almak ve meşruluk kazandığında kesinliğini ve insanları kolektif eyleme geçirme gücünü çözecek olan ötekinden kendini korumaktır. Böylece oluşturan ötekiler grubu artık güçlü kimliğin doğruluğu için hem çok önemli hem de tehditkâr hâle gelmektedir. Tehdit yalnızca ötekinin doğru kimliği yenmek ya da yaralamak amacıyla yapabileceği eylemlerden değil; onun öteki olarak var olma tarzının görünürlüğünden de kaynaklanmaktadır (Connoly, 1991: s.94). Yani kendi doğruluğu içinde kimliği güven altına alan pratik, ötekiliğin bastırılmasını içermektedir (Connoly, 1991: s.95).

Küresel üretim ilişkileri, yalnızca maddi formları yani ürünlerin serbest dolaşımı etkilemekle kalmaz, aynı zamanda etik ve estetik değerleri, düşünce biçimlerini ve kimlik görünümünü de etkilemektedir (Kaplan, 2013: s.15). Bu etkileşim sonucunda ise kimlik sorunu ortaya çıkmaktadır.

Kimlik sorununun temelinde postmodernite, modernite, küreselleşme ve yenedünya düzeni gibi modellerin ve yaklaşımların yol açtığı problemler bulunmaktadır (Aydoğdu, 2004: s.129). Kimlik sorunu, kültürel ve politik düzeyde ele alındığında Fransız Devrimi öncesindeki ve sonrasındaki olaylardan kaynaklanmaktadır. Bu olaylar arasında endüstrileşme, milliyetçilik, kolonizasyon, kozmopolitizm gibi olgular önemli bir yer tutmaktadır. Kimlik problemi bu süreçler içinde oluşarak iki tarihsel düşünce akımıyla bağlantılı görülmektedir. Bunlardan birincisi, evrensel olana özlem, tek biçimli bir toplum organizasyonu, standart bir dünya yaratma yönünde gelişen evrenselci akımdır. Bu süreç bir bakıma, batılılaşma olarak kabul edilmektedir çünkü bu sürecin temel hedefleri serbest piyasa ekonomisi ve batı tipi demokrasidir. İkincisi, farklılaşma, küçük gruplar oluşturma yönünde gelişen farklıcı akımdır. Bu akım, kozmopolitizme karşı milliyetçilik, merkeziyetçiliğe karşı bölgecilik, kitle kültürüne karşı özgül kültür, kolonizasyona karşı bağımsızlık talepleri şeklinde ortaya çıkabilmektedir (Bilgin, 1994: s.11).

Kimlik ve kimlik arayışı öznenin ya da bireyin varlık sebeplerinden biridir. Bu arayış zaman, mekân ve var olma deneyimleriyle gelişmektedir. Bu gelişim sürecinde kimlik, ya maskesiz, açık, uyumlu, dışa dönük olur ya da kapalı, maskeli, uyumsuz, içe dönük olmaktadır. Maskeli kimlik, sağlıklı bir kimlik olmayıp çözülmeye ve bunalıma açık, sorunlu olan bir kimliktir, aynı zamanda yozlaşmış bir toplumun ve kültüründe habercisidir (Aydoğdu, 2004: s.129). Tarihsel süreç içinde toplumsal yapılanmaların geçirdiği her değişime göre kimlik de farklı gelişmeler göstermiştir. Toplumlar karmaşıktıkça ve değişip geliştikçe kimlik kavramını anlamlandırma şekilleri de değişmiştir. Geleneksel dönemde, kimlik ait olunan klan, soy, aile gibi gruplarla ifade edilirken; modernizmle beraber birey önemli hale gelmiş ve modern toplumlarda kimlik hareketli ve çoklu bir yapıya dönüşmüştür (Möngü, 2013: s.33). Çok kültürlülüğe ve farklılıkların bir arada olmasına olanak sağlayan 21.yy dünyasında bireylerin kendilerini nasıl ifade ettikleri önemli bir konudur. Günümüzde zaman ve mekân algısının değişmesiyle aidiyet ilişkileri ve kimlik temsilleri de değişime uğramaktadır (Kaplan, 2013: s.15). Bu süreçte öznelere kimlikleri çoğullaşmakta, dağılmakta kimi yerde çakışırken, birçok yerde de farklılaşmaktadır (Laclau, 2012: s.11). Yani kimlik algısı, “zamansal–mekânsal” ve “öteki” ne bağlı olarak değişmektedir. Zamansal–mekânsal farklılıklar, bireyin doğdukları dönemin koşulları, yaşadıkları çevrenin kimlik üzerinde etkide bulunmasıdır (Anık, 2012: s.9-10). Dolayısıyla kimliklerin inşası sabit olmayıp yaşanan zaman ve mekâna göre değişmekte, kimliğe farklı anlamlar yüklenmektedir.

İnsanın var olmasıyla birlikte ortaya çıkan kimlik olgusu, özellikle 20. Yüzyılın ikinci yarısından sonra sosyal bilimlerde giderek popüler hale gelmiş ve birçok

tartışmanın odak noktası haline gelmiştir (Anık, 2012: s.10). Daha sonra kimlik politikaları yeni dönemin siyasal çekim merkezi olmaya başlamıştır (Laclau, 2012: 9). Yükselen kavramlardan biri olan kimlik kavramı, günümüzde özellikle cinsiyet, din, göç, etnisite ve milliyetçilik araştırmalarında vazgeçilmeyen bir kavram olarak karşımıza çıkmıştır (Karaduman, 2010: s.2886). 1960'ların sonlarından itibaren post-modern söylemlerle birlikte topluluk merkezli çoğul aidiyetlerin yerini günümüzde birey merkezli kimliklere terk etmesi, modern dönemde yaygın olan tekbiçimci anlayışlara yapılan eleştiriler ve buna bağlı olarak yapılan özne vurgusunun yanında ulusal kimliklerin de tartışılmasıyla birlikte kimlik konusu, sosyal bilimlerde canlılığını artırarak sürdürmüştür (Anık, 2012: s.20). 1970'lerden günümüze kadar güçlenen bir kimlik siyaseti süreci bulunmaktadır. Ancak bu sürecin ortaya çıkış nedenini yalnızca küreselleşme ile açıklamak mümkün değildir. Sömürge ülkelerden merkez ülkelere yapılan göçler, sürgünler, demokrasi ve insan haklarının yayılmasıyla insanların bu bilince sahip olması, ulusların ekonomik ve kültürel bütünleşmelerini koruyamaması, iletişim ve ulaşım teknolojilerinin gelişmesi, liberalizm ve Marksizm gibi evrenselci ideolojilerin önemini yitirmesi ve son olarak sosyal hareketlerin artması küreselleşme sürecinde kimlik sorununu ortaya çıkaran etkenlerdir (Özyurt, 2012: s.198).

2.1. Bireysel ve Kolektif Kimlik

Kimlik oluşumunun önemli bir aşaması olan bireyselleşme, sahip olduğumuz özelliklerimizle ve daha sonra öğrendiklerimizle kendimize özgü bir yaşam tarzı oluşturmamızı sağlamaktadır. “Ben kimim, nasıl var olmak istiyorum?” sorularına verdiğimiz cevaplardan oluşan bireysel kimliğimiz kişisel özelliklerimizi, yaşımızı, cinsiyetimizi, fiziksel, zihinsel ve gelişimsel yeterliliğimizi ve son olarak da sahip olduklarımızı içermektedir. Başkalarının gözünde bizi o yapan, sürekliliğimizi oluşturan, duygusal, zihinsel, ahlaki özelliklerimiz ile bireysel kimliğimiz kendi yaşamımızı sergileme iddiamızdır (Akkuş, 2008: s.88). Bu sebeple değişken, çeşitlilik ve farklılığa açık olan bireysel kimlik, bireyin kendi özellikleriyle oluşturduğu kimlik türüdür.

Yaşam tarzlarının çoğunlukla benzer oluşundan dolayı eskiden aynı topluluk içerisindeki öteki bireylerle büyük ölçüde türdeş nitelikler taşıyan ve süreklilikler gösteren bireysel kimlikler, günümüzde giderek birbirinden farklılaşmaktadır. Eskiden sınırlı bir mekânda, sınırlı uyarıcılara maruz kalan ve az sayıda tercihi bulunan birey, bugün çok daha geniş bir yaşam alanına sahip olarak tercih bolluğu içinde yaşamaktadır. Yine eskiden toplumsal yaşam içerisinde tercihleri konusunda çok fazla baskıya maruz kalan birey bugün oldukça özgür olabilmektedir (Anık, 2012: s.45). Bu yüzden günümüzde bireysel kimliklerin en belirleyici özelliklerinden biri, değişime açık olmalarıdır. Bireye, gruba veya ulusa ait simgeler ve değerler bütünü olan kimlik, durağan olmayan bir olgudur. Zamansal ve tarihsel koşullar içinde mey-

dana gelen değişimler, mekân veya sosyal şartlarda oluşan farklılıklar kimlik üzerinde değişimlere sebep olmaktadır (Anık, 2012: s.41). Eskiden mekânların sınırlı olmasıyla sabit kalan, çok fazla değişime uğramayan kimlikler, bugün zaman ve mekânda yaşanan dönüşümlere bağlı olarak değişime uğramakta ve bundan da en fazla bireysel kimlikler etkilenmektedir.

Bireysel kimlikler, kolektif kimliklerle ilişki içindedir. Onları bireysel kılan ise yapılan tercihlerdir (Anık, 2012: s.41). Yani bireysel kimlik aslında toplumsaldır (Johnston ve vd. 1999: s.143). Bireysel kimlik, her ne kadar kişisel özelliklerden ve de bireyin kendi düşüncelerinden meydana gelmiş olsa da bireyin içinde bulunduğu toplumsal koşullar da bu sürece etki de bulunmaktadır.

Kolektif kimlik, belirli bir durumu değil, bir süreci yansıtmaktadır. Bireysel kimliklerin oluşması nasıl ki kişiler arası ilişkilere bağlıysa, kolektif kimliklerin oluşumu da komüniteler arasındaki ilişkilere bağlıdır (Bilgin, 1994: s.53). Bu yüzden kolektif kimlikler durumsal değil kapsayıcıdır. Bunun için önemli olan bireylerin seçenek ve hisleri değil, komüniteler arasında ki kolektif bağın niteliğidir. Kolektif kimliğin çeşitlerinden olan dinsel, ulusal ve etnik kimliklerin temelinde farklılaşma eğilimi yatmaktadır. Diğer gruplardan kendini ayırmaya, farkını belirtmeye çalışan kolektif kimlik, sosyal kimliklerin topluluk düzeyindeki ifadesidir (Karaduman, 2010: s.2888). Farkı ortaya koyma noktasında ise kolektif kimlik geçmişten beslenir; çünkü kolektif kimlik birtakım anılar, semboller, töreler, alışkanlıklar, sanat eserleri, inançlar, bilgiler ve değerlerle yüklü bir gelenekten, geçmişin mirasından, kısacası kolektif bellekten hareketle oluşturulmaktadır (Bilgin, 1994: s.53). Bu sebeple kolektif kimlik yaşanmış bir geçmişi ve yaşamakta olan süreci ifade etmektedir.

Bir bireyin kimliği, ister etnik kimlik ister kolektif kimlik olarak nitelendirilsin unutulmaması gereken şey; bu kimliğin belirli bir kurguya ve tarihsel olarak inşa edilmiş bir temsiller sistemine dayanmakta olduğudur (Bilgin, 1994: s.65).

2.2. Geleneksel Kimlik

Sosyoloji de birçok kavramın modernlikle beraber ortaya çıktığı düşünülürken ve kavramların tanımlanması daima modernlik çerçevesinde yapılmaktadır. Bu yüzden kimliğin de modernlikle beraber ortaya çıktığı hatta kimliğin kendisinin modern bir icat olduğu iddia edilmektedir. Çünkü modern öncesi sosyal yaşam hareketsiz, kapalı topluluklardan oluştuğu için kültürel karşılaşmalar yaşanmamış dolayısıyla da kimlik sorunu ortaya çıkmamıştır. Ayrıca modern devletlerin egemenliklerini meşrulaştırmak için bir kimliğe ihtiyaç duymaları ve böylece kimlik inşa etmeye kalkışmaları kimliğin modernlikle beraber gelen bir süreç olduğunu düşündürmektedir. Her ne kadar böyle bir düşünce olsa da modern dönem öncesinde yani geleneksel dönemde de kimlikler bulunmaktaydı ancak bu kimlikler modern dönemde olduğu kadar siyasallaşmamışlardır (Özyurt, 2012: s.183). Kimlikler, insanlığın ortaya çıktığı tarihlerden itibaren var olmuşlardır ancak bu kimlikler toplumun ve zamanın koşullarına ve düşünce biçimlerine göre değişiklik göstermiştir.

Modern toplumlara kıyasla daha kapalı olan geleneksel toplumlarda, bireysel kimlik duygusunun ya zayıf olduğu ya da hiç olmadığı gözlenmektedir, geleneksel toplumlarda kabile, etnik, kolektif veya aileye ilişkin kimlik duyguları gelişmekte ve bireyler, kendilerini ait oldukları gruba ve bu gruptaki rollerine göre şekillendirmektedirler. Bu tür toplumlarda, insanlar, etnik grup, cinsiyet, aile gibi temel kimlik gruplarını betimlerken hem olumlu nitelermelerde bulunmakta hem de grup niteliklerini kendilerine uygun saymaktadır; ayrıca grup içinde olan bir kişinin kendini diğerlerinden ayırmasına yarayacak “biz-onlar” tarzı bir alt grup oluşturma olgusu zayıf görünmektedir (Bilgin, 1994: s.68). Böylece geleneksel dönemlerde, bireyin kimliği ait olduğu zümre/topluluk veya bu zümreyi/topluluğu ifade eden ana simgelerle özdeşleştirilmiştir. Bu sebeple kimliğin karşılığı olarak, belirli zümreler, zanaat erbabı veya topluluk aidiyetlerini ifade eden kavramlar kullanılmış, farklılıklar yerine benzerlikler esas alınmış sonuç olarak da bireysel kimlik arka planda kalmıştır (Anık, 2012: s.17).

Geleneksel dönemlerde bireylerin kimlikleri içinde doğdukları toplum tarafından şekillenmektedir. Çünkü geleneksel toplumlarda, toplumsal yaşam bireysel yaşamdan daha önemlidir, ben bilinci değil biz bilinci bulunmakta yani sosyal dayanışma ve topluluk ruhu kimlik kavramından daha önemli olmaktadır (Anık, 2012: s.17). Ancak küreselleşme ile beraber bireyler kendilerini ifade etme ve kimliklerini etkin olarak kurma şansını elde ettiler (Giddens, 2005: s.61). Böylece kimliğin bir soru veya sorun oluşturmadığı geleneksel, küçük toplumlarda kültürel-sosyal değişmelerin hız kazanmasıyla, kişilerin kimlik kavramı ya da seçimi bir sorun olarak ortaya çıkmıştır (Güvenç, 1994: s.5). Geleneksel toplumlarda değerlerin ve normların sağladığı disiplin ve kuralcılık, modern toplumlarda zayıfladığı için bireysel özellikler bu toplumlarda daha çok ortaya çıkmaktadır (Anık, 2012: 24). Geleneksel dönemde insanlar ortak ve kısıtlı bir yaşam alanı içinde bireysel kimliklerini ön plana çıkarmadan varlık gösterirken, modernlikle ve küreselleşmeyle beraber yaşamın çok hızlı bir değişim sürecine girmiş olmasıyla insanlar da “ben” ve “öteki” kavramları oluşmaya ve bireysellik ön plana çıkmaya başlamıştır. Kısaca, kimliğe ilişkin geleneksel çerçeveler çözülmüş ve yerine yeni oluşumlar ortaya çıkmıştır.

2.3. Modern Kimlik

Modernite kavramı, feodalizm sonrası Avrupa’ da ortaya çıkan, 20. Yüzyılda giderek dünya çapında tarihsel etkiye sahip olan kurumlar ve davranış biçimlerini ifade etmek için kullanılmaktadır (Giddens, 2010: s.28). Aydınlanma çağı, Rönesans, Reform hareketleri, sanayi devrimleri, teknolojik gelişmeler, bilimsel ilerleme ve buna bağlı olarak ortaya çıkan ideolojik oluşumlar gibi gelişmeler modern dünyanın getirileridir. Bu getirilerin amacı dünyayı anlamlandırma, algılama ve yaşanılır kılmaya çalışmak, insan yaşamını daha rasyonel hale getirerek değişikliklere yol açmaktadır (Möngü, 2013: s.28). Bu değişikliklerle insanlık tarihinde zamansal olarak kısa bir yer işgal eden modernite, toplumsal ve düşünsel anlamda kopuşlar ve dönüşümler deneyimini de ifade etmektedir (Uluç, 2013. s.142). Modernite meydana

getirdiği bu kopuş ve değişikliklerle gündelik toplumsal hayatın doğasını kökten yapıbozuma uğratmakta ve yaşantıların en kişisel yanlarını bile etkilemektedir (Giddens, 2010: s.11). Bu amaçla modernite terimi genel olarak toplumsal yaşamda ki gelişmelerin geleneksel, toplumsal yapılar ve değerler üzerindeki etkilerine işaret etmek amacıyla kullanılmaktadır (Featherstone, 2013: s.27).

Modernizm 1848'den sonra kentsel büyümeyle, kırdan kente yoğun bir göçle, sanayileşmeyle, makinalaşmayla, mimari çevrede büyük bir değişimle ve kentsel politik hareketlerle huzursuz ve karmaşık bir ilişki içinde varlığını sürdürmüştür (Harvey, 2012: s.39). 1960'lı yıllar ise modernlik için bir dönüm noktası olmuş ve modernliğin ikinci dönemini ortaya çıkarmıştır. Bu dönem bireylerin her şeyi sorguladıkları yani kendileri oldukları bir süreçtir. Bu yüzden bu dönem düşünümsel dönem olarak da adlandırılmaktadır. Kaufmann' a göre bu süreç aynı zamanda çatışmalı bir süreçtir, kimlik de bu devrede ortaya çıkmaktadır (Aka, 2010: s.21). 1960'ların sonundan itibaren kadın hareketi, çevre hareketi, barış hareketi, anti nükleer hareket, azınlık hareketi gibi toplumsal ya da sosyal hareketler, modernliğe damgasını vuran liberalizm ve sosyalizme meydan okumaktadır (Evre, 2011: s.70). Böylece 1960'lı yıllardan sonra küresel eleştiri kuramları, modernitenin kimlik siyasetini, politik otoriterliği ve ideolojik baskınlığını eleştirmeye başlamışlardır (Duman, 2009: s.594). Çünkü modern öncesi dönemde her şey Tanrı temelli açıklanmaktaydı, modern dönemde ise Tanrının yerini birey olarak, birey odaklı bir düşünce biçimi ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeler sonucunda ise geleneksel kurumlar çözülerek yerini akılcılığa bırakmıştır. İkinci modernite olarak görülen bu dönemle birlikte, kimlik kavramı önemli bir rol üstlenerek hayatın anlamının, değerler sisteminin tartışıldığı bir döneme geçilmiştir. Modernizmin yeni düşünce sistemiyle beraber birey artık başlı başına bir kimlik olarak yaşadığı topluma aidiyet ilişkisini karşılıklı etkileşimle kurmaya başlamıştır (Karaduman, 2010: s.2890). Modernitenin getirmiş olduğu değerler, bilim, kesin doğrular ve evrensel değerler, modern kimliğin oluşmasında temel etken olmuşlardır.

Modern dönemde kimlik olgusunu ve öznelerin oluşumuna en önemli etki yapan şey ulusal kimlik kavramıdır (Larrain, 1995: s.212). Ulus devletlerinin inşası, karmaşıklığın ortadan kaldırılmasını, ulusal bağların berraklığını sekteye uğrattakları öğelerin bir kenara atılmasını içermektedir. Bu süreç, mekân ve kimliğin sadeleştirilmesine yöneliktir, yani ulus devlet farklılıklara hoşgörü göstermemektedir. İçerik ve monolitik yapısı ile birleştirici ulus devletler, kimlikte bütünlük ve tutarlılık sağlanması arzusunun gerçekleştirilmesini amaçlamışlardır (Morley ve Robins, 2011: s.46). Bu sebeple Kaufmann' a göre devlet ve hukuk sisteminin bireyleri sayma, tanıma ve denetleme isteği bireyleri geleneksel çevrelerinden koparmıştır. Yani ilk modernlik çağında kimlikler daima üstten yani kurumlardan gelmiştir (Aka, 2010: s.21). Modernite bireyleri yönlendirebilmek ve onlara kimlik kazandırabilmek için en belirginini ulus devlet olan belirli toplumsal formlar üretmiştir (Giddens, 2010: s.29).

Bu nedenle modernlikte insanlar mevcut kimlik tipleriyle karşı karşıyadırlar ve bu kimliğin ne veya kim olacağına karar vererek bir seçimde bulunmaktadır. Ancak modernlik sürekli bir değişim ve yenilik demek olduğu için seçilen kimliğin sabitlenmesi mümkün değildir. Modern dönemde kimlikler moda olarak öne çıkabilmekte veya eskiyebilmektedir. Böylece bireylerin de kimliklerini yenilemelerini gerekmektedir. Ancak bu gerilimli bir süreç olmakla beraber insana sahici özelliklerini kaybettiği duygusunu da vermektedir. Bu durumda bireyler dünyada kendini hiçbir yere ait hissetmeme gibi yabancılaşma sorunuyla karşı karşıya kalmaktadırlar (Özyurt, 2012: s.185). Tam bu nokta da öz bilinçlilik, düşünümSELLİK, eşzamalılık, gerçeğin doğasının araştırılması, yapısızlaştırılmış, bütünlüksüz bireye önem verilmesi modernliğin temel özelliklerini oluşturmaktadır (Featherstone, 2013: s.29). Bu özellikleriyle modern kimlik, modern aklın bir simgesi olarak bireyin yaratıcı bir kısmı gibi görünmesine rağmen başlangıçta bireyde bir anlam yitimi, etik ve özgürlük sorunları ile hedef kayması meydana getirmektedir (Aydoğdu, 2004: s.133). Hedef kayması, akıntı ve değişim, gelip geçicilik ve parçalanma modern yaşamın maddi temelini oluşturmaktadır (Harvey, 2012: s.33). Böylece modern dünyada ki bireyin bilişsel haritası sosyal çevreyi anlama ve yorumlama da yetersiz kalmaktadır çünkü sosyal çevrede karşılaşılan insanların kimlikleri artık şeffaf olmamaktadır (Aka, 2010: s.20). Modernlik bir yandan bireyi özgürleştirirken bir yandan da bu özgürlüğü değer kaymasına uğratarak öznenin çözülmesine sebep olmaktadır. Bu durum bireyde etik sorunlar doğurarak duyarlı ve sorumlu kimlik yerine kendine, çevresine ve topluma karşı duyarsız, sorumsuz bireylere dönüştürerek gelenekle olan bağlarını koparmaktadır. Bu da kimliği erozyona uğratarak bireyin parçalanmasına neden olmaktadır (Aydoğdu, 2004: s.142).

Modernite de birey kendini öteki üzerinden kurmaktadır. Kimliğin öteki üzerine kuran birey, kimlik edinmek amacıyla seçimler ve tercihler yapmak zorundadır. Bu nedenle modern yaşamda kimlik sürekli oluşum halinde, değişime ve yeniliğe açık bir karakteristiğe sahiptir (Karaduman, 2010: s.2896). Ötekileri keşfetmek, modern bireyin görünür tutarsızlığını, yabancılaşmayı keşfetmektir (Chambers, 2014: s.45). Modernitenin oluşturmak istediği öz nede ve kimlikte giz yoktur. Oysa kimlik ötekinin gizidir, gizin araştırılmasıdır (Aydoğdu, 2004: s.136). Ötekiler ya da yabancılar kimliğimizin gizli yüzüdür. Aynı kimlikte olan insanları bir arada tutmanın yolu ötekini uzak tutmaktan geçmektedir (Morley ve Robins, 2011: s.48). Çünkü ötekinin yaratılması demek hem onun nasıl görüldüğünü belirlemek hem de onun nasıl tanındığını, nasıl kurgulandığını ortaya çıkarmak demektir (Özben, 2011: s.65). Ben ötekinin bakışında yazılmaktadır. Öteki ve ben ilişkisi birbirini tamamlayan bir ilişkidir; ben oluşturulurken öteki de biçimlendirilmektedir. Öteki iletişim halinde olmayan değil, izlenen ve izleyen kişidir (Möngü, 2013: s.33). Modernlikle beraber önem verilen bir süreç olmaya başlayan kimliği inşa etme süreci, aynı zaman da ötekinin de varlığını gerektirmektedir çünkü bireyin kendini tanımlaması demek ötekinin farkında olması, onu keşfetmesi anlamına gelmektedir ancak modernlik de inşa edilen kimlik geleneksellikten, tarihten ve kültürden yoksun bir kimlik olduğu içinde ne

öteki ne de bireyin kimliği tam oluşturulamayarak kimliksiz kimliklerin ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur ve bu yaşananlar kimlik sorununu da beraberinde getirmiştir.

Modernitede kimlik sorunu, biz kendi benimizi nasıl kurarız, kavrarız, yorumlarız, kendi kendimize ve başkalarına nasıl sunarız demektir (Karaduman, 2010: s.2890). Modernite, nasıl yaşamamız, nasıl davranmamız, giyinmemiz ve beslenmemiz gerektiğine ilişkin kararlarımızı ve bireysel kimliğin zamanla gelişimini etkileyen gelenek ötesi bir düzeni oluşturmaktadır (Giddens, 2010: s.28). Bu yüzden modern kimlik denetleyen ve disiplin eden bir anlayışa hâkimdir (Karaca, 2011: s.37). Çünkü modernitenin bireyi tasarlanmış olan bir bireydir ya da öznedir, bir kurgudur. Bu da tasarlanmış ve kurgulanmış olan öznde ya da bireyde her alanda kimlik sorununun yaşanılmasına neden olmaktadır (Aydoğdu, 2004: s.132). Modernlikte kimlik sorununun kaynağı, modernliğin birincil toplumsal ilişkileri çözücü bir etkiye sahip olması ve insanları bireyselleştirerek toplumsal yapıyı dönüştürmesidir (Özyurt, 2012: s.185).

Modernite anlaktır, geçip gidendir, olumsal olandır (jHarvey, 2012: s.23). Modernlik, Marx'ın ifadesiyle "katı olan her şeyin buharlaştığı" bir evrenin parçası olmaktır (Harvey, 2012: s.24). Modern kimliğin temelinde hep birey olma kaygısı yattığı için modernlik de kimlik sorunu öncelikle psikik, sosyal, kültürel ve politik bir talep olmaktan ziyade temelde bir özne olma sorunudur (Aydoğdu, 2004: s.141). Birey-toplum ilişkisi, sosyal roller ve başkalarının bireyden beklentileri, modern kimlik sorununu ortaya çıkaran etkidir (Özyurt, 2012: s.185). Ayrıca modern dönemin baskın kimlikleri, azınlık durumundaki kimlikleri öteki veya yabancı olarak adlandırmış ve onları kendilerine benzemedikleri için düzeltmeye çalışmıştır. Öteki kimliklerin varlığı rahatsız edici, kaygı verici bir durum olarak görülmüştür (Duman, 2009: s.591). Hem bireyin kendini tanımlaması yani kimliğini inşa etmesi için hem de düzenin sağlanması için ötekine ihtiyaç vardır ve bu öteki bunların sağlanması için feda edilendir (Özben, 2011: s.71). Ancak bugün modernitenin sorgulandığı dünya da batı artık tekçi ve dayatmacı kimlik anlayışından vazgeçerek entegrasyon ile kendisiyle bütünleştirmeyi denemektedir (Karaca, 2011: s.11).

Modernitenin kimlik siyaseti, aydınlanmanın rasyonel aklı temel alan yaklaşım biçimi üzerinden şekillenmiştir. Modern dönemi biçimlendiren aydınlanma projesi, insanlığı refaha ulaştıracak yöntemler sunmuştur. Yalnızca aklı merkeze alan bu proje üst bir anlatı olmaktan öteye geçememiştir. Modern dönemin kimlik anlayışını belirleyen siyasal örgütlenme ortak bir dil, din, kültür, toprak ve devlet kavramı oluşturarak ulus devlet modelini öne sürmüştür. Ulus devletler için ise uyum, refah ve huzur türdeşleşme ile eş anlamlıdır. Ancak bu düşünce özele inildiğinde farklı düşünen, aynı kimliğe sahip olmayan ya da olmak istemeyen bireyler ile diğer bireyler arasında çatışmalara yol açmıştır. Çünkü modern kimlik kimliklerin şekillenmesi için ben ve öteki ayrımı yapmaktadır. Öteki düzeltilmesi gereken ama düzeltilmesi zor olan, hem de onun üzerinden benin oluşturulmasıdır. Sonuç olarak

modern kimliğin tek bir kimlik biçimi sunduğu, baskıcı olduğu ve farklı kimliklere tahammül edemeyen bir yaklaşımı olduğunu söylemek mümkündür.

2.4. Postmodern Kimlik

Postmodernizm merkezli tartışmalar uzun süredir birçok sosyolog, edebiyatçı ve felsefecinin gündeminde ilk sıraya oturmuştur (Möngü, 2013: s.28). Postmodernizm ilk olarak Federico de Onis tarafından 1930'lu yıllarda modernizme karşı küçük çapta bir tepkiyi anlatmak için kullanılmıştır. Postmodernizm terimi, genç sanatçılar, yazarlar ve eleştirmenlerce müze ve akademide kurumsallaşmasından ötürü reddedilen yüksek modernizmin ötesine geçen bir hareketi anlatmak üzere kullanıldığı 1960'lı yıllarda New York'ta popülerlik kazanmıştır. Terim 1970'li ve 1980'li yıllarda mimaride, görsel sanatlar ve sahne sanatlarında geniş bir kullanıma ulaşmıştır (Featherstone, 2013: s.30). 1977 yılında Charles Jenck' in mimari içinde ilk kez gelişen sanatsal bir akımı ifade etmek için kullandığı postmodernizm kavramı daha sonra Jean François Lyotard' ın 1979' da yazdığı Postmodern Durum isimli kitabında 1950'lerin sonlarından itibaren gelişen kapitalist kültürün tüm alanlara yayılmasını ifade etmek amacıyla kullanmıştır. Çağdaş toplumu çözümlemeye çalışan düşünürlerden bazıları bu toplumu "endüstri toplumu" ve "geç kapitalist" olarak tanımlamakla yetinmeyerek "postmodern" olarak da adlandırmışlardır. "Post" eki her ne kadar "sonra, sonrası" anlamı taşıyor ve modern sonrası anlamına geliyor olsa da Postmodernizmin modern sonrası mı yoksa modernitenin devamı mı olduğu noktasında görüş birliği sağlanamamıştır (Möngü, 2013: s.29). Bunun için Postmodernizm kavramı, daha çok 1960 öncesi ve sonrası toplumsal farklılıklarının bazılarını işaret etmekte kullanılmaktadır (Özyurt, 2012: s.189). Kısacası Postmodernizm, 1972'lerde başlayan ve kapitalizmin gelişimindeki bazı ekonomik ve siyasal değişimlerle sınırlanmış, zaman ve mekânı deneme yöntemiyle oluşturulmuş bir kültürel değişimdir (Larrain, 1995: s.147).

Postmodernlik bir çağ olarak değil, daha çok modernite içinde ortaya çıkmış yeni biçimleri, sorunları ve değerleri betimlemek ve eleştirmek üzere gönderme yapılan bir kavram olarak kullanılmaktadır (Evre, 2011: s.69). Bu yüzden postmodernizm, anti otoriter ve olumsuz bir tutumla diğer teorilerin yerlerine bir şey koymaktansa, onların haksız iddialarını çürütmekle daha çok ilgilenmektedir (Möngü, 2013: s.29). Postmodernizmin tüm amacı, büyük anlatı olarak gördüğü modernlik projesini yıkmaktır (Duman, 2009: s.590). Postmodernizm kültürel ve fikri olgular ile daha çok ilgilenmektedir. Postmodernizmin 3 ana noktası vardır. Bunlardan ilki bilimin gözlemlenebilir gerçeklerin oluşturduğu bir zemine inşa edilmesini ele alan köktençiliği yıkmak, yani Aydınlanmanın temel argümanlarını sorgulamak; ikincisi, evrenselliğin yok sayılmasıyla yerelliğin öne çıkması ve buna bağlı olarak da herkesin düşünce ve değerlerinin öne çıkması; üçüncüsü, gerçek dünyanın görüntüler üzerine kurulması yani kitapların yerini TV ekranlarının almasıdır. Yani Postmodernizmin temel amacı; moderniteyi bitirme ve toplumsal değişiklikleri gerçekleştirme

(Kaplan, 2013: s.22). Postmodernizm, modernizme bir tür karşı çıkışı temsil eder. Modernizm doğrusal gelişmeye, teknolojiye, pozitif bilimlere ve akla vurgu yaparken; postmodernizm belirsizliğe, parçacılığa, heterojenliğe ve farklılığa önem vermektedir (Larrain, 1995: s.147). Postmodernizm kesinliğe karşı belirsizliği, düzene karşı düzensizliği, disipline karşı esnekliği, benzerliğe karşı farklılığı, tikelliğe karşı çoğulluğu öne çıkararak merkezsiz, temelsiz ve eklektik bir yapı sunmaktadır (Duman, 2009: s.590). Yani postmodernizmle toplumsal pratiklerin karmaşıklığı yeni bir boyutta karşımıza çıkmaktadır (Karaca, 2016: s.219). Bu nedenle Postmodernizm kendine has özelliklerle yola çıkan bir akım ya da süreç değildir, Postmodernizmin amacı modernizmin sorunlarını eleştirmek, onun kurallarını sarsmaktır.

Postmodernizm, baskıcı normatif düzenleme ile temel, evrensel ilkeler ve mutlak arayışından vazgeçmektedir (Ritzer ve Stepnisky, 2013: s.202). Bu kavram hangi anlamda kullanılırsa kullanılsın, kültürde ve toplumda büyük anlam kaymalarına yol açmıştır. Baş döndürücü bir özgürlük, belirsizlik ve güvensizlik duygusunu ortaya çıkarmıştır. Ortaya çıkan bu kaymalar toplumsal değişimin hızlanmasına bir yanıtıdır (Burke, 2014: s.178). Postmodernizm, sanki dünyada hiçbir şey yokmuşçasına, değişimin parçalanmış ve kaotik akıntıları içinde yüzmektedir (Harvey, 2012: s.60). Postmodern düşünceye genel olarak bakıldığında; modern sürece eleştirel yaklaştığı, büyük anlatıların reddedildiği, yerel olana dönüş yapıldığı, nesnelliğin olmadığı ve orijinale yer verilmeyen bir bakış açısının hâkim olduğu görülmektedir (Möngü, 2013: s.30).

Modernlik evrensellik içermektedir (Karaca, 2016: s.226). Ancak postmodern söylem ise öznelere evrensel olarak kimliklerinin artık mümkün olmadığını iddia etmektedir (Laclau, 2012: s.111). Postmodern söylem, heterojenliği yani farklılığı, özgürleştirici araçlar olarak yeniden öne çıkarmakta ve böylece kültürü yeniden tanımlamaktadır. Böylece modernliğin tekdüzeliğine tepki göstermektedir (Özyurt, 2012: s.190).

Bugün artık modern paradigmanın varsaydığı gibi toplumu ve kimliği kavramak, yönlendirmek pek mümkün gözükmemektedir. Postmodernizm tüketimi üst noktalara çıkararak dünyayı evrensel bir alışveriş merkezi haline getirmiştir (Karaca, 2016: s. 219). Modern dönemde özne ve akıl ön plandadır, bilgiye ve bilime güven söz konusudur. Burjuvazinin monarşi ve din karşısında bağımsızlık sağlamanın yani güç ve iktidar kurmasının tek yolu; akılcılık, bilgi ve demokrasi olmuştur. Ancak bugün postmodern dünyada özne ya da birey yine mevcuttur ancak bu özne idealizmini, arzusunu kaybetmiştir. Bu öznenin tek arzusu kimliği tüketmektir. Günümüz küresel liberal politikaların düşünen ya da bir kimliği olan özneye ihtiyacı yoktur çünkü eleştirel mücadele onlar için tehdit oluşturmaktadır (Kaplan, 2013: s.126). Bu yüzden postmodern kimlikler seçilir ve inşa edilebilirler. Bu durum ise kimliği kullanıp atılan bir tüketim nesnesi haline getirmektedir (Özyurt, 2012: s.191). Bu yüzden postmodern öznenin sabit veya kalıcı bir kimliği yoktur. Özne değişik zamanlarda değişik kimliklere bürünmektedir ve kimlikler, birlikten, tutarlıktan, bütünlükten yoksundurlar. Böyle bir değişimin sebebi ise küreselleşmenin

yeni biçimleri, zaman-mekân sıkışması ve modernizmin son dönemlerinde değişimin hızlanarak bireylerin düşünce ve anlayışını değiştirmesidir (Larrain, 1995: s.207). Tüm bu değişimler sonucu oluşan çoklu, özgürce seçilen ve kolayca kullanılıp atılabilen postmodern kimlikler, bireylerde bir yere ait olmama duygusunu ortaya çıkaran istikrarsız kimliklerdir (Özyurt, 2012: s.193). Görünüş, imaj ve tüketime dayalı boş zaman faaliyetleri üzerine kurulan postmodern kimlik akışkan, hızlı değişime açık, hareketli, tüketilip tekrar yeniden üretilen bir yapıya sahiptir bu da sonuç olarak istikrarsızlığın yanında çoğulculuk ve çeşitliliği de getirmektedir. Bu bağlamda modernitenin sınıf, ulus gibi temel kavramlarının yerini ırk, cinsiyet, etnisite gibi tikel kimlikler almaktadır (Möngü, 2013: s.34).

Postmodern düşüncede, farklılıklara önem veren kimlik siyaseti ön plana çıkmaktadır. Fakat buradaki farklılıktan kasıt, farklılıkların mutlaklaştırılması değil, modernite içerisinde temsil edilmeyen, ihmal edilen veya bastırılan farklı kimliklerin çokluk ve çoğulculuk içerisinde meşrulaştırılmasını içermektedir (Evre, 2011: s.70). Bu sebeple postmodern söylem, kültürel ve kimliksel çoğulluğun birlikte var olabilmelerini istemektedir (Möngü, 2013: s.28). Yani postmodern söylem, yerel değerlerin özgünlüğünden beslenerek her bağlamda melez görünürlükler yaratmaktadır (Karaça, 2016: s.218). Başka bir deyişle postmodern kimlik politikası, sivil toplumun farklılıklarının tanınmasını, bastırılmış ya da ötekileştirilmiş kimliklerin görünürlük kazanmasını ve böylece yeni toplumsal hareketlerin oluşmasını istemektedir. Dolayısıyla postmodern kimlik farklılıklarının hoş görülmesine dayanmaktadır.

Postmodern dönem ötekinin reddine ve kendi kimliğimizi kurmak adına ötekinin değersizleştirilmesine karşı çıkarak, çoklukların güvence altına alınmasının gerekliliğini vurgulayan bir dönemdir (Möngü, 2013: s.34). Postmodernist düşüncede, hayatın her alanındaki “öteki” ye saygı duyulur ve kendine özgü kimliği olan her birey bir varlık olarak görülmekte ve parçalanma, belirsizlik ve evrensel söylemlere bir karşı duruş söz konusudur. Bu yüzden de postmodern kimlik kavramı, farklılık ve kültür alanlarında köklü değişikliklere gönderme yapmaktadır (Özyurt, 2012: s.191).

Postmodern dünya, yabancıyı daha çabuk kabul eden, hoşgörülü ve farklılıklara daha esnek olarak yaklaşmaktadır. Ayrıca dünyanın karmaşasını kabul etmekte ve onu bir düzene koymaya çalışmamaktadır (Ritzer ve Stepnisky, 2013: s.199). Postmodernizmin kimlik anlayışında, farklılık, bölünmüşlük, çeşitlilik ve özgün olanın yüceltildiği, modern düşüncenin tersine belirsizlik, heterojenlik, parçalanmışlık kavramları ve ötekini ezme anlayışını reddeden bir farklılık politikası hâkimdir. Postmodern dönem ile birlikte kimlik tanımlamalarında referans olarak ulusal kimlik yerine cemaat, dil grupları, cinsel gruplar alınmaktadır. İmaj, görünüş, tüketim ve boş zaman eylemleri kimliğin inşasında rol oynamaktadır. Benlik iddiasına sahip olmayan postmodern birey geçici, sıra dışı olana ilgi duyar ve tüm bağlılıklardan koparak aile, din, ulusal bağlılıkları önemsememektedir. Farklı kimliklerin bir arada ve uyum içinde yaşayabileceği bir ortam sayesinde birey, hem bir dünya

vatandaşı haline gelir ve hem de kendini yansıtan grup içinde özgür bir şekilde kendisini tanıma ve gerçekleştirme imkânı bulmaktadır (Möngü, 2013: s.35). Bu yüzden postmodern kimlik, daha çok boş zaman ve tüketim imajlarından inşa edilmekte ve değişimi benimseyen bir yapı göstermektedir. Böylece kimlik tekrar tekrar kurulabilmekte, kendini istediği gibi değiştirebilmekte kimlik sorunları da bu yüzden oluşmaktadır.

Ancak bireyin özgürce seçim yaparak kimlik değiştirmesi onun özgür olduğu anlamına gelmemektedir. Çünkü popüler kültürün ürettiği imajların etkisi altında bulunan bireyler imajların arkasında bulunan ideolojiler tarafından yönlendirilmektedir (Özyurt, 2012: s.194). Postmodernizm aynı zamanda toplum içindeki sosyal, ekonomik ve politik pratiklerin bir taklididir (Harvey, 2012: s.135). Her ne kadar postmodernizm çeşitli, hızla değişen ve farklı kimliklere yaşama imkânı sunsa da aslında bu kimlikler özgür değillerdir çünkü postmodern dünya tüketimin, sembollerin, görünümünün hâkim olduğu bir dünyadır. Bu dünyada sunulan her şey aslında ideolojik çıkarlara hizmet etmektedir. Bu yüzden kimlikler de ideolojilerin gerçekleşmesi için araçlardır.

Postmodern kimlikler, modern toplumların hızlı değişmesi, büyümesi ve karmaşıklaşmasının sonucu olarak ortaya çıkan daha kırılgan ve değişken kimliklerdir (Özyurt, 2012: s.192). Klasik sanayi modernliği ev ile iş arasında inşa edilen yaşamdan, hareket halinde olmayı gerektiren yabancılığı ve melezliği ortaya çıkaran bir yaşama geçilmiştir. Bu yaşamda var olmanın yolu ise meydana gelen farklılıklara ya da çokluklara hoşgörü göstermek değil tahammül etmektir (Özben, 2012: s.173). Modern kimlikler etnik, ulusal ve siyasal olarak sınıflandırılırken, postmodern kimlikler çoğul, hareketli ve akışkan olarak karşımıza çıkmaktadır. Postmodern kimlikte bireyler dünyanın farklı yerlerinde ama aynı şeyleri yaşayabilir ya da aynı özellikleri paylaşabilmektedirler. Böylece bireyler birçok kimliğe sahip olmakta, yeni kimlikler keşfedebilmektedir.

Sonuç olarak Postmodern kimlik modernitenin tek biçimci ve ötekileştirici kimlik anlayışına tepki olarak ortaya çıkmıştır. Postmodern kimlik anlayışının yapmaya çalıştığı şey kabul görmüş olan fikirleri tersine çevirmek ve bunlar karşısında farklılığı, parçalanmayı ortaya çıkarmaktır. Ancak postmodern kimlik bunları gerçekleştirirken herhangi bir çözüm yolu ya da bir yöntem sunmamaktadır. Bu yüzden postmodern dünya da tüm yaşam biçimlerine izin verilmekte, herhangi bir kimliğin diğerine baskı kurması önlenmektedir ve kimlikleri için herhangi bir kural ya da sınır konulmamaktadır. Ayrıca zamansal ve mekânsal mesafelerin teknolojik ve siyasal olarak ortadan kaldırılmasıyla postmodern kimlikler yayılma imkânını yakalamışlardır. Ancak hoşgörü ve çoğulculuk anlayışı ile ortaya çıkan bu kimlikler, aslında kendi içinde bölünmeyi, kutuplaşmayı ve eskisine nazaran çok daha şiddetli bir biçimde biz ve öteki ayrımını ortaya çıkarmıştır.

3. Küreselleşme ve Zaman-Mekân Sıkışması

Mekân ve zaman insan varoluşunun temel kategorilerindedir. Ama bu kategorilerin anlamını pek az tartışmakta, bunları oldukları gibi kabul etme eğilimi göstermekteyiz. Sanki her şey nesnel bir zaman ölçüğünde yerini bulabilirmiş gibi zamanın akışını saniyeler, dakikalar, saatler, günler, aylar, yıllar ve çağlar aracılığıyla kayıtlara geçiriz (Harvey, 2012: s.228). Ancak geçmişte farklı toplumlar farklı zaman kavrayışlarına sahiptiler. Her kültürün kendine özgü hem mekânsal konumları hem de zaman hesaplama biçimleri olmuştur (Giddens, 2010: s.31). Evrensel bir zaman hesaplama sistemine ve standart zaman dilimlerine geçen bir dünya hem toplumsal hem de bireysel açıdan modernite öncesi dönemden farklıdır. Dünya haritasının oluşturulması ve hiçbir yerin ayrıcalıklı olarak yansıtılmaması mekânın “boşalması”na karşılık gelmektedir (Giddens, 2010: s.31). Zaman ve mekânın ayrılması ya da boşalması süreci tek doğrultulu bir süreç değil, diyalektik bir süreçtir (Giddens, 2010: s.32). Hem zaman ve mekânın birbirinden ayrılması hem de mekânın belirli bir “yer” den koparılmasının ana sebebi “boş zaman” boyutunun ortaya çıkarılmasıdır. Bu boyutun ortaya çıkması ise mekanik saatin icadı ve yaygınlaşmasına bağlanmaktadır (Giddens, 2010: s.31).

Etkinliklerin zaman ve mekân içinde nasıl bir dağılım gösterdiğini anlamak, hem karşılaşmaların çözümlenmesinde hem de genel olarak toplum yaşamının anlaşılmasında esastır (Giddens, 2005: s.98). Çağcıl toplumlarda, etkinliklerimizin bölgeselleşmesi saat zamanının etkisi altındadır (Giddens, 2005: s.100). Zamanın saatle ölçülmesi, bugün tüm dünyada taşımacılık sistemlerini ve iletişimi olanaklı kılacak biçimde standartlaştırmıştır yani evrensel bir zaman ölçüsü oluşturulmuştur (Giddens, 2005: s.102). Modernizasyon ile evrensel zaman ölçüsünün ortaya konulması beraberinde zamansal ve mekânsal ritimlerin altüst olmasını getirmiş, gelip geçicilik ve parçalanmadan örülmüş bir dünyada zaman ve mekân için yeni anlamların üretilmesine yol açmıştır (Harvey, 2012: s.244). Böylece modern dönemin inşa ettiği zaman ve mekân algısı, postmodern dönemde yerini hareket özgürlüğüne, zamansızlığa ve manasızlığa bırakmıştır (Karaduman, 2010: s.2894). Böylece zaman ve mekân kavramlarının kullanımları hem kendi anlamları içinde farklılaşmış hem de birçok şeyi farklılaştırmıştır (Bauman, 2012: s.8). Geleneksel dünyanın tüm kurallarının çözüldüğü modernleşme sürecinin kurum ve kurallarıyla beraber zamansal ve mekânsal ritüeller değişime uğramıştır. Evrensel bir zamanın oluşturulması dünyayı küçük bir yer haline getirerek algılarımızda ve yaşantılarımızda değişikliğe yol açmıştır.

Küreselleşme, insanların zaman ve mekân algılarını değiştirerek, kültürel anlam dünyalarının içinin boşalmasına sebep olmuştur. Küreselleşmeyle birlikte, mekânın haritasının çıkarılmasından, haritalardan mekânın çıkarılmasına geçilmiştir. Dolayısıyla her özgül üretim tarzı ve sosyal yaşam, kendine özgü bir zaman ve mekân kavramlaştırması ve pratiği yaşamıştır. Dolayısıyla dünya küresel bir köye

dönmüş ve zaman ve mekân sıkışması yaşanmıştır (Karaduman, 2010: s.2891). David Harvey' in öne sürdüğü "zaman-mekân sıkışması kavramı" bilimsel, teknik devrimle mekânın zaman aracılığıyla ortadan kaldırılmasını ifade etmektedir (Tüzün, 2013: s.62). Bauman ise bu zaman- mekân sıkışması kavramının insanlık durumunun parametrelerinde süregiden çok yönlü değişim ve dönüşümü ifade ettiğini söylemektedir (Bauman, 2012: s.8). Küreselleşmenin etkisinin en fazla görüldüğü olgu zaman-mekândır. Küreselleşme zaman ve mekânı dönüştürmektedir.

Bilginin kayda alınması ve işlenmesiyle elde edilen yeni teknikler, zaman ve mekân duygusunun daha farklı biçimde etkilemiştir (Habermas, 2008: s.48). Zaman-mekân sıkışması sanayi devriminden sonra başlamış ve son yıllarda çok hızlanmıştır. İnsanların küreselleşme ile birbirlerine daha fazla yakınlaşması zamanın kısılmasına neden olmuştur. Zamanın kısılmasıyla küresel bir kültürün oluşturulması kolaylaştığı gibi, manipüle edilmesi de kolaylaşmıştır (Çelik, 2012: s.25). Bir yere sabitlenmiş tüm toplumsal ve kültürel bütünlüklerin aşınması ya da zayıflaması modern bir süreçtir ve bunların ortaya çıkmasının en önemli sebebi hızlı ulaşım araçlarının kullanılmasına başlanması olmuştur (Bauman, 2012: s.21). İnsanların yer değiştirmeleri, kültürlerin, mal ve bilgilerin bir yerden bir yere akışları, artık fiziksel engellerden ya da ulusların doğal sınırlarından etkilenmemektedir (Morley ve Robins, 2011: s.18). Ulaşım-erişim olanaklarında meydana gelen gelişmeler, mesafenin kısılması ve zamanın küçülmesi, insan, mal ve hizmetlerin hareket akışkanlığının yanı sıra, bilginin de yoğun bir şekilde dolaşıma girmesine neden olmuştur. Üstelik bilginin dolaşımı, fiber optik hatlar, internet ve yazılı-görsel medya etkisiyle fiziksel hareketlilik ile karşılaştırılmayacak ve çok kez kontrol bile edilemeyecek bir boyuta ulaşmıştır. Böylece hem sınırlar hem de zaman şeffaflaşarak, kavramların içi boşaltılmıştır.

Giddens'da zamanın boşaltılmasından söz etmektedir. Ona göre modernizmin ortaya çıkmasıyla var olan konumda bulunan bireylerle, bulunmayan ötekiler yüz yüze görüşme imkânı bulmuş ve bu ilişki artarak mekân ile yeri birbirinden koparmıştır (Larrain, 1995: s.209). Mekânların ayrılması ve dışlanması küreselleşme süreçlerinin ayrılmaz bir parçasıdır. Mekânlar, yerelleşmiş hayatın dışına çıkmakta, yerel anlamlarını kaybetmekte ve buna bağlı olarak kendi denetimleri dışında anlam bularak daha fazla bağımlı hale gelmektedir (Bauman, 2012: s.9). İçinde bulunduğumuz dönemde, tarihsel birikim ve toplumsal örgütlenme değişimler yaratan ekonomik, politik yeniden yapılanma ve dönüşüm süreçleri görmektediriz. Bu tarihsel değişimlerin merkezinde uzamsal yeniden yapılanma ve biçimlenme süreci yer almaktadır. Bu süreç hem toplumun mekânsal yapısının hem de mekâna olan yönelimlerin dönüşmesini gerektirmektedir (Morley ve Robins, 2011: s.45). Böylece mekân insan bedeninin doğal sınırlarından kurtarılmıştır. Bu noktadan sonra ise mekânı örgütleyen şey zamanın hızı olmuştur.

Her şeyin bir zamanı ve mekânı olduğu yönündeki anlayış, mekânlara ve zamanlara toplumsal anlamlar vererek toplumsal düzeni taklit eden bir dizi reçeteye dönüşmektedir (Harvey, 2012: s.242). Zamanın, belirli bir yerle bağlantılı olmaktan çıkması anlamına gelen, zamanın yerden koparılması, toplumsal etkinliklerin farklı

zaman ve mekânlarda, yerin özelliklerine zorunlu olmayacak biçimde bir araya gelmesidir (Giddens, 2010: s.32). Yani mekân sıkıştırılmış zaman içermektedir (Harvey, 2012: s.245). Bundan dolayı zaman ve mekânın nesnel niteliklerinde öylesine devrimci değişimler meydana gelir ki, dünyaya bakış açımızı değiştirmek zorunda kalırız. Sıkışma terimi (zaman – mekân sıkışması) bir yandan kapitalizm tarihine hayatın hızının artışı damgasını vururken, bir yandan da mekânsal engellerin dünya sanki üzerimize çökecekmişçesine aşıldığını sağlam biçimde iddia etmeyi göstermektedir (Harvey, 2012: s.270). Zamanın yerden koparılması, toplumsal etkinliklerin farklı zaman ve mekânlarda, yerin özelliklerine zorunlu olmayacak biçimde bir araya gelmesidir (Giddens, 2010: s.32). Modernitenin yol açtığı zamansal–mekânsal uzaklaşmada ki hızlanmanın anahtarı olan bu “yerinden çıkarma” terimiyle kastedilen “koparılma”dır (Giddens, 2010: s.33). Zaman–mekân sıkışması deneyimi, insanı kışkırtır, heyecanlandırır, strese düşürür, bazen de ağır bir tedirginliğe sürüklemektedir; dolayısıyla çok çeşitli toplumsal, kültürel ve politik tepkileri harekete geçirmektedir (Harvey, 2012: s.270). Günümüz toplumlarında zamanın parçalara bölünmesi, toplumsal ve mekânsal bütünlüğü parçalamaktadır. Mekânlar arası yolculuğun verdiği uzaklaşma hissini kalmadığı günümüzde, içinde taklit edilmiş mekânların bulunduğu dev alışveriş merkezleri ya da bilgisayar ortamında sanal dolaşım, coğrafi mekân değiştirmeye bir alternatif olarak sunulmuştur. Akışkan toplumsal kimliklerin taşıyıcıları olan bireyler, mekânları ansal olarak tüketip, başka mekânlara geçmektedirler.

Küreselleşme sürecinin toplumsal ve ekonomik alanı parçalaması ve iletişim-ulaşım alanında yaşanan gelişmelerin sonucunda zaman ve mekânın sıkışmasıyla kimlik arayışı ortaya çıkmıştır (Özyurt, 2012: s.200). İletişim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte zaman ve mekân tanımlamalarının dönüşüme uğradığı postmodernitede, kimlik kavramı sorunsallaştırılmakta, bireyin dayanaklarını yitirdiği iddia edilmektedir. Ancak bu kavramlarda gerçekleşen kaymalarla, kimlik yeniden kurulma arayışı içine girilmiştir. Artık insanın kendini belirli bir yerde konumlandıramayacağı bir kültürel ortam doğmuştur (Karaduman, 2010: s.2894). İçinde bulunduğumuz ağ toplumunda bireyler için anlam, zaman ve uzam içinde kendini koruyan bir kimlik etrafında örgütlenmektedir (Castells, 2006: s.13).

Zamansal-mekânsal mesafelerin teknoloji aracılığıyla sıfırlanması birçok etkiyi de beraberinde getirmiştir. İnsanlık durumu homojenleştirmekten çok kutuplaştırmıştır. Bu belirli insanları bölgesel tehditlerden kurtarmakta ve yurtsuzlaştırmakta; öteki insanların içinde buldukları toprakları ise anlamından ve kimlik bahsetme yeteneğinden yoksun bırakmaktadır (Bauman, 2012: s.25). Küreselleşme sürecinde yaşanan sınır ötesi iletişim, siyasal baskılar ve göç gibi olgular, yaşanan yerin bireylere ait olmadığı, kontrollerinin dışında olduğu hissi vermektedir bu da kimlikleri hem kırılanlaştırmakta hem de yerelleştirmektedir. Bu süreç ise yerini çok kimliklilik ve çok kültürlülüğe bırakmaktadır. Dünyayı algılayış biçimimizi değiştiren küreselleşme, mekâna bağımlı ve mekândan bağımsız kimlikler yaratmaktadır (Özyurt, 2012: s.197).

Küreselleşme zaman ve mekânı niteliksel dönüşüme uğratmış, dünyayı zaman sıkışmış halinden kurtarmış ve herkesin her yerde olabilmesine olanak sağlamıştır. Zaman–mekân sıkışması, yani küreselleşme, etrafımızda gelişmekte olan gerçeklikle başa çıkma yetimize zarar vermektedir, bireylerin olaylara doğru tepki vermelerini güçleştirmektedir. Bu da modern veya eski kimliklere yönelik yeni bir arzuyu ortaya çıkarmaktadır.

4. Küreselleşmenin Çoklu Kimlikleri ve Kimliksizlik

1980'lerden sonra özellikle akademik camiada kimlik konuları çok sık tartışılmaya başlanmış ve günümüze kadar da bu tartışma devam etmiştir. Küreselleşen dünyada kimlik üzerine yeni bir siyaset anlayışı doğmakta ve bu durum da yeni bir döneme yol açmaktadır.

Bauman'a göre bu dönem öfke ve gürültüyle doludur çünkü geçmişten öğe alma, yanlışlıkları düzeltme ve sahici kimliklerin başkaldırdığı bir dönem ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda bu dönem farklı dini ve etnik kimliklerin değiştiği, milliyetçi değerlerin yükseldiği ve bölgesel otoritelerin özerkleştiği bir dönemdir. Küreselleşmenin dünyanın her yerinde kendisini hissettirmesi bazı belirsizlikleri de beraberinde getirmektedir. Bu belirsizliklerden biri farklılıkların tanınmasına dayalı kimlik siyasetinin politik bir boyuta ulaşmasıdır (Duman, 2009: s.593). Her kalkınan toplumda, düzen ve dengelerin yani kültürün değişmesine paralel olarak, kimlik arama çabaları ve kimlik bunalımları görülmektedir (Güvenç, 1994: 11). Böylece kültürlerin karışımı ve melezleşmesi ile eski kimlik tanımları zorunlu ve sürekli olarak değişmekte ve kimliğin sürekliliği kopmaya başlamaktadır (Morley ve Robins, 2011: s.126). Modernleşmenin getirdiği tek tip kimlik ya da homojen kimlik anlayışı küreselleşmenin gelişmesi ve yayılmasıyla yerini farklı kimlik anlayışlarının dünya üzerinde bir arada olması anlayışına bırakmaktadır. Bu anlayış ise kimlik karmaşası, kimlik bunalımı ya da kimliksizlik gibi sancılı birçok süreci ve sorunu da beraberinde getirmektedir.

Küreselleşme, farklılıkların tek bir noktada eritildiği, tek tipleştirildiği ve dolayısıyla etnik çatışmalara yol açan uygulamalar olduğu tespitinden hareket eden yeni postmodern kimlik arayışlarına kapı aralamıştır. Çünkü bir süreç olarak ortaya çıkan küreselleşme, modernitenin tüm yapılarını dönüşüme uğratarak, siyasal anlamda Amerika'nın ekonomik anlamda uluslararası sermayenin ve kültürel anlamda da Batılı yaşam biçiminin egemenliğini hedeflemektedir. Küreselleşme ideolojisi, bu hedefe varmak için öncelikle modernitenin ulus devlet modelini ortadan kaldırmaya çalışmıştır (Duman, 2009: s.598). Çağdaş kültür kimlikleri, enternasyonalizm ile ilişkili olarak, uluslar-ötesi mekânlardaki konumla ilgili bir duruma geldi. Bu aynı zamanda uluslar üstü dil ve kültür toplulukları ifade etmektedir (Morley ve Robins, 2011: s.70). Bu amaca ulaşarak sonunda modern yaşamın geniş dünyasında bireyler göçebe ya da turist hale gelmektedir (Chambers, 2014: s.29). Günlük yaşantımızda ve sosyal ilişkilerimizde artık hiç bir şey net değildir zaman ve mekânın sıkışması

gibi zeminde ayaklarımızın altından kaymaktadır. Bu değişikliklere uyum sağlamanın kuralı ise yeni koşullara hazır olmak, yaşamımızın tüm özelliklerini gelip geçiciliğe alıştırmak yani “yüzer-geçer” kimliklere sahip olmaktır (Özben, 2012: s.172).

Küreselleşme, kurumsal ve ideolojik dayanaklarını, çeşitliliği, yöreselliği, çoğulculuğu ve farklılığı ön plana çıkaran postmodern teoriden ve kimlikleri farklılıklar üstüne inşa etmeye çalışan çok kültürcü politikalarından almaktadır (Duman, 2009: s.588). Telekomünikasyonun kıtalar arasına yayılması, kitle turizmi ve kitle kültürü ayrıca yüksek teknolojinin ve silah ticaretinin doğurduğu sınırları aşan riskler, hükümet ve hükümet dışı örgütler arasında yapılan milletler üstü çalışmalar küreselleşme kapsamına dâhildirler (Habermas, 2008: 81-82). Yeni teknolojilerin ortaya çıkardığı şey, mekân ile yer arasında özel bir ilişkidir, yani sınırları ihlal etme ve ulusal toprakları hiçe sayarak yeniden bölgeleşme ve toprakların parçalanmasıdır (Morley ve Robins, 2011: 110). Bu sebeple zaman içinde değişen ve yeniden biçimlenen kimlik üzerinde, elektronik iletişim araçlarının özellikle de internetin önemli bir etkisi vardır. Bu araçlar ortaya çıkmadan önce yüz yüze ilişkiler kimliklere etkide bulunmaktaydı. İnsanların çoğu için kimlik yaşadıkları mekânla ve yerellelikle sınırlıydı. Bilgileri yerel bilgilerdi ve bunların aktarılması, sözlü iletişimle olmaktadır. Ancak günümüzde iletişim araçlarının gelişmesiyle kimliğin biçimlenme süreci bu araçlarla bağımlı hale gelmiştir. Gündelik yaşamın mekânsallığı içindeki birey, internet aracılığıyla uzak deneyimleri de keşfetmeye başlamıştır. Bu süreç birey ve grup kimliğinin oluşumunu tamamlamada oldukça etkili hale gelmiştir. İnternet aracılığıyla bireyler ilk kez iletişime geçtiği “öteki” nin biyolojik ve toplumsal varlığını, sesini, görüntüsünü, cinsiyetini dikkate almakta, onunla iletişimde bulunma imkânına sahip olmaktadır. Bireyler kimlikle oynamanın yeni olanaklarına erişebilir, görünür olma imkânına sahip olmaktadır. Bireyler kimlikle oynamanın yeni olanaklarına erişebilir, görünür olma imkânına sahip olmaktadır. Bireyler kimlikle oynamanın yeni olanaklarına erişebilir, görünür olma imkânına sahip olmaktadır. Hiç tanımadığı birine karşı kimliğini gizleyerek ismini, cinsiyetini, toplumsal rolünü ve statüsünü değiştirerek iletişimde bulunmak mümkündür. İletişim “kurgulanmış kimlikler” aracılığıyla yapılmaktadır (Karaduman, 2010: s.2892 – 2893). Ayrıca kimi insanlar, e-posta, internet ve e-ticaret gibi iletişim teknolojisindeki hızlı ilerlemeleri, dolaylı etkileşim yönündeki bu eğilimin yalnızlığı arttıracığından kaygılıdır. Teknolojinin yetenekleri giderek büyüdükçe, toplum sessizleştirilecektir. Buna göre bireyler yaşamın hızı arttıkça giderek kendilerini yalıtılmaktadırlar; artık komşular ya da topluluk üyeleri yerine televizyonlar ve bilgisayarlarla iletişim içinde olmaktadır (Giddens, 2005: s.100). Eskiden yüz yüze gerçekleşen ve bir gerçekliğe sahip olan kimlikler günümüzde teknoloji aracılığıyla gerçekleşmekte ve birey kendini öteki karşısında saklama, ya da kafasında yaratmış olduğu bir kimliği sunma imkânına sahip olabilmekte, böylece yapay ya da yalnızca network için oluşturulmuş kimlikler ortaya çıkmaktadır.

Teknolojinin tek düze evrenselciliği ve mekânsal farklılaşmalar kimliklerin çöküşüne ve zamansal süreçlerin görünüşte denetimsiz biçimde hızlanmasına yol açmaktadır (Harvey, 2012: s.235). Enformasyon ve iletişim etkisi altında kalan birey-

lerin zaman ve mekân algıları farklılaşmakta ve kültürel dünyalarının içi boşalmaktadır. Gizli olan bir şey kalmamakta, açığa çıkmaktadır. Bilgisayar sayesinde herkes her yerde hatta bireyler birden fazla mekânlarda bulunabilmekte yani aynı anda hem evinde hem de arkadaşının odasında olabilmektedir. Böylece burası ile orası arasındaki ayrım anlamsız hale gelmektedir. Küreselleşme süreci ile birlikte sesi duyulmamış kültürler, bölgeler, düşünceler bilgisayar ağları vasıtasıyla herkese ve her yere ulaşabilmektedir. Ağlar sayesinde gerçekleşen iletişimde bireyler kendilerini gizleyebilmekte, farklı kimlikler sergileyebilmektedirler. Birey kurgulayarak kendisi için kimlikler yaratmakta, var olan kimlikleri kendi kimliği gibi sahiplenebilmektedirler. Böylece belirsizlik içindeki yaşantımızda çok sayıda kimlik üretilmekte ve aynı hızla tüketilebilmektedir.

Online olmak kimliği görünmez, akışkan ve bölünmüş duruma getirmektedir. Bu durum bireye çoklu kimlikleri benimseme imkânı sunmaktadır (Möngü, 2013: s.34). Küreselleşmenin ortaya çıkardığı bu görünmez ve akışkan kimlikler, öteki ya da yabancı olarak düşündüğümüz kişilerin ya da kimliklerin git gide daha fazla aramızda olacağı anlamına gelmektedir (Morley ve Robins, 2011: s.48). Küreselleşme, hem bireysel kimliği ve kültürel çoğulluğu merkeze alarak her kesimin kendisini ifade etme olanağı sunmakta hem de saklı kalmış kültürel değerleri ortaya çıkararak onları tüketim nesnesine dönüştürmektedir (Duman, 2009: s.587). Yani yeni örgütlenme biçimleri, yeni teknolojilerle beraber ortaya çıkan fikirler, kimlik kavramını değişime uğratmakta ve onu daha kısa ömürlü şeyler haline getirmektedir (Larrain, 1995: s.208). Son yıllarda teknolojinin özellikle internetin hızla gelişmesiyle, küreselleşmenin farklı kimlikleri ön plana çıkarması ve heterojen kimlikler yaratıp kimlik kavramının içini boşaltmasıyla, bireylerin kimlik tanımları da değişime uğramıştır.

Yeni enformasyon teknolojileri, küresel ağlarla dünyayı birleştirmektedir. Bilgisayar ve internet aracılığıyla sanal cemaat yelpazesi oluşturulmuştur (Castells, 2005: s.26). Modern insan gittikçe artan bir ‘yurtsuzluk’ açısı çekmektedir, çünkü modern olmak macera, güç, büyüme ve dünyanın dönüşümünü vaat eden bir ortama sahip olmak demektir. Aynı zamanda, sahip olduğumuz, bildiğimiz her şeyi tahrip etme tehdidi içermektedir. Modern ortamlar ve deneyimler sınıf, milliyet, din, coğrafya ve ideoloji sınırlarını aşmaktadır, bu açıdan bakınca modernliğin tüm insanlığı birleştirdiğini söylemek mümkündür. Fakat bu aynı zamanda çelişkili bir birleşmedir, ayrışığın birleşmesidir, sürekli bir parçalanma ve yenilenme, mücadele ve çelişki, belirsizlik ve acılar getirmektedir (Morley ve Robins, 2011: s.125). Çünkü sürekli online olan bir dünyada yaşamaktayız ve bu online dünyada kimlikler seçilip oynanmakta ve değiştirilmektedir. Bu ortam çok sayıda farklı kimliğin bir anda üretilmesine, hızlı bir şekilde tüketilmesine ve yerine yenilerinin inşa edilmesine olanak sağlamaktadır. Online ortamın sağladığı görünmezlik, kimliği bölmekte ve akışkan duruma getirmekte, böylece sanal kimlik kılıfı altında bireye çoklu kimlikleri benimseme imkânı vermektedir (Karaduman, 2010: s.2893). Elektronik etkileşim, insanları kendi online kimliklerini yaratabilmelerinden ve başka yerlerde olabileceğinden

daha özgürce konuşabilmelerinden dolayı, çokluk özgürleştirici ve güçlendirici bir şey diye sunulmaktadır (Giddens, 2005: s.101). Ancak online dünya da birçok kukla veya sanal kimliğe bürünen birey, bir süre sonra kimlik karmaşası yaşamakta, gerçekliğini ve kendini ifade etme şeklini kaybetmeye başlamaktadır. Teknolojik gelişmelerle yaşam çok hızlı bir şekilde yaşanıp, tüketim maddeleri çok çabuk tüketilmeye başlanılmıştır aynı zamanda bu yalnızca tüketim maddelerine değil değerlere, kültürle ve kimliklere de yansımıştır. Kısacası kimlikler “kullan at” şekline dönüşmüş, aidiyet anlamlarını kaybetmişlerdir.

Küreselleşme zaman ve mekân ufuklarının sıkıştırılmasını, anlık ve derinliği olmayan bir dünyanın yaratılmasını ifade etmektedir. Küresel uzam, bir akışlar uzamıdır, elektronik bir uzamıdır, merkezi yoktur, sınırların ve cephelerin nüfuz edilebilir olduğu bir uzamıdır (Morley ve Robins, 2011: s.160). Bu uzam ise kimliksizliği ortaya çıkarmaktadır. Kimliksizlik, farklılığı farketme ve herkesin kendi yabancılığını tanımasıyla son bulmaktadır. Klasik birey bu şekilde merkezsizleştirilmiş ve kimliksizleştirilmiştir (Chambers, 2014: s.20). Kimliksiz birey bir amblem, dik-katlerimizi zamanımızın hızlarına çeken bir figürdür, içinde yaşadığımız zamanı sorgulayan bir mevcudiyettir. Bütün söylemlere gölge eden bir hayalet olarak bu kimliksiz birey, aslında hepimizin içinde var olan tedirgin eden yabancılaşma ve sorgulamadır (Chambers, 2014: s.209).

5. Sonuç

Küreselleşme kavramı, hem gündelik hayatta hem de politik, ekonomik ve diğer sosyal bilim alanlarında son yılların en çok kullanılan kavramlarından birisidir. Küreselleşme kavramının tek ve kesin bir tanımı olmadığı gibi ortaya çıkışıyla ilgili net bir tarih de bulunmamaktadır. Kimi düşünürler küreselleşmenin insanlığın başlangıcından beri var olduğunu iddia ederken; kimileri ise 15. Yüzyılda yaşanan gelişmelerle ortaya çıktığını belirtmektedirler. Her ne kadar başlangıç tarihi belli olmasa da küreselleşme temelinde değişim ve ulaşılabilirliğin bulunduğu dinamik bir süreç olup, köklü tarihsel birikime dayanmaktadır. Bunların yanı sıra küreselleşme sürecine Sanayi Devrimi, kapitalizmin gelişmesi, Soğuk Savaşın sona ermesi ve teknolojinin gelişmesi damgasını vurmuş olaylardır.

Esas olarak ekonomik amaç ve çıkarlara hizmet eden küreselleşme kavramı siyasal ve kültürel yaşamı da etkilemektedir. Bu yüzden küreselleşme ekonomik, siyasi, kültürel ve ideolojik boyuttan oluşan çok boyutlu, karışık ancak dinamik bir süreçtir. Bu boyutların hepsi birbiriyle etkileşim içinde bulunmaktadır. Herhangi bir boyutu dikkate almadan yapılacak yorumlar ise eksikliğe yol açmaktadır.

Bugüne ait özellikleriyle çeşitli alanlarda değişim ve dönüşümlerin yaşanmasına neden olan küreselleşme süreci sebep olduğu sorunlarla birlikte birçok durum ve kavramın yeniden tanımlanmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu kavramın en önemlisi kimlik ve kimliklerin yeniden tanımlanması sorunudur. Kimlik inşasında tarihsel olarak farklılıklar görülmektedir çünkü kimlik, verili bir yapı değildir, tarihsel olarak sürekli inşa edilen bir kategoridir. Geleneksel dönemde bireylerin kendini

toplumun amaçları için harcaması sonucu bireysel kimlik çok fazla ön plana çıkmamıştır, çıksa da günümüzdeki gibi bir kimlik anlayışı ya da kimlik sorunu görülmemiştir. Modernleşmenin yaşanmasıyla birlikte tıpkı devletlerin oluşması ve yapılarının belirlenmesi gibi kavramlar da değişime uğramış ve yeniden tanımlanmışlardır. Bugünkü anlamda kimlik tanımı modernleşme ile beraber yapılmıştır. Modern dönemde ulus devletin çıkarı için hizmet eden, rasyonel, akılcı olan, kendi varlığını öteki üzerine kuran ve ötekinin var olmasına olanak sağlamayan baskıcı bir kimlik anlayışı söz konusudur. Ancak küreselleşmenin dünyayı tek bir pazar haline getirme düşüncesi sonucu sınırları aşındırmasıyla ulus devlet çözülmeye başlamış ve sonucu kimliklere de yansımıştır. Daha sonra 21. Yüzyılda iletişim ve ulaşımın gelişmesiyle zaman ve mekân anlamını yitirmiş, bireyler hiç zorlanmadan hem dünyanın diğer bir ucundan haber alma olanağını yakalamış hem de çok kolay seyahat edebilme özelliğine sahip olmuşlardır.

Ulaşım ve iletişim alanında yaşanan hızlı gelişmeler zaman ve mekânın önemini azaltmakta; buna bağlı olarak da kimlik kavramı aşınmaktadır. Yaşanan küresel gelişmeler kimlik üzerinde değişikliklere yol açmaktadır. Bir taraftan çok kültürlülük ve dünya vatandaşlığı gibi söylemlerle farklılıklar ortadan kaldırılmaya çalışılmakta; öte yandan da mikro milliyetçi hareketler ile yerel kimlikler güç kazanmaktadır. Modern dünyanın kimlikleri ulusal, siyasal ve etnik olarak adlandırılırken günümüz postmodern kimlikleri daha çoğul, değişken ve farklı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çoğalan kimliklerin toplumsal hayattan kabul görme beklentileri bulunmaktadır. Sonuç olarak bütüncül bir toplumun rasyonel olarak kurgulanmış, tek boyutlu özneleri artık bu durumu yıkmaya başlamış çok sesli ve çoğulcu bir dünya içine kendilerini ifade etmek için büyük adımlar atmışlardır. Modern toplumda sadece vatandaş kimliğine sahip olan birey, postmodern toplumda artık tüm aidiyetlerini kamusal alana taşımayı istemektedir. Postmodern siyaset ise bu hakkın savunulacağı bir zemin inşa etmektedir. Böylelikle modern hayatın tekbiçimliliğine ve baskıcı yaklaşımına karşı, günümüzde kimlik konusunda özgürlükçü bir tavır sergilenmektedir. Ancak postmodern toplumda yani günümüzde kimlikler daha fazla değişken, bütünlükten yoksun ve parçalı hale gelmekte; yenilenme ve belirsizliklerle daha çok karşı karşıya kalmaktadırlar. Çünkü küreselleşmeyle birlikte sosyal ilişkiler daha çok sanal ortamlarda gerçekleşmeye başlamıştır. Gerçek ve yüz yüze ilişkilerin yerini alan bu durum bireylerin kendini saklamasına, kendine sahte kimlikler üretmesine ve birden fazla kimliğe bürünmesine yol açmaktadır. Zaman ve mekânın sınır ötesi iletişim ile yok edilmesi bireyleri herhangi bir yere bağımlı kılmaktan uzaklaştırarak bireyleri merkezileştirmektedir. Bu durumda bireylerin kimliği yerini çoklu kimliklere/kimliksizliğe bırakmaktadır. Çoklu kimlikler içinde kendine kimlik edinme süreci yaşayan bireyler kimlik karmaşası yaşamakta ya da maske kimliklere sahip olmaktadır. Bir süre sonra bireyler kendilerine bile yabancılaşmaktadırlar. Parçalanmış kimliğe sahip olan bireyler ise bu durumu bir süre sonra yeni bir kimlik edinme süreci olarak kabul etmektedirler.

Kaynakça

- Aka, A. (2010). "Kimliğe Teorik Yaklaşımlar". *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34 (1), 17-24,
- Anık, M. (2012). *Kimlik ve Çok Kültürcülük Sosyolojisi*. İstanbul: Açılım Kitabevi.
- Aslanoğlu, R. (2000). *Kent, Kimlik ve Küreselleşme*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Aydoğdu, H. (2004). "Modern Kimlikte Öznenin Ölümü". *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10, 115-147,
- Atasoy, F. (2005). *Küreselleşme ve Milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Bauman, Z. (2012). *Küreselleşme Toplumsal Sonuçları*. (Çev.: Abdullah Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bilgin, N. (1994). *Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu*, İzmir: Ege Yayıncılık.
- Burke, E. (2014). *Tarih ve Toplumsal Kuram*. (Çev.: Mete Tunçay). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Castells, M. (2005). *Ağ Toplumunun Yükselişi- Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür 1. Cilt*, (Çev.: Ebru Kılıç). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Castells, M. (2006). *Kimliğin Gücü- Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür 2. Cilt*. (Çev.: Ebru Kılıç). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Chambers, I. (2014). *Göç, Kültür, Kimlik*. (Çev.: İsmail Türkmen, Mehmet Beşikçi). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Connoly, W. E. (1991). *Kimlik ve Farklılık: Siyasetin Açmazlarına Dair Demokratik Çözüm Önerileri*. (Çev.: Ferma Lekesizalın). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çelik, H. (2012). "Küreselleşme Sürecinde Kimlik Tartışmaları ve Medyanın Rolü: Kosova Örneği", *Global Media Journal*, 2(4), 22-42,
- Duman, Z. (2009). "Küreselleşme, Kimlik ve Çokkültürlülük". Halil Rahman Açar (Ed.). *Küreselleşme Sürecinde Eğitim Sorunlarının Felsefi Boyutu*, 6-8 Mart 2010, 585-600, Ankara: Eğitim-Bir-Sen,
- Evre, B. (2011). "Geç / Modern veya Postmodern Bağlamda Değişen Siyasetin Yeni Biçimleri". *Lefke Avrupa Üniversitesi Dergisi*, 2(1), 65-75,
- Featherstone, M. (2013). *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*. (Çev.: Mehmet Küçük). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, A. (2000). *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*, (Çev.: Osman Akınhay). İstanbul: Alfa Basın Yayım Dağıtım.

- Giddens, A. (2005). *Sosyoloji*. (Çev.: Cemal Güzel). Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Giddens, A. (2010). *Modernite ve Bireysel Kimlik (Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum)*. (Çev.: Ümit Tatlıcan). İstanbul: Say Yayınları.
- Habermas J. (2008). *Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti*. Ali Özcan (Ed.). İstanbul: Bakış Yayınları.
- Harvey, D. (2012). *Postmodernliğin Durumu; Kültürel Değişimin Kökenleri*. (Çev.: Sungur Savran). İstanbul: Melis Yayınları. (1990).
- Johnston, H. & Larana, E. & Gusfriend J. R. (1999) “Kimlikler, Şikayetler ve Yeni Sosyall Hareketler”. Serkan Özburun (Ed). *Yeni Sosyal Hareketler*. (ss. 131-158) içinde. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Kaplan, F. N. (2013). *Global Kültür ve Kimlik: Britanya Örneği, BCC News ve Ken Loach Sinemasında Temsil*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Karaca, N. (2011). *Kimlik Sorunsalı: Üniversite Öğrencilerinde Kimlik ve Siyasal Aidiyet*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Karaca, N. (2016). “Postkolonyalin Yeni Sunumu: Neo-Melezlik”. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi. Sayı: 57. 217-228.
- Karaduman, S. (2010). “Modernizmden Postmodernizme Kimliğin Yapısal Dönüşümü”. *Journal of University*, 17(5), 2886-2899,
- Keyman, E. F. (2000). *Küreselleşme, Devlet, Kimlik / Farklılık: Uluslararası İlişkiler Kuramını Yeniden Düşünmek*. (Çev.: Simten Coşar). İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Kiper, H. P. (2004). *Küreselleşme Sürecinde Kentlerin Tarihsel Kültürel Değerlerinin Korunması: Türkiye-Bodrum Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koçdemir, K. (2002). *Küreselleşme*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Laclau, E. (2012). *Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme*. (Çev.: Ertuğrul Başer). İstanbul: Birikim Yayınları.
- Larrain, J. (1995). *İdeoloji ve Kültürel Kimlik*. (Çev.: Neşe Nur Domaniç). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Morley, D. & Robins. K. (2011). *Kimlik Mekanları: Küresel Medya, Elektronik Ortamlar ve Kültürel Sınırlar*. (Çev.: Emrehan Zeybekoğlu). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Möngü, B. (2013). “Postmodernizm ve Postmodern Kimlik Anlayışı”. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17 (2), 27-36,

- Özben, M. (2011). *Kirlilik kavramı ve Aleviliğin Asimilasyonu*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Özben, M. (2012). “Yüzer-Gezer Kimlikler: Turistler ve Aylaklar”. Hüseyin Köse(Ed.), *Flanör Düşünce* (ss. 163-173) içinde. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Özyurt, C. (2012). *Küreselleşme Sürecinde Kimlik ve Farklılaşma*. İstanbul: Açılım Kitap Yayınları.
- Ritzer, G. & Stepnisky, J. (2013). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları ve Klasik Kökenleri*. (Çev.: Irmak Ertunç Hawison). Ankara: De Ki Basım Yayım.
- Robertson, R. (1999). *Küreselleşme, Toplum Kuramı ve Küresel Kültür*. (Çev.: Ümit Hüsrev Yolsal). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Tüzün, Ö. (2013). “Zaman-Mekan Sıkışması: Küreselleşme, Risk ve Belirsizlik”. Zülküf Kara (Ed.), *Bauman Sosyolojisi* (ss. 59-84) içinde. İstanbul: Ayrıntı Yayınlar.

TARİHİ VE ARKEOLOJİK VERİLER IŞIĞINDA ESKİ ÇAĞ'DA TORTUM*

Tortum in Prehistoric Period in The Light of Historical and Archeological Data

(Makale Geliş Tarihi: 03.04.2020 / Kabul Tarihi: 20.05.2020)

İshak KÜÇÜKYILDIZ**

Öz

Erzurum ilinin kuzey ilçelerinden Tortum, coğrafi özellikleri bakımından Doğu Anadolu Bölgesi karasal hava koşullarıyla Doğu Karadeniz Bölgesi'nin nemli ılıman iklim özellikleri arasında geçiş göstermektedir. Tortum, Çoruh Irmağı'nın önemli kollarından birisini oluşturan Tortum Çayı Vadisi'nde yer almaktadır. Doğu Anadolu'yu Karadeniz ve Kafkasya'ya bağlayan tarihî yollar üzerinde bulunması, ilçenin stratejik önemini artırmış ve tarih boyunca çeşitli milletlerin bu coğrafyaya yerleşmelerine neden olmuştur.

Tortum ve çevresinde çok sayıda arkeolojik merkez tespit edilmiştir. Bu merkezlerde yapmış olduğumuz incelemeler, ilçenin Kalkolitik dönemden itibaren bir yerleşim yeri olduğunu göstermektedir. Bölge, M.Ö. II. bin yıldan itibaren önemli uygarlıkların hâkimiyet alanında yer almıştır. Bu uygarlıklar, Hayaşa Krallığı, Dayaeni/Diauehi ve Urartu Krallığı gibi bölgenin güçlü siyasî yapılarıdır.

Bölgede gerçekleştirdiğimiz yüzey araştırmalarında birçok merkez tespit edilmiş ve bunların değerlendirilmesi yapılmıştır. Bölge

* Bu çalışma, Doç. Dr. Yavuz GÜNAŞDI danışmanlığında İshak KÜÇÜKYILDIZ tarafından hazırlanmış olan "Erzurum'un Kuzey İlçelerinde Tarihi ve Arkeolojik Veriler (Tortum - Uzundere)" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Doktorant, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Eski Çağ Tarihi Bilim Dalı; Atatürk University, Turkish Studies Institute, Ancient History, ishakku-cukyildiz@hotmail.com. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2720-9408>.

tarihi açısından oldukça önemli sonuçların elde edildiği bu çalışmalar sırasında; Kapıkaya Kalesi I, Kapıkaya Kalesi II, Kapıkaya Göleti, Uzunkavak Kalesi, Kaledibi Höyük, Şenyurt Kalesi, Şenyurt Yerleşmesi, Gugullar Höyük I, Gugullar Höyük II, Gugullar Höyük III merkezleri üzerinde incelemelerde bulunulmuştur. Yapılan bu araştırmalar sayesinde birçok merkez ilk defa kayıt altına alınarak belgelenmiştir. Ayrıca bölgenin önemli siyasî güçlerinden biri olan Urartu Devletinin kuzeybatı yayılım alanı hakkında yeni bilgilerin ortaya çıkması sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tortum, Taok, Diauehi, Demir Çağ, Urartu.

Abstract

Tortum, one of the northern towns of Erzurum, has a transition between the continental weather conditions of Eastern Anatolia region and humid temperate climate of Eastern Black Sea region in terms of geographical characteristics. Tortum is located in Tortum Stream Valley, one of the important branches of Çoruh River. Tortum's location on the historical roads which connect Eastern Anatolia to Black Sea and Caucasia has increased its strategic importance and caused many nations to settle in this geography throughout history.

Many archaeological sites have been detected in and around Tortum. Researches we made in these sites show that the town has been a settlement since the Chalcolithic period. This region has been in the hegemony area of important civilizations since 2000 BC. These civilizations are powerful political structures of the region like Hayasa Kingdom, Dayaeni/Diauehi, and Urartian Kingdom.

Many sites were detected in the surface survey we made in the region and evaluations were made. During these studies in which quite important results were obtained for the history of the region, researches were made on Kapıkaya Castle I, Kapıkaya Castle II, Kapıkaya Pond, Uzunkavak Castle, Kaledibi Mound, Şenyurt Castle, Şenyurt Allocation, Gugullar Mound I, Gugullar Mound II and Gugullar Mound III sites. Thanks to these researches, many sites were recorded and documented for the first time. In addition, new information about the northwest extension of the Urartian State, one of the important political powers of the region, has been provided.

Keywords: Tortum, Taok, Diauehi, The Iron Age, Urartian.

1. Giriş

Tortum, verimli toprakları, yeraltı zenginlikleri, hayvan ve bitki çeşitliliği bakımından zengin bir ilçedir. Aynı zamanda Doğu Anadolu Bölgesi'ni Karadeniz ve Gürcistan'a bağlayan stratejik geçitlere sahip bir noktadır. Antik Çağ yazarları birçok nehirden bahsetmektedir. Bunlardan birisi de araştırma alanımızın içerisinde yer alan Çoruh Nehridir. Bu nehri besleyen önemli kollardan biri de Tortum Çayı'dır. Tortum Çayı'nın akış güzergâhı üzerinde oluşan doğal ulaşım yolu eski tarihlerden itibaren kullanılmıştır.

Araştırma sahamızın Eski Çağ dönemine yönelik ilk bilgileri Antik Çağ yazarlarından biri olan Ksenophon'dan öğrenmekteyiz. Bölgenin Eski Çağ tarihi incelendiğinde il merkezine oranla Tortum ilçesine yönelik araştırmaların oldukça sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Bölgeyle ilgili 1998 yılından itibaren Ceylan başkanlığında gerçekleştirilen ve bizim de ekip üyesi olarak katıldığımız araştırmaların oldukça önemli sonuçları olmuştur. Ceylan, Tortum Çayı Havzası'nda çalışmalar yapmış ve "*Doğu Anadolu Araştırmaları I-II*"¹ adlı kitaplarında bu havza içerisinde yer alan tarihî ve arkeolojik merkezlere yer vermiştir. Bu çalışmalar neticesinde Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi ile ilgili birçok yüksek lisans ve doktora tezi hazırlanmıştır. Tortum ilçesiyle ilgili ise Özgül'ün 2007 yılında hazırlamış olduğu "*Tortum ve Narman Çevresinde Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar*"² adlı yüksek lisans tezi ve bizim hazırlamış olduğumuz "*Erzurum'un Kuzey İlçelerinde Tarihi ve Arkeolojik Veriler (Tortum - Uzundere)*" adlı yüksek lisans tezi bölge dip tarihinin aydınlatılması açısından oldukça önemlidir.

Çalışmamızda, bölgede tespit ettiğimiz kale, höyük ve yerleşim yerleri mimarî, arkeolojik malzeme ve yapım tekniği açısından değerlendirilerek bölgenin Eski Çağ'daki durumu bilimsel olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2. Tortum İlçesinin Coğrafi Durumu

Erzurum ilinin kuzeyinde bulunan Tortum ilçesinin güneybatısında Dumlu Dağları (3200 m.), doğusunda Akdağlar (3047 m.), batısında Mescit Dağları (3239 m.) ve Kargapazarı Dağları (3228 m.) bulunmaktadır. Tortum'un doğusunda Narman, kuzeydoğusunda Oltu, kuzeyinde Uzundere ve Yusufeli yer alır (Harita 1) Tortum, coğrafi, tarihî ve sosyo-ekonomik bakımdan Erzurum ilinin önemli bir bölgesini oluşturur (Atalay, 1984: s. 129 -138; Yılmaz, 1991: s. 3; Koday-Kaya, 2012: s. 73-76; Hassan, 2015: s. 4).

Araştırma sahasının jeomorfolojik yapısı birbirinden farklı iki bölümden oluşmaktadır. Bunlar; dar ve derin vadi tabanları ile tepelik alanlardır. Söz konusu şekillerin meydana gelmesinde bölgenin jeolojik yapısı, tektonik hareketler ve dış etken-

¹ Geniş bilgi için bkz. (Ceylan, 2008; Ceylan, 2015)

² Geniş bilgi için bkz. (Özgül, 2007)

lerin önemli bir rolü olmuştur (Yılmaz, 1991: s. 7; Arıcı, 2011: s. 9; Arıcı- Karakuzulu, 2012: s. 233). Tortum ilçesinin iklim şartları, farklı hava kütleleri ile yükseklik, bakı, dağların uzanışı gibi coğrafi faktörlerin denetiminde şekillenmektedir (Yılmaz, 1991: s. 13; Yılmaz, 2006: s. 70; Orhan, 2008: s. 71; Hassan, 2015: s. 15). Bölge, kış mevsiminde kuzeyde bulunan kontinental ve maritim polar hava kütlesi ile güneyden gelen kontinental tropikal hava kütlesi etkisi altındadır. Saha, yaz mevsiminde ise kontinental tropikal hava kütlelerinin tesiri altına girer (Yılmaz, 1991: s. 14; Orhan, 2008: s. 71; Hassan, 2015: s. 16). İlçede ilkbahar ve sonbaharda kuzeybatıdan sokulan maritim polar hava kütlesi ile güneyden gelen tropikal hava kütlelerinin karşılaşması ile cepheler oluşarak sık bir şekilde formal yağışlar görülmektedir (Atalay-Yılmaz -Tetik, 1985: s. 37; Yılmaz, 1991: s. 14; Hassan, 2015: s. 16).

Tortum, Erzurum il merkezi ve diğer ilçelerine göre yer yer ılıman veya mikroiklimatik ve yarı karasal iklim koşulları göstermektedir. Sahanın iklimi, Doğu Anadolu Bölgesi'nin karasal hava koşullarıyla, Karadeniz Bölgesi'nin nemli ılıman iklim özellikleri arasında geçiş iklimi şartlarını göstermektedir (Yılmaz, 2006: s. 70; Hassan, 2015: s. 15).

Sahip olduğu canlı türleri ve doğal güzellikleri ile Tortum, dünyada 34 sıcak nokta arasında bulunan ve dünyanın 220 önemli ekolojik bölgesinden biri olan Batı Kafkasya Ekolojik Bölgesi'nde, Çoruh (Harppasos) Vadisi³ içerisinde yer almaktadır. Tortum'un kuzeyinde yer alan Uzundere ilçesi ve yakın çevresi bitki familyaları ve bitki türleri bakımından oldukça zengin olup yapılan botanik araştırmalar ilçenin botanik kompozisyon bakımından son derece zengin olduğunu ortaya koymaktadır. Yörenin vejetasyonu daha çok İran-Turan ve Avrupa-Sibirya coğrafi bölge bitkileri ile karakterize edilse de Akdeniz (Mediterranean) bitki örtüsü özelliklerine de rastlanmaktadır (Aksoy, 1981: s. 42; Yılmaz, 1991: s. 30; Irmak, 2003: s. 38; Yılmaz, 2006: s. 72).

Tortum, arazi yapısı, su kaynaklarının bolluğu, iklim ve bitki örtüsünün çeşitliliği bakımından kendine özgü bir yapıya sahiptir. Coğrafyanın verdiği doğal savunma imkânları sayesinde, bu fırsatları kullanmayı bilen halklar, diğerlerine karşı üstünlük kurmayı başarmışlardır. Bütün bu özellikleri sayesinde bölge, tarih boyunca birçok yerleşime sahne olmuştur.

³ Türkiye'nin Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Çoruh Havzası, 20.265,48 km² lik yüzölçümüne sahiptir. Çoruh Havzası yağış alanı içerisinde Artvin, Bayburt, Erzurum, Ardahan, Rize, Gümüşhane, Kars ve Erzincan illerinin tamamının veya bir kısmının toprakları yer alır. Havza sınırını Artvin, Bayburt ve Erzurum illerine ait ilçeler, Erzincan ve Gümüşhane illerine ait köyler oluşturmaktadır. Havzaya isim veren Çoruh Nehri Erzurum ili sınırları içerisinde bulunan Mescit Dağlarından doğmaktadır. Bayburt ili sınırları içerisinde Kurt Çayı ile birleşerek Masat Çayı ismini aldıktan sonra Bayburt Ovalarından gelen Büyükçay ile birleşir ve Çoruh ismini alır. Bu nehir Erzurum içersinden geçtikten sonra Artvin sınırlarına girer ve daha sonra ülke sınırından ayrılarak Gürcistan'ın Batum şehrinde Karadeniz'e dökülür (Çoruh Ve Doğu Karadeniz Havzaları Taşkın Yönetim Planının Hazırlanması Projesi, 2019: s. 3-4; Khalaf, 2006: s. 33-34; Başkan, 2018: s. 203 vd.).

Tortum ilçesinin başlıca akarsu ağını Çoruh Nehri'nin kaynaklarından birisi olan Tortum Çayı ve kolları oluşturur. Kaynağını Dumlu Dağı'nın (3169 m.) kuzey yamaçlarından alan Tortum Çayı, derin bir vadi içinde kuzeye doğru akışını sürdürmektedir. Tortum Çayı, Tortum ilçesinin içinden geçerek güneydoğu yönünden gelen Tev Deresinin sularıyla birleşir ve bir yay çizerek kuzeybatıya döner. Daha sonra bu dar vadi içerisinde ilerleyerek doğudan gelen Oltu Çayı ile birleşir. Ardından güneybatı yönünden gelen Çoruh Nehri'ne karışarak Karadeniz'e dökülür. Ana hatlarıyla güney-kuzey yönünde uzanan Tortum Çayı'na batıdan ve doğudan gelerek katılan derelerin derin vadiler meydana getirdiği görülmektedir (Yılmaz, 1991: s. 26 - 27; Orhan, 2008: s. 77- 78; Arıcı, 2011: s. 37-38; Altaş, 2014: s. 233; Hassan, 2015: s. 12).

Doğu Anadolu'yu Karadeniz sahillerine ve Kafkasya'ya bağlayan Tortum, tarihî yollar üzerinde bulunmaktadır. Erzurum-Tortum-Oltu-Artvin üzerinden Doğu Karadeniz'e ulaşan yol güzergâhı vardır. Bu yol aynı zamanda Oltu üzerinden Şenkaya-Göle ve Ardahan'a ulaşmakta, o bölgeden de Kars'a kadar gitmektedir (Özgül, 2007: s. 2 vd; Günaşdı, 2011: s. 474; Ceylan, N. 2016: s. 658; Günaşdı, 2016: s.120; Özgül, 2016: s. 140 vd.).

Erzurum'dan Tortum'a doğru uzanan Güvercin Dağı (3100 m.) ile Kargapazarı Dağları arasında bulunan Gürcü Boğazı, Erzurum ile Tav-Eli'ni birbirine bağlamaktadır. Tav ilindeki yerleşim birimlerini birleştiren yüksek geçitler de bulunmaktadır. Bu geçitlerden en önemlisi Tortum ile Narman arasındaki ulaşımı sağlayan 2400 m. yükseklikteki Kireçli Geçidi'dir. Ayrıca bölgenin Sarıkamış ile irtibatını sağlayan Bardız Geçidi de 2500 m. yüksekliktedir. Oltu yöresini Göle'ye ve Kars'a bağlayan, günümüzde işlek olan Kosor Gediği, daha ileride Ardahan'a doğru çıkan yola geçit veren Olur Gediği sıradağlar üzerindedir (Saraçoğlu, 1989: s. 32-41; Özav, 1991: s.12).

Bölge coğrafyası⁴ ve tarihî ile ilgili antik yazarlardan da çeşitli bilgiler edinmekteyiz. Bilhassa Çoruh ve Kelkit (Lykos) nehirleriyle ilgili ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Ksenophon, Çoruh Nehri'nin Taokh ülkesinin çok yakınında bulunduğunu, bir kolunun Hesperitler/Saspierler diğlerinin de Taokların topraklarını suladıktan sonra Kulhi/Kolkhis'i geçerek denize ulaştığını kaydeder. Kelkit, klasik çağlarda "*Khaldai/Haldi ülkesi*" olarak bilinen Bayburt ve Gümüşhane topraklarından kaynaklanıp batı yönünde akarak Erbaa yakınlarında Yeşilırmak ile birleşir. Yazar, "*Onbinlerin Dönüşü*" adlı eserinde bu bölgeyi "*Bu yerlerden sonra Taokhialuların memleketi içerisinde beş stathmos, otuz fersah gittiler. Erzak almaya başlamıştı, çünkü Taokhialular kalelerde yaşıyorlardı ve bütün erzakı bu kalelerde depolamışlardı bu yüzden Helenler bir şehri veya evleri olmayan ve içinde sadece erkeklerin, kadınların ve çok sayıda hayvanın bir araya toplandıkları bir kaleye vardıkları zaman Kheiriosophos'un buraya gelmesiyle saldırmaları bir oldu. Bir tabur yorulunca başka bir*

⁴ Bölgenin tarihî coğrafyasıyla ilgili geniş bilgi almak için bkz. (Küçükyıldız, 2017b).

tabur hücum ediyor, sonra onun yerini de bir başkası alıyordu. Çevresi çok sarp olduğu için kalabalık halinde kaleyi sarmak mümkün değildi.” Taokh’ların ülkesi olarak nitelendirmektedir (Ksenophon, 2011: s. 327-335).

Strabon ise Erzurum’dan Karadeniz istikametine doğru ulaşan ve Gürcü Boğazı’ndan başlayan dağlık bölgeyi “*bölgede genel olarak Paryadros dağ silsilesi arasında iyi sulanmış ve ormanlık yerlerin bulunuşu ve birçok yerlerin derin vadiler ve dik uçurumlarla kaplı oluşu, böyle kaleler yapmaya çok elverişlidir”* şeklinde tasvir etmiş ve bölgenin coğrafi konumu hakkında önemli bilgiler vermiştir (Strabon, 1993: s. 31).

3. ESKİ ÇAĞ’DA TORTUM

İnsanoğlunun Anadolu’daki en eski yerleşmeleri Paleolitik Çağ’ın başlarına dayanmaktadır. Bu devirde insanlar avcılık ve toplayıcılıkla uğraşmaktaydılar. Çağın insanları, yiyeceklerini temin edebilmek için bütün gün dolaşarak av aramakta, geceleri ise mağara ve ağaç kovuklarında yaşamaktaydılar. İnsanoğlunun varlığından itibaren en uzun süreci olan Paleolitik dönem, taş teknolojisinin gelişimine bağlı olarak Alt, Orta ve Geç olmak üzere üç ana bölüme ayrılmıştır (Leakey, 1988: s. 54; Kınal, 1991: s. 9 -10; Sevin, 2003: s. 8; Akurgal, 2005: s. 3; Braidwood, 2008: s. 13-43; Özdoğan, 2011a: s. 30-31; Sagona-Zimansky, 2018: s. 9-26). Tortum’un tarih öncesi ve tarihî çağlarına baktığımızda ise havzanın yakın çevresinde örneğin; Erzurum’da Paleolitik Çağ aletlerine, Kars’ta ise Paleolitik döneme tarihlenen çok sayıda yerleşmeye ve bulguya rastlanılmıştır (Kökten, 1943: s. 605 vd.; Şenyürek, 1944: s. 351 vd.; Kökten, 1947: s. 223 vd; Koşay, 1984: s. 12 vd ; Pehlivan, 1984: s. 32). Araştırma sahasına yakınlığı açısından Erzurum-Tortum karayolu üzerinde bulunan ve bir kaya sığınağı özelliği taşıyan Şıpsıp Mağarası, Paleolitik dönem özelliği göstermesine rağmen mağarada herhangi bir Paleolitik malzeme tespit edilememiştir (Kökten, 1953: s. 189; Ceylan-Bingöl vd. 2008: s. 136; Ceylan, 2008: s. 275; Günaşdı, 2012: s. 53; Günaşdı, 2013: s. 138; Ceylan, 2015: s. 476; Küçükyıldız, 2017a: s. 30).

Araştırma sahasının Neolitik dönemine baktığımızda ise Erzurum il sınırları içerisinde bu döneme ait tespit edilen herhangi bir merkez bulunmamaktadır (Harmankaya-Tanıdı vd. 1997; Ceylan, 2015: s. 476).

İleri üretici dönem ya da gelişkin köy dönemi gibi adlar verilen Kalkolitik Çağ; genel olarak Erken, Orta ve Geç olmak üzere 3 ana bölümde incelenmektedir. Bu dönem ile ilgili farklı tarihlendirmeler karşımıza çıksa da genel olarak M.Ö. 5500-3000 tarih aralığını kapsamaktadır (Esin, 1969: s. 18; Esin, 1979: s. 5 vd; Kınal, 1991: s. 19; Sevin, 2003: s. 78; Özdoğan, 2011b: s. 105; Sagona - Zimansky, 2018: s. 131-154). Bu çağa tarihlendirilen merkezler Anadolu’nun birçok coğrafi bölgesinde olduğu gibi Erzurum ve çevresinde de tespit edilmiştir. Bunlar arasında; *Sırlı Yerleşmesi, Aşağı Yıldırım Kalesi, Yukarı Kom Kalesi, Yukarı Yıldırım Kalesi, Ekinlik Kalesi II, Karaz Höyük, Sos Höyük, Çiğdemli Höyük, Başbudak Kalesi, Bo-*

lutepe Kalesi yer almaktadır (Ceylan, 2008a: 27 vdd; Ceylan, 2015a). Tortum ilçesinde de ilk yerleşim izleri Kalkolitik dönemde görülmektedir. İlçe merkezine 26 km. uzaklıkta bulunan Kapıkaya köyü sınırları içerisinde bulunan Kapıkaya II Kalesi'nde, Geç Kalkolitik Çağ'a tarihlendirilen keramik verileri tespit edilmiştir. Bu merkez, bölgenin Prehistorik Çağı'nın anlaşılması açısından oldukça önemlidir (Özgül, 2007: s. 53; Ceylan, 2008: s. 244; Ceylan, 2014: s. 151-152; Özgül, 2015a: s. 75-76; Ceylan, 2015: s. 164-167; Küçükıldız, 2017a: s. 35; Küçükıldız, 2017b: s. 206; Ceylan-Günaşdı, 2018: s. 241-247).

Bölgede Kalkolitik Çağ kültürünü Tunç Çağı takip etmektedir. Genel olarak M.Ö. 3000 - 1200 yılları arasına tarihlenen Tunç Devri; Eski Tunç Çağı, Orta Tunç Çağı ve Geç Tunç Çağı olmak üzere üç döneme ayrılmaktadır (Kınal, 1991: s. 36; Akurgal, 1995: s. 26; Aktüre, 1997: s. 97; Sevin, 2003: s. 118; Akurgal, 2005: s. 11; Memiş, 2003: s. 13; Bahar, 2013: s. 33; Ceylan, 2015: s. 479). Tunç Çağı'na damgasını vuran bölgesel farklılıklar gösteren ve çeşitli isimlerle nitelenerek doğuda Trans-Kafkasya'dan İran Azerbaycan'ındaki Urmiye Gölüne, batıda Divriği-Kangal yörelerinden Malatya-Elazığ bölgesine, güneyde Kahramanmaraş ile Amik Ovasından Filistin'e ve kuzeyde Karadeniz dağlarına kadar yayılan bir kültürle karşılaşmaktayız. Çeşitli bilim insanları tarafından bu kültürün terminolojisi hakkında birçok teklif yapılmıştır. Bunlar kısaca buluntu yerinden hareketle Khirbet Kerak/Bet Yerah⁵, Kura-Aras Kültürü⁶, Trans-kafkasyanın Eneolitik Kültürü⁷, Doğu Anadolu'nun Bakır Çağı Keramiği⁸, "Yanık Kültürü"⁹ olarak birçok farklı isimle tanımlanmıştır. Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Erzurum yakınlarındaki Karaz,¹⁰ Pulur,¹¹ Güzelova¹² ve Sos¹³ kazılarında ortaya çıkan buluntulardan hareketle birçok bilim insanı bu kültüre "Karaz Kültürü", keramiğine ise "Karaz Keramiği" ismini vermenin doğru olduğunu ifade etmişlerdir (Koşay, 1943: s. 165-169; Koşay-Turfan, 1959: s. 359; Pehlivan, 1984: s. 34 vd.; Pehlivan, 1990: s. 168-175; Ceylan, 2015: s. 477-479). Bölgede yapılan araştırmalar neticesinde, Geç Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı'nda Tortum ilçesinin Karaz Kültürü etkisi altında olduğu anlaşılmaktadır. Kendine has özellikler gösteren bu kültürün ilçede görüldüğü merkezler arasında; *Şenyurt Kalesi ve Yerleşmesi*, *Gugullar Höyük I-II-III ve Kaledibi Höyük* sayılabilir. Bu merkezlerde Erken Tunç Çağı'na ait keramik verileri tespit edilmiştir (Ceylan, 2015: s. 363,

⁵ (Amiran, 1952: s. 89; Maisler - Stekelis - Aviyonah, 1952: s. 165 vd; Pehlivan, 1984: s. 35).

⁶Geniş bilgi için bkz. (Dzhaparidze, 1964: s. 5-9; Chubinshvili, 1964: s. 15 vd.).

⁷ Geniş bilgi için bkz. (Piotrovskii, 1962: s. 7 vd.).

⁸ Geniş bilgi için bkz. (Lang, 1970: s. 70 vd.).

⁹ Geniş bilgi için bkz. (Dyson, 1968: s. 14 vd.).

¹⁰ Geniş bilgi için bkz. (Koşay, 1943: s. 165- 169; Koşay -Turhan, 1959: s. 349-413; Koşay, 1984: s. 14 -15; Ceylan, 2001: s. 74; Ceylan, 2008: s. 70; Kozbe - Ceylan vd., 2008: Karaz Höyük.).

¹¹ Geniş bilgi için bkz. (Koşay, 1962: s. 25 -28; Koşay -Vary, 1964: s. 5-53; Ceylan, 2002a: s. 168-178; Ceylan, 2008: s. 81; Kozbe - Ceylan vd., 2008: Pulur Höyük).

¹² Geniş bilgi için bkz. (Koşay, 1964: s. 5-53; Koşay -Vary, 1967: s. 1 vd.; Ceylan, 2015: s. 159-160).

¹³ Geniş bilgi için bkz. (Sagona, 1984: s. 248-249; Ceylan, 2005: s. 25; Ceylan, 2015: s. 218- 219).

354-355, 367-368; Küçükyıldız, 2017a: s. 37-39; Küçükyıldız, 2017b: s. 207; Ceylan-Günaşdı vd. 2018: s. 338).

Tortum ilçesinin M.Ö. III. bin yılda, Hurri Kültürü'nün yayılım alanı içerisinde olduğu anlaşılmaktadır (Burney-Lang, 1971: s. 1 vd; Pehlivan, 1990: s. 162 vd; Bingöl, 2013: s. 116 vd; Özgül, 2015a: s. 72; Ceylan, 2015: s. 477). M.Ö. III. bin yıllarının sonlarına doğru Hurriler'in bölgeden göçlerinin ardından Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi tarihinde önemli bir yere sahip olan Hayaşa adı ile bilinen siyasî bir örgütlenme karşımıza çıkmaktadır. Hayaşa-Azzi'nin konumu¹⁴ hakkında birçok farklı görüş bulunmaktadır. Nitekim Hayaşa ile ilgili en geniş çalışmaya sahip olan Pehlivan, doğal çevre ve siyasî olayların sonucunu dikkate alarak çekirdek Hayaşa topraklarını Erzurum-Giresun ve Rize'nin güneybatısı arasındaki topraklara, Kuzeydoğu Anadolu'ya lokalize eder. Sevin ise Erzurum'un doğusundan başlayarak Gürcistan'a kadar uzanan bölgeyi Hayaşa-Azzi toprakları olarak göstermektedir M.Ö. II. binden başlayarak Tortum ilçesinin de dahil olduğu Erzurum'un kuzeyi ile Doğu Karadeniz arasında kalan bölge, Hayaşa-Azzi Krallıklarının hâkimiyet sahası içerisinde gösterilmektedir (Cavaignac, 1936: s. 51 vdd; Pehlivan, 1984: s. 62, 70; Pehlivan, 1991a: s. 28-39; Sevin, 2004: s. 24 vd.; Ceylan, 2015: s. 482).

M.Ö. XIII ve IX. yüzyıllar arasında Asurlular, Doğu Anadolu Bölgesinin zengin maden yataklarından ve diğer önemli unsurlarından yararlanabilmek için genişleme politikası yürütmüşlerdir. Buradaki asıl amaç Asur ekonomisi için devamlı bir gelir ve sömürü kaynağı elde etmektir. Asur Devleti genişleme politikası dâhilinde Doğu Anadolu Bölgesinin yüksek yaylalarında yaşayan topluluklar üzerine seferler düzenlemiştir. Nitekim bu topluluklar, Asur ile mücadele edebilmek için bir çatı etrafında toplanmaya karar vermişlerdir. M.Ö. XIII. yüzyılda gerçekleşen bu birleşme "Uruatri-Nairi Konfederasyonu" döneminin başlamasına neden olmuştur. Bu konfederasyonu oluşturan topluluklar, Urartular'ın başlangıcını teşkil ettiği için araştırmacılar bu dönemi "Urartu'nun Proto Tarihi" veya "Urartu'nun Arkaik Çağı" olarak tanımlamışlardır (Salvini, 1967: s. 32; Tarhan, 1978: s. 6 vd.; Tarhan, 1982, s. 70 vd; Salvini, 1995: s. 32 vd.).

Bu dönemdeki yerel krallıklardan birisi olan Daya(e)ni-Diau(e)hi'nin konumu bilim dünyasında tartışmalara neden olmuştur. Yoncalı Yazıtı'nda adı geçen Daiaeni ile ilgili bilgiler Diakonof, Salvini, Lang, Burney, Belli, Pehlivan ve Ceylan tarafından geniş bir şekilde değerlendirilmiştir. Farklı görüşler bulunmakla birlikte Diauehi'nin Erzurum'un kuzeyine ve Çoruh Vadisi etrafına uzandığı birçok bilim insanı tarafından belirtilmektedir. Asur kaynaklarında Daiaeni adı verilen bölge, Yunan kaynaklarında Taokhialılar olarak bahsedilmektedir. Diakonoff, Dayaeni ile Diauehi ülkelerinin aynı olduğunu belirterek Çoruh Havzası ile Fırat'ın kaynak kısmına konumlandırmaktadır (Diakonof, 1951: s. 277; Pehlivan, 1991b: s. 29). Diakonoff

¹⁴ Hayaşa-Azzi Krallıklarının lokalizasyonu hakkında geniş bilgi almak için bkz. (Goetze, 1930; Goetze, 1928; Friedrich, 1930; Garstang, 1943; Cornelius, 1973; Koşay - Turfan, 1959).

ve Kashkai, Diauehi'yi günümüz Erzurum ve Fırat'ın yukarı kısımlarından daha kuzeye; Çoruh Vadisi'ne lokalize etmektedirler (Diakonoff- Kashkai, 1981: s. 26). Van Loon ise Diauehi'nin olasılıkla Erzurum'un tamamını kapsadığını ve Gürcistan'ın içerisine doğru genişlediğini ifade etmektedir (Van Loon, 1966: s. 12). Salvini, Diauehi'nin konumu için Erzurum'un kuzeyini ve Çoruh'un kaynağını oluşturan akarsuların olduğu yerleşim yerlerini göstermektedir (Salvini, 1967: s. 22-23). Salvini'nin bu görüşüne göre Çoruh Havzası'nın kaynaklarından birisi olan Tortum Çayı'nın geçtiği Tortum'da Diauehi sınırları içerisindedir. Wilson'da, Salmanassar III'ün on beşinci yıl sefer kayıtlarını dikkate alarak bu ülkenin konumunun, Karasu'nun kaynağına yakın topraklarda olması gerektiğini ifade eder. Ayrıca bu görüşlerine, Taok/Tao olarak değerlendirilen yer isimlerinin Diauehi ile aynı kökten gelmiş olabileceğini de ekler (Wilson, 1962: s. 104, 106 vd.). Burney, Daya(e)ni/Diau(e)hi'yi, Erzincan-Erzurum Ovalarından Doğu Karadeniz Dağlarının eteklerine kadar olan kısımda gösterir. Daya(e)ni/Diau(e)hi ülkesinin merkezini ise Pasinler-Aşkale-Tercan arasındaki bölgenin oluşturduğunu savunur (Burney, 1966: s. 50 vd.; Burney-Lang, 1971: s. 137 vd.). Barnett ise "*Diauehi Krallığı ile ilgili bazı araştırmacılar, oldukça inandırıcı olmayacak bir biçimde Dayaeni'yi daha sonra Urartular tarafından Diaue(hi) olarak isimlendirilen krallık ile tanımlarlar, Dayaeni, Ksenophon'un M.Ö. 4. yüzyılda, Taochoi ismi altında karşılaştığı insanlar ile aynı olabilir*" şeklinde açıklamakta ve birçok bilim adamından farklı bir görüş sunmaktadır (Barnett, 1982: s. 330).

Yukarıda birçok yabancı bilim adamının Daya(e)ni/Diau(e)hi'nin lokalizasyonu ile ilgili görüşleri belirtilmiştir. Bunun yanında Türk bilim insanlarının da bu konu ile ilgili önemli görüşleri vardır. Çilingiroğlu, Asur kralı Salmanassar III'ün verdiği bilgilerden yola çıkarak Daya(e)ni/Diau(e)hi'yi Karasu Nehri'nin kaynağına yani Erzurum-Dumlu yakınlarına yerleştirmektedir (Çilingiroğlu, 1994: s. 9 vd.). Daya(e)ni/Diau(e)hi ülkesi hakkında ayrıntılı araştırma yapan Pehlivan, Dayaeni/Diauehi ülkesini yazıtlarda geçen coğrafi tanımlamalardan ve stratejik olgulardan yola çıkarak Sarıkamış ile Aşkale arasına merkezini lokalize etmiştir. Bununla birlikte Kuzeyde Çoruh Vadisi'nin, güneyde ise Erzincan-Varto arasında bir bölgenin de etki alanları içerisinde olduğunu savunmaktadır (Pehlivan, 1991b: s. 31 vd.).

Ceylan, bölgede uzun yıllar yürütmüş olduğu bilimsel araştırmaların sonuçlarına göre, Diauehi'yi Tercan ile Sarıkamış arasındaki topraklara yerleştirirken, en geniş yayılım alanının ise kuzeyde Doğu Karadeniz Dağlarının güney eteklerinden kısmen Gürcistan topraklarına, batıda Erzincan Ovası'na, Doğu'da Sarıkamış'a, Güneyde Muş-Bulanık-Varto'yu içine alan sahaya konumlandırmaktadır (Ceylan, 2015: s. 488; Ceylan, 2017: s. 518 vd.).

Yukarıda belirtilen birçok bilim adamının görüşleri doğrultusunda Diauehi sınırlarının Çoruh Nehri'nin kaynak kısmına kadar genişlediğini anlamaktayız. Bu da bize Çoruh Nehri'nin kaynaklarından birini oluşturan Tortum Çayı'nın geçtiği bölgenin bu ülke sınırları içerisinde yer aldığını göstermektedir.

M.Ö. IX ve VI. yüzyıllar arasında ise bölge, Doğu Anadolu'nun güçlü devleti olan Urartu'nun egemenliğine geçmiştir. Urartu Krallığı döneminde kuzeye ilk seferler Kral İşpuini (MÖ 825-810) ve oğlu Menua (MÖ 810-786) döneminde yapılmış ve kuzeydeki Urartu faaliyetleri gelişerek devam etmiştir. Urartular'ın kuzey seferlerinin bir kısmının kuzeydoğu bir kısmının ise Erzurum bölgesine yapıldığını Pirabat¹⁵, Zivin¹⁶, Delibaba¹⁷, Yazılıtaş¹⁸, Pasinler¹⁹ ve Avnik (Güzelhisar)²⁰ yazıtları doğrulamaktadır (Melikişvili, 1960: s. 26 vd; Pehlivan, 1991b: s. 23 vd; Ceylan, 2015: s. 486 vd.; Ceylan- Günaşdı, 2017: s. 313 vd). Menua'nın oğlu I. Arğişti (M.Ö. 786-764) Horhor Yazıtında kuzeye yapılan seferler ve ele geçirilen yerler hakkında bilgi vermektedir (Sayce, 1890: s. 117-119; Sayce, 1893: s. 28; Payne, 2006: s. 150 vd). Nitekim M.Ö. 9. ve 8. yüzyıllar arasında Doğu Anadolu'nun yerel krallıklarından biri olan Daya(eni)-Diau(e)hi'nin konumunun Erzurum'un kuzeyine ve Çoruh Vadisi etrafına uzandığı belirtilmektedir. Asur kaynaklarında Daiane (Daiani) adı verilen bölge Yunan kaynaklarında Taokhoi (Taokh)²¹ olarak geçer (Ksenophon, 2011: s. 327-335; Barnett, 1990: s. 322-344). Urartu belgeleri, Diauehi Bölgesi'nin bitişiğinde Katarza (Katarzene) Bölgesi'nin olduğunu kaydetmektedirler (Diakonoff-Kashkai, 1981: s. 48-49). Arğişti'den sonra Urartu tahtına geçen oğlu II. Sarduri, kuzey topraklarına akınlar yapmıştır. Babası zamanında Urartu topraklarına katılan Diauehi ülkesine karşı hareket edip Kulhalılar'a²² ceza vermek için sefer düzenlemiştir. Sarduri'nin yapmış olduğu sefer, Analıkız'daki stelin ön yüzünde "...*Qulha Ülkesi'ne karşı sefere çıktım. Tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle Husa Ülkesi'nin kralı Hahani'yi ve halkını orada esir aldım, (onları) sürgün ettim ve benim ülkeme yerleştirdim...*" şeklinde geçmektedir. Klasik Çağ'daki Kolkhis²³'e lokalize edilen Kulha'nın ağır bir Urartu saldırısına uğradığı yazıttan anlaşılmaktadır

¹⁵ Geniş bilgi için bkz. (Dinçol, 1989: s. 137-139; Payne-Ceylan, 2003: s. 191-201).

¹⁶ Geniş bilgi için bkz. (Meşçaninov, 1931: s. 69 vd.; Meşçaninov, 1933: s. 407 vd.; Ceylan, 2001: s. 63, 106; Payne, 2006: s. 70).

¹⁷ Geniş bilgi için bkz. (Melikişvili, 1960: s. 68; König, 1955-57: no. 43; Payne, 2006: s. 89; Ceylan, 2015: s. 490).

¹⁸ Geniş bilgi için bkz. (König, 1955-1957: s. 23 vd.; Ceylan, 2002b: s. 14-15; Payne, 2006: s. 68).

¹⁹ Geniş bilgi için bkz. Lehmann-Haupt, 1928-35: s. 60-66; König, 1955-1957; Melikişvili, 1960: s. 69; Ceylan, 2003: s. 314).

²⁰ Geniş bilgi için bkz. (Aydın, 1991: s. 323-330; Ceylan, 2008: s. 104-107; Payne, 2006: s. 253; Günaşdı, 2016: s.113 vdd.).

²¹ Taokhoi (Taokh), Tayk, Tao-Klarceti bölgesi hakkında geniş bilgi için bkz. (Kırzioğlu, 1953: s. 91; Kırzioğlu, 1992: s. 66, 113, 121, 127, 146, 148, 154, 155, 162; Toksoy, 1995: s. 9; Kardeş, 2008: s. 22 - 23; Toksoy, 2008: s. 121; Bilgin, 2010: s. 25; Ksenophon, 2011: s. 327-335; Subaşı, 2013: s. 705-735).

²² Kulha'nın sınırları için öneriler yerler Artvin'in kuzeydoğusu Aşağı Çoruh'a uzanan bölge ile Kars-Sarıkışık hattının kuzeyinde hayli engebeli bir coğrafyadır (Diakonoff-Kashkai, 1981: s. 68 vd.; Ceylan A.- Ceylan, N. 2018: s. 68.).

²³ Artvin bölgesinin yer adları ve bölgenin Eski Çağ'daki durumu hakkında geniş bilgi edinmek için bkz. (Yıldırım, 2007: s. 1 vd.; Küçükıldız, N. 2019: s. 1-16; Mutlu, 2019: s. 17-58).

(Köroğlu, 2001: s. 737 vd; Payne, 2006: s. 210, 239; Ünsal, 2006: s. 129 vd; Ceylan, A. - Ceylan, N. 2018: s. 68; Mutlu, 2019: s. 28 vd.; Küçükyıldız, N. 2019: s. 3).

Bölgede Urartuların güç kaybetmesi ile ortaya çıkan otorite boşluğu İskitler tarafından doldurulmuştur. M.Ö. V. yüzyıl başında Ksenophon'un kaydından anlaşıldığı kadarıyla Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki İskit yerleşim sahasının sınırları Çoruh Nehri ve kollarına kadar ulaşmıştır. Yunanlılar, Harpasos olarak adlandırdıkları Çoruh Nehri'ne geldiklerinde, İskitlerle karşılaşmış ve kuzeyde Bayburt'a kadar uzanan İskit ülkesinde dört gün boyunca yolculuk etmişlerdir (Ksenophon, 2011: s. 335; Tellioglu, 2004: s. 27; Özgül, 2015b: s. 166). Çoruh Nehri'nin kollarından birini oluşturan Tortum Çayı, Tortum ve Uzundere ilçelerinden geçerek Oltu Çayı ile birleşip Çoruh Nehri'ne dökülmektedir. Dolayısıyla bu bölgelere kadar İskitlerin yayılmış olduğu düşünülmektedir. Ancak bölgede yapmış olduğumuz araştırmalar sonucunda bölgede İskit varlığına kanıt olabilecek herhangi bir arkeolojik merkez tespit edilememiştir.

Doğu Anadolu Bölgesi, M.S. I. yüzyılda Roma hâkimiyet sahası içerisinde yer almıştır. Bölge, İran- Roma hâkimiyet mücadelesine sahne olmuş ve 387 yılında Roma'nın ikiye bölünmesiyle, mahallî prenslikler tarafından idare edilmiştir. Ardından Doğu Roma İmparatorluğu'nun (Bizans) idaresine giren bölgede bir müddet sonra tekrar Bizans-Sasani mücadelesi başlamıştır. Sasani taarruzlarının durdurulması için Bizans, Doğu Anadolu'da müstahkem kaleler inşa ettirmiştir. M.S. 415-422 yıllarında bugünkü Erzurum'un yerinde inşa edilen Theodosiopolis müstahkem şehri de bunlardan birisidir. Erzurum ve çevresinde Theodosiopolis Theması vardır. Bu Thema, sınır boylarındaki askerî mntikalardan en önemlisidir. Theodosiopolis Ovası, Themanın en geniş sahası idi. Theodopolis'in kuzey kısmı dağlık bir arazi yapısına sahiptir. Hinsk'ten başlayan vadi Tortum/Nihah Kalesi'ne açılmaktadır. Bu kale Bizans İmparatoru Theodosius'un saltanatı sırasında 415'den sonra inşa edilmiştir (Procopius, 1914: s. 81-83; Margo, 1918: s. 36-37; Grousset, 2005: s. 176; Konukçu, 1992: s. 4-6; Kırzioğlu, 1992: s. 58).

Tortum'un da içinde yer aldığı Taok²⁴ bölgesi değişik isimlerdeki komşuları tarafından çevrelenmekteydi. Bu bölgenin Metropolis'i Trabzon idi. Taokhların bir başka komşusu ise Basean²⁵lardır. Taok bölgesinin doğusunda ise İberler (Gürcüler)

²⁴ Taok (Tao) bölgesinin tam olarak nereye yerleştirilmesi gerektiği hususunda bilim adamlarının farklı görüşleri mevcuttur. Bunlar: Yukarı Fırat ile Erzurum ve çevresiyle Güneybatı Gürcistan arasına, Çoruh Havzası ile Fırat ırmağının kaynak kesimlerinin arasındaki bölgeye, Erzurum-Erzincan ovalarından Doğu Karadeniz Dağlarının alt kısımlarına Çoruh kaynak bölgesindeki Oltu ve civarına veya Sarıkamış'la Aşkale arasındaki bölgeye, yerleştirilmesi gerektiğine dair bilgilerdir. Bizde bu görüşlerden hareketle Tao bölgesinin Klarceti'nin güneyinde, Çoruh Nehri ile Kür Nehri kaynakları arasında, Tortum ve Oltu çaylarının geçtiği vadilere konumlandırmaktayız (Ksenophon, 2011: s. 341: 347, 359, 371; Diakonoff-Kashkai, 1981: s. 48 vd; Lang, 1997: s. 52; Subaşı, 2013: s. 706-707; Subaşı 2019: s. 82 vd.; Köse, 2019: s. 161).

²⁵ Yukarı Pasin, Aşağı Pasin ve Kağızman Pasin'i adıyla ayrı ayrı üç bölgeden oluşan ve Pasinler Ovası ismini alan bölge, Aras Nehri'nin Arpaçay ile birleşimine kadar suladığı toprakları içerisine alır. Aras

vardı (Honigmann, 1970: s. 50-52). Honigman, Taik bölgesi ve bölgenin doğusunda bulunan "İberia" ile ilgili: "1000 yılından beri Bizans'a ait bulunan "Iberia" aşikâr bir şekilde esas Taik, şimdiki Tao, Oltu Çayının ve bunun kolu Tortum suyunun suladığı sahaya inhisar etmiş olmalıdır. Tortum yanındaki Egrek kilisesinde, bu kilisenin Bizans hizmetinde bulunan Larisa ve Makedonia patrikos ve strategosu Grigor tarafından 1007'de inşa ettirildiğini bildiren bir kitabe bulunmakta idi. Davit, bütün devletini Bizanslılara miras olarak bıraktığı cihetle, o bir zamanlar Bizans'a ait olan arazi şeritlerinden başka sadece bu küçük bölgeye sahip olmuş olmalıdır" şeklinde bilgiler vermektedir (Honigmann, 1970: s. 158).

Taok bölgesinde ilk mücadeleler Gürcülerle Bizanslılar arasında başlamış daha sonra Selçuklu-Gürcü mücadelesi şeklinde gelişmiştir. Bölgeye gelip yerleşerek Türk unsurları ile karışan Gürcüler, zamanla Taok bölgesine hâkim olmuşlardır. Ayrıca bölgede Saltuklu hâkimiyeti devam ettiği sırada Saltuklu komutanları, Gürcülerin bu bölgede oluşturabileceği tehlike nedeniyle Tortum Kalesi'ni ele geçirmişlerdir (Konukçu, 1992: s. 6-7, 28; Toksoy, 1995: s. 7-8; Aydın, 1998: s. 22-23). Erzurum ve çevresinin Moğol hâkimiyetine geçmesinden sonra bölgedeki düzenin kaybolduğu görülmüştür. Moğolların Anadolu'daki varisleri olan İlhanlılar bölgeye çok sayıda Moğol kabilesi yerleştirmişlerdir. İlhanlılardan sonra ise bölgede Sutaylıların gelerek Oltu, İspir ve Tortum civarında hâkimiyet sürdürdükleri bilinmektedir. Daha sonra bölgede Timur, Akkoyunlu ve Osmanlı Devletinin hâkimiyeti görülmektedir (Kırzioğlu, 1976: s. 36-37; Konukçu, 1989: s. 85-90, Konukçu, 1992: s. 98-99; Cahen, 2002: s. 262-263).

Tortum ilçesinde gerçekleştirmiş olduğumuz yüzey araştırmaları sonucunda çok sayıda arkeolojik merkez tespit edilmiştir (Harita 1). Bu merkezlerden Eski Çağ dönemine tarihlendirilen kale, höyük, ve yerleşim yerleri aşağıda ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir. Bu merkezler ilçenin dip tarihinin aydınlatılması açısından oldukça önemlidir.

4. Araştırılan Arkeolojik Merkezler

4.1. Kapıkaya Kalesi I

Kapıkaya Kalesi I, Erzurum ili, Tortum ilçesinin 26 km. batısında, Kapıkaya köyünün 1 km. kuzeyinde yer almaktadır. Erzurum-Artvin karayolunun yaklaşık 19 km. güneybatısındadır. 2188 m. rakımda yer alan kale, köyden 110 m. yükseklikte bulunmaktadır (Fotoğraf 1-3).

Urartular yapmış oldukları kaleleri bölgenin dağlık yapısı, arazisi ve eğimi dikkate alarak oluşturmuşlardır. Nitekim Kapıkaya Kalesi, doğu-batı doğrultusunda bulunduğu tepeye uygun bir şekilde oturtulmuştur (Çizim 1). Kale sur duvarları 4,5-5 m. yüksekliğinde olup büyük bir kısmı günümüze kadar ayakta kalmayı başarmış-

boyundan Deveboynuna kadar bütün arazi Pasinler (Basean) bölgesini teşkil eder (Beygu, 1936: s. 202; Konukçu, 2008: s. 235-243; Özgül 2011: s. 96 vd; Subaşı, 2013: s. 708).

tır. Sur duvarları kalınlığı yaklaşık olarak 2.80 m. ile 3.40 m.'dir. Kale sur duvarlarında yer yer bastiyonlar yapılarak güçlendirilmiştir. Bölgede duvarlar Urartu'nun sık olarak kullandığı kiklopik²⁶ tekniğiyle yapılmıştır (Fotoğraf 2). Taşların dışa gelen tarafları kabaca düzeltilmiştir. Stratejik olarak tepenin en hâkim noktasına konumlandırılan kalenin kapısı 2.80 m. olup kalenin güneybatı köşesine yapılmıştır. Kalede, ikisi kale kapısının sağ ve solunda olmak üzere toplam sekiz burç yer almaktadır. Kalenin eteklerinde mimari yapı kalıntılarına rastlanılmıştır ancak bu yapılar yıkılmış olduğundan hangi amaçla kullanıldıkları anlaşılamamıştır. Kalenin yapısal özellikleri Demir Çağı'na işaret etmektedir.

Kapıkaya Kalesi'nde malzeme olarak oldukça büyük boyutlarda kaba yontu taş ve moloz taş malzeme kullanılmıştır. Kiklopik duvar tekniğinde yapılan duvarları zeminden yukarı doğru daralan bir forma sahiptir. Kale sur duvarlarının dış ve iç cephelerinde büyük boyutlardaki taşlar genellikle beş köşeli olarak ve yapının formuna uygun yontularak kullanılmıştır. Sur duvarlarının iç ve dış bölümlerinde bu taşlara yer verilirken duvar aralarında dolgu malzemesi olarak moloz taş malzeme kullanılmıştır. Kalede yaptığımız incelemelerde çok az sayıda keramik elde edilmiştir. Keramikler Erken Demir Çağ, Orta Demir Çağ ve Geç Demir Çağ özelliği göstermektedir (Ceylan, 2008a: s. 244; Özgül, 2015a: s. 74-75; Ceylan, 2015: s. 164-166; Küçükyıldız, 2017b: s. 208; Ceylan -Günaşdı, 2018: s. 241-244). (Fotoğraf 4; Çizim 2).

4.2.Kapıkaya Kalesi II

Kapıkaya Kalesi II, Erzurum ili, Tortum ilçesinin 26 km. batısında, Kapıkaya köyünün 2 km. kuzeybatısında yer almaktadır. Erzurum- Artvin karayolunun yaklaşık 20 km. güneybatısındadır. 2280 m. rakımda yer alan kale, köyden 110 yükseklikte bulunmaktadır. Kalenin güneyinde Kapıkaya Göleti ve 1 km. güneydoğusunda ise Kapıkaya Kalesi I konumlanmıştır (Fotoğraf 5).

Kalenin sur duvarları tamamen yıkılmıştır. Yıkılan duvar taşları köylüler tarafından toplanarak kümeler oluşturulmuştur. Böylece açılan alanda tarım yapılabilmiştir. Sur duvarları, özellikle güney kısımda daha belirgin bir şekilde görülmektedir. Kale, çok büyük olmayan kaba taşlarla kuru duvar tekniğinde inşa edilmiştir. Kalenin iki sur duvarı olduğu anlaşılmasına rağmen birinci sur duvarına nazaran ikinci sur duvarları neredeyse tamamen yok olmuştur. Özellikle kalenin hemen eteklerinde düzleştirilmiş olan alanda bu ikinci sıra sur duvarları az olsa da gözükmektedir. Kalenin iç kesiminde çok sayıda kaçak kazı izine rastlanmıştır (Fotoğraf 6).

Kapıkaya Kalesi-I'den daha yüksekte ve daha stratejik konumda olan kale, Urartu özelliği gösteren bir kaledir. Ancak Urartular döneminde bölgede egemen olan Diauehi krallığı tarafından da bu kalenin kullanılmış olduğuna şüphe yoktur.

²⁶ Kiklopik duvar tekniği hakkında geniş bilgi için bkz. (Çilingiroğlu, 1983: s. 28; Baş, 2016: s. 51).

Kale, Geç Kalkolitik Çağda yerleşim görmüş, İlk Tunç ve Demir Çağlarında da varlığını devam ettirmiştir.

Kapıkaya Kalesi'nde malzeme olarak oldukça büyük boyutlarda taş kullanılmıştır. Ayrıca moloz taşlarının da kullanıldığı kale duvarlarından anlaşılmaktadır. Kale, kiklopik duvar tekniğinde oluşturulmuştur. Kaledeki keramik verileri Geç Kalkolitik Çağ, İlk Tunç Çağ, Erken Demir Çağ ve Orta Demir Çağ'a (Urartu) aittir. Keramik bakımından Kapıkaya I'e göre çok zengin olan kaledeki Erken Demir Çağı'na ait emzikli keramikler oldukça dikkat çekicidir (Özgül, 2015a: s. 75-76; Ceylan, 2015: s. 167-168; Ceylan-Günaşdı, 2018: s. 245-247; Küçükıldız, 2017b: s. 208). (Çizim 4; Fotoğraf 7).

4.3. Kapıkaya Göleti

Kapıkaya Göleti, Erzurum ili, Tortum ilçesinin 26 km. batısındaki Kapıkaya Köyü'nün 1 km. kuzeyinde, 2188 m. rakımda bulunan Kapıkaya Kalesi'nin batısında yer almaktadır. Kapıkaya Kalesi'nin önemli görevlerinden biri, hayvancılık bakımından önem taşıyan göletin güvenliğini sağlamaktır (Ceylan, 2015: s. 164; Özgül, 2015a: s. 74).

Urartu sulama göletleri, Urartu'nun bölgedeki hâkimiyetinin daha iyi sağlanması için inşa edilmiş tarım ve hayvancılık bakımından son derece önemli olan sulama yapılarıdır. Bu yapılara, Urartu'nun hâkim olduğu hemen hemen her bölgede rastlamak mümkündür. 1979 yılında gölet, DSİ tarafından genişletilerek yöre halkı için daha kullanışlı bir hale getirilmiştir. Nitekim şu anki boyutları 550 m. doğu-batı, 280 m. kuzey-güney uzantılı oldukça geniş bir alana yayılmıştır (Ceylan, 2015: s. 164; Özgül, 2015a: s. 74; Küçükıldız, 2017a: s. 89; Kalmış, 2017: s. 572).

4.4. Uzunkavak Kalesi

Uzunkavak Kalesi, Erzurum ili, Tortum ilçesinin 60 km. kuzey batısındadır. Tortum-Artvin karayolunun 25 km. batısında yer almaktadır. 1957 m. rakıma sahip olan kale, kuş uçuşu İspir'e 17 km. uzaklıktadır. Tortum-İspir arasında geçiş güzergâhını kontrol edebilecek bir noktada yer almaktadır (Fotoğraf 8-11).

Yapmış olduğumuz inceleme sırasında kalenin güneydoğu bölümündeki surlarının tahrip olmasına rağmen kuzeybatı ve kuzeydoğu cephelerinin ayakta olduğu tespit edilmiştir. Kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda doğal bir tepe üzerine kurulan kalenin ölçüleri 57 x 25 m. boyutlarındadır (Çizim 5).

Kalenin üç bastiyonlu, kiklopik duvar örgülü bir plana sahip olduğu anlaşılmaktadır (Fotoğraf 9). Kalenin giriş kapısının da yer aldığı güneydoğu cephesi, kısmi tahribatla günümüze ulaşmıştır. Bu cephenin kuzeydoğu cepheyle birleştiği noktaya yakın bölümüne kalenin giriş kapısı yerleştirilmiştir. Giriş kapısı üzerinde blok halinde 2.73 m. genişliğinde bir taşa yer verilmiştir (Ün, 2019: s. 24-26).

Kalenin giriş kapısından güneybatıya doğru devam eden sur duvarının sağlam bir şekilde günümüze kadar geldiği anlaşılmaktadır. Kalenin duvarları 2.50 cm. ile

2.80 cm. arasında değişen kalınlığa sahiptir (Fotoğraf 10). Bu kale, Urartu döneminin karakteristik mimari özelliklerini yansıtmaktadır. Kalenin günümüzde ağaçlık olarak kullanılıyor olması ve köye yakın bir noktada bulunmasından dolayı muhtemelen kaçak kazı yapılmamıştır. Kalede keramik verisi tespit edilemediği için kalenin tarihlendirmesi belirlenememiştir. Daha sonra bölgede gerçekleştirilecek geniş çaplı araştırma ile kalenin tarihlendirmesi hakkında daha net bilgiler ortaya çıkacaktır.

Kalede sur duvarlarında büyük boyutlarda yontu taş ve moloz taş malzeme kullanılmıştır. Sur duvarları, kıklopik duvar örgüsüne sahip, zeminden yukarı doğru daralan bir formda yapılmıştır.

4.5. Kaledibi Höyük

Kaledibi Höyük, Erzurum ili, Tortum ilçesinin 2 km. batısında, Erzurum-Artvin karayolunun kuzeyinde 1520 m. rakıma yer almaktadır. Erzurum'u Gürcistan'a bağlayan yolu kontrol etmesi açısından stratejik bir geçiş güzergâhı üzerindedir. Höyüğün hemen doğusundan geçirilen köy yolu, buranın tahrip olmasına neden olmuştur. Çoruh Nehri'nin kollarını oluşturan Tortum Çayı, höyüğün güneyinden geçmekte ve çevresinin verimli tarım arazileriyle kaplı olmasını sağlamaktadır (Fotoğraf 12).

Höyük yaklaşık 20 x 20 m. boyutlarındadır. Höyükte çok fazla kaçak kazı izine rastlanmıştır. Bu kaçak kazılar, höyüğün çevresinde ve tepe noktasında yapıldığı için tam boyutlarını tespit etmek güçtür (Fotoğraf 13).

Höyük üzerinde büyük boyutlu Pithos parçalarına rastlanılmıştır. Keramik verisi oldukça azdır. Elde ettiğimiz keramik verileri, İlk Tunç Çağı ve Orta Çağ dönemine tarihlendirilmektedir (Ceylan-Günaşdı-Üngör vd. 2015: s. 82; Ceylan, 2015: s. 363; Küçükyıldız, 2017b: s. 207). (Fotoğraf 14; Çizim 6).

4.6. Şenyurt Kalesi

Şenyurt Kalesi, Erzurum ili, Tortum ilçesinin 69 km. kuzeybatısında yer alan Şenyurt Mahallesi'ne bağlı Şenyurt Yaylası'nın 1,5 km. güneyinde 2390 m. rakımda yer almaktadır. Stratejik bir noktada bulunan kalenin kuzeyinden, Kürman Dağı'ndan doğup Şenyurt Yaylası'nı geçen Kürman Deresi akmaktadır. Şenyurt Kalesi, Şenyurt ve Vişneli köyü yayla sınırında kuş bakışı görecekte şekilde konumlanmıştır. Kale, Şenyurt Yaylası'nı, Vişneli Yaylası'nı ve vadiyi kontrol altında tutması açısından bölgedeki önemli Eski Çağ kalelerinden birisidir. Kalenin batısı ve güney tarafı yüksek dağlarla çevrili olup bu dağlar kaleye doğal bir koruma sağlamıştır. Kalenin hemen batısında Şenyurt Yerleşmesi bulunmaktadır (Fotoğraf 15-17).

Kalenin batı ve güneyinde yer alan sur duvarları 2 m. yüksekliğindedir (Fotoğraf 16). Kalenin güneyinde kale duvarlarını güçlendirmek amacıyla yapılmış kurtin ve bastiyonların olduğu anlaşılmaktadır. Kale ile yerleşmenin çok yakın olması

ve keramik verilerin benzer olmasından hareketle birbirine bağlantılı olduğunu düşünmekteyiz. Kalede çok sayıda kaçak kazı izi tespit edilerek bu kazıların 2 m. derinliğinde 3 - 4 m. genişliğinde olduğu görülmüştür.

Küçük boyutlu taşlar kullanılarak kale duvarlarının oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Kale üzerinde çok sayıda keramik verisine de rastlanılmıştır. Bu keramik verileri ışığında kalenin İlk Tunç Çağı'na ait olduğunu söyleyebiliriz (Ceylan-Günaşdı-Üngör vd. 2015: s. 83; Ceylan, 2015: s. 367; Küçükyıldız, 2017b: s. 207; Ceylan - Günaşdı, 2018: s. 338-339). (Fotoğraf 18; Çizim 7).

4.7.Şenyurt Yerleşmesi

Erzurum ili, Tortum ilçesinin 69 km. kuzeybatısında yer alan Şenyurt Mahallesi'ne bağlı Şenyurt Yaylası'nın 2 km. güneybatısındadır. 2380 m. rakımda yer alan yerleşme, Kürman Dağı'ndan doğup Tortum Çayı'yla birleşen Kürman Deresi'nin hemen güneyinde yer almaktadır. Ayrıca yerleşmenin kuzeyinden Şenyurt Deresi geçmektedir (Fotoğraf 19).

Yerleşmede izlenebilen mimari yapılar genellikle kare ve oval planlıdır. Burada araştırmamız sırasında tespit etmiş olduğumuz mimari yapılar yaklaşık 15-20 civarındadır. Bu yapıların bir kısmının 1,150 m. yükseklikte olan duvar kalıntıları günümüze kadar varlığını koruyarak gelmiştir (Fotoğraf 20).

Yerleşmede duvarlara kullanılan taşların küçük boyutlu ve çok az bir düzeltme görmüş olduğu anlaşılmaktadır. Yerleşmede çok sayıda kaçak kazı tespit edilmiştir. Elde ettiğimiz keramik verileri, buranın İlk Tunç Çağ ve Orta Çağ'da yerleşim gördüğünü göstermektedir (Ceylan-Günaşdı-Üngör vd. 2015: s. 84; Ceylan, 2015: s. 368; Küçükyıldız, 2017b: s. 207). (Çizim 8).

4.8. Gugullar Höyük I

Gugullar Höyük I, Erzurum ili, Tortum ilçesine 46 km. uzaklıkta olan Serdarlı Beldesi'nin 1 km. doğusunda yer almaktadır (Fotoğraf 21).

Küçük bir höyük olan Gugullar I Höyüğü'nün boyutları 18 x 12 m.'dir. Höyük, stratejik bakımdan oldukça önemli bir konumda yer almaktadır. Höyüğün kuzeybatı tarafı vadiye bakmaktadır. Güneyi ve batısı ise yüksek dağlarla çevrilidir. Höyüğün hemen kuzeybatısından Ödük Çayı geçmektedir. Gugullar Höyük I'ın 10 m. kuzeyinde ikinci bir höyük, kuzeybatısında ise üçüncü bir höyük bulunmaktadır. Höyükte kanalizasyon çalışmaları sırasında küçük çaplı tahribatın gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Höyükte kaçak kazı izlerinin olduğu anlaşılmaktadır.

Yapılan araştırma sırasında höyükte az miktarda keramik verisi tespit edilmiştir. Tespit edilen bu keramik verileri, İlk Tunç Çağ özelliği göstermektedir (Ceylan-Günaşdı-Üngör vd. 2015: s. 81; Ceylan, 2015: s. 354; Küçükyıldız, 2017b: s. 207).

4.9. Gugullar Höyük II

Gugullar Höyük II, Erzurum ili, Tortum ilçesine 46 km. uzaklıkta olan Serdarlı Beldesi'nin 1 km. doğusunda yer almaktadır. Gugullar II Höyüğü, Gugullar I Höyüğü'nün 10 m. kuzeyinde yer almaktadır (Fotoğraf 22).

Höyük, 38 x 25 m. boyutlarındadır. Höyükte kaçak kazı izleri görülmektedir.

Yaptığımız incelemelerde az sayıda keramik verisi tespit edilebilmiştir. Gugullar Höyüğü II, Gugullar Höyük I ile aynı döneme aittir (Ceylan-Günaşdı-Üngör vd. 2015: s. 81; Ceylan, 2015: s. 355; Küçük yıldız, 2017b: s. 207).

4.10. Gugullar Höyük III

Gugullar Höyük III, Erzurum ili, Tortum ilçesine 46 km. uzaklıkta olan Serdarlı Beldesi'nin 1 km. doğusunda yer almaktadır. Gugullar III Höyüğü, Gugullar I ve II höyüklerinin 25 m. batısında yer almaktadır (Fotoğraf 23).

Höyük 13 x 23 m. boyutlarındadır. Höyüklerin etrafı yeşillik alanlar ve meyve ağaçlarıyla çevrilidir.

Tespit edilen keramik verileri, Gugullar I ve II Höyük'te olduğu gibi İlk Tunç Çağı özelliği göstermektedir (Ceylan-Günaşdı-Üngör vd. 2015: s. 81-82; Ceylan, 2015: s. 356; Küçük yıldız, 2017b: s. 207).

Sonuç

Arkeolojik araştırmalar, Tortum ilçesinin tarihin eski dönemlerinden itibaren yerleşim gördüğünü göstermiştir. İlçenin Doğu Anadolu ve Transkafkasya arasında bir geçiş bölgesi olması, tarih içerisinde önemini korumasını sağlamıştır. Birçok kültüre, uygarlığa ait izlerin bulunduğu bölgede yaptığımız arkeolojik çalışmalar oldukça önemli sonuçlar ortaya koymuştur. Araştırmalar sırasında 4 kale, 4 höyük ve 1 adet yerleşim yeri ele alınmıştır. Özellikle bu merkezler arasında Kapıkaya Kaleleri (I-II) oldukça dikkat çekicidir.

Kapıkaya Kalesi I'de yapılan çalışmalarda Orta Demir Çağ'a (Urartu) ait keramik verileri tespit edilmiştir. Bu keramiklerin Urartu saray keramiği olarak bilinen Biainili keramiği olması oldukça dikkat çekicidir. Kale sur duvarlarının Demir Çağ mimarisine özgü olduğu göze çarpmaktadır. Kale sur duvarları kiklopik teknik kullanılarak kabaca düzeltilmiş taşlardan yapılmış ve büyük bir kısmı günümüze kadar ulaşmıştır. Birçok özelliği ile tipik bir Urartu kalesidir. Bu açıdan bakıldığında Kapıkaya Kalesi I, Urartu'nun kuzeybatı sınırının şimdiye kadar bilinenden daha geniş olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum ayrıca Urartuların, Karadeniz'e açılmak gibi bir düşünceye sahip oldukları konusunda da fikir uyandırmaktadır. İlerleyen yıllarda yapılacak arkeolojik çalışmalar ile Urartu'nun yayılım alanının daha geniş alanlara ulaşabileceği düşünülmektedir.

Bölge tarihine ışık tutacak önemli merkezlerden birisi de Kapıkaya Kalesi II'dir. Kale, bölgenin bilinen en eski merkezlerinden birisidir. Kalede yapılan çalışmalarda, Geç Kalkolitik Çağ'a tarihlendirilen keramik verileri tespit edilmiştir. Ayrıca Erken ve Orta Demir Çağ keramikleri de vardır. Kapıkaya Kalesi II, Kapıkaya Kalesi I'e nazaran daha fazla tahrip olmuş ve sur duvarlarının büyük bir kısmı yıkılmıştır.

Şenyurt Kalesi ve Yerleşmesi yine bölgenin en önemli merkezleri arasındadır. Özellikle bu merkezlerde tespit edilen kaliteli İlk Tunç Çağı keramikleri göze çarpmaktadır. Su kaynakları açısından elverişli bir noktada bulunan bu merkez, aynı zamanda hayvancılık açısından da önemli bir konumdadır. Günümüzde Şenyurt Kalesi'nin olduğu bölgede yaylacılık faaliyetleri devam etmektedir. İlk Tunç Çağı'nda da yarı göçebe olarak nitelendirebileceğimiz toplumların günümüzdeki gibi aynı amaç ile bu kaleyi ve yerleşim yerini kullandığını düşünmekteyiz.

Uzunkavak Kalesi'nde ilerleyen dönemlerde ayrıntılı bir çalışma yapmayı planlamaktayız. Ayrıca Kaledibi Höyük ve Gugullar Höyük I, II, III'te tespit edilen keramik verileri de bölge tarihine ışık tutmaktadır. Tüm bu merkezler ışığında Tortum ve çevresinin Geç Kalkolitik Çağ'dan başlayarak yerleşime sahne olduğu anlaşılmıştır. İlk Tunç Çağı'nın bölgede bilinenden daha yoğun olduğu tespit edilmiştir. Demir Çağ toplumlarının da bölgedeki varlığı ortaya çıkarılmıştır. Bu çalışmalar sayesinde Urartu Devletinin yayılım haritası genişlemiştir.

Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi kaçak kazıların bu merkezleri oldukça tahrip ettiği anlaşılmıştır. Bölge tarihine ışık tutan bu merkezlerin acilen koruma altına alınarak kaçak kazıların önüne geçilmesi sağlanmalıdır.

Kaynakça

- Aksoy, Ahmet. (1981). *Tortum Vadisi Vejetasyonunun Bitki Sosyolojisi Yönünden Araştırılması*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum. Atatürk Üniversitesi Fen Fakültesi Botanik Bölümü.
- Aktüre, Sevgi. (1997). *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Akurgal, Ekrem. (1995). *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*. İstanbul.
- Akurgal, Ekrem. (2005). *Anadolu Kültür Tarihi*. Ankara.
- Altaş, Namık Tanfer. (2014). "Fonksiyonel Özellikleri Bakımından Uzundere Kasabası". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 18/1. 229-247.
- Amiran, Ruth. (1952). "Connections Between Anatolia and Paletsine in the EBA". *Israel Exploration Journal II. Israel*. 89-103.
- Arıcı, Fatih. (2011). *Bağbaşı ve Serdarlı Kır Yerleşmelerinin Coğrafi Etüdü (Erzurum Tortum)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arıcı, Fatih; Zerrin, Karakuzulu. (2012). "Ödük (Serdarlı) Çayı Vadisinin Kalkınmasında Organik Tarımın Uygulanabilirliği". *1. Ulusal Coğrafya Sempozyumu*. Erzurum, 231-243.
- Atalay, İbrahim. (1984). *Uygulamalı Hidrografya I*. İzmir.

- Atalay, İbrahim; Yılmaz, Özer; Tetik, Mehmet. (1985). *Kuzeydoğu Anadolu Ekosistemleri*. Ankara.
- Aydın, Dündar. (1998), *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*. Ankara.
- Aydın, Nafiz. (1991). "Güzelhisar Urartu Kitabesi". *Belleten LV/213*. 323- 329.
- Bahar, Hasan. (2013). *Eskiçağ Uygarlıkları*. Konya.
- Barnett, Richard. (1982). "Urartu". *CAH III /2*. 314-371.
- Barnett, Richard. (1990). "Urartian Art and Archeology", *CAH*, Vol 3 Part I, 322-344.
- Baş, Ayla. (2016). "Urartu Mimarisinde Malzeme ve Teknik", *Uluslararası Amisos Dergisi*. S 1, C. 1, s. 44-86.
- Başkan, Seyfi. (2018). "Artvin Baraj Rezervuarları Altında Kalan Maddi Kültürel Miras ve Bu Konudaki Uygulamaların Sürdürülebilir Koruma İlkeleri Bakımından Değerlendirilmesi", *ZfWT*, C. X, S. 1, 199-217.
- Beygu, Abdurrahim Şerif. (1936). *Erzurum Tarihi, Abideleri, Kitâbeleri*. İstanbul.
- Bilgin, Mehmet. (2010). *Doğu Karadeniz (Tarih-Kültür-İnsan)*. Ötüken, Ankara.
- Bingöl, Akın. (2013). "Hurriler'in siyasi Organizasyonları". *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* C. VI, S. 1, 115-133.
- Braidwood, Robert. J. (2008). *Tarih Öncesi İnsanları*. İstanbul.
- Burney, Charles. (1966). "First Season of Excavation of the Urartian Citadel of Kayalidere". *Anatolian Studies* 16, London. 55-111.
- Burney, Charles. - Lang, David Marshall. (1971). *The Peoples of the Hills*. London.
- Cahen, Claude. (2002). *Osmanlılardan Önce Anadolu*. İstanbul.
- Cavaignac, Eugène. (1936). *Le Probleme Hittite*. Paris.
- Ceylan, Alpaslan. (2001). "1999 Yılı Erzincan ve Erzurum YüzeY Araştırmaları". *18. Araştırma Sonuçları Toplantısı II*. Ankara. 71-82.
- Ceylan, Alpaslan. (2002a). "2000 Yılı Erzincan ve Erzurum YüzeY Araştırmaları". *19. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2*. Ankara. 165-178.
- Ceylan, Alpaslan. (2002b). "Yazılıtaş Horasan". *Çağlayan Aras-I*, Erzurum. 14-15.
- Ceylan, Alpaslan. (2003). "2001 Yılı Erzincan, Erzurum ve Kars İlleri YüzeY Araştırmaları". *20. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2*. Ankara. 311-324.
- Ceylan, Alpaslan. (2005). "The Erzincan, Erzurum and Kars Region in The Iron Age". *Anatolian Iron Ages V*. London 21-29.

- Ceylan, Alpaslan. (2008). *Doğu Anadolu Araştırmaları (Erzurum-Erzincan-Kars-İğdır) (1998-2008)*. Erzurum: Güneş Vakfı Yayınları.
- Ceylan, Alpaslan. (2014). "The Kingdom of Diauehi and the Urartians in Northeast Anatolia in light of new findings". *Urartians*. İstanbul.
- Ceylan, Alpaslan. (2015). *Doğu Anadolu Araştırmaları -II*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Ceylan, Alpaslan. (2017). "Yeni Bulgular Işığında Kuzeydoğu Anadolu'da Diauehi Krallığı ve Urartular". *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 20, 517-568.
- Ceylan, Alpaslan; Bingöl. Akın, vd. (2008). "2006 Yılı Erzincan, Erzurum ve Kars İlleri Yüzey Araştırması", 25. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*. Ankara. 129-149.
- Ceylan, Alpaslan; Günaşdı, Yavuz. (2017). "Erzurum ve Çevresindeki Urartu Yazıtlarının Tarihi Açısından Değerlendirilmesi". *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* Cilt: IV, S: XIII, 313-350.
- Ceylan, Alpaslan; Günaşdı, Yavuz. (2018). *Erzurum'un Eskiçağ Kaleleri*. Erzurum.
- Ceylan, Alpaslan; Ceylan, Nezahat. (2018). *Doğu'nun Sönmeyen Yıldızı Akçakale ve Çıldır Araştırmaları*. Erzurum.
- Ceylan, Nezahat. (2016). "Pasin Ovasının Kuzeye Açılan İki Tarihi Yolu The Two Historical Roadsof The Pasin Plainopened To The North". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research* 9/ 43, 656-671.
- Ceylan, Nezahat; Günaşdı, Yavuz; Üngör, İbrahim vd. (2015). "2013 Yılı Erzincan-Erzurum İlleri Yüzey Araştırmaları" 32. *Araştırma Sonuçları Toplantısı-2*. Ankara, 71-92.
- Chubinishvili, Tariel Nikolaevich. (1964). "The Interconnections Between the Caucasian (Kura- Araxes) and the Near East Cultures in the Third Millennium B.C." *VII Proceedings of the International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences*. Moscow.
- Cornelius, Friedrich. (1973). *Geschichte der Hethiter*. Dramstadt.
- Çilingiroğlu, Altan. (1983). "Urartu Sur Duvarları Üzerine Düşünceler". *Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi*, II, 28-37.
- Çilingiroğlu, Altan. (1994). *Urartu Tarihi*. İzmir.

- Çoruh Ve Doğu Karadeniz Havzaları Taşkın Yönetim Planının Hazırlanması Projesi. (2019). Çoruh Havzası Taşkın Yönetim Planı Stratejik Çevresel Değerlendirme Taslak Kapsam Belirleme Raporu.
- Diakonoff, İgor Mikhaïlovich. (1951). "Assiro". *Vavilonskie İstocniki po istorii* 2/3. 52-73.
- Diakonoff, İgor Mikhaïlovich- Kashkai, S. M. (1981). *Geographical Namse According to Urartian Texts*, Wiesbaden.
- Dinçol, Ali Mehmet. (1989). "Yeni Urartu Yazıtları ve Yazıt Parçaları". *AnAr* XI, 137- 148.
- Dzharparidze, Otar Mikhaïlovich. (1964). *The culture of early agricultural tribes in the territory of Georgia: VII International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences*. Moskov.
- Dyson, Robert H. (1968). "The Archaeological Evidence of the Second Millenium B.C. on the Persian Plateu". *CAH II*. 14-16.
- Esin, Ufuk. (1969). *Kuantitatif Spektrel Analiz Yardımıyla Anadolu'da Başlangıcından Asur Kolonileri Çağına Kadar Bakır ve Tunç Madenciliği*. İstanbul.
- Esin, Ufuk. (1979). *İlk Üretimciliğe Geçiş Evresinde Anadolu ve Güneydoğu Avrupa (G.Ö. 10500-7000 Yılları Arası)*. I. Doğal Çevre Sorunu. İstanbul.
- Friedrich, Johannes. (1930). "Staatsvertrage II". *Mitteilungen der vorderasiatisch-ägyptischen Gesellschaft* 34/1, Leipzig, 1930.
- Garstang, John. (1943). "Hittite Military Roads in Asia Minor". *AJA* 47, Boston, 35-62.
- Goetze, Albrecht. (1928). "Madduwattas". *MVAEG* XXXII, 1-178.
- Goetze, Albrecht. (1930). "Bemerkungen zu dem Hethitischen Text". *RHA* I. 18-30.
- Grousset, Rene. (2005). *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, Çev: Sosi Dalanoğlu, İstanbul.
- Günaşdı, Yavuz. (2011). "Eskiçağda Şenkaya". *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* IV/2, 473-485.
- Günaşdı, Yavuz. (2012). "Erzurum Ovasında Önemli Bir Merkez: Değirmenler Höyük". *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 10, 51-65
- Günaşdı, Yavuz. (2013). *Karasu Havzasındaki Tarihi ve Arkeolojik Veriler*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Günaşdı, Yavuz. (2016). “Geçitler Ülkesinde Önemli Bir Urartu Kalesi: Avnik”, *TÜBA-AR* 19, Ankara,113-136.
- Harmankaya, Savaş; Tanındı, vd. (1997). *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri- II- Neolitik*. İstanbul.
- Hassan, Abdulkadir, Ahmed. (2015). *Uzundere'nin (Erzurum) İklim özellikleri ve İklimin Ana Çizgileriyle Çevresel Etkileri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Honigsmann, Ernst. (1970). *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*. İstanbul.
- Irmak, Mehmet Akif. (2003). *Tortum Çayı Havzasının Odunsu Bitkilerinin Peyzaj Mimarlığında Kullanım Olanakları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Kalmış, Gökhan. (2017). "Erzurum ve Çevresinde Tespit Edilen Urartu Sulama Sistemleri", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* IV, S. XIII, 567-588.
- Kardeş, Mehmet. (2008). *Uzundere*. Erzurum.
- Khalaf, Salem. (2006). *Doğu Anadolu Bölgesi Nüfus Özellikleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kınal, Füzuran. (1991). *Eski Anadolu Tarihi*. Ankara.
- Kırzioğlu, Fahrettin. (1953). *Kars Tarihi I*. İstanbul.
- Kırzioğlu, Fahrettin. (1976). *Osmanlıların Kafkas İllerini Fethi (1451- 1590)*. Ankara.
- Kırzioğlu, Fahrettin. (1992). *Yukarı Kür ve Çoruh Boylarında Kıpçaklar İlk Kıpçaklar (M.Ö. VII. - M.S. VI. yy.). ve Son Kıpçaklar (1118- - 1195) ile Ortodoks - Kıpçak Atabekler Hükümeti (1267 -1578) Ahıska/ Çıldır Eyaleti Tarihi'nden)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Koday, Saliha;Kaya, Günay. (2012). "Erzurum İlinde Tarım ve Hayvancılık". *I. Ulusal Coğrafya Sempozyumu*. Erzurum, 73-87.
- Konukçu, Enver. (1989). “Tarihte Erzurum” *Şehr- i Mübarek Erzurum*. Ankara.
- Konukçu, Enver. (1992). *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*. Ankara.
- Konukçu, Enver. (2008). “II. Basileios’tan Romanos Diogenes’e Okomi”, *Işın Demirkent Anısına*. İstanbul, 235-243.
- Koşay, Hamit Zübeyr ; Vary, Hermann. (1964). *Pulur Kazısı*. Ankara.
- Koşay, Hamit Zübeyr ;Vary, Hermann. (1967). *Güzelova (Tufanç) Erzurum Kazısı 1961*. Ankara.

- Koşay, Hamit Zübeyr. (1943). "Karaz Sondajı". *III. Türk Tarih Kongresi*. Ankara. 165-169.
- Koşay, Hamit Zübeyr. (1962). "Pulur Kazısı, 1960". *Tarih Araştırmaları Dergisi* 11. Ankara, 25-28.
- Koşay, Hamit Zübeyr. (1964). "Pulur ve Güzelova (Erzurum Araştırmaları)". *Atatürk Konferansları I*. Ankara, 91-94.
- Koşay, Hamit Zübeyr. (1984). *Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Koşay, Hamit Zübeyr; Turfan. K. (1959). "Erzurum-Karaz Kazısı Raporu". *Bulleten* XXIII/91. Ankara, 349 - 413.
- Kozbe, Gülriz; Ceylan, Alpaslan, ve diğ. (2008). *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-6a-b Demir Çağlar*. İstanbul.
- Kökten, İsmail Kılıç. (1943). "Kars'ın Tarih Öncesi Hakkında İlk Kısa Rapor", *Bulleten*, C. VII, 27, TTK, Ankara, 601-613.
- Kökten, İsmail Kılıç. (1947). "Bazı Prehistorik Yerleşmeler Hakkında Yeni Gözlemler", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, S. 1, Ankara. 223-239.
- Kökten, İsmail Kılıç. (1953). "1952 yılında yaptığım Tarih Öncesi Araştırmalar Hakkında", *DTCFD* 1-4, 11/ 2-4, Ankara. 177-209.
- König, Friedrich Wilhelm. (1955-1957). *Handbuch Der Chaldäischen Inschriften*. Archiv Für Orientforschung Herausgegeben Von Ernst Weidner. Beiheft. Graz.
- Köroğlu, Kemalettin. (2001). "Urartu Krallığı'nın Kuzey Yayılımı ve Qulha Ülkesinin Tarihi Coğrafyası", *Bulleten*, C. LXIV, 241, Ankara, 714-741.
- Köse, Bayram Arif. (2019). "İslamiyet Öncesi Dönem, İlk Müslüman Fetihleri ve Müslüman Hâkimiyetinde Artvin Ve Çevresi". *Artvin Tarihi Araştırmaları-1*. (ed. Nuri Yavuz). İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Ksenophon. (2011). *Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)*. Çev: Oğuz Yarlıgas, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Küçük yıldız, İshak. (2017a). *Erzurum'un Kuzey İlçelerinde Tarihi ve Arkeolojik Veriler (Tortum - Uzundere)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
- Küçük yıldız, İshak. (2017b). "Tortum Çayı Havzasının Tarihi Coğrafyası" *Anasay* 1, 197-121.

- Küçükyıldız, Nagehan. (2019). "Artvin ve Çevresinin Yer Adları Üzerine Bir Değerlendirme". *Artvin Tarihi Araştırmaları-1*. (ed. Nuri Yavuz). İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Lang, David Marshall. (1970). *Armenia*. London.
- Lang, David Marshall. (1997). *Eski Halk ve Ülkeler*, Gürcüler, Çev: Neşenur Domaniç, Ceylan Yay. İstanbul.
- Leakey, Richard. (1988). *İnsanın Kökeni*. İstanbul.
- Lehmann-Haupt, Carl, Ferdinand, Friedrich. (1928-1935). *Corpus Inscriptionum Chaldicarum I-II*. Berlin-Leipzig.
- Maisler, Benjamin; Stekelis, Moshe; Aviyonah, Michael. (1952). "The Excavations at Bet-Yerah (Khirbet- Kerak) 1944-1946" *Israel Exploration Journal II/3*, 165-173.
- Margo, J. (1918). *The History of the Armenian People: From the Remotest Times to the Present Day*, Preface.: Gustave Schlumberger. Trans: Ernest F. Barry. Boston.
- Melikişvili, Georgi Aleksandrovic. (1960). *Urartskie Klinoobraznye Nadpisi*. Moskova.
- Meşçaninov, Ivan Ivanoviç. (1931). "Nadpis Menui iz sel. Zivina". *DAN*, 69-73.
- Meşçaninov, Ivan Ivanoviç. (1933). "Haldskaya nadpis iz sel. Zivin". *IAN* 8 (5). 407-412.
- Memiş, Ekrem. (2003). *Eskiçağ Türkiye Tarihi*. Konya.
- Mutlu, Gülseren. (2019). "Eskiçağ'da Artvin". *Artvin Tarihi Araştırmaları-1*. (ed. Nuri Yavuz). İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Orhan, Tuba. (2008). *Uzundere İlçesi ve Yakın çevresinin Ekoturizm Potansiyelinin Belirlenmesi ve Sınıflandırılması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Özav, Lütfi. (1991). *Oltu'nun Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özdoğan, Mehmet. (2011a). "Paleolitik Çağ". *(Arkeoatlas) Tarihöncesinden Demir Çağı'na Anadolu'nun Arkeoloji Atlası*. İstanbul, 30- 42.
- Özdoğan, Mehmet. (2011b). "Köyden Kente". *Arkeoatlas (Tarihöncesinden Demir Çağı'na Anadolu'nun Arkeoloji Atlası)*. İstanbul, 102-106.
- Özgül, Oktay. (2007). *Tortum ve Narman Çevresinde Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Özgül, Oktay. (2011). "Pasin Ovasının Tarihi Coğrafyası". *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8. 91-106.
- Özgül, Oktay. (2015a). "Erzurum Tortum'da Önemli Bir Urartu Kalesi: Kapıkaya". *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 5/8. Edirne, 69-92.
- Özgül, Oktay. (2015b). "Çoruh ve Kür vadisinde Kimmer - İskit Yer Adları". *BELGÜ* 2. 159-172.
- Özgül, Oktay. (2016). "Erzurum'da Stratejik Bir Urartu Kalesi: Tepeköy (Pir Ali Baba)". *TÜBA-AR* 19. Ankara, 137-157.
- Payne, Margaret R.; Alpaslan, Ceylan. (2003). "A New Urartian Inscription From Ağrı- Pirabat". *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici* XLV /2. Roma, 191-201.
- Payne, Margaret R. (2006). *Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu*. İstanbul.
- Pehlivan, Mahmut. (1984). *En Eski Çağlardan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Erzurum ve Çevresi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pehlivan, Mahmut. (1990). "Karaz Kültürü ve Hurriler". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 1/1, Van, 162 - 176
- Pehlivan, Mahmut. (1991b). *Daya (e) ni /Diau (e) hi*. Erzurum.
- Pehlivan, Mahmut. (1991a). *Hayaşa*. Erzurum.
- Piotrovskii, Boris, B. (1962). "The Aeneolithic Culture of Trans-Caucasian in the Third Millennium B.C.". VI. *International Congress of Prehistori and Proto historic Sciences*. Moscow.
- Procopius. (1914). *History of the Wars*. Book I-II, Trans: H.B. Dewing. Londra.
- Sagona, Antonio G. (1984). *The Caucasian Region in the Early Bronze Age*. British Archaeological Reports (BAR) International Series 214.
- Sagona, Antonio G; Zimansky, Paul. (2018). *Arkeolojik Veriler Işığında Türkiye'nin En Eski Kültürleri*, M.Ö. 1.000.000-550. Arkeoloji ve Sanat Yayınları. İstanbul.
- Salvini, Mirjo. (1967). *Nairi e Ur(u)atri: Contributa alla Storia della Formazione del regnodi Urartu*. Roma.
- Salvini, Mirjo. (1995). *Geschichte Und Kultur Der Urartäer*. Darmst.
- Saraçoğlu, Hüseyin. (1989). *Doğu Anadolu Bölgesi*. Ankara: Milli Eğ.Bak. Yay.
- Sayce, Archibald Henry. (1890). "Monolith Inscription of Argistis King of Van". *Records of the Past* 4: 134-136.

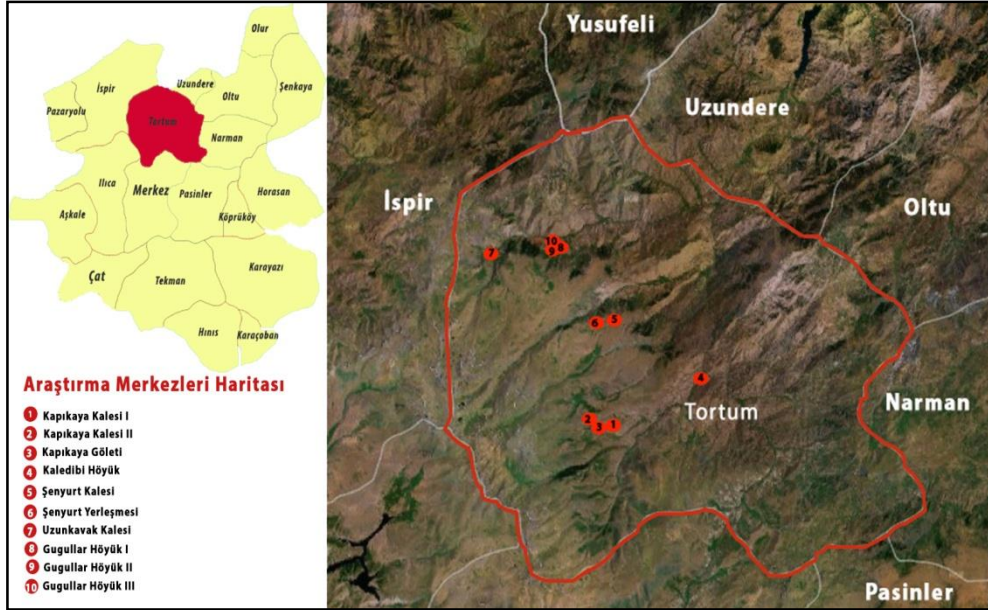
- Sayce, Archibald Henry. (1893). "The Cuneiform Inscriptions of Van, part 4". *JRAS* 25 (no. 69-79): 1-39
- Sevin, Veli. (2003). *Anadolu Arkeolojisi*. İstanbul.
- Sevin, Veli. (2004). "Doğu Anadolu Orta ve Son Tunç Çağı". *Arkeoatlas, Yaşayan Geçmişin Dergisi* 3. 104-129.
- Strabon (1993). *Antik Anadolu Coğrafyası*. (Geographika: XII-XIII-XIV). Çev: Adnan Pekman. İstanbul.
- Subaşı, Ömer. (2013). "XI. Yüzyılda Tao-Klarceti Bölgesinde Türk Hâkimiyeti". *Turkish Studies*, 8/5. 705-731.
- Subaşı, Ömer. (2019). "Artvin ve Çevresinde Türk Hâkimiyeti". *Artvin Tarihi Araştırmaları-1*. (ed. Nuri Yavuz). İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Şenyürek, Muzaffer, S. (1944). "Anadolu'da Bulunan İki Yeni Paleolitik Alete Dair Bir Not". *DTCFD* 2/2. Ankara, 349-352.
- Tarhan, M. Taner. (1978). *M.Ö. XIII. Yüzyılda Uruatri ve Nairi Konfederasyonları*. (Basılmamış Doçentlik Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Tarhan, M. Taner. (1982). "Urartu Devleti'nin Kuruluş Evresi ve Kurucu Krallardan „Lutipri=Lapturi" Hakkında Yeni Görüşler". *Anadolu Araştırmaları-VIII*. İstanbul, 69-114.
- Tellioğlu, İbrahim. (2004). *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, Trabzon.
- Toksoy, Ahmet. (1995). *Bizanstan Akkoyunlulara Tav-ili/Tao Bölgesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Toksoy, Ahmet. (2008). "Dede Korkut Destanlarında Tav-Eli Ve Çevresi", *Turkish Studies* 3/1, 121-128.
- Ün, Halil İbrahim. (2019). *Erzurum Tortum İlçesinde Bulunan Mimari Eserler*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ünsal, Veli. (2006). "Doğu Karadeniz'in Tarihi Coğrafyası". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. VIII, S. 2, 129-144.
- Van Loon, Maurits Nanning. (1966). *Urartian Art Its Distinctive Traits in the Light of New Excavations*. İstanbul.
- Wilson, J. V. Kinnier. (1962). "The Kurbail Statue of Shalmaneser III". *Iraq* XXIV-2. 90-115.

Yıldırım, Sefa. (2007). *Okçular/Berta Havzası ve Çevresinde Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yılmaz, Hasan. (2006). *Erzurum-Uzundere Karayolu şevlerinde Doğal Olarak Yetişen Bitkilerin Estetik ve Fonksiyonel Yönden Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Yılmaz, Osman. (1991). *Tortum Çayı Havzasının Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ekler

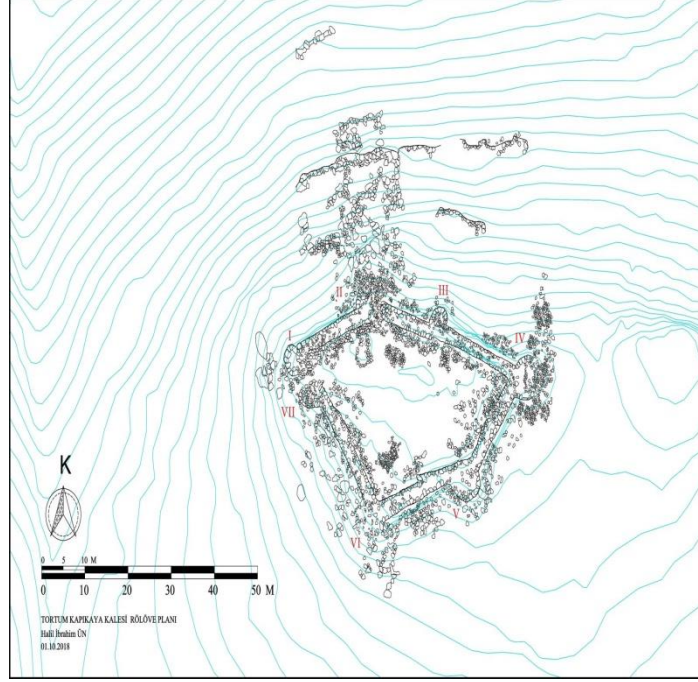
Harita 1. Araştırma Merkezleri Haritası

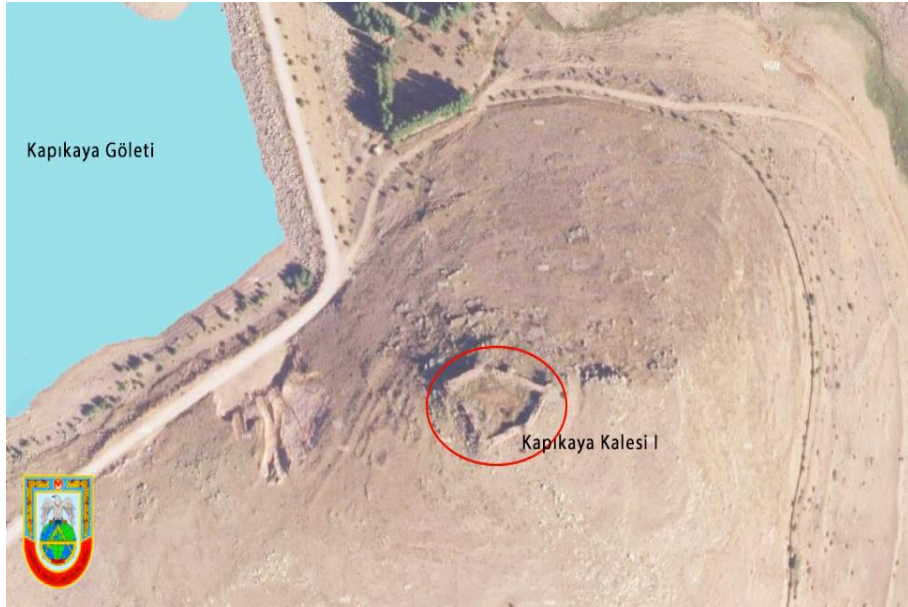
Fotoğraf 1. Kapıkaya Kalesi I Genel Görünüm

Fotoğraf 2. Kapıkaya Kalesi I Kiklopik Teknikte Yapılmış Sur Duvarları

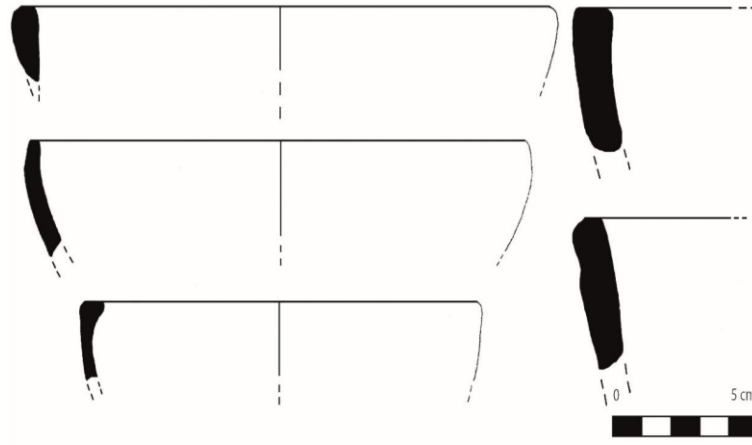
Çizim 1: Kapıkaya Kalesi I Rölöve Planı (Ün, 2019)

Fotoğraf 3. Kapıkaya Kalesi I ve Su Göletinin Uydudan Görünümü (HGM)

Fotoğraf 4: Kapıkaya Kalesi I Keramik Buluntuları

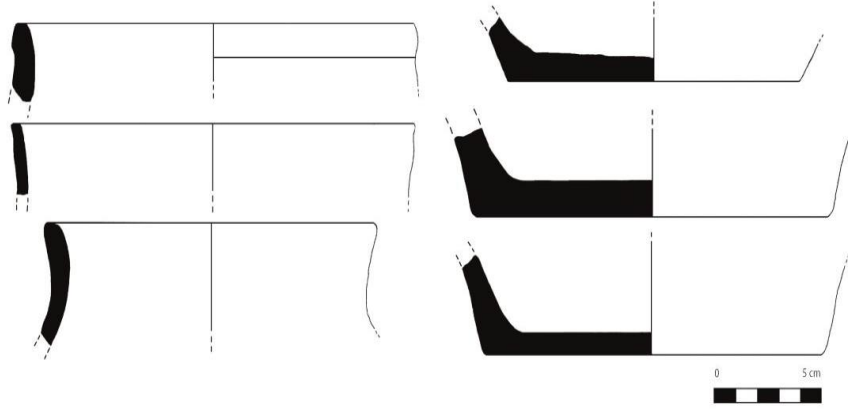
Çizim 2: Kapıkaya Kalesi I Keramik Çizimleri

Fotoğraf 5. Kapıkaya Kalesi II Genel Görünüm

Fotoğraf 6. Kapıkaya Kalesi II Yakından Görünüm

Çizim 4: Kapıkaya Kalesi II Keramik Çizimleri

Fotoğraf 7. Kapıkaya Kalesi II Keramik Buluntuları

Fotoğraf 8. Uzunkavak Kalesi Genel Görünümü

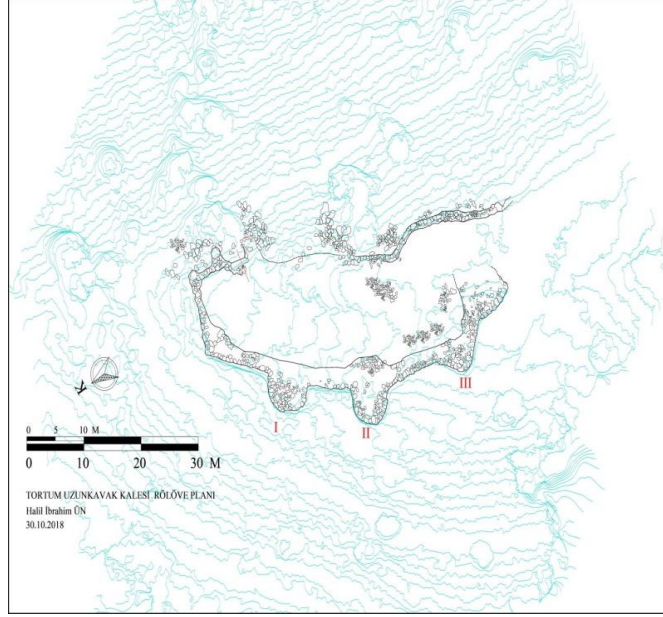
Fotoğraf 9. Uzunkavak Kalesi Kiklopik Teknikte Yapılmış Sur Duvarları

Fotoğraf 10. Uzunkavak Kalesi Sur Duvarları

Fotoğraf 11. Uzunkavak Kalesi Uydu Görüntüsü (HGM)

Çizim 5. Uzunkavak Kalesi Rölöve Plan (Ün, 2019)

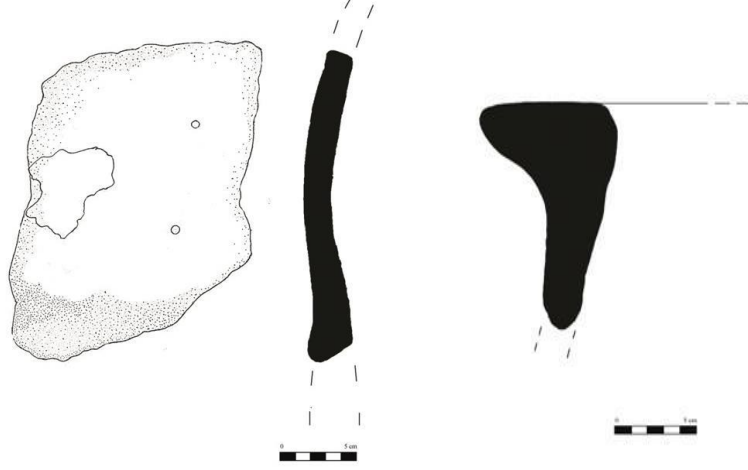
Fotoğraf 12: Kaledibi Hüyük Genel Görünüm

Fotoğraf 13: Kaledibi Höyük Kaçak Kazı İzleri

Fotoğraf 14. Kaledibi Höyük Keramik Buluntuları

Çizim 6: Kaledibi Höyük Keramik Çizimleri

Fotoğraf 15. Şenyurt Kalesi

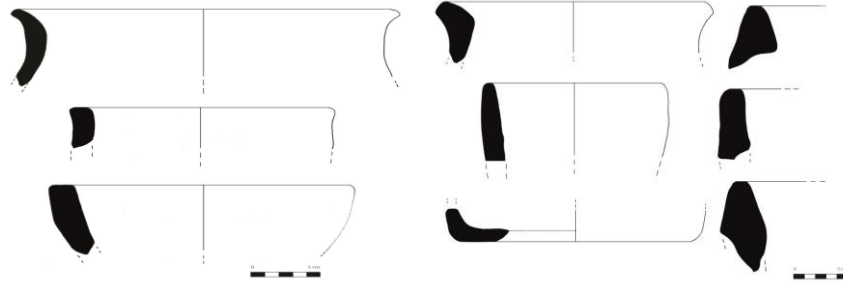
Fotoğraf 16: Şenyurt Kalesi Duvar Örgüsü

Fotoğraf 17. Şenyurt Kalesi Uydu Görüntüsü (HGM)

Fotoğraf 18. Şenyurt Kalesi Keramik Buluntuları

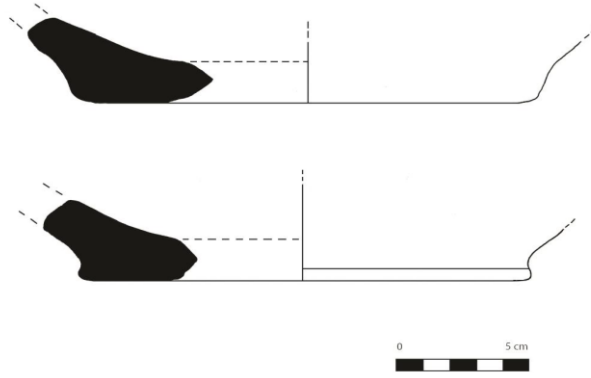
Çizim 7: Şenyurt Kalesi Keramik Çizimleri

Fotoğraf 19. Şenyurt Yerleşmesi

Fotoğraf 20. Şenyurt Yerleşmesi

Çizim 8. Şenyurt Yerleşmesi Keramik Çizimleri

Fotoğraf 21. Gugullar Höyük I

Fotoğraf 22. Gugullar Höyük II

Fotoğraf 23. Gugullar Höyük III

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Atatürk University Journal of Faculty of Letters
Sayı / Number 64, Haziran / June 2020, 441-467

ÇUVAŞ TÜRKÇESİ İLE TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE ORTAK KELİMELER
Common Words in Chuvash Turkish and Turkey Turkish

(Makale Geliş Tarihi: 20.04.2020 / Kabul Tarihi: 16.05.2020)

Süleyman EFENDİOĞLU*
Albina KIRAN**

Öz

Türkçenin en uzak ve en önemli lehçelerinden birisi olan Çuvaş Türkçesi, bugün Rusya Federasyonu içerisindeki Çuvaş Özerk Cumhuriyetinde (Çuvaşistan) yaşayan Çuvaş Türklerinin konuştuğu dildir. Çuvaşistan dışında Başkurdistan ile Tataristan Cumhuriyetlerinde ve Rusya'nın Saratov, Samara, Ulyansk, Orenburg, Tümen, Tobol bölgelerinde konuşulan Çuvaş Türkçesi, Türk Dilinin iki ana grubundan ("lir" / "şaz"), "lir" grubuna girmektedir ve Türkçe ile Moğolca arasında bir ara form özelliği de göstermektedir.

Türk Dilinin Oğuz, Kıpçak, Karluk veya Sibirya grubu lehçeleriyle Çuvaş Türkçesinin anlaşılabilirlik oranı düşük olduğundan bu lehçelerle aynı kökten gelip gelmediğini kanıtlamak uzun zaman almıştır. Buna rağmen Çuvaş Türkçesi, içinde barındırdığı söz varlığı, ses, şekil ve sözdizimi özellikleri ile Türk Dilinin bir kolu olduğunu bariz bir şekilde hissettirmektedir. Bu duruma bir dayanak oluşturmak adına

* Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü; *Prof. Dr., Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Contemporary Turkish Dialects and Literature*, sefendioglu@atauni.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2597-152X>.

** Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü; *Dr., Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Contemporary Turkish Dialects and Literature*, albina.kiran@atauni.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2854-7898>.

çalışmamızda Çuvaş Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasındaki ortak kelimeleri inceledik. Türkçenin yazılı metinlerle izlenemeyen tarihî dönemlerinde ana koldan ayrılmış olan Çuvaş Türkçesi, esasında Hun Türkçesinin batı kolundan yani eski Bulgar Türkçesinden doğmuştur ve bünyesinde pek çok arkaik özellikler barındırmaktadır. Makalenin sınırları Türkiye Türkçesi ile Çuvaş Türkçesi arasındaki kelime ortaklığını tespit etmeye yönelik olmasına rağmen yer yer diğer Türk lehçelerinden örnekler de sunularak söz konusu ortaklığın tüm Türk lehçelerine şümul olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çuvaş Türkçesi, Türkiye Türkçesi, Ortak Kelimeler, Kelime Ortaklığı.

Abstract

Chuvash Turkish, which is one of the most distant and most important dialects of Turkish, is the language spoken by the Chuvash Turks living in the Chuvash Autonomous Republic (Chuvashia) in the Russian Federation today. Chuvash Turkish, which is also the spoken language in Başkurdistan, Tatarstan Republic and Saratov, Samara, Ulyansk, Orenburg, Tumen and Tobol regions in Russia, belongs to the “lir” group (“lir” / “şaz”) from the two main groups of Turkish Language. And It also features an intermediate form between Turkish and Mongolian.

Since the Oğuz, Kipchak, Karluk or Siberian dialects and Chuvash Turkish have low comprehensibility. It has taken a long time to prove whether the Turkish language came from the same root as these dialects. Despite this, Chuvash Turkish clearly shows that it is a branch of Turkish Language with its vocabulary, voice, shape and syntax features. To prove this case scientifically, we analyzed the common words between Turkey and Chuvash Turkish. Chuvash Turkish, which was separated from the main branch in the historical periods of Turkish that cannot be observed with written texts, was originally born from the western branch of Hun Turkish (known as old Bulgarian Turkish) and it contains many archaic features. Although the main aim of the paper is to detect the common words between Turkey and Chuvash Turkish, we also try to show all Turkish dialects as including by providing same examples from other Turkish dialects.

Keywords: Chuvash Turkish, Turkey Turkish, Common Words, Word Association.

Giriş

Çuvaş Türkçesi, Rusya Federasyonu içerisindeki Çuvaş Özerk Cumhuriyetinde (Çuvaşistan) yaşayan Çuvaş Türklerinin konuştuğu bir dildir. Çuvaşistan dışında Başkurdistan, Tataristan Cumhuriyetlerinde ve Rusya'nın Saratov, Samara, Ulyansk, Orenburg, Tümen, Tobol bölgelerinde yaşayan Çuvaş Türkleri tarafından da konuşulmaktadır.

Türk dili, Türkçenin lehçelere ayrılmaya başladığı ilk dönemlerde (Hun Türkçesi Dönemi) öncelikle iki ana lehçeye ayrılmıştır. Birincisi Doğu Hun Türkçesi, Asya'daki Hun, Göktürk, Uygur, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Çağatay ve Oğuz lehçelerinin kökenini oluşturur. Çuvaş Türkçesi dışındaki tüm Türk lehçeleri bugün Doğu Hun Türkçesinden doğmuştur. Bu lehçeler "z Türkçesi" olarak da adlandırılmaktadır. İkincisi, Batı Hun Türkçesidir. Bu lehçe, MS. IV. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa'nın doğusuna yerleşen "Oğurlar" olarak da bilinen ve Batı Hun Federasyonu içinde yer alan Onogur, Saragur, Kutrigur, Bulgarlar ve Avarların diliydi. Batı Hun Türkçesi, yerini, X. yüzyılda bölgeye Kuman-Kıpçaklarının gelmesiyle, "z" Türkçesine bırakmıştır. Günümüzde bu bölgede Batı Hun Türkçesinin tek temsilcisi olarak Çuvaş Türkçesi bulunmaktadır. Çuvaş Türkçesi, diğer Türk lehçelerinin aksine "r" Türkçesi şeklinde gelişimini sürdürmüştür" (Akar, 2013: 69). Yani Çuvaş Türkçesi dışındaki bütün Türk lehçeleri bir (*z ve *ş) dili olan Ana Türkçeye (*tokuz "9", *kış "kış") gittiği halde, bir (*r ve *l) dili olan Çuvaş Türkçesi, (tühür "9", hıl "kış") yine bir (*r ve *l) dili olduğu anlaşılan Ana Çuvaşçaya ya da Ana Bulgarçaya (*toğur "9", *kıl "kış") gider. (Tekin, Ölmez, 2014: 11).

Bu bağlamda Çuvaş Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasındaki (*lir ~ *şaz) ses denliğini ortaya koyan örneklerden bazılarını aşağıda dikkatlere sunuyoruz:

"l" > "ş" veya "ş" > "l" değişimi¹

alık	T.T. eşik "eşik, kapı"
------	------------------------

¹ Ünlü Alman dilci W. Schott'un 19. yüzyılın ortalarında yayımladığı "*De Lingua Tschuwaschorum*" adlı çalışmasında, Türkçenin diğer bütün lehçelerindeki (z) ve (ş)'ye karşılık Çuvaşçada (r) ve (l) bulunduğunu söylemesiyle ortak Türkçenin (-z-) ve (-z) ünsüzlerine karşılık Çuvaşçada (-r-) ve (-r); (-ş-) ve (-ş) ünsüzlerine karşılık da (-l-) ve (-l) ünsüzlerinin kullanılması başlangıçtan beri dilcilerin dikkatini çekmiştir (Ersoy, 2008: 90). Büyük Macar dilcisi Zoltan Gombocz, Çuvaşça ile Ortak Türkçe arasındaki bu ses kurallarını kesin olarak tespit etmiş ve Çuvaşçada "z > r" (rotasizm) ve "ş > l" (lambdasizm) gelişmesinden söz etmiştir. Ramstedt ise 1922'de çıkan çalışmasında Çuvaşçanın durumu üzerinde dururken Gombocz'un bu yoldaki açıklamalarına karşı çıkarak gelişmenin "r > z" (zetasizm) ve "l > ş" (sigmatizm) doğrultusunu izlediğini ileri sürmüştür (Eren, 1999: 79). İşte o günden bugüne söz konusu ses değişiminin hangi yönde geliştiği ("l" > "ş" veya "ş" > "l"), ("r" > "z" veya "z" > "r") tartışma konusu olmaya devam etmiştir. Bugün ağırlıklı görüş ilk Türkçe dönemindeki sınırlı dil malzemesine dayanarak arkaik ses yapısının (*lir dili) olduğu yönündedir (Tekin, Ölmez, 2014: 11). Ancak dildeki en az çaba yasanmış dikkate aldığımızda doğal ses gelişimi; katıdan akıcıya, tonsuzdan tonluya doğru bir seyir izler (Gemalmaz, 1999: 8). Bu durumda (*şaz dili) şeklinin daha eskicil olduğu ve gelişimin ("ş" > "l"); ("z" > "r") biçiminde oluştuğu daha akla yatkın görünmektedir.

çul	T.T. taş “taş”
hıl	T.T. kış ”kış”
hıvel	T.T. güneş “güneş”
ilt-	T.T. işit- “işit-”
kımıl	T.T. gümüş “gümüş”
pillik	T.T. beş(lik) “beş”
şil	T.T. dış “dış”
şitmıl	T.T. yetmiş “yetmiş”
şul	T.T. yaş “yaş”
tılık	T.T. düş “düş, rüya”
tul	T.T dış “dış”
tul-	T.T. taş- “taş-”
utmıl	T.T. altmış “altmış”

“r” > “z” veya “z” > “r” değişimi

çır	T.T. diz “diz”
epir	T.T. biz “biz”
esir	T.T. siz “siz”
hır	T.T. kız “kız”
hır-	T.T. kız- “kız-”
hırlı	T.T. kızıl, kırmızı “kızıl, kırmızı”
hur	T.T. kaz “kaz”
hur-	T.T. koy- “koy-” (*kod- > koz- > koy-)
huran	T.T. kazan “kazan”
ir-	T.T. ez- “ez-”
ımır	T.T. omuz “omuz”
kıkır	T.T. göğüs “göğüs” < göküz
kıntır	T.T. gündüz “gündüz”
kır	T.T. güz “güz”
kıvar	T.T. köz “köz”
pir	T.T. bez “bez”
pır	T.T. buz “buz”
pıru	T.T. buzağı “buzağı”

sakkır	T.T. sekiz “sekiz”
samır	T.T. semiz, şişman “semiz, şişman”
suhır	T.T. sakız “sakız”
sur-	T.T. siz- “siz-”
şır-	T.T. yaz- “yaz-”
şiltır	T.T. yıldız “yıldız”
şır	T.T. yüz “yüz”
şiri(k)	T.T. yüzük “yüzük”
tir-	T.T. diz- “diz-”
tıhhır	T.T. dokuz “dokuz”
tiris	T.T. tezek “tezek, gübre”
tıvar	T.T. tuz “tuz”
tıkır	T.T. dikiz, ayna “dikiz, ayna”
ura	T.T. ayak “ayak” (*adak > azak > ayak)
vıkir	T.T. öküz “öküz”
vıtır	T.T. otuz “otuz”
yıkır	T.T. ikiz “ikiz”

Türk lehçelerinin Oğuz, Kıpçak, Karluk ve Sibiry grubu dilleriyle Çuvaş Türkçesinin anlaşılabilirlik oranı düşük olduğundan bu lehçelerle aynı kökten gelip gelmediğini kanıtlamak uzun zaman almıştır. Tatar, Başkurt ve Çuvaş Türklerinin tarihinde önemli rol oynayan İdil Bulgarlarının dil özelliklerinin izlerini bugün sadece Çuvaş Türkçesinde bulmak mümkündür.

Türkçenin yazılı metinlerle izlenemeyen tarihî dönemlerinde ana koldan ayrılmış olan Çuvaş Türkçesi, lehçe tasniflerinde bugün Türkçenin en uzak lehçesi kabul edilmektedir. Ayrıca Çuvaş Türkçesi; Türkçe ile Moğolca, Mançu, Tunguzca ve Fin-Ugor dilleri arasında bir ara dil özelliği göstererek Ural-Altay dil birliği tezine de ışık tutmaktadır.² Bu sebeple Türkiye Türkçesiyle Çuvaş Türkçesi arasındaki kelime ortaklığı özel bir önem arz etmekte, Türkçenin lehçeleriyle beraber aslında tek bir dil olduğunu kanıtlamanın yanında Ural-Altay Dil Ailesi görüşünü de desteklemektedir.

Çuvaş Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasındaki kelime ortaklığının daha çok organ adları, akrabalık adları, zamirler ve sayılar gibi temel söz varlığına ait kelimelerde bulunduğu görülmektedir. Bu ortaklığın -yer yer, bazen daha çok- diğer Türk

² Moğol-Mançu-Tunguz dilleri ile Fin-Ugor dillerinin “lir” dili özelliği göstermesi ve bu açıdan Çuvaş Türkçesiyle benzer fonetik özellik arz etmeleri bunun göstergesidir. (bk. Bozkurt: 2012, 671; Eren: 1999, 88).

lehçelerinde de karşımıza çıkması, Çuvaş Türkçesinin diğer Türk lehçeleriyle (Karluk-Uygur-Kıpçak vb.) yakınlığının da kanıtıdır.

Çalışmamızda tespit ettiğimiz ortak kelimeleri aşağıda sınıflandırarak tablolar halinde dikkatlere sunacağız.

Sayı, organ ve akrabalık adları ile şahıs zamirleri, bilindiği üzere bir dilin mensup olduğu ailedeki diğer dil ve lehçelerle aynı kaynağa gittiğini göstermektedir. Aşağıda bu ortak adların yanı sıra tespit edebildiğimiz bazı fiillerin de Çuvaş Türkçesi ve Türkiye Türkçesi arasındaki benzerliklerini incelemeye çalıştık. Söz konusu ortak kelimelerin bazıları hemen fark edilmekte bazıları ise önemli fonetik değişiklikler barındırdığından belli ses denklikleriyle çözümlenebilmektedir.³

Ortak Şahıs Zamirleri

Şahıs zamirleri (kişi adları), varlıkları kişi olarak temsil eden ve kişi adlarının yerine geçen zamirlerdir. “*Bütün varlıklar, teklik ve çokluk biçimleri ile üç şahısta toplanır. Bunlardan birincisi konuşan veya konuşanlar: ben, biz; ikincisi kendisine söz söylenen veya söylenenler: sen, siz; üçüncüsü de sözü edilen şahıs, nesne veya şahısları ve nesnelere karşılıyan o, onlar’dır*” (Korkmaz, 2017a: 391). Şahıs zamirleri diller arasındaki akrabalığın ispatında kullanılan en önemli temel kelimelerden kabul edilmektedir.

Çuvaş Türkçesinde şahıs zamirleri aşağıdaki gibidir:

Teklik		Çokluk	
ep / epĭ	ben “ben”	epir	biz “biz”
es / esĭ	sen “sen”	esir	siz “siz”
vĭl	o “o”	vĭsem	onlar “onlar”

İlk Türkçe döneminde çokluk bildiren “r”; Çuvaş Türkçesinde birinci ve ikinci çokluk şahıslarda korunmaktadır.

Buradaki kelime ortaklığı bariz bir şekilde ortadayken Rus dilci Pavlov’un, Çuvaş Türkçesindeki *epĭ* “ben”, *esĭ* “sen”, *vĭl* “o” şahıs zamirlerini Türk lehçeleri ve Moğolca ile karşılaştırarak aralarında benzerliğin olmadığını belirtmesi oldukça manidardır (bk. Pavlov, 1965: 185).

Pavlov’un bu görüşüne karşın Türk lehçeleri ile Moğolca arasındaki şahıs zamiri benzerliği aşağıdaki tabloda açıkça görülmektedir (Ersoy, 2010: 275):

	Teklik	Teklik	Teklik	Çokluk	Çokluk	Çokluk
	1. Şahıs	2. Şahıs	3. Şahıs	1. Şahıs	2. Şahıs	3. Şahıs

³ Çuvaş Türkçesi ile diğer Türk lehçelerindeki ortak kelimeler irdelendiğinde şu ses değişimlerine dikkat edilmelidir: (z ~ r); (ş ~ l); (ş ~ s); (d ~ r); (y ~ s); (ç ~ s); (t ~ ç); (ø- ~ y-); (ø- ~ v-). (bk. Tekin, Ölmez, 2014: 64).

E.T.	ben / men min	sen	ol	biz	siz	olar
K.M.	bi	çi	i	bida / ba	ta	a
Ç.M.	bi	çi	ter	bid nar	ta nar	ted nar
Çuv.T.	ep / epĭ	es / esĭ	vĭl	epir	esir	vĭsem
T.T.	“ben”	“sen”	“o”	“biz”	“siz”	“onlar”

Şahıs zamirlerinin haricinde diğer zamir türlerinde de ortaklığa rastlanmaktadır:

İşaret Zamiri	ku	bu “bu”
	şak / şav	şu “şu”
Soru Zamiri	kam	kim “kim”
	mĭn	ne “ne”

Ortak Sayı Adları

Varlıkları saymaya, sayımını yapmaya, nesnelere sınıflandırmaya, nicelikleri ölçmeye, karşılaştırmaya yarayan kavram; sayma ve ölçme sonunda varılan niceliği belirten söz, şeklinde tanımlanabilecek sayılar, genelde isimlerin önünde kullanılarak sıfat görevinde karşımıza çıkarlar. “*Varlıkları; sayı, sıra, topluluk vb. yönlerinden belirten kelimelere sayı sıfatları diyoruz*” (Banguoğlu, 2015: 353). “*Sayı sıfatları, nesnelere sayı bakımından ya yalnız adet olarak, ya dereceli olarak, ya bölük bölük, ya parça halinde veya topluluk şeklinde belirtirler*” (Ergin, 2013: 249). Sayılar da zamirler gibi dillerin temel söz varlığı içinde değerlendirilmekte ve sayı adları arasındaki benzerlikler dil akrabalığı tayininde büyük önem arz etmektedir (Doerfer, 1983: s. 1).

Çuvaş Türkçesinde sayı adları sıfat tamlaması oluştururken bazen bu sayılarda ünsüz ikizleşmesi görülmektedir. Bu durum birden ona kadar (10 dâhil) görülebilmektedir.

“*Türkçedeki ünsüz ikizleşmesi olayını pek çok halde sözcükte birincil ya da ikincil uzun bir ünlünün varlığı ile açıklamak olasıdır. Açık hecedeki uzun ünlünün çekici etkisi ile izleyen hecenin başındaki ünsüz ikizleşir. İkizleşme ile ilk hece kapalı hale gelir ve uzun ünlü kısılır. Başka bir deyişle ikizleşme (ünsüz uzaması) bir nevi karşılama (telâfi) uzamasıdır. Kaybolan ünlü uzunluğunun yerini ünsüz uzaması alır*” (Tekin, 1995: 148).

Çuvaş Türkçesindeki sayılar ve Türkiye Türkçesi karşılıkları:

1 (pĭr / pĭrre)	T.T. bir “bir”
2 (ikĭ / ikkĭ)	T.T. iki “iki”

3 (viş / viş / vişş)	T.T. üç “üç”
4 (tīvati / tīvattī)	T.T. dört “dört”
5 (pilīk / pillīk)	T.T. beş “beş ”
6 (ulti / ultti)	T.T. altı “altı”
7 (şiçi / şiççi)	T.T. yedi “yedi”
8 (sakīr / sakkīr)	T.T. sekiz “sekiz”
9 (tīhīr / tīhhīr)	T.T. dokuz “dokuz”
10 (vun / vunnī)	T.T. on “on”
20 (şirīm)	T.T. yirmi “yirmi”
30 (vītīr)	T.T. otuz “otuz”
40 (hīrīh)	T.T. kırk “kırk”
50 (allī)	T.T. elli “elli”
60 (utmīl)	T.T. altmış “altmış”
70 (şitmīl)	T.T. yetmiş “yetmiş”
80 (sakīr vunnī)	T.T. seksen “seksen”
90 (tīhīr vunnī)	T.T. doksan “doksan”
100 (şīr)	T.T. yüz “yüz”
1000 (pin)	T.T. bin “bin”

Ortak Akrabalık Adları

Kan bağı, evlilik yolu veya çeşitli birlikteliklerle insanoğlunun birbirine yakınlaşması, akrabalık kelimesiyle ifade edilmektedir. Zeynep Korkmaz, akrabalık adlarını “*bir toplumda aynı soydan geldiği kabul edilen veya birbirlerini soyca bağlı gören insanlar arasındaki akrabalık ilişkilerini gösteren adlandırmaların tümü*” şeklinde tarif etmektedir. (Korkmaz, 2017b: 69). Akrabalık adları konusunda Türkçe, diğer dillere oranla çok zengindir. Diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi Çuvaş Türkçesinde de akrabalık adları oldukça önemli ve çeşitlidir.

aça	T.T. çocuk “çocuk, küçük evlat”
anne	T.T. anne “anne”

appa	T.T. abla “abla”
ar	T.T. er “erkek, er”
arım, hırarım	T.T. kadın “kadın, hatun, hanım”
atte	T.T. ata “ata, baba”
hır	T.T. kız “kız, kız evlat”
ıvıl	T.T. oğul “oğul, erkek evlat” Tat.T. ul “oğul”
inke	T.T. yenge “yenge” Tat.T. jingi “yenge”
ıru	T.T. uruk “soy, sülale, uruk” Uyg.T. uruk “aile, nesil”
kürşı	T.T. komşu “komşu” Tat. T. kürşe “komşu”
pepke	T.T. bebek “bebek”
şillim	Kaz. T. sinli “küçük kız kardeş”
şın	T.T. kişi “kişi, şahıs”
tus	T.T. dost “dost, arkadaş” Kaz.T. dos “dost” Tat.T dus “dost”
upışka	E.T. abuška “koca karı, nine, yaşlı”
yultaş	T.T. yoldaş “arkadaş” Tat.T. yuldaş “yoldaş”
yıkir	T.T. ikiz “ikiz” Tat.T. igez “ikiz”
yıkıt	T.T. yiğit “yiğit, delikanlı” Kaz. T. jigit “yiğit, delikanlı” Tat.T. yigit “yiğit, delikanlı”

Ortak Organ Adları

Organ adları, insanoğlunun kendini yani uzuvlarını tanıma ihtiyacıyla birlikte ortaya çıkmıştır diyebiliriz. Dolayısıyla organ adları dillerin ilk oluşum devrelerine dayanır ve bütün dillerde en temel kelimeler olarak kabul görür. Çuvaş Türkçesindeki organ adları, aşağıda görüleceği üzere Türkiye Türkçesiyle ve diğer Türk lehçeleriyle büyük oranda örtüşmektedir. Farklılıklar, Çuvaş Türkçesine ait ses özelliklerine dayanmaktadır.

al / alı	T.T. el “el”
çılhe	T.T. dil “dil, tatma organı”
çire	T.T. yürek “kalp, yürek” Kır.T. çürök “yürek”
çirne	T.T. tırnak “tırnak”
hırım	T.T. karın “karın, bağır”
hılha	T.T. kulak “kulak” Kaz. T. kulak “kulak”
hul	T.T. kol “kol” Kaz.T. kol “kol”
hüre	T.T. kuyruk “kuyruk”
hıv	T.T. koyun “koyun, göğüs, bağır”
ıvış	T.T. avuç “avuç, aya” Tat.T. uç “avuç”
ınse	T.T. ense “ense”
kıvapa	T.T. göbek “göbek bağı” Kaz.T. kindik “göbek” Kır.T. kindik “göbek”
kuş	T.T. göz “göz” Kaz.T. köz “göz”
şamka	Kaz.T. manday “alın” Özb.T. manglay “alın” Tat.T. mangay “alın”
mıy	T.T. boyun “boyun” Tat.T. muyın “boyun”
pır	T.T. boğaz “boğaz”
pıt	T.T. bet “bet, yüz”
puş	T.T. baş “baş”

	Kaz.T. bas “baş”
pü	T.T. boy “boy, endam”
sın	Kaz.T. sın “yüz, çehre”
suhal	T.T. sakal “sakal”
şil	T.T. diş “diş”
şimî	T.T. sınık “kırık, çıkık, (kemik için)” Az.T. sümük “kemik” E.T. sünük “kemik” Kaz.T. süyek “kemik”
şinîr	T.T. sinir “sinir, damar”
şivar	T.T. ağız “ağız” Kaz. T. avız “ağız”
şüş	T.T. saç “saç” Kaz.T. şaş “saç” Kır.T. çaç “saç”
talak	T.T. dalak “dalak”
tımar	T.T. damar “damar, kök” Kaz.T. tamar “damar, kök”
tîk	T.T. tüy “tüy, kıl”
tir	T.T. deri “deri”
tuta	T.T. dudak “dudak”
ura	T.T. ayak “ayak”

Ortak Giysi (Kıyafet) Adları

İnsanoğlu giyinme ihtiyacıyla beraber giysi (kıyafet) adlarını da türetmeye başlamıştır. Bu sebeple giyecekleri adlandırmak insanoğlu için hayatın en önemli gereksinimlerinden olmuştur denilebilir. Gerek Türkiye Türkçesinde gerek Çuvaş Türkçesinde kıyafet adları, bazen öz Türkçe kelimelerden oluşurken bazen de yabancı dillerden alıntı (ödünc) kelime şeklinde karşımıza çıkar. Aşağıda tespit ettiğimiz Türkçe kökenli ortak kıyafet adlarını verdik.

atî	T.T. etik “bot, köylü çizmesi” (ağz.) Kır.T. etik “bot, çizme” Kaz.T. itik “bot, çizme”
kîpe	T.T. kepe “ceket, elbise” (ağz.)

	E.T. kübe “elbise”
kırık	T.T. kürk “kürk”
şanı	T.T. yen “yen” Alt.T. yän “yen, kol”
şuha	T.T. yaka “yaka”
yım	T.T. don “don” E.T. öm/üm “elbise, don”

Ortak Yiyecek ve İçecek Adları

İnsanoğlunun yeme içme alışkanlığını, kültürünü genelde yaşadığı coğrafya belirlemektedir. Zaman içerisinde bu kültür diğer kültürlerden etkilenerek değişebilmektedir. Dolayısıyla yiyecek ve içecek adlarını belirleyen kelimeler arasında alıntı (ödünc) kelimeler de büyük bir yer tutmaktadır. Çuvaş Türkçesinde Türkçenin yanında Rusça yiyecek-içecek adları da mevcuttur. Türkçe asıllı yiyecek ve içecek adlarındaki ortaklık ise dikkat çekici orandadır.

aş	T.T. aş “yemek”
işim	T.T. üzüm “üzüm”
kimis	T.T. kımız “kımız”
pıl	T.T. bal “bal”
pulı	T.T. balık “balık”
sıra	T.T. şıra “mayalı su” Alt.T. sıra “bira”
suhan	T.T. soğan “soğan”
sılı	T.T. yulaf “yulaf” Alt.T. sula “yulaf” Tat.T. solı “yulaf” Kır.T. sulu “yulaf”
sıt	T.T. süt “süt”
şiv	T.T. su “su”
şimarta	T.T. yumurta “yumurta”
şimiş	T.T. yemiş “yemiş, meyve”
şu	T.T. yağ “yağ” Alt.T. yuu “yağ” Kaz.T. jav “yağ”
tiri	T.T. darı “darı, buğday tanesi”

ulma	T.T. elma “elma” Kaz. T. alma “elma”
urpa	T.T. arpa “arpa”
urük	T.T. erik “erik”
uyran	T.T. ayran “ayran”

Ortak Araç-Gereç Adları

İnsanoğlunun ilk günden beri hayatını idame ettirebilmek için ihtiyaç duyduğu zaruri araç gereç türünden nesnelere isimleri temel kelimeler arasında kabul edilmektedir. Çuvaş Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasında tespit ettiğimiz ortak araç-gereç adlarını aşağıda dikkatlere sunuyoruz.

alİK	T.T. eşik “eşik, kapı eşiği” Kaz.T. esik “eşik, kapı” Tat.T. işek “kapı”
hulkan	T.T. kalkan “kalkan, korumalık”
İltİN	T.T. altın “altın” Az.T. altun “altın”
kaşİK	T.T. kaşık “kaşık”
kaşta	Kaz.T. kiştä “tünek, kiriş”
kİmİL	T.T. gümüş “gümüş” Kaz.T. kÜmis “gümüş”
kİvar	T.T. köz “köz, ateş közü”
kupİs	T.T. kopuz “kopuz”
kurka	E.T. körkä “kâse, tas, kepeç”
mİnter	T.T. minder “minder, yastık”
pİlev	T.T. bileği “bileği”
pİrİh	T.T. boru “boru”
purtİ	T.T. balta “balta”
savİt	Kaz.T. savut “kap kacak” Tat.T. savıt “kap kacak”
şİp	T.T. ip “ip, urgan”
şİpİR	T.T. süpürge “süpürge” Tat.T. seperge “süpürge”
şİrİ	T.T. yüzük “yüzük”

şurt	T.T. yurt “yurt, ev”
vuçah	T.T. ocak “ocak”
timir	T.T. demir “demir” Kaz.T. temir “demir”
tuya	E.T. taya “baston”

Ortak Hayvan Adları

Hayvancılık, insanoğlu için ilk mesleklerdendir. Eskiden göçebe hayatı yaşayan Türkler için de hayvancılık ve hayvan adları önemli rol oynamıştır. Tarih boyunca yaşanılmış olaylar ve göçler dili etkilemiştir. Bu durum hayvan adlarına da yansımıştır. Çuvaş Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde tespit ettiğimiz ortak hayvan adları aşağıda verilmiştir.

akış	T.T. kuğu “kuğu” Baş.T. akkoş “kuğu” Tat.T. akkoş “kuğu”
arıslan	T.T. arslan “aslan” Baş.T. arıslan “aslan”
aşak	T.T. eşek “eşek”
bars	T.T. pars “pars, leopar”
çih	T.T. tavuk “tavuk”
hurt	T.T. kurt (böcek) “böcek, kurt”
iyir	T.T. aygır “aygır, damızlık at”
ine	T.T. inek “inek”
kısre	T.T. kısrak “kısrak, dişi tay”
kurak	T.T. karga “karga, kuzgun”
pıru	T.T. buzağı “buzağı”
pıyü	T.T. bit “bit, böcek”
pulı	T.T. balık “balık”
putek	T.T. kuzu “kuzu” Tat.T. beti “kuzu” Kır.T. boydak “kuzu”
şina	T.T. sinek “sinek, böcek”
tıve	T.T. deve “deve”
upa	E.T. aba “ayı”

	T.T. ayı “ayı”
tırna	T.T. turna “turna, turna kuşu”
vîkîr	T.T. öküz “öküz”
yıt / yitî	T.T. it “it, köpek”

Ortak Sıfatlar ve Renkler

Varlıkların hususiyetlerini bildiren kelimeler olarak sıfatlar ve renk adları, bütün dillerde en kadim sözcük türlerinden kabul edilmektedirler. Zeynep Korkmaz, sıfatları “*somut ve soyut kavramları niteleme, belirtme, yer gösterme, sayı gösterme, sorma gibi çeşitli yönlerden vasıflandıran, sınırlayan kelime türüdür*” şeklinde açıklamıştır (Korkmaz, 2017b: 210). İki lehçe arasında ortak sıfatların ve renk adlarının varlığı dikkat çekmektedir.

çakîr	T.T. çakır “çakır, açık mavi” Tat.T. çağır “çakır”
çiper	Alt.T. çäbär “güzel”
çuhîñ	E.T. çıgan/çığay “fakir, yoksul”
hulîñ	T.T. kalın “kalın”
hura	T.T. kara “kara, siyah”
hîrîk	T.T. kuru “kuru”
hîrlî	T.T. kırmızı, kızıl “kırmızı” Tat.T. kızıl “kırmızı”
ırî	T.T. iyi “iyi” E.T. edgü / ezgü “iyi”
îşî	T.T. sıcak “sıcak, ısı”
kîşîñ	T.T. küçük “küçük, ufak, mini”
kîvak	T.T. gök “gök rengi, mavi” Kaz.T. kök “mavi” Tat.T. kük “mavi”
pîsîk	T.T. büyük “büyük”
pîtîm	T.T. bütün “bütün, tam”
sarî	T.T. sarı “sarı”
sivî	T.T. soğuk “soğuk”

tutlî	T.T. tatlı “tatlı, lezzetli”
usal	Kaz.T. usal “kötü kalpli”
vak	T.T. ufak “ufak, küçük”
vîrîm	T.T. uzun “uzun”
şîni	T.T. yeni “yeni”
tulli	T.T. dolu “dolu”
yapîh	T.T. yaplak “korkak, kötü” (ağz.) E.T. yablak “kötü, fena”
yeşîl	T.T. yeşil “yeşil”
yîkîz	T.T. ikiz “ikiz, ikiye ayrılmış, çatal”

Ortak Soyut Adlar

Tahsin Banguoğlu, soyut isimleri “*yalın adlar*” terimiyle ifade etmektedir. “*Adların birtakımı ise maddî varlıklara, nesnelere değil, vasıflara, manevî kavramlara ad olurlar. Bunlara da yalın adlar (nom abstract) adını veririz*” (Banguoğlu, 2015; 319). “*Soyut adlar, görünürde madde olarak var olmayan, duyu organlarımızla kavranamayan, ancak zihnimizde ve tasavvurumuzda var olan kavramlara ve niteliklere karşılık olan adlardır*” (Korkmaz, 2017a: 229). Dillerde soyut adların varlığı ve oranı dilin gelişmişlik göstergesi olarak da kabul edilmektedir. Soyut ad olarak tespit ettiğimiz ortak kelimler aşağıda sıralanmıştır.

as	T.T. us “akıl, hafıza”
çîn	T.T. çın “doğru, gerçek”
	Kaz.T. şın “gerçek”
	Tat.T. çın “gerçek”
irîk	T.T. erk “güç, kudret, özgürlük”
	Kır.T. erik “güç, özgürlük”
	Tat.T. irek “özgür”
îş	T.T. iç “iç, maneviyat”
îşî	T.T. ılık “ılık, ılıman”
kanaş	T.T. keneş “danışma, tavsiye, meclis”
	Kaz.T. keneş “danışma, tavsiye”
	Tat.T. kineş “danışma”
kîmîl	T.T. gönül “gönül”

	Kaz.T. könül “gönül”
salhu	Tat.T. sağış “hüzün” Kaz.T. sağış “özlem, hüzün”
sıltav	Kaz.T. sıltav “sebeup, neden” Tat.T. sıltav “sebeup, neden”
sıpay	Kaz.T. sıpay “alçak gönüllülük”
sum	T.T. saygı “saygı”
şuhış	T.T. sakış “düşünce, fikir” Kaz.T. saqış “düşünce, fikir”
tın	T.T. tin “ruh, bellek” Kaz.T. tın “nefes, bellek, hafıza”
ulıp	T.T. alp “alp, yiğit, kahraman”
usı	E.T. asığ “fayda, kâr, kazanç” T.T. assı “yarar, fayda, kazanç”
yıla	Baş.T. yola “gelenek” Tat.T. yola “gelenek”
yiniş	T.T. yanlış “yanlış, hata” Tat.T. yalgış “yanlış, hata, kusur”
şılıh	T.T. yazık “günah, hata” Kaz.T. yazık “günah, hata”

Diğer Ortak Adlar

Bu grupta, herhangi bir kategoriye ayıramadığımız genelde günlük hayatta sık kullanılan kelimeleri verdik.

ant	T.T. ant “ant, yemin”
çeçek	T.T. çiçek “çiçek” Tat.T. çeçek “çiçek”
çir	Kaz.T. çir “sivilce, hastalık”
çul	T.T. taş “taş” Kaz.T. taş “taş, kaya”
han	T.T. “han, kağan”
hına	T.T. konuk “konuk, misafir”
hıvel	T.T. güneş “güneş” Tat.T. koyaş “güneş”

hıyır	T.T. kum “kum”
hum	Alt.T. kom “dalga”
im	T.T. em “em, ilaç, deva, merhem”
ıyhı	T.T. uyku “uyku”
ış	T.T. iş “iş, vazife”
kaş	Kaz.T. keş “akşam” Tat.T. kiç “akşam”
kıl	T.T. kül “kül, toz”
kılte	Baş.T. költe “demet” Tat.T. kelte “demet”
kıper	T.T. köprü “köprü”
kipik	T.T. kabuk “kabuk, soyuntu”
kıpık	T.T. köpük “köpük”
kivı	Kaz.T. küy “ses, seda, melodi”
kun	T.T. gün “gün” Kaz. T. kün “gün”
mul	T.T. mal “mal, zenginlik” Az.T. mal “mal, varlık, zenginlik”
pıke	Tat.T. bike “dilber, zengin kadın”
pılıt	T.T. bulut “bulut”
pılı	T.T. bilgi “bilgi”
sas/sası	T.T. ses “ses, seda, ün”
sayra	T.T. seyrek “seyrek, az, nadir”
sımah	T.T. sav “söz, haber, atasözü” E.T. sab/sav “söz, sözcük”
sıvı	T.T. sav “söz, haber, atasözü” E.T. sab/sav “söz, haber, şiir”
şar	T.T. çeri “asker, ordu”
şil	T.T. yel “yel, rüzgâr”
şiltır	T.T. yıldız “yıldız”
şirle	T.T. gece “gece”
şırşı	T.T. sası “koku” Kaz.T. sası “koku”

şul	T.T. yol “yol”
şul	T.T. yıl “yıl, yaş, sene”
şumır	T.T. yağmur “yağmur”
şur	T.T. yaz “yaz, yaz mevsimi”
taphır	Kaz.T. tapkır “dönem, bölge”
tar	T.T. ter “ter”
turhan/tarhan	T.T. tarkan “tarkan, komutan, vezir”
tıman	T.T. duman “duman”
tinış	T.T. deniz “deniz” Kaz.T. teniz “deniz”
tıpra	T.T. toprak “toprak” Kaz.T. toprak “toprak”
tu	T.T. dağ “dağ” Kır. T. too “dağ” Alt.T. tuu “dağ”
tupan	T.T. taban “taban”
turı	T.T. tanrı “tanrı, ilah”
tuy	T.T. toy “toy, düğün” Kaz.T. toy “düğün, eğlence” Tat.T. tuy “toy, düğün”
tım	Kaz.T. tümgäk “çalı”
tırı	Kaz.T. tör “nakış”
tıs	T.T. tıs “renk” (ağz.) Kaz.T. tıs “renk” Tat.T. tös “renk”
utım	T.T. adım “adım”
uyıh	T.T. ay “ay, hilal”
vut	T.T. od “od, ateş, alev”
vırın	T.T. yer “yer, mekân” Kaz.T. orın “yer” Tat.T. urın “yer”
vırman	T.T. orman “orman”
vıyı	T.T. oyun “oyun”
vut	T.T. odun “odun”

vış	T.T. uç “uç, son”
yal	T.T. il “il, memleket”
yat	T.T. ad “ad, isim” Kaz.T. at “ad, isim”
yih	T.T. uruk “soy, sülale” Alt. T. uk “soy” Kır.T. uruk “soy”
yir	T.T. iz “iz, belirti”
yiva	T.T. yuva “yuva, ocak” Tat.T. oya “yuva”
yiviş	T.T. ağaç “ağaç, fidan”
yumah	Kaz.T. jumak “masal” Kır.T. comok “masal” Tat.T. cumak “bilmece”
yun	T.T. kan “kan” Kaz.T. kan “kan”
yuri	T.T. yır “yır, türkü” Kaz.T. jır “türkü, şarkı, şiir, destan”

Ortak Fiiller

Fiiller, hareket bildiren kelimelerdir. *“Fiiller, karşıladıkları hareketler ile zaman ve mekan kapsamı içinde, somut ve soyut nesne ve kavramlarla ilgili her türlü oluş, kılış, kılınış ve durumları bildirirler”* (Korkmaz, 2017a: 487). İş ve eylem bildiren kelimeler Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Çuvaş Türkçesinde de basit, türemiş ve birleşik fiil şeklinde dirler. Fiiller genelde başka dillerden alıntılanamadığı için verdiğimiz örneklerin tamamı öz Türkçe kelimelerdir. Aşağıda Çuvaş Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasında ortak olduğunu tespit ettiğimiz fiilleri sıralıyoruz:

an-	T.T. in- “in-”
avır-	T.T. eğir- “eğir-, döndür-”
avlan-	T.T. evlen- “evlen-”
hur-	T.T. koy- “koy-”
irih-	T.T. ürk- “ürk-, kork-”
iş-	T.T. yüz- “yüz-”
işle-	T.T. işle- çalış- “çalış-” Tat.T. işle- “çalış-”

kakır-	T.T. geğir- “geğir-”
kala-	T.T. söyle- “söyle-, de-”
kas-	T.T. kes- “kes-, boğazla-”
kil-	T.T. gel- “gel-” Kaz.T. kel- “gel-”
kul-	T.T. gül- “gül-” Kaz.T. kül- “gül-”
kur-	T.T. gör- “gör-” Kaz.T. kör- “gör-”
lar-	T.T. otur- “otur-”
par-	T.T. ver- “ver-” Kaz.T. ber- “ver-”
payla-	T.T. payla- “payla-”
pır-	T.T. var- “var-” Kaz.T. bar- “var-”
pıh-	T.T. bak- “bak-”
piş-	T.T. piş- “piş-”
pıl-	T.T. bil- “bil-”
pıt-	T.T. bit- “bit-”
pıv-	T.T. boğ- “boğ-”
pul-	T.T. ol- “ol-” Kaz.T. bol- “ol-”
pus-	T.T. bas- “bas-”
puşat-	T.T. boşalt- “boşalt-”
sar-	T.T. ser- “ser-, yay-”
sıh-	T.T. sok- “sok-, oy-, del-”
sır-	T.T. sür- “sür-”
sis-	T.T. sez- “sez- hisset-”
sut-	T.T. sat- “sat-”
süt-	T.T. sök- “sök-, çöz-”
sün-	T.T. sön- “sön-, din-”
şap-	T.T. çarp- “çarp-, vur-”
şıpış-	T.T. yapış- “yapış-, yanaş-”
şır-	T.T. yaz- “yaz-”

şirt-	T.T. ısır- “ısır-, dişle-”
şi-	T.T. ye- “ye-”
şil-	T.T. sil- “sil-, temizle-”
şit-	T.T. yut- “yut-”
şu-	T.T. yıka- “yıka-” Kaz.T. juv- “yıka-”
şula-	T.T. yala- “yala-”
şun-	T.T. yan- “yan-”
şüre-	T.T. yürü- “yürü-”
tap-	T.T. tep- “tep-, it-, vur-”
te-	T.T. de- “de-” Kaz.T. te- “de-”
tir-	T.T. dur- “dur-” Kaz.T. tur- “dur-”
tuy-	T.T. duy- “duy-, işit-”
ulta-	T.T. aldat- “aldat-”
uş-	T.T. aç- “aç-” Kaz.T. aş- “aç-”
uşil-	T.T. açıl- “açıl-”
üs-	Kaz.T. ös- “büyü-”
üsir-	T.T. öksür- “öksür-, tıksır-”
vil-	T.T. öl- “öl-”
viler-	T.T. öldür- “öldür-”
viren-	T.T. öğren- “öğren-” Kaz.T. üyren- “öğren-”
vış-	T.T. uç- “uç-”
yeşer-	T.T. yeşer- “yeşer-”
yuh-	T.T. ak- “ak-”

Sonuç

Türk Dilinin iki ana grubundan (“lir” / “şaz”), “lir” grubuna girmekte olan Çuvaş Türkçesi, Hun Türkçesinin batı kolundan yani eski Bulgar Türkçesinden doğmuştur ve bünyesinde pek çok arkaik özellikler barındırmaktadır. Türkçenin ana

gruptan ayrılan ilk lehçesi olması hasebiyle Çuvaş Türkçesi bugün Türkiye Türkçesinin en uzak lehçesi kabul edilmektedir ve Türkiye Türkçesiyle arasında anlaşılabilirlik oranının %0'a yakın olduğu iddia edilmektedir. Buna rağmen Çuvaş Türkçesi, içinde barındırdığı söz varlığı, ses, şekil ve sözdizimi özellikleri ile pek çok açıdan hem Türkiye Türkçesiyle hem de diğer Türk lehçeleriyle büyük ölçüde örtüşmektedir. Buna dayanak olarak çalışmamızda Çuvaş Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasındaki ortak kelimeleri inceledik. Makalenin sınırları Türkiye Türkçesi ile Çuvaş Türkçesi arasındaki kelime ortaklığını tespit etmeye yönelik olmasına rağmen yer yer diğer Türk lehçelerinden örnekler de sunularak söz konusu ortaklığın tüm Türk lehçelerine şümul olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Tespit ettiğimiz kelimeler esasında daha önce değişik çalışmalarda başka bilim insanları tarafından da çoğu kez ortaya konulmuştur. Ancak biz kendi taramalarımızla yeniden derli toplu ve daha anlaşılır bir ortak kelime listesi sunmaya çalıştık. Burada verdiğimiz kelimeler daha çok Türkçenin temel söz varlığına ait kelimelerdir ve elbette iki lehçe arasındaki ortak kelimelerin tamamını ortaya çıkarmış değildir. Yapılacak daha kapsamlı araştırmalarla özellikle Anadolu ağızları, tarihî lehçeler ve diğer yaşayan lehçeler için içine katılarak burada tespit edilen kelimelerin belki onlarca katına daha ulaşılacaktır. Ancak ortak kelimeler tespit edilirken Çuvaş Türkçesinin Türk dilinin (*lir) kolundan geldiği unutulmamalı ve şu seslik ölçütlere (z ~ r); (ş ~ l); (ş ~ s); (d ~ r); (y ~ s); (ç ~ s); (t ~ ç); (ø- ~ y-); (ø- ~ v-) her zaman dikkat edilmelidir. Kanaatimizce Çuvaş Türkçesi, bu seslik ölçütlerle Türk dili ve diğer Altay, Fin-Ugor dilleri arasında bağlantı bir ara dil haline gelmektedir ve “Ural-Altay Dil Ailesi” tezine de ışık tutmaktadır.

Tespit edilen ortak kelimelerin sayısal dökümü:

Ortak Şahıs Zamirleri	10
Ortak Sayı Adları	20
Ortak Akrabalık Adları	20
Ortak Organ Adları	33
Ortak Giysi (Kıyafet) Adları	6
Ortak Yiyecek ve İçecek Adları	18
Ortak Araç-Gereç Adları	21
Ortak Hayvan Adları	20
Ortak Sıfatlar ve Renkler	24
Ortak Soyut Adlar	18
Diğer Ortak Adlar	67
Ortak Fiiller	58
Toplam Kelime Sayısı	315

Kısaltmalar ve İşaretler:

Alt.T.	Altay Türkçesi
Az.T.	Azerbaycan Türkçesi
Baş.T.	Başkurt Türkçesi
E.T.	Eski Türkçe
Ç.M.	Çağdaş Moğolca
Ç.T.	Çuvaş Türkçesi
Çuv.T.	Çuvaş Türkçesi
Kaz.T.	Kazak Türkçesi
Kır.T.	Kırgız Türkçesi
K.M.	Klasik Moğolca
Öz.T.	Özbek Türkçesi
Tat.T.	Tatar Türkçesi
T.T.	Türkiye Türkçesi
Uyg.T.	Uygur Türkçesi
ağz.	Halk Ağzında
İ ĩ	(a-ı arası ses)
İ ĩ	(e-i arası ses)
Ş ş	(ç-ş arası ses)

Kaynakça

- Akar, Ali (2013). *Türk Dili Tarihi*. Ankara: Ötüken Yayınları.
- Banguoğlu, Tahsin (2015). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bayram, Bülent (2007). *Çuvaş Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlük*. Konya: Tablet Yayınları.
- Bozkurt, Fuat (2012). *Türklerin Dili*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Çağbayır, Yaşar. (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük*. 5 Cilt. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Doerfer, Gerhard (1981). "The Conditions for Proving the Genetic Relationship of Languages". *The Bulletin of the International Institute for Linguistic Sciences Kyoto Sangyo University*. Vol. 2, No: 4/September. Kyoto: Kyoto Sangyo University Publication.

- Doerfer, Gerhard (1983). “Temel Sözcükler ve Altay Dilleri Sorunu”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, S.: [1983] 1980-1981, C.: 28-29, s.1-16.
- Durmuş, Oğuzhan (2009). *Çuvaşçanın Şekil Bilgisi*. (Doktora Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Levent Doğan). Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı.
- Ercilasun, Ahmet Bican (2015). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, Ahmet Bican vd. (1991). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, 2 Cilt*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Eren, Hasan (1999). “Rotasizm ve Lambdasizm mi, Yoksa Zetasizm ve Sigmatizm mi?”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*. Sayı: 42, 1999/I-II, s. 79-88. Ankara: TDK Yayınları.
- Ergin, Muharrem (2013). *Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri İçin Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınevi.
- Ersoy, Feyzi (2008). *Türk-Moğol Dil İlişkisi ve Çuvaşça*. (Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı.
- Ersoy, Feyzi (2010). *Çuvaş Türkçesi Grameri*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Fedotov, Mihail (1996). *Etimologičeskiy Slovar Çuvaşskogo Yazıka* (Çuvaşça Etimolojik Sözlük). Çeboksarı: Çuvaşskiy Gosudarstvenniy Institut Gumanitar-nih Nauk.
- Ganiyev, Fuat (1998). *Türkçe-Tatarca Sözlük*. Kazan-Moskova: İnsan Yayınevi.
- Gemalmaz, Efrasiyap (1982). *Standart Türkiye Türkçesi (STT)'nin Formanlarının Enformatif Değerleri ve Bu Değerlerin İhtiyaç Halinde Bu Dilin Gelişimine Muhtemel Etkileri*. Erzurum.
- Gemalmaz, Efrasiyap (1999). “Türkiye Türkçesinde Ses Olayları”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 13, s. 1-27.
- Kıran, Albina (2019). *Çuvaş Türkçesinde İsim ve İsim Çekimi (Çuvaş Türkçesi-Türkiye Türkçesi Karşılaştırmalı)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Süleyman Efendioğlu). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı.
- Korkmaz, Zeynep (2017a). *Türkiye Türkçesi Grameri, Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Korkmaz, Zeynep (2017b). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kudryavtseva, Elena (2002). *Çuvaşça ve Türkiye Türkçesindeki Ortak Kelimeler ve Yapılar*. (Yüksek Lisans Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pavlov, İ. P (1965). *Halhi Çıvaş Literatura Çilhi*. (Çağdaş Çuvaş Edebiyatının Dili). Şupaşkar: Çıvaş ASSR Kİneke İzdatelstvi.
- Skvortsov, M. (1985). *Çıvaşla-Vırışla Slovar* (Çuvaşça Rusça Sözlük). Moskova: Russkiy Yazık.
- Tekin, Talat (1995). *Türk Dillerinde Birinci Uzun Ünlüler*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Tekin, Talat; Ölmez, Mehmet (2014). *Türk Dilleri -Giriş-*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Temir, Ahmet. (1992). “Ural Altay Dilleri Teorisi”, *Türk Dünyası El Kitabı*, Cilt: 2, Ankara: TKAE Yayınları.
- Toktar, Soner (2017). *Türkçe Sözlük'te Kıyafet Adları* (Yüksek Lisans Tezi). Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türkçe Sözlük*. (2011). Ankara: TDK Yayınları, 11. Baskı.
- Yıldız, Hüseyin (2012).“Türkiye Türkçesi Ağızlarında Zetasizm/Rotasizm Meselesinin İzleri”. *Gazi Üniversitesi Türkiyat Dergisi*. Sayı: 10/Bahar, s.263-323. Ankara.
- Yılmaz, Ceylan Emine (1997). *Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Yılmazkaya, Elçin (2016). *Türk Dilbiliminde Çuvaşçanın Yeri*. (Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Emine Yılmaz). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı.

Taranan Kaynaklar

- Artemyev, Aleksandr (2012). *Salampi (Salampi)*. Şupaşkar: Çıvaş Kİneke İzdatelstvi.
- İşentey, Nikolay (2013). *Tasatu Sassi (Temizleme Sesi)*. Şupaşkar: Çıvaş Kİneke İzdatelstvi.
- Kabakov, Gennadiy (2004). *Şançık Pıtmen (Umut Tükenmemiş)*. Şupaşkar: Çıvaş Kİneke İzdatelstvi.

Kazanov, Arkadiy (2016). *Şiňi Tussem (Yeni Dostlar)*. Şupaşkar: Çıvaş Kineke İzdatelstvi.

Pavlov, Sergey (2015). *Sulınçik (Sapma)*. Şupaşkar: Çıvaş Kineke İzdatelstvi.

Taravat, Valentina (2016). *Ayakri Sası (Uzaktaki Ses)*. Şupaşkar: Çıvaş Kineke İzdatelstvi.

Yuhma, Mişşi (2003). *Kuprat Patşa (Padişah Kubrat)*. Şupaşkar. Çıvaş Kineke İzdatelstvi.

<https://chuvash.org/lib/haylav/2.html>.

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Atatürk University Journal of Faculty of Letters
Sayı / Number 64, Haziran / June 2020, 469-483

TARİHSEL SÜREÇTE “DERSİM MESELESİ”
“Dersim Issue” in the Historical Process

(Makale Geliş Tarihi: 12.05.2020 / Kabul Tarihi: 30.05.2020)

Ersoy ZENGİN*

Öz

Tarih boyunca muhalif gruplara ev sahipliği yapmış olan Dersim, Osmanlı Devleti'nin son döneminden itibaren bir “mesele” olarak ortaya çıkmıştır. Bahsedilen “mesele” bölgede yaşayan Kızılbaşların merkezi otoriteye karşı uzlaşmaz tutumu olarak ifade edilebilir. Merkezi otoritenin modernleşme arzusu doğrultusunda ülkenin her tarafındaki topraklara egemen olma çabası Dersim'in feodal güçleri tarafından sonuçsuz bırakılmak istenmiştir. Aşiretler, zaman zaman kaza ve nahiyelerdeki hükümet binalarını işgal edip, memurları bölgeden kovmuşlardır. Hükümetin bu duruma tepkisi ise isyan eden aşiretin üzerine askeri harekât yapmak olmuştur. Tarihi birçok hadisenin etkisiyle ortaya çıkan Dersim meselesini anlamak görüldüğünden çok daha karmaşıktır. Bu makalede tarihsel süreçte “Dersim meselesi” incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dersim, Tunceli, Kızılbaşlık, Alevilik, Aşiret.

Abstract

The Dersim, where has been sheltered opposition groups throughout history, has emerged as an “issue” since the last period of

* Dr. Öğr. Üyesi, Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü; *Asts. Prof., Munzur University, Faculty of Arts, Department of History, Department of Modern History*, ersoyzengin@munzur.edu.tr, [ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-2173-8720](https://orcid.org/0000-0002-2173-8720).

the Ottoman State. The mentioned "issue" can be expressed as the ir-reconcilable attitude of the Kizilbashs living in the region against the central authority. The central authority wanted to dominate the lands all over the country with the desire to modernize, but feudal forces opposed the dominance of the central authority. Tribes occupied government buildings in Dersim at various times and expelled government officials from the region. The government carried out military operations on rebel tribes. Understanding the Dersim issue, the history of which has been influenced by many events, is much more complex than it seems. In this article, "Dersim issue" has been tried to be examined in the historical process.

Keywords: Dersim, Tunceli, Qizilbashiyya, Alawism, Tribe.

Giriş

1. Osmanlı Dönemi'nde Dersim Meselesi

Dersim, Osmanlı Devleti'nin son döneminde, Mamûretülaziz vilayetine bağlı bir sancak idi. Güney ve batıdan Harput sancağı, kuzeyinde Erzurum vilayeti, doğudan da Erzurum ve Diyarbakir vilayetleriyle çevriliydi. Hozat, Ovacık, Çemişkezek, Çarsancak, Mazgirt, Kızılkilise ve Pah ismiyle sekiz kazaya ayrılmış ve 533 köyü bulunmaktaydı. (Altı, 2014: s. 94).

Munzur Suyunun ikiye böldüğü Dersim, doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Mazgirt ve Nazimiye Doğu Dersim'i, Hozat, Çemişkezek, Pertek ve Ovacık ise Batı Dersim'i oluşturmaktadır. Bölgenin yeryüzü şekilleri oldukça engebeldir. Dağlık ve sarp bir bölge olan Dersim adeta doğal bir kale görünümündedir. (Akgül, 2001: s. 2).

M.Ö. 2000'lerde Hurriler, M.Ö. 1600'lerde Hititler ardından Urartular, MÖ VII. yüzyılda Medler, M.Ö. VI. yüzyılda Persler bölgeyi hâkimiyet sahasına aldılar. M.Ö. 4. yüzyıl sonlarında, Makedonyalılar, sonraki dönemde Romalılar, Bizans ve Sasaniler Dersim bölgesinde egemenlik tesis etme gayreti içinde oldular. 639'da Müslüman Araplar kısa bir süre hâkimiyet kurdular. 1071 Malazgirt savaşıyla bölge Selçukluların hâkimiyet sahasına girdi. Sonraki dönemde Artuklular ve Mengüçekliler bölgeye egemen oldular. 1243 Köseadağ Savaşıyla Moğolların egemenliği başladı. Moğollardan kaçan Türkmen aşiretlerinin bir kısmı Dersim'e sığındı. 1387'de Timur tarafından yağmalandı. Timur'un Anadolu'dan çekilmesiyle Akkoyunlular hâkim oldular. Fâtih Sultan Mehmet'in 1473'te Akkoyunluları mağlûp etmesiyle yörede Osmanlı varlığı hissedilmeye başladı. Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Savaşı'nı (1514) kazanmasıyla bölge Osmanlı topraklarına katıldı. (Tuncel, 2012: s. 378-379).

Kızılbaşlar, XV. ve XVI. yüzyıllarda, ilk Safeviler olan Şeyh Cüneyd, Haydar ve Şah İsmail taraftarı Türkmen boylarıydı. Kırmızı bir serpuş giydiklerinden dolayı

onlara *Kızılbaş* denilmekteydi. (Melikoff, 1993: s. 33). Safevi hükümdarı Şah İsmail Anadolu'ya gönderdiği halifelerle Anadolu'daki Kızılbaşları yanına çekmekte ve mezhebi, siyasi bir silah olarak kullanarak bölgede nüfuzunu arttırmaktaydı. 1512'de tahta çıkan Yavuz Sultan Selim Anadolu Kızılbaşlarıyla Şah İsmail arasındaki yakınlaşmayı sonlandırmak için Kızılbaşlara şiddetli bir darbe indirmek niyetindeydi. Sünni ulemanın kaleme aldığı fetva ve risalelerle Kızılbaş katliamına onay verdi. (Tekindağ, 1967: 52-56). 1514'te Şah İsmail ile Yavuz Sultan Selim Çaldıran'da karşılaştılar. Savaşı kazanan Yavuz Sultan Selim, Şah İsmail'i destekleyen Kızılbaş aşiretlerini cezalandırdı. 1530-1535'de Osmanlı-İran mücadelesi yeniden başladı. Anadolu'da Şii mezhebine bağlı aşiretler bu fırsattan yararlanarak, Osmanlı idaresine karşı ayaklanıp, Safevilerin galip gelmesini beklediler. Osmanlı Devleti Safevilerle karşı üstünlük sağladıkça Anadolu'daki Kızılbaşlar zor durumda kaldılar. 1535-1690 yılları arasında Sivas, Harput, Malatya, Erzincan bölgelerinde 155 yıllık fırtınalı bir dönem yaşandı. Bu süre sonunda Osmanlı Devleti, Kızılbaş güçlerini sindirerek merkezi otoriteyi güçlendirse de Dersim'de bu mümkün olmadı. (Sasuni, 1992: 35-36).

Osmanlı Devleti, Tanzimat döneminden itibaren şark vilayetlerinin diğer kesimlerinde olduğu gibi Dersim bölgesiyle ilgilenmeye başladı ve muntazam devlet teşkilatını sokmaya çalıştı. (Jandarma Umum Kumandanlığı Dersim Raporu/JUKDR, 2012: s. 217). Bu bağlamda 1848 yılında Diyarbakır Eyaleti yeniden teşkilatlandırıldı. Harput ayrı bir eyalet haline getirilerek Dersim Sancağı oluşturuldu. Sancak teşkilinden sonra ülke genelinde gerçekleşen değişikliklerin bir kısmı Dersim'de yürürlüğe konulabilse de devlet otoritesinden uzak yaşamaya alışmış aşiretlerin muhalefeti sonucunda birçok uygulama hayata geçirilemedi. (Yılmazçelik, 2017: s. 258-259). Dağların arasında yaşayan Dersim halkına devamlı olarak hükümetin kudret, kuvvet ve kültürü ulaşamadı. Aşiret ruhu ve hayatı güçlenerek devam etti, seyitlerin telkini ve şerirlerin tehdidiyle halk ilkel ve fakir olarak yaşamlarını sürdürdü. Dersim halkı ağa ve reislerine uymak zorunda kaldı. (Hallı, 1972: s. 479). Hükümetin kudret ve nüfuzunun giremediği Dersim'de silah her şeydi. Dersimli canını, malını ve ırzını ancak silahla koruyabilirdi. Bu şartlarda Dersimlinin aşiret hayatından uzaklaşması mümkün değildi. (Uluğ, 2009: s. 69; Devlet Arşivleri Başbakanlığı Osmanlı Arşivi; BOA, 03.06.1896).

Modern devlet anlayışında ülke topraklarının tamamına hükmedilerek kanunların her yerde uygulanmasının bir zorunluluk olarak ortaya çıkması 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Dersim'de merkezi otorite ile feodal güçleri karşı karşıya getirmiştir. Devletin tüm vatandaşlarından vergi ve askerlik yükümlülüklerini yerine getirmesini istemesi, suçluların kanunlara göre cezalandırılması gibi talepler aşiret reisleri ve seyitlerin menfaatlerine uygun değildi. Aşiretler kendi aralarında sürekli çekişme içinde bulunsalar da merkezi otoritenin bölgedeki nüfuz sağlama çabalarına karşı birlikte hareket etmekteydiler. Dersim aşiretlerinin çevre vilayetlerde yaptıkları yağma ve çapulculuk hadiseleri önlenemedi, zaman zaman askeri harekâtlarla suçlu

aşiret cezalandırılmaya çalışıldı. Askeri harekâtlarla aşiretin, suçluları devlete teslim ederek boyun eğmeleri yani “dehalet” etmesi beklendi.

Aşiret reisleri devletin güçlü olduğu dönemlerde merkezi otorite ile uzlaşırken merkezin zayıf anında taşkınlıklarını artırıyorlardı. Örneğin, Osmanlı Devleti’nin Hozat ve Mazgirt’e yaptığı kışlalar 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi’ni fırsat bilen aşiretlerce yıkıldı. Aynı zamanda feodal güçler olası bir savaş durumunda Dersim aşiretlerinin Rusya’nın yanında yer alacağını Erzurum’da bulunan Rus elçisine bildirdiler. (Hallı, 1972: s. 371).

1907 yılında Nazımiye’de bulunan Kureyşanlı aşireti Kiği köylerini, Hozat’ın Koç, Şam ve Resik Uşakları aşiretleri de Kemah ve Çemişkezek köylerine baskın yaparak birçok eşya ve hayvanı gasp ettiler. Köylüler, köylerini boşaltarak kasabalara yerleşmek durumunda kaldı. Bunun üzerine aynı yıl tedip harekâtına karar verilerek Neşet Paşa görevlendirildi. 1908 yılında Koç, Şam ve Resik Uşağı aşiretleri 1907 senesinde üzerlerine yapılan harekâtın intikamını almak için Dersim’in diğer aşiretleriyle ittifak yapmaya ve Ermeni çeteleri vasıtasıyla hariçten silah tedarikine çalıştılar. 4. Ordu Müşiri Zeki Paşa¹ (1835-1929) güçlü bir tedip harekâtı yapılmazsa Dersimlilerin Ermenilerle beraber burayı fesat ocağına getireceklerini düşünüyordu. 1908 harekâtı esnasında Koç, Karaballı, Laçın, Ferhat, Bahtiyarlı, Yukarı ve Aşağı Abbas Uşakları, Cibranlı ve Şeyh Hasanlı gibi 17 aşiret halkı tedip ve dehaletle mecbur edildi. Meşrutiyetin ilan edilmesiyle suçlular affedilerek harekâta son verildi. 1909 senesinde Haydaran ve Demenanlılar üzerine tedip harekâtı yapıldı. 1909 yılına kadar topraklarına girilemeyen Haydaranlıların arazisi zapt edildi. (JUKDR, 2012: s. 168-190).

1911 yılında Pülümür mıntkasında şekavet arttı. Keçel, Haydaran, Bal, Aşkirik, Lolanlı, ve Abbas Uşağı üzerine hareket yapıldı. Aşiretlerin dehalet etmesiyle konu geçiştirildi. 1912-1913 Balkan Harplerinde Dersim’de bir isyan hareketi olmadı. Aşiretler, Erzincan, Bayburt, Tercan, Kuruçay, Refahiye, Çemişkezek üzerine şekavet ve çapulculuklarını artırdılar. 1914 yılında Kırganlılar’ın Sin nahiye müdürünü nahiyeden kovmaları üzerine Kırganlılar’a bir harekât yapıldı. (JUKDR, 2012: s. 189-190).

Birinci Dünya Savaşı yıllarında yaşanan gelişmeler Dersim aşiretlerinin hareket alanını genişletti. 1915 yılının ocak ayında Osmanlı ordularının Kafkas Cep-

¹ Zeki Paşa, 1835 yılında Kafkasya’da doğdu. 1859’da Şeyh Şamil’in Ruslara esir düşmesi sonucunda ailesi birlikte Anadolu’ya göçtü. 1864 yılında Harp Okulu’ndan mezun oldu. Yemen, Karadağ ve İstanbul’da çeşitli birliklerde görev yaptı. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi’ne katıldı. 1887 yılında merkezi Erzincan’da olan IV. Ordu’ya Erkân Reisi olarak atandı. 1888 yılında müşir olarak IV. Ordu komutanı oldu. Bu görevini 1908 yılına kadar sürdürdü. 1911 yılında emekli oldu. 1912 yılında Bağdat valisi olsa da bu görevi 1913’te sonlandı. 28 Nisan 1920’den 3 Kasım 1920 tarihine kadar Padişah Vahdeddin’in atamasıyla, Anadolu Islahatı Umûmi Müfettişi oldu. 16 Ocak 1929 tarihinde hayatını kaybetti. Bkz. Cengiz Çakaloğlu, *Müşir Mehmed Zeki Paşa (1835-1929)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1999.

hesi’nde yenilgiye uğraması ve cephenin çökmesiyle Rus ordusu Anadolu’nun içlerine doğru ilerleme imkânını elde etti. Rus ordusunun ilerlediği bölgelerde Ermeni çeteleri Müslüman ahaliyi katletmeye başlayınca Osmanlı hükümeti 27 Mayıs 1915 tarihinde Sevk ve İskân Kanunu’nu uygulamaya koydu. Osmanlı vilayetlerinde yaşayan Ermenilerin Suriye’ye sevk edilmesi sürecinde Harput’taki Amerikan Misyoner kuruluşlarından Annie Tracy Riggs Hastanesi’ndeki misyonerler kaçak Ermenilerin Dersim’e götürülmelerini organize etti. Bir kısım Dersim aşiret efradı para karşılığında Ermenileri Dersim’e götürme işini üstlendi. Böylece Malatya ve Harput Ermenilerinden yüzlercesi Dersim aşiretlerine sığındı. (Atkinson’s, 1976: s. 15; Karabekir, 2004: s. 88).

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Dersim’de asayişin temin edilememesi ve burada geniş yolların bulunmayışından dolayı askeri nakliyat yapılamıyor ve Dersim’in çevresi dolaşılmak suretiyle ikmal yapılması durumunda kalınıyordu. Bu durum cephedeki Osmanlı Ordusu’nu olumsuz yönde etkilemekteydi. (Saral, 1937: s. 766-769).

1916 yılında Ferhat Uşağı reislerinden Diyar Ağa’nın adamlarının bir aşar mültezimini soymaları üzerine Halit Bey² (Karsıalan) (1883-1925) kumandasında bir nizamiye taburu Ferhat Uşağı üzerine gönderildi. Ferhat Uşaklıların suçluları teslim etmesiyle mesele kapandı. (JUKDR, 2012: s. 190).

1916 yılında Ruslar, Erzurum, Erzincan, Bitlis, Muş ve Rize’yi işgal etti. Ruslar, Dersim aşiretlerinin Osmanlı yönetimine karşı muhalif tutumundan faydalanarak Kızılbaş-Sünni çatışmasını yaratmak istedi. Kürtçe bilen Ermeniler, Koçgirili Alişan ve Osmanlı Ordusu’ndan firar eden Binbaşı Mustafa, Dersim içlerine propaganda için gönderildi. Bu kişiler Dersim ağalarını Erzincan’a getirdiler. Ruslar, ağalara muhtelif hediyeler takdim ederek nahiye müdürlüğü ve kaymakamlık vaadinde bulundular. Ruslar, Dersim aşiretlerinin isyan ederek kendilerine yardım ettikleri takdirde Rus ordusu Dersim’e girdiği zaman burada bağımsız olacaklarını bildirdi. Ermeni komitaları Ermeni tehciri sırasında Dersim’e iltica etmiş ve Dersimlilerce korunmuş olan Ermenileri para karşılığında kurtararak teşkilatlarına dâhil ettiler. Rusların tahrikiyle 1916 yılının nisan ayında Doğu Dersim’de Kureyşan aşireti reisi Ali Ağa diğer aşiretlerle birlikte Nazımiye’yi işgal edip, Mazgirt, Pertek ve Çarsancak havalisini yağmaladı. Hozat da kuşatıldı. Rus taarruzu devam ederken hükümet Dersim’de tedip yapılmasına karar vererek Galatalı Şevket Bey’i görevlendirdi. Ruslar Dersim içlerine doğru ilerlerken Pülümür’de Rus Kazaklarının ve Ermenilerin Şah Hüseyin Beyzade Mustafa Bey’in evini işgal edip kadınlara tecavüz etmeleriyle aşiretler Ruslar aleyhine döndüler. Aynı zamanda Rus ordusunda ihtilal hareketleri başlamıştı. Tüm bu gelişmeler karşısında Halit Bey’in de çabalarıyla Dersim aşiretleri

² Halit Bey, 1883 yılında İstanbul’da doğdu. 1903 yılında Harp Okulu’nu bitirdi. Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya ve Kurtuluş savaşlarına katıldı. 1923’te II. Dönem Ardahan mebusu seçildi. 14 Şubat 1925 tarihinde TBMM’de çıkan bir kavga sonucunda hayatını kaybetti. Bkz., İbrahim Özkan, *Deli Paşa Unutulan Yıllar, Unutturulan Kahraman*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016.

Ruslardan tamamen ümitlerini keserek Türklere yaklaştılar. Böylece Ruslar Dersim'e giremedi. (Çakmak, 2005: s. 232).

1917 yılında Rusya'da iç savaş çıktı. Rus ordusu silah ve malzemelerini Ermenilerden oluşan birliklere bırakarak, Doğu Anadolu'dan çekilme kararı aldı. Rus ordusunun çekilmesiyle Ermeni kuvvetleri Erzurum ve Erzincan'daki Müslüman halkı katletmeye başladı. Bu dönemde Dersim milisleri Halit Bey (Karsıalan) kumandası altında Kazım Karabekir Paşa'nın emrindeki orduyla birlikte hareket ederek 13 Şubat 1918 tarihinde Erzincan'ın ve 12 Mart 1918 tarihinde Erzurum'un kurtarılmasında büyük fedakârlık gösterdiler. (Karabekir, 1990: s. 69, 149).

30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Osmanlı Devleti yok olma sürecine girdi. Bu dönemde Kürt Teali Cemiyeti bağımsız bir Kürt devleti kurma amacıyla hareket etmekteydi. Koçgiri isyanının (6 Mart-17 Haziran 1921) önde gelen isimlerinden ve daha sonra Dersim'e sığınan Alışır, Kürt Teali Cemiyeti'nin üyelerindendi. Baytar Mehmet Nuri Dersimi ve Alışır Kürt Teali Cemiyeti'nin amaçlarına uygun olarak Dersim aşiretlerini Kürtçülük ideali etrafında toplamaya çalıştılar. (Akgül, 2001: s. 20-31).

Büyük güçler kendi nüfuzlarını Türkiye'de artırmak için azınlıkları bir araç olarak kullanmaktaydılar. Misyoner okulları bu amaçla teşkil edilmişlerdi. 1921 yılında Merzifon Amerikan Koleji'nde ele geçirilen rapor bunu açıkça göstermekteydi. Raporda; Kürt ve Kızılbaşların Ermeni soyundan geldikleri tezi ileri sürülmekteydi. Böylece Kürt, Kızılbaş, Ermeni kaynaşmasının sağlanarak bunların Türk camiasından koparılması hedeflenmekteydi. (Umumî Müfettişler Toplantı Tutanaqları-1936/UMTT, 2010: s. 131-132).

2. Cumhuriyet Dönemi'nde Dersim Meselesi

24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Antlaşması'nın imzalanmasıyla Kurtuluş Savaşı başarıyla tamamlandı. 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet ilan edildi. Cumhuriyet rejimi Dersim halkıyla merkezi otoriteyi yakınlaştırdı. Birinci Mecliste (23 Nisan 1920-11 Ağustos 1923) altı Dersim mebusu bulunmaktaydı. (TBMM Albümü, 2010: 22-23). 3 Mart 1924 tarihinde Halifelik kaldırıldı. Ertesi yıl Doğu'da Şeyh Said liderliğinde bir isyanı çıktı.³ Dersim aşiretlerinin tamamına yakını Şeyh Said İsyanına destek vermedi.⁴ Ayrıca isyanın bastırılmasında Dersim aşiretlerinin büyük rolleri oldu. (Öztürk, 1984: 28-29; Fırat, 1961:135).

³ Şeyh Said İsyanı (13 Şubat-31 Mayıs 1925) bastırıldıktan sonra da Doğu'da uzun bir müddet asayiş sağlanamamıştır. Bkz. (Zengin, 2018: s. 773-793).

⁴ Şeyh Said'e Dersim'den Givran aşireti reisi Halit Bey destek verdi. Bunun yanında 5 Mayıs 1925'te Elazığ'ı işgal eden Şeyh Şerif, eski Dersim Mebuslarından Hasan Hayri'nin evinde konakladı. Bkz. (Akgül, 2001: s. 32). Birinci Mecliste Dersim Mebusu olan Hasan Hayri'nin isyanı desteklediği gerekçesiyle Galip Bey ile idama mahkûm edilip 23 Kasım 1925 tarihinde asılmaları Dersimli Rıza Bey'in başkanlığında toplantılar yapılmasına sebep oldu. Rıza Bey, etrafına topladığı kişilerle bir cemiyet kurarak intikam almayı amaçladı. Bkz. Ergün (Aybars, 2006: s. 223).

1926 yılına kadar Dersim aşiretlerinde bir kıpırdanma olmadı. 19 Eylül 1926 tarihinde çevredeki ahaliyi tehdit edip, vergi ve asker vermeyen Koçuşağı ve bu aşiretlerle birlikte hareket edeceği anlaşılan Şam ve Resik Uşakları üzerine tedip harekâtı yapıldı. Seyit Rıza diğer aşiretlerle birlikte Koçuşağı tedip harekâtına katılmış olsa da harekâtın başarısızlığı için çalıştı. (JUKDR, 2012: 197-203).

Devletin nüfuz ve otoritesini Dersim’e yerleştirememesindeki başlıca sebep ağalardı. Bu nedenle, ağaların Dersim’den çıkarılması yoluna gidildi. 1928 senesinde Elaziz’in ova köylerine Hozat, Mazgirt ve Pertek kazaları aşiretlerinden 256 hane (1.211 kişi) yerleştirildi. (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi; BCA, 02.01.1932: s. 18-19). Ağalara vilayet merkezinde çeşitli vazifeler verilerek Dersim ile irtibatları kesilmek istense de bunu sağlamak mümkün olmadı. (Uluğ, 2009: s. 23). 1930 yılında ise Pülümür aşiretleri üzerine harekât (8 Ekim-14 Kasım 1930) düzenlendi. (Hallı, 1972: s. 351-353).

Cumhuriyet idaresi, dini liderlerin halk üzerindeki etkisini kırmak için 30 Kasım 1925 tarihinde dervişlik, müritlik, dedelik, seyitlik ve çelebiliği ilga etmişti. Ancak seyit ve dedelerin halk üzerindeki nüfuzu aynen devam etmekteydi. Seyit ve dedeler İnşa edilmek istenen ulus-millet için bir engeldi. Dersim’den Erzincan’a giden seyit ve dedeler buradaki Türkçe konuşan Kızılbaşlarla güçlü bağlar kuruyorlardı. Kızılbaşların, Sünni toplum tarafından dışlanmaları aralarındaki dayanışmayı daha da kuvvetlendiriyordu. Böylece Dersim Kızılbaşları, çevre vilayetlerdeki Türkleri mezhep yoluyla Kürtleştirmekteydi. (BCA, 12.01.1931).

Aşiret kültürüne göre aşirete sığınan birini teslim etmek haysiyetsizlikti. (Altay, 1970: s. 52). Bu usul sonucunda, Erzincan, Erzurum, Sivas, Elaziz ve diğer vilayetlerde adliyece aranan suçlular Dersim aşiret reislerine sığınarak hayatlarını sürdürebiliyorlardı. Çevre vilayetlerden gelip buraya sığınanlar yerel dili öğrenip ağa ve reislerin emri altına girmektedirler. Ağa ve reisler bunları silahlandırıp istediklerini yaptırıyorlardı. Bu kişiler kendilerini hükümete teslim etmeyen, yedirip, giydiren ve silahlandıran reislerin emirlerini mutlak bir itaatle gerçekleştirmekteydiler. (UMTT, 2010: s. 129-130).

Erzincan çevresinde Dersim aşiretlerinin yağma ve gaspına uğrayan birçok kişi köyünü terk etmek zorunda kaldı. Boşalan köyler Dersim aşiretlerince dolduruluyordu. Böylece Kızılbaşlığın alanı genişliyordu. Erzincan’daki büyük toprak sahibi beyler, arazilerini işlemek için Dersimlileri maraba olarak kullanmaktaydı. Beyler, bir anlamda Dersimlilerin himayesine sığınuyordu. Bu köyler Dersimin çapulcu kollarının iç bölgelere yayılması için menzil ve yatak konumundaydı. Bunun böyle devam etmesi durumunda Erzincan kısa zamanda bir Kürt merkezi olacaktı. (Öztürk, 2019: s. 55).

Ortadoğu’da manda idareleri tesis etmiş olan İngiltere ve Fransa’nın desteğiyle hareket eden Hoybun Cemiyeti⁵ için Dersim önemliydi. Dersim’de önemli bir silahlı kuvvet bulunduğu gibi Harput, Erzincan ve Diyarbakir’e yakın olduğundan Türk ordu merkezlerine karşı büyük bir tehdit oluşturuyordu. (Sasuni, 1992: s. 203). 1934 yılına gelindiğinde Şark vilayetlerinde bulunan birçok aşiret silahtan tecrit edilmiş olmasına rağmen Dersim tamamen silahlıydı. Dersim’de Hoybuncuların faaliyetlerinin artması Türk hükümetini kuşkulandırdı. Hükümet geciktirilmeden Dersim’e askeri harekât yapılmasını istedi. (BCA, 29.11.1934: s. 3). Bu dönemde Fransa için casusluk yapan ve aslen Dersimli olan Ermeni Muses ile bir Türk olan İzzettin sürekli olarak aşiretleri devlete karşı kışkırtmaktaydılar. Bunların temel amacı isyan çıkararak dış devletlerin müdahalesine sebep yaratmaktı. Casusların tüm çabalarına rağmen propagandaya kapılan aşiret sayısı yok denecek kadar az idi. (UMTT, 2010: s. 138-139).

1935 yılında Dersim’in ıslahı için önemli adımlar atıldı. İsmet Paşa’nın hazırladığı rapora göre Dersim Islahı; hazırlık, silahtan tecrit ve gerekirse iskân safhalarından oluşmaktaydı. Hazırlık ve silahsızlanma üç senede tamamlanacaktı. Dersim vilayeti oluşturularak, muvazzaf bir kolordu kumandanı vali, üniformalı muvazzaf zabıtlar kaza kaymakamı olacaktı. Kaza memurluklarına emekli zabıtlar atanacak, bölge halkından kişiler memurluklara alınmayacaktı. Valilik, kolordu karargâhı gibi çalışacaktı. Asayiş, yol, maliye, ekonomi adliye, kültür ve sağlık şubeleri bulunacaktı. Adliye işleri basit ve hızlı işleyecekti. İdama kadar tüm suçlara vali karar verecekti. Bununla beraber Dersim ile ilgili suçlar valilik hudutları dışında gerçekleşmiş olsa bile suçlular Dersim valiliğine teslim edilecekti. 1935-1936 yıllarında yollar ve karakollar yapılacaktı. 1937’de askeri kuvvetlerle desteklenen valilik, hızlıca Dersim’i silahtan tecrit edecekti. Bundan sonra Dersim’e verilecek şeklin safhası başlayacaktı. Yol, orman işletme, hızlı ve kesin adalet gibi idari konularla işe başlanacaktı. Eğer aşiret ağaları düşünülen zamandan evvel harekete geçerlerse program hemen tatbik edilecekti. (Öztürk, 2019: s. 61-62).

25 Aralık 1935 tarihinde 2884 numaralı “Tunceli Vilayetinin İdaresi Hakkında Kanun” kabul edilerek, 2 Ocak 1936 tarihinde yürürlüğe girdi. Kanun idari ve adli bürokrasiye olağanüstü yetkiler vermekteydi. Kanuna göre korgeneral rütbesinde bir kişi “*vali ve kumandan*” seçilecekti. Bakanlar Kurulu tarafından seçilen vali-kumandan aynı zamanda Dördüncü Umûmî Müfettişliğin genel müfettişi olacaktı.⁶ Vali-kumandan vilayet idaresinde vekillerin yetkisine sahipti. Vilayeti oluşturan kaza ve nahiyelerin sınır ve merkezlerini değiştirme yetkisine sahipti. Valikomutan ilçe kaymakamlıklarına ve bucak müdürlüklerine muvazzaf subay atayabi-

⁵ Hoybun Cemiyeti, 1927 yılında kurulmuştur. Kürt-Ermeni ittifakıyla oluşmuş bir cemiyettir. Amaçları Türkiye’nin doğusunda bir Ermeni-Kürt devleti kurmaktır. Hoybun Cemiyeti, Ağrı İsyanlarını bu amaçla çıkarmış ve yönetmiştir. Bkz. (Sarınay, 1998; Çakmak, 2008)

⁶ Müfettişlik merkezi bina yetersizliğinden dolayı Elaziz’de idi.

lecekti. Gerekli görüldüğünde belediye başkanlık görevine kaymakam ve bucak müdürleri bakabilecekti. (Resmi Gazete, 02.01.1936: s. 5892). Vali ve komutan il halından kişi ve ailelerini, il içinde bir yerden başka bir yere nakledebileceği gibi il içinde oturmalarını da yasaklayabiliyordu. Şahıslar hakkındaki takibat ve cezaların ertelenmesine yetkiliydi. İdam hükümleri vali ve komutan tarafından ertelenmesine gerek görülmediği takdirde infazı gerçekleşecekti. Elazığ, Malatya, Sivas, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Bingöl illerinde gerçekleşen suçlar Tunceli ilinde işlenen suçlarla irtibatlı ise Tunceli Kanununa⁷ tabi olarak, Tunceli mahkemelerince yargılanacaklardı. (Resmi Gazete, 02.01.1936: s. 5892-5893) Yeni kurulmuş olan Bingöl ve Tunceli ile Birinci Umumi Müfettişlik bölgesinden alınan Elaziz vilayetleriyle Dördüncü Umumi Müfettişliğin kurulması kabul edildi. Ardından Korgeneral Hüseyin Abdullah Alpdoğan Tunceli Vali-Komutanı ve Dördüncü Umumi Müfettiş oldu. (Resmi Gazete, 16.01.1936: s. 5941-5942).

Nüfus kütüğüne kaydolmamış kişilerin cezaları affedildi. Aynı kanunda kendilerini nüfus kütüklerine kaydettirip, iki yıl içinde askerlik şubesine başvuranların askerlik muamelelerinden dolayı görecekleri cezalar affedildi. (Resmi Gazete, 13.01.1936: s. 5933). Tunceli bölgesinde adliyece aranan 3.000 suçlu bulunmaktaydı. Vali-Komutan Alpdoğan önce sertlik taraftarı olmadı, Tunceli Kanunu'nun vermiş olduğu yetkiye dayanarak elebaşılar hakkındaki takip ve cezaları erteleme yoluna gitti. Alpdoğan, Dersim, Çapakçur ve müfettişliğin diğer bölgelerini gezerek halkla temasta bulunup devletin bu kanunla neyi amaçladığını anlattı. Geçim sıkıntısı, bilgi ve sanat yokluğunun giderileceği, bura halkının devletin öz evladı olduğu ifade edildi. Bunun sonucunda 1.207 suçlu hükümete teslim oldu. (UMTT, 2010: s. 133-134).

1936 yılında Seyit Rıza başkanlığında toplanan Dersim ağaları hükümete direnme kararı aldı.⁸ Menfaatleri bozulan ağa ve seyitler halkı korkutup isyana teşvik için propaganda yapmaktaydılar. Halkı korkutmak için ortaya atılan iddialar şöyleydi: “Evleri dağıtık olan köylülerin toplu yerleşime zorlanacağı, köylülerin uzaklarda kalan tarlalarını ekip biçmek için saatlerce tarım aletleriyle yürüyecekleri, hükümet, karakolları inşa edip aşiretlerin elindeki silahları topladıktan sonra Ermeniler gibi Dersimlileri de kıracağı, halkın ormanlardan odun temin edemeyeceği ve davalarına yaprak verilmeyeceği” ifade ediliyordu. “Evlenecek erkek ve kadınların muayene edilip mahrem yerlerinin görüleceği, aynı ağırlıkta olmayan çiftlerin evlenmelerine izin verilmeyeceği ve bu uygulamalar sonucunda evlenemeyecek olan aşiret üyelerinin neslinin kuruyacağı” söyleniyordu. “Hayvansal ürünler ve topraktan elde edilecek mahsulün hükümetçe toplanıp halkın geçimini sağlayacak kısım verildikten sonra kalanının hükümetin olacağı, mektep, karakol, hükümet binası, yol, köprü, diğer nafia ve kültür inşaat teşkilatının halk aleyhine ve sadece askeri harekâta kolaylık

⁷ Bu kanun 1 Ocak 1940 tarihine kadar geçerliydi. Ancak sonradan çıkarılan kanunlarla 1946 yılının sonuna kadar uzatıldı. (Hallı, 1972: s. 490).

⁸ Devlete isyan kararı alan ağalar, aynı zamanda İran Hükümetine iltica talebinde bulundular. İran hükümeti bu kararı kabul etmedi. (BCA, 05.02.1936).

için yapıldığı” yayılıyordu. “Hükümetin başka bir devletle⁹ savaşacak olmasından dolayı Dersim’e asker gönderemeyeceği, Seyit Rıza’nın, Haydaranlı Kamer Ağa’nın ve Alişir’in zafer kazanacaklarına dair rüyalar gördüklerinin” propagandası yapılmaktaydı. (BCA, 06.04.1937). Yıllarca kendi gelenekleri doğrultusunda yaşamaya alışmış, halk için bu söylenenler olumsuz tesir yapmış ve isyanın zemini böylece hazırlanmıştı.

20/21 Mart 1937 gecesi Pah bucağıyla Kahmut bucağını birbirine bağlayan Harçik (Darboğaz) deresi üzerindeki tahta köprü Demenan ve Haydaranlılar tarafından yıkılarak isyan başlamış oldu. Nisan ayında Yukarı Abbas Uşağı, Haydaran, Kureyşan, Yusufan ve Bahtiyar aşiret reisleri hükümet kuvvetlerini bölgeden çıkarmak için karakollara saldırı düzenlettiler. Aşiret ağaları Nazimiye, Hozat, Ovacık, Pülümür bölgelerindeki diğer aşiretleri de isyana teşvik ettiler. (Hallı, 1972: s. 383-384).

Askeri harekât mayıs ayında başladı. Ağustos ayında isyan etkisini yitirdi. Seyit Rıza 10 Eylül 1937 tarihinde Erzincan’da jandarmaya teslim oldu. Tunceli Kanunu gereği olarak Seyit Rıza 14 Eylül’de yargılanmak üzere Dördüncü Umum Müfettişlik merkezi olan Elazığ’a gönderildi. (Hallı, 1972: s. 408). Yargılamaya ekim ayında başlandı. 15 Kasım’da mahkeme 11 kişiyi idama, 33 kişiyi ağır hapse mahkûm etti. 14 kişi de beraat etti. İdama mahkûm edilen dört kişinin cezası yaşlı olmaları nedeniyle 30’ar sene hapis cezasına çevrildi. (Akgül, 2001: s. 123).

Suriye’de faaliyet gösteren Hoybun Cemiyeti, üyelerinden bir kısmını Dersim’e göndererek isyana destek sağlamak istese de bu destek çoğu zaman yerine ulaşmadan güvenlik kuvvetlerince etkisiz hale getirildi. (Tan, 18.07.1937: s. 1,11).

Bölge halkı yeni geçim kaynakları bulmuştu. Erzincan’daki demiryolu, Tunceli’deki yol ve bina inşaatı işleri Tunceli halkını çalışmaya çekerek para kazandırmaya başlamıştı. Köylünün maddi durumunun düzelmesi ağalık düzenini sarstı. Her sene ağaya verilen “ağalık hakkı” verilmemeye başlandı. Köylüler ağa yerine muhtarları tanıyarak kanunlara itaat etmeye başladılar. Askere alma işlemleri de devam etmekteydi. 1937 yılının son iki ayında Ovacık sabit jandarma müfrezesi adliye ve askere alma şubesinin yakalanmasını istediği 1.149 kişiden 998’i hakkında kanuni işlem yaptı. 2 Ocak 1938 tarihinde sabit jandarma müfrezesine mensup yedi jandarma eri Kör, Keçel ve Bal Uşağına mensup eşkıya tarafından Mansul Uşağı köyü olan Kaçkerek’in Aktaş mıntukasında pusuya düşürülerek öldürüldü. Eşkıya daha sonra Mercan karakolundan Aktaş’a gönderilen iki eri daha öldürdü. (Hallı, 1972: s. 410-412). Kaçkerek’te yaşanan bu olay üzerine hükümet yeni bir tedip harekâtına karar verdi. Harekât üç safhadan oluştu. Birinci safhada (2 Ocak-7 Ağustos 1938) Mercan, Merho ve Kalan dereleri isyancılar tarafından temizlendi. Ancak, Haziran ayında Koç, Şam, Yukarı Abbas, Kureyşan ve Şeyhan aşiretleri isyancılara katıldı. Bunun üzerine Dördüncü Genel Müfettişlik, İçişleri Bakanlığı’ndan 5-7 bin kişinin Batıya nakledilmesini ve Kalan, Demenan, Koç ve Şamlıların bulunduğu bölgenin yasak

⁹ Hatay meselesinden dolayı Fransa’yla bir savaş ihtimali bulunmaktaydı.

bölge ilan edilmesini istedi. İkinci safhada (10-17 Ağustos 1938) Üçüncü Ordu manevraları dâhilinde harekât bölgesi kuşatılarak arama yapıldı. Üçüncü safhada (6-16 Eylül 1938) ise taranmamış diğer bölgelerde arama yapıldı. (Hallı, 1972: s.437-480). 1939 yılında ise yakalanamayan isyancılar için askeri harekât düzenlendi. Tunceli’de gerçekleştirilmek istenen reform çatışmasız uygulamaya koyulamadı. İsyanlarda ağalar bölge halkını devlete karşı kullanmayı başardı. Askeri harekât neticesinde binlerce insan hayatını kaybetti.¹⁰ (BCA, 01.09.1939).

Sonuç

Dersim bölgesi, tarih boyunca devletlerin egemenlik tesis etmekte zorlandıkları bir bölge olmuştur. 16. yüzyılda Sünni Osmanlılarla, Şii Safeviler arasındaki mücadeleyi Osmanlıların kazanması Anadolu Kızılbaşlarını güç durumda bırakmış, bunun sonucunda Dersim bölgesi, Kızılbaşların bir sığınağı olmuştur. Dersim aşiretleri yüzyıllarca kendi feodal düzeninde yaşamıştır. 19. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı Devleti’nin adem-i merkeziyetçilikten merkezi sisteme doğru geçme çabaları yerel güçlerle devleti karşı karşıya getirmiştir. Özellikle çevre vilayetlere yapılan yağma ve çapulculuk faaliyetlerini önlemek için devlet, aşiretler üzerine askeri harekâtlar yapmak mecburiyetinde kalmıştır. Yağma ve soygun gibi hadiseler bir ya da birkaç aşiret tarafından yapıldığından askeri harekâtlar da bu aşiretleri cezalandırmayı hedeflemiştir. Bundan dolayı onlarca aşiretin bulunduğu Dersim’de tek bir topluluktan ziyade olaylar karşısında değişik tutumlar sergileyen farklı aşiretlerden bahsetmek daha doğru olacaktır. Bundan dolayı Dersim meselesinde genellemelerden kaçınmak gerekmektedir.

Bunun yanında civar vilayetlerdeki kanun kaçaklarının Dersim’deki ağalara sığındıkları, burada yerel dili öğrenip, bir aşiret ferdi gibi ağaların istekleri doğrultusunda yağma ve talan hadiselerini gerçekleştirmeleri, konuya bambaşka bir boyut kazandırmaktadır. Bu durum aslında Dersim meselesinin anlaşılmasına güzel bir örnek teşkil etmektedir. Dersim, otoriteyle çatışanların yaşam alanı buldukları, bir merkez olarak öne çıkmaktaydı.

Aşiretlerin isyanı olarak değerlendirilen hadiseler, kaza ve nahiye merkezlerindeki hükümet temsilcilerinin bölgeden kovulması ya da çevredeki ahaliyi yağmalayan aşiret efradının hükümet güçlerine teslim edilmemesi vakalarıdır. Bu tür olaylar için düşünülen başlıca çare ise askeri harekâtlar olmuştur. Bunun sonucunda onlarca askeri harekât düzenlenmiştir. Bu durum açıkça Dersim’in merkeze çok zayıf bağlarla bağlı olduğunu ortaya koymaktadır.

İlginç olan noktalardan birisi de 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar Dersim aşiretlerinin merkezi yönetimle uzlaşmazlığına, yağma ve talan hadiselerine dair bilginin yok denecek kadar az oluşudur. Esas olarak Dersim, 19. yüzyılın son çeyreğinde bir “mesele” olarak ortaya çıkmıştır. Önemle üzerinde durulması gereken noktalardan birisi budur. 19. yüzyılın son çeyreğine kadar neden nispeten sakin bir dönem yaşanmışken bu zaman diliminde hareketli bir döneme geçilmeye başlandı. Bunun

¹⁰ Üç sene zarfında isyan bölgesinde 13.856 kişi, 199 da asker hayatını kaybetti.

sebebini modern iletişim ve ulaşım araçlarının yaygınlaşması ve askeri teknolojinin ilerlemesiyle merkezi otoritenin gücünün her yana ulaşmasında aramak gerekmektedir. Osmanlı Devleti, bölgede otoritesini arttırdıkça güçleri azalan aşiret ağaları bundan rahatsızlık duyup, bu süreci baltalamak istediler. Osmanlı Devleti, çeşitli vasıtalarla merkezi otoritenin gücünü artırma şansına sahip olsa da yerel güçlerin ellerini güçlü kılan bazı durumlar da mevcuttu. Aşiret reisleri Osmanlı Devleti'nin parçalanma sürecine girdiğini görebiliyorlardı. En basitinden aynı bölgede uluslararası statüye kavuşmuş bir Ermeni meselesi sorunu bulunmaktaydı. Ermeni isyanları devletin bölgedeki otoritesine darbe vuran hadiselerdi. Böyle bir ortamda aşiretler kaza merkezlerindeki memurları kovup, çevrede yağma ve talan yapma imkânına sahip oluyorlardı. Ayrıca merkezi otoritenin sahip olduğu imkânlar Dersim'de büyük olanaklar sağlamaktan uzaktı. Henüz uçak gibi hava vasıtaları ortada yoktu. Seri ateşli topların engebeli bölgede kullanımı oldukça sınırlıydı. Mükerrer ateşli Martini-Henry ve Mauser gibi silahlar karakol baskınlarıyla aşiretlerce kolaylıkla ele geçirilebiliyordu. Üstünlük çoğu zaman bölgeyi tanıyan ve muharebede coğrafyayı çok iyi kullanan isyancılardaydı. Bunun yanında aşiretleri kışkırtan Batılı devletlerin misyonerlik faaliyetlerini de hesaba katmak gerekmektedir.

Cumhuriyet bürokrasisi, Osmanlı Devleti'nden ihmal edilmiş bir Doğu devraldı. Yüzyıllarca içişlerine karışılmayan ve kendi hallerine bırakılan halk; ağa, reis, şeyh ve seyitlerin esiri durumundaydı. 1925 yılında ortaya çıkan Şeyh Said İsyanı, devletin Doğu'da ıslahat yapmasının gerekliliğini ortaya koydu. 1920 ve 1930'lu yıllarda Şark vilayetlerinde silah toplama faaliyetleri yürütüldü. Birinci Umumi Müfettişlik Bölgesinde yer alan birçok bölge silahtan tecrit edilip devlet nüfuz ve otoritesi tesis edildiği halde Dersim'e dokunulamamıştı.

Aşiretlerin çevre vilayetlerin köylerinde gerçekleştirdikleri yağma ve soygunlar sonucunda çiftçiler, köylerini boşaltmak zorunda kalıyorlardı. Terk edilen köyler, aşiret fertlerince doldurulmakta ve aşiretlerin gücü dalga dalga yayılmaktaydı. Cumhuriyet bürokrasisi bu durumu *Doğu'nun Kürtleşmesi* olarak değerlendiriyordu. Kaygıyla izlediği bu duruma bir an evvel müdahale edilmesi gerektiğine inanıyordu.

Ayrıca Türkiye'nin ortasında bulunan Dersim, diğer bölgelerle irtibatı sağlayan, yolları kısaltan bir coğrafi konuma sahipti. Birinci Dünya Savaşı yıllarında destek kıtalarının ve menzil kollarının Dersim'in çevresini dolaşarak cepheye ulaşmaları ordu için büyük zafiyet yaratmaktaydı. Cumhuriyet bürokrasisi, gelecekte çıkacak muhtemel bir savaş durumunda aynı sıkıntılarla karşılaşmak istemiyordu.

1935 yılında kabul edilip 1936'da yürürlüğe giren Tunceli Kanunu ve Dördüncü Umumi Müfettişliğin kurulması bürokrasiye olağanüstü yetkiler tanıyarak burada askeri bir yönetim tesis edildi. 1936-1938 yılları Tunceli tarihinde önemli gelişmelerin yaşandığı bir zaman dilimi oldu. Cumhuriyet bürokrasisi 1936 yılından itibaren yüzyıllarca kökleşmiş Dersim'in feodal düzenini yıkmak için harekete geçti. Yol, köprü, hükümet konakları, mektepler, kışlalar, hapishane ve karakol binaları

inşa edilmeye başlandı. Kanun kaçaklarının yakalanması, nüfus kütüklerine kaydolmamış kişilerin tespit edilmesi, asker kaçaklarının yakalanarak askere alım işlemleri yapılmaktaydı. 1937 yılında ise hükümetin bu icraatlarına karşı çıkan aşiret ağalarının Seyit Rıza önderliğindeki isyan ve bu isyanın bastırılması hadisesi yaşanmıştı.

Dersim isyanı Kürtlük duygu ve düşüncesinden çok, feodal güçlerin menfaatlerinin kaybolması doğrultusunda ortaya çıktı. Öz itibariyle feodal bir ayaklanma olsa da isyanın çıkışında farklı faktörlerinde etkisi olduğunu vurgulamak gerekmektedir. İsyanda siyasal faktör bulunmadığını ileri sürmek oldukça zordur. Nitekim Kürtçülük cereyanını temsil eden Hoybun Cemiyeti, isyan öncesi ve sırasında bölgede faaliyeteydi.

1937 yılında yaşanan isyan hareketinde dış güçlerin etkisinin olmadığını da iddia etmek yanlış olur. Dersim’de hükümet otoritesinin eksikliği ve bölge halkının devlete mesafeli duruşu, emperyalist devletler için Türkiye’nin başına bela açma noktasında burayı önemli kılmıştır. Birinci Dünya ve Kurtuluş Savaşı yıllarında olduğu gibi sonraki yıllarda da emperyalist devletler Dersim’den casuslarını hiçbir zaman eksik etmediler. 1937 yılında Hatay meselesi dolayısıyla Fransa ile ilişkiler gergindi. Ülke içinde çıkacak bir ayaklanma Fransa’nın elini güçlendirecekti. Bundan dolayı Tunceli’de birçok Fransız casusu, aşiretleri ayaklandırmak için faaliyet göstermekteydi.

Sonuç olarak Dersim meselesi; uzun bir zaman diliminde ve birçok tarihi hadisenin etkisiyle ortaya çıkmıştır. Osmanlı yönetiminin Kızılbaşlara mesafeli duruşu ve mezhep farklılığını aşacak bir toplumsal düzeni oluşturamaması Dersim meselesini ortaya çıkaran başlıca sebep olduğunu ifade etmek yanlış olmaz. Cumhuriyet yönetimi her ne kadar laik bir sistem kurup Dersim Kızılbaşlarını sisteme dâhil etmek istediye de yüzyılların getirmiş olduğu ayrılık ve çıkar gruplarının muhalefeti bunu kolay kılmamıştır.

Kaynakça

A. Arşivler

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

490.1.494.1988.2 Belge No:32-36. (12.01.1931).

30.10.110.740.23, (02.01.1932).

30.10.11.742.4 (29.11.1934).

30.10.111.743.13. (05.02.1936).

30.10.111.743.18, (06.04.1937).

30.0.010.111.751.30. (01.09.1939).

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Yıldız Esas Evrakı (YEE), *Dosya No: 11 Klasör: 4* (3 Haziran 1896).

B. Gazeteler

Resmi Gazete: (Sayı: 3195, 2.1.1936: s. 5892-5893)

(Sayı: 3204, 13.01.1936, s. 5903)

(Sayı: 3207, 16.01.1936, s. 5941)

(Sayı: 3406, 11.09.1936, s. 7139)

Tan: (18.07.1937).

C. Kitap ve Makaleler

Altı, Aziz. (2014). “Şemseddin Sami'nin Kâmûsu'l-Alâm'ında Dersim”. Tunceli: *2.Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu Bildiriler Kitabı*.

Akgül, Suat. (2001). *Dersim İsyancıları ve Seyit Rıza*. Ankara: Berikan Yayınları.

Altay, Fahrettin. (1970). *On Yıl Savaş ve Sonrası 1912-1922*. İstanbul: İnsel Yayınları.

Atkinson, Harriet, H. (1976). “Mrs. H.H. Atkinson's Eyewitness Account of The Massacres at Harpoot” *The Armenian Review*. Cilt: 29, Sayı: 113, Boston, s. 3-21.

Aybars, Ergün. (2006). *İstiklal Mahkemeleri*. İzmir: Zeus Kitabevi Yayınları.

Çakaloğlu, Cengiz. (1999). *Müşir Mehmed Zeki Paşa (1835-1929)*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum.

Çakmak, Fevzi. (2005). *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Çakmak, Zafer. (2008). “Hoybun Cemiyeti (Kuruluşu ve Teşkilatlanması)”. *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi Cilt: V, Sayı:2*, 27-61.

Fırat, M. Şerif. (1961). *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Ankara: MEB Yayınları.

Hallı, Reşat. (1972). *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938)*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Jandarma Umum Kumandanlığı Dersim Raporu (1932). (2012). İstanbul: Kaynak Yayınları.

Karabekir, Kazım. (1990). *Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu Sarıkamış, Kars ve Ötesi*. Erzurum: Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası Araştırma, Geliştirme ve Yardımlaşma Vakfı Yayınları.

Karabekir, Kazım. (2004). *Kürt Meselesi*, İstanbul: Emre Yayınları.

- Melikoff, Irene. (1993). *Uyur İdik Uyardılar Alevilik-Bektaşılık Araştırmaları*, İstanbul: Cem Yayınları.
- Özkan, İbrahim. (2016). *Deli Halid Paşa Unutulan Yıllar, Unutturulan Kahraman*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Öztürk, Hıdır. (1984). *Tarihimizde Tunceli ve Ermeni Mezalimi*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü.
- Öztürk, Saygı. (2019). *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*. İstanbul: Doğan Kitap Yayınları.
- Saral, Ahmet Hulki. (1937). “Askerlik Bakımından Tunceli Hakkında Bir Etüt”, *Askeri Mecmua*, Sayı: 107, s. 766-769.
- Sasuni, Garo. (1992). *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. YY'dan Günümüze Kürt-Ermeni İlişkileri*. İstanbul: Med Yayınları.
- Sarınay, Yusuf. (1998). “Hoybun Cemiyeti ve Türkiye'ye Karşı Faaliyetleri”. Ankara: *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XIV / 40, s. 207-244.
- TBMM Albümü (2010) 1. Cilt 1920-1950*, Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları.
- Tekindağ, M. C. Şehabeddin. (1967). “Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 17/22. s. 49-78.
- Tuncel, Metin. (2012). “Tunceli”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 41, s. 378-380.
- Uluğ, Naşit Hakkı. (2009). *Derebeyi ve Dersim*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Umûmi Müfettişler Toplantı Tutanakları-1936*. (2010). (Haz. M. Bülent Varlık), Ankara: Dipnot Yayınları.
- Yılmazçelik, İbrahim. (2017). *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı*. Ankara: Kripto Yayınları.
- Zengin, Ersoy. (2018). “Birinci Umûmî Müfettişlik Bölgesi'nde Asayişsizlik ve Asayiş Sağlama Faaliyetleri” (1927-1952), *Osmanlı'dan Günümüze Diyarbakır*, İstanbul: Ensar Yayınları. 773-793.

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Atatürk University Journal of Faculty of Letters
Sayı / Number 64, Haziran / June 2020, 485-526

**İSKÂN-I AŞÂİR VE MUHACİRİN UMÛM MÜDÜRLÜĞÜNDEN
BERLİN BÜYÜKELÇİLİĞİNE MEHMET HAMDİ (ARPAĞ) BEY**

**From General Directorate of the Settlement of Tribes and Immigrants to Berlin Am-
bassador Mehmet Hamdi (Arpag) Bey**

(Makale Geliş Tarihi: 03.06.2020 / Kabul Tarihi: 20.06.2020)

Mevlüt YÜKSEL*

Öz

Mehmet Hamdi (Arpağ) Bey, Osmanlı Devleti'nin son döneminden Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk çeyrek yüzyılına kadar olan süreçte önemli görevlerde bulunmuş bir devlet adamı ve diplomattır. Duyûn-ı Umûmiye'de başladığı memuriyet hayatına, I. Dünya Savaşı yıllarında önemli çalışmalar yaptığı İskân-ı Aşâir ve Muhacirîn Umûm Müdürlüğü vazifesiyle devam etmiştir. Hamdi Bey, savaştan sonra Rus işgalinden kurtarılan vilayetlerin yeniden imarı için kurulan komisyonda ve Londra Konferansı'na katılan heyette bulunmuştur. 1923 seçimlerinde Erzincan milletvekili seçilen Hamdi Bey, aynı yıl Lozan Barış Antlaşması gereğince Türkiye ile Yunanistan arasında yapılacak nüfus mübadelesi işinden sorumlu Muhtelit (Karma) Mübadele Komisyonu üyeliğine atanmıştır. 1925-1934 yılları arasında Viyana Elçiliği, 1934-1939 yılları arasında ise Berlin Büyükelçiliği yapmıştır. Emekli olduktan sonra bir süre matbaacılık yapan ve gazete çıkaran Hamdi Arpağ, Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti teşkilatlarında görev almıştır.

Bu çalışmada; Türkiye'nin yakın tarihinde önemli görevler yürüten devlet adamı ve diplomatlardan Mehmet Hamdi Arpağ'ın İskân-ı Aşâir ve Muhacirîn Umûm Müdüriyeti'nden, Berlin Büyükelçiliği'ne

* Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü; Assist. Prof. Dr., *Ataturk University, Faculty of Literature, Department of History*, mevlutyuk-sel@atauni.edu.tr, ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-3478-219X>.

kadar olan memuriyet hayatı ve faaliyetleri incelenmiştir. Çalışmanın amacı ise; devrinin olayları dâhilinde yakın dönem Türk tarihinin önemli şahsiyetlerinden olan Arpağ'ın tanınmasına katkı sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Muhacirîn Müdürü Hamdi Bey, Muhtelit Mübadele Komisyonu, Viyana Elçisi, Berlin Büyükelçisi.

Abstract

Mehmet Hamdi (Arpağ) Bey, a statesman and diplomat who served at important positions during the period until the first quarter century of the Republic of Turkey in the late Ottoman period. His civil service life, which he started in Duyun-ı Umumiye, continued as the General Directorate of the Settlement of Tribes and Immigrants, where he did important works during the First World War. After the war, Hamdi Bey was on the commission established for the reconstruction of the Provinces rescued from the Russian occupation and the delegation attending the London Conference.

Hamdi Bey was elected as a deputy for Erzincan in the 1923 elections and was appointed to membership of Mixed Exchange Commission responsible for a population exchange between Greece and Turkey in accordance with the Treaty of Lausanne. He served as the Vienna Ambassador between 1925-1934 and the Berlin Ambassador between 1934-1939. After his retirement, Hamdi Arpağ, who was busy with printing and publishing for a while, worked in the organizations of the Republican People's Party and Democratic Party.

In this study; civil service career and activities of Mehmet Hamdi Arpağ, one of the most important officials and diplomats of the recent history of Turkey who carried out important tasks, from General Directorate of the Settlement of Tribes and Immigrants to Berlin Embassy, are traced and examined. The study aims to contribute to public recognition of Arpağ, who was a significant figure in the context of the recent history of Turkey.

Keywords: Directorate of Muhacirin Hamdi Bey, Immigrant, Mixed Exchange Commission, Vienna Ambassador, Berlin Ambassador.

Giriş

Mehmet Hamdi Bey, 1882/1883 yılında Erzincan'ın Kemah sancağında, Göğüsbağı Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir. Babası Hasan Asım Bey'dir, Annesi ise

Münire Hanım'dır. Musul ve İstanbul vilayetlerinde tamamladığı lise eğitiminden sonra Darülfünûn'un Ulûm-ı Tıbbiye şubesine kayıt yaptırmış ve 3 Ekim 1904'te buradan mezun olmuştur (Şimşir, 1996: s. 516; Türk Parlamento Tarihi II/III, 1995: s.295). Tıp eğitimini tamamladıktan sonra Darülfünûnunun Hukuk şubesine kayıt yaptırmıştır. 7 Eylül 1909 tarihinde de buradan mezun olduktan sonra, aynı yıl açılan sınavda başarılı olarak Duyûn-ı Umûmiye'ye memur atanmıştır. Üç ay kadar burada çalışan Mehmet Hamdi Bey, 14 Aralık 1909'da Nafia Nezaretinin, Nafia İdaresi Müdürlüğü'ne geçmiştir. Bilahare aynı nezaretin Heyet-i Tahririye Müdürlüğü'ne, 1913'te ise Nafia İdaresi Umûm Müdüriyeti'ne atanmıştır. Yaklaşık 3 yıl kadar bu görevi yürüten, Hamdi Bey, 28 Nisan 1916'da Şükrü (Kaya) Bey'in idaresindeki Dâhiliye Nezaretine bağlı İşkân-ı Aşâir ve Muhacirîn Umûm Müdüriyeti'ne Müdür yardımcısı tayin edilmiştir (BOA, DUİT, 271/1; BOA, BEO, 4410/330740). İki yıla yakın da bu makamda kalan Hamdi Bey, 8 Ocak 1917 tarihinde adı geçen kurumun müdürlüğüne atanmıştır (BOA, 4454/333999; BOA, DUİT, 39/103; Mehmet Hamdi Arpağ'ın Hal Tercümesi; TBMM Albümü 1/II, 2010: s. 93). I. Dünya Savaşı'nın çetin şartlarının bir sonucu olarak ortaya çıkan muhacir ve göçmen sorunlarıyla mücadele eden Hamdi Bey, 14 Mart 1919 tarihinde ise Rus işgalinden kurtulan vilayetlerin yeniden kalkındırılması için çalışmak üzere kurulan komisyonda çalışmıştır. Daha sonra 1921 yılında Bekir Sami Bey ile birlikte Londra Konferansı'na katılan Tevfik Rüştü Bey başkanlığındaki heyette görev almıştır (Mehmet Hamdi Arpağ'ın Hal Tercümesi; Türk Parlamento Tarihi II/III, s. 296). 4 Kasım 1922 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'da bulunan Refet Paşa'ya gönderdiği bir talimatla İşkân-ı Aşâir ve Muhacirîn Müdüriyeti'nin, lağvedilerek Sıhhiye Vekâletine bağlanması (Aslan, 1991: s.107) sonucu bir müddet boşta kalan Hamdi Bey, 1923 yılında yapılan seçimlerde Erzincan'dan milletvekili seçilerek Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'ne iltihak etmiştir (Mehmet Hamdi Arpağ'ın Hal Tercümesi; Türk Parlamento Tarihi II/III, s. 296).

8 Ağustos 1923 tarihinde mazbatasını alan Hamdi Bey, Mecliste Hariciye, Sıhhiye ve Muavet-i İctimaiyye Komisyonları üyeliklerinde bulunmuştur (Türk Parlamento Tarihi II/III, s. 296). Daha sonra ise Lozan Antlaşması gereğince Tevfik Rüştü Bey başkanlığında kurulan ve Türkiye ile Yunanistan arasındaki nüfus mübadelesini yürütmeye yetkili Muhtelit Mübadele Komisyonu üyeliğine atanmıştır. Muhacirîn Umûm Müdürlüğü yaptığı yıllarda göç ve göçmen konularında tecrübe edinen Hamdi Bey, bu komisyondayken Atina, Selanik, Kavala ve Drama ile birlikte Batı Makedonya'daki mübadeleye tabi Türklerin durumları, yaşadıkları sıkıntılar ve Yunan Hükümeti'nin uygulamaları hakkında çalışmalar yapmıştır. Yaptığı bu çalışmaları ve izlenimlerini ise raporlar şeklinde kaydetmiştir.

Mebusluğu süresince Meclis Genel Kurulunda ekmekten alınacak gümrük vergisiyle ilgili arkadaşlarıyla birlikte verdiği bir kanun teklifinden başka faaliyeti olmayan Hamdi Bey, 1925 yılında Viyana Elçiliğine atanmış, bu yüzden mebusluktan ayrılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Viyana elçisi olarak 1934 yılına kadar Avusturya nezdinde ülkesini herhangi bir olumsuzluğa mahal vermeden başarıyla

temsil etmiştir. Hamdi Bey, 1934 yılı Mayıs ayı başlarında ise Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey'in teklifiyle Berlin Büyükelçiliğine atanmıştır. 1939 yılına kadar da bu görevde kalan Hamdi Bey, özellikle II. Dünya Savaşı'na giden süreçte, Avrupa'daki bloklaşmaların baş aktörü konumundaki Almanya nezdinde vuku bulan oldukça kritik görevlerin üstesinden başarıyla gelmiştir (Türk Parlamento Tarihi II/III, s. 296). Savaşın başlamasından kısa bir süre önce emekliye ayrılan Hamdi Arpağ, Ankara'ya yerleşmiş ve Viyana elçisi iken tanıştığı Ali Rıza Başkan ile birlikte Güzel Sanatlar Matbaası'nı kurmuştur. Burada kıymetli evrak basımı yapan ve "Dikkat" isimli bir gazete çıkaran Arpağ, 1946 yılı sonunda bu ortak şirketi feshetmiş, gazeteyi de kapatmıştır (T.C. Resmi Gazete, 30 Aralık 1946). Bundan sonra "Kudret" isimli bir gazeteyle yeniden basın hayatına giriş yapan Arpağ, bu gazetede çıkan bir haber ve yazı sebebiyle yargılanmıştır. Emeklilik yıllarında siyasi hayatı da olan Hamdi Bey, bu yıllarda önce Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'ye, daha sonra da Demokrat Parti (DP)'ye üye olarak parti teşkilatlarında önemli görevler üstlenmiştir. Osmanlı'nın son döneminden başlayıp, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasını tamalamaya çalıştığı yıllara kadar devam memuriyet hayatında önemli görevlerde bulunan Hamdi Arpağ, 1955 yılında hayatını kaybetmiştir. Cenazesi İstanbul Kuzguncuk'ta bulunan Nakkaşbaba Mezarlığı'na defnedilmiştir. Mehmet Hamdi Arpağ'ın 1909 yılında hayatını birleştirdiği eşi Emine Hanım'dan Fatma adında bir kızı olmuştur (Türk Parlamento Tarihi II/III, s. 296).

Bu çalışmada; Mehmet Hamdi (Arpağ) Bey'in Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki en işlevsel kurumlarından olan Muhacirîn Umûm Müdüriyeti'nden, Berlin Büyükelçiliğine uzanan memuriyet hayatı ve önemli faaliyetleri incelenmiştir. Yaşadığı devrin önemli şahsiyetlerinden birisi olan Mehmet Hamdi Arpağ'ın söz konusu dönemdeki bu faaliyetleri incelenirken, yakın dönem Türk tarihine ait küçük bir boşluğun doldurulması amaçlanmıştır.

1. İskân-ı Aşâir ve Muhacirîn Umûm Müdürlüğü

Hamdi Bey, 8 Ocak 1917 tarihinde 1916 yılı Nisan ayından itibaren müdür muavinliğini görevini yürüttüğü İskân-ı Aşâir ve Muhacirîn Umûm Müdürlüğü'ne¹ getirilmiştir (BOA. DUİT, 39/103; BOA, DUİT, 39/108). I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele dönemi boyunca bulunduğu bu vazifesi esnasında muhacir ve muhacirlik

¹ 19. yüzyılın ortalarından itibaren yoğun bir muhacir akınına uğrayan Osmanlı Devleti'nde o dönem itibarıyla muhacir iskân ve iâşe işleriyle ilgili bir kurum yoktu. Yoğun göç kabileleriyle karşılaşıldığında hususi komisyonlar oluşturularak sorunlar halledilmeye çalışılmıştır. Bu işlerin yürütülmesi için 1899/1900'da *Muhâcirîn Komisyon-ı Âlisi* adlı komisyon tesis edilmiştir. Bu komisyon, 1905 yılında *Muhâcirîn-i İslâmiyye Komisyonu* ismini almıştır. Daha sonra *Muhâcirîn İdâresi* adı altında faaliyet gösteren bu kurum, Balkan savaşları sonrasındaki muhacir göçlerinin artması üzerine 1914 yılı başlarında Dahiliyye Nezâreti bünyesinde *İskân-ı Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyeti* ismini almıştır. Başına ise Edirne ve Kale-i Sultaniye Mülkiye Müfettişi Şükrü Bey getirilmiştir. Kurum, 1916 yılına gelindiğinde yeniden teşkilâtlandırılarak 15 Mart 1916'da *Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyeti* ismini almıştır. Bk. BOA, DH. DUİT, 39/97; BOA, DH. DUİT, 39/98; Efiloğlu, 2011: s. 112-113; İpek, 2006: s. 144; Marttin, 2011: s. 22; Erdem, 2014: s. 152-178.

meselesi kapsamında önemli çalışmalar yapmıştır. Çalışmaların büyük kısmını hem kendi kurumunu ve hem de Dâhiliye Nazırlığı' nı temsilen muhtelif zamanlarda işti-
rak ettiği Meclis-i Ayân ve Meclis-i Mebusan içtimalarında konuşmalarında bizzat
kendisi anlatmıştır. Mesela; Onun 5 Mart 1917 tarihinde Meclis-i Ayândaki bir ko-
nuşması bunlardan birisidir. Hamdi Bey bu konuşmasında; Muhacirîn Müdürlüğü
olarak ülkeye gelen muhacirleri mesleklerine göre iskân etmek için çalışmalar yap-
tıklarını fakat Rumeli'den gelenleri memleketin servetini korumak gayesiyle başta
Bursa olmak üzere zeytinlik olan yerlere iskân ettiklerini belirtmiştir. Muhacirlerin
zeytinliklere iskânının "Arazi Taksim ve Tevzi" ile "Muallim ve Usta" adlarıyla ku-
rulan heyetler tarafından yürütüldüğünü de söyleyen Hamdi Bey, bu heyetler vasıta-
sıyla muhacirlere zeytincilik tarımının öğretildiğini de sözlerine eklemiştir (MMZC,
D: III, C: 3, İ.S: 3, 49. İnikad, 5 Mart 1333: s. 56-57).

Hamdi Bey'in, muhacirlerin ülkenin tarımına katkı sağlayacak şekilde iskân
edilmeleri konusundaki hassasiyetini 22 Aralık 1917'de Meclis-i Mebusanda yaptığı
konuşmasında da görmek mümkündür. Muhacirîn Müdürlüğü'ne tahsis edilen büt-
çenin, yalnız mülteciler için değil muhacirler² için de harcandığını belirttiği bu ko-
nuşmasında Hamdi Bey; Rumeli muhacirlerine işçeleri ve iskânları için yapılan har-
camalardan başka çift aleti ve tohumluk temin ettiklerini söylemiştir. Hamdi Bey,
konuşmasında bütçe meselesi dâhilinde; muhacirlerin tüm ihtiyaçlarının karşılandığı-
ndan, sanat erbabı olanlara sermaye verildiğinden, sağlık alanındaki her türlü yard-
ımın sağlandığından, barınma yeri veya misafirhaneler kiralamak suretiyle barınma
ihtiyaçlarının karşılandığından da bahsetmiştir. Burada ayrıca; Rumeli'den gelen
muhacirlere 381 köy arazisinin dağıtıldığını ve bu işlerden sorumlu komisyonlar teş-
kil ettiklerini de belirtmiştir. Sayıları 1.000.000'a yaklaşan mültecilerin bir yerden
başka bir yere sevklerinin masraflı bir iş olduğunu da vurgulayan Hamdi Bey,
100.000 liradan fazla masraf ederek olağanüstü şartların etkisiyle Diyarbakir ve Urfa
cihetlerinden 50.000 mülteci toplayarak Konya'ya sevk ettiklerini de söylemiştir.
Hamdi Bey konuşmasının sonunda ise hastanelere ve yetimhanelere, salgın hastalık-
lar için ilaç temin ettiklerini, memurlara ödenen paraların dışında ise yalnızca işe
masrafi olarak muhacirlere nüfus başına 166 kuruş yevmiye verdiklerini ifade etmiş-
tir (MMZC, D: III, C: 1, İ.S: 4, 21. İnikad, 22 Kanun-ı Evvel 1333: s. 361).

Hamdi Bey, yine bütçe ve harcamalar konusunda 12 Mart 1917'de Meclis-i
Âyanda yaptığı konuşmasında da çalışmalarına dair önemli bilgiler aktarmıştır. 1917
yılında yekûn 210.000.000 kuruşluk bir tahsisat aldıklarını belirttiği bu konuşma-
sında Hamdi Bey, muhacirlerin tüm ihtiyaçlarından başka içinde bulunulan savaşın

² Mehmet Hamdi Bey, Meclis-i Ayânın 3 Ocak 1918 tarihindeki bir toplantısında, kavramsal olarak muhacir ve mülteci arasındaki farkı şu şekilde izah etmiştir: "Mülteci, ahval-i harbiyye dolayısıyla düşmanın istilasına uğrayan yerlerden dâhile, yani hududun gerisine iltica eden, bilâ-tefrik ve cins ve mezhep bütüün ahaliye diyoruz. Düşman istilasına maruz kalan memâlik-i Osmaniyye'den yani, hudut-taki vilayetlerden aksam-ı dahilliyeye-i vatana, düşman istilas dolayısıyla gelen ahaliye mülteci diyo-
ruz. Ba ahitname diğer bir devlete terk edilmiş topraklardan gelenlere, mesela bugün Yanya'dan Toy-
ran'dan, Manastır'dan gelenlere de muhacir diyoruz." Bk. MAZC, D: III, C: 1, İ.S: 4, 16. İnikad, 3
Kanun-ı Sani 1334: s. 207.

ağır şartlarına rağmen ülkedeki 700.000'den fazla mültecinin yevmiyelerinin ve ekmek de dâhil günlük tüm ihtiyaçlarının aksatılmadan karşılandığını söylemiştir. Ayrıca yine mülteciler için hastaneler, muayenehaneler, aşhaneler ve darüliaşeler yaptıklarını, yetim çocuklar ile kimsesiz kadınlar için yetimhaneler ve dulhaneler açtıklarını da kaydetmiştir.³ Hamdi Bey söz konusu bu müesseseleri ise; Ordu, Fatsa, Ünye, Terme, Çarşamba, Samsun, Merzifon, Amasya, Çorum, Tokat, Sivas, Yozgat, Kırşehir, Akdağmadeni, Boğazlıyan, Kayseri, Elazığ, Malatya, Diyarbakir, Mardin, Siverek, Urfa, Islahiye, Müslümiye ve Resûlayn vilayet ve kazalarında açtıklarını belirtmiştir. Hamdi Bey, adı geçen yerlerde darüssinaa⁴, yetimhane ve tecrithane gibi düşük maliyetli ve azami derecede istifade edilecek binalar yaptıklarını bilgisini de vermiştir. Hamdi Bey, birden bire 20-30 hastane ve yetimhane açmanın mümkün olmaması sebebiyle mülteciler arasında zuhûr edebilecek salgın hastalıklara karşı da son derece dikkatli davrandıklarını da sözlerine eklemiştir (MAZC, D: III, C: 2, İ.S: 3, 42. İnikad, 12 Mart 1333: s. 212- 213).

Hamdi Bey, konuşmasının devamında; Rus işgal sahası olan Van, Muş, Bitlis ve Bayezit gibi yerlerden Diyarbakir'e gelen mültecilere yönelik çalışmalarından da bahsetmiştir. Bu bağlamda, Ordu Sıhhiye Heyeti, Sıhhiye Müfettişleri ve Muhacirîn İdaresi Sıhhiye memurları tarafından tutulan raporlara dayanarak anılan yerlerden gelen göçmenlerin ilk geldiklerinde karşı karşıya kaldıkları zor şartlardan ötürü nüfuslarının %20'sinin öldüğünü kaydetmiştir. Mültecilerin bir yerde sabit olmadıkları ve sürekli yer değiştirdikleri için kayıpların miktarına dair net bir rakam veremediğini de söyleyen Hamdi Bey, sonraki süreçte aldıkları tedbirler sayesinde ölüm oranını % 5'e düşürdüklerini ifade etmiştir. Salgın hastalıklara karşı mültecilere kolera, çiçek, tifo ve tifüs aşısı yaptıklarını da aktaran Hamdi Bey, bu kapsamda gerekli tüm sıhhi tedbirleri aldıklarının altını da çizmiştir. Konuşmasının devamında ise, sayıları 700.000'i geçen mültecilerin her birisi için günde en az 3 kuruş yevmiye verildiğini ve bunun hükümete getireceği maddi yükü hafifletmek için kabiliyeti olanlara alet ve tohumluk dağıtmak suretiyle ziraî faaliyetlere yönlendirdiklerini belirtmiştir. Hamdi Bey, bu hususta ayrıca; yalnız ekmek temini için yetişkin mültecilere 3 kuruş, küçüklere 60 para vermekten başka sağlık giderleri de dâhil mültecilerin diğer tüm ihtiyaçlarını karşıladıklarını söylemiştir. Bazı yerlerde muvakkat memurlar ve görevliler vasıtasıyla ekmek dağıtımını yaptıklarını da sözlerine ekleyen Hamdi Bey, bu

³ I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti'nin Dâhiliye Nezareti ve Muhacirîn Umûm Müdürlüğü bünyesinde Ermeni çocuklarına, yetimlerine ve kadınlarına yönelik yürüttüğü faaliyetler ve uygulamalar hakkında yapılmış bir çalışma ve detaylı bilgi için bk. Atnur, 2005.

⁴ Müslümanlar tarafından ilk tersanelerin kurulduğu dönemde sanayinin ağırlık merkezini gemicilik oluşturduğu için tersaneye günümüzde "sanayi sitesi" anlamına gelen dârü's-sinâa adı verilmiştir. Batı dillerinde tersane karşılığında kullanılan "arsenal, arsena, arzenale, tarzna, darsena, darsanale" gibi kelimeler de Arapça dârü's-sinâadan geçmiştir. Bu bilgiler ve daha fazlası için bk. Bozkurt, 2011: s. 511-513.

faaliyetleriyle mültecilerin yaralarını mümkün mertebe sarmaya ve acılarını unutturmaya çalıştıklarını söylemiştir (MAZC, D: III, C: 2, İ.S: 3, 42. İnikad, 12 Mart 1333: s. 213-214).

Hamdi Bey, konuşmasının devamında Muhacirîn Umûm Müdürlüğü olarak mültecilerin güvenliklerini sağlamak ve işlemlerinin yürütülmesine yardımcı olmak için yaptıkları çalışmaları da anlatmıştır. Bir yerden başka bir yere nakilleri esnasında mülteci kabilelerinin her birine yeterli sayıda jandarma birliği ile bir sevk memuru vazifelendirdiklerini söylemiştir. Hamdi Bey, bu hususta ayrıca; nakilleri esnasında mültecilere yardım etmekle görevli heyetler kurduklarını ve gittikleri yerlerdeki yardım dağıtımlarından istifade edebilmeleri için onlara, mühürlü vesikalar verildiğini de belirtmiştir. Hamdi Bey, söz konusu heyetlerin yardımların düzenli ve adil bir şekilde dağıtılmasından sorumlu olduklarını ifade ettikten sonra tüm bu muamelâtın teftişi için de belli bölgelere, vilâyet merkezlerindeki memurlardan, ileri gelenlerden ya da mülki idarecilerden müteşekkil müfettişler vazifelendirdiklerini söylemiştir. Bu müfettişlerden birisinin dönemin Erzurum Valisi Mithat Bey olduğunu ve “*müfettiş-i umumi*” namıyla Erzurum ve çevresini teftiş ettiğini de belirten Hamdi Bey, Erzurum Polis Müdürü’nden başka vilâyetteki bazı kaymakamların ve nahiye müdürlerinin de müfettiş olarak görevlendirildiğini kaydetmiştir. Hamdi Bey, bu hususta ayrıca; kendisinin görevlendirdiklerinden başka, gerekli görülen yerlere Dâhiliye Nezâreti tarafından da müfettişler ve sevk memurları gönderildiğini söylemek suretiyle, konuşmalarını sonlandırmıştır (MAZC, D: III, C: 2, İ.S: 3, 42. İnikad, 12 Mart 1333: s. 214).

Hamdi Bey, 24 Mart 1918’de Meclis-i Ayânda yaptığı konuşmasında ise 1878 yılından, Balkan savaşları esnası ve sonrasındaki sürece kadar Osmanlı topraklarındaki muhacir ve mülteci nüfusu ile bunların iskânlarna yönelik uygulamalardan bahsettikten sonra Muhacirîn Umûm Müdürlüğü olarak kendi dönemindeki faaliyetlerini aktarmıştır. Bu kapsamda Hamdi Bey, I. Dünya Savaşı esnasında karşılaştığı en büyük zorluğun mülteci meselesi olduğunu ve bu dönemde ülkedeki mülteci sayısının 1.000.000’u geçtiğini belirtmiştir. Bunların başlangıçta geçici olarak Karesi, Bursa ve Edirne cihetlerine yerleştirildiklerini, daha sonra belirlenen yerlere nakil ve iskân edildiklerini bu muamelelerinin ise 2.000.000 liralık bir bütçeyle yapıldığını belirtmiştir (MAZC, D: III, C: 2, İ.S: 4, 41. İnikad, 24 Mart 1334: s. 215-216).

Hamdi Bey, bu konuşmasında da belirttiği üzere söz konusu dönemde ülkedeki muhacirlerin iskân meselesinin memlekete faydalı bir şekilde çözülmesi konusunda Dâhiliye Nezâreti ile sık sık müzakerelerde bulunmuştur. Bu müzakerelerde, Osmanlı Devleti’nin muhacir iskânı politikasının bir İslam siyaseti şeklinde algılanmasını engellemek için, bu işin muhacirlerin sosyo-ekonomik durumları dikkate alınarak yapılması gerektiği fikrini savunmuştur. Tüm bu fikirleri Almanya, Rusya, Fransa ve Arjantin gibi ülkelerin muhacir iskân politikalarını inceleyerek edindiğini belirten Hamdi Bey, bu ülkelerin hiç birisinin iskân işinde Osmanlı Devleti kadar liberal hareket etmediğini kaydetmiştir. Buna örnek olarak da Rusya’nın Kaf-

kasya'da Rus unsurunu arttırmaya yönelik uyguladığı iskân politikasını örnek göstermiştir. Bunun yanında Almanya, Amerika ve İngiltere gibi ülkelerin de bu konuda katı bir tutum sergilediklerini belirtmiştir. Hamdi Bey burada yine rakamlar vererek; 1918 yılı itibariyle 825.991'i mülteci, 384.996'sı ise muhacir olmak üzere Muhacirîn Müdüriyeti'nin himayesindeki toplam nüfusun 1.210.000'a ulaştığını ifade etmiştir (MAZC, D: III, C: 2, İ.S: 4, 41. İnikad, 24 Mart 1334: s. 216-217).

Hamdi Bey, daha sonraları sayıları 1,5 milyona ulaşan mühacirler için Hüdavendigar, Edirne ve Karesi gibi yerlerde arazi dağıtmakla görevli heyetler teşkil ettiklerini, arazi dağıtımının ise muhacir ailelerinin ihtiyacına binaen 50 ila 150 dönüm arasında yapıldığını belirtmiştir. Bağ ve bahçe olan semtlerdeki arazileri, bir talimatnâme dâhilinde nüfus başına değil de, aile başına verilmesi suretiyle dağıttıklarına da değinen Hamdi Bey, dağıttıkları arazilerle 381 köy teşkil ettiklerini ifade etmiştir. Hamdi Bey burada ayrıca kendi iadresindeki söz konusu heyetlerin Defter-i Hakanî, mülki idare, nüfus ve Muhacirîn Müdürlüğü memurlarından, mal müdürlerinden veya diğer idari amirlerden teşekkül edildiğini ve bu heyetlerin 1,5 yılda 3.400 muhacire, 4.000 dönüm civarında arazi dağıttıklarını da dile getirmiştir. Bunun yanında heyetlerin İstanbul'daki muhacirlere de ziraî alet ile arazilerini sürmeleri için dört-beş aileye bir çift hayvanı vermek suretiyle yardımlarda bulduklarını da sözlerine eklemiştir (MAZC, D: III, C: 2, İ.S: 4, 41. İnikad, 24 Mart 1334: s. 217). Hamdi Bey konuşmasının devamında ise 1918 yılına kadar Muhacirîn Müdürlüğü olarak ülkedeki muhacirlerin yaklaşık % 30-35'lik kısmına yardım ettiklerini ve bunlara kurumun darülacezelerinde, hastanelerinde ve yetimhanelerinde çalışanların da dâhil olduğunu söylemiştir. Urfa ve Diyarbekir vilayetlerinde de aşhaneler açtıklarını dile getiren Hamdi Bey, ihtiyacı olan muhacirlerin kendi istekleri doğrultusunda şimendifer inşaatında istihdam edilmelerini sağladıklarını da ifade etmiştir (MAZC, D: III, C: 2, İ.S: 4, 41. İnikad, 24 Mart 1334: s. 218).

Hamdi Bey, İskân-ı Aşâir ve Muhacirîn Umûm Müdürlüğü görevini yürüttüğü esnada Ermenilere yönelik yürürülüğe konulan sevk ve iskân uygulamaları kapsamında da önemli çalışmalar yapmıştır. Bilhassa sevk edildikten sonra iskân yerlerine ulaşan Ermenilerin iâşe ve giyeceklerini temine yönelik faaliyetleri dikkat çekicidir. Bu kapsamda 1917 yılı başlarında Halep vilâyetine gönderilen Ermenilere ve Müslüman muhâcirlere dağıtılmak üzere don, gömlek ve hırka gibi ürünlerin imali için yaptığı çalışmalar da yapmıştır (Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, 2007: s. 151, 523). Yine Ermeni göçmenlerin ve Müslüman muhacirlerin ihtiyaçlarının karşılanması için Harbiye Tahsisatının devereye sokulması, Hamdi Bey'in bu kapsamdaki en önemli başarılarından. Bu gelişmenin ardından Hamdi Bey, ilgili yerlere 20 Haziran 1917 tarihinde gönderdiği bir tebligatta da belirttiği üzere Ermeniler de dâhil muhacirlere ödenen yevmiyelere zam yapmış ve Temmuz ayından itibaren küçükler için 60 para, büyükler için 3 kuruş olarak ödenmesini sağlamıştır (BOA, DH. ŞFR, 77/168). Hamdi Bey, bu süreçte ayrıca; Ermenilere yönelik sevk ve iskân uygulamaları üzerinden hareketle doğrudan Osmanlı Hükümeti'ne dolaylı olarak da kendi kurumuna müdahalelerde bulunmak isteyen yabancı misyon temsilcilerini önlemek

adına tedbirler de almıştır. Mesela 4 Temmuz 1917’de Dâhiliye Nezaretine gönderdiği bir yazıda; Halep’teki Alman Konsolosu’nun bir kısım Ermenilerin yerlerinde bırakılmasına yönelik talebini reddetmesi bunun örneklerinden birisidir (BOA, DH. ŞFR, 493/154).

Hamdi Bey, Muhâcirîn Umûm Müdürü olarak tıpkı muhacir ve mülteciler gibi Ermeni göçmenlerin ihtiyaçlarının karşılanması konusunda da hassas bir tutum sergileyerek valiliklere ve mutasarrıflıklara mevcut imkânlar dâhilinde tahsisatlar göndermiştir. Örneğin 8 Ekim 1917 tarihli bir tahsisatla; Halep vilâyetine 2.000 lira (BOA, DH. ŞFR, 80/80), Musul vilâyetine 3.750 lira (BOA, DH. ŞFR, 80/88), Suriye vilâyetine 5.000 lira (BOA, DH. ŞFR, 80/86), Zor ve Urfa mutasarrıflıklarına ise 2.500’er lira gönderildiğinin (BOA, DH. ŞFR, 80/79; BOA, DH. ŞFR, 80/73) bildirilmesi onun bu tutumunun neticesidir. Yine iskân bölgelerindeki Ermenilerin iâşe ve ihtiyaçları için 24 Mart 1918’de yapılan havalelerle Halep vilâyetine 500.000 (BOA, DH. ŞFR, 85/204), Musul vilâyetine 750.000 (BOA, DH. ŞFR, 85/209), Suriye vilâyetine 500.000 (BOA, DH. ŞFR, 85/213) ve Urfa mutasarrıflığına ise 1.500.000 kuruş (BOA, DH. ŞFR, 85/208; BOA, DH. ŞFR, 85/221) göndermesi aynı hassasiyetin diğer örnekleridir.

Burada şunu da belirtmek gerekir ki; Hamdi Bey, gönderilen paraların takibini de titizlikle yapmıştır. 8 Ekim 1917 tarihinde Mamûretülaziz, Diyarbakir ve Sivas vilâyetlerine yazdığı şifrelerde gönderilen paraların Rumların ve Ermenilerin nakil, iâşe ve iskân masrafları dışında başka hiç bir yere sarf edilmemesinin istenmesi ise (BOA, DH. ŞFR, 80/78; BOA, DH. ŞFR, 80/90; BOA, DH. ŞFR, 80/92) onun bu titiz yaklaşımının kanıtlarındandır.

Hamdi Bey, I. Dünya Savaşı sonrasında Muhacirîn Umûm Müdürü iken Rus ve Ermeni işgalinden kurtarılan ve bu yüzden “Vilâyât-ı Mustahlasa” olarak adlandırılan vilâyetlerin ziraî ve fennî kalkınmasına yönelik çalışmalar yapan komisyonda da görev yapmıştır (Mehmet Hamdi Arpağ’ın Hal Tercümesi; TBMM Albümü I/II, 2010: s. 93). 23 Kasım 1918’de Meclis-i Mebusanda Dâhiliye Nezaretini temsilen yaptığı konuşmasında adı geçen komisyondaki faaliyetleri hakkında bazı bilgiler aktarmıştır. Hamdi Bey burada; Vilâyât-ı Mustahlasa’nın bir kısım ihtiyaçlarına harcanmak üzere üyesi olduğu komisyona 5.000.000 liranın tahsisi için yoğun çaba sarfettiğini belirtmiştir. Ardından bölgede yaptığı incelemelere dair verileri paylaşarak, bilhassa bölge halkının iyi bir vaziyette olmadığını, savaş esnasında yurtlarını terk eden muhacirlerin yalnızca % 15’inin geri döndüğünü ifade etmiştir. Hamdi Bey burada ayrıca; iâşe ve barınma gibi hususlarda elverişli olmayan yerlere gitmek isteyenlere ise izin vermediklerini söylemiştir. Hamdi Bey, tüm bu faaliyetleriyle birlikte memleketleri kurtulur kurtulmaz, içlerindeki yurt aşkıyla terk ettikleri yerlere geri dönen ahalinin yaşadıkları zorlukları atlatabilmeleri için çalıştıklarını da faaliyetleri kapsamında sözlerine eklemiştir (MMZC, D: III, C: 1, İ.S: 5, 17. İnikad, 23 Teşrin-i Sani 1334: s. 189-190).

Yine bu konuşmasında belirttiğine göre Hamdi Bey, işgalden kurtarılan yerlerde hasar ve durum tespit çalışmaları da yapmıştır. Bu hususta; işgal esnasında

Trabzon'da büyük bir zayıatın meydana geldiğini, Gümüşhane'de kayda değer bir hasarın görülmediğini, Van'da; başlangıçta yaşanan müşkülâtın mahsul zamanında ortadan kalktığını, Erzurum'da ise büyük bir zayıatın mevcut olup, buradaki müşkülâtın Bayezit'ten ve İran'dan erzak getirilmesi suretiyle giderilmeye çalışıldığını aktarmıştır. Bunun yanında yurtlarına geri dönenlere her türlü yardımın yapıldığı ve bilhassa Van, Erzurum, Bitlis vilayetlerine yüklü miktarda erzak ve gıda maddesi gönderildiği de Hamdi Bey'in konuşmasında bahsettiği faaliyetlerindedir (MMZC, D: III, C: 1, İ. S: 5, 17. İnikad, 23 Teşrin-i Sani 1334: s.190).

Hamdi Bey, Muhacirîn Umûm Müdürü olarak savaş esnasında sevk edilip, mütarekeden sonra geri dönen Rum ve Ermenilerin yeniden iskânları⁵ meslesinde de önemli çalışmalar yapmıştır. Bu husustaki en önemli çalışması, onların tüm sevk, iskân ve iâşe masraflarının karşılanması yönündeki çabaları olmuştur. Öncülüğünde yürütülen bu çabalar dâhilinde; savaş sırasında evleri zarar görenlerin evleri tamir edilmiş, evi olmayanlara ev yapılmış, İstanbul'a geçici olarak gelenlere de sevk tarihlerine kadar misafirhaneler tahsis edilmiştir (Atnur, 1994: s. 132). Yine Hamdi Bey'in öncülüğünde geriye dönen Rum ve Ermeni mültecilerin sayılarına dair istatistik çalışmaları da yapılmıştır. Bilhassa iskân çalışmalarında karışıklığa sebebiyet vermemek için tutulan bu istatistiklerde; muhacirlerin aslen hangi köy, kasaba veya şehir ahalisinden olduklarına ve nüfus kayıt bilgilerine yer verilmiştir (BOA, DH. ŞFR, 92/281). Diğer taraftan yerlerine dönmek isteyen göçmenlerin gidecekleri yerlerdeki ilgili makam veya komisyonlara sayıları hakkında bilgi verilmesi de Hamdi Bey'in idaresinde yürütülen bu kapsamdaki diğer dikkat çekici çalışmalardandır (BOA, DH. ŞFR, 93/153; BOA, DH. ŞFR, 93/168; Atnur, 1994: s. 127).

Verilen bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere; Hamdi Bey idaresindeki Muhacirîn Müdüriyeti, Rum ve Ermeni göçmenlerin yeniden iskân meselesinde oldukça fedakarca bir misyon üstlenmiştir. Savaş şartlarının meydana getirdiği olumsuzluklar ve nakil araçlarının azlığı dolayısıyla askerlerin iadesi dahi mümkün değil iken gayr-i müslim göçmenler, Hamdi Bey'in yönetimindeki Muhacirîn Müdüriyeti'nin gayretleri ile Sivas'a, Elazığ'a, Samsun'a, Bursa'ya, Edirne'ye, İzmit'e, Karesi'ye ve diğer mahallere iade edilebilmişlerdir. Bunlardan Menteşe sahiline çıkarılan Rumlar, mahallerine iade edilerek yerleştirilmişlerdir. Dönemin basınındaki haberlere göre; 1918 yılı sonlarına doğru toplamda 23.594 nüfus yerlerine iskân edilmiştir (Atı, 28 Teşrin-i Sani 1334; Atnur, 1994: s. 127). Bunda Hamdi Bey'in rolü çok büyük olmuştur.

Hamdi Bey, Muhacirîn Umûm Müdürü olarak deniz yoluyla memleketlerine gidecek olan Rum ve Ermeni göçmenler için de gerekli yardımı temin etmiştir. Kendi uhdesinde yürütülen çalışmalar neticesinde belirli sahillerde toplanan göçmenler, ya-

⁵ I. Dünya Savaşı esnasında sevk ve iskân uygulamalarına tabi tutulan Ermeni ve Rum mültecilerin yeniden iskânı meselesi ve İskân-ı Aşâir ve Muhacirîn Umûm Müdüriyeti'nin uygulamaları hakkında detaylı bilgi için bk. Atnur, 1991: s.1-213; Atnur, 1994: s. 121-139.

kın iskelelerden temin edilen vapurlarla memleketlerine gönderilmişlerdir. Muhacirlerin nakillerinde tren de kullanılmıştır. Mesela Konya ve civarından ayrılan Ermeniler, trenle İstanbul'a gönderilmişlerdir. İstanbul'dan ayrılan Ermeniler ise Şirket-i Hayriye vapurlarıyla Bandırma'ya sevk edilmişlerdir (Atnur, 1994: s. 128).

Hamdi Bey, Ermenilerin yeniden iskânıyla ilgili işlerin daha sağlıklı yürütülmesi adına 1918 yılı sonlarında bir toplantı da düzenlenmiştir. Kendisinden başka, Dâhiliye Nezâreti Müsteşarı'nın, Ermeni Heyeti temsilcisinin, İngiliz elçiliğinden bir tercümanın ve bir askerî temsilcinin katıldığı bu toplantıda; Ermeni muhacirlerinin karşılaştıkları zorlukların giderilmesi adına önemli kararlar alınmıştır. Bu kararlar doğrultusunda gerekli çalışma ve uygulamaları yürütmek üzere özel bir heyet de teşekkül ettirilmiştir (Sabah, 7 Kanun-ı Evvel 1334; Atnur, 1994: s. 129).

Yukarıda bahsi geçen ve Hamdi Bey'in uygulamaları kapsamında oluşturulan teftiş heyetlerinin Rum ve Ermeni göçmenlerin iskânları esnasında da yoğun bir mesai sarfettiği görülmüştür. Bu süreçte bazen Hamdi Bey'in bizzat bu heyetlere katıldığı da olmuştur. Mesela; 22 Aralık 1919 tarihinde Hamdi Bey, İskân Müdürü ile birlikte Rumeli Feneri'ne giderek savaş esnasında zarar gören Rumlara ait binaların tamir işini teftiş etmiştir (İfham, 22 Kanunu-ı Evvel 1335; Atnur, 1994: s. 132). 15 Nisan 1920 tarihinde de Müfettiş Halil Bey, beraberindeki diğer yerli ve yabancı yetkililerle birlikte Bağçeköy'deki Orman Mektebi'ne yerleştirilen muhtelif milletlere mensup göçmenleri teftiş etmiştir (Tasvir-i Efkâr, 15 Nisan 1336; İkdâm, 20 Nisan 1336; Atnur, 1994: s. 138). Aynı günlerde ise İskân Müdürü ve riyasetindeki İngiliz subaylarla beraber, Rum göçmenler için Rumeli Feneri'nde inşa edilen binaları kontrol etmiştir. Hamdi Bey tarafından burada 1920 yılı Nisan ayında da bir teftiş yapılmış, bunun sonucunda bu binalara Rum ve Ermeni göçmenlerinin yerleştirilmesi ve bunlardan boşalacak evlerin eski sahipleri olan Müslümanlara verilmesi sağlanmıştır (İleri, 24 Nisan 1336; Atnur, 1994: s. 138).

Tüm bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere Hamdi Bey'in, İskân-ı Aşâir ve Muhacirîn Umûm Müdürlüğü vazifesi, I. Dünya Savaşı'nın sebep olduğu mülteci meselesinin en yoğun yaşandığı döneme rastlamıştır. Fakat Hamdi Bey, savaşın getirdiği olumsuzluklara rağmen görevini, başarıyla ve ülkenin menfaatlerine uygun bir şekilde yürütmüştür. Onun bu başarıları Osmanlı Hükümeti tarafından da göz ardı edilmemiş ve Hamdi Bey'e 28 Ekim 1917'de altıncı rütbeden Mecidî Nişanı (BOA. DUIT, 64/31), 1918 yılında ise ikinci rütbeden Osmanî Nişanı verilmek suretiyle taltif edilmiştir (Atnur, 1994: s. 139).

Hamdi Bey, Muhacirîn Umûm Müdürü olarak I. Dünya Savaşı sonrasında da Müslüman muhacir ve mülteciler ile Ermeni ve Rum muhacirlerin iskânı, Arap ailelere, dullara ve yetimlere yardım yapılması gibi meselelerinde önemli çalışmalar yapmıştır. Tüm bu faaliyetlerini çıkardığı nüfus istatistikleriyle birlikte bir rapor şeklinde kayıt altına da almıştır. Oldukça uzun ve detaylı tuttuğu bu raporunda ise, I. Dünya Savaşı esnasında başka yerlere sevk edilen ve mütareke sonrası geri dönen

Ermeni ve Rum muhacirlerin yeniden iskânları kapsamında yürüttüğü çalışmalar hakkında bilgiler vermiştir.⁶

Bundan başka Hamdi Bey'in Milli Mücadele döneminde Yunan işgal sahasından göç eden muhacir ve mültecilerle ilgili çalışmaları da önemlidir. Bu hususla ilgili olarak 1920 yılı Temmuz ayında bir gazeteye verdiği malumatta; İzmir ve havalisinin Yunanlılar tarafından işgali üzerine İstanbul'a sığınan mülteci ve muhacir sayısının 150.000 kişiye ulaştığını belirtmesi⁷ (Dersaadet, 18 Temmuz 1920), bu konuda da ilk çalışmalarının istatistik alanında olduğunu göstermektedir. Bu kapsamda sıhhi alanda da önemli faaliyetler yürütmüştür. Mesela; 1920'de Çapa'daki Gurebayı Müslimîn Hastanesi'ni Muhacir ve mülteci hastanesi yaparak, Sıhhiye Nezaretinden destek almak suretiyle buraya yeter sayıda doktor görevlendirilmesini sağlamıştır (BOA, DH. UMVM, 96/29; Karakuş, 2018: s. 220).

Hamdi Bey, Batı Anadolu muhacirlerine dair istatistik çalışmalarını sonraki süreçte de devam ettirmiştir. 1921 yılı Aralık ayındaki bir mülakatında İstanbul'a İzmir ve civarından gelen mültecilerinin sayısının 70.000 olduğu söylemesi (Karakuş, 2018: s. 148; Tevhid-i Efkâr, 25 Aralık 1921) de bu yöndeki çalışmalarındandır. Hamdi Bey, bu çalışmaları dâhilinde mültecilere yönelik yardım uygulamalarında yolsuzluk yapılmaması konusuna da eğilmiş, ilgili icra makamlarına bu yönde tebliğatlar göndermiştir (Karakuş, 2018: s. 162). Hamdi Bey bu doğrultudaki hassasiyetini, zaman zaman çalışmaları yerinde teftiş etmek suretiyle de denetlemiştir. 1921 yılında Hilal-i Ahmer Reisi ve Hilâl-i Ahmer Kadınlar Reisi ile birlikte Davut Paşa ve Selimiye Kışlalarındaki, Bayezit ve Gülhane barakalarındaki göçmenlerin sıhhi durumlarını tetkik etmiştir (Tevhid-i Efkâr, 27 Temmuz 1921).

Hamdi Bey, Yunan işgalinden kurtuluşundan sonra bölgede geniş ölçekli bir hasar tespit çalışması da yapmıştır. Bu hususta 20 Eylül 1922 tarihinde yaptığı açıklamada; 1919'dan 1920 yılı Ağustos ayına kadar, Yunanlıların bölgede vermiş oldukları hasarın toplamda yaklaşık 225 milyon liraya ulaştığını, 1920 Ağustos'undan Türk taarruzunun başladığı tarihe kadar meydana gelen zararın ise bunun on katı olduğunu ifade etmiştir (Akşam, 20 Eylül 1922). Burada şunun da belirtmek gerekir ki, Hamdi Bey bu dönemdeki tüm çalışmalarını TBMM Hükümeti'nin bilgisi dâhilinde yürütmüştür (Karakuş, 2018: s. 165).

Büyük Taarruz'la Yunan işgalinin sona erdiği yerlere muhacirlerin geri dönüşleri konusunda da önemli çalışmalar yapan Hamdi Bey, o günlerde yaptığı bir açıklamada; İstanbul'da bulunan 65.000 mültecinin % 90'ının memleketlerine dönmelerinin bilhassa tarımsal faaliyetler açısından gerekli ve önemli olduğunu söylemesi onun bu konudaki görüşünün delilidir (Akşam, 22 Eylül 1922).

⁶ "Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesinin Vezâif ve Mu'âmelât-ı Umûmiyesini Mücmelen Rapordur" başlığını taşıyan bu rapor için bk. Efiloğlu, 2011: s. 117-180.

⁷ Yunan işgal sahasından yapılan göçler hakkında detaylı bilgi için bk. Karakuş, 2018: s. 72-263.

Görüldüğü üzere Hamdi Bey, Milli Mücadele yıllarındaki Yunan işgalinin bir sonucu olarak ortaya çıkan mülteci ve muhacir meselesinde de özverili ve kayda değer faaliyetlerde bulunmuştur.

2. Dâhiliye Müşavirliği ve Erzincan Mebusluğu

Mehmet Hamdi Bey, 1921 yılında TBMM’ni temsilen Londra Konferansı’na katılan Hariciye Vekili Bekir Sami Bey başkanlığındaki heyette müşavir olarak görev yapmıştır. Bundan yaklaşık iki yıl sonra da, 1923 yılı seçimlerinde aday olduğu memleketi Erzincan’dan 106 oy alarak mebus seçilmiştir. 1 Temmuz 1923’te mazbatasını alan Hamdi Bey, 2 Ağustos 1923 tarihinde Meclise irtihal ederek resmen Erzincan mebusu olmuştur. TBMM’de Hariciye, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiyye üyeliklerinde bulunan Hamdi Bey’in, ekmekten alınacak gümrük vergisiyle alakalı olarak arkadaşlarıyla beraber verdiği bir kanun teklifinden başka Meclis genel kurulu faaliyeti olmamıştır (Mehmet Hamdi Arpağ’ın Hal Tercümesi; TBMM Albümü 1/II, 2010: s. 93; Türk Parlamento Tarihi II/III, s. 296). Zaten onun aktif mebusluk hayatı da uzun sürmemiştir. 1923 yılında Türkiye ile Yunanistan arasında yapılacak nüfus mübadelesi işini yürütmek üzere kurulan Muhtelit (Karma) Mübadele Komisyon üyeliğine atanmış, çalışmalarına burada devam etmiştir.

3. Muhtelit Mübadele Komisyonu Üyeliği

Hamdi Bey, Lozan Barış Antlaşması gereğince 23 Ocak 1923’te Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan anlaşmaya binaen⁸ 8 Ağustos 1923 tarihinde; iki ülke arasındaki nüfus mübadelesi meselesinin halli için kurulan, Tevfik Rüştü (Aras)⁹ Bey’in başkanlığındaki Muhtelit Mübadele Komisyonu üyeliğine atanmıştır (BCA, 030-0-18-01-01-013-29-11-001).¹⁰

Hamdi Bey, bu göreve getirildikten sonra mübadele çalışmaları kapsamında birçok önemli faaliyette bulunmuştur. Bunlardan en dikkat çekenini ise beraberindeki bir heyetle Atina, Selanik, Drama ve Kavala bölgelerinde yaptığı çalışmalardır. Mensubu olduğu Muhtelit Mübadele Komisyonu’nu temsilen yürüttüğü bu çalışmalar dâhilinde mübadeleye tabi Türk nüfusunun durumu, Yunan Hükümeti’nin uygulamaları ve buralardaki tali komisyonların¹¹ faaliyetleri hakkında gözlem ve tetkiklerde bulunmuştur. Hamdi Bey, bu çalışmaları esnasında belirtilen hususlara dair değerli bilgiler içeren raporlar da hazırlamıştır. İki tane olduğu bilinen bu raporlarından ilki; Araştırmacı Tarihçi Baki Sarısakal tarafından günümüz Türkçe’sine aktarılarak

⁸ 23 Ocak 1923’te yapılan anlaşma sonrasında Türkiye’nin mübadele meselesi kapsamındaki politikaları ve buna ilişkin Talimatnâme ile Mübadele, İmar ve İşkân Vekâleti’nin kuruluşu hakkında detaylı bilgi için bk. Güner, 2012: s. 1453-1466.

⁹ Tevfik Rüştü Aras’ın hayatı ve faaliyetleri hakkında bk. *Tevfik Rüştü Aras’ın Hal Tercümesi*, 2019; Tınal, 2001.

¹⁰ Muhtelit Mübadele Komisyonu’nun kuruluşu, talimatnamesi, üyeleri ve Hamdi Bey’e gönderilen görevlendirme yazıları için bk. *BCA*, 030-0-18-1-1-13-20-11-1-17.

¹¹ Tali Komisyonlar, Muhtelit Mübadele Komisyonu’nun 17 Kasım 1923 tarihindeki toplantısında alınan kararla komisyonun ulaşamadığı bölgelerde mübadeleye dair çalışmalar yapmak ve bu yönde faaliyet yürütmek amacıyla kurulmuştur. Bk. *BCA*, 030-10-123-875-14-1.

yayımlanmıştır. İkincisi ise; bir kısmı eksik olarak arşivden elde edildiği şekliyle ilk kez burada değerlendirilmiştir.

Hamdi Bey, söz konusu ilk raporunun başlangıcında; bu raporu, Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun 21 Ekim 1923 tarihli kararı gereğince¹² komisyonun tarafsız ülke üyesi İsveçli Mösyö Ekstrand ve Yunan Hükümeti temsilcisi Mösyö Papas ile birlikte 12 Kasım 1923'te Atina'dan ayrılarak Batı Makedonya'ya doğru seyahat ettikleri esnasında hazırladığını belirtmiştir. Ardından ertesi günü Selanik'e vardıklarını ve derhal buradaki Tali Komisyonu ziyaret edip bilgi aldıklarını yazmıştır. Daha sonra riyasetindekilerle Islahhane adı verilen mntıkadaki Hamza Bey Camisi, Hisar Kulesi ve Vardar Kapısı gibi yerlerde toplu halde bulunan Türk mübadillerin kaldığı mekanları ve bu esnada sevk edilmek üzere Türklerin bindirildikleri bir vapuru ziyaret ettiklerini de kaydetmiştir. Hamdi Bey günün akşamında ise bazı taleplerde bulunmak üzere Selanik valisiyle görüştiklerini kaydetmiştir (Sarısakal, Hamdi Bey'in Raporu, s. 2).

Bu ifadelerinin ardından Islahhane hakkında bilgi veren Hamdi Bey, adı geçen yerde bir de Hamza Bey Camii olduğunu¹³, Hilal-i Ahmer'in bölgedeki temsilcisi Lütfi Bey'in boş olan camiye ve Islahhane'nin üst katına Türk muhacirlerin yerleştirilmesi yönünde girişimlerde bulunduğunu kaydetmiştir. Hamdi Bey, detaylı bir şekilde anlattığı bu girişimlerin ardından ise; Selanik'teki Türk muhacirlerin Islahane civarındaki Hisararkası ve Vardar Kapısı gibi yerlerde penceresiz, zemini çamurlu ahırlarda, hayvan gübresi konulan bodrumlarda barındırıldığını gördüğünü, Selanik Valisi Mösyö Lamborus'u ziyaretleri esnasında Mösyö Ekstrand'ın da Türklerin bu durumuna şahit olduğunu belirtmiştir. Hamdi Bey, Mösyö Ekstrand'ın, bu hadise sonrasında Lomburus'tan Islahhane ve Hamza Bey Camisi'nin Türkleri barındırmak için kendilerine verilmesi yönünde bir talepte bulunduğunu, fakat Lamborus'un, bu laşıcı hastalık tehlikesini gerekçe göstererek onun bu talebini reddettiğini aktarmıştır. Hamdi Bey, kendisinin de Lamborus'a şehirdeki bir çok cami ve kiliseye Rum mültecilerin yerleştirildiğini hatırlatmasının dahi sonucu değiştirmedeğini ifade etmiştir. Hamdi Bey, burada ayrıca Florina'ya gitmek üzere Selanik'ten ayrılırken, Islahhane ve Hamza Bey Camii'nin devri konusundaki girişimlerle ilgili sürecin takibini, Selanik'te bulunan Hilal-i Ahmer Reisi Ömer Lütfü ile İmdad-ı Sıhhi Reisi Mahir Beylere bıraktıklarını fakat bir hafta sonra geri döndüklerinde onların da bir sonuç alamadıklarını belirtmiştir (Sarısakal, Hamdi Bey'in Raporu, s. 3-4).

Hamdi Bey raporunun devamında da; 14 Kasım 1923 tarihinde Selanik'ten ayrılıp Florina'ya gittiklerini, aynı gün içerisinde de buradan Surviç'e geçtiklerini

¹² Hamdi Bey, bu karardan ikinci raporunda bahsetmiştir. Buna dair ifadeleri şu şekildedir: "Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun 21 Teşrin-i Sani sene 1923 Çarşamba günü akdettiği içtima-i umumiye de mübadeleye tabi Türklerin bulunduğu menatıkla Tali Komisyonlarının tarz-ı faaliyetinin lüzum-ı tetkiki hakkında tekrar vuku bulan teklif-i âcizi kabul edilerek esas itibarıyla seyahat edilmesi münasip görülmüştür." Bk. BCA, 272-0-0-12-40-43-15-1.

¹³ Hamdi Bey, aşağıda da görüleceği üzere Islahhane binasından ikinci raporunda daha detaylı bir şekilde bahsetmiştir. Bk. BCA, 272-0-0-12-40-43-15-3.

kaydetmiştir. Hamdi Bey, Florina'daki Türklerin çok kötü şartlarda bulunduğunu belirttiikten sonra Surviç'te esasen Türk olmamasına rağmen çalışmak için civar köylerden buraya gelen çok sayıda Türk'ün de benzer durumda olduklarını kaydetmiştir. Ayrıca; buradaki Türklerin mağduriyetinin giderilmesi için Surviç Polis müdürü ile görüştüğünü de ifade etmiştir (Sarısakal, Hamdi Bey'in Raporu, s. 5).

Raporunda; Surviç'ten sonra Kalibo köyüne geçtiklerini yazan Hamdi Bey, buradaki 450 nüfus Türk'ün hepsinin sokaklarda yaşadıklarını ve Rum muhacirlerinden oluşturulan komisyonların tecavüzlerine uğradıklarını kaydetmiştir. Aynı günün akşamı Kayalar'a geçtiklerini yazan Hamdi Bey, burada 40 Türk köyünün toplam 35.000 kişilik nüfusunun bir çoğunun yoluk içersinde bulunduğunu, Yunan yetkililere işkencelere maruz bırakılıp, mallarına el konulduğunu belirtmiştir.¹⁴ Buradan sonra geçtikleri 1.269 Türk'ün yaşadığı Selpova köyünde de Türklerin büyük bir mağduriyet içerisinde yaşam mücadelesi verdiklerini aktarmıştır. Hamdi Bey ayrıca; Yunan Hükümeti'nin bu köyden 294 büyükbaş, 179 küçükbaş hayvana, 108 merkebe ve çeşitli ziraat aletlerle birlikte toplamda; 1.539.732 drahmi¹⁵ değerindeki mal ve emvale el koyduğunu da yazmıştır. Hamdi Bey; Selpova'dan sonra gittikleri 700 Türk'ün yaşadığı Hasanköy ile 1.180 Türk'ün yaşadığı Ertonmuş köyünde de Yunan Hükümeti'nin Türklere ait çok sayıda hayvana, eşyaya ve emvale el koyduğunu belirtmiştir. Hatta öyleki; Yunan askerlerinin zorla el koyduğu Türklerin evlerine Rum muhacirlerini yerleştirdiğini ve bu yüzden Türklerin ya sokaklarda ya da ahır ve samanlık gibi yerlerde yaşadıklarını belirtmiştir. Sonraki duraklarının ise Kozana ve Nasliç livaları olduğunu kaydeden Hamdi Bey, Yunan Hükümeti'nin uygulamaları neticesinde 22.000 nüfuslu Kozana'da neredeyse hiç Türk kalmadığını, 17 Kasım 1923'te vardıkları Nasliç'te ise 120 hanede toplam 7.000 Türk'ün mevcut olduğunu, bunların % 60'ının mağduriyet içerisinde olup, bir an evvel göç etmeyi düşündüklerini yazmıştır. Hamdi Bey, Nasliç'ten sonra Mösyö Ekstrand'ın bir an önce Atina'ya dönülmesi yönündeki ısrarı üzerine köy ziyaretlerini burada durdurduklarını belirtmiştir (Sarısakal, Hamdi Bey'in Raporu, s. 6-7).

Raporunda gidemedikleri yerlere heyetler gönderdiklerini de kaydeden Hamdi Bey, 18 Kasım 1923'te Kozana, Kayalar, Surviç üzerinden Vodina'ya geçtiklerini burada Vakıf Hanı denilen küçük bir hamamın yanındaki karanlık bir mahzene doldurulmuş Türkler gördüklerini aktarmıştır. Vodina'da 250 hanede 2.800 Türk yaşadığını, civardaki köylerde evlerinden zorla çıkarılan Türklerin de aç ve sefil bir şekilde buraya geldiğini belirten Hamdi Bey, Vodina'ya bağlı Karacaova livası köylerindeki Türklerin büyük bir kısmının Serez'e, Demirhisar'a, Vodina'ya iltica ettiklerini belirtmiştir. Hamdi Bey, bu ifadelerinin ardından riyasetindekilerle birlikte Vodina'dan hareketle Karacaova'ya ve Yenice'ye uğradıklarını buradan da

¹⁴ Bu doğrultudaki iddialar Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun Yunan üyeleri tarafından da ileri sürülmüş, Türk Hükümeti'nin de mübadeleye tabi Rumların mallarına el koyduğu iddia edilmiştir. Yunan üyeler bu gibi aksaklıkların izlenecek iyi niyetli politikalar ile çözüme kavuşturulacağını da ileri sürmüşlerdir. Bk. *BCA*, 30-10-123-875-14-1.

¹⁵ Yunanistan'ın para birimi.

otomobille Selanik'e geçtiklerini yazmıştır. Selanik'ten de Mösyö Ekstrand ile birlikte 20 Kasım 1923 tarihinde Atina'ya gittiklerini belirten Hamdi Bey, güzergahlarındaki bir çok köyde Yunan devriye birlikleri ve Rum muhacirlerinin Türk köylerinde işkence ve gasp gibi eylemler gerçekleştirdiğine şahit olduklarını ifade etmiştir (Sarısakal, Hamdi Bey'in Raporu, s. 8-9). Burada söz konusu bu olaylardan bir kaçına da yer vermiştir.¹⁶

Bunların ardından Hamdi Bey, Kayalar'a bağlı Selpova, Hasanköy ve Ortagümüş köylerinden Yunanlıların gasp ettiği hayvan ve eşya hakkında rakamsal bilgiler aktarmıştır. Yunanlıların bu üç köyden gasp ettikleri hayvan, eşya ve erzak bedelinin toplamda 4.321.199 drahmi olduğunu belirten Hamdi Bey, burada yaptığı bir hesap üzerinden Yunanlılar tarafından Kayalar'daki köylerden toplamda 57.615.960 drahmi değerinde hayvan ve eşya gasp edildiğini ileri sürmüştür. Hamdi Bey, aynı hesabı Kozana'ya bağlı Hacı Rahmanlı, Emirhanlı ve Topçular köyleri için de yapmıştır. Yunanlıların bu köylerden gasp ettiği hayvan ve eşya miktarının toplamda yaklaşık 4.208.164 drahmi; 56 köyü olan tüm Kozana'dan ise toplamda 78.552.376 drahmi değerinde olduğunu yazmıştır. Florina, Karacaova, Kesriye, Naslıç, Grebena, Serfiçe ve Vodina beldelerinde de durumun aynı minvalde olduğunu yazan Hamdi Bey, yalnızca Kozana ve Kayalar'da Yunan askerlerinin gasp ettiği hayvan ve eşya bedelinin 136.168.336 drahmi olduğunu bunun da o günkü karşılığıyla 24.000.000 liraya denk geldiğini belirtmiştir. Hamdi Bey burada; bütün kazalardan gasp edilen hayvan ve eşya bedelinin çok daha büyük bir rakamlara tekabül edeceğini de ifadelerine eklemiştir (Sarısakal, Hamdi Bey'in Raporu, s. 12-13).

Hamdi Bey, raporunun sonraki kısmında da yardıma muhtaç Türk Nüfus ile ilgili tespitlerini aktarmıştır. Hamdi Bey'e göre; Florina'daki 15.000 Türk nüfusunun, 3.500'i, Kayalar'daki 35.000 Türk nüfusunun 12.000'i, Kozana'daki 22.000 Türk nüfusunun 13.000'i, Grebene'deki 7.000 Türk nüfusunun, 4.500'ü, Naslıç'teki 7.000 Türk nüfusunun 4.300'ü, Kesriye'deki 15.000 Türk nüfusunun 8.000'i, Serfiçe'deki 5.000 Türk nüfusunun, 2.500'ü, Vodina ve Karacaova'daki 25.000 Türk nüfusunun, 9.140'ı yardıma muhtaçtır. Hamdi Bey, toplamda ise yaklaşık 56.940 nüfus Türk'ün bu tarihlerde yardıma muhtaç bir durumda bulunduğunu tespit etmiştir (Sarısakal, Hamdi Bey'in Raporu, s. 13-14).

Hamdi Bey, bu bilgilerin ardından raporunda; muhacirlerin hanelere dağıtımı ile ilgili gözlemlerine yer vermiştir. Florina'da bazı haneleri gezdiklerinde, Rum hanelerine hiç muhacir yerleştirilmediğini hep Türklerin hanelerine Rum muhacirlerin yerleştirildiğini kaydetmiştir. Bununla birlikte; Kayalar ve Kozana'da tekrar Rum muhacirlerin gelmesi ihtimalinden dolayı Rumların, Türkleri sokaklara attıklarını kaydeden Hamdi Bey,¹⁷ şahit olduğu bu gibi hadiselerden bir kaçını da buraya aktarmıştır (Sarısakal, Hamdi Bey'in Raporu, s. 14).

¹⁶ Hamdi Bey'in aktardığı bu olaylar hakkında bk. Sarısakal, Hamdi Bey'in Raporu, s. 9-12.

¹⁷ Hilal-i Ahmer'in Selanik Murahhası Ömer Lütfü Bey de 7 Aralık 1923 tarihli bir raporunda aynı hususlardan bahsetmiştir. Bk. KA, 1297/201-1.

Bunların ardından Hamdi Bey, Yunan Hükümeti'nin Türkleri borçlu çıkarmak suretiyle de arazilerine, dükkanlarına ve hanelerine el koyduğunu belirtmiştir. Raporunun sonunda ise “netice ve mütalaa” başlığı altında bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu bağlamda; sayıları 500.000'e ulaşan Makedonya Türklerinin müthiş bir baskı ve zulme maruz kaldıklarını, bu yüzden adeta eriyip gittiklerini belirtmiş, bunun tek çaresinin ise onların haklarının koruması olduğuna işaret etmiştir. Hamdi Bey burada; Muhtelit Komisyonu'nun bütün kuvvet ve kudretiyle yaşanan bu faciaya son vermeye çalıştığını da belirterek raporunu sonlandırmıştır (Sarısakal, Hamdi Bey'in Raporu, s. 15).

Mehmet Hamdi Bey'in, Muhtelit Mübadele Komisyonu üyeliği esnasında Atina, Selanik, Drama ve Kavala şehirlerindeki mübadeleye tabi Türklerin vaziyeti hakkında bilgiler içeren bir raporu daha mevcuttur. Elde edilen haliyle bir kısmı eksik olan bu raporunda Hamdi Bey, hem faaliyetleri ve hem de gözlem ve müşahedeleri dâhilinde adı geçen yerlerdeki mübadele uygulamalarına ve Türklerin durumuna dair bilgiler aktarmıştır. Hamdi Bey, raporuda ilk olarak seyahat kararının; Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun 21 Kasım 1923 tarihli toplantısında, mübadil Türklerin bulunduğu mıntıkalardaki Tali Komisyonların çalışmalarının tetkiki hususunda kendi yaptığı bir teklif üzerine alındığını belirtmiştir. Ardında da komisyonun tarafsız ülke üyesi İsveç'li Mösyö Ekstrand'ın hasta olması sebebiyle kendisinin tek başına yola çıkarak Kavala ve Drama'ya gideceğini, buralardaki incelemelerini tamamladıktan sonra da Kayalar, Kozana ve Florina cihetlerine gitmek üzere Selanik'e gidip burada Ekstrand ile buluşacaklarını belirtmiştir. Sonra da 23 Kasım 1923'te komisyon üyelerinden İhsan Bey ve Mösyö Palis ile Atina'dan ayrılıp, ertesi gün Selanik'e vardıklarını yazmıştır (BCA, 272-0-0-12-40-43-15-1).

Hamdi Bey, Selanik'e gelir gelmez buradaki Tali Komisyon Reisi Mösyö Henc, Türk Aza Mustafa Arif Bey ve Rum Aza Mösyö Gogos ile görüşerek yaptıkları çalışmalarını incelediğini kaydetmiştir. Tali Komisyon'un tasfiye beyannamelerini, mübadiller için düzenledikleri seyahat evraklarını, sevk edilen Türk muhacirlerin memleketleri ile nüfus bilgileri hakkındaki çalışmalarını da tetkik ettiklerini belirten Hamdi Bey, komisyonun çalışmalarını gayet muntazam bulduğunu yazmıştır. Yalnız beyannamelerin doldurulması için ahaliden ücret alınmasından hoşnut olmadığını dile getirmesi üzerine herkesin serbest bırakılması kararıyla bu olumsuzluğun derhal giderildiğini de kaydetmiştir. Burada ayrıca; gönderilecek ahalinin beyannamelerini almak için Tali Komisyon'a yaptıkları müracaat işlemlerinde de aksaklıkların yaşandığını belirten Hamdi Bey, bunun da ilgili talimatnameler gereğince kurulması gereken bir yardım heyeti (Heyet-i muavene) nin olmayışına bağlamıştır. Hamdi Bey, sonraki ifadelerinde ise bu eksikliği Tali Komisyon'a iletildiğini, Kavala'dan Selanik'e dönüşü esnasında Tali Komisyon Reis Vekili Mösyö Kontenzon'un Selanik'e gelişiyle burada dört farklı Heyet-i Muavene teşkiline karar verildiğini belirtmiştir (BCA, 272-0-0-12-40-43-15-1-2).

Hamdi Bey, raporunun devamında da Selanik'te toplanan Türk ahaliye dair gözlemlerini aktarmıştır. Buna göre; Yunan yetkililerin, göçe tabi olup, Selanik'te

yola çıkmaya hazır bulunan Türk nüfusunun 7.000 ila 8.000 arasında olduğunu belirttiklerini fakat bu sayının doğru olmadığını, gerçek sayının 25.000-30.000 civarında olduğunu gözlemlerine dayanarak kaydetmiştir.¹⁸ Sevk edilmek üzere civar köylerden gelen Türklerin de bu sayıyı arttırdığını belirten Hamdi Bey, ziyaretleri anına kadar Selanik'ten vapurlarla sevk edilen Türk muhacirlerin sayısına dair bilgiler de vermiştir. Buna göre Hamdi Bey; Arslan vapuruyla; 198'i yetim çocuk ile bunların bakım ve eğitimlerinden sorumlu personel olmak üzere toplam 918, Tetyis vapuruyla; 2.200, Sakarya vapuruyla 3.222, Arslan vapuruyla 1.410 ve Ümit vapuruyla 1.514 kişinin sevk edildiğini yazmıştır.¹⁹ Hamdi Bey, burada Selanik'te bulunduğu esnada Tetyis vapuruna Türk muhacirlerin yerleştirildiğine şahit olduğunu da aktararak, bu hususta adı geçen vapurun emval ve ticari eşya nakline mahsus olduğunu ve orta kısmı tamamen açık ve tentesiz olması hasebiyle insan nakline uygun olmadığını belirtmiştir. Vapurlarla nakledilen Türk muhacirlerinin sayısının toplamda 9.264 kişi olduğunu da belirten Hamdi Bey, Selanik'teki mübadil Türklerin miktarının ise 21.000 ila 26.000 arasında olduğunu ve bunların çok kötü şartlarda Islahhane, Vardar Kapısı, Hamza Bey Camii ile civardaki harabelerde yaşadıklarını kaydetmiştir (BCA, 272-0-0-12-40-43-15-2).

Hamdi Bey, raporunda Islahhane hakkında da bilgi vermiştir. İkişer katlı dört kısımdan ibaret bölümlerden oluştuğunu kaydettiği bu binanın içerisinde Hilal-i Ahmer Hastanesi ve tecrithanenin de bulunduğu bir muhacir toplanma merkezi olması gerektiği fikrinde olduğunu kaydetmiştir. Hatta Hamdi Bey, bu bağlamda ve Tali Komisyon'un içtima merkezinin dahi burası olması gerektiği düşüncesini savunmuştur. Böyle olması halinde muhacirlerin sevk işlemlerinin ile onlara verilecek sağlık hizmetlerinin daha muntazam bir surette yürütüleceğini vurgulamıştır. Müslümanlara ait olduğu halde Rum muhacirlerinin istifadesine sunulan Islahhane'nin tahliyesi için Atina'daki Yunan heyetine müracaatta bulunulduğuna da değinen Hamdi Bey, Hilal-i Ahmer'in bölgedeki temsilcisi Doktor Ömer Lütfi Bey'in de aynı doğrultuda teşebbüslerinin bulunduğunu belirtmiştir. Hamdi Bey, bu hususta Hilal-i Ahmer Hastanesi'ne yer bulabilmek için Islahhanede büyük bir koğuş işgal eden ve yetim Türk çocukları ile öğretmenlerinden oluşan 198 kişinin buradan çıkarılarak İstanbul'a gönderildiğini yerlerine ise Rum muhacirlerin yerleştirildiğini kaydetmiştir.²⁰ Hamdi Bey; Türk muhacirlerin sevklerinin tek bir yerden ve sağlıklı bir şekilde yürütülmesi adına Islahhane'nin tahliyesini Mübadele Komisyonu'nun Yunan üyesi

¹⁸ Aynı bilgileri Hamdi Bey'in Selanik'e geldiğinde hem onunla ve hem de beraberindeki Mösyö Ekstrand ile görüşen Hilal-i Ahmer murahhası Ömer Lütfü Bey de 17 Aralık 1923 tarihli bir raporunda kaydetmiştir. Ömer Lütfü Bey raporunda Selanik'teki mübadeleye tabi Türklerin pek fena şartlarda yaşamaya çalıştıkları, bir an önce İstanbul'a sevk edilmeleri gerektiği ve Hilal-i Ahmer'in bölgede çeşitli yardımları yapmakta olduğunu belirtmiştir. Bk. KA, 1297/61.

¹⁹ İsmi geçen bu dört vapur, Muhtelit Mübadele Komisyonu Başkanı Tevfik Rüstü Bey'in 28 Ekim 1923 tarihinde Heyet-i Vekile ile Mübadele, İmar ve İskân Vekâlet'ne verdiği dilekçe sonrasında Selanik ve Girit limanlarına gönderilmek üzere komisyon emrine verilmiştir. Bu konudaki yazışmalar için bk. BCA, 030-10-123-875-5-1-2.

²⁰ Hamdi Bey, raporunun önceki kısmında bunların Arslan vapuruyla gittiklerini kaydetmiştir.

Mösyö Kanakinis tarafından da talep edildiğini fakat hiçbir sonuç alınmadığını da belirtmiştir. Diğer taraftan Hilal-i Ahmer Selanik Heyeti Reisi Doktor Mahir Bey'in Selanik Sıhhiye Müdürü nezdinde giriştiği teşebbüsün de akim kaldığını belirten Hamdi Bey, Tali Komisyon Reisi Mösyö Kontenzon'ndan Selanik valisi nezdinde yeni bir teşebbüste bulunmasını istediğini kaydetmiştir. Kontenzon'dan ayrıca; validen Türklere ait yüz binlerce hane ile Türk yetimlerinin çıkarıldığı İslahhane'ye Rum muhacirlerinin yerleştirilmesinin de kendileri tarafından hoş karşılanmadığını söylemesi talebinde bulunduğunu da yazmıştır (BCA, 272-0-0-12-40-43-15-3).

Hamdi Bey raporunda Makedonya Sıhhiye Genel Müdürü ile birlikte Vardar Kapısı civarındaki Türklerin kaldığı yerleri ziyaret edip, buradaki Türk muhacirlerin durumlarını ıcediğini de yazmıştır. 3 Aralık 1923 tarihinde Mösyö Kanakinis ve Makedonya Sıhhiye Genel Müdürü Mösyö Kopanaris ile birlikte gerçekleştirdiği bu incelemelerde Türklerin içerisinde bulunduğu kötü koşulların salgın hastalıkların zuhuruna sebep olabileceği hususunda gerekli kişileri uyardığını da kaydetmiştir. Hamdi Bey, İslahhane'deki Türkleri ziyaretleri esnasında beraberindekilerin kendisine buranın tahliyesine uğraşmak yerine Türk muhacirler için şehrin dışında çadırlardan oluşan bir toplanma merkezi kurması teklinde bulduklarını yazmıştır. Hamdi Bey, bu teklifi kabul etmesi üzerine Mahir Bey'in Hilal-i Ahmer Merkezi'nden, Mösyö Kanakinis'in de kendi birimlerinden çadır talep ettiğini ve kurulacak merkez için Yenice yolunda bir yer belirlediklerini, hatta burada su teminine ve hela yapımına yönelik çalışmaları dahi başlattıklarını kaydetmiştir (BCA, 272-0-0-12-40-43-15-3).

Hamdi Bey, raporunun bundan sonraki kısmında ise İslahhane'nin yakınında bulunan Hisararkası adlı yerdeki bir harabeye yerleştirilmiş Türk muhacirlerini ziyaret ettiklerini yazmıştır. Burada yaklaşık 1,5 km uzunluğundaki bir yerde hasırlar, çullar, çuvalar ve çadırlar altında aşağı-yukarı 10.000 Türk muhaciri gördüğünü, bunların büyük bir sefalet içinde olduklarını, bu harabede su ve hela tertibatının dahi olmadığını belirtmiştir.²¹ Vardar Kapısı adlı yerdeki gözlemlerini de akataran Hamdi Bey, Türk muhacirlerinin burada dağınık bir vaziyette; Arslan Han, Tesalya Hanı, Tumba Han, Korfali Hanı ve Çayır Mahallesi gibi yerlerde aç ve açıkta bulunduğunu kaydetmiştir. Türk muhacirlerinin buralarda da korkunç bir sefaletle maruz kaldıklarını, hatta can ve mal güvenliklerinin dahi bulunmadığını yazan Hamdi Bey, 5 defa gasp ve yağma olayına şahit olduğunu ve Türk muhacirlerin buralarda Rum çetelleri tarafından sık sık soyulduklarını kaydetmiştir. Bunlardan başka Türk muhacirlerinin, Tesalya Hanı'nda ahır gibi yerler için eşya başına 10 drahmi kira verdiklerini, Kor-

²¹ Hamdi Bey burada Hilal-i Ahmer'in bölgedeki Türk muhacirlere her türlü yardımda bulunup, çadırlar temin ettiğini de belirtmiştir. İfadelerinin devamında ise Hilal-i Ahmer'in başlangıçta 200 nüfusa yardım yapabiliyorken bu kayıtları tuttuğu esnada 800 nüfusa günde bir kere sıcak yemek ile sabah ve akşam 100'er dirhem ekmek dağıttığını kaydetmiştir. Bk. BCA, 272-0-0-12-40-43-15-3. Ayrıca; Hilal-i Ahmer'in mübadele esnasında Selanik, Atina, Drama, Kavala ve civarındaki yerlerde yürüttüğü yardım faaliyetleri hakkında bk. Mesut Çapa, 1988: s. 241-256.

fali Hanı'nda ise ahır gibi havasız ve karanlık üç oda için ayda 3.000 drahmi ödediklerini belirtmiştir. Müşahadelerinde fakir bir aile reisinin eşyası ve aile efradı için günde ortalama en az 21 drahmi ödediğini de kaydeden Hamdi Bey, Türk muhacirlerin, Vardar Kapısı civarındaki diğer bir kısım yerlerde de sefil ve perişan bir vaziyette olduklarını raporuna eklemiştir (BCA, 272-0-0-12-40-43-15-4).

Bunların ardından yeniden Selanik'teki Türk Muhacirleri hakkında bilgi aktaran Hamdi Bey bu kapsamda; Selanik merkezde ve Katerin (Selanik Mutasarrıflığı)'de 20.000, Lanagza'da 35.000, Karaferye'de 5.000, Kılıgış'ta 10.000, Kesendire Yarımadası'nda ve Kelemeriye'de 30.000, Yenice-i Vardar'da ve Gümülcine'de, 10.000, Vodine'de ve Karacaova'da 35.000 olmak üzere toplamda 145.000 Türk muhacirin sevke tabi tutulduğu bilgisini vermiştir. İfadelerinin devamında ise bunların 9.264 kişinin sevk edildiğini, 26.000 kişinin Selanik'te bulunduğunu, 109.736 kişinin ise köylerinde duracak güçte olmadıklarını kaydetmiştir (BCA, 272-0-0-12-40-43-15-5).

Hamdi Bey raporunun bundan sonraki kısmında ise Selanik'teki Türk muhacirlerinin durumlarının iyileştirilmesine dair bazı tavsiyelerde bulunmuştur. "*Selanik için Süratle Neticelendirilmesi Lazım Gelen Hususât*" başlığıyla acilen yerine getirilmesini vurguladığı bu tavsiyeler şu şekildedir:

- 1- Selanik'e bağlanan yollarda Türk muhacirlerinin güvenliğinin sağlanması.
- 2- Selanik civarındaki kazalarda vuku bulan göçlerin sebeplerini ortadan kaldırıp, yenilerine meydan verilmemesi.
- 3- Merkez muamelatın oldukça hızlandırılması.
- 4- Selanik için 1.000 adet çadırın süratli bir şekilde temin edilmesi.
- 5- Bölgedeki yoğunluğun ortadan kaldırılması ve tekrarına meydan verilmemesi için büyük vapurların muntazaman gönderilmesi (BCA, 272-0-0-12-40-43-15-6).

Bu tavsiyelerin ardından Hamdi Bey, köylülerden alınan hayvan, emlak ve kira bedelleri hususunda durumun her mntıkada aynı olduğunu belirttikten sonra 26 Kasım 1923'te Mösyö Kanakins ile Kavala'ya hareket ettiklerini yazmıştır. Kavala'da 12 kişiden mürekkep bir yardım heyeti teşkil ettiklerini de kaydeden Hamdi Bey, bu heyetin her gün, Tali Komisyon'un toplandığı Türklere ait bir binada, bir araya geldiğini, her tarafa beyannameler dağıttıklarını ve nüfus listeleri hazırladıklarını belirtmiştir. Komisyonun bu çalışmaları neticesinde 5-10 gün içerisinde Kavala ve mülhakatındaki Türk muhacirlerin hazır olacağını da ifadelerine ekleyen Hamdi Bey, esasen tarlaları ve diğer gayrimenkul malları üzerinde serbest tasarruf hakkına sahip olamayan köylülerin bu sıralarda göç hazırlıklarını tamamlamış olduklarını belirtmiştir. Hamdi Bey bu ifadelerinin ardından Kavala Tali Komisyonu'nun çalışmalarına da değinerek memnuniyetini dile getirmiş ve komisyon Reisi Mösyö Kontenzon'un gayretli çalışmalarına rağmen burada da birçok Türk'ün malına el konulduğu hususunun ayrıca altını çizmiştir (BCA, 272-0-0-12-40-43-15-6).

Hamdi Bey'in raporunun bundan sonraki bir bölümü eksik olduğundan hem Kavala'daki ve hem de diğer yerlerdeki faaliyetleri hakkında başka bir bilgi edinilememiştir. Buna rağmen raporun son kısmında hem Hamdi Bey'in sonraki çalışmaları ve hem de Türk muhacirlerin emval ve arazilerine el konulmasıyla ilgili uygulamalar hakkında dikkat çekici bilgilerin mevcut olduğu görülmüştür. O, burada; Türklerin emval ve mallarına Yunan Hükümeti tarafından el konumaya devam edildiğini ve hiçbir yerde iade işleminin gerçekleştirilmediğini belirtmiştir. Pek çok Türk muhacirin bu yüzden yaşadıkları mağduriyetten ötürü kendilerine müracaat ettiğini de yazan Hamdi Bey, bu meselenin vaktiyle Muhtelit Komisyon'nun gündemine alınarak durumun Yunan yetkililere bildirilmiş olduğunu fakat herhangi bir sonuca ulaşılmadığını da dile getirmiştir. Hamdi Bey burada ayrıca; Türklerin Yunan Hükümeti'nin Rumların kullanımına verdiği ev, mağaza ve çiftlik gibi emlaktan kira almadıklarını da kaydetmiştir (BCA, 272-0-0-12-40-43-15-15).

Hamdi Bey; emlak ve kışlakların sahiplerine teslimi bir tarafa, gezip gördüğü yerlerde işgal edilmemiş tek bir Türk evine dahi rastlamadığını belirttiği raporunun sonraki kısmında ise bu konuda Yunan Hükümeti nezdinde tedbirler alınması gerektiğini de belirtmiş, akabinde de baskılarla hanelerinden çıkarılan Türklerin durumlarından bahsetmiştir. Bu kapsamda Hamdi Bey, onların bazen dağınık, bazen de toplu halde öteye beriye dağıldıklarını genellikle de tren istasyonlarında ve civarındaki yerlerde açıkta ve perişan bir halde yaşamaya çalıştıklarını yazmıştır (BCA, 272-0-0-12-40-43-15-16).

Hamdi Bey, tıpkı ilkindeki gibi ikinci raporunda da "Netice ve Umumi Mütalaa" başlığı altında Türk muhacirlerin sevklerine dair bir kısım değerlendirmelerde bulunmuştur. Yunan Hükümeti'nin uygulamaları üzerinden yaptığı bu değerlendirmelerinde Hamdi Bey, ellerinde müsadere ve gasb olunacak hiç emval kamadığını, Türklerin yaşadıkları sıkıntıların bir an önce giderilmesi için gerekli çalışmaların yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Son olarak da herhangi bir çözüm bulunmadığı takdirde Türklerin maruz kaldığı sıkıntıların yakın zamanda pek çok ölüme ve büyük kayıplara sebep olacağına işaret eden Hamdi Bey, bu ifadeleriyle raporunu sonlandırmıştır (BCA, 272-0-0-12-40-43-15-17).

Bu her iki raporundan da anlaşılacağı üzere Hamdi Bey, Muhtelit Mübadele Komisyonu üyeliği vazifesindeyken mübadeleye tabi Türk ahalinin durumlarını yerinde incelemek üzere Selanik, Atina, Kavala ve Drama gibi yerlerde önemli çalışmalar yürütmüştür. Adı geçen yerlerde ve buralara bağlı köylerde Türklerin vaziyetlerine, içinde buldukları yaşam koşullarına, çektikleri sıkıntılara ve maruz kaldıkları baskılara dair raporlarında önemli bilgiler aktarmıştır. Bu yüzden bu raporların, hem Hamdi Bey'in faaliyetlerini ortaya koyması ve hem de mübadeleye tabi Türklerin durumunu göstermesi açısından önemli vesikalar olduğunu söylemek mümkündür.

Hamdi Bey'in mübadele konusundaki çalışmaları Türkiye adına iki önemli faaliyette bulunması suretiyle sonraki süreçte de devam etmiştir. Bunlardan ilki;

Hariciye Vekâletinin 19 Mart 1925 tarihli tezkiresi üzerine Tevfik Rüştü Bey'in yerine azınlıklar ve etabli meselesi için Cenevre'de düzenlenen Cemiyet-i Akvam'ın toplantısına katılmasıdır (BCA, 030-18-1-1-13-20-11-1; BCA, 030-0-18-01-01-013-20-11-1-14, 15). İkincisi ise; az evvel Viyana Elçiliğine atanmış olmasına rağmen yine İcra vekillerinin 18 Haziran 1925 tarihli görevlendirmesiyle mübadele kapsamında Türkiye ile Yunanistan arasındaki itilafnameyi imzalamasıdır (BCA, 030-18-1-1-14-40-8-1).

4. Viyana Büyükelçiliği ve Afyon Zafer Anıtı Meselesi

Mehmet Hamdi Bey, Muhtelit Mübadele Komisyonu murahhaslığına devam ettiği esnada Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa başkanlığındaki İcra Vekilleri Heyeti'nin 13 Mayıs 1925 tarihli bir kararnameyle Viyana elçiliğine atanmıştır (BCA, 030-0-18-01-01-013-29-11-1, 2, 3). Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk Viyana Büyükelçisi olarak, 1 Haziran 1925 tarihinde görevine başlayan Hamdi Bey (Hariciye Vekâleti Yıllığı, 1959, s. 21).²² 25 Temmuz 1925'te dönemin Avusturya Cumhurbaşkanı Michael Hainisch'e güven mektubunu sunmuştur.²³ Hamdi Bey, 1934 yılına kadar yaklaşık 9 yıl kaldığı Viyana Büyükelçiliği (BCA, 030-0-18-01-02-44-26-016-1; Büyükelçilik Tarihi ve Önceki Büyükelçilerimiz-Viyana, 2020) vazifesindeyken birçok önemli çalışma yapmıştır. Bunlardan ilk dikkat çeken; Türk Polis teşkilatının modernleştirilmesi kapsamında kendisine verilen talimat üzerine Avusturya'dan uzman getirtilmesi konusundaki çalışmalardır. Hamdi Bey uzmanın seçimi için Avusturya Hükümeti ile de temas kurarak yürüttüğü çalışmalar neticesinde Türkiye'ye gönderilecek kişinin uzun yıllar Avusturya Polis Müdürü Shuber'in yanında çalışan Mösyö Frederich Ramach olmasına karar vermiştir. Onun bu kararında Ramach'ın Viyana polis teşkilatını yeniden yapılandıran kişi olması etkili olmuştur. Hamdi Bey, bu kararı gönderdiği bir yazıyla Dâhiliye Vekâletine de bildirmiştir. Dâhiliye Vekâletince de Ramach'ın uygun görülmesi üzerine, 21 Haziran 1927 tarihinde Hamdi Bey ile Ramach arasında bir protokol imzalanmıştır (Dikici, 2017: s. 480). Başlangıç kısmında "*Türkiye Cumhuriyeti Dâhiliye Vekâleti namına Türkiye'nin Viyana Sefiri Hamdi Bey ile Mösyö Frederich Ramach beyninde ber-*

²² Viyana'daki son Osmanlı Büyükelçisi Hüseyin Hilmi Paşa idi. Hilmi Paşa, 1912-1919 yılları arasında bu görevi yürütmüştür. Osmanlı Devleti gibi Avusturya-Macaristan İmparatorluğu da I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkınca, Hüseyin Hilmi Paşa, 8 Mayıs 1919'da veda mektubu verilmeksizin görevinden alınmıştır. Onun görevden alınmasıyla da Viyana'daki Osmanlı elçiliği kapatılmıştır. Altı yıl sonra, 1925 yılında Viyana'da Türkiye Cumhuriyeti Elçiliği açılıncaya kadar, 1919-1925 yılları arasında Avusturya'daki Türk hak ve çıkarlarının korunması ve tüm diplomatik ilişkiler Viyana'daki İsviçre Elçiliği tarafından yürütülmüştür. Bk. Şimşir, 2006: s. 23.

²³ Hamdi Bey'in dönemin Avusturya Cumhurbaşkanı Michael Hainisch'e güven mektubunu sunarken okuduğu söylev ve Hainisch'in cevabi mektubu için bkz. Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I, 1993: s. 371-372.

vech-i zir şerait ile akd-ı mukavele edilmiştir” şeklindeki ifadelerin yer aldığı 8 maddeden oluşan bu protokolle²⁴ Mösyö Ramach’ın Türkiye’deki çalışma esasları, yetkileri ve alacağı para belirlenmiştir. 13 Temmuz 1927 tarihinde İcra Vekillerinin onayıyla yürürlüğe giren bu protokol (BCA, 30-18-1-1-25-44-6), Cumhuriyet’in ilk yıllarında Türk Polis Teşkilatı’nın yeniden yapılandırılması kapsamında Mehmet Hamdi Bey tarafından gerçekleştirilen önemli bir faaliyettir.

Mehmet Hamdi Bey’in Viyana Elçiliği dönemindeki önemli faaliyetlerinden bir diğeri ise Afyon’da bulunan Zafer anıtı meselesi kapsamında yürüttüğü çalışmalardır. Afyon’a Başkomutanlık Meydan Muharebesi ve Büyük Zaferi temsilen bir anıt dikmek konusu gündeme geldiğinde akıllara daha önce İstanbul Sarayburnu’ndaki Atatürk heykelini yapan Heinrich Krippel²⁵ gelmiştir. Bu doğrultuda anıtın yapımı ile ilgili çalışmalar, 1929 yılında başlatılmıştır. Afyon Valiliği ilk aşamada, konuyla ilgili İçişleri Bakanlığı bünyesindeki gerekli prosedürü gerçekleştirmiş, ardından Avusturyalı heykeltıraş Krippel ile temasa geçmiştir. Valilik, heykel ve kabartmalardan oluşacak anıtın projeleri için Krippel ile 1.300 dolar ödemek suretiyle bir anlaşma yapmıştır. 1932 yılının Ocak ayında tamamlanan projelerden biri beğenildikten sonra anıtın yapımı için Afyon Valiliği ile İçişleri Bakanlığı ve Krippel’in Türkiye’deki vekili arasında çeşitli yazışmalar yapılmıştır.²⁶ Sonunda dikilecek anıtın heykel kısmı ile fiyat konusunda bir anlaşmaya varılmıştır. Başlangıçta 27.000 dolar talep eden Krippel’in vekili Avukat Ekrem Rüştü Bey ile yapılan görüşmeler neticesinde taraflar arasında 25.600 dolar üzerinde bir anlaşmaya varılmış ve bir protokol imzalanmıştır. Protokol, 5 Şubat 1932 tarihinde Afyon’da Vali Fevzi Bey ile Krippel arasında imzalanmıştır (Şimşir, 1998: s. 510-512).

Anıtın detaylı bir şekilde tarifinin yer aldığı, 10 sayfadan oluşan oldukça kapsamlı protokol metninde²⁷ dikkati çeken noktalardan birisi ise Viyana elçiliğine de bir görev verilmiş olmasıdır. Anlaşma metnine göre; imal edilecek objelerin incelenip teslim alınmasına ait işler, Viyana elçisi tarafından yürütülecekti. Böylelikle tıpkı heykeltıraş Krippel’in nasıl Türkiye’de onun adına işlerini yürüten bir vekilinin olması gibi Türkiye’nin Viyana elçisi de bu iş için Afyon Valiliğinin vekili olarak

²⁴ Protokolün tam metni için bk. Şahin, 2013: s. 113-117; Dikici, 2017: s. 481.

²⁵ Avusturyalı Heykeltıraş Heinrich Krippel, 1925-1938 yılları arasında Türkiye’de bir dizi anıt ve heykel yapmış sanatçıdır. 1926 yılında dikilen ve Türkiye’deki ilk Atatürk heykeli unvanını taşıyan İstanbul Sarayburnu’ndaki, heykel, onun eseridir. Aynı yıl Konya Atatürk anıtını da yapan Krippel, 1927 yılında ise Ankara’nın Ulus meydanındaki görkemli Zafer Anıtını yapmıştır. Samsun’da şaha kalkmış at üstündeki Atatürk heykeli de Krippel’in eseridir. Bk. Şimşir, 1996: s. 509.

²⁶ Bu yazışmalar, *Türkiye’nin Viyana Büyükelçiliği Arşivi (VBA)*’nde “Afyon Zafer Abidesi” adlı dosyada muhafaza edilmektedir. Bk. Şimşir, 1996: s. 510.

²⁷ 10 daktilo sayfasından oluşan protokol metninde; ilk olarak Krippel’in, Afyonkarahisar’ın İstasyon caddesine dikilecek bronz bir heykel yapmayı üstlendiği belirtilmiştir. Daha sonra heykelin tarifi yapılmıştır. Anlaşma metninin sonraki kısmında ise heykelin Viyana’dan Haydarpaşa’ya taşınmasına dair sorumlulukları, sigorta işlemleri hakkındaki esasları ve beş maddeden oluşan Krippel’e yapılacak ödeme ile ilgili hususları içeren izahatlara yer verilmiştir. Protokolün son kısmında ise heykelin yapımıyla ilgili Krippel’e 20 Eylül 1934 tarihine kadar 2,5 yıllık bir süre verildiği hakkındaki hususlar izah edilmiştir. Bk. Şimşir, 1996: s. 512-514.

görevlendirilmiştir. Hamdi Bey'in bu iş ile ilgili resmen devereye girişi ise 1933 yılının Mart ayında Fevzi Bey'in yerine gelen yeni Afyon Valisi Ahmet (Durmuş) Bey'in kendisine gönderdiği bir vekâletname ile gerçekleşmiştir. Ahmet Bey, 15 Mart 1933 tarihli bu vekâletnamede yer verdiği; "... Afyonkarahisar Encümeni Daimi Reisi sıfatıyla Afyon Valisi namına yardımcı modelin elçilikçe kabul muamelesinin ifa ve icrası hakkında ne gibi muamele yapılmak lazım gelirse kâffesini ifa ve icraya mezun ve salahiyyetar olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti Orta Elçisi Hamdi Beyefendi Hazretlerini suret-i hususiyede vekil nasp ve tayin eyledim..." (Şimşir, 1996: s. 515-516). şeklindeki ifadelerle Hamdi Bey'i resmen işin içine dâhil etmiştir.

Böylelikle bir oldu-bitti karşısında kalan Hamdi Bey, elçilik bünyesinde görevli dört kişiden müteşekkil bir komisyon oluşturarak çalışmalara başlamıştır. Kendi raiyasetindeki bu komisyon, 22 Nisan 1933'te düzenlenen bir protokolle Krippel'in yaptığı yardımcı modeli inceleyerek teslim almıştır. Protokolde; Krippel'in hazırladığı heykel ile rölyeflerine ait modellerin Afyon Valiliğince vekil tayin edilen Türkiye Cumhuriyeti Viyana Elçisi Hamdi Bey ile riyasetindeki bir heyet tarafından icelenerek teslim alındığı belirtilmiştir.²⁸ Protokolün bir nüshası da Afyon Valiliğine gönderilmiştir. Bunun ardından Afyon Valiliği tarafından Hamdi Bey'e 6 ve 15 Mayıs 1933 tarihlerinde yeni vekâletnameler gönderilmiştir. Böylelikle, Türkiye Cumhuriyeti Viyana Orta Elçisi unvanıyla Mehmet Hamdi Bey, alçı ve döküm bronzların teslim alınması işleri için Afyon Valisi adına yeniden vekil tayin edilmiştir. Sonrasında valilik makamından Hamdi Bey'e 19 Temmuz 1933 tarihli bir yazı daha gönderilerek anıtın kaidesinde kullanılması düşünülen taş örnekleri gönderilmiş ve Krippel'den bunlardan hangisini kullanacağı hakkında bilgi alınarak iletilmesi istenmiştir. Bunun üzerine Hamdi Bey, Krippel'e taş numunelerini göstermiş ve onun seçtiği numuneyi 10 Ağustos 1933 tarihinde Afyon Valiliğine göndermiştir (Şimşir, 1998: s. 517-520).

Anıtın yapımının bu şekilde sorunsuz devam ettiği dönemde birden bire doların düşmeye başlaması tüm gidişatı değiştirmiştir. Çünkü Krippel, bu yüzden yaptığı protokole aykırı bir şekilde doların düşüşünü gerekçe göstererek alacağı paranın artırılmasını istemiştir. Afyon Valiliğinin Krippel'in bunu talebini kabul etmemesi üzerine taraflar arasında ciddi bir kriz meydana gelmiştir. Bunun üzerine Krippel'in anıtın yapım işini durduracağından endişelenen Afyon Valisi Ahmet Bey, 25 Kasım

²⁸ Bu protokol özetle şu şekildedir: "... Heykeltraş Krippel tarafından vilayete verilen resimler ve planlar dâhilinde Afyonkarahisar'da dikilecek heykel ile rölyeflerlerinin yardımcı modellerinin ihzar edildiği görülmüş ve kabul meselesi vilâyet tarafından bu maksat için tevkil edilen Türkiye Cumhuriyeti Viyana Elçisi Hamdi Beyefendi Hazretleri Riyasetinde bir heyet-i mahsusa tarafından 22 Nisan 1933 tarihinde yapılmıştır... İşbu heyet, Heykeltraş Krippel tarafından muayenesine arz edilen esas grup ile üç rölyefin yardımcı modellerinin şearite uyduğunu tespit ve kabul eylemiştir. Bundan başka dördüncü rölyefin yardımcı modeli keza kabul edilmiştir... Heyet, yardımcı modelin bir kalıbını tesellüm ve elçilik mühürüyle temhir ve muhafaza altına alındığından heykeltraş Krippel'in Afyonkarahisar Vilayeti ile yaptığı mukavelenamesi mucibince alacağı taksitle istihkak kesbettiğini Afyon Vilayeti namına tespit ve kabul eder..." Bk. Şimşir, 1996: s. 517.

1933'te Viyana Elçiliğine bir yazı göndererek Hamdi Bey'i durumdan haberdar etmiş, anıtın yapımının ne aşamada olduğu hakkın da bilgi istemiştir. Bundan bir süre sonra da Krippel, Hamdi Bey'e müracaat ederek ondan, doların düşüşü yüzünden ortaya çıkan farkın giderilmesi yönündeki isteğini Afyon Valiliğine iletmesi ricasında bulunmuştur (Şimşir, 1998: s. 521).

Hamdi Bey, bunun üzerine 23 Aralık 1933 tarihli bir yazıyla Krippel'in bu isteğini ve şu anda dahi heykelin tunç döküm işleriyle ilgi yapacağı ödemelerden dolayı zor durumda olduğunu Afyon Valiliğine iletmiştir. Hamdi Bey'in bu yazısına Afyon Valiliği tarafından 8 Ocak 1934 tarihli bir yazı ile yanıt verilmiştir. Yanıtta; Krippel'in bu talebine ancak Şubat ayındaki il genel meclisinde karar verilebileceği, bu süre zarfında heykel yapımının sekteye uğramaması gerektiği bildirilmiştir. Anıtın vaktinde tamamlanmasıyla ilgili olarak Afyon mebuslarının artan baskısı üzerine Vali Ahmet Bey, 23 Ocak 1934 tarihinde Hamdi Bey'e bir yazı daha göndermiştir. Vali Bey bu yazısında abidenin en geç 20 Eylül'de dikilmiş olması gerektiği hususundan bahsettikten sonra Şubat ayındaki il genel meclisinin vereceği kararın meçhul olduğunu ve bu yüzden endişesinin arttığını belirtmiştir. Ahmet Bey yazısının devamında ise oldukça nazik ifadelerle Hamdi Bey'den abidenin yapım işini takip ederek, kendisini bilgilendirmesini talep etmiştir. Diğer taraftan 14 Şubat 1934 tarihinde toplanan Afyon il genel meclisi, Krippel'in dolar kurundaki farkın kendisine ödenmesi talebini, taraflar arasında imzalanan protokole aykırı bularak reddetmiştir. Bu karar, Vali Ahmet Bey tarafından 18 Şubat 1934 tarihli bir yazı ile Viyana Elçisi Hamdi Bey'e de bildirmiştir (Şimşir, 1996: s. 522-523).

Bunun üzerine Hamdi Bey, durumu hemen Krippel'e iletmiştir. Krippel'in bu kararı tanıdığını kendisine söylemesi üzerine Hamdi Bey, Afyon Valiliğinin 15 Mayıs 1933 tarihli vekaletnâmesi dâhilinde daha önce kurduğu komisyon ile 23 Mart 1934 tarihinde Krippel'in atölyesindeki alçı modellerinin ve bronzların kabulünü gerçekleştiren bir protokol yapmıştır. Hamdi Bey, bu protokolü aynı tarihli bir yazıyla Afyon Valiliğine de göndermiştir. Protokol özetle şu şekildedir: "*Mr. Krippel, keza mukaveleye tevfikan bronz grup ve 3 rölyefin orijinal büyüklükteki modellerini alçıdan ikmal etmiş ve bunların bugünkü tarihte Afyonkarahisar, Vilayeti mümessili bulunan Elçi Hamdi Beyefendi'ye teslim etmiştir. Müşarünileyh hazretleri bugün teslim etmiş oldukları işbu orijinal büyüklükteki alçı grup modelinin muavin modellerle tamamen mutabakatını ve 3 rölyefin de mukavelename şeraitine tamamen tetabukunu tespit etmişlerdir. Bu suretle mukavele mucibince M. Krippel'e tediyesi icap eden 9.200 doların bugünkü tarihten itibaren 15 gün zarfında tediyesi lazım gelmektedir.*" (Şimşir, 1996: s. 518-519).

Görüldüğü üzere protokolda 3 rölyeften bahsedilmiş ve teslimat bu doğrultuda gerçekleşmiştir. Krippel, bu ifadeyi bir fırsat şeklinde değerlendirmiş ve Hamdi Bey'den protokole dâhil edilmeyen 4. rölyef için eksta para talebinde bulunmuştur. Fakat Afyon Valiliği Krippel'in bu isteğini de reddetmiş, üstüne Krippel'e ödenecek 9.200 doların 1.200 dolarını bankada tutmak suretiyle keserek 8.000 dolarlık eksik

bir ödeme gerçekleştirmiştir. Hamdi Bey'e gönderilen bir yazıyla da Krippel'e ödenecek paradan kesilen miktarın bankada tutulduğunu, bunun ancak 4. rölyef yapılması halinde serbest bırakılacağını bildirmiştir. Bunun üzerine alacağı olan 1.200 doların kesildiğini gören Krippel, 26 Nisan 1934'te Hamdi Bey'e bir yazı göndererek, Afyon Valiliğinin sözleşmeye aykırı davrandığını, buna bağlı olarak ortaya çıkan koşullardan ötürü anıtın istenilen tarihe yetişemeyeceğini ve sorumluluğun kendisine ait olmadığını belirtmiştir. Hamdi Bey de durumu hemen bir gün sonra yazdığı bir yazıyla Afyon Valiliğine iletmiştir. Bu gelişme, Afyon'da büyük bir endişeye sebep olmuş ve Vali Ahmet Bey, 3 Mayıs 1934 tarihinde Hamdi Bey'e bir telgraf çekerek 1.200 doların serbest bırakıldığı ve Krippel'in parayı alabileceği bigisini vermiştir (Şimşir, 1996: s. 524).

Krippel, bu parayı aldıktan sonra uzun bir süre sessiz kalmış, Hamdi Bey'in hiçbir tebliğine yanıt vermemiştir. Sonunda 20 Temmuz 1934 tarihinde Hamdi Bey'e uzun bir yazı yazarak, heykelin Eylül ayına yetişemeyeceğini, çünkü işi durduğunu, ancak zararının karşılanması halinde işe devam edebileceğini ve bunun için de sözleşme gereği teminat akçesi olarak bankada tutulan 5.000 doların kendisine verilmesini istemiştir. Bunun üzerine Hamdi Bey, 1 Ağustos 1934 tarihinde Krippel'in bu talebini Afyon Valiliğine iletmiştir (Şimşir, 1996: s. 525).

Fakat gelişmeden kısa bir süre sonra Hamdi Bey, Berlin Büyükelçiliğine atanmış, onun yerine Ahmet Cevat (Üstün) Bey Viyana Elçisi olmuştur. Dolayısıyla bu tarihten sonra 24 Mart 1936 tarihine kadar devam eden Afyon Zafer Anıtı'nın yapım işiyle ilgili Viyana elçiliği nezdindeki faaliyetler, Ahmet Cevat Bey tarafından yürütülmüştür (Şimşir, *Bizim Diplomatlar*, s. 525-540).

Görüldüğü üzere Hamdi Bey, Afyonkarahisar'daki Cumhuriyet meydanına dikilecek olan Zafer Anıtı'nın yapımı işinde bir diplomat olarak bizzat rol almış ve bu kapsamda kendisine verilen vekâletle Afyon Valiliği nezdinde Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ni başarılı bir şekilde temsil etmiştir.

5. Berlin Büyükelçiliği ve Önemli Faaliyetleri

Hamdi Bey, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras'ın Başbakanlığa sunduğu 3 Mayıs 1934 tarihili ve 59643/322 numaralı tezkereyle o tarihte boş bulunan Berlin Büyükelçiliği görevine teklif edilmiştir (BCA, 030-0-18-1-2-44-26-16-2). Tevfik Rüştü Bey'in bu teklifi İcra Vekilleri Heyeti'nin tarihli ve 2/536 numaralı kararnameyle 5 Mayıs 1934 tarihinde Hamdi Bey, Berlin Büyükelçisi atanmıştır (BCA, 030-0-18-1-2-44-26-16; BCA, 030-0-18-1-2-44-26-16-1).

Bunun hemen akabinde Mustafa Kemal Paşa, Alman Reich Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Paul Von Hindenburg'a bir mektup göndererek Hamdi Bey'in Berlin Büyükelçisi atandığı bilgisi vermiş ve kendisine hüsnü kabul gösterilmesi talebini iletmiştir (Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I, 1993: s. 141-142). 26 Mayıs 1934

tarihinde ise Hamdi Bey, Cumhurbaşkanı Von Hindenburg ile karşılıklı olarak birbirlerine güven mektuplarını sundukları merasimi müteakip²⁹ görevine başlamıştır. Berlin Büyükelçiliğine atanmasından kısa bir süre sonra çıkarılan soyadı kanunuyla Arpağ soyadını alan Hamdi Bey, Tevfik Rüştü Aras'ın emriyle Türkiye'yi temsilen 1934 yılı Ağustos ayında hayatını kaybeden Hindenburg'un cenazesine katılmıştır (Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I, 1993: s. 148, 151). Bu tarihlerde geçirdiği bir kaza nedeniyle bir müddet iş yapamarak istirahat eden Arpağ, tamamen iyileşmesini müteakiben 5 Aralık 1934 tarihinde yeniden görevine dönmüştür (Ulus, 25 İlk kanun 1934).

Arpağ, iyileşmesinin ardından yeniden göreve başlamasının ardından Almanya'daki "*Neues Deutsches Lichtspien Syndikat G. M. B. H. Berlin*" isimli bir şirketin "Abdülhamit" adlı bir film çekmek istediğini öğrenmiştir. 1935 yılı başlarında durumu derhal bir yazıyla Dâhiliye Vekâletine bildiren Arpağ'a, 20 Şubat 1935 tarihinde verilen cevapta; filmin yapılmasına engel olunması istenmiştir. Bunun üzerine Arpağ, 17 Nisan 1935 tarihinde Dâhiliye Vekâletine yeni bir yazı göndererek konu hakkında Almanya Propaganda Bakanlığı nezdine gerekli girişimlerde bulunduğunu ve adı geçen filmin çekilmemesi için ilgili makamlara kati talimatlar verdiğini bildirmiştir (BCA, 030-10-0-0-86-567-24-2). Daha sonra dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya tarafından 5 Mayıs 1935'te Başbakanlığa gönderilen bir tahriratla, Almanya'da çekilmek istenen "Abdülhamit" filmine, Berlin Büyükelçisi Hamdi Bey'in çalışmaları sayesinde engel olunduğunun bildirilmesi (BCA, 030-10-0-0-86-567-24-1), Arpağ'ın bu konudaki çalışmalarının göstergesidir.

Hamdi Arpağ, Berlin Büyükelçiliğinin ilk yıllarında, o zaman CHP Genel Sekreteri makamındaki Recep Peker'in bir parti marşı arayışı dâhilindeki çalışmalarına da katkı sağlamıştır. Muhtelif ülkelerdeki parti marşı, milli marş ve gençlik marşı gibi örnekleri dinleyip, görmek ve bu hususta bir fikir edinmek isteyen Peker'in Berlin, Varşova, Moskova, Roma, Atina, Sofya, Belgrat, Viyana ve Bükreş elçiliklerine gönderdiği 23 Mart 1936 tarihli talep yazısına ilk olarak Hamdi Arpağ yanıt vermiştir. 4 Nisan 1936 tarihli cevabında Arpağ; söz konusu amaca hizmet edebilecek nitelikte 12 plak ile 16 marşa ait notayı satın alarak gönderdiğini belirtmiştir. Arpağ'ın Almanya'dan notalarını ve plaklarını gönderdiği materyal arasında; "Dalgalan Alman Bayrağı Dalgalan", "Hitler Partisi'nin Marşı", "Genç İşçiler Marşı", "Alman Milli Marşı", "Büyük Süngü Marşı", "Alman İşçiler Cephesi Şarkısı", "Silah Başına Yurttaş", "Heil Hitler (Var ol Hitler)", "Çelik Miğferlerin Resmi Marşı", "S. S. Kıtalarının Marşları", "Hava Müdafaası" gibi örnekler mevcuttur (Duman, 2016: s. 5).

²⁹ Hamdi Bey'in Alman Reich Cumhuriyeti Reisi Von Hindenburg'a sunduğu güven mektubu ile Hindenburg'un ona verdiği yanıtın tam metinleri için bk. Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I, 1993: s. 142-143.

Arpağ, 1936 yılı Temmuz ayında ise İcra Vekillerinin bir kararnameyle, 27 Mayıs 1930 tarihinde yapılan anlaşmaya ek olarak, 19 Nisan 1934'te imzalanan Türkiye-Almanya itilafnamesinin tasdiknamesini teati etmek ve bu hususta tutulacak zabıtnameyi onaylamak işiyle görevlendirilmiştir (BCA, 030-0-18-1-2-66-59-3).

Hamdi Arpağ, Berlin Büyükelçiliği esnasında Almanya'da Türkiye'yi temsil eden iktisadi ve kültürel amaçlı kuruluşların faaliyetlerine de destek vermiştir. Mesela; 6 Mayıs 1937 tarihinde uluslararası Breslav fuarında, Türkiye adına bir pavyon açmak isteyen Berlin Türk Ticaret Odası'na sağladığı destek bunlardandır (Akşam, 11 Mayıs 1937). Arpağ, bu pavyonun açılışı vesilesiyle Berlin Türk Ticaret Odası Fahri Başkanı unvanıyla; Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'e, Başbakan İsmet İnönü'ye, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşü Aras'a ve Ekonomi Bakanı Celal Bayar'a birer davetiye de göndermiştir (Akşam, 11 Mayıs 1937). Arpağ bu faaliyetinden sonra çağırılması üzerine 24 Haziran 1937 tarihinde Ankara'ya gelmiş ve burada kendisine Almanya ile yapılacak Kliring Anlaşması müzakerelerinde; emrindeki bir heyetle Türkiye'yi temsil yetkisi verilmiştir. Hamdi Arpağ, bu hususla ilgili olarak o günlerde basına verdiği bir demeçte şunları söylemiştir:

"...Hükümetimizin daveti üzerine 2 gün evvel Ankara'ya geldim. Bu akşam Berlin'e gitmek üzere İstanbul'a dönüyorum. İstanbul'da birkaç gün kalacak ve Büyük Önderimize tazimlerini sunacağım. Almanya ile olan ticari münasebatımız gün geçtikçe inkişaf etmektedir. Normalin fevkinde sayılabilecek olan bu münasebetler, bizim kadar Almanya'nın da istek ve arzusu ile olmaktadır. Yeni yapılacak ticaret anlaşması müzakerelerine 3 Temmuz'da Berlin'de başlanacaktır. Reisliğimde bulunacak heyet, bir iki gün içinde İstanbul'a gelecek ve beraber Berlin'e gideceğiz. Yeni yapılacak ticaret anlaşmasının tüccarımıza daha geniş bir mübadele sahası açacağında şüphe yoktur. Almanya ile hükümetimiz arasındaki diğer münasebetler de çok dostanedir. Bunu da ayrıca zikretmeyi bir vazife bilirim..." (Kurun, 25 Haziran 1937; Ulus, 26 Haziran 1937).

Almanya ile yapılacak ticari anlaşma için Berlin'e gitmek üzere 26 Haziran 1937'de Ankara'dan ayrılan Hamdi Arpağ, aynı gün İstanbul'a gitmiştir (Kurun, 25 Haziran 1937). Yola çıkmadan evvel burada Almanya Büyükelçisi'yle bir görüşme yaptıktan ve hazırlıklarını tamamladıktan sonra riyasetindeki heyetle 29 Haziran 1937'de trenle Berlin'e hareket etmiştir. Arpağ'ın başında bulunduğu heyette; İktisat Vekâleti Müsteşarı Faik Kurdoğlu, Türkofis³⁰ Başkanı Burhan Zihni Sanos, Hariciye

³⁰ Türkofis, Atatürk dönemi Türk Dış Ticaret politikası doğrultusunda 27 Mayıs 1934'te çıkarılan bir kanunla Celal Bayar'ın başında bulunduğu İktisat Vekâletinin görevlerinin yeniden düzenlenmesine binaen, 1 Haziran 1934'te İcra Vekilleri Heyeti'nin kararıyla kurulmuştur. 14 maddeden oluşan bu yeni görev metninin 7. ve 13. Maddesinde tanımlanan ticaret mümessilleri işleri ile neşriyat, propaganda ve turizm işleri, Dış Ticaret Reisliği olarak da bilinen Türkofis'in uhdesine bırakılmıştır. Türkofis'in kuruluş amacı ise; Türkiye'nin dış ticaret ilişkilerini belirlemek, dünyadaki ekonomik değişim ve gelişimleri takip edip, milli iktisadi koruyacak bir ticaret politikası tespit etmek ve ihracatın önündeki engelleri kaldırarak geliştirmek şeklinde tanımlanmıştır. Dönemin İktisat Vekili Celal Bayar, 1 Nisan 1934 tarihli

Vekâleti Daire Şefi Fuad Tokay, Maliye Nakid İşleri Genel Müdürü Halid Kışrair gibi isimlerle bazı müşavirler yer almıştır (Akşam, 29 Haziran 1937; Kurun, 30 Haziran 1937). Hamdi Arpağ ve beraberindeki heyet Berlin'deki faaliyetlerine 5 Temmuz 1937 tarihinde başlamıştır (Ulus, 6 Temmuz 1937). Yaklaşık bir hafta sonra Hariciye Vekâleti'ne gönderdiği 13 Temmuz 1937 tarihli mektubunda da belirttiği gibi bu günlerde kendisini kabul eden Adolph Hitler'le de Bavyera'da bir görüşme yapmıştır. Hitler'e Mustafa Kemal Atatürk'ün imzalı bir resmini takdim eden Arpağ, onun; *"Türkiye'de hiçbir siyasi emelimiz olmaz"* şeklindeki dostane ifadeler içeren cevabını da Hariciye Vekâleti'ne iletmiştir (Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I, 1993: s.166-167).

Bu görüşmeden sonra Almanya ile Türkiye arasında yapılacak ticari anlaşmaya dair müzakereler daha hızlı bir şekilde cereyan etmiştir.³¹ Bu kapsamda 1937 yılı Ağustos ayında da Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya Berlin'e gitmiştir. Çetinkaya'nın temasları süresince kendisine, hem riyasetindeki heyetle ve hem de büyükelçilik erkânıyla Hamdi Bey de refakat etmiştir (Ulus, 5 Ağustos 1937). Hatta Çetinkaya'nın Hitler'le yaptığı görüşmede dahi hazır bulunmuştur (Kurun, 5 Ağustos 1937). Bayındırlık Bakanı'nın temaslarını sonlandırıp geri dönüşünden (Ulus, 10 Ağustos 1937) sonra Arpağ ve beraberindeki heyet, gerekli tüm çalışmalarını kısa bir sürede tamamlamıştır. Akabinde 30 Ağustos 1937 tarihinde Berlin'de Türkiye ile Almanya arasında ticari mübadelelere ait hususları içeren ticari bir anlaşma imzalanmıştır (BCA, 030-18-1-2-79-82-18). Yaklaşık bir ay sonraki tasdik aşamasından sonra yürürlüğe giren bu anlaşma (BCA, 030-18-1-2-79-82-18; BCA, 030-18-1-2-79-82-19) belkide Hamdi Arpağ'ın Berlin Büyükelçiliği döneminde gerçekleştirdiği en önemli faaliyetidir.

Hamdi Arpağ, Almanya ile yapılan bu anlaşmadan yaklaşık bir yıl sonra, 1938 yılı Ekim ayında Almanya İktisat Bakanı Dr. Walther Funk'un gerçekleştireceği Türkiye ziyareti için İstanbul'a gelmiştir. Bu sırada Cenevre'den dönen Hariciye Vekili Tefik Rüştü Aras ile birlikte 5 Ekim 1938'de Dolmabahçe Sarayı'na giderek Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ü ziyaret etmiştir (Akşam, 3 Teşrin-i evvel 1938). Gazi Paşa'nın vefatından kısa bir süre önce gerçekleştirilen bu ziyaretin ardından da Türkiye ile geliştirilecek ticari ilişkiler üzerine müzakerelerde bulunmak üzere Alman İktisat Bakanı Dr. Walther Funk Türkiye'ye gelmiştir. Arpağ, Funk'un bu ziyaretinde ona eşlik eden heyet içerisinde yer almıştır (Ulus, 6 İlkteşrin 1938; Ulus, 7 İlkteşrin 1938; Akşam, 6 Teşrin-i Evvel 1938; Akşam, 7 Teşrin-i Evvel 1938; Kurun, 6 Teşrin-i Evvel 1938; Kurun 7 Teşrin-i Evvel 1938).

bir konuşmasında; *"...Yalnız yeni teşkilâtın en mühim bir uzvu olarak mütalaa edilen ve Türk mallarının yabancı memleketlerdeki sürümünü kolaylaştıracak yollar araştırmak ve müstakil ve tüccarımıza yardımcı bir rehber olmak başlıca vazifesi olan "Türkiye Dış Ticareti İşleri Millî Ofisleri Dairesini şimdiden faaliyete geçiriyoruz...."* şeklindeki sözleriyle Türkofis'in önemini vurgulamıştır. Bk. Şahin, 2018: s. 148-150; BCA, 490-1-0-0-1128-119-1; BCA, 030-18-1-2-46-41-9; Cumhuriyet, 24 Mart 1934.

³¹ Cumhuriyetin ilanından II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadarki süreçte Türkiye ile Almanya arasında cereyan eden ticari müzakereler ve yapılan anlaşmalar hakkında bk. Çalık, 2002: s. 813-822.

Funk'un ziyaretinin ardından 13 Ekim günü Berlin'deki vazifesine geri dönen Hamdi Arpağ (Kurun, 14 Teşin-i Evvel 1938), Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de vefatı münasebetiyle Türkiye adına Alman yetkililerin taziyelerini kabul etmiştir. Aynı gün Ankara'ya gönderdiği telgrafında ise Arpağ, şu ifadelerle yer vermiştir: "...Atatürk'ün irtihalı burada duyulur duyulmaz eylevm Berlin 'de bulunmayan Führer ve Hariciye Nazırı'nın telefonla vaki emirleri üzerine Devlet Nazırı Dr. Maysner, Führer namına ve Hariciye Kâtibi Umumisi Baron Vayseger, Hariciye Nazırı namına Büyükelçiliğe bizzat gelerek taziyede bulunmuş ve sadece Türkiye'nin değil bütün Avrupa'nın ve bu meyanda Türkiye'ye karşı dostluk hisleri ile mütehassis olan Almanya'nın büyük bir şahsı kaybetmiş olduğunu ilave eylemişlerdir..." (Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I, 1993: s.173).

Atatürk'ün vefatından bir gün sonra Alman radyosu ve matbuatında çıkan haberleri Hariciye Vekâleti'ne ileten Hamdi Arpağ (Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I, s. 174-175), Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu lideri Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı vesilesiyle Almanya'da eğitim gören Türk gençlerinin iştirakiyle 1938 yılının Aralık ayında Berlin'de bir tören de düzenlemiştir. Arpağ, törendeki konuşmasında Mustafa Kemal Atatürk'ü kelimelerle tarif edemeyeceğini belirtmiş, onun meziyetlerinden, icraatından, insanlığa yaptığı hizmetlerden ve her alandaki derin bilgisinden bahsetmiştir. Ardından törene katılan gençleri, onun eserlerini yaşatmaya devam edeceklerine dair and içmeğe davet etmiştir. Bu davete iştirak eden gençler ve diğer katılımcılar, ayağa kalkarak hep bir ağızdan Arpağ'ın söylediği sözleri tekrarlamak suretiyle yemin etmişlerdir. Genç öğrencilerden birinin heyecanlı bir nutkuyla merasime nihayet verilmiştir (Akşam, 1 Kanun-ı Evvel 1938).

Mehmet Hamdi Arpağ'ın, Berlin Büyükelçiliği görevindeyken bu minvaldeki bir diğer dikkat çekici faaliyeti ise 1939 yılının Şubat ayında ara tatillerini seyahatle değerlendirmek amacıyla Doçent Hıfzı Veldet'in riyasetinde Berlin'e giden bir İstanbul Üniversitesi mensubu bir grup üniversite öğrencisini ağırlamak olmuştur. Arpağ, gelen öğrencilere, aralarında Alman gençlik teşkilâtından Herr Löwer ile fırka erkânından Freiherr von Harder ve Dr. Feish gibi kişilerin de iştirak ettiği bir çay ziyafeti vermiştir. Hamdi Arpağ, bu ziyafette de gençlere hitaben bir konuşma yapmıştır. Ardından Doçent Hıfzı Veldet, gençliğin tanışmasının, gelecekteki barışın tesisi açısından önemli olduğunu vurguladığı ve misafir perverliklerinden dolayı Hamdi Bey'e, elçilik erkânına ve Alman makamlarına teşekkürlerini ilettiği bir konuşma yapmıştır (Akşam, 3 Şubat 1939).

Gençlerin ziyaretinden yaklaşık bir ay sonra Hamdi Arpağ, Türkiye'yi temsilen önemli bir faaliyet daha gerçekleştirerek Alman Krupp fabrikasında Türk donanması için imâl edilen "Batray" adlı denizaltıyı teslim almış ve törenle denize indirmiştir. 29 Mart 1939 tarihindeki bu törende denizaltıya ismini ise Hamdi Arpağ'ın eşi Emine Hanım vermiştir (Akşam, 29 Mart 1939).

II. Dünya Savaşı'nın öncesinde meydana gelen Avrupa merkezli ittifaklar ve ihtilaflar, Hamdi Arpağ'ın Berlin Büyükelçiliği vazifesindeki son günlerini diplomatik alanda yoğun bir mesai sarf ederek geçirmesine neden olmuştur. Bilhassa 1934 yılında imzalanan, Türkiye'nin de dâhil olduğu Balkan Antantı ile 1936'dan itibaren olumlu bir gelişme seyreden Türkiye-İngiltere ilişkilerinin 1939 yılı Mayıs ayında imzalanan ortak bir deklarasyonla ittifak boyutuna ulaşması³², Balkanlar ve Avrupa'daki hedeflerinden ötürü Almanya'yı rahatsız etmiştir. Bu rahatsızlık bir müddet sonra hem Alman kamuoyunda ve hem de diplomasisinde Türkiye aleyhtarı bir tutumun oluşmasına neden olmuştur. Bu yüzden büyükelçiliği görevinin son zamanlarına rastlamasına rağmen Hamdi Arpağ, bu dönemde daha çok diplomatik çabalar şeklinde tezahür eden yoğun bir mesai sarf etmiştir. Onun bu yöndeki ilk önemli faaliyeti ise 5 Nisan 1939 tarihinde Almanya Dışişleri Bakanı Joachim von Ribbentrop ile yaptığı görüşmesidir. Arpağ, bu görüşmede İngiltere ile kurulan diplomatik ilişkilerden ötürü Almanya'nın ileri sürdüğü "İngiltere Türkiye'yi kuşattı" şeklindeki iddiaları yalanlamıştır. Görüşmede ayrıca; daha önce yapılan anlaşmalara binaen Türkiye'nin Alman Krupp ve Skoda fabrikalarına sipariş ettiği askeri mühimmatını bu sıralarda göndermemeye başlayan Alman Hükümeti'ni de Ribbentrop nezdinde diplomatik bir usulle protesto etmiştir (Koçak, 1, 2007: s. 348; Koçak, 1991: s. 136-137).

Hamdi Arpağ, bundan bir müddet sonra ise Alman Hükümeti'nin 1939 yılının Nisan ayından itibaren nedensiz bir şekilde boş bıraktığı Ankara Büyükelçiliği'ne atama yapılması hususunda Almaya Dışişleri Bakanlığı Sekreteri Ernst von Weizsäcker ile görüşmüştür (Koçak, 1, 2007: s. 359; Koçak, 1991: s. 139). Alman Hükümeti'nin Türkiye'nin mühimmat siparişlerini göndermemeye devam etmesi üzerine de 27 Mayıs 1939'da Alman Dışişleri Bakanlığı'na bir nota göndererek, Kiel'deki Deutsche Werke tarafından yapılan torpidolar ile Krupp ve Skoda tezgâhlarında üretilen topların Türkiye'ye sevkinin engellenmesini resmi olarak yeniden protesto etmiştir (Koçak, 1, 2007: s. 417; Koçak, 1991: s. 192).

5 Haziran 1939 tarihinde Weizsäcker ile bir kez daha görüşen Hamdi Arpağ, Alman basınında çıkan Türkiye aleyhtarı haberlerden duyulan rahatsızlığı ona da iletmiştir. Weizsäcker ise Arpağ'a dönemin Türk Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'nun daha önce Alman Hükümeti'ne Türkiye'nin Almanya karşısındaki herhangi bir grupta yer almayacağı şeklindeki taahhüdünü hatırlatmıştır. Bunun üzerine Arpağ, ona Türk dış politikasının temel özellikleri çerçevesinde; Almanya'nın İtalya ile yakınlaşmasından da Türkiye'nin endişe duyduğunu söylemiştir. Arpağ, görüşmenin sonunda ise Türkiye'nin İngiltere ile yapacağı ittifakın sınırlı esaslara dayandığını, bu gelişmenin Türkiye'yi İngiltere'nin bir politika aracı haline getirmeyeceğini yeniden vurgulamıştır (Koçak, 1, 2007: s. 394-395; Koçak, 1991: s. 157-158).

³² Türk-İngiliz Ortak deklarasyonu hakkında detaylı bilgi için bk. Dilek, 2014: s. 29-52; Atabey, 2014: s. 296-304.

Hamdi Arpağ bu görüşmeden 3 gün sonra, 8 Haziran 1939'da Ribbentrop ile aynı minvalde bir görüşme daha gerçekleştirmiştir. Ribbentrop'un İtalya konusunda Roma'dan aldığı, Türkiye lehine olan taahhütleri ve teminatları iletmesine rağmen Arpağ, tıpkı önceki görüşmesindeki gibi burada da aynı hususları dile getirmiştir (Koçak, 1, 2007: s. 400-401; Koçak, 1991; s. 174-176). Ribbentrop'un iddiaları karşısında Türk basınının özgür, Türk dış politikasının ise sağlam temellere dayalı olduğunu savunan Arpağ, Almanya'nın İtalya ile olan yakınlığının Türkiye'nin Doğu Akdeniz'in güvenliği konusundaki endişelerini arttırdığı hususuna da yeniden vurgu yapmıştır (Koçak, 1, 2007: s. 402-404; Koçak, 1991: s. 161-163). Hamdi Arpağ, Ribbentrop ile yaptığı bu son görüşmeden yaklaşık bir ay sonra, henüz II. Dünya Savaşı başlamadan, 31 Temmuz 1939 tarihinde emekli olmuş ve görevini Hüsrev Gerede'ye devretmiştir (Türk Parlamento Tarihi II/III, s. 296; Büyükelçilik Tarihi ve Önceki Büyükelçilerimiz-Berlin, 2020).

Aktarılan bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere Mehmet Hamdi Arpağ, II. Dünya savaşı öncesinde Avrupa'daki gelişmelerin kritik bir seviyeye ulaştığı bir döneme denk gelen Berlin Büyükelçiliği vazifesinde de Türkiye'yi başarılı bir şekilde temsil etmiştir. Özellikle söz konusu gruplaşmaların bir numaralı aktörü Almanya nezdinde ülkesi adına yürüttüğü diplomatik faaliyetler süreç açısından değerlendirildiğinde oldukça önemlidir.

6. Siyasi Hayatı, Yargılanması ve Ölümü

Mehmet Hamdi Arpağ, emekliye ayrılmasından sonra siyasetle iştigale başlamış ve 1939 yılı sonlarında CHP'nin Ankara Bahçelievler teşkilatında idare heyeti reisliğine seçilmiştir (Ulus, 29 İkincikanun 1939). Böylelikle 1925 yılında milletvekilliğinden istifa ederek ayrıldığı siyaset hayatına bu vesileyle yeniden geri dönmüştür. Fakat Arpağ, bu dönemde tarım ve kooperatifçilik işleriyle de uğraşmıştır. Bu faaliyetlerini ise aralarında Kırklareli Mebusu Fuat Umay, Zonguldak Mebusu Rifat Vardar, Ankara Mebusu Arif Baytın ve Antalya Mebusu Numan Aksoy'un da bulunduğu bir heyetle Antalya'da kurdukları Bahçeçilik Kooperatifi çatısı altında yürütmüştür (Ulus, 17 Şubat 1940). Bu esnada, Viyana elçilisi iken tanıştığı Ali Rıza Başkan ile birlikte Ankara'da Güzel Sanatlar Matbaasını açmışlardır. Burada kıymetli evrak basımı yapan ve "Dikkat" isimli bir gazete çıkaran Arpağ, 1946 yılı sonunda hem bu ortak şirketi ve hem de gazeteyi feshetmiştir (T.C. Resmi Gazete, 30 Aralık 1946; Vakit, 16 Aralık 1946).

CHP Bahçelievler teşkilatının 1941 yılı kongresinde başkan vekilliğine seçilen Arpağ (Ulus, 21 Aralık 1941), 1943 seçimleri öncesinde de Bahçelievler teşkilatının adayı olarak tanıtılmıştır (Ulus, 13 Şubat 1943). CHP'nin Çankaya teşkilatının 1943 yılı Ekim ayındaki kongresi ile başkanlığa seçilen Arpağ (Ulus, 24 Ekim 1943), teşkilatın 1944 yılı Kasım ayındaki kongresinde de oldukça etkili isimlerden birisi olmuştur (Ulus, 19 Kasım 1944). Arpağ, mensubu bulunduğu Bahçelievler teşkilatının 1945 yazındaki kongresinde ise Ferit Celâl Güven, Şükrü Sökmensüer, Mithat

Dülger, Türkân Berker, Uluğ İğdemir, Celâl D. Bükey, Kâzım Çene, Tarık Kışınbay gibi isimlerle birlikte ilçe teşkilat üyeliğine seçilmiştir (Ulus, 7 Haziran 1945).

1945 yılı sonlarında ismi, Celal Bayar'ın kuracağı iddia edilen partiye katılacağı şeklindeki iddialarla anılan Hamdi Arpağ (Akşam, 2 Aralık 1945), 1946 yılında Demokrat Parti (DP) kurulduğunda siyasi çalışmalarına bu partinin çatısı altında sürdürmüştür. Hatta öyleki; DP'nin şubelerini kurmak üzere Temmuz 1946'da memleketi Erzincan'a dahi gitmiştir. Burada CHP aleyhine çalışmalar yapan Arpağ, CHP Kemaliye ilçe Başkanına giderek ona milletvekilliği vadetmek suretiyle DP'ye geçmesi teklifinde dahi bulunmuştur (Ulus, 5 Temmuz 1946)³³.

1947-1949 yılları arasında Hamdi Arpağ'ın ismi ortağı Ali Rıza Başkan ile birlikte çıkardıkları Kudret gazetesinde çıkan bir haber ve yazı ile ilgili olarak açılan davalarla da gündeme gelmiştir. Bu davaların ilki 1947 yılı yazında Ankara Cumhuriyet Savcılığı tarafından, adı geçen gazetede çıkan bir haberin Basın Yayın Kanunu'nun ihlal ettiği gerekçesiyle açılmış, dava sonunda sanık sıfatındaki Arpağ ve Başkan beraat etmişlerdir (Vakit 3 Temmuz 1947; Ulus, 8 Temmuz 1947; Ulus, 9 Ekim 1947).

Arpağ ve Başkan hakkındaki ikinci dava ise 1948 yılın yazında yine aynı gazetelerinde çıkan bir yazıyla Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye hakaret ettikleri gerekçesiyle Ankara Belediyesi Meclis üyelerinden olan Avukat İbrahim Kemal Oran tarafından açılmıştır. Gazetenin Yazı İşleri Müdürü Nihat Kürşat'ın da yargılandığı ve iddia makamının ağır cezalar talep ettiği bu dava 1949 yılı Eylül ayında sonuçlanmıştır. Davada her üç sanık da 4'er ay hüküm giymiştir. Önce Hamdi Arpağ'ın cezası, 60 yaşını geçtiği için 3,5 aya indirilmiş, sonra da her ikisinin cezaları da tecil edilmiştir. Nihat Kürşat'ın cezası ise eski mahkûmiyeti bulunduğundan ötürü infaz edilmiştir. Ayrıca sanıklar, davacı Avukat Kemal Oran'a 500'er lira ödemeye de mahkûm edilmişlerdir.³⁴ Siyaseten açıldıkları düşünülen bu davalardan sonra uzun süre adı gündeme gelmeyen Mehmet Hamdi Arpağ, 1955 yılında da vefat etmiştir. Cenazesi ise Kuzguncuk'ta Nakkaştepe mezarlığına defnedilmiştir (Türk Parlamento Tarihi, II/III, s. 296).

Sonuç

Mehmet Hamdi Arpağ, aldığı eğitime binaen Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde başladığı memuriyet hayatını, neredeyse Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk çeyrek yüzyılına kadar devam ettirmiş, önemli bir devlet adamı ve diplomattır. Hayatı boyunca birçok vazifede bulunan Arpağ'ın önemli görevlerinden ilki hiç şüphesiz I. Dünya Savaşı yıllarındaki İşkân-ı Aşâir ve Muhacirîn Umûm Müdürlüğü'dür. Bu

³³ CHP Kemaliye İlçe Başkanı Mehmet Eti Arpağ'ın mektupla yaptığı teklifine sert bir dille yazdı başka bir mektupla cevap vermiştir. Mektup için bk. Ulus, 5 Temmuz 1946.

³⁴ Türk basınının yakından takip ettiği dava ve gelişmeleri hakkında bk. Akşam, 25 Temmuz 1948; Akşam, 28 Temmuz 1948; Vakit-Yeni Gazete, 28 Temmuz 1948; Ulus, 31 Temmuz 1948; Ulus, 4 Ağustos 1948; Ulus, 12 Ağustos 1948; Ulus, 15 Ağustos 1948; Ulus, 17 Ağustos 1948; Ulus, 21 Ağustos 1948; Vakit-Yeni Gazete, 21 Ağustos 1948; Ulus, 27 Ağustos 1948; Ulus, 29 Ağustos 1948; Vakit-Yeni Gazete, 4 Eylül 1949; Ulus, 5 Eylül 1949.

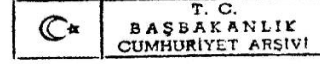
vazifedeiken I. Dünya Savaşı'nın sebep olduğu muhacirlik ve mültecilik meseleleri kapsamında; gerek işgal sahasındaki yurtlarını terk ederek başka yerlere göçen, gerekse başka yerlerden gelen Türk-Müslüman ahalinin iskânına dair dikkate değer çalışmalar yapmıştır. Yine Hamdi Bey'in kurumuyla birlikte Ermenilere yönelik yürürlüğe konulan sevk ve iskân kanunu kapsamındaki uygulamalarda da etkili bir icra makamı olduğu görülmektedir.

1923 seçimlerinde Erzincan'dan milletvekili seçilen Hamdi Bey, kısa zaman sonra Lozan Antlaşması gereğince Türkiye Cumhuriyeti ile Yunanistan arasında yapılacak nüfus mübadelesi işini yürütmek maksadıyla kurulan Muhtelit (Karma) Mübadele Komisyonu üyesi olmuştur. Hamdi Bey bu görevdeiken riyasetindeki bir heyetle Atina, Selanik, Kavala ve Drama gibi şehirlerde incelemelerde bulunmuştur. Beraberindekilerle birlikte gittiği her yerde Türklerin durumuyla ilgili gözlemlerde bulunmuş, bu doğrultuda çalışmalar yapmıştır. Hamdi Bey, bu çalışmalarını ve izlenimlerini, raporlar şeklinde de kaydetmiştir. Bu raporlarda mübadeleye tabi Türklerin yaşam standartları ve Yunan Hükümeti'nin onlara karşı tutumu hakkında değerli bilgiler mevcuttur.

Hamdi Bey 1925 yılında ise başka bir önemli vazife üstlenerek Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Viyana elçisi olmuştur. Göreve başlamasından itibaren Türk dış politikasının önemli bir temsilcisi olmayı başaran Hamdi Bey, hem Londra Konferansı heyetinde ve hem de Mübadele Komisyonu'nda birlikte çalıştığı dönemin Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey'in teklifiyle 1934 yılında Berlin Büyükelçiliğine atanmıştır. 1939 yılı yazına kadar da bu vazifede kalan Hamdi Arpağ, birçok önemli çalışmanın yanı sıra II. Dünya Savaşı'nın arifesindeki Almanya merkezli diplomatik faaliyetlerde de Türkiye Cumhuriyeti'ni başarılı bir şekilde temsil etmiştir. Dönemin Türk Dış Politika dinamiklerinden taviz vermeden yürüttüğü görevinden II. Dünya Savaşı'nın başlamasından az evvel 31 Temmuz 1939 tarihinde emekli olmak suretiyle ayrılmıştır.

Emeklilik sonrası hayatında ise siyasetle uğraşan Hamdi Arpağ, CHP saflarında sürdürdüğü faaliyetlerini 1946 yılından itibaren DP'de devam ettirmiştir. Fakat memuriyet hayatında gösterdiği başarıyı siyaset alanında göster(e)memiş, her iki partideki siyasi çalışmalarını alt kademedeki teşkilatçılık faaliyetlerinden ileriye taşıyamamıştır. Fakat hayatının bu döneminde çıkardığı gazetelerle Türk basın tarihinde bir yer edinmiştir. Özellikle DP'ye iltihakı sonrasında çıkardığı gazeteler üzerinden açılan davalarda sanık sıfatıyla yargılanmak suretiyle de yakın dönem Türk tarihinde isminden bahsedilen kişilerden olmuştur. Hakkında açılan davalardan sonra yaşamını yitirdiği 1955 senesine kadar ismi bir daha gündeme gelmeyen Hamdi Arpağ, siyasi faaliyetlerinden ziyade devlet adamlığı ve diplomat yönüyle yakın dönem Türk tarihinin bilinmesi ve tanınması gereken önemli şahıslarından birisidir.

Türkiye Cumhuriyeti
BAŞVFKÂLET
Muamelât müdürlüğü
Şube 1
Sayı 2523

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARSIVI

KARARNAME

Cevat beyfendinin Tokyo Büyük Elçiliğine tayini hesabına bo-
ğta kalan Atina birinci sınıf Elçiliği mahassasatının Viyanaya na-
kline Viyana Elçisi Hamdi beyfendiye tahsisi; Hariciye Vekâletinin
5/1/929 tarih ve 56309/10 numaralı teskeresile yapılan teklifi üz-
erine İc.V.H. inin 9/1/929 tarihli iqtimaında tasvip ve kabul olu-
nmuştur .

9/1/929

REİSİCÜMHUR

Gazi M. Kemal

M.M.V.

M. Kemal

Ad.V.

M. Kemal

Bş.V.

Y. Kemal

Ma.V.

S. Arpağ

Ha.V.

S. Arpağ

Da.V.

S. Arpağ

ŞiM. V.

S. Arpağ

İk.V.

M. Kemal

Na.V.

Recep

Ma.V.

Y. Kemal

030	18	01	02	1	11	39
-----	----	----	----	---	----	----

Mehmet Hamdi Arpağ'ın Berlin Büyükelçiliğine Atama Kararnamesi
(BCA, 030-0-18-01-02-1-11-033)

Berlin Büyükelçisi Hamdi Arpağ, Türkiye Gezisi Esnasında
Almanya İktisat Vekili Dr. Funk ile Birlikte
(Akşam, 6 Teşrin-i Evvel 1938)

Mehmet Hamdi Arpağ, Dr. Funk ile Başbakan Celal Bayar'ın Kabul Töreninde
(Ulus 7 İlk Teşrin 1938)

Berlin Büyükelçisi Hamdi Arpağ, Türk Öğrenciler için Tertiplediği Çay Ziyafetinde (Akşam, 3 Şubat 1939)

Mehmet Hamdi Arpağ, Berlin’de Resmi Bir Tören’de (Çelik, 2012: s. 124)

Kaynakça**Arşivler**

- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi (BOA)
 - Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO)
 - Dosya Usulü Tasnif Fonu (DUİT)
 - Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi (DH. ŞFR)
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)
- Kızılay Arşivi (KA)

Resmi Yayınlar

- Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC)
- Meclis-i Ayân Zabıt Cerideleri (MAZC)
- Hariciye Vekâleti Yıllığı, 1959, Ankara (Tarihsiz)

Sürelî Yayınlar

Akşam
Atı
Cumhuriyet
Dersaadet
İfham
İkdam
İleri
Kurun
Sabah
T.C. Resmi Gazete
Tasvir-i Efkâr
Tevhid-i Efkâr
Ulus
Vakit
Vakit-Yeni Gazete

Telif Eserler (Kitaplar-Makaleler-Tezler)

- Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri-VII 1914-1918*, (2007). Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- Aslan, Betül, (1991) *Refet Paşa ve İşgalden Kurtarılacak İstanbul'un İdâresi Meselesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.

- Atabey, Figen, (2014) “İkinci Dünya Harbi Öncesi, Türk-İngiliz-Fransız Ortak Deklarasyonu”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (31), 296-304.
- Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları-I*, (1993). (haz. Bilâl N. Şimşir), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Atnur, İbrahim Ethem, (1991). *Tehcirden Dönen Rum ve Ermenilerin İskânı Meselesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
- Atnur, İbrahim Ethem, (1994). “Osmanlı Hükümetleri ve Tehcir Edilen Rum ve Ermenilerin Yeniden İskânı Meselesi” *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 4 (14). 121-139.
- Atnur, İbrahim Ethem, (2005). *Türkiye’de Ermeni Kadınları ve Çocukları Meselesi (1915-1923)*, Ankara: Babil Yayıncılık.
- Bozkurt, Nebi, (2011). “Tersane”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (TDVİA)*-40, 511-513.
- Çalık, Ramazan, (2002). “Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)”, *Türkler*-16, 818-822.
- Çapa, Mesut, (1988). “Lozan’da Öngörülen Türk Ahâlî Mübadelesinin Uygulanmasında Türkiye Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti’nin Katkıları” *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, I (2). 241-256.
- Çelik, Latif, (2012), *Alman Kaynaklarına Göre II. Dünya Savaşı Yıllarında Türk Dış Politikası*, Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Dikici, Ali, (2017). “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Polisinin Alman ve Avusturya Polis Teşkilatları ile İşbirliği (1923-1938)”, *Belgi Dergisi*, 14. 472-495.
- Dilek, Mehmet Sait, (2014). *1939 Yılı Türk-İngiliz Siyasi İlişkileri*, Erzurum: Fenomen Yayıncılık.
- Duman, Önder, (2016). “Cumhuriyet Halk Partisi’nin Parti Marşı Arayışı (1935-1947)”, *History Studies*, 8 (2). 1-13.
- Efiloğlu, Ahmet, (2011). “20 Mayıs 1920 Tarihli Raporu’na Göre Aşâir ve Muhacirîn Müdüriyet-i Umumiyesi ve Faaliyetleri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 19. 111-180.
- Erdem, Ufuk, (2014). *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Muhacir Komisyonları ve Faaliyetleri (1860-1923)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güner, Zekâi, (2012). “Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin İskân Politikası”, 38. *ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi)*, (10-15.09.2007 Ankara-Türkiye), *Bildiriler, Tarih ve Medeniyet Tarihi*- III, Ankara. 1453-1466.
- İpek, Nedim, (2006). *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Trabzon: Serander Yayınevi.
- Karakuş, Ufuk, (2018). *Batı Anadolu’da Yunan İşgali Nedeniyle Çıkan İç Göçler (1919-1923)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koçak, Cemil, (1991). *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)*, TTK Yayınları, Ankara

- Koçak, Cemil, (2007). *Türkiye 'de Milli Şef Dönemi (1938-1945) Dönemin İç ve Dış Politikası Üzerine Bir Araştırma-1*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marttin, Volkan, (2011). "Bir Osmanlı Kurumunun Adı ve Etkinliği Üzerine", *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (5).14-30.
- Şahin, Eyüp, (2013). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Gayrimüslim Polis Biyografileri-II*, Ankara: Polis Akademisi Yayınları.
- Şahin, Feyza Kurnaz, (2018). "Cumhuriyet Dönemi Dış Ticaret Politikası ve Bir Örgütlenme Örneği: Türkofis ve Faaliyetleri (1934-1939)", *History Studies*, 10 (8), 143-176
- Şimşir, Bilâl N. (1996). *Bizim Diplomatlar*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Şimşir, Bilal N. (2006). "Cumhuriyetin İlk Çeyrek Yüzyılında Türk Diplomatik Temsilcilikleri ve Temsilcileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXII (64, 65, 66). 15-89.
- TBMM Albümü*, 1. Cilt, 1920-1950, II. Yasama Dönemi 1923-1927, (2010). Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları.
- Tinal, Melih, (2001). *Bir Siyasal Kişilik Portresi Olarak Dr. Teyfik Rüştü Aras*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.
- Türk Parlamento Tarihi, TBMM-II. Dönem, 1923-1927*, III. Cilt, (1995). Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Basımevi Müdürlüğü Yayınları.

İnternet Kaynakları

- Baki Sarısakal, *Mübadele Sırasında Hamdi Bey'in Raporu*. 20 Kasım 2019 tarihinde <http://bakisarisakal.com/hamdi-bey-raoru.pdf> adresinden erişildi.
- Büyükelçilik Tarihi ve Önceki Büyükelçilerimiz*. 30 Mart 2020 tarihinde <http://berlin.be.mfa.gov.tr/Mission/MissionChiefHistory> adresinden erişildi.
- Büyükelçilik Tarihi ve Önceki Büyükelçilerimiz*. 25 Mart 2020 tarihinde <http://viyana.be.mfa.gov.tr/Mission/MissionChiefHistory> adresinden erişildi.
- Mehmet Hamdi Arpağ'ın Hal Tercümesi*. 30 Nisan 2020 tarihinde http://www.tbmm.gov.tr/eyayin/gazeteler/webmazbatalar/tbmm/d02/ht_500_1_2.pdf adresinden erişildi.
- Mehmet Hamdi Arpağ'ın Seçim Mazbatası*. 25 Nisan 2020 tarihinde http://www.tbmm.gov.tr/eyayin/gazeteler/webmazbatalar/tbmm/d02/ht_500_1_2.pdf adresinden erişildi.
- Teyfik Rüştü Aras'ın Hal Tercümesi*. 24 Kasım 2019 tarihinde https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/gazeteler/web/mazbatalar/tbmm/d03/ht_341_1_3.pdf adresinden erişildi.

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Atatürk University Journal of Faculty of Letters
Sayı / Number 64, Haziran / June 2020, 527-529

BİR NEFES DEDE KORKUT

(Makale Geliş Tarihi: 05.04.2020 / Kabul Tarihi: 18.05.2020)

Muhammet Nuri CEYLAN*

İstanbul Devlet Tiyatrosu tarafından sergilenen ve yönetmenliğini Gökçe Kurt Elitez'in yaptığı *Bir Nefes Dede Korkut* adlı oyun, turne kapsamında 2020 yılı şubat ayı içerisinde Erzurum Devlet Tiyatroları'nda seyirciyle buluştu. Gökçe Kurt Elitez'in hem yönetmen hem oyuncu olarak yer aldığı tiyatrodaki diğer rollerde Ziya Serkan Doğan, Fuat Yıldız ve Bahri Çakır bulunmaktadır. Oyunun dekor ve kostüm tasarımını Dilek Kaplan, ışık tasarımını Önder Ay, müziklerin seçimini ise Fuat Yıldız ve Bahri Çakır üstlenmiş. Oyun; dekor, müzik ve ışıklandırma açısından son derece başarılı bir performansla sahip.

Oyun başlamadan önce sahnede yer alan dört oyuncunun sanki geçmişten gelen bir edayla sisler arasında ağır ağır hareket ederek çeşitli figürler sergilemesi oyunu ilk defa izleyecekler için hem ilgi çekici hem de merak uyandırıcı. Bu girişle oyun başlamadan seyircinin kendini anlatılacak hikâyenin içinde buluverdiği ifade edilebilir.

Tek perdeden müteşekkil *Bir Nefes Dede Korkut* adlı oyun yaklaşık 1 saat 10 dakikalık bir gösterim süresine sahip. Bu süre içinde Dede Korkut hikâyelerinden 3 anlatı; Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu, Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu ve Basat'ın Tepegözü Öldürdüğü Boy akıl, kalp ve ruh temalarıyla birleştirilerek sahnelenmesi düşünülmüş ve senaryo buna göre kurgulanmış. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu akıl, Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Boy kalp (merhamet, şefkat), Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu ruh (aşk, sevgi) temleriyle bütünleştirilerek hikâyelerde geçen epizotlar bağlamında seyircinin dikkatine sunulmaya çalışılıyor.

Erzurum Devlet Tiyatrosu'nda sergilenen *Bir Nefes Dede Korkut* adlı oyunda sahnelenen tüm hikâyeler, oyunun tek kadın oyuncusu Gökçe Kurt Elitez tarafından,

* Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü; *Research Assistant, Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Literature, muhammet.ceylan@atuni.edu.tr <https://orcid.org/0000-0003-4194-7527>.*

anlatıma dayalı bir tarzda aktarılıyor. Oyunda Gökçe Kurt Elitez hem anlatıcı hem oyuncu rolü üstleniyor.

Bir Nefes Dede Korkut adlı bu oyunun öz itibarıyla tiyatro biçimleri içinde yer alan “göstermecî” tiyatro kurallarına uygun olarak sahnelendiği söylenebilir. Bu tiyatro biçiminde, kişiler ve olaylar canlandırmadan gösterilir, seyirci ile sahne arasına estetik uzaklık (yabancılaştırma) konulur ve seyircinin düşünceleriyle, yorumlarıyla oyuna katılması sağlanır. Örneğin oyun içinde ağaca ihtiyaç duyulursa oyuncu eline bir çubuk, dal vs. alarak ağaç rolüne bürünür ve seyirciye bunun bir ağaç olduğu aksettirilir. Göstermecî tiyatro biçiminde sergilenen *Bir Nefes Dede Korkut* oyununda da buna benzer birçok sahneyi görmek mümkün. Oyunda atlar, çadırlar, silahlar vb. birçok obje çeşitli nesnelere yardımcıyla canlandırılmakta. Örneğin, uzun çubukların birer at gibi kullanılması veya bu çubukların bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş bir çadır gibi yansıtılması, göstermecî tiyatro biçiminin bu oyunda ne denli benimsendiğini açık bir şekilde aksettirmektedir. Seyircilerin oyunu bu dikkatle izlemesi sahnelenen tiyatroyu seyirci açısından daha anlamlı bir seviyeye taşıyacağı muhakkak.

Bir Nefes Dede Korkut oyununda izleyenleri hikâyelerle bütünleşik bir dekor tasarımının beklediğini söylemek yanlış olmaz. Sahne dekoru, sergilenen üç oyuna uygun olarak düzenlenmeye çalışılmış. Fakat seyirciler, oyunun tamamı göz önüne alındığında dekorun daha çok Basat’ın Tepegözü Öldürdüğü Boy ve Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu ile ilişkilendirildiği, diğer anlatıda ise dekorun oyunla bütünlük arz etmediği hissine kapılabilir. Dekorda yer alan “tek koca göz”, dünyayı temsil eden ve kırmızı iple kaplanmış “küre” yine bu küreye ışıklandırma ile yansıtılan “hayat ağacı” önemli dekoratif ayrıntılar olarak karşımıza çıkmakta. Ayrıca dekorda kullanılan küre-i arzı kaplayan kırmızı ipin Deli Dumrul hikâyesinde Azrail’in yahut ölümün kuşatıcılığı ile ilişkilendirilmesi ve bu kırmızı iple sahnenin çeşitli yerlerinin çevrelenmesi dekor-hikâye bütünlüğü açısından dikkat çekici ayrıntılardan olduğu ifade edilmeli.

Dekorun ön plana çıkarıldığı bu oyunda sahneye yerleştirilen ve dünyayı temsil eden kürenin Tepegöz hikâyesinde bir gölge oyunu perdesi vasfında kullanılması, Basat’ın Tepegöz’ü öldürmesi, ışıklandırmanın da yardımıyla bu perde üzerinden izleyicilere sunulması oyunu ilk defa seyredenler için bir gölge oyunu sahnesini hatırlatabilir. Bu uygulama özelinde gölge oyununun sahne sanatlarına ne denli yansıdığını göstermesi açısından mühim bir ayrıntı olduğunu söylemekte fayda var. Burada dekorun bir perdeye dönüştürülmesi, oyuncuların *hayali* vasfını yüklenmesi dekor-sahne-oyun bütünlüğü bağlamında sergilenen tiyatronun başarısını göstermekte.

İstanbul Devlet Tiyatrosu oyuncularından Erzurum’da sergilenen *Bir Nefes Dede Korkut* adlı tek perdelik oyunda dikkat çeken en önemli unsurlardan biri de oyunda kullanılan müzikler ve müzik aletleri. Ud, ağız kopuzu, ney ve davulun oyun içinde aktif olarak kullanılması ve oyuncuların koro halinde çeşitli ezgiler söylemeleri oyunu farklı bir havaya büründürmüş ve seyircinin baştan sona kadar oyuna

İlgili kalmasını sağlamıştır. Ayrıca bu müzik aletleri içinde özellikle ağız kopuzu ve şaman davulunun kullanılması, oyun bütünlüğü açısından ve eski Türk müzik aletlerini hatırlatması bakımından kıymete değer. Fakat 1 saat 10 dakikalık bu oyunda yer yer müziğin fazla kullanılması oyunu bir müzikal havasına büründürdüğü de ifade edilmeli. Öyle ki oyunun belli kısımlarında yapılan danslar, hikâyelerde vuku bulan bazı olaylar bir müzikal havasında sözsüz ve canlandırmaya dayalı olarak seyirciye sunulmakta. Bu da tiyatro oyununu gölgelerken, oyunun müzikale dönüşmesine sebebiyet vermekte.

Bir Nefes Dede Korkut adıyla tiyatro sahnesine aktarılan bu üç hikâyede bazı eksikliklerin olduğu da ifade edilmeli. Bu eksikliklerin başında Deli Dumrul anlatısının aktarıldığı oyunda, hikâyenin aslına uygun olmayan işleyişi ve Basat'ın Tepegöz'ü öldürmesi hikâyesindeki önemli motiflere yer verilmemesi sayılabilir. Sahnelenen oyunlardan ikincisi olan Deli Dumrul hikâyesinde anlatının aslına uygun olmayan eklemelerin yapılmasının oyunun özünden uzaklaşmasına sebebiyet verdiği aşikâr. Asıl hikâyede Dumrul'un annesinden, babasından can istemesi farklı şekilde aktarılmıştır. Burada Deli Dumrul adlı başkahraman, her önüne gelenden can isteyen, herkese canını vermesi için yalvaran bir karakter haline büründürülmüştür. Bu durum hikâyenin aslını bilenler için büyük bir hayal kırıklığına sebebiyet vermiştir. Hikâyenin aslında anne-baba ve eş üçgeni içinde geçen ve fedakârlık teminin en yakınlarındaki kişilerden seçilerek mukayese yapılmasını sağlayan bu önemli motif tiyatro oyununda Dumrul'un her önüne gelenden can ister hale getirilmesiyle bir nevi önemini yitirmiştir. Sahnelenen oyunda ikinci büyük eksiklik ise Dede Korkut hikâyelerinde çok kıymetli bir yere sahip olan motiflerin senaryoda kendine yer bulamaması olarak ifade edilebilir. Özellikle asıl hikâyede yer alan Basat'ın Tepegöz'ü öldürme sahnesinde yer alan Tepegöz'ün başını kesebilecek, onu öldürebilecek "sihirli kılıç" motifi, sahnelenen oyunda eksik aktarılmış, bu da hikâyenin bütünlüğüne gölge düşürmüştür. Öyle ki oyunda anlatıcı kızın "Tepegöz'e ok batmaz Tepegöz'ü kılıç kesmez" demesine rağmen sade bir geçişle Basat'ın Tepegöz'ün gözünü kör etmesi, akabinde kılıçla başını kestiğini aktarması önemli bir kopukluk yaratmakta. Bu durum motiflerin anlatı içinde ne denli önemli olduğunu gösterirken, sahnelenen oyunda yer alan motifsel eksiklikler ise hikâyelerin bütünlüğünü zedelemektedir.

Erzurum'da ilk defa sergilenen *Bir Nefes Dede Korkut* adlı tiyatro oyunu seyirciden büyük ilgi görmüştür.

Tüm bunların ışığında Erzurum'da ilk defa sahnelenen *Bir Nefes Dede Korkut* adlı tiyatro oyununun dekor, müzik, kostüm, ışıklandırma açısından son derece başarılı olduğu, verilmek istenen mesajların seçilen hikâyelerle bütünlük arz ettiği ifade edilmeli. Ayrıca tüm Türk edebiyatında ve Türk kültür tarihinde çok mühim bir yere sahip olan Dede Korkut hikâyelerinin sahne sanatlarına aktarılması ve bu yolla Türk toplumunun kültürel hafızasında yer etmiş bu anlatıların yeniden hatırlanması bakımından son derece önemli bir sanatsal etkinlik olduğu belirtilmelidir.

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi

Atatürk University Journal of Faculty of Letters

Sayı / Number 64, Haziran / June 2020, 531-540

I. Dergi İlkeleri

1. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, bilimsel ölçütlerde hazırlanan Sosyal Bilimler ile ilgili çalışma ve araştırmaları yayımlar. Edebiyat Fakültesi Dergisi'nde yer alan yayınlar, kuramsal ve yöntemsel açıdan Sosyal Bilimlere katkı sağlayacak ve araştırmaların uluslararası düzeye erişmesine ortam hazırlayacaktır. Bu süreçte dergimiz, Sosyal Bilimlere yönelik araştırmalara yeni bakış açıları ve yaklaşımlar kazandırmayı hedeflemektedir.

2. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki kez yayımlanır. Makaleler tam metin hâlinde DergiPark web sayfasından (<http://dergipark.gov.tr/atauniefd>) ücretsiz okunabilir.

3. Dergiye gönderilen yazılarda daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olma şartı aranır. Yayımlanmak üzere gönderilen yazı daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiri ise bu durumdan dergi editörlüğü haberdar edilmelidir. Bu ve buna benzer yazılar, yayın kurulunun vereceği karar doğrultusunda işlem görür. Her sayıda derleme, çeviri ve kitap tanıtımına da yer verilebilir.

4. Derginin yazım dili Türkiye Türkçesidir. Ancak, Latin harfleriyle yazılmak kaydıyla öteki Türk lehçelerinde ve dünyaca yaygınlığı kabul edilen diğer dillerde de yazı yayımlanabilir.

5. Gönderilen yazılar önce yayın kurulunca dergi yayın ilkelerine uygunluk açısından incelenir ve uygun bulunanlar, alanında eser ve çalışmalarlarıyla kabul görmüş iki hakeme gönderilir, Hakem raporlarından birinin olumlu diğerinin olumsuz olması halinde üçüncü hakeme gönderilir. Hakemlere yazar adı gönderilmez, yazarlara hakem adı açıklanmaz. Hakem raporları beş yıl süreyle saklanır. Yazarlar hakemlerin görüş ve önerileri doğrultusunda düzeltmeleri yaparlar. Yazılar, edebiyatfakultesidergisi@atauni.edu.tr adresine e.posta yoluyla gönderilmeli veya derginin web sayfası üzerinden elektronik başvuru kaydı oluşturulmalıdır. (Elektronik başvuru için bk. <http://dergipark.gov.tr/atauniefd>).

6. Yayımlanmasına karar verilen yazılar sıraya konulur, ancak editörlük, güncellik ve gereklilik gibi dergiciliğe bağlı nedenlerle sıralamada bazı değişiklikler yapabilir.

7. Yazıların bilim ve dil sorumluluğu yazarlara aittir. Yazar, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin yayın organı olan Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi'nde yayımlanmış yazısının telif hakkını Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne devretmiş olduğunu kabul eder.

8. Dergide yayımlanan yazıların tamamı veya bir kısmı yayıncının yazılı izni olmadan herhangi bir yolla çoğaltılamaz; bilgiler kaynak gösterilmek suretiyle alıntılanabilir.

II. Makale Yazım Kuralları

1. Makale MS Word dosyası olarak hazırlanmalıdır. Makale metninde yazılar 10.000 kelimeyi geçmemelidir. Metin, Times New Roman yazı tipiyle 11 punto yazılmalı, satır aralığı 1 pt (tek) bırakılmalıdır. Kenar boşlukları (üst 5 cm, alt 5 cm, sol 4 cm, sağ 4 cm, cilt payı 0 cm) şeklinde ayarlanmalıdır. Başlıklar 11 punto (bold) verilmelidir. Açıklama dipnotları 9 punto ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır. Paragraf girintileri ve aralıklar ise aşağıdaki şekilde oluşturulmalıdır:

Hizalama: İki Yana Yasla

Anahat Düzeyi: Gövde Metni

Girinti: Sol ve Sağ “0 cm”

Özel: İlk Satır “1.25 cm”

Aralık: Önce ve Sonra “6 nk”

Satır Aralığı: Tek “1 pt”

2. Makalenin başına birisi makalenin yazıldığı dilde, diğeri İngilizce olmak üzere en fazla 150 sözcüklük özet eklenmelidir. Özetler 11 punto ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır.

3. Makalenin konusuyla ilgili olarak gerek yazıldığı dilde, gerekse İngilizce olarak 3-5 arasında anahtar sözcük saptanmalıdır.

4. Makale, giriş bölümü ile başlamalı, bu bölüm yazının hipotezi, kapsamı ve amacı üzerinde durulmalı, ara ve alt başlıklarla desteklenebilecek gelişme bölümü veri, gözlem, görüş, yorum ve tartışmalarla desteklenmeli, sonuç bölümünde ise çalışmada varılan sonuçlar, önerilerle desteklenerek açıklanmalıdır.

5. Makale İçi Başlıklar: Makalede, konunun işlenişine göre rakam-harf sistemi esas alınarak ana ve alt başlıklar oluşturulmalıdır.

6. Fotoğraf, harita ve tablolar: Metnin içinde kullanılan fotoğraf, plan ve tabloların sayfa yapısının dışına çıkılmaması hususunda dikkat edilmelidir. Bu tür belgeler baskı tekniğine uygun çözünürlükte olmalı ve birden fazla ise numaralandırılmalıdır.

7. Alıntı ve Göndermeler: Alıntılar tırnak içinde ve eğik (italik) yazılmalıdır. Alıntıların yanına APA tekniğiyle gönderme yapılmalıdır.

8. Kaynak göstermede dipnot tekniği değil, APA tekniği kullanılmalıdır. Alıntı ve göndermeler, metin içinde uygun yere parantez açılarak yazarın soyadı, alıntı ya da gönderme yapılan eserin yayın tarihi ve alıntının sayfa numarası

belirtilmelidir (bk. III. Dipnot ve Kaynakça Kuralları). Dipnot kullanımı ise sadece sınırlı sayıdaki açıklamalar için olmalı ve numaralandırılmalıdır.

9. Zorunlu hâller dışında makalelerin yazımında mutlaka Türk Dil Kurumunun güncel Yazım Kılavuzu esas alınmalıdır.

III. Dipnot ve Kaynakça Kuralları

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi'nde kullanılan kaynakça, künye düzeni, gönderme ve alıntı ile ilgili kurallar, APA (American Psychological Association-“Amerikan Psikoloji Derneği”) kuralları ve üniversitemizin “Bilimsel Yayınlar Kaynaklar Gösterme İlkeleri” temel alınarak hazırlanmıştır. Bu belgede yer almayan durumlarla ilgili olarak APA'nın Publication Manual of the American Psychological Association başlıklı yayının beşinci basımı veya APA'nın web sitesi (<http://www.apastyle.org>) kullanılabilir.

a) Genel Kurallar

- Yazar sayısı altıdan fazlaysa, ilk altı yazarın adları künyede verilir, altıncı yazardan sonra (vd.) “ve diğerleri” ifadesi kullanılır. Yazarların ad ve soyadları açıkça belirtilir, kısaltma kullanılmaz. Çok yazarlı yayınlarda her bir yazarın ad ve soyadından sonra noktalı virgül (;) getirilerek yazarlar birbirinden ayrılır. (bk. Kaynakça Gösterimi 1.2.).
- Yayına hazırlayan kişinin adından sonra hazırlayan(lar) yerine (Haz.), editör(ler) yerine ise (Ed.) kısaltması kullanılır.
- Dergi ve kitap adları kısaltılmadan eğik (italik) olarak yazılır.
- Bildiri kitapları kitap gibi, bildiri kitabından alınan bir bildiri de kitap bölümü gibi belirtilir.
- Danışma kaynaklarının (ansiklopedi, sözlük, biyografi vb.) belli bir kısmından yararlanılan bilgi, kitap içinde bir bölüm gibi aktarılır.
- Danışma kaynaklarında maddelerin yazarı belli değilse, madde adından giriş yapılır.
- Tezlere tezin adından sonra *yüksek lisans tezi*, *doktora tezi* ya da *sanatta yeterlilik tezi* ifadeleri kullanılır. Derecenin verildiği üniversitenin adı ve yeri yazılır. Tezin basılıp basılmadığı belirtilir.
- Yasa ve yönetmeliklerde künye girişi yasanın adından yapılır. Yasanın adından sonra araç içinde yasanın kabul tarihi (sadece yıl olarak), künye sonunda ise yasanın yayınlandığı derginin tarihi (gün, ay, yıl olarak) belirtilir.
- Elektronik kaynaklarda temel bilgilerin yanı sıra erişim tarihi ve erişim adresi bilgileri de verilir.

- E-kaynaklarda son güncelleme tarihi yayın tarihi olarak alınır.
- Mektup, e-ileti, telefon görüşmesi gibi kişisel görüşmelerin kaynakçaya eklenmesi gerekmez, görüşmelere metin içinde gönderme yapılır.

b) Dipnot ve Kaynakça Gösterimi

1. Kitapta Gösterim

1.1. Kitap – Tek Yazarlı ise

Kaynakça Gösterimi:

Yazarın Soyadı, Adı. (Yayın Yılı). *Kitap Adı*. Yayın Yeri: Yayınevi.

Örnek:

Caferoğlu, Ahmet. (1993). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Enderun Kitabevi Yayınları.

Dipnot Gösterimi:

(Caferoğlu, 1993: s. 50)

Uyarı: Aynı yazarın aynı tarihli birden fazla yayını var ise kaynakça ve dipnot gösterimi aşağıdaki şekilde olmalıdır:

Kaynakça Gösterimi:

Caferoğlu, Ahmet. (1995/1). *Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Caferoğlu, Ahmet. (1995/2). *Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Dipnot Gösterimi:

(Caferoğlu, 1995/1: s. 56), (Caferoğlu, 1995/2: s. 68)

1.2. Kitap- Çok Yazarlı ise

Kaynakça Gösterimi:

Yazar, A.; Yazar, B.; Yazar, C.; Yazar, D.; Yazar, E.; Yazar, F. vd. (Yayın Yılı). *Kitap Adı*. Yayın Yeri: Yayınevi.

Örnek:

İsen, Mustafa; Horata, Osman; Macit, Muhsin; Kılıç, Filiz; Aksoyak, İsmail Hakkı. (2005). *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayıncılık.

Dipnot Gösterimi:

İlk gönderme: (İsen, Horata, Macit, Kılıç ve Aksoyak, 2005: s. 57)

İkinci ve sonraki göndermeler: (İsen vd., 2005: s. 60)

1.3. Kitap Tüzelkişi Yazarlığı ise

Kaynakça Gösterimi:

Tüzelkişi. (Yayın Yılı). *Kitap Adı*. Yayın Yeri: Yayınevi.

Örnek:

Türk Dil Kurumu. (2005). *Türkçe Sözlük* (10. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Dipnot Gösterimi:

(Türk Dil Kurumu, 2005: s. 55)

1.4. Kitap Yazarı Yok ise

Kaynakça Gösterimi:

Kitap Adı. (Yayın Yılı). Yayın Yeri: Yayınevi.

Örnek:

Kütüphaneciliğimiz Üzerine Görüşler. (1987). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Dipnot Gösterimi:

(Kütüphaneciliğimiz Üzerine Görüşler, 1987: s. 20)

1.5. Kitap Çeviri ise

Kaynakça Gösterimi:

Yazar Soyadı, Adı. (Yayın Yılı). *Kitap Adı*. Adı Soyadı (Çev.). Yayın Yeri: Yayınevi. (Kaynak yapının yayın yılı).

Örnek:

Gabain, Annemarie Von. (1988). *Eski Anadolu Türkçesi Grameri*. Mehmet Akalın (Çev.). Ankara: TDK Yayınları (Orijinali 1941'de yayımlanmıştır).

Dipnot Gösterimi:

(Gabain, 1941/1988: s. 70)

1.6. Kitap İçinde Yayın (Bölüm ya da Makale) ise

Kaynakça Gösterimi:

Yazar Soyadı, Adı. (Yayın Yılı). "Yayın Adı". Adı Soyadı (Haz./Ed.). *Kitap Adı*. (Yayının sayfa numaraları). Yayın Yeri: Yayınevi.

Örnek:

Özkan, Nevzat. (2007). "Gagavuz Türkçesi". Ahmet Bican Ercilasun (Ed.). *Türk Lehçeleri Grameri*. (s. 81-170). Ankara: Akçağ Yayınları.

Dipnot Gösterimi:

(Özkan, 2007: s. 85)

2. Makale**2.1. Bilimsel Dergi Makalesi Tek Yazarlı ise****Kaynakça Gösterimi:**

Yazar Soyadı, Adı. (Yayın Yılı). "Makale Adı". *Dergi Adı*, Cilt (Sayı), sayfa numaraları.

Örnek:

Daşdemir, Muharrem. (2013). "Türkçede Miktar ve Sayı Sistemi". *Turkish Studies*, Sayı: 8/13, s. 309-336.

Dipnot Gösterimi:

(Daşdemir, 2013: s. 320)

2.2. Bilimsel Dergi Makalesi Çok Yazarlı ise**Kaynakça Gösterimi:**

Yazar, A.; Yazar, B.; Yazar, C.; Yazar, D.; Yazar, E.; Yazar, F., vd. (Yayın Yılı). "Makale Adı". *Dergi Adı*, Cilt (Sayı), sayfa numaraları.

Örnek:

Kurnaz, Cemal; Tatçı, Mustafa. (1997). "Ahmed Yesevî Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi". *Bilig*, (4), s. 253-263.

Dipnot Gösterimi:

İlk gönderme: (Kurnaz, Tatçı, 1997: s. 258)

İkinci ve sonraki göndermeler: (Kurnaz vd., 1997: s. 258)

2.3. Magazin Makalesi Yazarı Belli ise**Kaynakça Gösterimi:**

Yazar Soyadı, Adı. (Ay-Yıl). "Makale Adı". *Dergi Adı*, Cilt (Sayı), sayfa numaraları.

Güllü, Canan. (Mart 2017). "Güçlü Ekonomi güçlü Toplumun Çimentosudur". *Popüler Yönetim*, Sayı: 2, s. 6.

Dipnot Gösterimi:

(Güllü, 2017: s. 6)

2.4. Magazin Makalesi Yazarı Yok ise**Kaynakça Gösterimi:**

“Makale Adı”. (Ay-Yıl). *Dergi Adı*, Cilt (Sayı), sayfa numaraları.

Örnek:

“Yerel Bilginin Küreselleştirilmesi”. (Nisan 2006). *Focus*, Sayı: 12, s. 14-17.

Dipnot Gösterimi:

(Yerel Bilginin Küreselleştirilmesi, 2006: s. 14)

2.5. Gazete Makalesi

Kaynakça Gösterimi:

Yazar soyadı, Adı. (Gün-Ay-Yıl). “Makale Adı”. *Gazete Adı*, sayfa numaraları.

Örnek:

Akyol, Taha. (28.02.2005). “Sosyal Bilim Ödülleri”. *Milliyet*, s. 21.

Dipnot Gösterimi:

(Akyol, 2005: s. 21)

3. Bildiri

3.1. Bildiri Yayınlanmış ise

Kaynakça Gösterimi:

Yazar Soyadı, Adı. (Yayın Yılı). “Bildiri Adı”. Editör (Ed.). *Kitap Adı*. (sayfa numaraları). Yayın Yeri: Yayınevi.

Örnek:

Börekçi, Muhsine. (2004). “Türkçe Öğretimi Bakımından Çatı Kavramı”. V. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I 20-26 Eylül 2004*. (s. 487-500). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Dipnot Gösterimi:

(Börekçi, 2004: s. 489)

3.2. Bildiri Yayınlanmamış ise

Kaynakça Gösterimi:

Konuşmacı Soyadı, Adı. (Ay-yıl). “Bildiri Adı”. *Toplantı Adı*, Toplantı Yeri

Örnek:

Aydemir, Yaşar. (26-27 Mayıs 2000). “Bursalı İsmail Hakkı'nın Eserlerinden Hareketle Şiir Görüşü”, *I. Uluslararası İsmail Hakkı Bersavî Sempozyumu*, Bursa.

Dipnot Gösterimi:

(Aydemir, 2000)

4. Danışma Kaynakları Rapor ve Tez**4.1. Danışma Kaynakları Sözlük ise****Kaynakça Gösterimi:**

Yazar Soyadı, Adı. (Yayın Yılı). *Yapıt Adı*. Yayın Yeri: Yayınevi.

Örnek:

Pala, İskender. (2009). *Ansiklopedik Divan Şiiri*. İstanbul: Kapı Yayınları.

Dipnot Gösterimi:

(Pala, 2009: s. 26)

4.2. Danışma Kaynakları – Ansiklopedi Maddesi ise**Kaynakça Gösterimi:**

Yazar Soyadı, Adı. (Yayın Yılı). “Madde Adı”. *Yapıt Adı*, Cilt (Sayı), sayfa numaraları. Yayın Yeri: Yayınevi.

Örnek:

Kutluer, İlhan. (1999). “İbn Tufeyl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 20, s. 142-148. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Dipnot Gösterimi:

(Kutluer, 1999: s. 142-148)

4.3. Rapor ise**Kaynakça Gösterimi:**

Yazar Soyadı, Adı. (Yayın Yılı). *Rapor Adı* (Rapor No:). Yayın Yeri: Yayımlayan/Hazırlayan Kuruluş.

Örnek:

Gencil Bek, Mine. (1989). *Mediscape Turkey 2000* (Rapor No: 2). Ankara: BAYAUM

Dipnot Gösterimi:

(Gencil Bek, 1989)

4.4. Tez ise**Kaynakça Gösterimi:**

Yazar Soyadı, Adı. (Yayın Yılı). *Tez Adı*. Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlilik Tezi, Üniversite Adı, Yer.

Örnek:

Kotan, Hüsna. (2015). *Yunus Emre Divanı'nın Söz Dizimi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Dipnot Gösterimi:

(Kotan, 2015: s. 98)

5. Elektronik Kaynaklar

5.1. Elektronik Kaynak Makale ise

Kaynakça Gösterimi:

Yazar Soyadı, Adı. (Yayın Yılı). Makale Başlığı. *Dergi Adı*, Cilt, Sayı, sayfa numaraları. Erişim tarihi. Erişim adresi.

Örnek:

Akalın, Şükrü Haluk. (1998). "İnternetteki Türkoloji Dünyası", Türk Dili, Sayı: 556, s. 52-69. (ET:01.04.2005). <www.tdk.org.tr/hal1.html>.

Dipnot Gösterimi:

(Akalın, 1998: s. 57)

5.2. Elektronik Kaynak Rapor ise

Kaynakça Gösterimi:

Yazar Soyadı, Adı. (Ay-Yıl). *Rapor Adı* (Rapor no). (Gün-Ay-Yıl) tarihinde <http://ağ> adresinden erişildi.

Örnek:

Devlet Planlama Teşkilatı. (Temmuz 2004). *e-Dönüşüm Türkiye Projesi Kısa Dönem Eylem Planı: Değerlendirme Raporu* (Rapor No: 2). 02 Nisan 2006 tarihinde <http://212.175.33.22/kdep/raporKDEPHaziran2004.pdf>. adresinden erişildi.

Dipnot Gösterimi:

(Devlet Planlama Teşkilatı, 2004)

5.3. Elektronik Kaynak Anonim Ağ Sayfası ise

Kaynakça Gösterimi:

Kaynağın Adı. Gün-Ay-Yıl tarihinde <http://ağ> adresinden erişildi.

Örnek:

Bilim Etiği ve Bilimde Sahtekârlık. 04 Nisan 2006 tarihinde <http://www.aek.yildiz.edu.tr/bilim.htm> adresinden erişildi.

Dipnot Gösterimi:

(Bilim Etiği ve Bilimde Sahtekârlık, 2006)